

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.583>

<https://orcid.org/0000-0003-2558-4906>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Rūta Kupetytė

Propagandinio Lietuvos SSR radijo diskurso išeivijai dekodavimas JAV lietuvių spaudoje

DAKTARO DISERTACIJA

Socialiniai mokslai,
Komunikacija ir informacija (S 008)

VILNIUS 2024

Disertacija rengta 2019–2023 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas – doc. dr. Deimantas Jastramskis (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – S 008)

Gynimo taryba:

Pirmininkas – prof. dr. Andrius Vaišnys (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – S 008)

Nariai:

Prof. dr. Auksė Balčytienė (Vytauto Didžiojo universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – S 002),

Doc. dr. Viktor Denisenko (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – S 008),

Prof. dr. Elena Macevičiūtė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, komunikacija ir informacija – S 008),

Prof. dr. Giedrius Subačius (Ilinojaus universitetas Čikagoje (JAV), humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2024 m. vasario mėn. 5 d. 16 val. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Freskos (214) auditorijoje. Adresas: Saulėtekio al. 9, I rūmai, Vilnius, Lietuva, tel. +370 5 236 6102; el. paštas info@kf.vu.lt.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje ir VU interneto svetainėje adresu: <https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.583>

<https://orcid.org/0000-0003-2558-4906>

VILNIUS UNIVERSITY

Rūta Kupetytė

Decoding of Lithuanian SSR Radio Propaganda Discourse to the Diaspora in the Press of Lithuanian Americans

DOCTORAL DISSERTATION

Social Sciences,
Communication and Information (S 008)

VILNIUS 2024

The dissertation was prepared between 2019 and 2023 in Vilnius University.

Academic supervisor – Assoc. Prof. Dr. Deimantas Jastramskis (Vilnius University, Social Sciences, Communication and Information – S 008).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Prof. Dr. Andrius Vaišnys (Vilnius University, Social Sciences, Communication and Information – S 008)

Members:

Prof. Dr. Aukšė Balčytienė (Vytautas Magnus University, Social Sciences, Political Science – S 002),

Assoc. Prof. Dr. Viktor Denisenko (Vilnius University, Social Sciences, Communication and Information – S 008),

Prof. Dr. Elena Macevičiūtė (Vilnius University, Social Sciences, Communication and Information – S 008),

Prof. Dr. Giedrius Subačius (University of Illinois Chicago (USA), Humanities, Philology – H 004).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 4 pm on 5 February, 2024 in Freskas' Room (214) of the Faculty of Communication. Address: Saulėtekio al. 9, Building No.1, Room 214. Vilnius, Lithuania. Tel. +370 5 236 6102; e-mail: info@kf.vu.lt.

The text of this dissertation can be accessed at the library of Vilnius University as well as on the website of Vilnius University: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

TURINYS

ĮVADAS.....	8
1. KODAVIMO / DEKODAVIMO MODELIO TAIKYMAS VILNIAUS RADIJO PROPAGANDINIO DISKURSO UŽSIENIO LIETUVIAMS TYRIME.....	29
1.1. Propagandinio diskurso samprata.....	29
1.1.2. Propagandos ir diskurso sampratų derinimas	29
1.1.3. Kritinės paradigmos, kultūros studijų ir kritinės diskurso analizės dermė propagandos tyrime	41
1.2. Halo kodavimo / dekodavimo modelio samprata.....	44
1.2.1. Halo kodavimo / dekodavimo modelio kritika.....	49
1.3. Sovietinės užsienio propagandos reikšmių struktūros	51
1.3.1. Šaltojo karo propagandos ideologiniai ir kultūriniai aspektai	51
1.3.2. Sovietinės propagandos užsieniui gamybos santykiai.....	56
1.3.3. Maskvos ir Vilniaus radijų prieinamumas JAV	69
1.3.4. Sovietinės užsienio propagandos taikymas išeivijai.....	73
1.3.5. LSSR propagandos taikymo lietuvių išeivijai JAV žinojimo sistemos	79
1.4. LSSR užsienio propagandos dekodavimo JAV lietuvių išeivijoje reikšmių struktūros	86
1.4.1. Etninio antikomunizmo samprata.....	86
1.4.2. Lietuvių išeivijos etninio antikomunizmo žinojimo sistemos	89
1.5. Vilniaus radijo užsienio lietuviams propagandinio diskurso kodavimo / dekodavimo modelis	96
2. TYRIMO METODOLOGIJA.....	100
2.1. Kritinės diskurso analizės pasirinkimas	102
2.2. Tyrimo eiga ir duomenų analizės metodai	103
2.2.1. Halo kodavimo / dekodavimo ir Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelių derinimas	103
2.2.2. Sakytinės istorijos metodas	108
2.2.3. Tyrimo etika	109

2.3. Leidinių atrankos kriterijai	113
2.4. Tekstų, kuriuose minimas Vilniaus / Lietuvos radijas, atranka, atmetimas ir kategorizavimas	115
2.5. Tyrimo kokybės užtikrinimas.....	118
3. TYRIMO REZULTATAI	120
3.1. Vilniaus radijo turinio gavimas ir cirkuliacija JAV lietuvių spaudoje.....	120
3.1.1. Vilniaus radijo turinio cirkuliacija.....	120
3.1.2. Vilniaus radijo turinio gavimas	127
3.1.3. Trumpųjų radijo bangų imtuvų ir Vilniaus radijo reklama.....	134
3.2. Vilniaus radijo turinio perkodavimas „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1948–1965 m.....	142
3.2.1. Diskursyvosios praktikos lygmuo „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1948–1965 m.....	142
3.2.2. Vilniaus radijo turinio perkodavimo variantai JAV lietuvių spaudoje 1948–1965 m.....	158
3.2.2.1. Opozicinis perkodavimas	163
3.2.2.2. Derybinio ir opozicinio bei derybinio perkodavimo derinys.	167
3.2.2.3. Neutralus perkodavimas	170
3.2.3. Sociokultūrinės praktikos lygmuo „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1948–1965 m.....	171
3.3. Vilniaus radijo turinio perkodavimas „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1985–1990 m.....	179
3.3.1. Diskursyvosios praktikos lygmuo „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1985–1990 m.....	180
3.3.2. Vilniaus radijo turinio perkodavimo / dekodavimo variantai JAV lietuvių spaudoje 1985–1990 m.....	199
3.3.3. Sociokultūrinės praktikos lygmuo „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1985–1990 m.....	209
3.3.4. Vilniaus radijo, išeivijos ir jos leidinių bendradarbiavimas	215
IŠVADOS.....	226
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	234

1 priedas. Pagrindiniai JAV lietuvių laikraščiai Šaltojo karo laikotarpiu ..	262
2 priedas. Informantų sutikimo dalyvauti tyrime forma.....	264
3 priedas. Sakytinės istorijos metodu atliekamų interviu orientacinis klausimynas	266
4 priedas. Pokalbio su 1 informantu transkripcija	267
5 priedas. Pokalbio su 2 informantu transkripcija	284
7 priedas. Pokalbio su 4 informantu transkripcija	325
8 priedas. Pokalbio su 5 informantu transkripcija	336
9 priedas. Pokalbio su 6 informantu transkripcija	349
10 priedas. Pokalbio su 7 informantu transkripcija	359
SANTRAUKA	372
APIE AUTOREĮ	404
PADĖKA.....	406
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	409

IVADAS

DISERTACIJOS TEMOS AKTUALUMAS IR PROBLEMATIKA

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui ir artėjant antrajai sovietinei okupacijai¹, daugiausia 1944 m. vasarą, iš Lietuvos į Vakarų, skirtingais duomenimis, pasitraukė nuo 60 tūkst. iki 80 tūkst. žmonių². Iš pradžių jie atsidūrė perkeltųjų asmenų (angl. *displaced persons*, toliau – DP³) stovyklose Vakarų sąjungininkų kontroliuojamose Vokietijos ir Austrijos zonose. Vėliau dalis DP kėlėsi į Šiaurės ir Pietų Ameriką, Australiją, Jungtinę Karalystę, kitas Europos valstybes, dalis liko Vokietijoje ar grįžo į sovietinę Lietuvą.

Iš okupuotos Lietuvos pasitraukę DP asmenys iš karto atsidūrė Sovietų Sąjungos propagandos taikinyje. Analizuojant priežastis, kodėl DP sulaukė tiek daug dėmesio, būtina atsižvelgti į visos Sovietų Sąjungos kontekstą, t. y. bendrą išeivijai taikytą politiką. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje iš Sovietų Sąjungos pasitraukus maždaug penkiems milijonams žmonių, aktyviai siekta prievarta juos sugrąžinti⁴. Viena iš priežasčių, kodėl tai buvo daroma, – potencialiai skleidžiama neigiama ir žalinga informacija apie Sovietų Sąjungą. Pradinis propagandos išeivijai tikslas buvo susigrąžinti DP, o nepavykus įgyvendinti šio tikslo – apeliuoti individualiai, kad kuo mažiau būtų veikiamas prieš Sovietų Sąjungą⁵. Pastarasis tikslas stipriai siejosi su tuo, kad Šaltojo karo laikotarpiu JAV ir Sovietų Sąjunga buvo nuolatinėje, netiesioginėje konfrontacijoje⁶.

¹ Vincas Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951* (Vilnius: Versus aureus, 2012), 29.

² *Jungtinių tautų pagalbos ir atkūrimo administracijos (angl. UNRRA) globos pasiprašė apie 60 tūkst. lietuvių, skaičiuojama, kad dar apie 20 tūkst. neprašė globos arba buvo pabėgėliai iš Klaipėdos krašto. (Bartusevičius, Lietuvos DP stovyklose Vokietijoje, 1945–1951, 32–33).*

³ *Tarptautinis teisės terminas, apibūdinantis asmenis, kurie buvo priversti palikti savo kilmės šalį arba regioną ir negali saugiai sugrįžti. DP vadinti ir per II pasaulinį karą Vakarų Europoje atsidūrę žmonės, vėliau persikėlę į Jungtines Amerikos Valstijas, Australiją, Kanadą ir kitas šalis. Nuo DP termino kilo ir šnekamojoje kalboje vartojamas dipukų terminas.*

⁴ Simo Mikkonen, „Mass Communications as a Vehicle to Lure Russian Émigrés Homeward“, *Journal of International & Global Studies* 2, nr. 2 (2011): 44–61, <https://digitalcommons.lindenwood.edu/jigs/vol2/iss2/3/>.

⁵ *Ibid.*

⁶ Kristina Burinskaitė, „Laisvojo pasaulio dezinformavimas“, *Sovietcase*, žiūrėta 2021 m. gegužės 5 d., <http://sovietcase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/K.-Burinskaites-tyrimas.pdf>.

Atkreiptinas dėmesys ir į Vakarų pabėgėliams iš Baltijos šalių taikytą politiką. Dar 1940 m. buvo priimta Welleso deklaracija, kuria JAV nepripažino Baltijos valstybių okupacijos⁷. Vėliau tokias politikas priėmė Jungtinė Karalystė, Australija, o Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai buvo prilyginti Jungtinių Tautų valstybių piliečiams su visomis globos teisėmis⁸. Todėl Baltijos šalių gyventojams beveik nuo pat pradžių nebuvo taikomas prievartinis sugrąžinimas, nors ir labai skatinamas. Jungtinių Tautų pagalbos ir atkūrimo administracija (angl. *United Nations Relief and Rehabilitation*, toliau – UNRRA) prievartinį Baltijos šalių piliečių sugrąžinimą į Sovietų Sąjungą matė kaip lengviausią sprendimą, tačiau organizaciją transformavus į Tarptautinę pabėgėlių organizaciją (angl. *International Refugee Organization*, toliau – IRO) ir spaudžiant Vakarams, kategoriškų planų atsisakyta, o propagandinėmis priemonėmis skatinti grąžinimą palikta pačiai Sovietų Sąjungai⁹.

Kaip vienos pagrindinių ir lengviausiai prasiskverbiančių tarptautinės Šaltojo karo propagandinės kovos įrankių buvo naudojamos tarptautinės radijo transliacijos, kurios dėl tuo laiku išplitusios trumpųjų radijo bangų technologijos galėjo pasiekti klausytojus tiek vienoje, tiek kitoje geležinės uždangos pusėje¹⁰. Šaltojo karo tarptautinės radijo transliacijos dažniausiai tapatinamos su tokiais stotimis kaip „Amerikos balsas“, Laisvosios Europos radijas, Laisvės radijas ir kt., kurios iš Vakarų transliavo į Sovietų Sąjungą. Tačiau Sovietų Sąjunga propagandines laidas užsieniui, kuriomis buvo siekiama skleisti komunistinę ideologiją ir Sovietų Sąjungai palankias tarptautinių įvykių interpretacijas, pradėjo anksčiau nei Vakarai, t. y. praėjus keleriems metams (1929 m.) nuo Sovietų Sąjungos susikūrimo¹¹. Todėl, kaip teigė Simo Mikkonenas, stebina, kad aktyviausias ir didžiausias Šaltojo karo laikotarpio tarptautinės radijo propagandos siuntėjas vis dar išlieka mažai tyrinėtas¹². Ši mintis buvo išsakyta 2011 m., todėl verta pastebėti, kad situacija per pastarąjį dešimtmetį pradėjo keistis ir sovietinės radijo transliacijos vis

⁷ „Welleso deklaracija“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, VLE, žiūrėta 2022 m. birželio 5 d., <https://www.vle.lt/straipsnis/welleso-deklaracija/>.

⁸ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61; Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, 534.

⁹ Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, 62–5, 434–38.

¹⁰ Simo Mikkonen. „To Control the World's Information Flows – Soviet Cold War Broadcasting.“ Kn. *Airy Curtains in the European Ether: Broadcasting and the Cold War*, sud. Alexander Badenoch, Andreas Fickers, ir Christian Henrich-Franke (Baden-Baden, Saksa: Nomos Verlagsgesellschaft, 2013), 241–69.

¹¹ Baruch A. Hazan, sud., *Soviet Propaganda* (New York: Routledge, 1976), <https://doi.org/10.4324/9781351319089>.

¹² Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

dažniau tampa mokslinių tyrimų objektu. Tačiau juose daugiausia orientuojamasi į Sovietų Sąjungos viduje veikusios propagandos analizę. Sovietines užsienio transliacijas nagrinėjantys mokslininkai daugiausia analizuoja tik Maskvoje kurtą turinį, nes didžioji Sovietų Sąjungos radijo propagandos užsieniui dalis buvo sukurama Maskvos radijuje¹³. Tačiau prie jos kūrimo prisidėjo ir daugelis (11 iš 15) Sovietų Sąjungos respublikų¹⁴, kuriose kuriama propaganda apskritai netapo mokslinių tyrimų objektu. Jose kuriamų transliacijų tikslas pirmiausia buvo išeivijai skleisti Sovietų Sąjungai palankią informaciją, todėl iš respublikų daugiausia buvo transliuojama jose gyvenusių tautų kalbomis. Penkių respublikų: Rusijos TFSR, Ukrainos SSR, Armėnijos SSR, Uzbekijos SSR ir Lietuvos SSR (toliau – LSSR) atvejai – išskirtiniai, nes iš čia buvo transliuojama ir anglų kalba gimtosios kalbos nebemokančiai išeivijai, tačiau kartu tai leido pasiekti ir kitų šalių auditoriją¹⁵. LSSR kuriamos propagandinės laidos užsienio lietuviams pradėtos transliuoti 1946 m. lietuvių kalba. 1965 m. LSSR radijas pradėjo transliuoti ir anglų kalba. Kaip teigia Kristin Roth-Ey, iš sovietinių respublikų transliuotas laidas, kaip ir Maskvos radiją, prižiūrėjo komunistinis partinis aparatas, tačiau išeivijai transliuojančios radijo stotys bendravo su specifinėmis auditorijomis ir galėjo inicijuoti originalias programas, todėl tai leidžia kelti hipotezes apie dar netyrinėtas sovietines radijo transliacijas į Vakarus¹⁶. Jas dar labiau skatina kelti išeivijos iš okupuotų šalių išskirtinumas. Išeivija nebuvo tradicinė sovietinės užsienio propagandos klausytoja. Ji kartu atliko ir propagandos oponavimo funkciją.

¹³ Kristin Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow? Moscow’s Broadcasters, ‘Third World’ Listeners, and the Space of the Airwaves in the Cold War“, *The Slavonic and East European Review* 98, nr. 4 (2020): 712–41, <https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.98.4.0712>; Kristin Roth-Ey ir Larissa Zakharova, „Foreword: Communications and Media in the USSR and Eastern Europe“, *Cahiers Du Monde Russe* 56, nr. 2–3 (2015): 273–90, <https://doi.org/10.4000/monderusse.8182>; Stephen Lovell, *Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio, 1919-1970* (Oxford: Oxford University Press, 2015); Stephen Lovell, „Broadcasting Bolshevik: The Radio Voice of Soviet Culture, 1920s–1950s“, *Journal of Contemporary History* 48, nr. 1 (2013): 78–97, <https://doi.org/10.1177/0022009412461817>; Kristin Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, (London: Cornell University Press, 2011).

¹⁴ *Sovietinė radijo propaganda buvo transliuojama iš Baku, Vilniaus, Dušanbė, Jerevano, Kijevo, Minsko, Rygos, Talino, Tbilisio ir Taškento.*

¹⁵ John Paxton, *The Statesman's Year-Book 1985–86* (London: Maxmillan Press, 1985), 1236.

¹⁶ Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow?“, 712–41.

Disertacijos problema. Sovietų Sąjunga formavo kryptingą užsienio radijo propagandą viso Šaltojo karo laikotarpiu. Svarbi užsienio propagandos dalis buvo skirta sovietinių respublikų išeivijai, kuriai propaganda daugiausia buvo skleidžiama per respublikines radijo stotis. LSSR radijo laidos užsieniui buvo šios sistemos dalis, jų pagrindiniu objektu tapo į Vakarų pasitraukusi išeivija. Lietuviai, išskyrus prokomunistiškus, gyvenantys Vakaruose, siekė ne tik išlikti atsparūs šiai propagandai, bet ir atlikti opozicinį vaidmenį, atremdami Lietuvos komunistų partijos (toliau – LKP) pastangas paveikti iš Lietuvos pasitraukusius žmones. Išeivijai skirta LSSR propaganda buvo koduojama komunistinės ideologijos suformuotose sociokultūrinėse ir politinėse reikšmių struktūrose, tuo metu JAV gyvenusi išeivija propagandą klausė ir dekodavo kitose sociokultūrinėse ir politinėse reikšmių struktūrose, kurios buvo keliasluoksnės, formuojamos pirmosios sovietinės okupacijos ir gyvenimo Vakaruose patirčių, JAV pastangų stiprinti antikomunizmą ir skirtingų išeivijos ideologijos krypčių požiūrių į santykį su okupuota Lietuva. Šios kodavimo ir dekodavimo reikšmių struktūros, veikiamos besikeičiančių politinių aplinkybių, per penkis Šaltojo karo dešimtmečius kito. Tačiau neaišku, kokie sovietinės komunistinės ideologijos per Vilniaus radijo laidas užsieniui kuriami kodai sulaukdavo didžiausios išeivijos opozicijos ir kokias strategijas naudodama išeivija juos dekodavo. Svarbus vaidmuo atremiant sovietinę propagandą teko skirtingų ideologinių krypčių JAV lietuvių spaudai, kurioje buvo spausdinami ir komentuojami kai kurie sovietinės propagandos epizodai, platinti per specialiai išeivijai kuriamą spaudą, radiją ir kitus šaltinius. Todėl žvelgiant iš šiandienos perspektyvos – tai bene tinkamiausias šaltinis, siekiant suprasti, kaip buvo dekoduojama radijo propaganda. Atsižvelgiant į tai, formuluojama disertacijos **problema:** kaip Šaltojo karo metais kito komunistinės ideologijos suformuotose sociokultūrinėse ir politinėse reikšmių struktūrose koduoto LSSR radijo laidų išeivijai propagandinio diskurso cirkuliacija ir dekodavimas skirtingų krypčių JAV lietuvių spaudoje, kurioje kitose sociokultūrinėse ir politinėse reikšmių struktūrose, kurios buvo keliasluoksnės, formuojamos pirmosios sovietinės okupacijos ir gyvenimo Vakaruose patirčių, JAV pastangų stiprinti antikomunistinę politiką.

DISERTACIJOS TEMOS IŠTIRTUMAS

Lietuvoje atlikti tyrimai. Išanalizavus Lietuvoje atliktus tyrimus, kurie nagrinėja Šaltojo karo okupuotos Lietuvos ir išeivijos propagandinės konfrontacijos problematiką, nustatyta, kad daugelis darbų analizuoja Sovietų Sąjungos propagandinius veiksmus išeivijos atžvilgiu, tačiau stokojama

pačios išeivijos reagavimo, taktikų ar kontrpropagandinių veiksmų analizės. Kaip išskirtinius atvejus galima paminėti Daivos Dapkutės tyrimą „Propagandinis karas išeivijos spaudoje sovietmečiu“, kuriame informacinis propagandinis išeivijos ir sovietų karas skirstomas į informacijos rinkimo, apdorojimo, panaudojimo spaudoje etapus. Taip pat nagrinėjamas propagandinis atsakas ir žinių iš sovietinės Lietuvos interpretavimas, tikslai, taktikos, konkretūs veiksmai išeivijos spaudoje¹⁷. Dar viena autorės publikacija – „Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6–9 dešimtmetyje“, kurioje išeivijos santykiai su sovietine Lietuva skirstomi į Šaltojo karo laikotarpį, trukusį iki septintojo dešimtmečio, ir po to sekusį atlydį. Straipsnyje aiškinamasi, kas nulėmė šį lūžį ir kokia diskusija apie tai buvo plėtojama išeivijos leidiniuose: „Darbas“, „Akiračiai“, „Metmenys“, „Dirva“, „Vienybė“, „Draugas“, taip pat remiamasi aktyvių išeivijos atstovų archyvais¹⁸. Be to, Dapkutė ir Dalia Kuizinienė nemažai dėmesio skyrė liberaliosios išeivijos srovės santykiui su sovietine Lietuva ir jo išraiškoms liberalios krypties mėnraštyje „Akiračiai“¹⁹. Remigijus Misiūnas, remdamasis Lietuvoje ir išeivijoje saugoma archyvine medžiaga, monografijoje „Lietuva prieš LTSR: 1945–1952“ tyrė sovietų pastangas susigrąžinti Vakaruose atsідūrusius lietuvius ir objektyvios informacijos išeivijoje gavimo problematiką²⁰. Ši monografija dėmesio skiria ir LSSR radijo laidoms užsieniui. Gabija Mukaitė nagrinėjo sovietinės Lietuvos vaizdinius išeivijoje 1959–1990 m., analizuodama išeivijos ir okupuotoje Lietuvoje likusių artimųjų susirašinėjimus, įvaizdžius, kuriuos į Vakarus parsiveždavo išeivija iš vizitų į LSSR²¹.

Komunistinio režimo sukonstruotas ir taikytas propagandines priemones išeivijai tyrė ne vienas mokslininkas, tačiau daugelis tyrimų apima ne visą Šaltojo karo laikotarpį, bet tam tikrą jo dalį. Be jau minėto Misiūno,

¹⁷ Daiva Dapkutė, „Propagandinis karas“ išeivijos spaudoje sovietmečiu“, *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, nr. 2 (2016): 87–98, <https://doi.org/10.7220/2351-6561.22.7>.

¹⁸ Daiva Dapkutė, „Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6–9 dešimtmėčiais“. *Istorija: mokslo darbai*, nr. 47 (2001): 34–47.

¹⁹ Daiva Dapkutė, „Akiračių“ ryšiai su okupuota Lietuva. *OIKOS: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, nr. 7 (2009): 95–113; Daiva Dapkutė ir Dalia Kuizinienė, *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m.* (Vilnius: Versus aureus, 2010).

²⁰ Remigijus Misiūnas, *Lietuva prieš LTSR: 1945–1952* (Vilnius: Bonus Animus, 2010).

²¹ Gabija Mukaitė, „Sovietinės Lietuvos vaizdiniai išeivijai (1959–1990)“, *Vilniaus universiteto istorijos fakulteto studentų mokslo darbai*, (2021): 125–44, <https://www.zurnalai.vu.lt/open-series/article/view/30544>.

išskirtina Arūno Streikaus publikacija „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“²², kuria siekiama nustatyti kultūrinių ryšių su išeivija tikslą ir kaip pavyko jį pasiekti nuo septintojo dešimtmečio vidurio iki 1988 m. Danutė Petrauskaitė nagrinėjo propagandinį „Tėviškės“ draugijos vaidmenį plėtojant kultūrinius ryšius su išeivija, daugiausia dėmesio skirdama muzikiniams ryšiams. Tyrimo rezultatai rodo, kad 1976 m. įkurtai draugijai „Tėviškė“ pavyko užmegzti ryšius su Antrojo pasaulinio karo metais iš Lietuvos pasitraukusia išeivijos banga, ypač liberaliaja srove ir jaunimu. Tačiau išeivija savo ruožtu šiuos ryšius išnaudojo švietimui²³. Muzikinis kultūrinių ryšių aspektas taip pat nagrinėtas jau minėtos Petrauskaitės, Rūtos Goštautienės ir Vitos Gruodytės dviejų dalių monografijoje „Nailono uždanga, lietuvių muzikų užsienio korespondencija, 1945–1990“²⁴. Kristina Burinskaitė ne vienoje publikacijoje daug dėmesio skyrė KGB (iki 1946 m. – NKGB, 1946–1953 m. – MGB, 1953–1954 m. – MVD) veiklos metodams prieš išeiviją. Tarp nagrinėtų temų: saugumo vykdytos kompromitavimo ir šmeižto akcijos prieš išeiviją, jos spaudos naudojimas kompromitavimo ir propagandos akcijoms antrojoje Šaltojo karo pusėje, kultūros, meno ir mokslo sričių naudojimas skleidžiant komunistinę ideologiją. Taip pat analizuojama, kaip sovietinis saugumas naudojosi programa „Veidu į Lietuvą“²⁵. Darius Juodis, remdamasis archyvine medžiaga ir istorine literatūra, monografijoje „Šiapus ir anapus kordono: sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.“ nagrinėjo sovietų saugumo veiklą prieš lietuvių išeiviją skirtingais Šaltojo

²² Arūnas Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas“, *Lietuvos istorijos studijos*, 20 (2007): 42–63.

²³ Danutė Petrauskaitė, „Propagandinis „Tėviškės“ draugijos vaidmuo sovietmečiu plėtojant kultūrinius ryšius su išeivija“, *Res Humanitariae*, 22 (2021): 270–90, <https://doi.org/10.15181/rh.v22i0.1633>.

²⁴ Rūta Stanevičiūtė et al., *Nailono uždanga: Šaltasis karas, tarptautiniai mainai ir lietuvių muzika* (Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018); Rūta Stanevičiūtė, et al. *Lietuvių muzikų užsienio korespondencija, 1945–1990* (Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018).

²⁵ Kristina Burinskaitė, „KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (2008): 89–93, <http://genocid.lt/centras/lt/660/a/>; Kristina Burinskaitė, „KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintajame–devintajame dešimtmėčiais“, *Genocidas ir rezistencija* 1, nr. 25 (2009): 62–76; Kristina Burinskaitė, „KGB kova su antisovietinėmis apraiškomis Lietuvoje ir išeivijoje: žmonių kompromitavimas“, *Lietuvos istorijos studijos* 19 (2007): 113–123; Kristina Burinskaitė, „Spaudos vaidmuo KGB planuose prieš lietuvių išeiviją 7–9 dešimtmėčiuose“, *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 9, nr. 1 (2010): 114–21; Kristina Burinskaitė, „Veidu į Lietuvą“ programos vaidmuo KGB veiklos prieš „Santarą-Šviesą“ planuose“, *Genocidas ir rezistencija* 27, nr. 1 (2010): 106–23.

karo laikotarpiais²⁶. Arvydas Anušauskas tyrė KGB vykdytą kultūrinių ryšių kontrolę, kovą su išeivijos politinėmis organizacijomis²⁷.

Siekiant suprasti išeivijos problematiką taip pat galima išskirti kontekstinius darbus, kurie daugiausia apžvelgia lietuvių emigracijos raidą, pvz., Antano Kučo „Amerikos lietuvių istorija“²⁸, Stasio Michelsono „Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)“²⁹. Abu šie leidiniai leisti JAV dar Šaltojo karo metais. Tarp naujesnių darbų, išleistų jau Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo, išskirtini šie: Alfonso Eidinto „Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža“³⁰, Egidijaus Aleksandravičiaus monografija „Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija“³¹, kuri lietuvių emigracijos istoriją, kitaip nei daugelis darbų, analizuoja ne nuo XIX a. pabaigos, bet nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų, taip pat keliama lietuvių kaip diasporinės, o ne sėslios tautos idėja. Vincas Bartusevičius darbe „Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951“³², remdamasis archyviniais dokumentais, koncentruojasi į DP traukimosi iš okupuotos Lietuvos pradžią. Dalios Cidzikaitės, Laimos Petrauskaitės, Dalios Anysienės knygoje „Manėm, kad greit grįšim: 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarus 1940–1944 m.“ pateikiami sakinės istorijos metodu surinkti pokalbiai su Antrojo pasaulinio karo pabėgėliais. Šis darbas išsiskiria tuo, kad analizuoja ne archyvinius dokumentus, bet renka unikalią medžiagą iš pačių buvusių DP, kurie atskleidžia mikrolygmens paveikslą apie gyvenimą pasitraukus iš okupuotos Lietuvos³³. Dar vienas išsamus darbas – Juozo Skiriaus „JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais“³⁴, kuris nemažai dėmesio skiria ir išeivijos ideologiniam susiskirstymui.

²⁶ Darius Juodis, *Šiapus ir anapus kordono: sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016).

²⁷ Arvydas Anušauskas, *KGB. Visiškai slaptai.* (Vilnius: Versus aureus, 2015); Arvydas Anušauskas, *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai* (Vilnius: asociacija „Atvažiavo meška“, 2008).

²⁸ Antanas Kučas, *Amerikos lietuvių istorija* (Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971).

²⁹ Stasys Michelsonas, *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)* (Boston: Keleivis, 1961).

³⁰ Alfonsas Eidintas, *Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža* (Vilnius: Mintis, 1993).

³¹ Egidijus Aleksandravičius, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija* (Vilnius: Versus aureus, 2013).

³² Bartusevičius, *Lietuviai DP Stovyklose Vokietijoje 1945–1951.*

³³ Dalia Cidzikaitė et al. *Manėm, kad greit grįšim: 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarus 1940–1944 m.* (Vilnius: Aukso žuvys, 2014).

³⁴ Juozas Skirius, *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais* (Vilnius: Savas takas ir Ko; Čikaga: JAV lietuvių „Draugo fondas“, 2018).

Skaidant tyrimus pagal skirtingų medijų kanalų analizę, pastebėtina, kad juose apie radiją užsimenama fragmentiškai. Tačiau yra keli faktologiniai darbai, pavyzdžiui, enciklopedinė knyga „1926–2016“: faktai, kūrėjai, laidos³⁵. Dar anksčiau parengta Gintaro Aleknonio knyga „Lietuvos radijas: viena diena ir 80 metų“³⁶. Minėtuose leidiniuose pateikiama medžiaga naudinga faktiniais duomenimis. Kaip pavyzdį galima pateikti Arūno Streikaus monografiją „Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje“, kurioje, nagrinėjant LSSR radijo istoriją, remiamasi minėtais darbais³⁷. Apie radijo laidų užsienio lietuviams kūrimo pradžią kalbama ir Juozapo R. Bagušausko straipsnyje „Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais“³⁸. Taip pat minėtini, tačiau kritiškai vertintini sovietmečiu valstybiniame Televizijos ir radijo (toliau – TVR) komitete vadovaujančias pareigas ėjusių asmenų darbai: 1957–1987 m. TVR komiteto pirmininko Jono Janučio atsiminimų knyga „Užvakar ir šiandien“, kurioje gana detalios aprašomos laidų užsieniui atsiradimo aplinkybės ir tikslai³⁹, taip pat nuo 1966 m. TVR komitete dirbusio Stasio Štikelio darbai⁴⁰.

Minėtinas ir Ryčio Rakauskio magistro darbas „Sovietų propaganda užsienio lietuviams: Lietuvos radijo programa anglų kalba“, kuris vertingas dėl pateikiamų interviu išrašų su penkiais laidų užsieniui redakcijos darbuotojais, kurie dirbo laidose anglų kalba⁴¹. Diplominis vientisųjų studijų darbas apie laidų užsieniui angliškąją dalį buvo parengtas ir sovietmečiu. Edvinas Butkus, kuris pats nuo 1980 m. dirbo laidose užsienio lietuviams, parengė darbą „Lietuvos radijo laidų užsieniui anglų kalba istorija“ (1965 m.

³⁵ Laura Blynaitė et al., *Lietuvos radijas, 1926–2016: faktai, kūrėjai, laidos* (Vilnius: BALTOprint, 2016).

³⁶ Gintaras Aleknonis, *Lietuvos radijas: viena diena ir 80 metų* (Vilnius: Vaga, 2006).

³⁷ Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje* (Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2018).

³⁸ Juozapas R. Bagušauskas, „Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais“, *Genocidas ir rezistencija* 10, nr. 2 (2001): 63–88, <http://www.genocid.lt/Leidyba/10/juozapas.htm>.

³⁹ Jonas Januitis, *Užvakar ir šiandien: 35 metai eterio tarnyboje* (Vilnius: Rosma, 1998).

⁴⁰ Stasys Štikelis, *Televizija ir radijas: vakar, šiandien, rytoj: medžiaga lektoriui* (Vilnius: Žinija, 1982); Stasys Štikelis, *radijas ir televizija: informacinis žinynas* (Vilnius: Lietuvos TSR Valstybinis televizijos ir radijo komitetas, 1983); Stasys Štikelis, *Tarybų Lietuvos televizija ir radijas 1979 metais* (Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1980); Stasys Štikelis, *Televizija, radijas, visuomenė: TVR politinės informacijos efektyvumo problemų sociologinio tyrimo medžiaga* (Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1980).

⁴¹ Rytis Rakauskas, „Sovietų propaganda užsienio lietuviams: Lietuvos radijo programa anglų kalba“ (Magistro darbas, Vilniaus Universitetas, 2011).

kovo 8 d.–1980 m. kovo 8 d.)⁴². Abu yra magistro baigiamieji darbai, tačiau į literatūros apžvalgą jie įtraukti, nes rasta vertingos šiai disertacijai medžiagos.

Šaltojo karo radijo tyrimai taip pat nagrinėja priešingos krypties komunikaciją, t. y. iš Vakarų į Sovietų Sąjungą siųstas radijo transliacijas, sovietų bandymus jas trukdyti ar bendruomenines JAV lietuvių radijo stotis. Rimantas Pleikys nagrinėjo Vakarų radijo stočių transliacijų į Sovietų Sąjungą trukdymus⁴³. Inga Zakšauskienė disertacijoje „Vakarų radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą 1950–1990 metais“ tiriamos Vakarų užsienio politikos įgyvendinimo priemonės, taikytos sovietinės Lietuvos atžvilgiu, radijo transliacijose⁴⁴. Šis darbas taip pat svarbus siekiant suprasti, kokie tyrimo metodai pasitelkiami analizuojant Šaltojo karo radijo transliacijas. Mokslininkė naudoja istorinį-aprašomąjį ir probleminės analizės metodus. Darbe pasitelkia politinio karo ir viešosios diplomatijos sampratas. Dar vienas darbas – Inos Ėmužienės disertacija „Amerikos lietuvių bendruomenės audiovizualinės žiniasklaidos raida 1944–1990 m.“⁴⁵, kuri analizuoja JAV lietuvių radijo ir televizijos žiniasklaidos priemonių veiklos principus, organizacinius mastus, formas ir poveikį JAV lietuvių bendruomenei. Mokslininkė remiasi keliomis teorinėmis prieigomis: kultūros studijų ir Marshallo McLuhano medijų teorija. Autorė taip pat mini problemą, su kuria susiduria audiovizualinių žiniasklaidos priemonių tyrėjai, t. y. gausūs, tačiau neinformatyvūs šaltiniai. Ėmužienė naudoja mišrius metodus: aprašomąjį-analitinį audiovizualinėms žiniasklaidos priemonėms JAV rekonstruoti, lyginamąjį metodą radijo programų turinio kaitai ir programų skirtumams lietuvių kolonijose JAV analizuoti, taip pat pasitelkia interviu metodą.

Sovietinė literatūra apie išeiviją. Siekiant geriau suprasti, kokius lietuvių išeivių, juos priėmusių šalių įvaizdžius savo propagandoje kodavo LKP ideologai, svarbu suprasti, koks ideologinis pamatas išeivijos ir Vakarų atžvilgiu buvo formuotas sovietinės Lietuvos bei komunistinės pakraipos išeivijos literatūroje ir publicistikoje. Kone daugiausia propagandinių darbų buvo susiję su siekiu kompromituoti katalikiškąją išeivijos kryptį. Daugiausia tokių darbų parengė Jonas Aničas, kuris okupacijos laikotarpiu buvo aktyvus sovietinės ideologijos propaguotojas ir katalikų bažnyčios kritikas. Darbuose, pasirodžiusiuose daugiausia Šaltojo karo pirmoje pusėje, atskleidžiamas

⁴² Edvinas Butkus, „Lietuvos radijo laidų užsieniui anglų k. istorija“ (1965 m. kovo 8 d.–1980 m. kovo 8 d.) (Diplominis darbas, 1980, F85, diplominių darbų rinkinys).

⁴³ Rimantas Pleikys, *Jamming* (Vilnius: R. Pleikys, 1998).

⁴⁴ Inga Zakšauskienė, *Vakarų radijo transliacijos į Sovietinę Lietuvą 1950–1990 m.* (Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015).

⁴⁵ Ina Ėmužienė, „Amerikos lietuvių bendruomenės audiovizualinės žiniasklaidos raida 1944–1990“ (Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2018).

sovietinio režimo požiūris į Antrojo pasaulinio karo metais iš Lietuvos pasitraukusią išeiviją, daugiausia dėmesio skiriant katalikiškajai srovei, siekiant ją kompromituoti, pateikti kaip paveiktą antikomunistinės propagandos, bėgančią nuo kaltinimų bendradarbiavus su nacizmu⁴⁶. Kiek vėliau, sovietmečio pabaigoje, Aničas kartu su kitais sovietiniais Lietuvos istorikais ir filosofais parengė straipsnių rinkinį „Buržuazinių emigrantų koncepcijų Lietuvos TSR istorijos klausimais kritika“, kuris, reaguodamas į Lietuvos komunistų partijos XIX suvažiavimo nutarimą aktyvinti kontrpropagandinį darbą, analizuoja išeivijos ideologinę struktūrą ir veiklą užsienyje⁴⁷. Vytauto Kazakevičiaus, žurnalisto, Kultūrinių ryšių su užsienio lietuviais komiteto pirmininko pavaduotojo, redaguotame darbe „Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje“ sąmoningai į pirmas gretas iškeliami komunistinės krypties išeivijoje gyvenančių lietuvių veikla, kova su dešiniąja išeivijos srove, analizuojama, kas nulėmė dešinėsios išeivijos krypties susiformavimą⁴⁸. Šie darbai rengti prisidengiant moksliniu objektyvumu, kuris, pasak Gintauto Mažeikio, turėjo klasinę, utopinę ir ideologinę reikšmę ir iš esmės reiškė marksizmo-leninizmo filosofiją⁴⁹.

Kita darbų rūšis – grožinė literatūra ir publicistika, kuri neapeliuoja į mokslinį objektyvumą, tačiau naudodama lengvesnius žanrus kritikuoja lietuvių išeivių gyvenimą ir kapitalistinę santvarką. Šie darbai daugiausia rengti JAV gyvenusių ar laikinai žurnalistinį darbą dirbusių lietuvių, kurie buvo komunistinės ideologijos šalininkai. Tai, kad šių darbų autoriai gyveno JAV, leido jiems tarsi stebėtojams, įsiliejusiems į vietos gyvenimą, kritikuoti

⁴⁶ Jonas Aničas, *Lietuvių klerikalinė emigracija ir Šaltojo karo institucijos 1945–1975 m.* (Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1977); Jonas Aničas, *Lietuvių klerikalinė emigracija ir reakciniai kapitalistinių šalių režimai 1945–1975 m.* (Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1976); Jonas Aničas, *Klerikalinis visuomenės sekuliarizacijos proceso interpretavimas lietuvių buržuazinės emigracijos spaudoje 1945–1972* (Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1974); Jonas Aničas, *Lietuvių buržuazinės emigracijos klerikaliųjų sluoksnių pozicijos karo ir taikos klausimais 1945–1973 m.* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1974); Jonas Aničas, *JAV lietuvių emigrantų politinis klerikalizmas 1945–1950 m.* (Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1973); Jonas Aničas, *Pažangiųjų užsienio lietuvių kova prieš klerikalinę katalikų bažnyčios padėties Tarybų Lietuvoje klastojimą 1945–1971* (Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1973); Jonas Aničas, *Lietuvių klerikaliųjų emigrantų veikla Vakarų Europoje 1945–1950 m.* (Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1971).

⁴⁷ Solomonas Atamukas, *Buržuazinių emigrantų koncepcijų Lietuvos TSR istorijos klausimais kritika: [str. rinkinys]* (Vilnius: Mokslo, 1986).

⁴⁸ Antanas Gaidys, *Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje: socialinės, politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo pasaulinio karo* (Vilnius: Mintis, 1978).

⁴⁹ Gintautas Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010).

nekomunistinių lietuvių išeivių sroves JAV. Pvz., Jonas Lukoševičius, dirbęs laikraščiu „Moscow News“ ir „Tiesa“ korespondentu Niujorke, vėliau TVR komiteto Laidų užsieniui redakcijos vyriausiuoju redaktoriumi, parengė bent kelis darbus, kuriais aptarė JAV gyvenusių lietuvių veiklą, amerikietišką gyvenimo būdą. Pamfletų rinkinyje „Market parko kronikos ir kitos istorijos“ pasitelkiant satyrą apžvelgiamas lietuvių gyvenimas Čikagos Market parko rajone, kuriame nagrinėjamu laikotarpiu gyveno daugiausia lietuvių. Knygoje „Reemigrantai“, kurios įvadinėje dalyje bandoma sukurti įvaizdį, kad nemažai išeivijos, gyvenusios JAV, Pietų Amerikoje, Kanadoje, Australijoje, Jungtinėje Karalystėje, Vokietijoje, savo noru nusprendė grįžti į sovietinę Lietuvą, pateikiamos reemigrantų istorijos, tačiau daugiausiai grįžusių iš Pietų Amerikos lietuvių, kurie gyveno kitame sociokultūriniame ir politiniame kontekste, istorijos, o ne JAV, kuriose buvo susitelkusi dauguma Antrojo pasaulinio karo metais iš Lietuvos pasitraukusių žmonių dalis⁵⁰. Lukoševičius knygoje „Kolumbo rate ir už jo“, pasitelkdamas reportažo žanrą, pateikia JAV gyvenimo kritiką⁵¹. Antanas Bimba, komunistinio laikraščio „Laisvė“, leisto Niujorke, redaktorius, leidinyje „Kas tie fašistai?“ dar gerokai iki Lietuvos okupacijos, 1927 m., JAV lietuvių ideologines sroves analizavo per, kaip teigiama, skirtingą požiūrį į nacizmą⁵². Bimba, platindamas sovietinę propagandą JAV, taip pat parengė ne vieną leidinį, aukštinusį Sovietų Sąjungos pramonę, žemės ūkį, švietimą, kultūrą ir t. t.⁵³. Kitas autorius – Stasys Jokubka, Čikagoje leisto komunistinio laikraščio „Vilnis“ redaktorius, taip pat parengė kelis darbus, aptariančius gyvenimą okupuotoje Lietuvoje, keliančius ne komunistinės krypties JAV lietuvių išeivių ydas⁵⁴. JAV gyvenusių lietuvių išeivių darbų, aukštinančių sovietinį gyvenimą, yra ir daugiau. Kai kurie leisti JAV leidyklose, dalis – sovietinėje Lietuvoje. Pvz., Ievos Mizarienės „Jaudinantys susitikimai“ aprašo moterų padėtį okupuotoje Lietuvoje⁵⁵. Algirdas Margeris išleido įspūdžių iš vizito LSSR knygą „150 dienų tarybų Lietuvoje“⁵⁶. Šiuos minimus darbus vienija tai, kad jie rengti

⁵⁰ Jonas Lukoševičius, *Reemigrantai* (Vilnius: Gintaras, 1971).

⁵¹ Jonas Lukoševičius, *Kolumbo rate ir už jo: (amerikietiški žurnalisto užrašai)* (Vilnius: Mintis, 1982).

⁵² Antanas Bimba, *Kas tie fašistai?: Jų tikslai ir jų siautėjimas Lietuvoje ir kitur* (Brooklyn, New York: Laisvė, 1927).

⁵³ Antanas Bimba, *Klesti Nemuno kraštas: Lietuva, 1945–1967* (Brooklyn, New York: Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija, 1967).

⁵⁴ Stasys J. Jokubka, *Iš mano gyvenimo knygos* (Vilnius: Mintis, 1988); Stasys J. Jokubka, *Tėvų žemė: įspūdžiai* (Čikaga: leidėjas nenustatytas, 1971); Algirdas Margeris ir Stasys J. Jokubka, *Lietuva šiandien* (Chicago: Vilnis, 1960).

⁵⁵ Ieva Mizarienė, *Jaudinantys susitikimai* (Vilnius: Mintis, 1965).

⁵⁶ Algirdas Margeris, *150 Dienų Tarybų Lietuvoje* (Čikaga: Vilnis, 1961).

vizitų į Lietuvą, kurie buvo griežtai planuojami ir prižiūrimi sovietinių struktūrų, pagrindu, todėl gerai parodo, kokią sovietinės Lietuvos įvaidį komunistų ideologai formavo ir akcentavo.

Vakarų šalių literatūra. Užsienyje atlikti tyrimai Baltijos šalių išeivijos problematiką nagrinėja fragmentiškai. Dažniausiai analizuojama iš sovietinės Rusijos pasitraukusiai išeivijai skirta propaganda ir atsakas į ją, neatsižvelgiant į specifinę Baltijos šalių situaciją, kylančią iš JAV deklaruotos Baltijos šalių okupacijos nepripažinimo politikos. Kaip išimtis minėtina Mikkoneno publikacija „Masinė komunikacija, kaip priemonė, privilioti emigrantus namo“, kuri analizuoja sovietų taikytas propagandos strategijas išeivijos atžvilgiu ir daug dėmesio skiriama būtent išeiviams iš Baltijos šalių⁵⁷. Kituose darbuose autorius Baltijos šalių problematiką tyrinėja menkliau, tačiau darbai svarbūs bendram kontekstui suvokti⁵⁸. Nemažai darbų apie latvių išeivių priešinimąsi SSRS komunistinei propagandai parengė latvių tyrėjos: Arta Ankrava, Ieva Zake, kurios analizuoja, koks latvių išeivių identitetas formavosi Vakaruose ir kaip jis padėjo priešintis SSRS komunistinei propagandai⁵⁹. Benjaminas Tromlis taip pat parengė išsamią monografiją apie JAV taikytas strategijas, kuriomis siekta išeiviją panaudoti ideologinei kovai su komunizmu, tačiau konkrečiai Baltijos šalių situacija joje nenagrinėjama⁶⁰.

Skaidant Vakarų šalių tyrimus pagal skirtingus medijų kanalus, konstatuotina, kad Sovietų Sąjungos radijo transliacijos į Vakarus tirtos gana fragmentiškai – kaip dalis didesnių, apskritai visą Sovietų Sąjungos

⁵⁷ Mikkonen, „Mass Communications as a Vehicle to Lure Russian Émigrés Homeward“, 44–61.

⁵⁸ Simo Mikkonen, „Exploiting the Exiles: The Soviet Émigration in US Cold War Strategy“, *Journal of Cold War Studies* 14, nr. 2 (2012): 98–127, <https://www.jstor.org/stable/26923787>; Simo Mikkonen, „Giving a Lesson in History: Soviet Attempts to Manipulate Estonian Émigré Communities“, kn. *Historical Memory versus Communist Identity*, sud. Meelis Saueaak (Tartu: University of Tartu Press, 2014), 71–88, <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/33306>.

⁵⁹ Arta Ankrava, „From Displaced Persons to Exiles: Nationalism, Anti-Communism, and the Shaping of Latvian American Diaspora“ (Daktaro disertacija, University of Minnesota, 2016); Ieva Zake, „Soviet Campaigns against 'Capitalist Ideological Subversives' during the Cold War: The Latvian Experience“, *Journal of Cold War Studies*, nr. 3 (2010): 91–114, muse.jhu.edu/article/392779; Ieva Zake, „Multiple Fronts of the Cold War“, kn. *Anti-Communist Minorities in the U.S.*, sud. Ieva Zake (Palgrave Macmillan, New York, 2009), 296–323; Ieva Zake, „Controversies of US-USSR Cultural Contacts During the Cold War: The Perspective of Latvian Refugees“, *Journal of Historical Sociology* 21, nr. 1 (2008): 55–81, <https://doi.org/10.1111/j.1467-6443.2008.00330.x>.

⁶⁰ Benjamin Tromly, *Cold War Exiles and the CIA* (Oxford: Oxford University Press, 2019).

propagandą nagrinėjančių rinkinių dalis. Dar Šaltojo karo metais Vakarų autoriai: Frederickas C. Barghoornas, Baruchas A. Hazanas aprašė Maskvos radijo užsieniui struktūrą, turinį, technines siuntimo aplinkybes, ekspansinę politiką⁶¹. Taip pat 1970 m. buvo atliktas Dono D. Smitho eksperimentas⁶², kurio metu studentai turėjo klausytis Maskvos radijo transliacijų užsieniui. Taip siekta išsiaiškinti, kokį poveikį JAV gyventojams daro Maskvos radijo transliacijos. Philas C. Washburnas 1988 m. taip pat siekė išsiaiškinti „Amerikos balso“ ir Maskvos radijo transliacijų turinį Azijai, Afrikai ir Lotynų Amerikai⁶³. Pastarąjį dešimtmetį darbų, analizuojančių Maskvos radijo transliacijas, skaičius gerokai išaugo. Kristin Roth-Eye parengė monografiją „Maskvos geriausias laikas: kaip Sovietų Sąjunga kūrė Šaltąjį karą pralaimėjusią žiniasklaidos imperiją“⁶⁴, kuri daug dėmesio skiria ir Maskvos radijo transliacijoms, taip pat publikacijoje „Kaip klausotės Maskvos radijo? Maskvos transliuotojai, trečiojo pasaulio klausytojai ir oro bangų erdvė šaltojo karo metais“ pateikiama nemažai informacijos apie tai, ką Maskvos radijas žinojo apie savo klausytojus⁶⁵. Kontekstinių duomenų pateikiama Kevino Grieveso, Stepheno Lovello darbuose⁶⁶. Minėtos monografijos ir moksliniai straipsniai yra kone vieninteliai, plačiau nagrinėjantys Sovietų Sąjungos radiją arba radiją ir televiziją bendrai, neįtraukdami spaudos. Darbai daugiausia remiasi archyvinių dokumentų analize, tačiau tiek Kristin Roth-Eye, tiek Stephenas Lovellas įvardija bendrą problemą, su kuria susiduria SSRS komunistinę žiniasklaidos sistemą nagrinėjantys tyrėjai, – šaltinių trūkumą, todėl archyvinių dokumentų

⁶¹ Frederick C. Barghoorn, *Soviet Foreign Propaganda* (Princeton: Princeton University Press, 1964).

⁶² Don D. Smith, „Some Effects of Radio Moscow's North American Broadcasts“, *Public Opinion Quarterly* 34, nr. 4 (1970): 539–51, <https://doi.org/10.1086/267839>.

⁶³ Philo C. Washburn, „Voice of America and Radio Moscow Newscasts to the Third World“, *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 32, nr. 2 (1988): 197–218, <https://doi.org/10.1080/08838158809386694>.

⁶⁴ Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*.

⁶⁵ Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow?“, 712–41.

⁶⁶ Lovell, *Russia in the Microphone Age, 1919–1970*; Kevin Grieves, „Cold War Journalism as Threat: Shielding Against Foreign Media Content“, kn. *Cold War Journalism: Between Cold Reception and Common Ground*, sud. Kevin Grieves (Cham: Palgrave Macmillan, 2021), 31–53, https://doi.org/10.1007/978-3-030-65640-9_3; Lovell, „Broadcasting Bolshevik: The Radio Voice of Soviet Culture, 1920s–1950s“, 78–97.

medžiagą tyrėjai pildė sakinės istorijos metodu surinkta interviu medžiaga su sovietiniame radijuje ir televizijoje dirbusiais žmonėmis⁶⁷.

Atsižvelgiant į suformuluotą disertacijos problemą ir aptartus tyrimus, formuluojamas **darbo tikslas**: analizuojant propagandinio Vilniaus radijo diskurso užsienio lietuviams dekodavimą JAV lietuvių spaudoje, nustatyti, kokias atsparumo ir oponavimo propagandai strategijas, veikiamas keliasluoksnių reikšmių struktūrų, naudojo skirtingų ideologinių krypčių JAV lietuvių spauda, dekodavimą Lietuvos SSR radijo laidų užsienio lietuviams propagandinį diskursą. Propagandos kodavimą ir dekodavimą suvokiant kaip cirkuliacinį procesą, taip pat analizuojama ir propagandinio diskurso kodavimo kaita ir reikšmių struktūrų įtaka jam.

Objektas: propagandinio Vilniaus radijo diskurso užsienio lietuviams dekodavimas JAV lietuvių spaudoje. (Šiuo atveju svarbu paaiškinti disertacijoje toliau sinonimiškai vartojamus Lietuvos SSR radijo ir Vilniaus radijo pavadinimus. Oficialiai laidų užsieniui redakcija vadinosi Lietuvos TSR radijo ir televizijos komiteto laidų užsieniui redakcija, tačiau eteryje laidos buvo pristatomos kaip Vilniaus radijo laidos, todėl disertacijoje pavadinimai vartojami sinonimiškai, ypač tiriamojoje disertacijos dalyje pirmenybę teikiant Vilniaus radijo pavadinimui, nes taip jos vadintos nagrinėjamoje spaudoje.)

Uždaviniai:

- Apibrėžti propagandinio diskurso sampratą.
- Nustatyti sovietinio propagandinio diskurso išsivijai kodavimo ir dekodavimo reikšmių struktūras.
- Stiuarto Hallo kodavimo / dekodavimo modelį pritaikyti sovietinio propagandinio Vilniaus radijo užsienio lietuviams diskurso tyrimui.
- Derinant kodavimo / dekodavimo modelį, kritinės diskurso analizės ir sakinės istorijos metodus, parengti empirinio tyrimo strategiją.
- Remiantis sukonstruotu empiriniu įrankiu, išanalizuoti ir interpretuoti Vilniaus radijo užsienio lietuviams propagandos dekodavimą JAV lietuvių spaudoje Šaltojo karo laikotarpiu.

⁶⁷ Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*; Lovell, *Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio, 1919–1970*.

TEORINĖS IR METODOLOGINĖS DISERTACIJOS PRIELAIIDOS

Disertacijoje remiamasi *kritine komunikacijos paradigma*. Pagrindiniams terminams formuluoti pasitelkiamas Britų kultūros studijų mokyklos atstovo Stuardo Hallo komunikacijos „Kodavimo ir dekodavimo“ (1973) (angl. *Encoding/Decoding*) modelis⁶⁸.

Teorinėje disertacijos dalyje naudojamas integruotos literatūros apžvalgos metodas, kuris leidžia, kuriant teorinę prieigą ar modelį, sintezuoti ir nagrinėti įvairią literatūrą⁶⁹. Atsižvelgiant į tai, teorinėje disertacijos dalyje siekiama Hallo kodavimo / dekodavimo modelį pritaikyti Vilniaus radijo propagandinio diskurso užsienio lietuviams tyrimui. Adaptuojant modelį, remiamasi Jano Zienkowskio⁷⁰, Johno Oddo⁷¹, Alexanderio Hanisch-Wolframo⁷² propagandinio diskurso sampratomis, Johno Radzilowskio įvestu etninio antikomunizmo⁷³ terminu ir jo plėtojimu. Taip pat, konceptualizuojant propagandinio diskurso terminą, pasitelkiamas pusiau sisteminės literatūros apžvalgos metodas, skirtas skirtingai konceptualizuojamoms temoms, nagrinėjamos įvairių disciplinų. Tokia apžvalga leidžia atlikti sisteminę publikacijų paiešką, tačiau analizuoti ir vertinti tiek pagal kiekybinius, tiek kokybinius parametrus⁷⁴.

Tyrimui naudojamas kritinės diskurso analizės metodas. Jis pasirinktas kaip tinkamiausias metodas šios disertacijos tikslui įgyvendinti. Kritinei

⁶⁸ Stuart Hall, *Encoding and Decoding in the Television Discourse*, (Birmingham: University of Birmingham, Centre for Contemporary Cultural Studies, 1973).

⁶⁹ Hannah Snyder, „Literature Review as a Research Methodology: An Overview and Guidelines“, *Journal of Business Research*, nr. 104 (2019): 333–39, <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>.

⁷⁰ Jan Zienkowski, „Propaganda and/or Ideology in Critical Discourse Studies: Historical, Epistemological and Ontological Tensions and Challenges for Thinking Politics and the Political“ (Pranešimas konferencijoje 24th DiscourseNet Conference - Discourse and Communication as Propaganda, Briuselis (virtualiai), 2020 rugsėjo 7–9).

⁷¹ John Oddo, *The Discourse of Propaganda: Case Studies from the Persian Gulf War and the War on Terror* (University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 2018).

⁷² Alexander Hanisch-Wolfram, „Totalitarian Propaganda as Discourse: A Comparative Look at Austria and France in the Fascist Era“ kn. *Totalitarian Communication: Hierarchies, Codes and Messages*, sud. Kirill Postoutenko (Bielefeld: transcript Verlag, 2010), 197–216, <https://doi.org/10.1515/9783839413937-009>.

⁷³ John Radzilowski, „Introduction Ethnic Anti-Communism in the United States“, kn. *Anti-Communist Minorities in the U. S.: Political Activism of Ethnic Refugees*, sud. Ieva Zake (New York: Palgrave Macmillan US, 2009), 1–22, https://doi.org/10.1057/9780230621596_1.

⁷⁴ Snyder, „Literature Review as a Research Methodology“.

diskurso analizei atlikti pasitelkiamas Normano Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelis⁷⁵. Faircloughas siūlo diskursą nagrinėti trimis lygmenimis: teksto, diskursyvios ir sociokultūrinės praktikos. Šioms dimensijoms analizuoti pasitelkiami tokie įrankiai: aprašymas, aiškinimas ir interpretacija. Disertacijos tyrimą siekiant papildyti kontekstiniais duomenimis būtinais propagandiniam diskursui interpretuoti ir aiškinti, taip pat pasitelkiamas sakininės istorijos metodas, kuriuo naudojantis renkami laidas išeivijai vėlyvuosiu sovietmečiu kūrusių žurnalistų pasakojimai.

TYRIMO ŠALTINIAI

Disertacijoje laikomasi transnacionalinio požiūrio, kuris leidžia tyrėjo dėmesį nuo valstybės lygmens veiksmų, būdingų tarptautinių santykių perspektyvai, perkelti į asmenų ir organizacijų veiksmus, požiūrius, praktikas. Transnacionalinis požiūris sovietmečio tyrimuose suteikia galimybę tyrėjui iš dalies atsiriboti nuo oficialių archyvinių dokumentų, atspindinčių oficialiąją politiką, tyrimo. Todėl tyrėjas, rinkdamasis šaltinius, daugiau dėmesio sutelkia į asmenines perspektyvas. Toks požiūris padeda suprasti individualius asmenų veiksmų motyvus, esančius už politinio fasado⁷⁶. Vadovaujantis šiuo požiūriu, disertacijoje tyrimo šaltiniai skirstomi į pagrindinius ir papildančiuosius.

Pagrindiniai šaltiniai

Skirtingų ideologinių krypčių JAV lietuvių spauda. Tyrime analizuojami keturi Šaltojo karo metais JAV leisti skirtingų ideologinių krypčių lietuvių išeivių laikraščiai: „Draugas“, „Dirva“, „Naujienos“ ir „Vilnis“. Visi tyrimui reikalingi „Draugo“ ir „Dirvos“ numeriai yra suskaitmeninti portale *spauda.org*, koordinuojamame Lituanistikos tyrimo centro Čikagoje. Laikraščio „Naujienos“ skaitmeninimas 2023 m. kovą dar nebuvo baigtas, todėl portale disertacijos rengimo metu buvo galima rasti tik dalį tyrimui reikalingų numerių (1948–1958 m. ir 1970–1986 m.). Atsižvelgiant į tai, taip pat nagrinėti trūkstami popieriniai numeriai. Beveik visi trūkstami leidinio „Naujienos“ popieriniai numeriai rasti ir nagrinėti Lituanistikos tyrimo centro Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje ir Balzeko lietuvių kultūros muziejuje Čikagoje. Taip pat dalį „Naujienų“ numerių, tačiau su didesniais pertrūkiais

⁷⁵ Norman Fairclough, *Media Discourse* (London: Bloomsbury Academic, 2010), 59.

⁷⁶ Simo Mikkonen, „Changing Dynamics: From International Exchanges to Transnational Musical Networks“, kn. *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange*, sud. Dina Fainberg ir Artemy M. Kalinovsky (Lanham: Lexington Books, 2016): 163–84.

nei JAV archyvuose galima rasti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos retų spaudinių skyriuje, Vytauto Didžiojo universiteto Vaclovo Biržiškos bibliotekos periodikos kolekcijoje ir Juozo Vitėno rankraščių fonde, Klaipėdos universiteto retų spaudinių sektoriaus K. Pemkaus bibliotekoje-archyve.

Laikraštis „Vilnis“ nesuskaitmenintas (išskyrus 1950 m. rugpjūčio 10 d., gruodžio 29 d. ir 1951 m. liepos 2–31 d. numerius, kuriuos galima rasti portale *epaveldas.lt*), todėl tyrimui nagrinėti popieriniai „Vilnies“ numeriai, saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos bendruosiuose ir Nacionalinio publikuotų dokumentų archyvine fonde, Lituanistikos tyrimo centro Pasaulio lietuvių archyve Čikagoje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos retų spaudinių skyriuje. Taip pat dalis „Vilnies“ numerių saugoma Klaipėdos universiteto retų spaudinių sektoriaus K. Pemkaus bibliotekoje-archyve, pavieniai – Vaclovo Biržiškos ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekose. Pažymėtina, kad tyrimo metu pavyko surinkti visus „Draugo“ ir „Dirvos“ numerius, trūksta dalies 1964 m. leistų „Naujienų“ numerių. Taip pat trūksta dalies įvairių metų „Vilnies“ numerių.

Papildomi šaltiniai

Siekiant pildyti ir tikslinti iš aukščiau minėtų šaltinių tyrimo gautų rezultatų interpretaciją, kaip papildomi šaltiniai naudojami sakytinės istorijos metodu surinkti interviu su vėlyvuoju sovietmečiu laidose užsieniui dirbusiais žurnalistais. Tyrimo metu atlikti septyni interviu, visų jų nuasmenintos transkripcijos pateikiamos disertacijos prieduose. Disertacijai taip pat naudotas 2011 m. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete rengtas magistro darbas apie laidų programą anglų kalba⁷⁷. Šio darbo prieduose pateikiami interviu su laidų užsieniui anglų kalba žurnalistais, kurie aktualūs ir disertacijos sprendžiamai problemai. Taip pat dalis žurnalistų požiūrių rasta jų atsiminimuose ar dienoraščiuose.

Oficialūs archyviniai dokumentai. Pagrindinė archyvinė medžiaga, kuri papildo ir tikslina JAV lietuvių spaudos, sakytinės istorijos metodu surinktų interviu, atsiminimų, dienoraščių analizės rezultatų interpretaciją, saugoma Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonde Nr. R-981 apyrašė Nr. 2. Jame pateikiami 1944–1990 m. išleisti TVR komiteto pirmininko įsakymai, radijo programų direkcijos posėdžių protokolai, pažymos apie komiteto veiklą, parengtas programos, komiteto ir redakcijų darbo planai, veiklos ataskaitos, klausytojų ir žiūrovų laiškų ataskaitos, etatų sąrašai, sąmatos, metiniai

⁷⁷ Rakauskas, *Sovietų propaganda užsienio lietuviams*.

balansai ir kiti veiklos dokumentai. Didžiąją šių dokumentų dalį sudaro okupuotoje Lietuvoje transliuotų televizijos ir radijo programų veiklos įsakymai, tematiniai planai. Tačiau tarp jų randami ir dokumentai, aptariantys būtent laidų užsieniui redakcijos veiklą.

To paties fondo apyraše Nr. 9 saugomos laidų užsieniui vyriausiosios redakcijos veiklos bylos, t. y. 1948–1990 m. transliuotų laidų lietuvių ir anglų kalbomis transkribuoti scenarijai. Kadangi beveik visu nagrinėjamu laikotarpiu visas transkribuotas laidos tekstas, prieš jį įgarsinant, turėjo būti patvirtintas *Glavlito*, laidos transkribuotos nuosekliai, kai kuriuose dokumentuose matyti redakciniai pataisymai.

Pabrėžtina, kad ne visa archyvinė medžiaga, susijusi su laidų užsieniui veikla, yra viešai prieinama ir perduota archyvams. Nemažai archyvinių dokumentų ar jų kopijų, apimančių vėlyvojo sovietmečio laidų užsieniui redakcijos veiklą, nugulė asmeniniuose žurnalistų, dirbusių laidose užsieniui, archyvuose, kuriuos leista naudoti šiai disertacijai. Šie dokumentai ypač svarbūs disertacijos mokslinei problemai spręsti, nes tarp jų aptinkami vidinių laidų užsieniui redakcijos susirinkimų, ataskaitų TVR komiteto pirmininkui, komiteto pirminei partinei organizacijai išrašai, susirašinėjimai su auditorija, į radiją siųstos klausytojų kasetės su laidų įrašais, kurie padeda geriau suvokti vidinius redakcijos sprendimus, darbo logiką ir santykį su auditorija.

Disertacijai taip pat naudojamos Lietuvos ypatingajame archyve LKP fonde Nr. 1771 apyrašo Nr. 278 saugomos LKP Centro komiteto (toliau – LKP CK) Propagandos ir agitacijos skyriaus veiklos bylos, apimančios skyriaus darbo planus, kontrpropagandines priemones, apžvalgas informacijos ideologinio darbo klausimais, televizijos ir radijo darbo apžvalgas ir kt. Be to, disertacijoje remiamasi Lietuvos ypatingajame archyve KGB dokumentų fonde Nr. K-3 apyraše Nr. 1 saugomais dokumentais, tarp kurių: Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ veiklos dokumentai, metiniai darbo planai ir ataskaitos, išlaidų sąmatos, balansai, posėdžių protokolai, etatų sąrašai, susirašinėjimai, periodikos ir knygų, siunčiamų į užsienį, sąrašai, laiškų registracijos žurnalai. Taip pat medžiagos apie tai, kaip buvo stiprinama techninė laidų užsieniui pusė, rasta fonde K-35, kurio apyraše Nr. 2, saugomo LSSR KGB 1-ojo skyriaus pasiūlymai, kaip sustiprinti darbą su emigracija. Šiuose archyvuose randama medžiaga vertinga bendresniam kontekstui, kaip buvo konstruojama prieš išėviją nukreipta komunistinė propaganda ir kontrpropaganda, atskleisti.

Disertacijos ginamieji teiginiai:

- Vilniaus radijo propaganda užsienio lietuviams ankstyvuoju Šaltojo karo periodu JAV lietuvių spaudoje buvo dekoduojama (išskyrus

komunistinę „Vilnį“), pasitelkiant įvairias dekonstravimo strategijas, tačiau kartu joje ieškota informacijos apie situaciją okupuotoje Lietuvoje.

- Visu nagrinėjamu laikotarpiu Vilniaus radijas siekė, taikydamas Maskvos radijo užsieniui analogiją, turinį pritaikyti išeivijos auditorijai taip, kad būtų maskuojamas propagandinis pobūdis.
- Vėlyvuoju sovietmečiu LKP CK suaktyvinta kontrpropaganda išeivijos atžvilgiu ir skatinimas pabrėžti persitvarkymo ir atvirumo politikas, leidžiant kalbėti šiek tiek atviriau, padidino laidų užsienio lietuviams JAV auditoriją, tačiau ilgainiui tai atsigrėžė prieš pačią LSSR, t. y. dėl intensyviai besikeičiančių politinių aplinkybių propagandinės laidos greitai pasikeitė į informacines ir laidos tapo daug klausomesnės LSSR viduje.
- JAV lietuvių leidinių „Draugas“, „Naujienos“ ir „Dirva“ Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams dekodavimui reikšmingesnės įtakos turėjo bendra etninio antikomunizmo nuostata nei ideologiniai skirtumai.

Disertacijos naujumas

Tiek Vakaruose, tiek Lietuvoje radijo propaganda tyrinėjama gerokai menčiau nei televizijos ar spaudos pirmiausia todėl, kad trūksta pirminių šaltinių, t. y. laidų įrašų. Lietuvos SSR radijo laidų įrašų beveik neišliko dėl to, kad Šaltojo karo metais, stokojant radijo juostų, naujos laidos buvo įrašomos į jau naudotas juostas (ištrinant senus įrašus). Šiame darbe siekiama radijo tyrimui pasitelkti istorinę išeivijos spaudą kaip labiausiai priartinančią prie nagrinėjamo laikotarpio galimų propagandos dekodavimo, suvokimo ir oponavimo aplinkybių. Be to, darbe naudojamas transnacionalinis šaltinių pasirinkimo požiūris leidžia į propagandos kūrimo ir gavimo aplinkybes žvelgti ne per dažnai pasitelkiamą oficialių dokumentų lygmenį, bet per viešojoje erdvėje veikusias praktikas. Išlikusi skirtingų ideologinių kryptų JAV lietuvių spauda leidžia pamatyti, kaip išeivija reagavo į konkrečius Vilniaus radijo užsienio lietuviams reportažus, ir analizuoti atsaką Šaltojo karo laikotarpiu. Sakytinės istorijos metodu surinkti vėlyvuoju sovietmečiu Vilniaus radijuje dirbusių žurnalistų pasakojimai papildo kontekstines propagandos siuntimo, gavimo ir supratimo aplinkybes.

Analizuojant ne tik propagandos turinį, bet ir jo kūrimo bei supratimo kontekstines aplinkybes, darbe konstruojamas propagandinio diskurso

terminas. Be to, darbai, kuriuose remiamasi Hallo kodavimo / dekodavimo modeliu kaip teorine prieiga, dažniausiai pasitelkia turinio⁷⁸, tematinės⁷⁹ ar tekstinės⁸⁰ analizės metodus. Pastebėtina, kad dalis tyrėjų modelį taiko ne tik kaip teorinę prieigą, bet ir metodą, kuris leidžia skirstyti analizuojamą medžiagą į Hallo siūlomus dekodavimo variantus ir taip, nors to ir neįvardydami, kaip metodą pasitelkia dedukcinę turinio analizę⁸¹ su trimis iš anksto žinomomis kategorijomis⁸². Šiuo darbu siekiama pasiūlyti naują metodologinę, t. y. diskurso analitinę prieigą, taikant Hallo kodavimo / dekodavimo modelį, kartu kuriant naujas, indukcinės dekodavimo kategorijas.

Žvelgiant iš šiandienos perspektyvos, vis labiau aktualizuojamas atsparumo propagandai stiprinimo poreikis. Todėl sovietinės propagandos užsieniui ir jos oponavimo analizė gali parodyti atsparumą propagandai didinančius sociokultūrinius ir politinius veiksnius bei oponavimo strategijas, kurios gali būti aktualios ir šiandieniniame kontekste. Be to, disertacijoje

⁷⁸ Usha M. Rodrigue et al., „Representation of News Related to Culturally Diverse Population in Australian Media“, *Journalism* 22, nr. 9 (2021): 2313–31, <https://doi.org/10.1177/1464884919852884>; Inez Z. Ponce de Leon, „Of Warnings and Waiting: An Examination of the Path of Information for Two Communities Hit by Typhoon Haiyan“, *Journal of Risk Research* 23, nr. 5 (2020): 598–612, <https://doi.org/10.1080/13669877.2019.1592212>; Krzysztof Jaskulowski ir Adrianna Surmiak, „Social Construction of the Impact of Euro 2012: A Wroclaw Case Study“, *Leisure Studies* 35, nr. 5 (2016): 600–15, <https://doi.org/10.1080/02614367.2015.1037790>.

⁷⁹ Merve Basdogan et al., „Understanding the Diverse Field of 'Educational Technology' as Revealed in Twitter Job Postings: Encoding/Decoding Approach“, *Qualitative Report* 25, nr. 8 (2020): 2044–66, <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4457>; Louise Woodstock, „It's Kind of like an Assault, You Know: Media Resisters“, *Meta-Decoding Practices of Media Culture*, *Critical Studies in Media Communication* 33, nr. 5 (2016): 399–408, <https://doi.org/10.1080/15295036.2016.1222076>.

⁸⁰ David W. Scott, „Mormon 'Family Values' versus Television: An Analysis of the Discourse of Mormon Couples Regarding Television and Popular Media Culture“, *Critical Studies in Media Communication* 20, nr. 3 (2003): 317–33, <https://doi.org/10.1080/07393180302776>; Manisha Pathak-Shelat ir Kiran Vinod Bhatia, „Young People as Global Citizens: Negotiation of Youth Civic Participation in Adult-Managed Online Spaces“, *Journal of Youth Studies* 22, nr. 1 (2019): 87–107, <https://doi.org/10.1080/13676261.2018.1483074>; Belinda Flores Espiritu, „Transnational Audience Reception as a Theater of Struggle: Young Filipino Women's Reception of Korean Television Dramas“, *Asian Journal of Communication* 21, nr. 4 (2011): 355–72, <https://doi.org/10.1080/01292986.2011.580852>.

⁸¹ Benjamin F. Crabtree and William L. Miller, „Doing Qualitative Research“ (Pranešimas konferencijoje Annual North American Primary Care Research Group Meeting, 1989 gegužės 19, Quebec, PQ, Canada (Sage Publications, 1992), 93–109.

⁸² P.vz., Jakub Nowak, „Internet Meme as Meaningful Discourse: Towards a Theory of Multiparticipant Popular Online Content“, *Central European Journal of Communication* 9, nr. 16 (2016): 73–89, [https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.1\(16\).5](https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.1(16).5).

jungiant Hallo kodavimo / dekodavimo ir Fairclougho trijų dimensių kritinės diskurso analizės modelius siūlomas naujas Hallo modelio taikymas empiriniam tyrimui, kuris gali būti naudingas analizuojant sunkiau atpažįstamas propagandos formas.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro šios dalys: įvadas, teorinė ir metodologinė dalys, rezultatai, išvados, literatūros ir šaltinių sąrašai, priedai.

Teorinėje disertacijos dalyje, atlikus pusiau sisteminę literatūros apžvalgą, apibrėžiama propagandinio diskurso samprata, kritinės komunikacijos mokslų paradigmos, kultūros studijų ir kritinės diskurso analizės dermė propagandos tyrime. Taip pat pristatomas Hallo kodavimo / dekodavimo modelis, jo sąsajos su kitais autoriais ir kritika. Vėliau šis modelis, atliekant integruotą literatūros apžvalgą, kuri analizuoja propagandinio diskurso kodavimo ir dekodavimo reikšmių struktūras, pritaikomas sovietinio propagandinio radijo diskurso išėvėjai tyrimui.

Antroje disertacijos dalyje pateiktos metodologinės gairės, t. y. pristatomas ir pagrindžiamas kritinės diskurso analizės pasirinkimas, aprašoma tyrimo eiga ir duomenų analizės metodai, jungiami Hallo kodavimo / dekodavimo ir Fairclougho trijų dimensių kritinės diskurso analizės modeliai, pristatomas sakytinės istorijos metodas, tyrimo etika, kylantys etiniai iššūkiai tyrimo metu ir tyrimo pagrįstumo kriterijai.

Trečioje, empirinėje, disertacijos dalyje pateikiami kritinės diskurso analizės tyrimo rezultatai, kurie apima Vilniaus radijo turinio gavimo ir cirkuliacijos JAV lietuvių spaudoje bei Vilniaus radijo turinio dekodavimo JAV lietuvių spaudoje 1948–1965 m. ir 1985–1990 m. rezultatus.

Disertacijos pabaigoje autorė pateikia išvadas, literatūros ir šaltinių sąrašus, priedus, kuriuose yra pagrindinių JAV lietuvių laikraščių, leistų Šaltojo karo metais, charakteristika, informantų sutikimo dalyvauti tyrime forma, sakytinės istorijos metodu atliktų interviu orientacinis klausimynas, nuasmeninta sakytinės istorijos metodu surinktų interviu su vėlyvuoju sovietmečiu radijo laidose dirbusiais žurnalistais medžiaga.

1. KODAVIMO / DEKODAVIMO MODELIO TAIKYMAS VILNIAUS RADIO PROPAGANDINIO DISKURSO UŽSIENIO LIETUVIAMS TYRIME

Analizuojant sovietinę propagandą išeivijai, jos kodavimą radijo laidose ir dekodavimą JAV lietuvių spaudoje, disertacijos tiriamam objektui apibrėžti vartojama **propagandinio diskurso** samprata. Nors ji gerokai rečiau vartojama nei bendresnis propagandos terminas, šiame darbe siekiama parodyti orientaciją į diskursyvinius propagandos elementus ir jų veikimą platesniame sociokultūriniame ir politiniame kontekste. Tokia apibrėžtis kartu svarbi ir dėl pasirinkto kritinės diskurso analizės metodo disertacijos problemai spręsti. Pagrindiniai disertacijoje vartojami terminai: **kodavimas, dekodavimas, reikšmių struktūros, žinojimo sistemos, gamybos santykiai, techninė infrastruktūra, dominuojantis / hegemoninis kodas, derybinis kodas, opozicinis kodas** formuluojami remiantis kritine komunikacijos paradigma⁸³, Britų kultūros studijų mokyklos Hallo kodavimo / dekodavimo modeliu⁸⁴.

Teorinėje disertacijos dalyje, apibrėžiant propagandos ir propagandinio diskurso skirtis, pirmiausia nagrinėjami ir tarpusavyje lyginami propagandos ir diskurso terminai. Toliau nagrinėjama kritinės komunikacijos paradigmos, kultūros studijų ir kritinės diskurso analizės dermė propagandos tyrime. Taip pat pristatomos Hallo kodavimo / dekodavimo modelio esminės prielaidos, kritika, siekiama kodavimo / dekodavimo modelį pritaikyti sovietiniam propagandiniam radijo diskursui ir jo kodavimui Vilniaus radijuje bei dekodavimui JAV lietuvių išeivijos spaudoje.

1.1. Propagandinio diskurso samprata

1.1.2. Propagandos ir diskurso sampratų derinimas

Diskurso terminą, kurį vartoja daugelis mokslo sričių, reikėtų suprasti kaip idėją, kad kalba yra struktūrizuota pagal susikurtą modelį, todėl diskurso negalima laikyti tiesiog kalba ar tekstu, nes jis kartu apima ir komunikacijos

⁸³ Robert T. Craig, „Communication Theory as a Field“, *Communication Theory* 9, nr. 2 (1999): 119–61, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x>; Stephen W. Littlejohn, Karen A. Foss, ir John G. Oetzel, *Theories of Human Communication*, 11th ed. (Long Grove Illinois: Waveland Press, 2017), 433–55.

⁸⁴ Hall, *Encoding and Decoding*.

proceso dalyvius, kontekstus, nekalbines raiškos priemones⁸⁵. Diskurso apibrėžimą nagrinėjantys tekstai pabrėžia termino daugialypiškumą ir nėra bendro sutarimo, kaip tiksliai apibrėžti diskursą⁸⁶. Bendrąja prasme diskurso sampratą galima skirstyti į dvi perspektyvas: pragmatinį požiūrį, dominuojantį tarp lingvistų ir mikrosociologų, ir socioistorinį požiūrį, būdingą makrosociologams, kurie orientuojasi į galios ir didelių bendruomenių verbalinių ir neverbalinių praktikų visumą⁸⁷. Skirstant pagal mokslo sritis pirmasis požiūris būdingas struktūrinei lingvistikai, atsiradusiai gerokai anksčiau, antrasis – sociologinei. Sociologine prasme diskurso pradžia siejama su Micheliu Foucault, kurio apibrėžimas, kad diskursas suvokiamas kaip tam tikra idėjų ar žinojimo sistema, išreikšta specifiniu žodynu, teiginių grupėmis, laikoma atramine diskurso suvokimo samprata socialiniuose moksluose, tačiau svarbu paminėti, kad į sociologinį požiūrį, ypač kai kurias jo kryptis, persikėlė daug struktūrinės lingvistikos elementų⁸⁸. Skirtį tarp minėtų dviejų perspektyvų geriausiai išryškina tai, į ką orientuojamasi analizėje, t. y. struktūrą ar veikėją. Struktūrinės lingvistikos perspektyvos analizės centre atsiduria diskurso struktūra (šiuo atveju analizuojama tik diskurso struktūra ir laikomasi požiūrio, kad veikėjas apskritai neegzistuoja). Koncentravimasis tik į veikėją būdingas politikos mokslų perspektyvai, kur diskurso struktūra dažniausiai netiriama ir orientuojamasi į diskurso kūrimo strategijas. Tarpiniai variantai daugiausia taikomi socialiniuose moksluose, kai veikėjo vaidmuo neneigiamas, tačiau skiriasi jo įtaka diskurso kūrimui. Pavyzdžiui, Foucault diskurso aiškinime veikėjas egzistuoja, bet yra apribotas struktūros, kritinėje diskurso analizėje struktūra egzistuoja, bet veikėjas turi galią ją keisti⁸⁹.

Pasak Jano Zienkowskio, propagandos suvokimas kaip diskurso nėra dažnas propagandos tyrimuose. Pirmiausia tai siejama su tuo, kad dauguma

⁸⁵ Marianne Winther Jørgensen ir Louise Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method* (London: Sage, 2002); Modestas Grigaliūnas, „Naujųjų medijų ir populiariosios kultūros šiuolaikinėje propagandoje tyrimai: teorinės ir metodologinės prielaidos“, *Inter-studia humanitatis*, nr. 9 (2009): 66–83.

⁸⁶ Agnė Girkontaitė, Struktūros ir veikėjo santykis diskurso analizėje, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, nr. 42 (2018): 45–72, <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2018.12167>; Johannes Angermüller, *Discourse Studies Reader: Main Currents in Theory and Analysis* (Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014), <https://doi.org/10.1075/z.184>.

⁸⁷ *Ibid.*, 2.

⁸⁸ Michel Foucault, *Diskurso tvarka: inauguracinė paskaita Collège de France, perskaityta 1970 metų gruodžio 2 dieną* (Vilnius: Baltos lankos, 1998); Angermüller, *Discourse Studies Reader*, 4.

⁸⁹ Girkontaitė, „Struktūros ir veikėjo santykis diskurso analizėje“.

propagandos tyrėjų dirba remdamiesi pozityvistinėmis prielaidomis, todėl terminai kaip ideologija, hegemonija ar diskursas, būdingi subjektyvesniu požiūriu pasižyminčiam konstruktyvizmui, neomarksizmui ar postruktūralizmui, neįsitvirtino propagandos tyrimuose. O diskurso tyrėjai (ypač kritinės mokyklos šalininkai) kritikuoja klasikinius propagandos apibrėžimus, nes dažnai ignoruojamas ideologijos faktorius⁹⁰. Vis dėlto su Zienkowskiu galima sutikti tik iš dalies. Nors ne visi propagandos apibrėžimai tiesiogiai vartoja ideologijos terminą, kai kurie autoriai jį linkę įtraukti. Ideologijos veikimą propagandoje tyrė autoriai: Philipas M. Tayloras (teigia, kad siunčiant propagandą gali būti perduodama ideologija, kuri pirmiausia skirta propagandos siuntėjo interesams), Richardas Nelsonas (teigia, kad vienas iš propagandos skleidimo tikslų gali būti ideologinis), Gintautas Mažeikis (teigia, kad propagandinis įtikinėjimas susijęs su ideologiniu suvokimu), Jowettas ir O'Donell propagandinės kampanijos ideologijos tyrimą įtraukia į propagandos veiksmingumo analizę⁹¹. Siekiant geriau suvokti, kaip galima jungti propagandos ir diskurso terminus, šiame darbe buvo atlikta pusiau sisteminė⁹² 2012–2021 m. rengtų mokslinių darbų, kurių pavadinimuose vartojami diskurso ir propagandos terminai, apžvalga⁹³.

Tyrimo rezultatai rodo, kad mokslininkai, propagandos analizei pasitelkdami diskurso analitinį požiūrį, dažniausiai nagrinėja tokias temas: 1) valdžios propaguojamos politikos, terorizmo ar religijos propaganda žiniasklaidoje; 2) socialinė propaganda; 3) propaganda reklamos ir filmuose; 4) Antrojo pasaulinio karo propaganda (1 lentelė). Valdžios propaguojamos politikos, terorizmo ar religijos propagandos tyrimai, kurių yra daugiausia, nagrinėja valdžios institucijų politiką, kuria norima kontroliuoti ar įtikinti visuomenę (pvz., COVID-19 valdymas, Graikijos susitarimo memorandumas, siekiant įvesti ekonomines reformas, Kinijos iniciatyva „Viena juosta, vienas kelias“)⁹⁴. Socialinės propagandos tematika daugiausia nagrinėja visuomenės

⁹⁰ Zienkowski, „Propaganda and/or Ideology“.

⁹¹ Philip M. Taylor, „Munitions of the Mind: A Brief History of Military Psychological Operations“. *Place Branding and Public Diplomacy*, nr. 3 (2007): 196–204, <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.6000064>; Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, 19; Garth S. Jowett ir Victoria O'Donnell, *Propaganda & Persuasion* (Sage Publications, 2018), 17–19.

⁹² Snyder, *Literature Review as a Research Methodology*.

⁹³ *Šios dalies pagrindu parengtas ir publikuotas straipsnis: Rūta Kupetytė, „Diskurso analitinis požiūris propagandos tyrime: pusiau sisteminė literatūros apžvalga“, Filosofija. Sociologija 33, nr. 4 (2022): 351–60, <https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/filosofija-sociologija/article/view/4841>.*

⁹⁴ Daniel Broudy ir Darwin Hoop, „Messianic Mad Men, Medicine, and the Media War on Empirical Reality: Discourse Analysis of Mainstream COVID-19

nelygybės temas (pvz., antiimigracinės politikos skatinimas, LGBT propaganda)⁹⁵. Antrojo pasaulinio karo propagandos ir reklamų bei filmų tematika daugiausia analizuoja, kaip propagandinis pranešimas buvo sukonstruotas⁹⁶.

Propaganda“, *International Journal of Vaccine Theory, Practice, and Research* 2, nr. 1 (2021): 1–24, <https://doi.org/10.56098/ijvtpr.v2i1.22> ; Qing Wang ir Xiaorong Zhang, „A Multimodal Discourse Analysis of a Propaganda Image – Taking the Official Homepage of One Belt and One Road Economic and Cultural Development Center as an Example“, *Theory & Practice in Language Studies* 7, nr. 12 (2017): 1261–65, <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0712.13>; Stamatis Poulakidakos ir Antonis Armenakis, „Propaganda in Greek Public Discourse: Propaganda Scales in the Presentation of the Greek MoU Bailout Agreement of 2010“, *Revista de Stiinte Politice*, nr. 41 (2014): 126–40.

⁹⁵ Syuzanna Khachatryan, „Critical Discourse Analysis of Russian LGBT Law and its Propaganda in Russian Media“ (nenustatyta, 2013); John E. Richardson ir Monica Colombo, „Continuity and Change in Anti-Immigrant Discourse in Italy: An Analysis of the Visual Propaganda of the Lega Nord“, *Journal of Language and Politics* 12, nr. 2 (2013): 180–202, <https://doi.org/10.1075/jlp.12.2.02ric>.

⁹⁶ Marcin Poprawa, „Propaganda as a Weapon and a Tool of Totalitarian Power: The Image of the Concept in the Common Discourse of the War and Occupation Years (1939–1945)“, *Język a Kultura*, nr. 27 (2017): 177–211, <https://doi.org/10.19195/1232-9657.27.12> ; Jarjani Usman, „The Discourse of Propaganda in Traveloka’s YouTube Advertising Videos“, *Indonesian Journal of EFL and Linguistics* 5, nr. 1 (2021): 175–94, <https://doi.org/10.21462/ijefl.v5i1.235>; Joe Spencer-Bennett, „The Ministry of Information and the Linguistic Design of Britain’s World War II Propaganda: What Archival Documents Can Tell Us About Political Discourse“, *Discourse & Society* 31, nr. 3 (2020): 329–47, <https://doi.org/10.1177/0957926519889125>; Tsalits Syafa’atun Nashiroh, „Propaganda Message Constructions in The Great Hack Movie: A Multimodal Discourse Analysis“. (Daktaro disertacija, Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim, 2021).

1 lentelė. Publikacijų nagrinėjamos temos. Sudaryta autorės

Tema	Valdžios propaguojamos politikos, terorizmo ar religijos propaganda žiniasklaidoje	Socialinė propaganda	Reklama ir filmai	Antrojo pasaulinio karo propaganda
Pavyzdžiai	• Graikijos susitarimo memorandumo propaganda⁹⁷ • Boko Haram propaganda⁹⁸ • Islamo vizualinė propaganda⁹⁹ • Kinijos iniciatyvos „Viena juosta, vienas kelias“ propaganda¹⁰⁰ • Propagandos technikos populiariausių Irano laikraščių redakciniuose straipsniuose¹⁰¹	• Antiimigracinė propaganda¹⁰⁷ • LGBT įstatymo propagandos Rusijos žiniasklaidoje analizė¹⁰⁸	• „Travelokos“ vaizdinės reklamos „YouTube“ platformoje propagandos analizė¹¹⁰ • Propagandinio pranešimo konstravimo filme „The Great Hack Movie“ analizė¹¹¹	• Informacijos ministerijos ir D. Britanijos Antrojo pasaulinio karo propagandinės kalbos analizė¹¹² • Propagandos kaip totalitarinės valdžios

⁹⁷ Poulakidakos ir Armenakis, „Greek Public Discourse“, 126–40.

⁹⁸ Lauren E. Wyszomierski, „Boko Haram and the Discourse of Mimicry: A Critical Discourse Analysis of Media Explanations for Boko Haram’s Improved Video Propaganda Quality“, *Critical Studies on Terrorism* 8, nr. 3 (2015): 503–15, <https://doi.org/10.1080/17539153.2015.1091657>.

⁹⁹ Vladimir Bobrovnikov, „Islamic Discourse of Visual Propaganda in the Interwar Soviet Orient (1918–1940)“, *Islamology* 7, nr. 2 (2017): 53–73, <http://dx.doi.org/10.24848/islm1g.07.2.03>.

¹⁰⁰ Wang ir Zhang, *Multimodal Discourse Analysis*, 1261–65.

¹⁰¹ Seyed Ali Javadi, „Propaganda Techniques: A Discourse Analysis of Resalat and Etemad-E Melli Editorials“ (Daktaro disertacija, University of Malaya, 2017).

¹⁰⁷ Richardson ir Colombo, „Continuity and Change“, 180–202.

¹⁰⁸ Khachatryan, *Critical Discourse Analysis*.

¹¹⁰ Usman, „The Discourse of Propaganda“, 175–94.

¹¹¹ Nashiroh, „Propaganda Message Constructions“.

¹¹² Spencer-Bennett, „The Ministry of Information“, 329–47.

Tema	Valdžios propaguojamos politikos, terorizmo ar religijos propaganda žiniasklaidoje	Socialinė propaganda	Reklama ir filmai	Antrojo pasaulinio karo propaganda
	• Didingumo naudojimas radikalųjų islamistų neapykantos propagandoje¹⁰² • Persijos įlankos karo ir karo su terorizmu atvejai¹⁰³ • Informacinis Rusijos ir Vakarų santykių karas¹⁰⁴ • Nigerijos armijos ir Boko Haram kontrolės propagandos retorika¹⁰⁵ • COVID-19 valdymo valdžios propaganda žiniasklaidoje¹⁰⁶	• Socialinė propaganda anglų kalbos juokų <i>memuose</i>¹⁰⁹		ginklo ir įrankio (1939–1945) analizė ¹¹³

¹⁰² Michael Rinn, „The Sublime in Hate Propaganda on the Internet—A Critical Discourse Analysis“, *REDIS*, nr. 8 (2019): 140–55, <https://hal.science/hal-03007888>.

¹⁰³ Oddo, *The Discourse of Propaganda*.

¹⁰⁴ Mario Baumann, „‘Propaganda Fights’ and ‘Disinformation Campaigns’: The Discourse on Information Warfare in Russia-West Relations“, *Contemporary Politics* 26, nr. 3 (2020): 288–307, <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1728612>.

¹⁰⁵ Matthew A. Ebim ir John N. Tanyi, „A Discourse Study of the Nigerian Army and Boko Haram Counter-Propaganda Rhetoric“, *NDUÑQDE* 17, nr. 1, (2020), 101–14, <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3956361>.

¹⁰⁶ Broudy ir Hoop, „Messianic Mad Men“, 1–24.

¹⁰⁹ Galih Setyo G. ir Dwi Rahmat Rusela Andaninggar, „A Critical Discourse Analysis: Social Propaganda in English Joke Memes“, *SALIENCE: English Language, Literature, and Education* 1, nr. 1 (2021): 1–8.

¹¹³ Poprawa, „Propaganda as a Weapon“, 177–211.

Tyrėjai, pasirinkę diskurso analitinį požiūrį, propagandą dažniausiai suvokia kaip neigiamą ir manipuliatyvų reiškinį, kuris vertintinas kritiškai. Pavyzdžiui, Johnas Oddo teigia, kad tyrėjas, žvelgdamas į propagandą diskurso analitiniu žvilgsniu, iš karto prisiima kritinį požiūrį ir propagandą traktuoja kaip žalingą¹¹⁴. Tsalihs Syafa'atun Nashiroh pažymi, kad diskurso analitinis požiūris leidžia propagandą apibrėžti kaip sąmoningą politinę praktiką, naudojant simbolius, reprezentacijas ir pranešimus, siekiant daryti įtaką bendruomenės suvokimui ar veiksams¹¹⁵. Nors ne visi autoriai savo darbuose paaiškina, kaip diskurso analitinis požiūris leidžia suvokti propagandą, jų pasirinkti autoriai propagandiniam diskursui konceptualizuoti, pvz., Hermanas ir Chomskis ar Jowettas ir O'Donnel, kurie propagandą suvokia kaip manipuliatyvią, leidžia teigti, kad jų darbuose propagandinis diskursas taip pat suvokiamas kaip neigiamas¹¹⁶. Kritinis požiūris išryškėja ir darbuose, kuriuose propagandinis diskursas konceptualizuojamas per diskurso teorijas. Šiuo atveju dažniausiai pasitelkiami kritinės diskurso analizės (Faircloughas, van Dijkas, Laclau, Mouffe, Foucault, Kress, van Leeuwen ir kt.) ar postkolonializmo studijų (Saidas, Fergusonas, Fanonas) autoriai, kuriais remiantis vėliau interpretuojamas propagandinis diskursas, dažniausiai papildant sociopolitinio, istorinio ar galios asimetrijos kontekstų analize. Kai kuriuose darbuose taip pat naudojama multimodalinė diskurso analizė arba teigiama, kad atliekama diskurso analizė, tačiau jos žingsniai nedetalizuojami (2 lentelė).

Analizuojant, kaip propagandos ir diskurso terminai jungiami tarpusavyje, konstatuotina, kad autoriai renkasi skirtingas strategijas: 1) diskurso analizė pasirenkama kaip tyrimo metodas, tačiau interpretuojama remiantis propagandos ar postkolonializmo studijų teorijomis; 2) diskurso analizė pasirenkama kaip teorinė / interpretacinė koncepcija ir kaip metodas (2 lentelė).

¹¹⁴ Oddo, *The Discourse of Propaganda*.

¹¹⁵ Nashiroh, „Propaganda Message Constructions“.

¹¹⁶ Usman, „The Discourse of Propaganda“, 175–94; Broudy ir Hoop, „Messianic Mad Men“, 1–24.

2 lentelė. Publikacijų metodai, interpretacijai pasitelkiamos teorijos ir kontekstai. Sudaryta autorės

Nagrinėjama tema	Naudojami metodai	Pagrindinės teorijos, pasitelkiamos propagandinio diskurso interpretacijai	Pagrindiniai propagandinio diskurso interpretacijos kontekstai
Kinijos iniciatyvos „Viena juosta, vienas kelias“ propaganda ¹¹⁷	Multimodalinė diskurso analizė	Kress ir van Leeuwen vizualios gramatikos ir multimodalumo teorijos	• Istorinis, • Raudonos spalvos Kinijoje • Socialinės tikrovės
Propagandos technikos populiariausių Irano laikraščių redakciniuose straipsniuose ¹¹⁸	Kritinė diskurso analizė	Laclau ir Mouffe diskurso teorija, derinant su Fairclougho, van Dijk, diskurso teorijų lingvistiniais įrankiais	• Diskursyvumas Irane • Politinės tvarkos diskursyvumas Irane • Pagrindiniai signifikatoriai
Didingumo naudojimas radikaliųjų islamistų neapykantos propagandoje ¹¹⁹	Kritinė diskurso analizė	Interpretuojama remiantis Longino ir Burke'o sublimacijos teorija	
Persijos įlankos karo ir karo su terorizmu atvejai ¹²⁰	Multimodalinė diskurso analizė	Halliday sisteminės funkcinės gramatikos perspektyva, Kress ir van Leeuwen multimodalumo teorija	Galios asimetrijos
Informacinis karas Rusijos ir Vakarų santykiuose ¹²¹	Lyginamoji diskursų analizė	Laclau ir Mouffe, Hannelseno, Derrida diskurso teorijos	• Tapatybės konstravimo • Genealogijos • Diskursyvos kovos

¹¹⁷ Wang ir Zhang, „Multimodal Discourse Analysis“, 1261–65.

¹¹⁸ Javadi, *Propaganda Techniques*.

¹¹⁹ Rinn, „The Sublime in Hate Propaganda“, 140–55,

¹²⁰ Oddo, *The Discourse of Propaganda*.

¹²¹ Baumann, „‘Propaganda Fights’“, 288–307.

Nagrinėjama tema	Naudojami metodai	Pagrindinės teorijos, pasitelkiamos propagandinio diskurso interpretacijai	Pagrindiniai propagandinio diskurso interpretacijos kontekstai
Antiimigracinė propaganda ¹²²	Kritinė diskurso analizė	Wodak diskurso istorinis požiūris	• Sociopolitinis kontekstas • Partijos Lega Nord sąsajos su Europos kraštutine dešiniąja
LGBT įstatymo propagandos Rusijos žiniasklaidoje analizė ¹²³	Kritinė diskurso analizė	Fairclougho diskurso analizė ir Foucault diskurso teorija	
Socialinė propaganda anglų kalbos juokų <i>memuose</i> ¹²⁴	Kritinė diskurso analizė	van Dijko diskurso teorija ir Kress ir van Leeuwen multimodalumo teorija	Galios asimetrijos
Islamo vizualinė propaganda ¹²⁵	Diskurso analizė	Postkolonializmo studijos (Saidas)	• Istorinis • Kultūrinis • Požiūrio į viešąją politiką
Propagandinio pranešimo konstravimo filme „The Great Hack Movie“ analizė ¹²⁶	Multimodalinė diskurso analizė	Fairclougho diskurso analizė	Sociopolitinis
Boko Haram propaganda ¹²⁷	Kritinė diskurso analizė	Postkolonializmo studijos (Fergusonas, Fanonas)	

¹²² Richardson ir Colombo, „Continuity and Change“, 180–202.

¹²³ Khachatryan, *Critical Discourse Analysis of Russian LGBT Law and Its Propaganda in Russian Media*.

¹²⁴ Galih Sasongko ir Dwi Andaninggar R. „A Critical Discourse Analysis: Social Propaganda in English Joke Memes“, *SALIENCE: English Language, Literature, and Education* 1, nr. 1 (2021): 1–8.

¹²⁵ Bobrovnikov, „Islamic Discourse“, 53–73.

¹²⁶ Nashiroh, „Propaganda Message Constructions“.

¹²⁷ Wyszomierski, „Boko Haram“.

Nagrinėjama tema	Naudojami metodai	Pagrindinės teorijos, pasitelkiamos propagandinio diskurso interpretacijai	Pagrindiniai propagandinio diskurso interpretacijos kontekstai
Propagandos kaip totalitarinės valdžios ginklo ir įrankio (1939–1945) analizė¹²⁸	Diskurso analizė	Marijos Wojtak propagandos koncepcija	Istorinis
COVID-19 valdymo valdžios propaganda žiniasklaidoje¹²⁹	Diskurso analizė	Adaptuotas Hermano ir Chomskio propagandos modelis	Politinis
Informacijos ministerijos ir D. Britanijos Antrojo pasaulinio karo propagandinės kalbos analizė¹³⁰	Diskurso analizė	Fairclougho, Foucault diskurso teorijos	• Istorinis • Etnolingvistikinis
„Travelokos“ vaizdinės reklamos „YouTube“ platformoje propagandos analizė¹³¹	Aprašomasis kokybinis tyrimas	Jowetto ir O'Donelo dešimties žingsnių propagandos analizės modelis	–
Graikijos susitarimo memorandumo propaganda¹³²	Kiekybinė turinio analizė	Conservos, Cornerio išskirta propagandos metodų teorija	–

¹²⁸ Poprawa, „Propaganda as a Weapon“, 177–211.

¹²⁹ Broudy ir Hoop, „Messianic Mad Men“, 1–24.

¹³⁰ Spencer-Bennett, „The Ministry of Information“, 329–47.

¹³¹ Usman, „The Discourse of Propaganda“, 175–94.

¹³² Poulakidakos ir Armenakis, „Greek Public Discourse“, 126–40.

Ryškiausia jungtis tarp propagandos ir diskurso terminų matyti darbuose, kuriuose propagandos teorijos derinamos su diskurso analitiniais įrankiais. Pavyzdžiui, derinant Hermano ir Chomskio propagandos modelį ir diskurso analizę¹³³. Vis dėlto rezultatai rodo, kad tyrėjai diskurso analizę dažniausiai renka ir kaip teorinę / interpretacinę priemonę, ir kaip analizės metodą. Pastebėtina, kad tokios strategijos atveju dažniausiai nuryksta propagandos terminas¹³⁴. Panaši tendencija fiksuojama ir derinant postkolonializmo studijas su diskurso analitiniais įrankiais¹³⁵. Minimi atvejai atskleidžia propagandos ir diskurso terminų kaip sinonimų vartojimo problematiką, nors jų reikšmė ir nėra tapati. Fiksuojama dvejopa tendencija: 1) diskurso terminas vartojamas kaip propagandos sinonimas, nors nei diskurso teorijos, nei metodai tyrimuose netaikomi¹³⁶; 2) propagandos terminas vartojamas kaip diskurso sinonimas ar apibendrinantis tyrimo objekto terminas pačios propagandos koncepcijos neapimančias¹³⁷. Todėl konstatuotina, kad kai kuriuose nagrinėtuose tekstuose stokoja šių dviejų terminų suvedimo ir vienas kito papildymo.

Siekiant geriau suprasti propagandinio diskurso sampratą, taip pat aptariamos kai kurios į pastarojo dešimtmečio apžvalgą nepatekusios koncepcijos, kurios disertacijos autorei atrodo svarbios, konstruojant teorinę disertacijos problemos sprendimo priemonę. Analizuojant skirtingų autorių priemones, kurie propagandos analizei pasitelkia diskurso sampratą, be jau minėtos kritinės priemonės, dar išryškėjo: retorinė ir kolektyvinės tapatybės. Waltonas, kuris į propagandą žvelgia iš retorinės perspektyvos, siūlo propagandinį diskursą apibrėžti kaip neutralų ir išskiria dešimt propagandinio diskurso struktūros elementų: dialogo struktūra, turinys, į tikslą nukreiptos struktūros, socialinių grupių įtraukimas, abejingumas loginiam samprotavimui, vienpusis argumentavimas, įtikinimo dialogo įtraukimas, pagrįsta rezultatais propaganda, emocinė kalba ir įtikinami apibrėžimai bei estetiniai elementai. Dialogo struktūra apibrėžiama kaip komunikacinis diskursas, kur veikia siuntėjas (-ai) ir gavėjas (-ai), tarp kurių dažniausiai

¹³³ Broudy ir Hoop, „Messianic Mad Men“, 1–24.

¹³⁴ Pvz., Khachatryan, *Critical Discourse Analysis*; Seyed Ali, „Propaganda Techniques: A Discourse Analysis of Resalat and Etemad-E Melli Editorials/Seyed Ali Javadi“.

¹³⁵ Pvz., Wyszomierski, „Boko Haram“, 503–15; Bobrovnikov, „Islamic Discourse“, 53–73; Ebim ir Tanyi „A Discourse Study“, „A Discourse Study of the Nigerian Army and Boko Haram Counter-Propaganda Rhetoric“, 101–14.

¹³⁶ Pvz., Bobrovnikov, „Islamic Discourse“, 53–73; Ebim, ir Tanyi, „A Discourse Study of the Nigerian Army and Boko Haram Counter-Propaganda Rhetoric“, 101–14; Poulakidakos ir Armenakis, „Greek Public Discourse“, 126–40.

¹³⁷ Richardson ir Colombo, „Continuity and Change“, 180–202; Wang ir Zhang, „Multimodal Discourse Analysis“, 1261–65.

egzistuoja asimetriškas santykis, tačiau kartais gavėjas yra aktyvus, pavyzdžiui, kritikuodamas propagandinį diskursą, kurį siuntėjas gali panaudoti kaip grįžtamąjį ryšį, kuriuo remdamasis kuria naujus diskursus. Turinys, pasak Walton, gali susidėti ne tik iš žodinio diskurso, bet ir vaizdų, muzikos, rekvizitų kaip vėliavos, monetos ar statulos. Į tikslą nukreipta struktūra yra ypač ryški ir siekia paremti režimo ar organizacijos interesus. Socialinių grupių įtraukimas reiškia, kad propagandinio diskurso skleidėjas atstovauja ne tik sau, bet platesnei grupei, kuri susieta bendrų interesų. Abejingumas loginiam samprotavimui – nuoroda į tai, kad loginiai samprotavimai palaiko propagandinio diskurso tikslą, jie turėtų būti naudojami, tačiau, jei klaidingas argumentavimas veikia geriau, tai jis ir naudojamas. Vienpusis argumentavimas diskursą apibrėžia kaip vienpusį, kuriame naudojami tik vienos pusės argumentai. Įtikinimo dialogo įtraukimu siekiama ne tik pakeisti gavėjo įsitikinimus, bet ir įtraukti į veiksmų palaikymą, pvz., paskatinti kariauti. Pagrįsta rezultatais propaganda reiškia, kad bet kuriuo propagandiniu diskursu siekiama vieno ar kito rezultato, todėl bet kokios jo siekimo priemonės yra pateisinamos. Emocinė kalba ir įtikinami apibrėžimai apima emociškai prisotinto žodyno vartojimą. Estetinis elementas nulemia propagandos kaip panašios į ginčą aspektą¹³⁸.

Alexanderis Hanish-Wolframas, kūręs totalitarinio propagandinio diskurso tyrimo prieigą, atskleidžia dar vieną perspektyvą ir siūlo į propagandos tyrimą žiūrėti kaip tarpdisciplininį, derinant propagandos ir socialines teorijas, o propagandą traktuoti kaip socialinį-politinį diskursą, remiantis kolektyvinės tapatybės samprata, kuri leidžia propagandą apibrėžti kaip „[...] strategiškai suplanuotus bandymus kurti, skleisti ir įgyvendinti tam tikrą kolektyvinę tapatybę kartu su įvairių formų spaudimu ar net smurtu“¹³⁹. Jo teigimu, totalitarinis propagandinis diskursas apima tokius matmenis: mitus ir ritualus, ženklus ir simbolius, propagandos elementų individualizavimą, bendros istorijos kūrimą. Mitai ir ritualai, pasak autoriaus, kolektyvinėje sąmonėje gali įtvirtinti bendrus tikslus, simbolius, naratyvus, sukonstruoti bendrą priešą. Ženkilai ir simboliai atstovauja propaguojamai ideologijai, perkelia propagandą į simbolinį lygmenį ir ją supaprastina. Prie supaprastinimo strategijų priskiriamas ir propagandos elementų individualizavimas, kuris režimui reikšmingus asmenis, simbolius supaprastina iki vardo ar atvaizdo, pvz., sukuriant asmens kultą. Bendros

¹³⁸ Douglas Walton, sud. „Propaganda“, kn. *Media Argumentation: Dialectic, Persuasion and Rhetoric* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 91–126 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511619311.004>.

¹³⁹ Hanisch-Wolfram, „Totalitarian Propaganda“.

istorijos kūrimas apibrėžia, kas laikytina prasmingais įvykiais, datomis, reikšmingomis asmenybėmis ir pan.

Propagandinio diskurso tyrimui Wolframas siūlo taikyti kritinės diskurso analizės metodą. Mokslininko teigimu, kai kurie tyrėjai mano, kad galios demonstravimas propagandoje yra ganėtinai atviras reiškinys, kurio tyrimui nebūtina kritinė diskurso analizė. Vis dėlto, jo teigimu, kritinės diskurso analizės metodo įrankiai gali suteikti naujų žinių apie propagandą, kurių neįmanoma iširti remiantis tradiciniais propagandos tyrimo metodais. Wolframas pabrėžia, kad pasirinkus propagandą analizuoti kaip diskursą, analizuojamas ne tik tekstas. Kartu tiriami ir santykiai tarp gamintojo (siuntėjo), gavėjo, komunikacijos kanalų, kontrolės formų¹⁴⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad jeigu tradiciniuose propagandos tyrimo modeliuose orientuojamasi į aspektus kaip strategijos, technikos, antipropagandos, tai propagandinio diskurso samprata leidžia dėmesį sutelkti į sunkiau pastebimus propagandos elementus, todėl neretai diskurso šalininkai tradicines propagandos tyrimo prieigas kritikuoja dėl pernelyg didelio paviršutiniškumo. Šioje disertacijoje **propagandinis diskursas** suvokiamas derinant Zienkowskio, Oddo ir Wolframo prieigas ir apibrėžiamas **kaip žalingas, hegemoninis diskursas, kurio formaliajam tekstui įtaką daro diskursyvios praktikos ir sociokultūrinis kontekstas**.

Kadangi kritinė diskurso analizės prieiga leidžia orientuotis į tokį elementą kaip ideologija, kuria pasižymėjo Šaltojo karo propaganda, ir leidžia aiškinti propagandinį diskursą platesniame sociokultūriniame ir politiniame kontekste, disertacijos empirinėje dalyje naudojama būtent kritinė diskurso analizė. Metodas plėtojamas metodologinėje disertacijos dalyje, tačiau atsižvelgiant į taikomos teorinės paradigmos ir metodo ryšius, kai kuriuos metodo aspektus būtina aptarti šioje disertacijos dalyje.

1.1.3. Kritinės paradigmos, kultūros studijų ir kritinės diskurso analizės dermė propagandos tyrime

Robertas T. Craigas, kuris komunikacijos tradicijas suskirstė į septynias: retorinę, semiotinę, fenomenologinę, kibernetinę, sociopsichologinę, sociokultūrinę ir kritinę, pastarąją tradiciją apibrėžia kaip diskursyvią refleksiją, kuri sprendžia hegemoninės ideologijos, sistemiškai iškraipytos kalbos situacijas. Kritinei tradicijai būdingi terminai kaip ideologija, dialektika, priespauda, sąmonės kėlimas, rezistencija,

¹⁴⁰ *Ibid.*

emancipacija¹⁴¹. Kęstas Kirtiklis, komunikacijos sampratą apibrėžęs kaip realistinę, interpretacinę ir kritinę, teigia, kad „[P]agal kritinę sampratą, komunikacija yra veiksmas, kurio metu kuriamos bendros prasmės bei priešinamasi siekiami šias prasmes pajungti atskirų komunikacijos dalyvių interesams. Komunikacijos dalyviai yra visa komunikacinė bendruomenė, tačiau galią turintys jos nariai yra linkę dominuoti komunikacijos kanale ir primesti likusiai bendruomenei savo prasmes“¹⁴².

Taikoma kritinė komunikacijos paradigma propagandinio diskurso tyrime leidžia analizuoti propagandą, „[...] kaip diskurso dalį, atstovaujančią jėgos struktūrą, taigi ir valdančią specialią komunikacinę retoriką [...]“¹⁴³. Mažeikio teigimu, būtent kritinė diskurso analizė aiškiai „[...] susieja propagandą su politiniu kontekstu, įtikinėjimo tikslais, auditorija, technologijomis, o ne tik aptaria pranešimo turinį“. Oddo išskiria skirtingus propagandinio diskurso supratimo konceptus, kurie galimi propagandą tiriant kritinės diskurso analizės metodu, pavyzdžiui, propagandinis-manipuliacinis, intertekstualus ir reprodukuojantis, legitimizuojantis, tarpininkaujantis diskursai.

Modestas Grigaliūnas, analizuodamas šiuolaikinės propagandos tyrimo būdus, teigia, kad šiuolaikinė propaganda praranda „[...] nekvestionuojamos vienkryptės hegemoninės informacijos pozicijas [...]“. [...] auditorija ne tik dekoduoja žinutes, bet pati jas ir koduoja, t. y. kuria“¹⁴⁴. Pastebėtina, kad nors Grigaliūnas koncepciją, kurioje propaganda nėra vienkryptė, siūlo šiuolaikinei propagandai, tokios koncepcijos analogiją galima taikyti ir šioje disertacijoje nagrinėjamam sovietiniam propagandiniam Vilniaus radijo diskursui išseivijai todėl, kad propagandos sklaida ne Sovietų Sąjungos viduje, bet Vakaruose sukūrė sąlygas šią propagandą vertinti ir kvestionuoti viešai, o tai silpnino jos vienakryptiškumą. Grigaliūnas šiuolaikinės propagandos tyrimams siūlo dvi tarpusavyje persipynusias teorines perspektyvas, t. y. kritinės paradigmos, kuri „[...] plėtoja klaidingos sąmonės idėją, [...] Būtent klaidingos sąmonės idėja remiasi ir visas propagandos procesas, derinantis ją su pakeistiniu mąstymu ir taip sukurdamas propagandinį subjektą, manipuliacinei informacijai paveikų individą, masių visuomenę“. Dar viena siūloma prieiga – kultūros studijų, kuri gali padėti „[...] atskleisti jėgos įtampas, slypinčias diskursyvioje propagandinėje komunikacijoje ir populiariosios kultūros

¹⁴¹ Craig, „Communication Theory as a Field“.

¹⁴² Kęstutis Kirtiklis, „Komunikacijos samprata šiuolaikinėje filosofijoje“ (Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009).

¹⁴³ Modestas Grigaliūnas, „Naujųjų medijų ir populiariosios kultūros šiuolaikinėje propagandoje tyrimai“, 66–83.

¹⁴⁴ *Ibid.*

rezistencijoje“.¹⁴⁵ Pastebėtina, kad tiek kritinė paradigma, tiek kultūros studijos tarpusavyje tamptariai susijusios, o nemažai autorių kultūros studijas apskritai laiko kritinės komunikacijos paradigmos dalimi. Pavyzdžiui, remiantis Stephenu W. Littlejohnu, Karen A. Foss ir Johnu G. Oetzelu, kritinė komunikacijos paradigma skyla į kelias tarpusavyje susijusias kryptis: Frankfurto mokyklą ir komunikacijos veiksmo teoriją, kultūros studijas, poststruktūralizmą, postkolonializmą, feministinę teoriją ir kritinę retoriką¹⁴⁶. Šiose kryptyse ypač stipriai tarpusavyje susijusiais ryšiais reikėtų laikyti Frankfurto mokyklą ir Britų kultūros studijas. Kritiniai ir kultūriniai komunikacijos tyrimai kildinami iš marksistinio požiūrio į visuomenę ir kultūrą, tačiau kartu sujungiama ir semiotika, struktūralizmas, sociologija, retorika, lyčių studijos ir kitos sritys, padedančios atskleisti orientavimąsi į konkrečią problemą, galią, ideologiją, socialinę nelygybę, socialinį ir istorinį kontekstą¹⁴⁷. Kritinė teorija siejama su Frankfurto socialinių tyrimų institutu arba „Frankfurto mokyklos“ tyrėjais: Maksu Horkheimeriu, Theodoru Adorno, Herbertu Marcuse, Valteriu Benjaminu, Jurgenu Habermasu, kurie laikėsi neomarksistinių nuostatų ir kultūros fenomeną aiškino ne tik per ekonomines sąlygas¹⁴⁸. Nors tyrėjų pozicijos iš dalies skyrėsi, bendrąja prasme Frankfurto mokyklos idėją galima apibūdinti taip: siekiant išsiaiškinti, kaip veikia žiniasklaida ir kultūra reikia suprasti, „[...]“, kaip ji gaminama ir platinama tam tikroje visuomenėje ir kaip ji yra susijusi su vyraujančia socialine struktūra“¹⁴⁹. Dar viena ypač svarbi prielaida ta, jog Frankfurto mokyklos tyrėjai manė, kad žiniasklaidos kultūra, nulemta visuomenėje vyraujančios tvarkos, yra manipuliatyvi auditorijos atžvilgiu, o auditorija – paklusni ir pranešimus priima deterministiškai¹⁵⁰. Kultūros studijos formavosi britų Birmingamo kritinių ir kultūrinių tyrimų centre. Tačiau, kaip jau minėta, kritinės teorijos ir kultūros studijos bei jau anksčiau aptarta kritinė diskurso analizė yra stipriai susijusios ir jų tarpusavio ryšiai vertintini kaip reikšmingi, pirmiausia, pasak Elfridos K. Dewi, dėl bendro kritinės teorijos pamato¹⁵¹. Esminiu komunikacinės perspektyvos tarp Frankfurto mokyklos ir Birmingamo kultūros studijų skirtumu galima laikyti tai, kad, kitaip nei

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ Littlejohn ir Oetzel, *Theories of Human Communication*, 433–55.

¹⁴⁷ Meenakshi G. Durham ir Douglas M. Kellner, *Media and Cultural Studies: Keywords, Revised Edition* (Wiley-Blackwell, 2009).

¹⁴⁸ Stephen W. Littlejohn ir Karen A. Foss, *Encyclopedia of Communication Theory* (Los Angeles: Sage, 2009).

¹⁴⁹ Durham ir Kellner, *Media and Cultural Studies: Keywords*.

¹⁵⁰ *Ibid.*

¹⁵¹ Elfrida K. Dewi, „Connecting Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Past, Present, Future“, *Language and Literature* (2018).

Frankfurto mokyklos pradininkai, Kultūros studijų atstovai daug dėmesio skyrė auditorijos vaidmeniui, kuri komunikacijos procese laikoma aktyvia ir galinčia priešintis dominuojančiai ideologijai¹⁵². Pavyzdžiui, Kultūros studijų atstovas Hallas kodavimo / dekodavimo modelyje teigė, kad komunikacinis pranešimas nebūtinai gali būti suprastas taip, kaip norėjo siuntėjas¹⁵³. Atsižvelgiant į disertacijos sprendžiamą problemą ir daromą prielaidą, kad Vilniaus radijo diskursas užsienio lietuviams dėl skirtingų siuntimo ir priėmimo politinio, ideologinio ir sociokultūrinio kontekstų nebuvo vienkryptis, pagrindiniai disertacijos mokslinės problemos terminai konstruojami remiantis Britų kultūros studijų Birmingamo mokyklos atstovo Hallo 1973 m. pasirodžiusio televizinio diskurso „Kodavimo / dekodavimo“ (angl. *Encoding/Decoding*) modeliu, apimančiu pranešimo kūrimą, siuntimą ir interpretavimą¹⁵⁴.

1.2. Hallo kodavimo / dekodavimo modelio samprata

Kertinė kodavimo / dekodavimo modelio idėja – siuntėjas / koduotojas žinutėje koduoja hegemoninį požiūrį, kuris remiasi vyraujančiu sociokultūriniu ir politiniu kontekstu, tačiau gavėjas / dekoduoja pranešimą dekoduoja nebūtinai taip, kaip norėjo siuntėjas, ir remiasi savo sociokultūriniu bei politiniu kontekstu. Be to, siunčiamas pranešimas nėra skaidrus, bet pripildytas reikšmių struktūrų. Pats Hallas pristatyto modelio vėliau nebeplėtojo ir kai kuriuos detalesnius paaiškinimus pateikė tik po kelių dešimtmečių 1994 m. pasirodžiusiame interviu: „Apmąstymai apie kodavimo / dekodavimo modelį: interviu su Stuartu Hallu“ knygoje: „Žiūrėjimas, skaitymas, klausymas: auditorija ir kultūrinė recepcija“¹⁵⁵.

Hallo modelis kyla iš kritinės teorijos, semiologijos ir diskurso analizės¹⁵⁶. Šių krypčių įtaka juntama ir Hallo vartojamame žodyne bei gausiai naudojamuose hipertekstuose, kurie pasitelkiami aprašant kodavimo / dekodavimo procesą¹⁵⁷.

Modelio atspirties tašku laikytina kritika iki tol masinės komunikacijos tyrimuose populiariems transmisiniams komunikacijos modeliams (pvz.,

¹⁵² Durham ir Kellner, *Media and Cultural Studies: Keywords*.

¹⁵³ Hall, *Encoding and Decoding*.

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ Stuart Hall, „Reflections upon the encoding/decoding model: An interview with Stuart Hall“, kn. *Viewing, reading, listening: Audiences and cultural reception*, sud. J. Cruz ir J. Lewis (Boulder, CO: Westview Press, 1994), 253–74.

¹⁵⁶ Denis McQuail, *McQuail's Mass Communication Theory*, 6th ed. (Los Angeles: Sage, 2012), 73.

¹⁵⁷ Hall, *Encoding and Decoding*.

Shannono ir Weaverio linijinis komunikacijos¹⁵⁸ ar Laswello šaltinio-pranešimo-kanalo-gavėjo¹⁵⁹ modeliai), kur komunikuojamas pranešimas gavėjui perduodamas taip, kaip norėjo siuntėjas, be galimybės siuntėjui jį interpretuoti. Hallas komunikaciją traktuoja kaip gerokai sudėtingesnę procesą ir siūlo jį žiūrėti kaip į cirkuliacinį, kur tiek pranešimo siuntimas, tiek gavimas yra vienas kitą lemiantys veiksniai, gavėjas laikomas aktyviu komunikacijos proceso dalyviu, o siuntėjo koduota prasmė gali kisti¹⁶⁰. Aktyvios auditorijos koncepcija šiame modelyje stipriai siejasi su kritinės teorijos samprata, kuri pabrėžia aktyvaus veikėjo ir sąmonės svarbą visuomenėje. Vis dėlto kritinės teorijos pradininkai, pvz., Adorno ar Horkheimeris, neišskyrė aktyvios auditorijos vaidmens¹⁶¹. Todėl galima teigti, kad Hallo teorija gana stipriai nutolo nuo kritiškosios mokyklos pradininkų: Horkheimerio, Adorno ir kt. komunikacinio determinizmo idėjos, kai siunčiamą pranešimą gavėjas supranta taip, kaip norėjo siuntėjas¹⁶². Taip pat atsižvelgiant į stiprią Louis Althussero (kaip teigia Hallas, jis vadovaujasi Althussero pozicija, jog ideologija yra visur¹⁶³) ir Antonio Gramsci darbų įtaką Hallo mąstymui, ypač svarbūs tampa ideologijos ir hegemonijos terminai, darantys įtaką komunikacijai¹⁶⁴. Iš kritinės teorijos atkeliauja ir kodavimo / dekodavimo modelio etapų apibrėžimai. Pabrėžtina, kad Hallas nevarioja įprastai komunikacijos modeliuose vartojamų siuntėjo ir gavėjo terminų. Jiems apibūdinti pasitelkiami iš marksistinės prekių gamybos teorijos kylantys gamintojo (koduotojo) ir vartotojo (dekoduotojo) terminai, o apie komunikacijos procesą siūloma galvoti pasitelkiant tokius terminus: gamyba, cirkuliacija, vartojimas ir reprodukcija, kurie turi tarpusavio jungčių, tačiau traktuotini, kaip atskiri proceso elementai¹⁶⁵. Vis dėlto pabrėžtina, kad, kitaip nei Markso teorijoje, Hallui, kaip ir didelę įtaką jam dariusiam Althusserui, lemiantys veiksniai nėra tik ekonominiai, bet ir ideologiniai, politiniai, sociokultūriniai, todėl komunikacijos etapai, nors ir yra susieti tarpusavyje, tačiau yra santykinai autonomiški (1 modelis).

¹⁵⁸ Claude E. Shannon, „A Mathematical Theory of Communication“, *The Bell System Technical Journal* 27, nr. 3 (1948): 379–423.

¹⁵⁹ Harold D. Lasswell, „The Structure and Function of Communication in Society“, *The Communication of Ideas* 37, nr. 1 (1948): 136–39.

¹⁶⁰ Hall, *Encoding and Decoding*, 4.

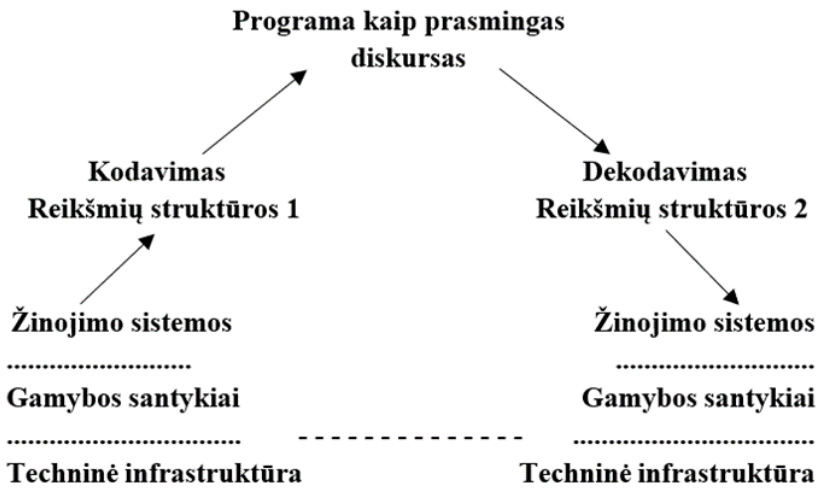
¹⁶¹ Max Horkheimer ir Theodor W. Adorno, *Apšvietos dialektika: filosofiniai fragmentai* (Vilnius: Margi raštai, 2006).

¹⁶² Kirtiklis, *Komunikacijos samprata*, 65–6.

¹⁶³ Hall, *Reflections upon the encoding/decoding model*, 253–74.

¹⁶⁴ Helen Davis, *Understanding Stuart Hall*, 1st ed. (London: SAGE Publications, 2004), 60–6.

¹⁶⁵ Hall, *Encoding and Decoding*.

1 modelis. Kodavimo / dekodavimo modelis¹⁶⁶. (Vėliau Hallas, pateikdamas šį modelį, pažymėjo, jog buvo padaryta klaida – jis nevaizduojamas kaip cirkuliacinis, nors pats komunikacijos procesas suvokiamas kaip cirkuliacinis¹⁶⁷.)

Gamybos ir **cirkuliacijos** etapuose, kur prasideda komunikacijos grandinė, vyksta pranešimo **kodavimas**, į kurį siekiama įtraukti dominuojančias ideologijas, vertybes ir įsitikinimus. Pranešimo formavimui įtaką daro reikšmių ir idėjų struktūros, kylančios iš techninės infrastruktūros (pvz., institucinė transliavimo struktūra, gamybos tvarka, techniniai įgūdžiai), gamybos santykių (pvz., profesinės ideologijos, institucinės žinios), žinojimo sistemų (apibrėžimai ir prielaidos apie auditoriją). Viena vertus, pranešimo įrėminimas kyla iš jau minėto institucinio konteksto, kita vertus, pasak Hallo, institucinė struktūra neuždara ir susieta su platesniu sociokultūriniu ir politiniu kontekstu, iš kurio semiamasi temų¹⁶⁸.

Vartojimo ir **reprodukcijos** etapus reikėtų laikyti **dekodavimo** arba interpretacijos stadija, kurioje gavėjas yra aktyvus dalyvis ir pranešimą interpretuoja remdamasis savo reikšmių struktūromis, kurios, kaip ir gamybos stadijoje, nulemtos techninės infrastruktūros, gamybos santykių ir žinojimo sistemų. Viena vertus, tos pačios prielaidos leidžia teigti, kad gamybos ir vartojimo procesai yra simetriški, tačiau, pasak Hallo, siuntėjas ir gavėjas yra skirtingose pozicijose tiek techninės infrastruktūros, tiek galios santykių

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Ibid.*, 253–74.

¹⁶⁸ Hall, *Encoding and Decoding*.

prasme, todėl gamybos ir vartojimo procesų negalima laikyti simetriškais¹⁶⁹. Kaip jau minėta, Hallas tiek siuntėją, tiek gavėją laiko aktyviais komunikacijos proceso dalyviais. Jeigu siuntėjas / gamintojas kuria pranešimą, tai gavėjas kuria reikšmę, kuri nebūtinai sutampa su siuntėjo.

Įprasta, kad komunikacija laikoma efektyvia, kai pranešimas dekoduojamas taip, kaip norėjo siuntėjas. Tačiau, remiantis Hallo aiškinimu, tiek gamintojas, tiek vartotojas yra aktyvūs komunikacijos proceso dalyviai ir tai, kaip bus dekodotas pranešimas, nenulemta iš anksto. Pranešimo reikšmėms apibūdinti Hallas naudoja polisemiškumo terminą, kuris reiškia, kad pranešimas turi daug potencialių reikšmių, todėl vartotojas jį gali dekoduoti įvairiai. Hallas išskiria tris galimus pranešimo dekodavimo variantus: **dominuojantį / hegemoninį, derybinį ir opozicinį**¹⁷⁰. Dominuojančio / hegemoninio dekodavimo atveju pranešimas suvokiamas taip, kaip norėjo siuntėjas, opozicinio – pranešimas dekoduojamas priešinga nei norėjo siuntėjas reikšme, o derybinio dekodavimo atveju gavėjas priima dominuojantį kodą, tačiau su juo sutinka tik iš dalies. Pabrėžtina, kad linijiniuose komunikacijos modeliuose kitaip suvokiamas pranešimas nei norėjo siuntėjas dažniausiai aiškinamas kaip komunikaciniai-techniniai trukdžiai, pavyzdžiui, triukšmas, o Hallas išskiria ne tik komunikacines-technines problemas, kurias apibrėžiamos kaip denotacinio lygmens, bet ir konotacinį lygmenį, kur supratimas kyla iš kontekstinio lygmens, nulemta tokių veiksmų, kaip sociokultūrinė, politinė ir kitos patirtys. (Hallas prie šių veiksmų priskiria ir šeimą, kurioje užaugo dekoduojuojas, darbovietę, priklausymą įvairioms institucijoms.)¹⁷¹ Šiuo atveju denotacinio ir konotacinio lygmens terminus, taip pat kaip ir kodo¹⁷², Hallas perima iš prancūzų semiotiko Roland'o Barthes'o „Semiologijos elementų“¹⁷³ ir „Atvaizdo retorikos“¹⁷⁴.

Barthes'as išskiria denotacines ir konotacines reikšmes. Saussuras, semiologijos pradininkas, suformavo ženklo, kuris nėra tik forma, koncepciją ir įvedė signifikanto (formos) ir signifikato (turinio arba reikšmės) terminus. Barthes'as šią koncepciją papildė denotacinėmis (akivaizdžiomis ženklo reikšmėmis), konotacinėmis (reikšmės, kurios atsiranda, susidurdamos su

¹⁶⁹ Davis, *Understanding Stuart Hall*, 60–6.

¹⁷⁰ Hall, *Encoding and Decoding*.

¹⁷¹ Hall, *Encoding and Decoding*; Hall, *Reflections upon the encoding/decoding model*, 253–74.

¹⁷² Davis, *Understanding Stuart Hall*, 60–6.

¹⁷³ Roland Barthes, *Elements of Semiology* (London: Macmillan, 1968).

¹⁷⁴ Roland Barthes, „Atvaizdo retorika“ kn. *Baltos lankos tekstai ir interpretacijos* (Vilnius: Baltos lankos, 2003), 55–74.

pranešimo gavėju ir jo turimu socialiniu bei kultūriniu kontekstu). Denotacija parodo signifikanto, signifikato ir ženkle ryšį, o konotacija, kaip teigia Barthes'as, yra „ideologijos fragmentas“, kurio supratimas reiškiasi per istorinį ir kultūrinį gavėjo kontekstą. Pabrėžtina, kad pranešimo dekodavimą būtent su istoriniu ir kultūriniu kontekstu sieja ir Hallas kodavimo / dekodavimo modelyje. Svarbu pažymėti, kad „Semiologijos elementuose“ Barthes'as kalba apie denotacines ir konotacines teksto reikšmes, o „Atvaizdo retorikoje“ nagrinėjamos denotacinės ir konotacinės vaizdinės komunikacijos reikšmės ir denotacinės reikšmės čia apima tikslias / raidiškas / aprašomąsias reikšmes¹⁷⁵. Kitaip sakant, jos apima tai, kam nereikia interpretacijos, tarpusavio jungimo ir konteksto. Be to, tai reikšmės, be kurių atvaizdas arba diskursas būtų neįmanomas¹⁷⁶. O konotacinės vaizdinės komunikacijos reikšmės gerokai prasiplečia, nes kuriamos papildomomis priemonėmis, pavyzdžiui, fotografijos rakursu, kadru, žiūrėjimo kampu¹⁷⁷.

Grįžtant prie Hallo išskirtų galimų pranešimo dekodavimo variantų, būtina gilesnė dominuojančio / hegemoninio kodo analizė ir Gramsci įtaka jo formavimuisi. Aiškindamas šį dekodavimo variantą Hallas vartoja „sveiko proto“ / savaime suprantamo (angl. *common sense*) terminą, kurį įvedė Gramsci. Pirmiausia Gramsci jo pirmtakų vartotą ideologijos terminą siūlo keisti į hegemonijos terminą, kuris turi mažesnę primetimo svorį nei ideologija ir kuris nėra nekintantis. Dominuojantieji turi nuolat stengtis, kad išlaikytų hegemoniją, ir derėtis su dominuojamaisiais. Gramsci hegemoniją pateikia kaip tam tikrą sveiko proto principą, kai dominuojanti ideologija traktuojama kaip savaime suprantama, o ne primesta. Remdamasis Gramsci, Hallas teigia, kad kultūra ir ideologija nėra primestos iš viršaus ir vienpusiškai, bet yra nuolatinė derybų ir kovos vieta¹⁷⁸. Perkeldamas šį supratimą į dekodavimo sampratą asmuo, pasirenkantis dominuojantį kodą, remiasi „sveiku protu“ ir pritaria vyraujančiai sociokultūrinei ir politinei tvarkai, kitaip sakant, dekoduoja palaiko dominuojančią ideologiją¹⁷⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad:

¹⁷⁵ Lisa Cartwright ir Marita Sturken, „Practices of Visual Culture Pedagogy“, kn. *A Concise Companion to Visual Culture* sud. Joan Saab, Aubrey Anable, Catherine Zuromskis (Wiley-Blackwell, 2021): 9–19.

¹⁷⁶ Barthes, *Elements of Semiology*, 72.

¹⁷⁷ Barthes, *Atvaizdo retorika*; Cartwright ir Sturken, „Practices of Visual Culture Pedagogy“, 19.

¹⁷⁸ James Procter, *Stuart Hall* (Routledge, 2004), 57–71.

¹⁷⁹ Davis, *Understanding Stuart Hall*, 60–6.

Dominuojantis / hegemoninis kodas reiškia, kad gavėjas priima dominuojantį kodą ir dekoduoja žinutę taip, kaip norėjo siuntėjas¹⁸⁰. Šį tipą reikėtų laikyti artimiausiu Hallo kritikuotam tradiciniam komunikacijos modeliui, kur pranešimas suvokiamas taip, kaip norėjo siuntėjas. Prielaidas tokiam supratimui sudaro vienodi arba labai panašūs siuntėjo ir gavėjo sociokultūrinis, politinis kontekstai.

Derybinis kodas – gavėjas priima dominuojantį kodą, tačiau su juo sutinka tik iš dalies.

Opozicinis kodas – gavėjas atmeta siuntėjo kodą ir žinutę dekoduoja priešinga reikšme¹⁸¹. Svarbu pastebėti, kad gavėjas supranta tai, ką nori pasakyti siuntėjas, tačiau dėl skirtingų kontekstų žinutė interpretuojama priešingai.

1.2.1. Hallo kodavimo / dekodavimo modelio kritika

Kodavimo / dekodavimo modelis pastaraisiais dešimtmečiais taikomas plačiai, tačiau Hallo idėjos sulaukia nemažai kritikos, bandymų adaptuoti ir pildyti modelį. Kaip ryškiausių pavyzdžius galima įvardyti Davidą Morlį, kuris vienas pirmųjų kodavimo / dekodavimo modelį pritaikė praktikoje ir teigė, kad dekodavimą būtina skaidyti į teksto supratimą ir vertinimą¹⁸². Teksto supratimą galima aiškinti, kaip tiesioginį supratimą, ką norėjo pasakyti siuntėjas, o teksto vertinimą – teksto susiejimą su ideologine pozicija¹⁸³. Kimas C. Schröderis, kuris modelį priskiria ne tik Hallui, bet ir jį adaptavusiam Morliui, kritikuoja, jog, remiantis Hallo vertinimu, žiniasklaidos priemonė, siunčianti pranešimą, tampa dominuojančios ideologijos priemone ir be jokių alternatyvų siekia auditorijai primesti dominuojančią tvarką. Dar didesnė problema kyla tuo atveju, jei dekoduojamas tekstas apskritai nėra hegemoninis. Schröderis taip pat kritikuoja tai, kad Hallas dekodavimą siūlo tirti dviem lygmenimis – semiotiniu ir ideologiniu, o tokia jungtis iš tyrimo pašalina tuos dekodavimo variantus, kurie nėra ideologiškai angažuoti¹⁸⁴. Viena naujausių straipsnių Wu ir Bergmanas, apibendrindami mokslininkų diskusijas, kylančias dėl Hallo kodavimo / dekodavimo modelio, išskiria šias problemas: polisemiją,

¹⁸⁰ Hall, *Encoding and Decoding*.

¹⁸¹ *Ibid.*

¹⁸² David G. Morley, *The Nationwide Audience. Structure and Decoding* (London: British Film Institute, 1980).

¹⁸³ Kim Christian Schröder, „Making Sense of Audience Discourses: Towards a Multidimensional Model of Mass Media Reception“, *European Journal of Cultural Studies* 3, nr. 2 (2000): 233–58, <https://doi.org/10.1177/136754940000300>.

¹⁸⁴ *Ibid.*

estetiką ir kodavimo pozicijas¹⁸⁵. Pasak mokslininkų, polisemijos problema kyla dėl to, kad modelis iš anksto numato tris galimus dekodavimo reikšmių variantus, tačiau neatsižvelgia į tai, kad auditorija gali sukurti ir savų prasmų. Estetikos problema susijusi su tuo, kad televizijos ekrane matomas vaizdas gali paveikti ir teksto suvokimą. Kodavimo pozicijų klausimas kyla dėl to, kad Hallas traktuoja, jog kodavimas visada vyksta dominuojančioje hegemoninėje pozicijoje, tačiau ignoruojama, kad žiniasklaida kurdama žinutes taip pat gali turėti savo poziciją dominuojančios hegemonijos atžvilgiu. Shangwei Wu ir Tabe'as Bergmanas adaptuodami modelį siūlo atskirti auditorijos suvokiamas reikšmes nuo suvokiamų kodavimo strategijų, taip pat pildyti modelį žiniasklaidos pozicija koduojant pranešimą. Pastaraisiais metais modelį taip pat bandoma pritaikyti skaitmeninės ir socialinės žiniasklaidos kontekstui. Šiame kontekste Hallo modelyje vis labiau nyksta riba tarp siuntėjo ir gavėjo, nes skaitmeninės žiniasklaidos vartotojai, pasitelkdami socialinius tinklus, išmaniuosius telefonus ir kt., kartu tampa ir turinio gamintojais¹⁸⁶.

Hallas, vertindamas kritiką, teigė, kad jis nekūrė modelio, kuris tiek ilgai ir aktyviai bus naudojamas empiriniams tyrimams. Modelis, pasak Hallo, siūlo teorinę prieigą ir atveria naujų klausimų, todėl jis turi būti toliau plėtojamas ir keičiamas. Reaguodamas į kritiką apie iš anksto apibrėžtus galimus dekodavimo variantus, Hallas pabrėžė, kad tai yra idealios, teorinės ir dedukcinės pozicijos, tačiau ne empirinės, o modelyje minima auditorija nėra sociologinė grupė, todėl tie patys žmonės vieną kartą gali dekoduoti žinutę remdamiesi hegemonine pozicija, kitą kartą – opozicine¹⁸⁷.

Atsižvelgiant į aptartus Hallo modelio ribotumus, pažymėtina, kad konstruojant Vilniaus radijo propagandinio diskurso išeivijai kodavimo / dekodavimo modelį, būtina atsižvelgti į tai, jog pranešimai gali būti dekoduoti daugiau nei trimis reikšmių variantais. Taip pat disertacijos sprendžiamos problemos atveju kritika Hallo modeliui, kad žiniasklaida kurdama žinutes taip pat gali turėti savo poziciją dominuojančios hegemonijos atžvilgiu, tinkama tik iš dalies, nes sovietinis radijo propagandinis diskursas buvo kuriamas aiškiai išreikštoje SSRS komunistinės ideologijos erdvėje, kurioje ideologijos laikymasis buvo griežtai kontroliuojamas ir prižiūrimas. Vis dėlto į šį aspektą atsižvelgti būtina, ypač transformaciniais Šaltojo karo

¹⁸⁵ Shangwei Wu ir Tabe Bergman, „An active, resistant audience—but in whose interest?“. *Participations: Journal of Audience & Reception Studies* 16, nr. 1 (2019): 107–29.

¹⁸⁶ Christian Fuchs, „A Marxist-Humanist perspective on Stuart Hall's Communication theory“, *Theory and Society* 52, nr. 6 (2023): 995–1029, <https://doi.org/10.1007/s11186-023-09524-5>.

¹⁸⁷ Hall, *Reflections upon the encoding/decoding model*, 253–74.

laikotarpiais, pvz., vėlyvuosiu sovietmečiu, kai galima kelti prielaidą, jog diskursą kuriantys žurnalistai reiškė savo poziciją dominuojančios hegemonijos atžvilgiu ir tai matyti nagrinėjamame diskurse.

Apibendrinant galima teigti, kad Hallo idėja, jog žinutės kodavimas ir dekodavimas priklauso nuo sociokultūrinio ir politinio / ideologinio konteksto, leidžia geriau atskleisti išeivijos, Šaltojo karo laikotarpiu atsidūrusios tarp Sovietų Sąjungos ir JAV propaguočių ideologijų, problematiką. Be to, Hallo dekodavimo skirstymas į skirtingus variantus leidžia analizuoti, ar ir kaip skiriasi žinučių dekodavimas tarp skirtingų lietuvių išeivijos srovių JAV.

Toliau šiame darbe Hallo kodavimo / dekodavimo modelį siekiama pritaikyti sovietiniam propagandiniam radijo diskursui ir jo kodavimui Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams bei dekodavimui JAV lietuvių išeivijos spaudoje. Atsižvelgiant į tai siekiama nustatyti:

- Vilniaus radijo propagandos užsienio lietuviams reikšmių struktūras, kylančias iš techninės infrastruktūros, gamybos santykių ir žinojimo sistemų platesniame sociokultūriniame ir politiniame kontekste, kurios svarbios kritinei diskurso analizei kaip tekstus padedančios interpretuoti kategorijos.
- Lietuvių išeivijos JAV požiūrio reikšmių struktūras, kylančias iš techninės infrastruktūros, gamybos santykių ir žinojimo sistemų platesniame sociokultūriniame ir politiniame kontekste.

Siekiant nustatyti, kokios reikšmių struktūros veikė koduojant propagandą JAV lietuvių išeivijai, pirmiausia būtina plačiau išanalizuoti Sovietų Sąjungos komunistinės propagandos užsieniui kontekstą.

1.3. Sovietinės užsienio propagandos reikšmių struktūros

1.3.1. Šaltojo karo propagandos ideologiniai ir kultūriniai aspektai

Šaltojo karo metais nuo tiesioginės karinės konfrontacijos pereita prie politinio, ekonominio ir ideologinio karo¹⁸⁸. Atsižvelgiant į disertacijos sprendžiamą problemą, toliau plačiau nagrinėjama tik ideologinė Šaltojo karo perspektyva, kurios sklaidoje per penkis dešimtmečius trukusį konfliktą propaganda atliko ypač svarbų vaidmenį¹⁸⁹. Robertas Brieras teigia, kad

¹⁸⁸ Tomas Janeliūnas ir Raimundas Lopata, *Šaltasis karas: tarptautinė sistema ir Europos politika* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008).

¹⁸⁹ Nicholas J. Cull ir B. Theo Mazumdar, „Propaganda and the Cold War“, kn. *The Routledge Handbook of the Cold War*, sud. Artemy M. Kalinovsky and Craig Daigle (Abingdon: Routledge, 2014).

Šaltojo karo metais buvo vadovaujamosi realistine tarptautinių santykių samprata, analizuojant jėgų pasiskirstymą tarptautinėje sistemoje, o pasibaigus karui vis daugiau dėmesio buvo skiriama ideologiniams ir kultūriniais aspektams, teigiant, kad Šaltasis karas buvo idėjinis¹⁹⁰. Remiantis Scotto Lucaso aiškinimu, ideologijos sklaida ilgą laiką buvo tiriamą tik kaip Sovietų Sąjungos propagandos dalis¹⁹¹. Kaip pastebi Hansas Krabbendamas ir Giles S. Smithas, tai nulėmė ilgai dominavęs ortodoksinis požiūris, kad būtent komunizmo ideologijos sklaida padarė įtaką kilusiam Šaltajam karui¹⁹². Vis dėlto pastaruoju metu ši situacija gana stipriai pakito ir nemažai tyrimų atsigręžia į JAV pusę¹⁹³.

Mokslinėje literatūroje dažnai sutinkamas Šaltojo karo, kaip ideologinio, apibrėžimas, tačiau pastaruoju metu daug dėmesio skiriama, kiek apskritai skirtingos ideologijos turėjo įtakos kilti Šaltajam karui ir jo eigai. Tyrimai, atlikti jau po Šaltojo karo, rodo, kad mokslininkai nesutaria, kokią įtaką ideologiniai nesutarimai turėjo Sovietų Sąjungos ir JAV konfrontacijai. Vieni teigia, kad Šaltasis karas buvo ideologinis, kiti pastebi, kad ideologija buvo tik priedanga, siekiant nuslėpti tikruosius tikslus. Taip pat egzistuoja tarpinė pozicija, teigianti, kad Šaltasis karas greičiausiai būtų kilęs net ir tuo atveju, jei Sovietų Sąjungos ir JAV ideologinis pamatas būtų vienodas. Vis dėlto sutinkama, kad ideologija padarė didžiulę įtaką Šaltojo karo mastui ir priešiškumui¹⁹⁴. Taip pat teigiama, kad nors iki galo nesutariama, ar Šaltojo karo kilmė buvo ideologinė, retorikoje ji buvo naudojama itin aktyviai¹⁹⁵.

Šaltojo karo pradžioje JAV ir Sovietų Sąjunga pasirinko skirtingas informacinės kovos strategijas. JAV nuo pat Šaltojo karo pradžios siekė tapti alternatyvios informacijos šaltiniu už geležinės uždangos, o Sovietų Sąjunga

¹⁹⁰ Robert Brier, „Broadening the Cultural History of the Cold War: The Emergence of the Polish Workers' Defense Committee and the Rise of Human Rights“, *Journal of Cold War Studies* 15, nr. 4 (2013): 104–27, https://doi.org/10.1162/JCWS_a_00396.

¹⁹¹ Scott W. Lucas, „Beyond Diplomacy: Propaganda and the History of the Cold War“, kn. *Cold-War Propaganda in the 1950s*, sud. G. D. Rawnsley (London: Palgrave Macmillan, 1999), 11–30, https://doi.org/10.1007/978-1-349-27082-8_2.

¹⁹² Hans Krabbendam ir Giles Scott-Smith, *The Cultural Cold War in Western Europe, 1945–60* (Routledge, 2004), <https://doi.org/10.4324/9780203485811>.

¹⁹³ *Kaip vieną didesnės apimties darbų, kuriame tiriami JAV propagandos ideologijos aspektai, galima išskirti šį*: Frances S. Saunders, *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters* (New York: New Press, 2013).

¹⁹⁴ Mark Kramer, „Ideology and the Cold War“. *Review of International Studies* 25, nr. 4 (1999): 539–76, <http://www.jstor.org/stable/20097622>.

¹⁹⁵ Dzhahang G. Nadzhafov, „The Beginning of the Cold War between East and West: The Aggravation of Ideological Confrontation“. *Cold War History* 4, nr. 2 (2004): 140–74, <https://doi.org/10.1080/14682740412331391845>.

pasirinko komunistinės ideologijos, Vakarų kritikos ir gynybos strategiją¹⁹⁶. Ankstyvųjų propagandinių kampanijų archyvinius dokumentus tyrinėjęs Vladimiras Pechatnovas pažymi, kad SSRS komunistinė propaganda į Vakarų Šaltojo karo pradžioje buvo konstruojama kaip atsakomoji į Vakarų siųstas žinutes. Atsakomąją ir reakcingą propagandą nulėmė tai, kad pačioje Šaltojo karo pradžioje Sovietų Sąjunga vis dar rėmėsi kovos su fašizmu ir sąjungininkų naratyvais, kurių savo siunčiamose žinutėse nenaudojo JAV¹⁹⁷. Tačiau egzistuoja ir kitas požiūris. Sovietų Sąjunga, prasidėjus konfliktui su JAV, turėjo daug didesnę propagandos gamybos patirtį, t. y. dar iki Šaltojo karo gerokai anksčiau pradėjo komunistinės ideologijos ir antivakarietiškos propagandos sklaidą. Pasak Fredericko C. Barghoorno, dalis strategijų, naudotų dar carinės Rusijos viduje bolševikinės propagandos sklaidai, ar Kominterno, vėliau Kominformo naudotos priemonės, buvo perkeltos ir į Šaltojo karo laikus¹⁹⁸.

Sutariama, kad pagal Sovietų Sąjungos komunistų partijos sudarytą struktūrinį modelį, kuris aptariamas tolesnėse disertacijos dalyse, SSRS komunistinė propaganda buvo siunčiama penkiomis kryptimis: JAV, Vakarų Europos, Trečiojo pasaulio šalių¹⁹⁹, Vidurinių Rytų ir Sovietų Sąjungos satelitinių valstybių²⁰⁰. SSRS KP visoms kryptims kėlė skirtingus tikslus ir taikė skirtingas strategijas. JAV ir Vakarų Europoje siekta komunistinės ideologijos sklaidos, Trečiojo pasaulio šalyse, atsižvelgiant į tai, kad politinė santvarka tik formavosi, siekta paveikti elitą. Vidurio Rytams buvo rodomas draugiškas ir pagalbą deklaruojantis požiūris. Atsižvelgiant į tai, kad disertacija orientuojasi būtent į propagandą, kuri buvo siųsta į JAV, toliau kitų kryptių analizė neplėtojama.

Nuo pat Šaltojo karo pradžios SSRS KP ideologinio aparato kurta propaganda Vakarams buvo kritikuojama dėl neefektyvumo ir neveiksmingumo, o propagandos silpnybės buvo identifikuojamos ir pačioje

¹⁹⁶ Zbigniew Nagorski, „Soviet International Propaganda: Its Role, Effectiveness, and Future“. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 398, nr. 1 (1971): 130–39, <https://doi.org/10.1177/000271627139800115>.

¹⁹⁷ Vladimir Pechatnov, „Exercise in Frustration: Soviet Foreign Propaganda in the Early Cold War, 1945–47“. *Cold War History* 1, nr. 2 (2001): 1–27, <https://doi.org/10.1080/713999921>.

¹⁹⁸ Barghoorn, *Soviet Foreign Propaganda*.

¹⁹⁹ **Kai kuriuose šaltiniuose vartojamas besivystančio pasaulio terminas, tačiau atsižvelgiant į tai, kad Šaltojo karo laikotarpiu dažniausiai vartotas būtent Trečiojo pasaulio apibrėžimas, šiame darbe renkamasi vartoti šį apibrėžimą.**

²⁰⁰ Nagorski, „Soviet International Propaganda“, 130–39.

Sovietų Sąjungoje²⁰¹. Mokslininkai sutaria, kad vienas iš neefektyvumą nulėmusių veiksnių – propagandinio diskurso pritaikymo Vakarams stoka ir neatsižvelgimas į skirtingas Vakarų ir Sovietų Sąjungos visuomenių sanklodus²⁰², t. y. propaganda Vakarams kuriama remiantis tais pačiais principais, kuriais vadovautasi kuriant propagandą, skirtą Sovietų Sąjungos vidaus auditorijai. Zygmuntas Nagorskis pažymi, kad tiek Sovietų Sąjunga, tiek Vakarai savo propagandoje bendrąja prasme kodavo beveik identiškas žinutes, susijusias su taika, lygybe, ekonominiu vystymusi ar kultūrine laisve, tačiau jų interpretavimas ir kilmė iš esmės skyrėsi. Pasak dar Šaltojo karo metais propagandą tyrusio Nagorskio, skirtingos interpretacijos susijusios su pamatiniais propaguojamų ideologijų autoriais, t. y. komunistinė ideologija kyla iš marksizmo ir leninizmo, o Vakarų ideologija remiasi Žanu Žaku Ruso, Džonu Stiuartu Miliu ar Džonu Loku²⁰³.

Dar viena svarbi ideologinio Šaltojo karo dimensija yra kultūrinė. Pastaraisiais metais mokslininkų skiriama vis daugiau dėmesio kultūriniam ideologijos skleidimo aspektams, todėl Šaltasis karas nagrinėjamas kaip kultūrinis²⁰⁴. Analizuodamas kultūrinius Šaltojo karo ideologijos aspektus, Györgyus Péteris vietoj stipriai istoriografijoje įsitvirtinusios geležinės uždangos metaforos mokslo darbuose siūlo vartoti nailono uždangos metaforą, taip parodant informacinę JAV ir Sovietų Sąjungos kultūrinių ryšių pralaidumą²⁰⁵. Ši Péterio suformuluota metafora gana stipriai įsitvirtino tiek

²⁰¹ Dzhahangir, „The Beginning of the Cold War between East and West“, 140–74; Pechatnov, „Exercise in Frustration“, 1–27.

²⁰² Pechatnov, „Exercise in Frustration“, 1–27; Nagorski, „Soviet International Propaganda“, 130–39.

²⁰³ *Ibid.*

²⁰⁴ Wilford, Hugh. „The Cultural Cold War: Recent Scholarship and Future Directions“. *Cahiers Charles* 28, nr. 1 (2000): 33–47; Kenneth A. Osgood, „Hearts and Minds: The Unconventional Cold War“, *Journal of Cold War Studies* 4, nr. 2 (2002): 85–107, <https://www.jstor.org/stable/26925184>; Krabbendam ir Scott-Smith, *The Cultural Cold War in Western Europe*.

²⁰⁵ György Péteri, „Nylon Curtain – Transnational And Transsystemic Tendencies In The Cultural Life Of State-Socialist Russia And East-Central Europe“, *Slavonica* 10, nr. 2 (2004): 113–23, <https://doi.org/10.1179/sla.2004.10.2.113>.

užsienio²⁰⁶, tiek Lietuvos tyrimuose²⁰⁷, kai analizuojami kultūriniai Šaltojo karo propagandos aspektai. Paminėtina, kad pirmą kartą kultūrinio karo koncepciją dar Šaltojo karo metais „Kultūros laisvės kongrese“, kuriame siekta propaguoti antikomunizmą, įvardijo Christopheris Laschas, tačiau ilgai kultūriniai aspektai nebuvo traktuojami kaip ypač svarbūs ideologinės kovos dėmenys²⁰⁸. Pastaruoju metu tam skiriama vis daugiau dėmesio. Mokslininkai nesutaria, kaip reikėtų traktuoti naudojamą ir vartojamą kultūrą Šaltojo karo kontekste. Vieni tyrėjai teigia, kad bet kokių kultūrinių ryšių kilmė buvo politinė ir propagandinė, kiti pastebi, kad kultūra iš dalies buvo autonominė sritis, kuriai politiniai tikslai įtaką darė tik iš dalies²⁰⁹. Gordonas Johnstonas atveria dar vieną perspektyvą ir teigia, kad kultūrinis Šaltasis karas nebuvo dvipolis (tarp Sovietų Sąjungos ir JAV). Jis pažymi, kad jis vyko bent keliomis dimensijomis: tarp JAV, Sovietų Sąjungos ir jos sąjungininkių, tarp JAV, Vakarų ir Rytų Europos, tarp Sovietų Sąjungos, Vakarų ir Rytų Europos, dar viena dimensija – tautinių valstybių lygmuo²¹⁰. Johnstonas daro išvadą, kad Šaltasis karas formavo nacionalines kultūras, kurių sklaidai didelę įtaką darė Šaltojo karo modernizmas, kurio reikšmė, pasak mokslininko, dažnai nuvertinama²¹¹. Kultūrinė Šaltojo karo dimensija buvo ypač ryški propagandoje, kurią Sovietų Sąjunga taikė išeivijai. Nors ši tendencija nebuvo ryški nuo pradžių, tačiau keičiantis taikomoms strategijoms, kultūrinių ryšių pavadinimą įgavusi propaganda labai sustiprėjo šeštajame dvidešimto amžiaus dešimtmetyje.

²⁰⁶ Patryk Babiracki ir Kenyon Zimmer, „Cold War Crossings: International Travel and Exchange across the Soviet Bloc, 1940s–1960s“, *The American Historical Review* 120, nr. 1 (2015): 383, <https://doi.org/10.1093/ahr/120.1.383b>; Rebecca Roiphe ir Doni Gewirtzman, „Behind the Nylon Curtain: Social Cohesion, Law, and the Disaggregation of American Culture“, *Touro Law Review* 32, nr. 1 (2016): 63–81, <https://digitalcommons.tourolaw.edu/lawreview/vol32/iss1/6>.

²⁰⁷ Arūnas Streikus, „Kas tildė modernizmą? Apie dailės lauko ypatumus sovietiniuose Vakaruose“, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 95 (2019): 14–28; Stanevičiūtė et al. „Nailono uždanga: lietuvių muzikų užsienio korespondencija 1945–1990“.

²⁰⁸ Lasch, Christopher, „The Cultural Cold War“. *Nation*, (1967): 198–212.

²⁰⁹ Scott, „Beyond Diplomacy: Propaganda and the History of the Cold War“, 11–30; Jessica Gienow-Hecht, „‘How good are we?’ culture and the Cold War“, *Intelligence and National Security* 18, nr. 2 (2003): 269–82, https://doi.org/10.1007/978-1-349-27082-8_2.

²¹⁰ Gordon Johnston, „Revisiting the Cultural Cold War“, *Social History* 35, nr. 3 (2010): 290–307.

²¹¹ *Ibid.*

1.3.2. Sovietinės propagandos užsieniui gamybos santykiai

Komunistinio režimo konstruotą SSRS propagandą galima skirstyti į vidaus ir išorės (kai kurie autoriai skiria tarptautinę, įtakos sferų ir vidaus dimensijas), skylančias į smulkesnes kryptis²¹². Vidaus ir išorės auditorijoms skirtos propagandos tikslai buvo skirtingi. Sovietų Sąjungos vidaus auditorija buvo traktuojama kaip marksizmo-leninizmo propagandos subjektas, kuri siekiama paversti „sovietiniu žmogumi“, o užsienio propagandoje buvo siekiama propaguoti komunistinę ideologiją, projektuoti teigiamą Sovietų Sąjungos įvaizdį, demonstruojant pramonės, ūkio, mokslo, kultūros ir pan. sričių progresą ir pasiekimus²¹³. Taip pat vykdyta kontrpropaganda prieš antisovietinius naratyvus, remti komunistiniai judėjimai užsienyje, skleista kultūrinė diplomatija. Svarbus SSRS KP užsienio propagandos objektas buvo emigrantai, kurių atžvilgiu skirtingais laikotarpiais buvo siekiama skirtingų tikslų, t. y. nuo siekio priverstinai susigrąžinti emigrantus į Sovietų Sąjungą iki bandymų paveikti, kad mažiau būtų veikiami prieš Sovietų Sąjungą. Specifinei emigrantų auditorijai reikėjo specialių propagandinių priemonių, pvz., į JAV pasitraukusi Baltijos šalių išeivija buvo išskirtinė dėl, kaip apibrėžia Ankrava, ypatingo diasporinio nacionalizmo, kuris formavosi tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje, pirmosios sovietinės okupacijos paveiktoje Lietuvoje, DP stovyklose ir JAV²¹⁴. Tai leido išeivijai iš Baltijos šalių labiau išlaikyti atsparumą sovietinei užsienio propagandai ir lengviau perprasti komunistų ideologų kodus, siųstus į Vakarų. Siekiant suprasti Sovietų Sąjungos propagandos, nukreiptos būtent prieš išeiviją, struktūrą ir vietą platesniame komunistinės užsienio propagandos kontekste, toliau disertacijoje aiškinamasi, kaip apskritai buvo konstruojama, ideologizuojama, kontroliuojama ir skleidžiama Sovietų Sąjungos komunistinė užsienio propaganda.

1.3.2.1. Sovietinės propagandos užsieniui planavimas, vykdymas ir kontrolė

Sovietinė užsienio propaganda konstruota pagal Sovietų Sąjungos komunistų partijos sudarytą struktūrinį modelį, kurio smaigalys buvo partinis aparatas. Sovietų Sąjungos Komunistų partijos Centro komitetas (toliau – SSKP CK) turėjo pagrindinę įtaką bei kontrolę planuojant ir vykdant sovietinę užsienio propagandą ir agitaciją. Partijos nomenklatūra buvo atsakinga, kad

²¹² *Ibid.*

²¹³ Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, until It Was No More: The Last Soviet Generation*, 1st ed., (Princeton: Princeton University Press, 2005); L. D.

Gudkov, „Soviet Man“ in the Sociology of Iurii Levada“, *Sociological Research* 47, nr. 6 (2008): 6–28.

²¹⁴ Ankrava, *From Displaced Persons to Exiles*.

būtų laikomasi marksistinės-leninistinės ideologijos, nustatė jos tikslus, kurių plėtojimas, koordinavimas ir įgyvendinimas vyko per SSKP propagandos ir agitacijos (vėliau propagandos), SSKP tarptautinį ir SSKP tarptautinį informacijos skyrius. Taip pat prie komunistinės užsienio propagandos kūrimo, siuntimo ir kontrolės prisidėjo SSRS ministrų taryba, kuriai priklausė SSRS užsienio reikalų ministerija ir valstybiniai komitetai: leidybos komitetas („Goskomizdat“), Glavlit, Visasąjunginis radijas („Gosteleradio“), ir kinematografijos komitetas („Goskino“). Kaip minėta, formaliai šie komitetai priklausė SSRS ministrų tarybai, tačiau realiai juos valdė SSKP CK Propagandos skyrius²¹⁵.

Kita svarbi SSRS komunistinės propagandos Vakarams konstravimo dalis – Valstybės saugumo komitetas (pagal laikotarpį – NKGB, MGB, MVD, KGB), kuris atliko dezinformacijos ir kompromitavimo funkcijas²¹⁶. Pasak Burinskaitės, saugumas dažnai nepagrįstai laikoma gana savarankiška institucija, tačiau SSKP CK įtaka jam buvo didžiulė, todėl jį galima laikyti politiniu organu, suformuotu nomenklatūrinės struktūros. Vis dėlto SSKP CK ir KGB santykiai nebuvo vienašaliai ir priklausė nuo susiklosčiusių santykių su partijos vadovybe, politinės situacijos, o Lietuvos atveju ši situacija buvo dar sudėtingesnė, nes KGB padalinys Lietuvoje buvo pavaldus tiek savo vadovybei Maskvoje, tiek LKP CK²¹⁷. Nagrinėjant propagandos, nukreiptos konkrečiai prieš išeiviją, atvejį būtina paminėti, kad vienas iš KGB taikinių buvo Lietuvos diplomatinė tarnyba ir išeivijos organizacijos: VLIK’as, „Santara-šviesa“, BALF, ALT, PLB, LLK ir kt.²¹⁸. Taip pat svarbus vaidmuo šioje sistemoje tenka SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1955 m. Rytų Berlyne įsteigtam visasąjunginiam Grįžimo į tėvynę komitetui, kuris maskuodamas savo veiklą, keitė pavadinimą į Grįžimo į tėvynę ir kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetą, kol galiausiai Maskvoje buvo įsteigta draugija „Rodina“ (liet. „Tėvynė“), kurios pirminis tikslas buvo stabdyti išeivijos „griaunamąją veiklą“, nukreiptą prieš Sovietų Sąjungą. Vėliau greta atsirado ir kultūrinių ryšių su išeivija plėtojimo tikslas²¹⁹. Svarbu įvardyti, kad organizacija nuo 1976 m. buvo tiesiogiai pavaldi KGB, tačiau šiuos ryšius buvo bandoma nuslėpti, todėl ne vienas tyrėjas Lietuvoje

²¹⁵ General CIA Records, „The Soviet Foreign Propaganda Apparatus“, [cia.gov](https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp87t00787r000200170003-4), žiūrėta 2020 kovo 1, <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp87t00787r000200170003-4>; Hazan, *Soviet Propaganda*.

²¹⁶ Herbert Romerstein, „Disinformation as a KGB Weapon in the Cold War“. *The Journal of Intelligence History* 1, nr. 1 (2001): 54–67, <https://doi.org/10.1080/16161262.2001.10555046>.

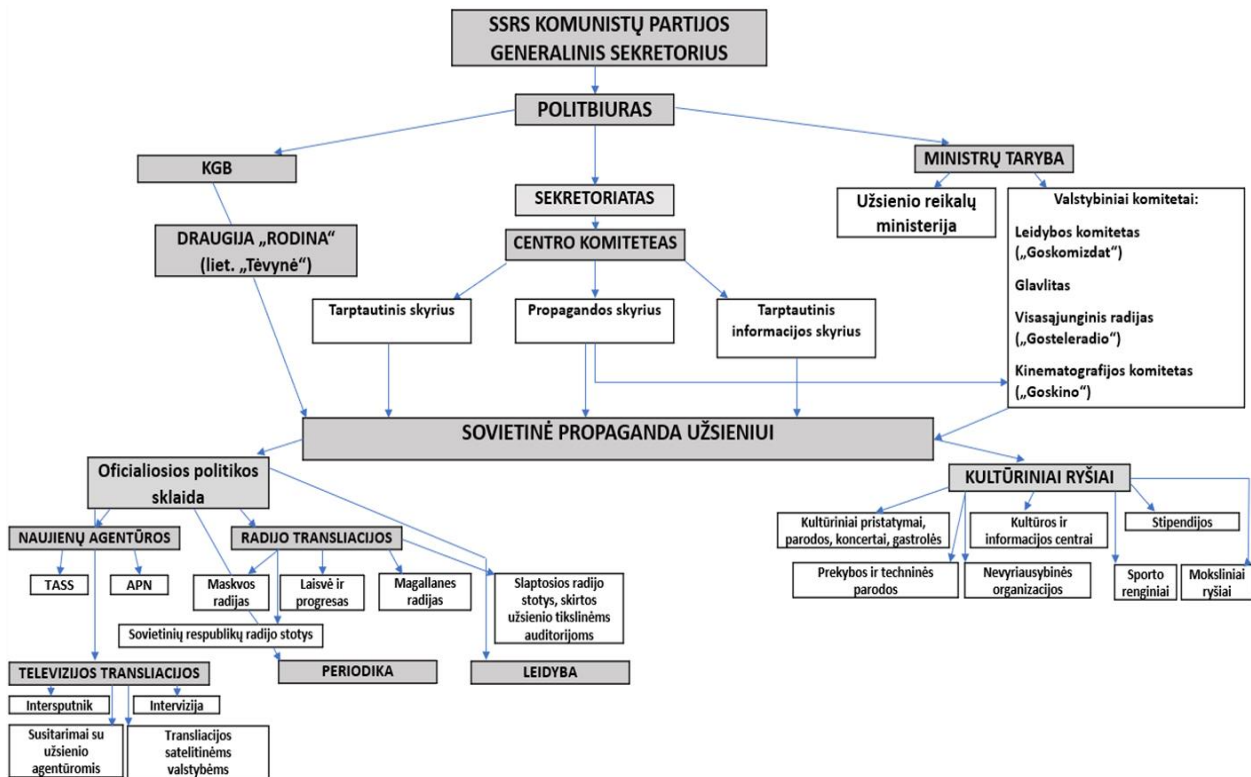
²¹⁷ Kristina Burinskaitė, „LSSR KGB ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m.“ *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (2011): 99–116.

²¹⁸ Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, 144–45; Anušauskas, *KGB. Visiškai slapta*, 205.

²¹⁹ Petrauskaitė, „Propagandinis „Tėviškės“ draugijos vaidmuo“, 270–90.

veikusį „Rodinos“ analogą, t. y. draugiją „Tėviškė“, vadino priedangos organizacija, kuri vykdė KGB organizuotas kompromitavimo akcijas prieš išeiviją. Be to, nuo 1976 m. draugijos pirmininko pavaduotoju buvo skiriamas KGB rezervo karininkas. Siekiant, kad draugija nebūtų siejama su KGB, buvo bandoma sukurti įvaizdį, jog organizacija iš esmės finansuojama iš visuomeninių organizacijų ir užsienio lietuvių dotacijų²²⁰ (1 schema).

²²⁰ Burinskaitė, „KGB kova su išeivija“, 89–93; Anušauskas, *KGB. Visiškai slapta*, 32; Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, 73.

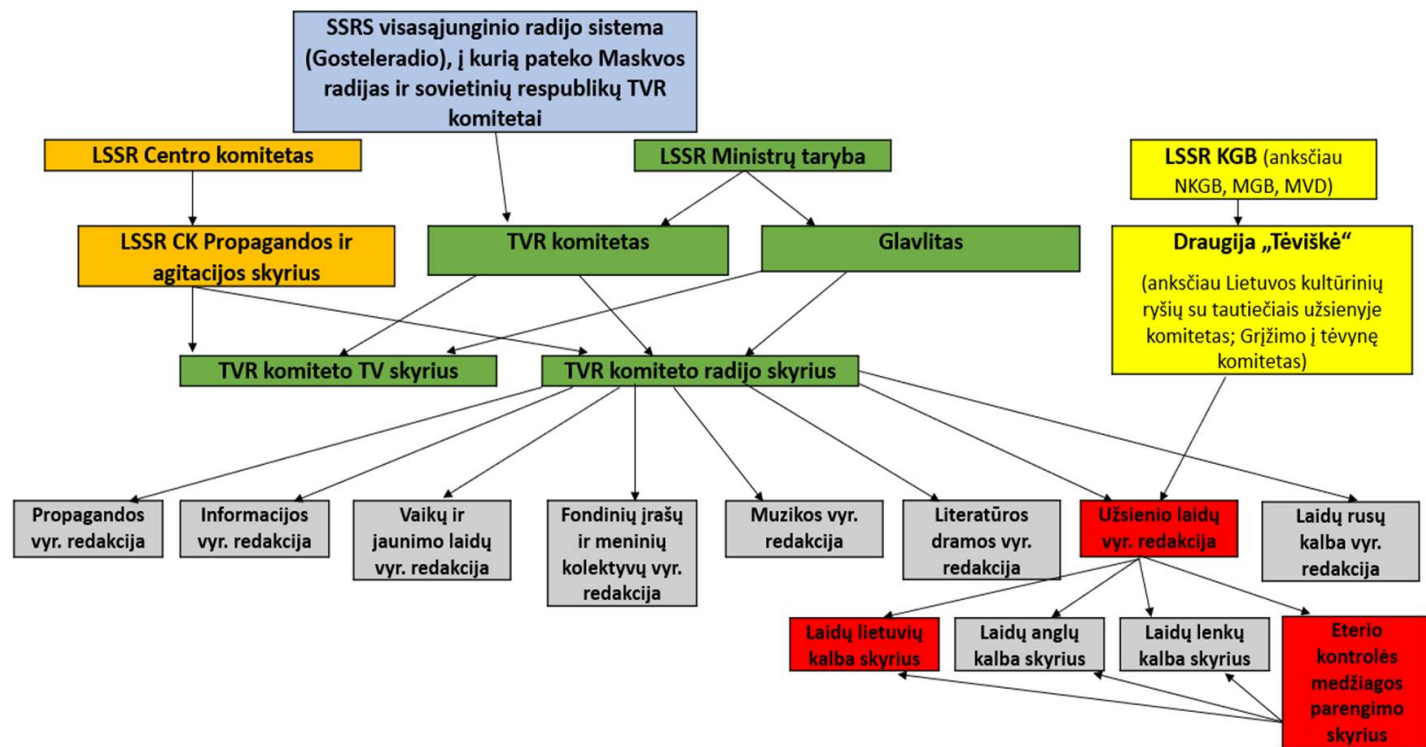
1 schema. Sovietinė propaganda užsieniui 1980–1990. Sudaryta autorės, remiantis JAV Centrinės žvalgybos valdybos monitoringo ataskaita:

Aukščiau aptarti SSKP propagandos užsieniui konstravimo ir kontrolės mechanizmai buvo perkelti ir į okupuotą Lietuvą. LSSR veikęs radijo kūrimo, siuntimo ir kontrolės mechanizmas buvo priklausomas tiek nuo bendros SSRS visasąjunginio radijo politikos, tiek nuo Lietuvoje veikusių struktūrų (2 schema). Kaip teigia Pečiulis, dar 1940 m. Lietuvos radijas ėmė veikti sovietinio režimo sąlygomis ir buvo prijungtas prie Sovietų Sąjungos radijo komiteto²²¹. Pavyzdžiui, steigiant ir performuojant draugijos „Tėviškė“ tęsinius centriniu Sovietų Sąjungos lygmeniu, analogiškos struktūros buvo sukuriamos ir Lietuvoje (3 lentelė).

3 lentelė. Draugijų „Rodina“ ir „Tėviškė“ raida. Sudaryta autorės

Metai	Draugijos „Rodina“ raida	Metai	Draugijos „Tėviškė“ raida
1955 m.	Rytų Berlyne įkuriamas visasąjunginis „Grįžimo į tėvynę komitetas“	1955 m.	Įkuriamas „Grįžimo į tėvynę komiteto“ lietuviškasis padalinys
1959 m.	Komitetas pervadinamas į „Grįžimo į tėvynę ir Kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetą“	1959 m.	Įkuriamas analogiškas padalinys LSSR
1963 m.	Įkuriamas Tarybinis kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas	1963 m.	Įkuriamas Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas
1975 m.	Įsteigiama draugija „Rodina“ (liet. „Tėvynė“)	1976 m.	Likviduotas kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, vietoj jo įsteigta analogiška draugija „Tėviškė“

²²¹ Žyngintas Pečiulis, *Bokštą gaubianti paslaptis: TV medijos radimasis Lietuvoje*, (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018), 107.

2 schema. LSSR radijo turinio kūrimo ir kontrolės mechanizmas. Sudaryta autorės

Išsamiau aptarti reikia dar vieną svarbų gamybos santykių elementą, užtikrinusį komunistinės užsienio propagandos kontrolę ir priežiūrą, – daugiapakopį cenzūros mechanizmą. Orientuojantis konkrečiai į sovietinį radiją, kaip pažymi Roth-Ey, Maskvos radijo cenzūros mechanizmas buvo sudarytas iš kelių lygmenų: redaktorių, stipriai priklausomų nuo partijos, cenzūros ir Vyriausiosios valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdybos prie SSRS ministrų tarybos (*Glavlito*)²²². Analogiškas cenzūros mechanizmas veikė ir LSSR radijuje. Kaip ir Maskvos radijuje, netrukus po antrosios sovietinės okupacijos, 1948 m., Lietuvos SSR radijuje atsisakyta tiesioginio eterio (tai negaliojo diktorių skaitomoms žinioms, koncertams, sporto renginiams), o laidos, kurių transkripcijas iš pradžių cenzūruodavo redaktoriai, tada *Glavlit*as, buvo įrašomos iš anksto. Pasak Streikaus, tai padėjo išvengti LKP nepriimtinių ideologinių klaidų²²³. Vis dėlto pažymėtina, kad požiūris, jog sovietinė radijo cenzūra buvo sudaryta tik iš redaktorių cenzūros ir *Glavlito*, yra gana siauras. Remiantis Streikaus analize, cenzūros mechanizmą taip pat sudarė redakcinės tarybos ir asmeniniai apsisprendimai, kuriuos galima įvardyti kaip savicenzūrą²²⁴. Be to, atlikta sovietinio radijo mikrolygmens analizė (pokalbiai su sovietiniame radijuje dirbusiais žmonėmis) rodo dar tankesnį cenzūros mechanizmą²²⁵, kurį sudarė tokios pakopos kaip savicenzūra, planavimas, vyriausiųjų redaktorių cenzūra, techninė kontrolė ir perklausos (laidų išseivijai arba užsieniui atveju ir laidų siuntimas į Maskvą, iš kur jos buvo paskirstomos į stipresnius siųstuvus). Tiek šis tyrimas rodo, tiek ir Streikus pastebi, kad cenzūros mechanizmas Šaltojo karo metais veikė iš apačios į viršų, t. y. pirmiausia suveikdavo savicenzūrą, vėliau redaktorių cenzūrą, todėl *Glavlito* lygmeniu ideologinės cenzūros praktiškai nelikdavo, nes tekstai ideologiškai buvo apdoroti žemesnių lygmenų²²⁶. Vis dėlto atsižvelgiant į tai, kad disertacijoje nagrinėjamas visas Šaltojo karo laikotarpis, būtina atsižvelgti į pasikeitusią situaciją transformaciniu laikotarpiu, paskutiniuoju sovietinės okupacijos dešimtmečiu, kai cenzūros mechanizmas, nors ir kurį laiką veikęs inertiškai, Lietuvos SSR žiniasklaidoje ėmė irti²²⁷.

²²² Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, 146.

²²³ Aleknonis, *Lietuvos radijas*, 85; Streikus, *Minties kolektyvizacija*, 231.

²²⁴ Streikus, *Minties kolektyvizacija*, 228–47.

²²⁵ Rūta Kupelytė, „Veikimo strategijų kaita sovietiniame radijo lauke: Lietuvos TSR radijo atvejis, 1980–1990 m.“ (Magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2018).

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ Andrius Vaišnys, *Žurnalistikos potvynis: Lietuvos žiniasklaidos sistemos kaita 1986–1990*, (Vilnius: Vaga, 2020).

Apibendrinant galima teigti, kad stipriai centralizuota sovietų užsienio propaganda buvo kuriama tų pačių struktūrų, atsakingų už užsienio politiką, todėl propaganda padėjo palaikyti SSRS komunistinės ideologijos liniją. Be to, propagandą buvo lengva koreguoti, atsižvelgiant į politinius pokyčius, tarptautinių santykių situaciją²²⁸.

1.3.2.2. Sovietinės propagandos užsieniui sklaidos kanalai

Kanalai, kuriais buvo skleidžiama SSRS komunistinė užsienio propaganda, skirstytini į du stambius blokus. Vienais kanalais buvo siunčiama propaganda, susijusi su komunistine ideologija, tarptautinių įvykių interpretacijomis, reagavimu į Vakarų pasisakymus, kitais – *minkštesnė* propaganda, skatinanti palankų požiūrį į Sovietų Sąjungą, dažnai apibūdinama kaip kultūrinių ryšių programa. Tokia propagandos siuntimo struktūra leidžia aiškiau atsakyti į disertacijoje jau keltą klausimą, ar Šaltąjį karą reikėtų laikyti ideologiniu ar kultūriniu. Kanalų struktūra ir tai, kokia propaganda buvo jais siunčiama, leidžia teigti, kad buvo apimami tiek ideologiniai, tiek kultūriniai aspektai, tačiau skirtingais laikotarpiais skyrėsi intensyvumas. Pavyzdžiui, kultūrinė propaganda labiau suaktyvėjo antroje Šaltojo karo pusėje.

Be gausybės slaptų saugumo dezinformacijos operacijų²²⁹ taip pat išskiriami bent keli oficialūs kanalai, kuriais Sovietų Sąjunga skleidė propagandą: naujienų agentūros, radijo transliacijos, televizija, knygų ir brošiūrų leidyba, periodika ir kultūrinių ryšių kanalai (kultūriniai pristatymai, parodos, koncertai, prekybos ir technikos parodos²³⁰, kultūros ir informacijos centrai²³¹, stipendijos²³², sportas, komunistų fronto organizacijos²³³). Kanalų tinklas (1 schema), kuriuo buvo skleidžiama komunistinė propaganda

²²⁸ Burinskaitė, „KGB kova su išeivija“, 89–93; Anušauskas, *KGB. Visiškai slapta*, 32; Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, 73.

²²⁹ Janeliūnas ir Lopata, *Šaltasis karas*, 160.

²³⁰ *Prekybos ir techninėmis parodomis SSRS siekė demonstruoti techninius pasiekimus, kurių sklaida padėdavo pasiekti tą Vakarų auditoriją, kurios nebuvo įmanoma pasiekti kultūrine propaganda.*

²³¹ *Kultūros ir informacijos centrai buvo kuriami įvairiose šalyse. Pagrindinė jų funkcija – skleisti marksistinę-leninistinę ideologiją. Tokiuose centruose dažnai buvo mokoma rusų kalbos.*

²³² *Studentų mainų stipendijos daugiausia buvo orientuotos į Trečiojo pasaulio šalis. Tikėtasi, kad po studijų į savo šalis grįžę studentai jaus prielankumą SSRS. Pažymėtina, kad tikslą ne visada pavykdavo pasiekti. Pvz., kai kurie studentai grįždavo turėdami neigiamą nuostatą dėl jaustos rasinės diskriminacijos.*

²³³ *Komunistų fronto organizacijos apėmė, pvz., Pasaulinę taikos organizaciją, Tarptautinę moterų demokratinę federaciją, Prekybos sąjungos pasaulinę federaciją, Tarptautinę žurnalistų organizaciją.*

užsieniui, nuolat plėtėsi, tačiau iki pat Šaltojo karo pabaigos, JAV Centrinės žvalgybos valdybos ataskaitų duomenimis²³⁴, pagrindiniais kanalais, kuriais buvo siunčiama propaganda į Vakarų, visu Šaltojo karo laikotarpiu išliko naujienų agentūrų (TASS²³⁵, APN²³⁶) pranešimai ir tarptautinės radijo transliacijos. Kaip teigia Markas D. Winekas, jeigu bendrąja prasme karas buvo Šaltasis, tai radijo bangomis tarp JAV ir Sovietų Sąjungos vyko karštasis karas²³⁷.

JAV Centrinės žvalgybos valdybos ataskaitoje teigiama, kad televizinė propaganda, skleista per „Intervizijos“²³⁸ ar „Intersputniko“²³⁹ tinklus, buvo nereikšminga, nes daugiausia skirta Sovietų Sąjungos satelitinėms valstybėms, o ją siųsti kitoms šalims buvo itin brangu²⁴⁰. Priemonės kaip kultūriniai mainai, stipendijos ar aukšto lygio vizitai buvo laikomos minkštosiomis, kuriomis siekta sukelti teigiamas užsieniečių emocijas Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Tarp propagandos siuntimo kanalų egzistavo ir kanalai, kuriuos komunistinė propaganda siekė sąmoningai ir manipuliatyviai pristatyti kaip nevyriausybinis ir maskuoti jų tikrąją kilmę, pvz., naujienų agentūra APN (angl. „Novosti“ Press Agency, rus. *Агентство печати „Новости“*), tačiau pabrėžtina, kad realiai ši agentūra, kaip ir oficialioji, buvo kontroliuojama to paties Sovietų Sąjungos sudaryto komunistinės propagandos kūrimo, skleidimo ir kontroliavimo modelio, tačiau įvardijama kaip nevyriausybė ji galėjo plačiau komentuoti²⁴¹.

²³⁴ General CIA Records. „The Soviet Foreign Propaganda Apparatus“

²³⁵ TASS – oficiali SSRS naujienų agentūra, turėjusi padalinius 126-iose valstybėse. Agentūra informaciją rengė vidaus ir užsienio auditorijoms.

²³⁶ APN, sovietinės propagandos teigimu, nevyriausybė SSRS naujienų agentūra, tačiau realiai kontroliuota komunistų partijos. Rengė informaciją 110-iai valstybių. Agentūros tikslas – papildomai rengti informaciją politiniais, ekonominiais ir kultūriniais klausimais, kurios nepateikė TASS. Be to, agentūros stilius buvo mažiau oficialus nei TASS.

²³⁷ Mark D. Winek, „Radio as a Tool of the State: Radio Moscow and the Early Cold War“, *Comparative Humanities Review* 3, nr. 1 (2009): 99–113, <https://digitalcommons.bucknell.edu/chr/vol3/iss1/9>.

²³⁸ „Intervizijos“ tinklas apėmė: SSRS, Afganistaną, Alžyrą, Bulgariją, Kubą, Čekoslovakiją, Egiptą, Suomiją, Rytų Vokietiją, Vengriją, Iraką, Kambodžą, Š. Korėją, Laosą, Malį, Mongoliją, Nikaragvą, Lenkiją, Rumuniją, Sudaną, Vietnamą, Pietų Jemeną.

²³⁹ „Intersputnik“ apėmė šias šalis: SSRS, Bulgariją, Čekoslovakiją, Kubą, Rytų Vokietiją, Vengriją, Lenkiją, Rumuniją, Mongoliją, Vietnamą, Laosą, Afganistaną, Pietų Jemeną, Šiaurės Korėją, Alžyrą, Iraką, Siriją, Nikaragvą, Libiją, Angolą.

²⁴⁰ General CIA Records. „The Soviet Foreign Propaganda Apparatus“.

²⁴¹ Hazan, *Soviet Propaganda*, 70.

1.3.2.3. Sovietinės radijo propagandos užsieniui struktūra

SSRS komunistinė Šaltojo karo radijo propaganda užsieniui pirmiausia suprantama kaip Maskvos radijo (angl. *Radio Moscow*, rus. *Радио Москва*) transliacijos užsieniui. Vis dėlto pats transliuotojų tinklas buvo gerokai platesnis ir daugiapakopiškesnis²⁴² (3 schema). Dar vienas radijas, patekęs į sovietinių radijo transliacijų užsieniui tinklą, – 1964 m. įkurta radijo stotis „Taika ir progresas“ (angl. „Peace and Progress“, rus. „Радиостанция Мир и Прогресс“), transliavusi iš Vengrijos. Šis radijas įkurtas kaip atsakas į JAV įkurtų radijo stočių: Laisvoji Europa ir Laisvės radijas transliacijas už geležinės uždangos. „Taikos ir progreso“ radijas, kaip ir naujienų agentūra APN, buvo pristatomas kaip nevyriausybinis, tačiau realiai įgyvendino Sovietų Sąjungos komunistinės užsienio propagandos politiką, bet įvardijamas, kad tai yra nevyriausybinių stotis, leido didesnes kritikos ribas, neprisiimant tiesioginės atsakomybės²⁴³. Dar viena Maskvos kontroliuojama radijo stotis – į Čilę transliavęs „Magallanes radijas“. Be minėtų stočių, JAV Centrinės žvalgybos ataskaitų duomenimis, veikė slaptosios radijo stotys, nukreiptos į tikslines įvairių šalių auditorijas. Transliacijomis siekta skatinti Sovietų Sąjungai palankius pokyčius²⁴⁴. Šis stočių tinklas, kurio geografija kito, mokslinėje literatūroje iki galo nenustatytas, tačiau kaip pavyzdį galima paminėti Maskvos kontroliuotą 1959 m. įkurtą radijo stotį „Irano nacionalinis balsas“²⁴⁵.

Iš karto po Antrojo pasaulinio karo pradėta transliuoti užsieniui ir iš daugelio sovietinių respublikų sostinių: Baku, Vilniaus, Dušanbė, Jerevano, Kijevo, Minsko, Rygos, Talino, Tbilisio ir Taškento tautinėmis ir ne tik kalbomis. Šie radijai transliavo daugiausia į kaimynines valstybes, pavyzdžiui, Iraną, Turkiją, Afganistaną ar Švediją, tačiau trys stotys: Kijevo, Vilniaus ir Jerevano, remiantis 1978 m. JAV Centrinės žvalgybos ataskaita, pasiekdavo Hampšyrą (JAV)²⁴⁶. Nors šios transliacijos buvo nukreiptos į iš sovietinių respublikų pasitraukusius asmenis, jų turinys buvo kuriamas ir kontroliuojamas remiantis ta pačia struktūra ir principais, kaip ir centrinio Maskvos radijo, tačiau pasak Roth-Ey, tai, kad stotys transliavo skirtingiems regionams ir kūrė originalias programas, leidžia kelti klausimus apie galimus tiek tarpusavio, tiek ir lyginant su Maskvos radiju, skirtumus²⁴⁷.

²⁴² Winek, „Radio as a Tool of the State“.

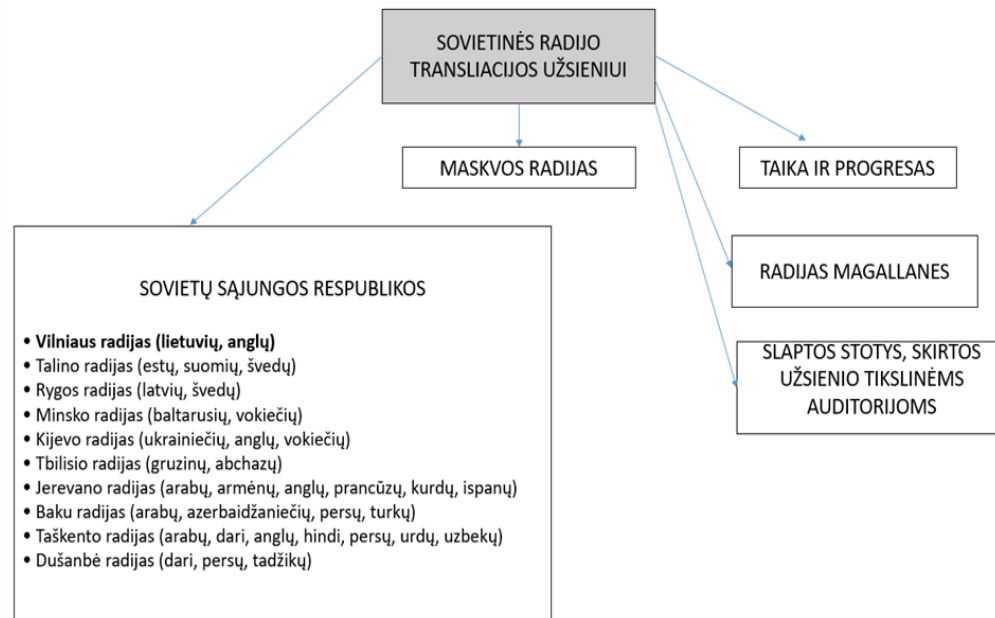
²⁴³ General CIA Records, „The Soviet Foreign Propaganda Apparatus“.

²⁴⁴ *Ibid.*

²⁴⁵ General CIA Records, „The Soviet Foreign Propaganda Apparatus“; Hazan, *Soviet Propaganda*, 71.

²⁴⁶ House Intelligence Committee, *The CIA and the Media, Hearing Before the Subcommittee on Oversight* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1978).

²⁴⁷ Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow?“, 712–41.

3 schema. Sovietinės radijo transliacijos užsieniui 1980–1990. Sudaryta autorės, remiantis JAV Centrinės žvalgybos valdybos monitoringo ataskaita²⁴⁸, Roth-Ey²⁴⁹, Ash²⁵⁰, Mikkonen²⁵¹

²⁴⁸ General CIA Records, „The Soviet Foreign Propaganda Apparatus“.

²⁴⁹ Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow?“, 712–41.

²⁵⁰ Ash, *Cold War Broadcasting*.

²⁵¹ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

Atsižvelgiant į ypač siaurus Vilniaus radijo užsieniui tyrimus, būtina plačiau nagrinėti Maskvos radijo užsieniui struktūrą ir koncepciją. Kaip jau minėta, iš sovietinių respublikų transliuotos laidos užsieniui veikė kaip Maskvos radijo užsieniui analogija, todėl jo analizė gali padėti geriau suvokti Vilniaus radijo užsienio lietuviams veikimą.

Maskvos radijo transliacijos užsieniui buvo ypač svarbi Sovietų Sąjungos komunistinės žiniasklaidos modelio dalis, tačiau jomis labiau susidomėta tik pastarąjį dešimtmetį²⁵². Iki tol Maskvos radijas dažniausiai buvo aptariamas platesnėse monografijose kaip vienas iš Šaltojo karo tarptautinės propagandos transliuotojų greta iš Vakarų į Sovietų Sąjungą transliuojančių stočių²⁵³. Minimuose tekstuose Maskvos radijas dažniausiai analizuojamas remiantis istorine ir technine perspektyva (siųstuvų galingumas, jų plėtra, radijo įkūrimo aplinkybės ir kalbinė plėtotė). Taip pat Šaltojo karo metais buvo atliktas receptijos tyrimas, kuriame analizuota, kaip Maskvos radijo klausę JAV studentai vertina į JAV siunčiamas laidas. Jo rezultatai aptariami tolesnėse disertacijos dalyse²⁵⁴. Šis tyrimas iki šių dienų išliko praktiškai vienintelis šaltinis, realiai tyręs galimus Maskvos radijo klausytojus, ir juo iki šiol remiasi ne vienas Maskvos radiją analizuojantis darbas. Vis dėlto pats tyrimas gana nedidelės apimties, todėl jo rezultatai yra kvestionuotini. Kitu tyrimu siekta išsiaiškinti, kokį turinį Maskvos ir „Amerikos balso“ radijai transliavo į Aziją, Afriką ir Lotynų Ameriką. Tyrimo rezultatai rodo, kad abi radijo stotys per mažai dėmesio skyrė socialiniam, ekonominiam ir politiniam Trečiojo pasaulio šalių gyvenimui ir daugiau orientavosi į korupcijos problemas ir perversmus²⁵⁵.

Pastaraisiais metais Maskvos radijas pradėtas tirti gerokai aktyviau. Mikkonenas tyrė sovietinių transliacijų užsieniui transformacijas Chruščiovo valdymo laikais²⁵⁶, Roth-Ey skyrė dėmesio Maskvos radijo transliacijoms į Trečiąjį pasaulį²⁵⁷, naujausiame Kevino Grieveso darbe, kuris nagrinėja ne tik Maskvos radijo transliacijas, bet platesnį Šaltojo karo žurnalistikos kontekstą,

²⁵² Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*; Mikkonen, *Airy Curtains*, 247; Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow?“, 712–41.

²⁵³ Martin Ebon, *The Soviet Propaganda Machine* (New York: McGraw-Hill, 1986); Linda Groves Gerstein ir Richard Stites „Culture and Entertainment in Wartime Russia“, *Slavic and East European Journal*, nr. 1 (1997): 180–81.

²⁵⁴ Smith, „Some Effects of Radio Moscow's North American Broadcasts“, 539–51.

²⁵⁵ Washburn, „Voice of America and Radio Moscow Newscasts to the Third World“, 197–218.

²⁵⁶ Mikkonen, „To Control the World's Information Flows“, 241–69.

²⁵⁷ Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow?“, 712–41.

analizuojama, ką JAV spauda Šaltojo karo metais rašė apie Maskvos radijo transliacijas į Vakarų²⁵⁸.

Maskvos radijas pradėjo transliuoti dar prieš Antrąjį pasaulinį karą, 1929 m., prancūzų, anglų ir vokiečių kalbomis²⁵⁹. Kalbų, kuriomis transliavo radijas, spektras nuolat buvo plečiamas. Prasidėjus Šaltajam karui, kalbų skaičius pasiekė 29-ias²⁶⁰, Šaltojo karo pabaigoje šis skaičius siekė 80²⁶¹. Pasak Wineko, Roth-Ey, Mikkoneno, nuo pat pradžių vienas pagrindinių Maskvos radijo transliacijų tikslų buvo pateikti SSRS KP požiūrį (sovietų vidaus ir užsienio politikos, literatūros, muzikos, antiburžuazinės ideologijos sklaidos), kurį radijas iš diplomatinio lygmens, skirtingai nei kitos žiniasklaidos priemonės, nevaržomai galėjo perduoti kiekvienam Vakarų gyventojui²⁶².

Maskvos radijo transliacijos, už kurių turinį ir gamybą buvo atsakingas valstybinis TVR komitetas²⁶³, o techninę infrastruktūrą – Sovietų Sąjungos ryšių ministerija (analogiškos institucijos veikė ir Sovietų Sąjungos respublikose), užsieniui nuolat buvo plečiamos. Didžiausia plėtra tiek geografinė, tiek transliavimo laiko apimties prasme vyko 1950–1970 m. Tuo metu Maskvos radijas tapo didžiausiu transliuotoju pasaulyje, o pagrindinės plėtros kryptys: Azija, Afrika, Lotynų Amerika ir Viduriniai rytai. Vis dėlto, kaip pastebti Roth-Ey, jų apimtis niekada nepriėjo Maskvos radijo transliacijų į Vakarų apimčiai. Analizuojant Maskvos radijo transliacijas, ypač svarbu pabrėžti kalbinį aspektą, nes tiek transliuojant į Trečiojo pasaulio šalis, tiek ir iš sovietinių respublikų išeivijai, siekta pranešinėti tautinėmis kalbomis. Roth-Ey tai sieja su Sovietų Sąjungos kalbos politika, kuri deklaravo, kad nors Sovietų Sąjunga skatino rusų kalbos vartojimą tarp respublikų, kartu buvo puoselėjamos ir nacionalinės kalbos kaip kultūrinio pamato išraiška, todėl kiekviena respublika privalėjo turėti savo kalbą²⁶⁴. Šiuo atveju analogiškai būtent tautinėmis kalbomis buvo transliuojama ir išeivijai iš sovietinių respublikų. Šį reiškinį, kaip jau minėta, galima priskirti platesnei sovietinei kalbos politikai, egzistavusiai iki devintojo dešimtmečio pradžios, kuri, pasak Nerijos Putinaitės, leido sovietinėms respublikoms „[...] vystyti

²⁵⁸ Grieses, „Cold War Journalism“, 31–53.

²⁵⁹ James Wood, *History of International Broadcasting*, (Institution of Engineering and Technology, 1994), 103–12.

²⁶⁰ Winek, *Radio as a Tool of the State*.

²⁶¹ General CIA Records. „The Soviet Foreign Propaganda Apparatus“.

²⁶² Winek, *Radio as a Tool of the State*.

²⁶³ Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, 146.

²⁶⁴ Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow?“, 712–41.

nacionalinius savitumus ir siekti tikslų, jei jie neperžengdavo centralizacijos ribų²⁶⁵. Tokią strategiją nulėmė ir tai, kad marksistinėje ideologijoje klasių nesutarimai buvo gerokai svarbesni nei nacionaliniai. Kita vertus, tokia pozicija kūrė apgaulingą įspūdį, jog Sovietų Sąjungos komunistinė ideologija puoselėja nacionalinius identitetus²⁶⁶.

1.3.3. Maskvos ir Vilniaus radijų prieinamumas JAV

Analizuojant Maskvos radijo transliacijų prieinamumą (pagal šio darbo tikslą orientuojamasi tik į JAV auditoriją), pirmiausia svarbu apibrėžti technines laidų siuntimo ir gavimo galimybes, kurias, taikant Hallo kodavimo / dekodavimo modelį, galima prilyginti tiek kodavimo, tiek dekodavimo techninei infrastruktūrai. Pažymėtina, kad šiuo atveju būtina atskirti du aspektus: transliacijų girdimumą ir galimybes jų klausytis. Tikslų duomenų, kaip buvo girdimas Maskvos radijas JAV, nėra. Tyrėjai daugiausia remiasi JAV spauda, prisiminimais, SINPO ataskaitų informacija (radijo mėgėjų atsiųstos kortelės SINPO, kurios nusako radijo transliacijos kokybę. S reiškia signalo stiprumą, I – kitų radijo stočių trukdžius, N – atmosferinį triukšmą, P – signalo išnykimus, O – bendrą transliacijos balą²⁶⁷) ar JAV centrinės žvalgybos valdybos ataskaitomis. Tačiau net ir pasitelkiant šiuos duomenis, nustatyti tiksliai, koks buvo girdimumas, gana sudėtinga, todėl tyrėjai tik kelia hipotezes.

Absoliuti dauguma Maskvos radijo laidų, išskyrus skirtas Europos žemynui (čia transliuota vidurinėmis bangomis), buvo transliuojamos trumposiomis radijo bangomis (angl. *shortwaves*)²⁶⁸, o JAV gyventojų imtuvai daugiausia priimdavo vidurines arba ilgąsias radijo bangas, todėl JAV trumpųjų radijo bangų transliacijų auditorija apskritai laikoma viena mažiausių pasaulyje²⁶⁹. Dėl to, kaip teigia Aleksejus Yurchakas, trumpųjų

²⁶⁵ Nerija Putnaitė, *Skambantis molis: dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai* (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis židinyš–Aidai, 2019), 23.

²⁶⁶ *Ibid.*, 19–39.

²⁶⁷ L. J. Prechner, *Propagational Factors in Short-wave Broadcasting* (British Broadcasting Corporation, 1962), 15.

²⁶⁸ ***Trumposios bangos – radijo bangos, kurių dažnis svyruoja nuo 5,9 iki 26,1 megaherco. Tokios bangos gali nuskrieti labai didelius atstumus, nes iš žemės transliuojamos trumposios bangos atspindi viršutinę atmosferos dalį. Tačiau tokios bangos yra trumpesnės nei standartinės, todėl tiek joms siųsti, tiek priimti reikia specialių įrenginių.***

²⁶⁹ Jerome S. Berg, *Broadcasting on the Short Waves, 1945 to Today* (North Carolina: McFarland, 2008), 23.

bangų technologija buvo gerokai svarbesnė Sovietų Sąjungoje, kur žmonės klausė Vakarų radijo stočių, nei, pavyzdžiui, JAV, kur neįprasta radijo klausyti trumpųjų bangų imtuvais, ir radijo stotys, transliuojančios į JAV, dažniau buvo girdimos retransliacijų pavidalu²⁷⁰. Vis dėlto pažymėtina, kad trumpųjų bangų imtuvai buvo itin populiarūs tarp radijo mėgėjų²⁷¹. Tikslių skaičių, kiek tuo metu JAV galėjo būti trumpųjų bangų imtuvų, nėra. Tyrėjai cituoja skirtingas Šaltojo karo apklausas, kuriose pateikiami duomenys skiriasi dešimtimis kartų – nuo 2 milijonų iki 25 milijonų²⁷², tačiau mokslininkai, pateikę įvairius skaičius, sutinka, kad bet koku atveju Maskvos radijo klausytojų buvo mažiau nei pačių imtuvų²⁷³. Be to, pačių bangų sklidimas ir jų girdimumas stipriai priklausė nuo tokių techninių parametrų kaip bangų perdavimo galia, atmosferos sąlygos, netoliese esančių stočių dažnių stiprumas ir t. t. Vis dėlto, kaip teigia Winekas, remiantis JAV žiniasklaidos duomenimis ir kitais šaltiniais, galima teigti, kad bent jau žemyninėje JAV dalyje šeštajame–septintajame praėjusio amžiaus dešimtmečiuose Maskvos radijas buvo girdimas, tačiau Sovietų Sąjunga žinodama, kad daug JAV gyventojų neturi galimybių klausytis trumpųjų bangų transliacijų, nuolat ieškojo būdų, kaip jas padaryti prieinamesnėmis²⁷⁴. Pavyzdžiui, Maskvos radijas buvo retransliuojamos vidurinėmis bangomis iš Kubos į Floridos valstiją trimis kartais stipresniu signalu nei leido JAV įstatymai, taip pat buvo sudarytos retransliavimo sutartys su kai kuriomis JAV radijo stotimis, pavyzdžiui, iš Niujorko buvo retransliuojama į Ilinojaus ir Kalifornijos valstijas²⁷⁵. Maskvos radijas siekė kuo didesnės ekspansijos JAV, todėl fiksuojama, kad netgi buvo siūlomos nemokamos programos anglų kalba JAV ir Kanados radijo stotims, pirmiausia universitetų radijams²⁷⁶. Egzistavo ir dar vienas Maskvos radijo transliacijų netiesioginis klausymosi būdas, kurį inicijavo kai kurios JAV radijo stotys, reaguodamos ir oponuodamos Sovietų Sąjungos skleidžiamą propagandą. Sovietai, stabdydami Vakarų radijo stočių transliacijas, intensyviai trukdė radijo transliacijas, o JAV, norėdama apsaugoti gyventojus nuo sovietinės propagandos įtakos, ėmėsi priemonių kaip sovietinės propagandos aiškinimas

²⁷⁰ Yurchak, *Everything Was Forever, until It Was No More: The Last Soviet Generation*, 176.

²⁷¹ Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, 155.

²⁷² Berg, *Broadcasting on the Short Waves*, 23.

²⁷³ *Ibid.*

²⁷⁴ Winek, „Radio as a Tool of the State“.

²⁷⁵ Grieves, „Cold War Journalism“; Ebon, *The Soviet Propaganda Machine*, 286.

²⁷⁶ Ebon, *The Soviet Propaganda Machine*, 286.

ir demaskavimas. Pavyzdžiui, kai kuriose valstijose buvo įrašinėjamos Maskvos radijo programos, o vėliau komentuojamos užsienio naujienų redaktorių²⁷⁷.

Pereinant prie Vilniaus radijo laidų užsieniui, galima daryti prielaidą, kad transliacijos susidūrė su analogiškais girdimumo problemomis, kaip ir Maskvos radijas – laidos užsieniui iš Vilniaus taip pat buvo transliuojamos trumposiomis bangomis per Sitkūnų trumpųjų bangų siųstuvus, o signalui sustiprinti transliacijos Maskvoje būdavo paskirstomos į stipresnius siųstuvus²⁷⁸. Prielaidas apie Vilniaus radijo girdimumą JAV leidžia daryti tokie šaltiniai, kaip JAV Centrinės žvalgybos valdybos ataskaita, kurioje nurodoma, kad Vilniaus radijas buvo girdimas iki Vakarų pusrutulio²⁷⁹, JAV lietuvių spauda, kurioje cituojamos laidos užsieniui, SINPO informacijos kortelės, įvairiuose radijo mėgėjų puslapiuose publikuojami laidų įrašai, taip pat atsiminimai²⁸⁰ ir JAV Lituanistikos tyrimo centre saugomi 1986–1990 m. Vilniaus radijo laidų įrašai užsieniui (laidas iš radijo imtuvų vėlyvuoju sovietmečiu perrašinėjo jų klausę JAV gyvenę lietuviai²⁸¹). Nesisteminė pastarųjų laidų perklausa, kurią atliko disertacijos autorė, leidžia teigti, kad Šaltojo karo pabaigoje laidos dažniausiai buvo girdimos gana neblogai, tačiau girdimumo kokybė pagal technines aplinkybes kartais būdavo prasta²⁸².

Analizuojant Maskvos radijo prieinamumą JAV, pažymėtina, kad Maskvos radijas Šaltojo karo metais savo auditorijai išsiaiškinti daugiausiai rėmėsi gautais laiškais. Tačiau 1967–1982 m. buvo atliktos penkios didelės auditorijos apklausos²⁸³. Jų metu išsiųsta 73 000–137 000 apklausų (uždari ir atviri klausimai) 39-iomis kalbomis Maskvos radijo klausytojams. Anketų grįžtamumas siekė maždaug 23 proc. Vėliau skirtingomis kalbomis gauti atsakymai buvo verčiami į rusų kalbą. Analizuodama duomenis, Sovietų Sąjunga klausytojus suskirstė į tris kategorijas: socialistus, kapitalistus ir Trečiojo pasaulio, dar buvo kalbinis skirstymas. Daugiausia atsakymų sulaukta iš socialistinio bloko šalių. Ataskaitose teigiama, kad klausytojai iš

²⁷⁷ Grieses, „Cold War Journalism“.

²⁷⁸ Berg, *Broadcasting on the Short Waves*, 233.

²⁷⁹ House Intelligence Committee, *The CIA and the Media*.

²⁸⁰ *Januitis savo atsiminimuose rašo: „Mus išgirdo ne tik Europa, bet ir už vandenynų – Šiaurės ir Pietų Amerikoje, Kanadoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje“ (Januitis, 151).*

²⁸¹ Vinco Šalčiūno archyvas, garso kasetės „Vilniaus radijo užsieniui įrašai“ 1986 vasario 2 – 1990 kovo 18, 1 dėžė, 2 dėžė, 3 dėžė (Lituanistikos tyrimo centras, muzikologijos archyvas, Čikaga).

²⁸² *Perklausa atlikta 2018 m. kovo-balandžio mėnesiais, kai disertacijos autorė stažavosi Lituanistikos tyrimo centre Čikagoje, JAV.*

²⁸³ Roth-Ey, „How Do You Listen to Radio Moscow?“, 712–41.

kapitalistinio pasaulio kritikavo politinę liniją, Trečiojo pasaulio – komentavo Sovietų Sąjungos užsienio politiką ir reiškė padėką už pagalbą, socialistinio bloko klausytojai į Maskvos radiją kreipėsi kaip instituciją, turinčią tam tikrų žinių apie vidaus politiką ir kasdienybę. Tarp kitų Maskvos radijui pateiktų atsiliepimų – poreikis pakeisti transliacijų laikus, padėkos už pagalbą, kuriant socializmą, prašymas dėstyti Lenino principus, priekaištai dėl archajiškos diktorių kalbos bei tarties ir t. t. Vis dėlto, Roth-Ey teigimu, gauti duomenys yra subjektyvūs ir labiau atskleidžia, kaip pats Maskvos radijas įsivaizdavo savo klausytojus. Apklausų rezultatai kritikuotini dėl kelių priežasčių:

- apklausiami buvo tie klausytojai, apie kuriuos Maskvos radijas žinojo, t. y. jie anksčiau rašė į radiją, dalyvavo viktorinose, buvo Maskvos radijo draugų klubo nariai, rusų kalbos studentai ar priklausė su SSRS KP susijusioms grupėms;
- ydinga klausytojus skirstyti į socialistus, kapitalistus ir klausytojus iš Trečiojo pasaulio;
- gautas milžiniškas kiekis ranka rašytų duomenų, verčiamų į rusų kalbą iš keliasdešimties skirtingų kalbų²⁸⁴.

Kitos eksperimentinės tyrėjų apklausos atliktos dar Šaltojo karo laikotarpiu, septintajame dešimtmetyje²⁸⁵. Nedidelio eksperimento metu 61 studentas buvo padalytas į tris grupes. Viena grupė turėjo klausytis Maskvos radijo tris mėnesius po dvi valandas per savaitę, antra – dvi valandas per mėnesį, trečioji grupė neklausė apskritai. Prieš eksperimentą ir po jo atlikti interviu parodė, kad grupėse, kurios Maskvos radijo neklausė arba klausė labai mažai, požiūris į Sovietų Sąjungą nepasikeitė, tuo metu grupėje, kuri tris mėnesius kiekvieną savaitę klausė radijo bent po dvi valandas, pastebėti ryškūs nuomonės pokyčiai. Nors tiriamieji nurodė, kad laidos buvo šališkos ir vienpusiškos, pažymėtina, kad tiriamieji labiau patikėjo Sovietų Sąjungos valdžios nuoširdumu, tapatinosi su Sovietų Sąjungos gyventojais, sustiprėjo JAV objektyvumo kvestionavimas, atsirado noras pripažinti kai kuriuos sovietinius požiūrius²⁸⁶.

Kaip ir visa komunistinė SSRS propaganda užsieniui, radijo transliacijos taip pat buvo nuolat kritikuojamos dėl to, kad prastai pritaikomos Vakarams. Reaguodama į tai, Maskva nuolat ieškojo būdų, kaip padaryti patrauklesnes transliacijas Vakaruose. Kaip teigia Roth-Ey, radijo transliacijos užsieniui, atsižvelgiant į tai, kad laikytos konkuruojančiomis su Vakarų radijo stotimis, turėjo ypatingą statusą, kuris reiškė, jog žurnalistai

²⁸⁴ *Ibid.*

²⁸⁵ Smith, „Some Effects of Radio Moscow's North American Broadcasts“, 539–51.

²⁸⁶ *Ibid.*

turėjo geresnį priėjimą prie šaltinių, įskaitant ir užsienio spaudą, jiems buvo leidžiama redaguoti oficialių Sovietų Sąjungos pareigūnų kalbas, naudoti įvairesnes technikas bendraujant su auditorija, pavyzdžiui, rengti viktorinas, klausytojai galėjo siųsti klausimus į Maskvos radiją²⁸⁷, pavyzdžiui, ar Sovietų Sąjunga trukdo Amerikos balso transliacijas, ar Sovietų Sąjungos mokyklose yra kavinių, kuriose pateikiami karšti pietūs. Rubrikos, kuriose buvo atsakinėjama į klausytojų klausimus, buvo plačiai aptarinėjamos ir JAV spaudoje²⁸⁸.

Apibendrinant galima teigti, kad Vilniaus radijas užsienio lietuviams veikė kaip didesnės sovietinių transliacijų užsieniui struktūros dalis. Dėl Šaltojo karo metais rinktų duomenų trūkumo sudėtinga nustatyti, kiek šios transliacijos buvo klausomos ir koks jų poveikis. Galimybės klausytis šių transliacijų ribojimo menkas imtuvų JAV, kuriais galima priimti trumpąsias bangas, paplitimas. Vis dėlto atsižvelgiant į įvairius šaltinius, nors ir fragmentiškus: spaudą, SINPO informacijos korteles, atsiminimus, JAV radijo stočių siekius komentuoti ir demaskuoti Sovietų Sąjungos siunčiamą propagandą, galima teigti, kad laidos buvo girdimos.

1.3.4. Sovietinės užsienio propagandos taikymas išeivijai

Pirmieji tyrimai, kuriuose nagrinėjamas Antrojo pasaulinio karo išeivijos klausimas, pradėti vykdyti netrukus po Antrojo pasaulinio karo²⁸⁹. Tuo metu į išeivijos problemą daugiausia žvelgta per tarptautinių Sovietų Sąjungos ir Vakarų (daugiausia JAV) santykių prizmę, kai buvo nagrinėjami dvišaliai ar tarptautiniai susitarimai dėl pabėgėlių grąžinimo į Sovietų Sąjungą. Komunikacinė perspektyva šiuose darbuose nagrinėjama fragmentiškai. Išsamesni tyrimai, kurie analizuoja Sovietų Sąjungos ir išeivijos santykį masinės komunikacijos (daugiausia propagandos ir kultūrinių ryšių) aspektu, pradėti vykdyti maždaug prieš dešimtmetį, tačiau pabrėžtina, kad daugiausia jie remiasi archyvinių dokumentų analize, tačiau rečiau nagrinėjamas pats propagandinis diskursas, pasiekdavęs išeiviją²⁹⁰. Vėlai ši

²⁸⁷ Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, 152–3.

²⁸⁸ Grieves, „Cold War Journalism“.

²⁸⁹ George Ginsburgs, „The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917–1956“, *American Journal of International Law*, 51, nr. 2 (1957): 325–61, <https://doi.org/DOI: 10.2307/2195710>.

²⁹⁰ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61; Simo Mikkonen ir Pekka Suutari, *Music, Art and Diplomacy: East-West Cultural Interactions and the Cold War* (Routledge, 2017).
Zake, „Soviet Campaigns“, 91–114.

tyrimų tema atsirado ir dėl šaltinių problematikos. Pirmiausia Sovietų Sąjungos pabėgėlių sugrąžinimo komiteto, kuris vykdė santykių su išeivija politiką, dokumentų neprieinamumas, taip pat prieinamų šaltinių išsisklaidymas po įvairias valstybes ir institucijas²⁹¹.

Didelę įtaką šios krypties tyrimų plėtrai padarė Mikkonenas ir jo publikacija „Masinė komunikacija, kaip priemonė, privilioti emigrantus namo“, kurioje, remiantis įvairių prieinamų archyvų ir periodikos medžiaga, aptariamos Sovietų Sąjungos propagandinės strategijos išeivijos atžvilgiu Šaltojo karo laikotarpiu²⁹². Mokslininko teigimu, Sovietų Sąjungos propagandinė kampanija prieš išeiviją prasidėjo 1951 m., kai Jungtinės Tautos pasmerkė pabėgėlių grąžinimą jėga. Vis dėlto šis autoriaus teiginys kritikuotinas dėl brėžiamos minėtos chronologinės ribos. Kaip pažymi Kaarelas Piirimäe’as, atlikęs tyrimą remdamasis Maskvoje saugoma archyvine medžiaga, propaganda, nukreipta prieš išeiviją, prasidėjo iš karto po Antrojo pasaulio karo, o ją taikant buvo remiamasi karo metu sukaupta patirtimi²⁹³. Taip pat kritikuojamas pernelyg bendras ir supaprastintas požiūris į išeiviją, pasitraukusią iš Baltijos valstybių. Nors Mikkonenas teigia, kad iš karto po Antrojo pasaulinio karo vykęs sugrąžinimas į Sovietų Sąjungą buvo sėkmingas, Piirimäe’as pastebi, kad analizuojant išeivijos iš Baltijos šalių atvejį ši situacija buvo kitokia. Sovietų Sąjunga bendrąja prasme juos traktavo kaip savo piliečius, tačiau pabrėžiama, kad ir pati Maskva Baltijos šalių išeiviją matė kaip išskirtinę, todėl buvo rengiamos būtent Baltijos šalims pritaikytos strategijos, stiprinama kadrų politika šioje srityje²⁹⁴. Daugumoje tekstų, nagrinėjančių Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių problematiką, apie Baltijos šalių specifiškumą ir skirtingą situaciją dažniausiai užsimenama epizodiškai, paminint, kad JAV ir Jungtinė Karalystė nepripažino Baltijos šalių okupacijos, tačiau, kaip tai paveikė propagandą, nukreiptą būtent į Baltijos šalių pabėgėlius, plačiau nenagrinėjama. Jų situacijas dažniausiai tiria mokslininkai, kilę būtent iš Estijos, Latvijos ar Lietuvos, tačiau jų sklaida gana menka, nes dažnai tyrimų rezultatai publikuojami nacionalinėmis kalbomis²⁹⁵.

Sovietų Sąjungos komunistinė propaganda išeivijai nebuvo homogeniška ir veikiama politinių vidaus ir tarptautinių politinių aplinkybių,

²⁹¹ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

²⁹² *Ibid.*

²⁹³ Kaarel Piirimäe, „Tugev Balti natsionalistlik keskus“ ning Nõukogude välispropaganda teel sõjast rahuaega ja külma sõtta [Abstract: „The strong Baltic nationalistic centre“ and Soviet foreign propaganda: from war to peace and toward the Cold War“], *Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal*, nr. 4 (2018): 305–36.

²⁹⁴ *Ibid.*

²⁹⁵ Zake, „Soviet Campaigns“, 91–114; Piirimäe, „Tugev Balti natsionalistlik keskus“.

kurios keitėsi per penkis Šaltojo karo dešimtmečius SSRS KP vadovų formuluojant propagandos strategijas. Tai nulėmė ir tyrimų chronologines ribas, dažniausiai orientuojamasi ne į visą, bet atskirus Šaltojo karo laikotarpius. Šiuo metu tyrimų, kurie nagrinėja Sovietų Sąjungos ir Antrojo pasaulinio karo išeivijos klausimą, požiūriai skyla į dvi kryptis. Vieni laikosi nuomonės, kad Sovietų Sąjunga siekė DP sugrąžinti, vėliau, kad nebūtų kenkiama Sovietų Sąjungos įvaizdžiui, kiti, kad išeivija tebuvo politinis įrankis JAV ir Sovietų Sąjungos konfrontacijoje, todėl buvo siekiama silpninti, kompromituoti diasporos politinius ir socialinius centrus bei jų lyderius, kad JAV neremtų ir nepalaikytų šių darinių.²⁹⁶

Remiantis skirtingais autoriais, Sovietų Sąjungos Šaltojo karo propagandą išeivijai galima skirstyti į du stambius blokus (4 lentelė). 1958 m. kaip pirmojo laikotarpio pabaiga pasirinkta dėl to, kad būtent tais metais pasirašyta JAV ir SSRS kultūrinių ir mokslinių mainų sutartis, nors pereinamasis visiško strategijų pasikeitimo laikotarpis buvo ilgesnis.

- 1940–1958
- 1958–1991

²⁹⁶ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

4 lentelė. Sovietų Sąjungos propagandos išeivijai kaita. Sudaryta autorės, remiantis Ginsburgs²⁹⁷, Mikkonen²⁹⁸, Zake²⁹⁹

Laikotarpis	Pagrindiniai tikslai	Kanalai	Priemonės	Efektas
1940–1958	• DP sugrąžinimo politika • Neigiamos informacijos apie Sovietų Sąjungą užkardymas • Siekis suardyti išeivijos organizacijas	• Diplomatiniai kanalai • Radijas • Periodika • Tiesioginis kontaktas	• Spaudimas Vakarams propagandinėmis priemonėmis • Pasitelkiami teisiniai argumentai • Individualus apeliavimas į išeivijos jausmus • Informacijos apie amnestiją ir geras gyvenimo sąlygas SSRS sklaida • Tiesioginis kontaktas, siekiant įbauginti	• Dalį žmonių pavyko susigrąžinti • Pavyko iš dalies paveikti išeivijos nuostatas
1958–1991	• Prielankumas Sovietų Sąjungai	• Radijas • Periodika • Kultūriniai mainai	• Ekskursijos į Sovietų Sąjungą • Propagandos sklaida į Vakarus	• Išeivijos organizacijų skaldymas • Dalies atsigręžimas į Sovietų Sąjungą

²⁹⁷ Ginsburgs, *The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917–1956*, 325–61.

²⁹⁸ Simo Mikkonen, „Not by Force Alone: Soviet Return Migration in the 1950s“, kn. *Coming Home? Vol. 1: Conflict and Return Migration in the Aftermath of Europe's Twentieth-Century Civil Wars*, sud. Sarah Gemie ir Steven Soo (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2013), 183–200; Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

²⁹⁹ Zake, „Soviet Campaigns“, 91–114.

Strategijų kaitos momentai stipriai susiję tiek su pokyčiais Sovietų Sąjungos vidaus politikoje, tiek JAV politika išeivijos atžvilgiu bei besikeičiančiais dvišaliais JAV ir Sovietų Sąjungos santykiais. Šiuo atveju kaip reikšmingus politinius pokyčius strategijų keitimuisi galima laikyti 1947 m., JAV prezidento Trumano suformuluotą doktriną, kurios svarbi dalis buvo komunizmo plitimo ir Sovietų Sąjungos ekspansinės politikos sulaukimas arba tramdymas. 1950 m. JAV prasidėjo antikomunistinė makartizmo kampanija, kuria siekta neleisti komunistinių pažiūrų žmonėms patekti į valstybės aparatą ar daryti įtaką visuomenės gyvenimui. Tokia politika sulaukė ir kritikos dėl demokratijos varžymo ir tai, kad komunistais laikyti daugelis kairiųjų pažiūrų žmonių JAV³⁰⁰. Komunizmo tramdymo doktrina iš esmės pakeitė JAV ir SSRS santykius, o kartu ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių iš Baltijos šalių situaciją. Kiek vėliau, 1951 m., Jungtinės Tautos paskelbė pareiškimą, kad nepalaikys prievartinio grąžinimo. 1953 m., po Stalino mirties, prasidėjus destalinizacijai, į valdžią atėjus Chruščiovui, SSRS užsienio politika, įskaitant ir ryšius su išeivija, kito. 1958 m. SSRS ir JAV pasirašė kultūrinių ir mokslinių mainų sutartį, kuri atvėrė naują santykių etapą, dažnai vadinamą kultūrinių ryšių projektu, ir paskatino keisti prieš išeiviją nukreiptas propagandos strategijas³⁰¹. Atsižvelgiant į disertacijos problemai spręsti naudojamą kritinės diskurso analizės metodą ir jo taikymui ypač svarbią kontekstinę informaciją, Sovietų Sąjungos išeivijai taikytos strategijos toliau nagrinėjamos išsamiau.

Sovietinė propaganda, nukreipta prieš DP, prasidėjo dar Antrojo pasaulinio karo metais. Sutariama, kad pagrindinis propagandos išeivijai tikslas Antrojo pasaulinio karo metais ir Šaltojo karo pradžioje buvo sugrąžinti DP į Sovietų Sąjungą, kurio pirmiausia buvo siekiama diplomatiniais kanalais, spaudžiant Vakarų Vyrtausybes³⁰². Ieškant argumentų prievartiniam grąžinimui, buvo bandoma remtis teise, sudarant sutartis su Vakarais. Taip pat buvo teigiama, kad pabėgėliai ir perkelti asmenys yra Sovietų Sąjungos piliečiai, todėl išipareigoję Sovietų Sąjungai ir jiems taikoma „diplomatinė apsauga“. Taip pat remtasi reikalavimu grąžinti karo nusikaltėlius, kuriems buvo priskiriami ir atsisakantys grįžti. Traktuota, kad jei žmogus nenori grįžti, jis turi, ką slėpti³⁰³. Kita naudota strategija – propagandiniai kaltinimai Vakarams. Dėl perkeltųjų asmenų nenoro grįžti į

³⁰⁰ Gintautas Mažeikis, „Kairysis sąmoningumas ir klasinės sąmonės likimas“, *Darbai ir dienos*, nr. 59 (2013): 93–117.

³⁰¹ Juodis, *Šiapus ir anapus kordono*, 286.

³⁰² Ginsburgs, „The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917–1956“, 325–61.

³⁰³ *Ibid.*

Sovietų Sąjungą buvo kaltinami Vakarai, kurie, Sovietų Sąjungos teigimu, nuteikino pabėgėlius. Tarp pasitelktų argumentų: fašistinių organizacijų ir fašistinės propagandos sklaida DP stovyklose, spaudimas pabėgėliams, siekis pabėgėlius ir perkeltus asmenis išnaudoti kaip pigią darbo jėgą³⁰⁴.

Po to, kai prievarta grįžo milijonai žmonių, Sovietų Sąjunga ir toliau siekė susigrąžinti Vakaruose likusius DP. Netrukus po Antrojo pasaulinio karo į Sovietų Sąjungą priverstinai grąžinta dalis žmonių, tačiau susigrąžinti likusiuosius buvo sunkiai įgyvendinamas tikslas. Grąžinti į Sovietų Sąjungą buvo pagrindinis tikslas, tačiau taip pat siekta, kad DP nepakenktų Sovietų Sąjungos įvaizdžiui³⁰⁵. Keičiantis Vakarų požiūriui į prievartinį sugrąžinimą, Sovietų Sąjunga buvo priversta koreguoti savo strategijas ir nuo diplomatinių kanalų labiau pereita prie tiesioginio darbo su išeivija, apeliuojant individualiai³⁰⁶. Pasiiekti išeiviją pirmiausia siekta žiniasklaidos priemonėmis kaip radijas ar periodika, kurios buvo sukurtos specialiai emigracijai. Taikytos strategijos kaip apeliavimas į išeivijos jausmus, pasitelkiant Sovietų Sąjungoje likusių artimųjų laiškus, ar pokalbiai su grįžusiais asmenimis. Taip pat žiniasklaidoje buvo skleidžiama informacija apie įstatymus, kurie grįžusiems numato amnestiją (įskaitant ir bendradarbiavusiems su naciais³⁰⁷), geras darbo vietas ir kitas garantijas bei skelbiamos istorijos apie nesėkmingą gyvenimą Vakaruose. Dar viena naudota priemonė, gerokai peržengusi propagandos ribas ir už kurios vykdymą buvo atsakingas saugumas, – tiesioginis, ypač politinių aktyvistų kontaktavimas, siunčiant jiems artimųjų laiškus ar skambinant telefonu³⁰⁸. Nors šiuo etapu vykdyta propagandinė kampanija nepavyko sugrąžinti daug išeivijos, artimųjų laiškais žiniasklaidoje ar tiesioginiais grasinimais pavyko iš dalies palaužti Vakaruose gyvenančios išeivijos moralę, pavyzdžiui, grasinant, kad nukentės Sovietų Sąjungoje likę artimieji. Taip pat, pavyzdžiui, okupuotos Lietuvos atveju tarp grįžusiųjų nemažai buvo priklausiusių ankstesnei emigracijos bangai, kurie nebuvo tikslinė Šaltojo karo SSRS užsienio propagandos grupė.

Šeštojo-septintojo dvidešimtojo amžiaus dešimtmečių sandūroje SSRS KP išeivijos atžvilgiu pradėjo naudoti „minkštesnes“ propagandines priemones, vadinamas kultūrine diplomatija³⁰⁹. Nagrinėjamu laikotarpiu nuo tikslo vykdyti prievartinį sugrąžinimą pereita prie siekio švelninti išeivijos požiūrį į Sovietų Sąjungą. Įgyvendinant šiuos tikslus buvo siekiama užmegzti

³⁰⁴ *Ibid.*

³⁰⁵ Mikkonen, „Not by Force Alone“, 183–200.

³⁰⁶ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

³⁰⁷ Mikkonen, „Not by Force Alone“, 183–200.

³⁰⁸ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

³⁰⁹ Zake, „Soviet Campaigns“, 91–114.

ryšius su sovietinių respublikų tautinėmis bendruomenėmis Vakaruose, vykdyti kultūriniai mainai, išeivijos kelionės į Sovietų Sąjungą, pradedant nuo prokomunistiškai nusiteikusiųjų, o vėliau įsileidžiant ir kitus. Nors ši kampanija buvo vadinama kultūriniais mainais, Sovietų Sąjunga siekė vienpusiškos kultūrinės propagandos ekspansijos į JAV³¹⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad Sovietų Sąjungos propagandinės priemonės, taikytos išeivijai JAV, Šaltojo karo metais kito. Įsibėgėjant šiam karui dėl pasikeitusios Vakarų politikos buvusių DP atžvilgiu buvo vis mažiau remiamasi diplomatiniais kanalais, taikyta tiesiai į bendruomenes. Taip pat greta priemonių kaip, pavyzdžiui, bauginimas, naudota vis daugiau kultūrinės propagandos. Sovietinė užsienio propaganda išeivijai padarė tam tikros įtakos, pavyzdžiui, pavyko sukelti įtampą išeivijos organizacijose, tačiau realių tikslų, kaip sugrąžinti prievartą, pasiekti pavyko tik iš dalies. Analizuojant Sovietų Sąjungos propagandą, nukreiptą būtent prieš išeiviją iš Lietuvos, pirmiausia reikia akcentuoti, kad bendrąja prasme jos tikslai ir strategijos nesiskyrė. Vis dėlto sutariama, kad tai, jog JAV ir Jungtinė Karalystė nepripažino Baltijos šalių okupacijos, suteikė esminių niuansų Sovietų Sąjungos tikslams ir bandymams juos pasiekti.

1.3.5. LSSR propagandos taikymo lietuvių išeivijai JAV žinojimo sistemos

Žinojimo sistemos, remiantis Hallo kodavimo / dekodavimo modeliu, apibrėžia pranešimo gamintojo prielaidas apie auditoriją. Disertacijos sprendžiamos problemos atveju tai reikėtų suprasti kaip SSRS ir LSSR komunistų ideologų suvokimą apie tai, kas buvo JAV gyvenusi lietuvių išeivija, kokia buvo jos veikla ir tikslai. Atsižvelgdama į tai Sovietų Sąjunga kūrė būtent išeivijai skirtą propagandą, modifikavo jos tikslus, priemones ir strategijas. Siekiant geriau suprasti, kaip SSRS komunizmo ideologai suprato lietuvių išeiviją JAV, pirmiausia svarbu analizuoti, kokį išeivijos, ypač Antrojo pasaulinio karo pabaigos, poveikslą nuo pat okupacijos pradžios kūrė komunistinė propaganda.

1.3.5.1. JAV lietuvių įvaizdžiai Lietuvos SSR komunizmo ideologų darbuose

Aničas kartu su kitais sovietiniais Lietuvos istorikais ir filosofais parengė straipsnių rinkinį „Buržuazinių emigrantų koncepcijų Lietuvos TSR istorijos klausimais kritika“, kuriame išeivijos ideologinė struktūra skaidoma

³¹⁰ *Ibid.*

į komunistus, nagrinėjamoje literatūroje įvardijamus kaip pažangiečius (šis pavadinimas buvo stipriai prigijęs ir tarp pačių JAV lietuvių, komunizmo ideologijos šalininkų), antroji grupė, tendencingai įvardijama kaip gausiausia, nedalyvaujanti politinėje veikloje, tačiau besidominti sovietinės Lietuvos gyvenimu, tretieji įvardijami kaip buržuazinės, nacionalistinės ir antitarybinės pakraipos reakcinių, klerikalinių pažiūrų išeiviai, kurių kritikai leidinyje ir skiriama daugiausia dėmesio³¹¹. Tikslios proporcijos, kiek kuriai ideologijai atstovaujančių lietuvių JAV gyveno Šaltojo karto metais, nežinomos, tačiau aišku, kad katalikiškoji srovė visą laiką išliko gausiausia. Pasak Donato Janutos, iki Antrojo pasaulinio karo JAV lietuvių sudarė maždaug 45 proc. katalikai, 25 proc. – komunistai, 20 proc. – socialistai, 10 proc. tautininkai³¹². Šaltojo karo metais katalikiška JAV lietuvių srovė ir toliau išliko gausiausia ir geriausiai organizuota, o Antrojo pasaulinio karo metais savo pozicijas stiprinę JAV lietuviai komunistai dėl JAV antikomunistinės politikos, Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių spaudimo vis labiau silpo ir mažėjo, o keičiantis kartoms, beveik sunyko³¹³. Vytauto Kazakevičiaus, žurnalisto, Kultūrinių ryšių su užsienio lietuviais pirmininko pavaduotojo, ir kitų redaguotame darbe „Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje“ sąmoningai į pirmas gretas iškeliamą komunistinės krypties išeivijoje gyvenančių lietuvių veiklą, kova su dešiniąja išeivijos srove, analizuojama, kas nulėmė dešinėsios išeivijos krypties susiformavimą ir pasitraukimą iš Lietuvos, kuriant įvaizdį, kad tai daugiausiai „[n]uverstųjų išnaudotojų klasių atstovai, ypač valdininkai bei buržuazinių partijų veikėjai, taip pat buržuazinės ideologijos įtakoje esantys inteligentai“³¹⁴. Būtent dešinioji kryptis, kuri išeivijoje aštriai kėlė ne tik Lietuvos laisvinimo idėjos klausimą, bet ir religijos ribojimą, bažnyčios persekiojimą, komunistinių ideologų aršiausiai buvo puolama. Toks skirstymas buvo sąmoningas LKP propagandos žingsnis tiek parodant, kad ne visi emigrantai laikomi okupuotos Lietuvos priešais, tiek skaldant išeiviją tarpusavyje. Labiausiai siekta konstruoti neigiamą įvaizdį tų išeivių, kurie kėlė Lietuvos laisvinimo klausimą, priklausė lietuviškoms organizacijoms. Būtent šią grupę norėta pavaizduoti kaip veikiančią antikomunistiškai ne savo noru³¹⁵.

Aničas viename pirmųjų savo darbų, skirtų dešinėsios srovės kritikai, aršiai menkina katalikiškąją srovę, sieja ją su nacizmu, formuoja požiūrį, kad

³¹¹ Atamukas, *Buržuazinių emigrantų koncepcijų*.

³¹² Donatas Januta, *Lietuviški takai: rašiniai apie šiandienos ir praeities Lietuvą ir lietuvių* (Vilnius: Petro ofsetas, 2015), 34.

³¹³ Skirius, *JAV lietuvių darbai*, 166–274.

³¹⁴ Gaidys, *Ideologinės srovės*, 53.

³¹⁵ Petrauskaitė, „Propagandinis „Tėviškės“ draugijos vaidmuo“, 270–90.

Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai iš Lietuvos traukėsi paveikti antikomunistinės propagandos, kurią, kaip įvardijama, skleidė hitlerininkai, lietuvių buržuaziniai nacionalistai ir klerikalai³¹⁶. Taip pat pažymima, kad tik maža dalis pasidavė šiai propagandai ir paliko Lietuvą, o dalį pabėgėlių apskritai sudaro karo nusikaltėliai, bėgę iš baimės, nes prisidėjo prie nacistinių nusikaltimų³¹⁷. Antanas Bimba JAV lietuvių ideologines sroves analizuoja per, kaip teigiama, skirtingą požiūrį į nacizmą ir nacių okupaciją Lietuvoje. Šioje interpretacijoje katalikiškoji srovė suprantama kaip labiausiai palaikiusi nacizmą Lietuvoje, tautininkai ir sandariečiai skilę per pusę, kairioji kryptis įvardijama kaip smerkianti nacizmą, tačiau jam padedanti, nes nestoja į bendrą kovą su komunistine JAV lietuvių išeivijos kryptimi. O komunistinė kryptis – arši nacizmo kritikė ir smerkėja³¹⁸. Dar viename Aničo darbe teigiama, kad dešinioji JAV lietuvių srovė daugiausia susitelkė JAV, perėmė makartistinę šalies sistemą, slopindama kovą su fašizmu ir apartheidu, o pagrindinis jų puolimo objektas – pažangiaisiais lietuviais vadinama komunistinė išeivijos srovė³¹⁹. Kituose darbuose teigiama, kad dešinioji srovė, dalyvaujanti įvairių Šaltojo karo ir antikomunistinės politikos inspiruotų organizacijų veikloje, klastoja dvasininkijos ir tikinčiųjų padėtį Lietuvoje, faktus apie religijos naikinimą, tikinčiųjų persekiojimą, per spaudą bando paveikti tvirtų idėjinių pozicijų neturinčius lietuvius. Taip pat šios srovės veiklą bandoma gretinti su nacistinėmis, nacionalistinėmis, rasistinėmis organizacijomis³²⁰. Teigiama, kad katalikiškosios srovės išeivija ketina atkurti Lietuvos buržuazijos viešpatavimą stiprindama Šaltąjį karą, gadindama Sovietų Sąjungos siekius gerinti santykius su JAV ir propagoduodama naują karą³²¹.

Kitais darbais komunistinei ideologijai nepritariančią išeiviją taip pat bandoma menkinti, pateikiant ją kaip neadekvačiai vertinančią okupuotos Lietuvos situaciją ar nepastebinčią pokyčių LSSR viduje. Pvz., Prūseika teigia, kad „[R]eakcinių siautėjimas pasiekė tokį laipsnį, kad jie pradėjo ieškoti revoliucijos net Čikagos lietuvių tautinėse kapinėse. „Naujienų“ rašeivos įžiūrėjo krakmolą net kai kuriose antkapių emblemose, užuosdami jose rusišką kvapą. Net kapinyne jie kėsinosi įvest makartistinę

³¹⁶ Aničas, *Lietuvių klerikaliųjų emigrantų veikla*, 73.

³¹⁷ *Ibid.*

³¹⁸ Bimba, *Kas tie fašistai?*

³¹⁹ Aničas, *Lietuvių klerikalinė emigracija*, 48–9; Aničas, *JAV lietuvių emigrantų politinis klerikalizmas*, 51.

³²⁰ Aničas, *Pažangiųjų užsienio lietuvių kova*, 84; Aničas, *Lietuvių klerikalinė emigracija*, 39; *Klerikalinis visuomenės sekuliarizacijos proceso interpretavimas*, 48.

³²¹ Aničas, *Lietuvių buržuazinės emigracijos*, 31–42.

reglamentaciją, sudrumsdami kapinių ramybę!“³²² Jokubkos darbuose fiksuojami menkinantys naratyvai, kad tiems lietuviams, kurie su sovietinio saugumo kruopščiai suplanuotomis ir prižiūrimomis ekskursijomis lankėsi okupuotoje Lietuvoje ir nebuvo patenkinti tuo, ką pamatė, viešint LSSR rūpėjo tik alkoholis ar maistas, o Lietuvos etnografija, opera ar paminklai buvo neįdomūs³²³.

Taip pat svarbu paminėti ir darbus, aptariančius menamus LSSR laimėjimus ir nuolat plėtojamus sovietinėje Lietuvos užsienio propagandoje. Šiems naratyvams apie pokyčius LSSR skleisti buvo pasitelkiama ir prokomunistiškai nusiteikusi išeivija. Bimbos, Jokubkos, Mizarienės, Margerio, Prūseikos ir kt. darbuose keliami menami okupuotos Lietuvos laimėjimai ekonomikos, švietimo, kultūros srityse. Šiuos autorius vienija priklausymas komunistinei išeivijos kryptčiai, jie buvo kviečiami apsilankyti okupuotoje Lietuvoje, parengiant jiems sovietinio saugumo sukonstruotą ir kontroliuojamą LSSR pažinimo programą. Vėliau jų įspūdžiai buvo aprašomi atsiminimų knygose, neretai išleistose okupuotoje Lietuvoje³²⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad daugiausia komunistinės ideologijos plėtotojų dėmesio sulaukė dešinioji srovė. Išeivija menkinta pasitelkiant šiuos naratyvus:

- bendradarbiavimas su nacizmu, prisidėjimas prie nacistinių nusikaltimų vykdymo;
- dalis pabėgėlių – karo nusikaltėliai;
- pasitraukę yra paveikti antikomunistinės propagandos;
- antisovietškai nusiteikusi išeivija nesudaro pabėgėlių daugumos, bandoma patraukti į savo pusę politiškai neangažuotą išeiviją;
- pagrindinis puolimo objektas – komunistinė išeivijos srovė;
- antisovietškai nusiteikusi išeivija klastoja tikinčiųjų ir bažnyčios padėtį Lietuvoje;
- eskaluojamas Šaltasis karas, gadinami SSRS ir JAV santykiai;
- antikomunistinės išeivijos srovės neadekvačiai vertina okupuotos Lietuvos situaciją.

³²² Leonas Prūseika, *Atsiminimai ir dabartis* (Chicago, Illinois: Vilnies spauda, 1956), 148.

³²³ Jokubka, *Iš mano gyvenimo knygos*, 1988, 211–13.

³²⁴ Bimba, *Klesti Nemuno kraštas*; Jokubka, *Iš mano gyvenimo knygos*; Jokubka, *Tėvų žemė*; Margeris ir Jokubka, *Lietuva šiandien*; Mizarienė, *Jaudinantys susitikimai*.

1.3.5.2. Lietuvos SSR komunistinės propagandos tikslai, kanalai ir priemonės

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, kai Sovietų Sąjungos propaganda išėivijai daugiausia buvo nukreipta į DP stovyklas, pasitraukusius iš Sovietų Sąjungos buvo siekiama susigrąžinti prieš jų valią, išnaudojant diplomatinis kanalus, teisinius argumentus ir spaudžiant Vakarų valstybes. Pabėgėlių iš Baltijos šalių situacija buvo kitokia. Antrojo pasaulinio karo pabaigos Vakarų ir Sovietų Sąjungos susitarimus nagrinėjęs Ramojus Kraujelis teigia, kad Jungtinė Karalystė ir JAV neprieštaravo priverstiniam Sovietų Sąjungos piliečių grąžinimui, tačiau piliečiais buvo laikomi tik tie žmonės, kurie gyveno Sovietų Sąjungoje iki Antrojo pasaulinio karo. Tai nulėmė, kad pabėgėliai iš SSRS okupuotų teritorijų nebuvo grąžinami prieš savo valią³²⁵. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir Šaltojo karo pradžioje Sovietų Sąjungai pavyko prievarta susigrąžinti daug žmonių, tačiau Baltijos šalių atveju šį tikslą pasiekti pavyko tik iš dalies, nors komunistinė propaganda pabėgėlių iš okupuotos Lietuvos atžvilgiu ir vykdė aktyvią propagandinę kampaniją dar DP stovyklose, pasitelkdama priemones kaip spausdinti leidiniai, radijas, kinas, artimųjų laiška su raginimais grįžti ar karininkų apsilankymai stovyklose. Nagrinėjant naratyvus, kuriais DP stovyklose siekta įtikinti pabėgėlius grįžti, dažniausiai buvo pasitelkiami pasakojimai apie garantuojamą aprūpinimą darbu, gyvenamuoju plotu, pagalbą ūkyje. Taip pat buvo naudojami į okupuotą Lietuvą grįžusių išėivių pasakojimai apie menamai gerą gyvenimą sovietinėje Lietuvoje, kurie neretai buvo užfiksuoti naudojant šantažą ar prievartą³²⁶. Be to, buvo skiriama dėmesio jaunimui apeliuojant į tai, kad jauni žmonės kapitalistinėse šalyse bus išnaudojami, turės dirbti sunku fizinį darbą³²⁷. Grįžusiems į okupuotą Lietuvą iš tikrųjų buvo bandoma suteikti geresnes sąlygas Sovietų Sąjungos kontekste (greičiau gauti būstą, geriau apmokamą darbą)³²⁸. Nepavykstant įgyvendinti vieno pagrindinių tikslų – prievartinio sugrąžinimo, Sovietų Sąjunga siekė, kad nebūtų kenkiama jos įvaizdžiui. Lietuvos atveju buvo svarbu ir tai, kad nebūtų keliamas Lietuvos laisvinimo klausimas, su kuriuo itin aktyviai dirbo buvę DP asmenys.

³²⁵ Ramojus Kraujelis, *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008), 100–1.

³²⁶ Misiūnas, *Lietuva prieš LTSR*, 2010, 156.

³²⁷ *Ibid.*

³²⁸ *Ibid.*, 45.

Atskirai reikia analizuoti laikotarpį, kai Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai iš Lietuvos maždaug nuo 1948 m. iš DP stovyklų ėmė keltis į JAV ir kitas šalis. JAV tuo metu jau gyveno ankstesnė išeivijos karta, dažnai įvardijama kaip pirmoji lietuvių emigracijos ar grynorių (angl. *greenhorn*)³²⁹ banga, į Vakarus XIX a. pab. – XX a. pr. bėgusi nuo carinės Rusijos priespaudos ir skurdo. Šios bangos LKP propaganda netraktavo kaip didelės grėsmės pirmiausia todėl, kad dalis nepatyrė sovietinio komunizmo priespaudos ir nebuvo itin priešiška nusiteikusi prieš Sovietų Sąjungą, be to, buvo menkesnio išsilavinimo. Sovietinė propaganda tuo pasinaudodama siekė įvesti konfrontaciją tarp naujos išeivių bangos, atkeliavusios iš DP stovyklų, ir ankstesniosios, jau gyvenusios JAV. Pabėgėliams iš DP stovyklų pradėjus keltis daugiausia į JAV, SSRS komunistinei propagandai tam tikrais atvejais padėjo ten jau gyvenę prokomunistiškai nusiteikę lietuviai. Komunistiniuose JAV lietuvių laikraščiuose DP karta vadinta kolaboruojančia su naciais, kuriamas naratyvas, kad naujieji išeiviai užims JAV jau gyvenančių lietuvių darbo vietas³³⁰.

SSRS KP propagandai šeštojo–septintojo dvidešimtojo amžiaus dešimtmečių sandūroje keičiant strategijas išeivijos atžvilgiu, vadinamasis kultūrinių ryšių projektas, apėmęs kultūrinius, mokslinius, sportinius mainus, išeivijos menininkų darbų publikavimą okupuotoje Lietuvoje, leidinių, kino filmų rengimą išeivijai, pabrėžiant tautinio ir kultūrinio paveldo saugojimą, kartu įpinant tautinius naratyvus, ideologijai nepavojingų išeivijos rašytojų leidybą Lietuvoje, lietuvių kilmės užsieniečių stažuotes Vilniaus universitete, polemiką su išeivijos kritikais ir kūrėjais, buvo taikomas ir išeivijai iš Lietuvos³³¹. Nors iš pirmo žvilgsnio tai gali atrodyti kaip LKP bandymas gerinti santykius su išeivija, Streikaus teigimu, tai buvo „[...] gerai suplanuota sovietų režimo stiprinimo akcija. Svarbiausias jos tikslas buvo ne užmegzti autentišką dialogą tarp dviejų lietuvių kultūros šakų, o įrodyti sovietinės Lietuvos kultūros pranašumą prieš išeivijos puoselėtą kultūrinę tradiciją“³³². Už vadinamųjų kultūrinių ryšių su išeivija įgyvendinimą buvo atsakingas 1964 m. įkurtas Kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas (vėliau pervadintas į draugiją „Tėviškė“), kurio ištakos jau aptartos ankstesnėse disertacijos dalyse. Tarp komiteto tikslų taip pat buvo atitraukti išeiviją nuo politinės veiklos, kompromituoti antisovietinių organizacijų vadovus³³³. Saugumas per spaudą nuolat vykdė išeivijos kompromitavimo akcijas,

³²⁹ *Grynoriais (angl. greenhorn) amerikiečiai vadino naujus, nepatyrusius atvykėlius.*

³³⁰ Misiūnas, *Lietuva prieš LTSR*, 210–11.

³³¹ Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija“, 42–63.

³³² *Ibid.*

³³³ Anušauskas, *KGB Lietuvoje*, 73.

kurioms naudoti naratyvai kaip kolaboravimas su naciais ar JAV specialiosiomis tarnybomis, dalyvavimas 1941 m. birželio sukilime, siejimas su abejotinos reputacijos žmonėmis. Neretai falsifikuoti arba tendencingai pateikiami dokumentai buvo siunčiami ir Vakarų vyriausybėms, taip siekiant sumažinti jų paramą išeivijos organizacijoms³³⁴. Maždaug nuo 1976 m. vadinamieji kultūriniai ryšiai ėgavo naują pobūdį. LSSR partiniam aparatui supratęs, kad išeivijos organizacijos kultūrinius ryšius sugeba panaudoti „[r]ežimui griauti iš vidaus“³³⁵, labiau imta orientuotis į bendravimą su pavieniais išeivijos atstovais. Šį etapą skiria bruožai kaip pasikeitęs santykis su liberaliais išeivijos sluoksniais (tačiau sustiprėjo bendradarbiavimas su liberaliosios srovės spauda), polemika su išeivijos spauda, didesnė atvykstančiųjų ir išvykstančiųjų atranka ir ideologinė kontrolė, pavienių asmenų, o ne grupių pritraukimas, laikinai sustabdyti kursai išeivijai okupuotoje Lietuvoje³³⁶. 1985 m., Gorbačioviui tapus SSKP generaliniu sekretoriumi, LSSR ir išeivijos santykiai vėl suintensyvėjo. LKP bandė kurti įspūdį, kad išeivijai skirta žiniasklaida kalba atviriau ir laisviau, tačiau tai tebuvo vėlyvuju sovietmečiu suaktyvintos kontrpropagandos išeivijai dalis. Be to, šiuo laikotarpiu suintensyvėjo KGB išeivijos kompromitavimo akcijos, tačiau dažnai jos nebebuvo veiksmingos³³⁷.

Apibendrinant galima teigti, kad LKP propagandos strategijos išeivijos atžvilgiu Šaltojo karo metais kito, tačiau propagandos tikslus pavyko pasiekti tik iš dalies, t. y. labiau keliant įtampas ir skaldant pačią išeiviją arba priešinant ją su gyvenančiais okupuotoje Lietuvoje, nei pakeičiant antikomunistiškai nusiteikusios išeivijos požiūrį į Lietuvos okupaciją. Dėl prasidėjusio JAV ir SSRS kultūrinių ryšių projekto keitėsi LKP propagandinės priemonės, santykiai suintensyvėjo, tačiau tiek išeivija, tiek ir LSSR juos sugebėjo panaudoti savo naudai. Ieškant atsakymų, kodėl LKP propagandai pavyko tik iš dalies pasiekti tikslus, galima kelti prielaidas ir ieškoti atsakymų JAV lietuvių, ypač pasitraukusių Antrojo pasaulinio karo pabaigoje, sociokultūriniame ir politiniame kontekste, prie kurio formavimosi stipriai prisidėjo ir istorinė patirtis.

³³⁴ Burinskaitė, *Laisvojo pasaulio dezinformavimas*.

³³⁵ Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija“, 42–63.

³³⁶ *Ibid.*

³³⁷ Burinskaitė, „Spaudos vaidmuo KGB planuose“, 114–21.

1.4. LSSR užsienio propagandos dekodavimo JAV lietuvių išeivijoje reikšmių struktūros

1.4.1. Etninio antikomunizmo samprata

Analizuojant išeivių bendruomenių, kurių pasitraukimo šalys buvo vienaip ar kitaip paveiktos komunizmo, tapatybę ir ją lėmusius sociokultūrinius bei politinius veiksnius, Johnas Radzilowski siūlo vartoti etninio antikomunizmo terminą, kurį pirmiausia apibrėžia veiksniai: tautybė, bendra kultūra ir istorija³³⁸. Pasak Radzilowskio, būtent jie nulemia, ar ir kaip asmuo reaguos į komunizmo grėsmę. Pažymėtina, kad etninis antikomunizmas, kaip bendroji patirtis, sujungia ne tik žmones, kurie į Vakarus pasitraukė dėl tiesioginės komunizmo grėsmės, bet ir ankstesnių kartų išeivius ar jau emigracijoje gimusius išeivių vaikus ir pan.³³⁹.

Etninis antikomunizmas Vakaruose, Sovietų Sąjungai vykdant ekspansinę užsienio politiką, pradėjo formuotis tarp pirmosios bangos išeivių, tačiau esminiu jo plėtojimosi etapu laikytinas Antrasis pasaulinis karas, kai į Vakarus, daugiausia JAV, persikėlė Vidurio ir Rytų Europos, Baltijos šalių gyventojai, vėlesniais metais ir kitos tautos. Pabrėžtina, kad nors egzistavo skirtingas etniškumas, būtent Šaltojo karo metais į JAV persikėlusios bendruomenės pasižymėjo aukštu išsilavinimu ir patriotiškumu, kurie nulėmė aukštą etninį antikomunizmą³⁴⁰. Be to, Zakė pažymi, kad būtent šios generacijos pažiūroms įtaką darė tiesioginė sovietų okupacijos, tremčių, gulagų patirtis, kuri nulėmė dvigubos tapatybės formavimąsi. Šis prieš okupantus nukreiptas Antrojo pasaulinio karo lietuvių išeivijos antikomunistinis pamatas pirmiausia nulemtas istorinių aplinkybių ir išeivijos struktūros.

Pirmoji sovietinė Lietuvos okupacija (1940–1941) buvo pažymėta masinių areštų, o tarpukariu buvę politiškai, visuomeniškai aktyvūs Lietuvos gyventojai, dažnai kūrę 1918 m. Nepriklausomybę paskelbusią Lietuvą, buvo paskelbti okupacinio režimo priešais ir tapo sovietinių represijų aukomis. Vadinamieji liaudies priešai buvo suvaryti į kalėjimus, GULAG'o lagerius ar sušaudyti, o per 1941 m. birželį prasidėjusius masinius trėmimus iš Lietuvos buvo ištremta maždaug 17 500 žmonių³⁴¹. Sovietams pasitraukus iš Lietuvos,

³³⁸ Radzilowski, „Introduction Ethnic Anti-Communism“, 1–22.

³³⁹ *Ibid.*

³⁴⁰ *Ibid.*

³⁴¹ Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu* (Vilnius: Tyto alba, 2021), 79–80; Cidzikaitė et al. *Manėm, kad greit grįšim*, 17.

buvo rasti dokumentai su sąrašais žmonių, kurie taip pat turėjo būti ištremti, tačiau dėl nacių okupacijos Lietuvoje to nespėta padaryti³⁴². Tai nulėmė, kad dalis žmonių žinojo arba nujautė, kad gali būti įtraukti į trėmimų sąrašus antrosios okupacijos metais, kiti pirmosios okupacijos metais buvo įsitraukę į rezistencinę, partizaninę pagrindinę veiklą, todėl aiškiai suprato antrosios sovietinės okupacijos keliamą grėsmę. Todėl iš okupuotos Lietuvos tuo metu traukėsi karta, dažniausiai tarpukario Lietuvoje aukštos socialinės padėties, išsilavinę žmonės. Knygoje „Manėm, kad greit grįšim. 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarus 1940–1944“ savo prisiminimais pasidaliję buvę DP pasakoja: „Dar neatėjo, bet jau žinojom, kad bus labai baisu, mes būsime žuvę čia visi. O be to, pavogė mūsų lietuviai [numatytųjų išvežti] sąrašus. Tai kam laukti?“³⁴³; „[...] mano vyras buvo radijo stoties viršininkas. [...] mes jau žinojom po pirmo vežimo, kad turėjome būti išvežti, mes buvo sąrašuose“³⁴⁴; „Apsisprendimas buvo trumpas: vienas kaimynas įtikinėdavo, kad jeigu bėgsim, tai iš Vokietijos visuomet grįšim, bet jeigu pasiliksim – rusai išves į Sibirą, tai jau likimas mūsų baigtas bus. [...] buvo neišvengiama, kad pasiliksi, vis tiek tave ar nužudys, ar išves į Sibirą, nes prie ruso, kada užėjo aš buvau jau veiklus pagrindyje“³⁴⁵; „Giedraičių valsčiaus raštinėje buvo rasti [sovietų sudaryti] sąrašai tų, kurie turėjo būti išvežti per antrąjį vežimą birželio viduryje, ir kitas sąrašas tų, kurie turėjo būti išvežti per antrąjį vežimą birželio mėnesio gale. Tame kitame sąraše buvau ir aš su savo šeima“³⁴⁶. Etninių buvusių DP antikomunizmą stiprino ne tik žinojimas, kad gresia tremtis, bet ir pirmosios sovietinės okupacijos patirtis, kaip atrodo gyvenimas komunistinėje santvarkoje: „Ir per pirmą okupaciją mačiau, ką reikšia būti komunistinės sistemos gydytoja. [...] Aš [savo kabinete] buvau pasikabinus Basanavičių, Kudirką. Atėjo pažiūrėt: Kas čia kabo? Kur yra Stalinas?“³⁴⁷; „Aš studijavau Vytauto Didžiojo universitete, Teologijos-filosofijos fakultete, ir jau buvau pasiruošęs 1940 metų vasarą laikyti diplominius egzaminus. Rengiausi stipriai, bet būdamas tėviškėje prie Biržų, gaunu *XX amžių*, kur parašyta, kad atgaline data nuo 1940 metų liepos 16 dienos Teologijos-filosofijos fakultetas uždaromas“³⁴⁸; „Mano gyvenimas Lietuvoje iki 1939 metų buvo tikrai geras ir malonus, augau labai šiltoje šeimoje. Deja, po 1939-ųjų metų prasidėjo visai kitas mano gyvenimo etapas. Tuojaus atėjus rusams į

³⁴² Cidzikaitė et. al, *Manėm, kad greit grįšim*, 17.

³⁴³ *Ibid*, 120.

³⁴⁴ *Ibid*, 63.

³⁴⁵ *Ibid*, 277.

³⁴⁶ *Ibid*, 140.

³⁴⁷ *Ibid*, 119.

³⁴⁸ *Ibid*, 139.

Lietuvą, [...] 1940 metais jie pradėjo daryti žmonių suėmimą³⁴⁹. Visos šios citatos iliustruoja pamatą, ant kurio brendo etninis buvusios DP kartos antikomunizmas. Būtent iš Lietuvos į Vakarus pasitraukę žmonės jau buvo nukentėję nuo SSRS komunistinio režimo arba jautė didelę grėsmę. Tai lėmė iš Lietuvos Antrojo pasaulinio karo metais pasitraukusių DP itin stiprų etninį antikomunistinį pamatą, kuris leido daug geriau atremti, dekoduoti ir perprasti sovietinę propagandą, nukreiptą prieš išeiviją, vykdyti informacinę kampaniją, nukreiptą prieš SSRS komunistinį režimą, aktyviai kelti Lietuvos laisvinimo klausimą. Tai dar labiau skatino ir kitas istorinis-nacionalistinis kontekstas, kaip teigia Ilona Bučinskytė: „XX a. vadinamas nacionalizmo amžiumi. Dipukai buvo nacionalizmo (šį terminą suprantant kaip savo tautos vertės suvokimą) augintiniai. XIX–XX a. formuojantis lietuviškajai tapatybei, atskiriant save nuo kitų tautų, lietuviai buvo siejami su lietuvių kalba ir katalikybe“³⁵⁰. Toks skirtingas formavimosi pamatas buvusių DP kartą skyrė nuo ankstesnės išeivijos bangos. Vytis Čiubrinskas išskiria du socialinius tinklus į kuriuos jungėsi skirtingų kartų išeivijos lietuviai, t. y. parapija ir lietuvių bendruomenė. Čia didžiausi skirtumai ryškėja ne skirtingų bangų viduje, bet tarp pirmos ir antros išeivijos bangų. Pirmajai išeivių bangai svarbiausia buvo bažnyčios veikla, o buvusių DP – lietuvių bendruomenė, kuri veikė tautiniu pagrindu³⁵¹. Taip pat pastebima, kad pirmosios ir antrosios bangų atstovai save siejo su skirtingais tėvynės įvaizdžiais. Pirmajai – tai kaimiškasis ir romantizuotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikus menantis įvaizdis. Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių banga save siejo su tarpukario Lietuvos tautine valstybe. Šiai bangai dėl pabėgėlių statuso ir JAV okupacijos nepripažinimo politikos taip pat buvo gerokai svarbiau išsaugoti lietuvišką kultūrą, kalbą³⁵². Svarbus šiuo atveju buvo ir psichologinis aspektas. Pasak Danutės Gailienės, išgyvenę pasitraukimą iš Lietuvos ne savo noru, manė, kad į Lietuvą greit grįš. Tačiau taip neįvyko, todėl išeivius pradėjo kamuoti ne tik Tėvynės ilgesys, bet ir egzistencinės traumos, kai jie ne savo noru turėjo palikti įprastinę erdvę ir persikelti į naują sociokultūrinę ir politinę aplinką³⁵³.

³⁴⁹ *Ibid*, 151.

³⁵⁰ Ilona Bučinskytė, „Skirtingų emigracijos bangų JAV lietuvių katalikų identiteto žymės: lietuvių kalba ir katalikybė“ *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, nr. 1 (2006): 52–8.

³⁵¹ Vytis Čiubrinskas, „Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje“ *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 16, nr. 2 (2005): 41–54.

³⁵² *Ibid*.

³⁵³ Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė*, 79–80.

Buvę DP, viena vertus, jautė lojalumą juos priėmusiems šalims ir laikė tai būdu priešintis Sovietų Sąjungai, kita vertus, bendruomenėse laikėsi etninio gyvenimo principų³⁵⁴. Čiubrinskas, analizuodamas būtent iš Lietuvos kilusių išeivių transnacionalinį identitetą, išskiria tokias dimensijas kaip lietuviškumo strategijos, socialiniai tinklai, Lietuvos įvaizdžiai ir lietuviškumo kultūrinės praktikos³⁵⁵. Vakaruose skleidęsis etnis antikomunizmas apima bent kelis sluoksnius, kuriuos galima skirstyti į:

- vidines ir išorines reiškimosi sąlygas;
- JAV ir Sovietų Sąjungos santykių eigos įtaką;
- išeivijos bendruomenių ir SSRS komunistinių valdžių tėvynėje santykių³⁵⁶.

1.4.2. Lietuvių išeivijos etninio antikomunizmo žinojimo sistemos

Analizuojant *vidines* ir *išorines* reiškimosi sąlygas, pažymėtina, kad etnis antikomunizmas pirmiausia veikė pačioje išeivių bendruomenėje, tačiau apgautas platesnio sociokultūrinio ir ideologinio konteksto JAV. Keliasluoksniškumas nulėmė tai, kad antikomunizmas reikėsi keliomis kryptimis: etninėje bendruomenėje JAV, platesniame JAV kontekste ir okupuotoje Lietuvoje.

Nagrinėjant etninės lietuvių išeivių bendruomenės JAV sąlygas, konstatuotina, kad etninio antikomunizmo stiprumas priklausė ne tik nuo bendros istorinės patirties, bet ir nuo ideologinio susiskirstymo pačioje išeivijoje. Išnagrinėjus literatūrą, kuri daugiausia remiasi išeivių prisiminimais, spauda ir archyviniais dokumentais, galima teigti, kad antikomunistiškai nusiteikę JAV gyvenę lietuviai buvo susiskirstę į kelias stambias, pagrindines ideologines sroves: dešiniuosius (katalikus), kairiuosius (socialistus), viduriniuosius (tautininkus)³⁵⁷, kai kurie tyrėjai viduriniąją srovę, kuri iš visų buvo labiausiai susiskaldžiusi, dar skirsto į JAV lietuvių tautininkus ir sandariečius (kairiuosius tautininkus)³⁵⁸. Kiek vėliau, po Antrojo pasaulinio karo, susiformavo liberalioji srovė³⁵⁹. Pati Sovietų Sąjunga, Latvijos kultūros ryšių su išeivija komiteto duomenimis, išeiviją

³⁵⁴ Zake, „Multiple Fronts“, 296–323.

³⁵⁵ Čiubrinskas, „Transnacionalinis identitetas“, 41–54.

³⁵⁶ Radzilowski, „Introduction Ethnic Anti-Communism“, 1–22.

³⁵⁷ Misiūnas, *Informacinių kovų*, 12.

³⁵⁸ Juozas Skirius, „JAV lietuvių ideologinių srovių suartėjimas 1940.06.15–10.15: Lietuvai gelbėti tarybos įkūrimas“, *Istorija* 87, nr. 3 (2012): 25–38.

³⁵⁹ Daiva Dapkutė ir Ilona Bučinskytė, „Lietuvių išeivijos katalikų ir liberalų ideologinių srovių archyvinis paveldas: aktualumas ir prieinamumas“, *Knygotyra*, nr. 50 (2015): 21–37, <https://doi.org/10.15388/kn.v50i0.7910>.

skirstė į tris kategorijas: progresyvuosius, neutraliuosius ir reakcionierius. Šiuo atveju progresyviešiams buvo priskiriama prokomunistiškai nusiteikusi išeivija, neutraliajai – neapsisprendusi dėl savo požiūrio į Sovietų Sąjungą, reakcionieriams – nusiteikusi prieš SSRS komunizmą, kuri Sovietų Sąjungos požiūriu buvo įvardijami kaip „[b]uržuaziniai nacionalistai ir galimi nacių kolaborantai“³⁶⁰. Toks skirstymas, jau aptartas ankstesnėje disertacijos dalyje, buvo būdingas ir LKP ideologams.

Sutariama, kad ideologinės lietuvių išeivijos srovės pradėjo formuotis dar XIX a. pabaigoje, kai į JAV pasitraukė pirmoji emigracijos banga iš Lietuvos, kuri būrėsi ne tik tautiniu, bet ir ideologiniu pagrindu³⁶¹. Pasak Dapkutės, šis ideologinis susiskirstymas buvo ryškus ir Lietuvoje, o laisvesnė sociokultūrinė aplinka JAV ilgainiui sukūrė dar geresnes sąlygas šioms srovėms išryškėti³⁶². Galima teigti, kad lietuviams tik pradėjus emigruoti į JAV, vienas pagrindinių faktorių, nulėmusių telkimąsi, buvo katalikybė, todėl lietuviai būrėsi aplink kuriamas parapijas, kartu siekdami atsiskirti nuo lenkiškų organizacijų, todėl stipriausia ir gausiausia srove viso Šaltojo karo metais išliko katalikiškoji pakraipa³⁶³. Vis dėlto ilgainiui plėtojosi ir kitos ideologinės srovės. Tai siejama su Jono Šliūpo asmenybe, siekusia atsiriboti nuo bažnyčios ir propagavusia laisvamanybę³⁶⁴, kuri ilgainiui plito į socializmo kryptį, skilusią į internacionalistus ir tautininkus³⁶⁵. Svarbu pabrėžti ir vidinius skirtingų lietuvių ideologinių srovių susiskaldymus. Katalikiškoji kryptis turėjo gana griežtą organizacinę struktūrą, liberalioji, kaip teigia Dapkutė ir Bučinskytė, buvo gana stipriai susiskaldžiusi. Šią kryptį nevienodai suvokė ir skirtingos išeivijos kartos. Pirmaisiais srovės susiformavimo metais jos pagrindinė veikla buvo rezistencinė, tačiau vėlesnė karta srovę pavertė labiau kultūrine. Ilgainiui išsikristalizavo tokios kryptys: konservatyvioji, liberalioji (laisvamaniška) ir tautinė (vidurio) srovės. Kaip teigia Misiūnas, priklausymas tam tikrai srovei kartu nulėmė ir vartojamos spaudos kryptį, kultūrinį gyvenimą, sprendimą, kam skirti aukas³⁶⁶.

³⁶⁰ Zake, „Soviet Campaigns“, 91–114.

³⁶¹ Misiūnas, *Informacinių kovų*; Daiva Dapkutė, „Jonas Šliūpas Amerikos lietuvių ideologinių kovų verpetuose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, nr. 12 (2011): 107–19; Dapkutė ir Bučinskytė, „Lietuvių išeivijos“, 21–37.

³⁶² Dapkutė, „Jonas Šliūpas Amerikos lietuvių ideologinių kovų verpetuose“, 107–19.

³⁶³ Čiubrinskas, „Transnacionalinis identitetas“, 41–54.

³⁶⁴ Dapkutė, „Jonas Šliūpas Amerikos lietuvių ideologinių kovų verpetuose“, 107–19; Misiūnas, *Informacinių kovų*.

³⁶⁵ Misiūnas, *Informacinių kovų*; Dapkutė, „Jonas Šliūpas Amerikos lietuvių ideologinių kovų verpetuose“, 107–19.

³⁶⁶ Misiūnas, *Informacinių kovų*, 12.

Po Antrojo pasaulinio karo, kai į JAV pasitraukė buvę DP, išeivija toliau skaldėsi į ideologines sroves, tačiau pabrėžtinas esminis skirtumas, kad nors egzistavo tarpusavio konfliktų ir konkurencijos, skirtingos ideologinės srovės, išskyrus komunistinę, vieningai nepripažino Lietuvos okupacijos ir turėjo vieningą požiūrį į laisvinimą, todėl jau po pirmosios Lietuvos sovietinės okupacijos skirtingų ideologinių srovių vienijimas tapo vienu iš pagrindinių tikslų³⁶⁷. 1940 m., nors ir gana sunkiai randant bendrą sutarimą, įkurta Lietuvai gelbėti taryba (vėliau Amerikos lietuvių tarybą), sujungusi katalikus, tautininkus ir socialistus. Tuo laikotarpiu skirtingų ideologinių srovių spauda kreipėsi ne tik į atstovaujamą ideologinę srovę, bet ir kitas, keldama Lietuvos laisvinimo klausimą. Ilgainiui šis susitelkimas atvedė iki bendro JAV lietuvių pozicijos išdėstymo JAV prezidentui Franklinui Ruzveltui³⁶⁸. Vis dėlto, kaip pastebi Misiūnas, ir pirmosios bangos lietuvių išeivija dar Pirmojo pasaulinio karo metais peržengdavo ideologinį susiskaldymą, kai spręsdavo Lietuvos laisvinimo klausimą³⁶⁹. Čiubrinskas tai vadina abi bangas vienijusiu viktimizacijos jausmu³⁷⁰. Todėl galima teigti, kad, etninio antikomunizmo sklaidos platesniame JAV kontekste požiūriu, laikytasi vieningos pozicijos Lietuvos okupacijos ir Lietuvos laisvinimo klausimais. Šiuo atveju pasitelktinas Zakės nagrinėtas Latvijos išeivijos pavyzdys. Mokslininkė teigia, kad antikomunistinė latvių doktrina santykiuose su JAV valdžia apėmė tokius aspektus: komunikavimą apie komunistinį režimą okupuotoje Latvijoje, Nepriklausomybės idėjos kėlimą ir komunizmo bei nacizmo panašumo aiškinimą. Tačiau pastebima, kad ilgainiui aiškinant apie komunistinį režimą JAV auditorijai reikėjo pasitelkti vis svaresnių argumentų³⁷¹.

Grįžtant prie lietuvių išeivijos JAV pabrėžtina, kad greta santykinai vieningą požiūrį į Lietuvos okupacijos ir laisvinimo klausimą turėjusių katalikų, socialistų ir tautininkų buvo susiformavusi ir komunistinė lietuvių srovė, kurią SSRS komunistinis režimas vadino pažangiąja. Komunistinė srovė rėmė Sovietų Sąjungos politiką, ypač ji sustiprėjo, kai Antrojo pasaulinio karo metais JAV tapo Sovietų Sąjungos sąjungininke³⁷². Komunistinė lietuvių srovė galutinai susiformavo 1919 m., kai Lietuvių socialistų sąjunga skilo į komunistus ir socialistus. Komunistinėje grupėje, pasak Janutos, atsidūrė tie, kurie dirbo sudėtingiausius ir mažiausiai mokamus

³⁶⁷ Skirius, „JAV lietuvių ideologinių srovių“, 25–38.

³⁶⁸ Skirius, *JAV lietuvių darbai*, 165–74.

³⁶⁹ Misiūnas, *Informacinių kovų*, 12.

³⁷⁰ Čiubrinskas, „Transnacionalinis identitetas“, 41–54.

³⁷¹ Zake, „Multiple Fronts“, 296–323.

³⁷² Skirius, *JAV lietuvių darbai*, 271.

darbus ir kovodami už geresnes sąlygas jungėsi į darbininkų unijas, dalyvavo streikuose (tokių tarp pirmosios lietuvių emigracijos bangos buvo nemažai), todėl juos žavėjo Rusijos bolševikų skleidžiamos komunistinės idėjos³⁷³. Atskilę socialistai „[...] buvo kovoję prieš Rusijos caro imperiją ir sėdėjo caro kalėjimuose. Jiems komunizmas nebuvo priimtinas, nes žiūrėjo į Sovietų Sąjungą ir komunizmą tik kaip į to pačio Rusijos imperializmo tęsinį“³⁷⁴. Pažymėtina, kad komunistuojančios grupės veikė praktiškai visose etninėse bendruomenėse JAV. Būtent prieš jas dažniausiai ir buvo nukreipta etinio antikomunizmo kryptis bendruomenės viduje³⁷⁵. Šios grupės didelės įtakos neturėjo, tačiau kėlė įtampą bendruomenėse, skatino konfliktus, be to, kėlė klausimų oficialiajai JAV valdžiai, nes bendruomenėje nebuvo vieningos pozicijos dėl okupacijos. Kaip teigia Juodis, pati srovė formavosi iš esmės nesikišant Sovietų Sąjungai, tačiau realiai tikint komunistine ideologija. Taip pat svarbu pabrėžti, kad antikomunistiškai nusiteikusių Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių ir pirmosios bangos atstovų, tapusių komunistais, santykis su SSRS komunizmu buvo skirtingas. Janutos pastebėjimu, pirmiausia šios dvi bangos buvo visiškai skirtingo išsilavinimo, kuris nulėmė skirtingą pasaulėžiūrą. Be to, JAV lietuvių komunistų pažiūros formavosi JAV sociokultūriniame ir politiniame kontekste, t. y. dirbant fiziškai sunkius darbus ir reikalaujant geresnių darbo sąlygų, tačiau jie nebuvo patyrę, ką reiškia sovietinis komunizmas. O Antrojo pasaulinio karo pabaigoje iš Lietuvos pasitraukę žmonės pažino visiškai kitokį komunizmą, lydimą tremčių, kankinimų ir žudynių. Šie skirtingi JAV lietuvių komunistų ir antikomunistiškai nusiteikusių buvusių DP suvokimai kėlė dar daugiau įtampų³⁷⁶. Ilgainiui komunistinių pažiūrų JAV lietuvių grupė tapo gana stipria atrama LKP siekiant paveikti išeiviją³⁷⁷. Minimai srovei priklausę lietuviai palaikė ryšius su Sovietų Sąjunga, galėjo lankytis okupuotoje Lietuvoje ir pan. Vis dėlto ši srovė nebuvo populiari tarp buvusių DP išeivių, todėl ilgainiui sunyko³⁷⁸. Galima teigti, kad lietuvių išeivijos daugumos susivienijimas dėl Lietuvos okupacijos klausimo turėjo įtakos JAV ir Sovietų Sąjungos, taip pat išeivijos ir JAV santykių eigai. Nors JAV deklaravo nepripažįstanti Baltijos šalių okupacijos, mokslininkai iki šiol nesutaria, kiek reikšmingas buvo šis nepripažinimas. Vieni teigia (pasak Paulo Goblės, daugiausia tyrėjai iš Baltijos šalių), kad nepripažinimo politika nebuvo itin svarbi ir dažnai

³⁷³ Januta, *Lietuviški takai*, 40.

³⁷⁴ *Ibid.*

³⁷⁵ Radzilowski, „Introduction Ethnic Anti-Communism“, 1–22.

³⁷⁶ Januta, *Lietuviški takai*, 49–50.

³⁷⁷ Juodis, *Šiapus ir anapus kordono*, 34.

³⁷⁸ Skirius, *JAV lietuvių darbai*, 274.

modifikuojama atsižvelgiant į dvišalius santykius su Sovietų Sąjunga, kiti sako, kad tokia politika buvo itin reikšminga Baltijos šalims³⁷⁹.

Pereinant prie JAV ir *Sovietų Sąjungos santykių eigos* ir siekiant geriau suprasti lietuvių išeivijos etninio antikomunizmo stiprumą nagrinėjamu laikotarpiu, svarbus tampa ir tarptautinių santykių kontekstas, t. y. netrukus po Antrojo pasaulinio karo susiklostę JAV ir Sovietų Sąjungos santykiai, kai buvusios Antrojo pasaulio karo sąjungininkės perėjo į atvirą konfrontaciją. Istorikų teigimu, santykių pokyčių metais reikėtų laikyti 1947 m., kai buvo paskelbta JAV prezidento Hario Trumano doktrina, suformuluota pagal vieno iš strategijos pradininkų Dž. Kennano modelį, kurio viena iš dedamųjų buvo komunizmo ir Sovietų Sąjungos ekspansinės politikos sulaikymas, kai kuriuose šaltiniuose įvardijamas kaip tramdymas. Ši politika negalėjo peržengti vadinamųjų leistinumo ribų, t. y. peraugti į atvirą karinį konfliktą, tačiau išeivijai tai leido aktyviau kelti Lietuvos okupacijos klausimą, sulaukti paramos iš JAV. O Vakarai Baltijos valstybių klausimą ir išeiviją iš šių šalių tam tikra prasme naudojo savo ideologinei ir informacinei kovai su Sovietų Sąjunga stiprinti³⁸⁰. Pasak Ramojaus Kraujelio, 1949–1952 m. sulaikymo strategija veikė dviem kryptimis: Vakarų žvalgybos veikimas Sovietų Sąjungos įtakos zonose ir ideologinė bei propagandinė agitacija³⁸¹. 1950 m. buvo suformuluota ir vadinamoji Tiesos kampanija, kurios kertinė ašis – komunistinę propagandą galima nugalėti tik skelbiant tiesą³⁸². Tai leido lengviau atsirasti lietuviškoms „Amerikos balso“, Laisvės radijo (vėliau perkeltoms į Laisvosios Europos radiją) transliacijoms, nors jos buvo gana pavėluotos, t. y. pradėtos labai spaudus lietuvių išeivijai JAV. Šios transliacijos buvo naujos JAV užsienio politikos psichologinių operacijų ir politinės kovos priemonių dalis³⁸³. Į JAV specialiąsias užsienio politikos operacijas buvo įtraukta ir išeivija iš Rytų Europos, panaudojant ją kovai su komunizmu. 1948 m. buvo įkurtas specialiųjų projektų biuras, į kurį buvo įtraukta ir išeivija³⁸⁴. 1949 m. įkurtas Laisvosios Europos komitetas, turėjęs koordinuoti išeivių klausimus, pasitelktas JAV kovai su komunizmu. Jo ryšius su JAV Vyriausybe ir slaptosiomis tarnybos bandyta maskuoti, vengiant atviro konflikto su Sovietų Sąjunga. Baltijos šalims į šio komiteto veiklą

³⁷⁹ John Hiden, Vahur Made, ir David J Smith. *The Baltic Question during the Cold War*. (Routledge, 2008).

³⁸⁰ Kraujelis, *Lietuva Vakarų politikoje*, 140–64.

³⁸¹ *Ibid*, 156.

³⁸² Zakšauskienė, *Vakarų radijo transliacijos*, 46–7.

³⁸³ *Ibid*, 31.

³⁸⁴ *Ibid*, 35.

įsijungti leista tik nuo 1951 m.³⁸⁵ Kaip teigia Zakšauskienė, „Iš vienos pusės JAV prisiėmė atsakomybę už išeivius, ieškojusius prieglobsčio nuo sovietinio režimo, ir finansavo juos, iš kitos – jų rankomis įgyvendino užsienio politikos tikslus bei parengė nepriklausomybės atkūrimo proceso gimtosiose šalyse karo ar taikos atvejui“³⁸⁶.

Taip pat pažymėtina, kad nuolat JAV valdžią spausdama išeivija darė įtaką tam, kokios pozicijos JAV laikysis Sovietų Sąjungos atžvilgiu. Tai, kaip JAV reaguos į Sovietų Sąjungos veiksmus, kai kuriais atvejais galėjo turėti ir labai tiesioginės įtakos JAV vidaus politikai, pavyzdžiui, rinkimams, kadangi kai kuriose JAV rinkimų apygardose būtent etniniai rinkėjai galėjo nulemti rezultatus. Kaip jau minėta, kai kurie požiūriai teigia, kad JAV gana pragmatiškai žiūrėjo į etnines išeivių bendruomenes, tapusias vienu efektyviausių įrankių JAV minkštosios galios kovoje su Sovietų Sąjunga³⁸⁷. Vis dėlto pabrėžtina, kad tai buvo abipusis, t. y. tiek JAV valdžios, tiek išeivijos, interesas ir noras.

Analizuojant *išeivijos santykį su okupuota Lietuva*, identifikuojamas priešiškas santykis su komunistine valdžia, tačiau gilinantis labiau matyti gerokai daugiau sluoksnių, nuolat grįžtama prie klausimo, koks turėtų būti išeivijos ir LSSR santykis. Pabrėžtina, kad nuolat pergaltoti santykį būdinga tiek išeivijai, tiek ir tėvynėje veikusiai komunistinei valdžiai. Susiklosčiusius santykius Šaltojo karo metais galima skirstyti į du laikotarpius: iki septintojo dešimtmečio vidurio, kai santykiai su Lietuva nebuvo mezgami (išskyrus nusiteikusius prokomunistiškai), ir laikotarpį nuo septintojo dešimtmečio, kurį galima vadinti atlydžiu³⁸⁸. Iki šeštojo dešimtmečio pabaigos išeivijos dauguma laikėsi vieningo požiūrio į ryšius su sovietine Lietuva, kuris reiškė visišką atsiribojimą nuo santykių su Lietuva, tačiau antroje Šaltojo karo pusėje vis dažniau imta persvarstyti santykius, tai kartu kėlė dar daugiau įtampos tarp skirtingų išeivijos srovių. Vyrauja bent keli tokio pokyčio paaiškinimai. Teigiama, kad diskusijos dėl santykių su Lietuva užsimezgė išeivijos spaudoje, kurioje pirmą kartą buvo deklaruota „Veidu į Lietuvą“ politika³⁸⁹. Atsiradusi tokia nauja požiūrio linija dar labiau suskaldė išeiviją ir kėlė problemų santykiuose su JAV, nes trūko vieningo lietuvių bendruomenės

³⁸⁵ *Ibid*, 36–8.

³⁸⁶ *Ibid*, 38.

³⁸⁷ Radzilowski, „Introduction Ethnic Anti-Communism“, 1–22; Zakšauskienė, *Vakarų radijo transliacijos*.

³⁸⁸ Dapkutė ir Kuizininienė, *Laisvas žodis*, 24.

³⁸⁹ 1959 m. žurnale „Darbas“ pasirodė Kairio-Kaminsko straipsnis „Visu veidu į Lietuvą“.

požiūrio³⁹⁰. Kita vertus, pastebima, kad diskusijos išeivijoje kaip tik buvo įkvėptos pasikeitusių JAV ir Sovietų Sąjungos santykių, kai 1958 m. buvo pasirašyta kultūrinių mainų sutartis. Skirtingos išeivijos ideologinės srovės neturėjo bendro sutarimo, kaip reaguoti į minėtą santykių pasikeitimą³⁹¹. Dėl šių nesutarimų išeiviją galima skirstyti: į konservatorius, kurie nepalaikė kultūrinių ryšių su Lietuva idėjos, ir revizionistus, teigusius, kad tokie ryšiai yra reikalingi. Pažymėtina, kad egzistavo ir vidurio pozicija, kurios atstovai aktyviai nepalaikė nei vienos, nei kitos pusės³⁹². Šiame susiskaldyme pastebėtinas ir dar vienas pjūvis – išsiskyrę vyresniosios ir jaunesniosios Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių kartų požiūriai. Jaunesnioji karta dažnai dėl to, kad tiesiogiai nepatyrė sovietų okupacijos, gerokai liberaliau žiūrėjo į santykius su LSSR³⁹³. Pasirodžius keliems JAV lietuvių socialistų lyderio Kairio-Kaminsko straipsniams, liberalioji srovė pradėjo vadinamąjį veidą į Lietuvą politiką, kurios pagrindinė idėja teigė, kad reikia palaikyti kultūrinius ryšius su okupuota Lietuva, negalima izoliuotis. Manyta, kad kultūrinius ryšius palaikyti su sovietine Lietuva būtina pačiai išeivijai, be to, tai laikyta galimybe skleisti antikomunizmą okupuotoje Lietuvoje³⁹⁴. Septintojo dešimtmečio pabaigoje, susijungus dviem liberalioms „Santaros“ ir „Šviesos“ organizacijoms, buvo priimta ryšių mezgimo su Lietuva pozicija. Pati „Santara-Šviesa“, nors kitos išeivijos organizacijos tai ir kritikavo, buvo gana atvira ryšiams su LSSR³⁹⁵. Konservatyviosios išeivijos organizacijos siekė izoliuotis nuo bet kokių ryšių su oficialiais LSSR kanalais ir pasisakė tik už pavienius ryšius, liberaliosios srovės „Santara-Šviesa“ rinkosi „Veidą į Lietuvą“ politiką, kuri, jos manymu, leido išeiviams ne tik geriau pažinti LSSR, bet ir padėti Lietuvai laisvėti³⁹⁶. Vis dėlto KGB „Santarą-Šviesą“ traktavo kaip „[u]žmaskuotą antikomunistinę veiklą“³⁹⁷, tačiau nevengė pasinaudoti ja propagandai įgyvendinti. Tam tikras Lietuvos SSR ir „Santaros-Šviesos“ dialogas po 1972 Romo Kalantos susideginimo Lietuvoje menko, kai KGB šią organizaciją pavadino antisovietine ir užsiimančia ardomąja veikla iš vidaus³⁹⁸.

³⁹⁰ Skirius, *JAV lietuvių darbai*, 270–81.

³⁹¹ Dapkutė ir Kuizininė, *Laisvas žodis*.

³⁹² *Ibid.*, 27–9.

³⁹³ *Ibid.*, 29.

³⁹⁴ Skirius, *JAV lietuvių darbai*, 270–81.

³⁹⁵ Burinskaitė, „KGB kova su išeivija“, 89–93.

³⁹⁶ Burinskaitė, „Veidą į Lietuvą“, 106–23.

³⁹⁷ *Ibid.*

³⁹⁸ *Ibid.*

Apibendrinant galima teigti, kad Šaltojo karo metais lietuvių išeivijos ideologinis kontekstas buvo gana išskaidytas, tačiau praktiškai visos srovės, išskyrus komunistinę, vieningai žiūrėjo į Lietuvos okupacijos nepripažinimo ir Nepriklausomybės siekimo klausimą, kurį nulėmė stiprus etninis antikomunizmas, nulemtas istorinio konteksto, iš kurio į JAV pasitraukę buvusi DP karta, taip pat pablogėję SSRS ir JAV santykiai, paskatinę JAV labiau palaikyti išeivijos siekius. Taip pat pabrėžtina, kad JAV lietuvių išeivijos ideologinės srovės, bendraudamos su LSSR, naudojo skirtingas strategijas.

1.5. Vilniaus radijo užsienio lietuviams propagandinio diskurso kodavimo / dekodavimo modelis

Išanalizavus reikšmių struktūras: techninės infrastruktūros, gamybos santykių ir žinojimo sistemų, nuo kurių priklauso diskurso kodavimas ir dekodavimas, Hallo kodavimo / dekodavimo modelis modifikuojamas siekiant jį pritaikyti disertacijos problemai spręsti (2 modelis). Keičiami kai kurie Hallo modelio terminai, dalis terminų tikslinami, atsižvelgiant į disertacijos problemos kontekstą, taip pat įvedama naujų parametrų. Pabrėžtina, kad esminiai Hallo modelio terminai: kodavimas, dekodavimas, dominuojantis / hegemoninis, opozicinis ar derybinis kodas lieka nepakitę, tačiau, atsižvelgiant į Hallo modelio kritiką, paliekama galimybė alternatyviems dekodavimo variantams, kurie tyrimo metu gali būti nustatyti indukciniu būdu.

Be to, atsižvelgiant į disertacijos tyrimo medžiagą, greta dekodavimo įvedamas **perkodavimo** terminas. Taip nuspręsta todėl, kad JAV lietuvių spaudos redaktoriai, žurnalistai ir bendraautoriai, naudodami Vilniaus radijo laidų turinį, jį ne tik dekodavo, bet ir perkodavo komentuodami. Dekodavimo termino modelyje taip pat neatsisakoma. Jis disertacijos tyrimui gali būti naudojamas tais atvejais, kai laidas spaudoje komentuoja leidinio skaitytojai. Hallo modelio vartojami terminai: techninė infrastruktūra, gamybos santykiai, žinojimo sistemos, programa kaip prasmingas diskursas adaptuojami taip:

- vietoj Hallo **programos kaip prasmingo diskurso** termino taikomame modelyje vartojamas **propagandinio Vilniaus radijo diskurso užsienio lietuviams** terminas. Radijo transliacijos išeivijai įvardijamos kaip propagandinis diskursas, parodant orientaciją į diskursyvius propagandos elementus: tekstą, diskursyviąją ir sociokultūrinę praktikas;

- **techninė infrastruktūra**, daranti įtaką reikšmių struktūroms **kodavimo** atveju, įvardijama kaip **techninės propagandos siuntimo lietuvių išeivijai, gyvenančiai JAV, sąlygos**, kurios apima šiuos elementus: laidų siuntimą trumposiomis radijo bangomis, kurioms įtaką darė tokie parametrai: bangų perdavimo galia, atmosferos sąlygos, netoliese esančių stočių dažnių stiprumas, transliacijų signalo paskirstymas per galingesnius siųstuvus, transliavimo laikas;

- **gamybos santykius**, darančius įtaką reikšmių struktūroms, **kodavimo** atveju apima šie elementai: LKP konstruota komunistinės užsienio propagandos struktūra, susidedanti iš propagandos ideologinio kūrimo, sklaidos ir kontrolės struktūrinių elementų, t. y. LKP CK, kuriam priklausė propagandos ir agitacijos skyrius. Dar vienas elementas – vyriausieji redaktoriai, kurių skyrimą kontroliavo partinis aparatas. Taip pat į propagandos kūrimo, sklaidos ir kontrolės struktūrą patenka LSSR ministrų taryba, kuriai priklausė užsienio reikalų ministerija ir komitetai (disertacijos problemai spręsti svarbūs *Glavlito* ir TVR komitetai). Gamybos santykiams priskiriamas ir KGB, su kurio priežiūra veikė pavadinimus keitusi draugija „Tėviškė“, atsakinga už santykius su išeivija. Į gamybos santykius taip pat patenka daugiapakopis cenzūros mechanizmas, apimantis savicenzūrą, planavimą, vyriausiųjų redaktorių cenzūrą, jau minėtą *Glavlitą*, techninę kontrolę ir perklausas;

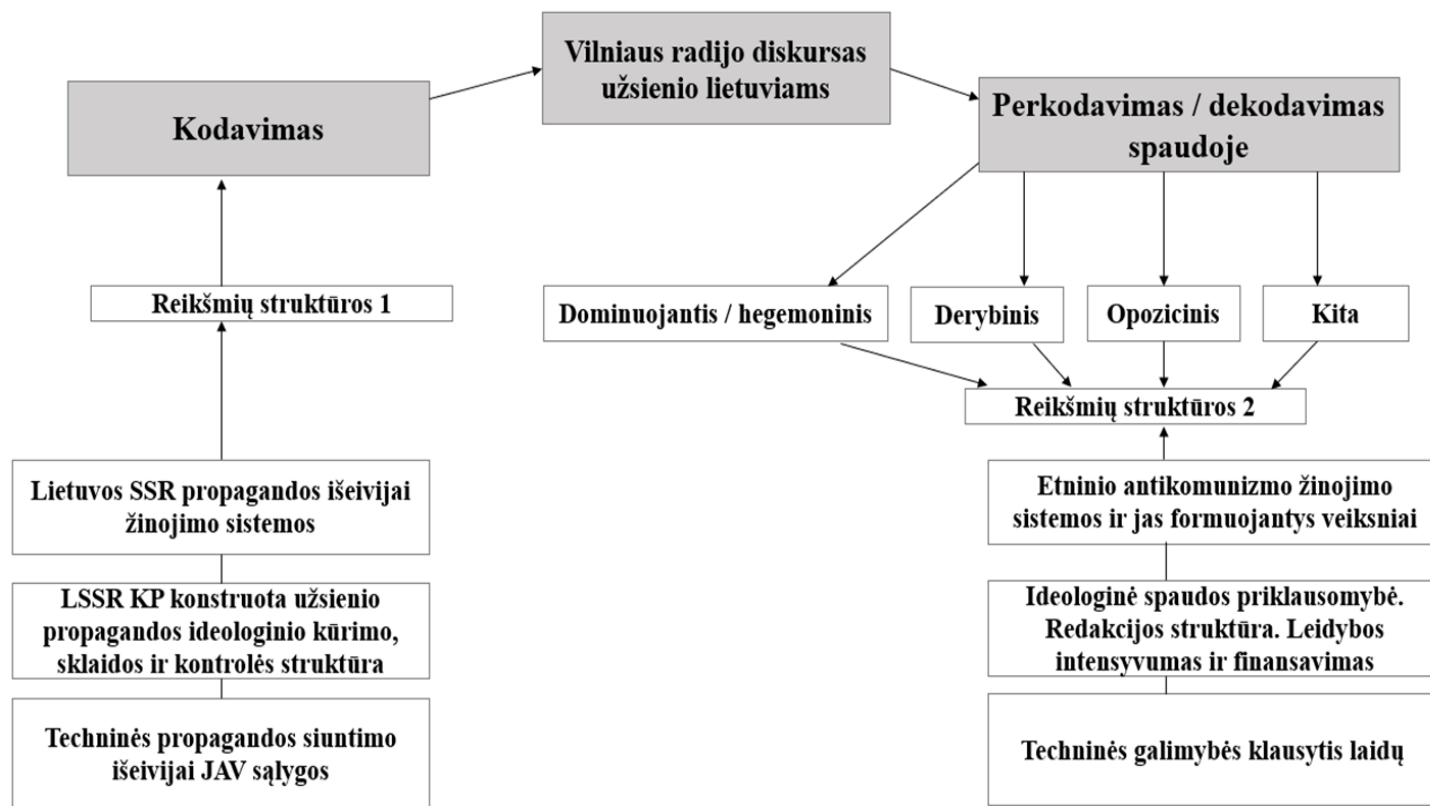
- **žinojimo sistemos**, darančios įtaką reikšmių struktūroms **kodavimo** atveju, kurios pagal Hallo kodavimo / dekodavimo modelį reiškia apibrėžimus ir prielaidas apie auditoriją, modelyje apibrėžiamos kaip SSSR KP ir LKP kurtas ideologizuotas supratimas apie išeiviją, už kurio diegimą ir sklaidą išeivijoje buvo atsakingos ir Vilniaus radijo laidos užsieniui. Šį pamatą sudarė tokie propagandiniai naratyvai apie išeiviją: bendradarbiavimas su nacizmu, dalis pabėgėlių – karo nusikaltėliai, pasitraukę paveikti antikomunistinės propagandos, antisovietškai nusiteikusi išeivija nesudaro pabėgėlių daugumos, pagrindinis puolimo objektas – komunistinė išeivijos srovė, antisovietškai nusiteikusi išeivija klastoja tikinčiųjų ir bažnyčios padėtį Lietuvoje, eskaluojamas Šaltasis karas, gadinami SSRS ir JAV santykiai, antikomunistinės išeivijos srovės neadekvačiai vertina okupuotos Lietuvos situaciją. Žinojimo sistemos taip pat apima Šaltojo karo metais pasikeitusius SSSR KP ir LKP tikslus (DP susigrąžinimas, neigiamos informacijos apie SSRS užkardymas, siekis suardyti

išeivijos organizacijas, prielankumas Sovietų Sąjungai) dėl išeivijos ir tam naudotas strategijas;

- **techninė infrastruktūra**, daranti įtaką reikšmių struktūroms **dekodavimo** atveju, apima šiuos elementus: technines galimybes klausytis radijo laidų trumpųjų bangų siųstuvais, girdimų transliacijų kokybę, techninius trikdžius, transliacijų gavimo laiką;
- **žinojimo sistemos**, darančios įtaką reikšmių struktūroms **dekodavimo** atveju, apibrėžiamos kaip Šaltojo karo metais išeivijoje JAV susiformavusios etninio antikomunizmo struktūros, nulemtos istorinio konteksto, iš kurio į JAV pasitraukė buvusi DP karta, santykių tarp JAV ir SSRS eigos, bendro sociokultūrinio ir politinio konteksto, kuriame gyveno JAV lietuviai. Etninio antikomunizmo struktūras sudaro: vidinės ir išorinės etninio antikomunizmo reiškimosi sąlygos, JAV ir Sovietų Sąjungos santykių eiga, lietuvių išeivijos JAV ir LSSR santykiai;
- **gamybos santykius dekodavimo** atveju apima tokie veiksniai: skirtingos JAV lietuvių spaudos ideologijos, nulėmusios, koks ir koku mastu Vilniaus radijo turinys pateks į spaudą, redakcijos ir leidybos struktūra, kurią sudarė tokie elementai: leidinio leidimo periodas, leidinio redaktoriai, darbuotojai, bendradarbiai, skaitytojai, leidinio finansavimo šaltinis.

Toliau adaptuotas modelis naudojamas kaip teorinė prieiga disertacijos problemai spręsti. Aiškinantis, kokį perkodavimo / dekodavimo variantą renkasi skirtingų ideologinių kryptių JAV lietuvių spauda, kokios reikšmių struktūros taikomos koduojant diskursą ir kaip jis perkoduojamas / dekoduojamas, kokiomis reikšmių struktūromis remiamasi, taikomas kritinės diskurso analizės metodas (Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelis³⁹⁹), kuris plačiau nagrinėjamas metodologinėje disertacijos dalyje.

³⁹⁹ Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, 2nd ed. (London; New York: Routledge, 2013).

2 modelis. Vilniaus radijo diskurso kodavimo / perkodavimo / dekodavimo modelis. Sudaryta autorės

2. TYRIMO METODOLOGIJA

Šioje disertacijos dalyje pristatoma tyrimo metodologija, pagrindžiami pasirinkti kritinės diskurso analizės ir sakininės istorijos metodai, jungiami pirmojoje disertacijos dalyje tyrimui pritaikytas Hallo kodavimo / dekodavimo modelis su Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modeliu, pateikiami leidinių ir tekstų atrankos kriterijai, pristatomi tyrimo kokybę užtikrinantys veiksniai.

Tyrimo objektas: perkoduojamas / dekoduojamas propagandinis Vilniaus radijo diskursas užsienio lietuviams, pateikiamas skirtingų ideologinių krypčių („Draugas“ – katalikiškos, „Dirva“ – tautinės minties, „Naujienos“ – socialistinės, „Vilnis“ – komunistinės) JAV lietuvių spaudoje.

Tyrimo tikslas: pasitelkiant tyrimui pritaikytą Hallo kodavimo / dekodavimo, Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelius ir sakininės istorijos metodą, išanalizuoti, kokias atsparumo ir oponavimo propagandai strategijas, veikiamas keliasluoksnių reiškinių struktūrų, naudojo skirtingų ideologinių krypčių JAV lietuvių spauda, perkoduodama / dekoduo-dama Lietuvos SSR radijo laidų užsienio lietuviams propagandinį diskursą Šaltojo karo laikotarpiu.

Tyrimo uždaviniai:

- Sujungti tyrimu pritaikytą Hallo kodavimo / dekodavimo ir Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelius.
- Atlikti tyrimui reikalingų tekstų JAV lietuvių spaudoje atranką ir kategorizavimą.
- Remiantis sakininės istorijos metodu atlikti pusiau struktūruotus interviu su Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams vėlyvuoju sovietmečiu dirbusiais žurnalistais.
- Remiantis sukonstruotu empiriniu įrankiu išanalizuoti Vilniaus radijo užsienio lietuviams propagandos perkodavimą / dekodavimą JAV lietuvių leistuose skirtingų ideologinių krypčių laikraščiuose: „Draugas“, „Naujienos“, „Dirva“, „Vilnis“ 1948–1990 m.

Tyrime naudojami šaltiniai:

Pagrindiniai šaltiniai: skirtingų ideologinių krypčių JAV lietuvių spauda: „Draugas“, „Naujienos“, „Dirva“, „Vilnis“, leista 1948–1990 m.

Papildomi šaltiniai:

- sakininės istorijos metodu surinkti interviu su Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams vėlyvuoju sovietmečiu dirbusiais žurnalistais;

- oficialūs archyviniai ir nepublikuoti dokumentai;
- atsiminimai, dienoraščiai.

DP kartos išeivija traukėsi į JAV, Pietų Ameriką, Australiją, Vakarų Europos valstybes, tačiau disertacijoje analizuojama tik JAV leista lietuvių spauda. Toks sprendimas priimtas atsižvelgiant į išeivijos masiškumą. Nors nėra tikslių duomenų, kiek DP pasitraukė į skirtingas valstybes ir šaltinių duomenys skiriasi, galima daryti apibendrinančią išvadą, kad į JAV trauktasi masiškiausiai (5 lentelė).

5 lentelė. Lietuvių išeivių skaičius skirtingose šalyse persikėlus iš DP stovyklų. Sudaryta autorės, remiantis Eidinto „Lietuvių kolumbai“⁴⁰⁰, Bartusevičiaus „Lietuviai DP stovyklose“⁴⁰¹

Vietovė	Išeiviai
JAV	30 000 ⁴⁰² –40 000 ⁴⁰³
Australija	5000 ⁴⁰⁴ –10 000 ⁴⁰⁵
P. Amerika	4000 ⁴⁰⁶
D. Britanija	3000 ⁴⁰⁷ –5732 ⁴⁰⁸
Liko Vokietijoje	7550 ⁴⁰⁹
Belgija	2000 ⁴¹⁰
Nyderlandai	40 ⁴¹¹

Empirinėje tyrimo dalyje nagrinėjami scenarijai nuo 1948 spalio 4 d., t. y. pirmo laidos scenarijaus, saugomo Lietuvos centriniam valstybės archyve. Tyrimo pabaigos data laikoma 1990 kovo 11 d., kai buvo atkurta Lietuvos Nepriklausomybė. Pažymėtina, kad nuo 1965 m. Vilniaus radijas užsieniui pradėjo transliuoti ir anglų kalba, tačiau atsižvelgiant į tyrimo objektą, disertacijoje nagrinėjama tik lietuviškoji laidų dalis.

⁴⁰⁰ Eidintas, *Lietuvių kolumbai*, 96.

⁴⁰¹ Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, 453–81.

⁴⁰² Eidintas, *Lietuvių kolumbai*, 9.

⁴⁰³ Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje, 1945–1951*, 453–81.

⁴⁰⁴ Eidintas, *Lietuvių kolumbai*, 96.

⁴⁰⁵ Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, 453–81.

⁴⁰⁶ *Ibid*, 458–81.

⁴⁰⁷ Eidintas, *Lietuvių kolumbai*, 96.

⁴⁰⁸ Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, 453–81.

⁴⁰⁹ Eidintas, *Lietuvių kolumbai*, 96; Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, 453–81.

⁴¹⁰ Bartusevičius, *Lietuviai DP Stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, 453–81.

⁴¹¹ *Ibid*.

2.1. Kritinės diskurso analizės pasirinkimas

Kritinės paradigmos, kultūros studijų, kritinės diskurso analizės dermė ir jos pasirinkimas šiai disertacijai jau pristatyta teorinėje darbo dalyje. Tačiau būtina atskirai paaiškinti, kaip kritinė diskurso analizė suvokiama šioje disertacijoje. Tokį klausimą verčia kelti mokslininkų nesutarimas, kam reikėtų priskirti kritinę diskurso analizę. Tebesiginčijama, ar kritinę diskurso analizę reikėtų laikyti mokykla, teorija, metodu, požiūriu ar studija. Analizuojant platesnį, visos diskurso analizės kontekstą, sutariama, kad praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje išsiplėtojusi diskurso analizė tapo ne tik nauja metodologine tradicija, bet ir teorine prieiga. Pragmatikai (Brownas ir Gumperzas, kt.) diskursą dažniau suvokia kaip analitinę empirinio tyrimo prieigą, o postruktūralistai (Foucault, Lacanas, Althusseras, Butler, Saidas ir kt.) – kaip teorinį pagrindą. Diskurso analizė orientuota į mikrosociologinius elementus: kalbą, nusistovėjusią tvarką ir kontekstą⁴¹². Diskurso teorija – į makrosociologinius elementus: galią, subjektyvumą ir žinojimą⁴¹³. Vis dėlto pastaruoju metu tiek pragmatikų, tiek struktūralistų suvokimai dažnai persipina, ypač tai ryšku kritinėje diskurso teorijoje, kuri, viena vertus, atskleidžia galios santykius, kita vertus, jiems atskleisti pasitelkia kalbos ir konteksto analizę.

Kritinė diskurso analizė nepriskiriama konkrečiai mokyklai, tai labiau kritinė pozicija, skirta kalbai ir tekstams analizuoti. Tačiau istoriškai ir sistemiškai kritinė diskurso analizė yra kritinės prieigos socialinių mokslų dalis, o jos prielaidos kyla iš kritinės teorijos, labiausiai neomarksistinės Frankfurto mokyklos (Horkheimeris, Adorno)⁴¹⁴, vėliau išsiplėtojusios į daugiau atšakų. Iš šių teorinių prielaidų prieinama prie vieno pagrindinių kritinės diskurso analizės objektų – ideologijos ir jos efektų. Todėl neretai diskurso analizė vadinama ir ideologijos analize.

Disertacijos tyrime kritinė diskurso analizė suprantama kaip metodologinis įrankis, padedantis įgyvendinti tyrimo tikslą, tačiau interpretaciniame analizės lygmenyje remiamasi tyrimui pritaikytu kultūros studijų atstovo Hallo kodavimo / dekodavimo modeliu, kuris kyla iš kritinės teorijos. Tiek kritinės diskurso analizės, tiek Hallo kodavimo / dekodavimo modelio kritinės teorijos pamatas leidžia šias dvi sampratas jungti tarpusavyje.

⁴¹² Angermuller, *Discourse Studies Reader*, 5–7.

⁴¹³ *Ibid.*

⁴¹⁴ Horkheimer ir Adorno, *Apšvietos dialektika*.

2.2. Tyrimo eiga ir duomenų analizės metodai

2.2.1. Halo kodavimo / dekodavimo ir Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelių derinimas

Disertacijoje kritinė diskurso analizė atliekama derinant teorinėje darbo dalyje tyrimui pritaikytą Halo kodavimo / dekodavimo modelį ir Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelį, kuris remiasi idėja, kad tekstai negali būti suprasti arba analizuojami atskirai. Juos būtina analizuoti sąveikoje su kitais teksta ir socialiniu kontekstu⁴¹⁵. Siekiant geriau paaiškinti abiejų modelių dermę, disertacijoje šie modeliai pateikiami kaip bendras modelis (3 modelis).

Pažymėtina, kad Faircloughas siūlo tiek teorines, tiek metodologines diskurso analizės prielaidas, tačiau šiame darbe išskirtinai remiamasi būtent metodologinėmis Fairclougho suformuluotomis prielaidomis. Tokios jungtys, derinant skirtingus autorius, įprastos tiek bendrai socialinių mokslų tyrimams, tiek konkrečiai propagandinio diskurso analizei. Atlikus teorinėje darbo dalyje jau aptartą pusiau sisteminę literatūros apžvalgą, kurioje derinami propagandos ir diskurso terminai, konstatuotina, kad propagandos tyrimui dažniausiai pasitelkiama kritinė diskurso analizė, kuri remiasi Fairclougho⁴¹⁶, van Dijko⁴¹⁷, van Leuweno⁴¹⁸, Wodak⁴¹⁹ Derrida ir Hanseno⁴²⁰ siūlomais kritinės diskurso analizės metodologiniais įrankiais. Kai kurie nagrinėti darbai naudoja multimodalinę diskurso analizę⁴²¹. Be to, kai kuriuose darbuose kritinė diskurso analizė pasirenkama ne tik kaip metodas, bet ir teorinė prieiga, remiantis Foucault⁴²² ar Laclau ir Mouffe⁴²³ teorinėmis koncepcijomis.

⁴¹⁵ Winther Jørgensen ir Phillips, *Discourse Analysis*, 64–5.

⁴¹⁶ Khachatryan, „Critical Discourse Analysis of Russian LGBT Law and Its Propaganda in Russian Media“; Seyed Ali, „Propaganda Techniques: A Discourse Analysis of Resalat and Etemad-E Melli Editorials/Seyed Ali Javadi“; Wyszomierski, „Boko Haram“, 503–15.

⁴¹⁷ Seyed Ali, „Propaganda Techniques: A Discourse Analysis of Resalat and Etemad-E Melli Editorials/Seyed Ali Javadi“; Sasongko ir Andaninggar, „A Critical Discourse Analysis“, 1–8; Wyszomierski, „Boko Haram“, 503–15.

⁴¹⁸ Sasongko ir Andaninggar, „A Critical Discourse Analysis“, 1–8.

⁴¹⁹ Richardson ir Colombo, „Continuity and Change“, 180–202.

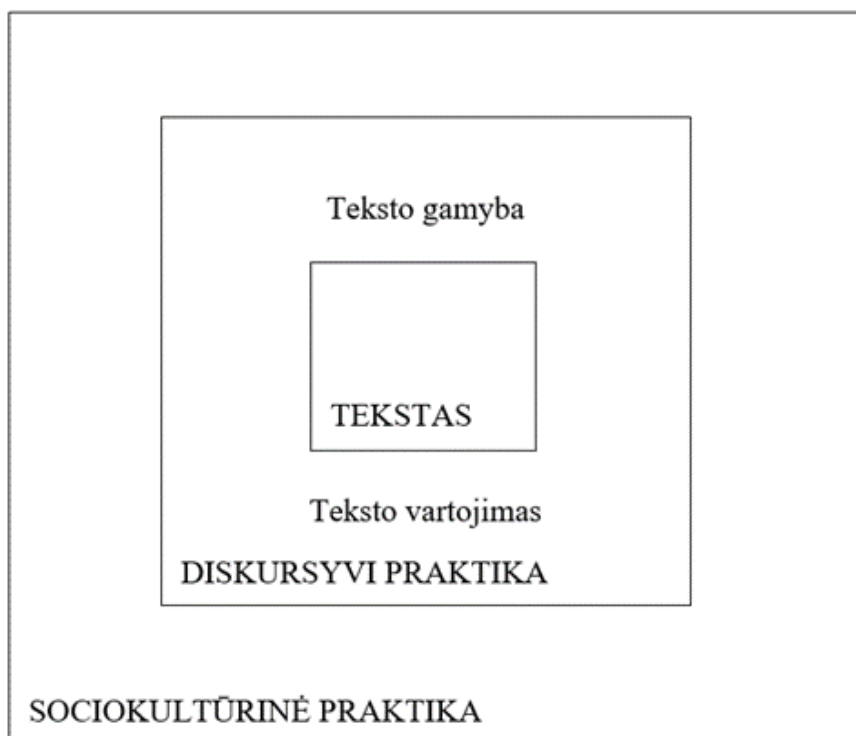
⁴²⁰ Baumann, „‘Propaganda Fights’“, 288–307.

⁴²¹ Nashiroh, „Propaganda Message Constructions“; Wang ir Zhang, „A Multimodal Discourse Analysis“, 1261–65.

⁴²² Khachatryan, „Critical Discourse Analysis of Russian LGBT Law and Its Propaganda in Russian Media“.

⁴²³ Seyed Ali, „Propaganda Techniques: A Discourse Analysis of Resalat and Etemad-E Melli Editorials/Seyed Ali Javadi“.

Faircloughas siūlo diskursą nagrinėti trimis lygmenimis: **teksto, diskursyvos praktikos ir sociokultūrinės praktikos** (4 schema)

4 schema. Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelis⁴²⁴

Teksto lygmeniu lingvistiniais įrankiais atliekama teksto analizė ir *aprašomos* formaliosios teksto ypatybės, pvz., žodynas, gramatika, sintaksė, sakinio darna ir t. t.⁴²⁵. Nemažai tipologijų, kurių reikėtų ieškoti atliekant teksto analizę, įvairiuose darbuose pateikė pats Faircloughas⁴²⁶, tačiau tyrėjai dažnai remiasi ir kitais autoriais, padedančiais lingvistiškai paaiškinti nagrinėjamas tipologijas⁴²⁷. Skirtinguose tekstuose vis kitos teksto savybės

⁴²⁴ Fairclough, *Media Discourse*, 59.

⁴²⁵ Fairclough, *Media Discourse*, 57; Winther Jørgensen ir Phillips, *Discourse Analysis*, 60–96.

⁴²⁶ Norman Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research* (London: Routledge, 2003); Fairclough, *Media Discourse*; Norman Fairclough, *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* (Routledge, 2013).

⁴²⁷ Jean Jacques Weber, „Dickens’s Social Semiotic: The Modal Analysis of Ideological Structure“, kn. *Language, Discourse and Literature*, sud. Jean Jacques Weber, (Routledge, 2003), 101–16; Michael Alexander Kirkwood Halliday, „Language as Social Semiotic“, kn. *The Discourse Studies Reader*, 263–72 (Amsterdam: John Benjamins, 2014).

gali tapti reikšmingos, todėl ieškomas tipologijas reikia pritaikyti konkretaus tyrimo tikslui, o pirminiame etape išanalizuoti kuo daugiau tipologijų.

Disertacijoje, jungiant tyrimui pritaikytą Hallo kodavimo / dekodavimo modelį ir Fairclougho metodologinius kritinės diskurso analizės įrankius, teksto analizės lygmeniu siekiama nustatyti, kokiam dekodavimo variantui: dominuojančiam / hegemoniniam, derybiniam, opoziciniam ar kitam priskirtinas tekstas⁴²⁸. Atliekant teksto analizę pirmiausia remiamasi bendru dažniausiai naudojamų teksto analizės tipologijų rinkiniu (6 lentelė), sudarytu tyrimo autorės pagal Fairclougho, Weberio ir Halliday siūlomas tipologijas. Vėliau išskiriamos ir kuriamos naujos tipologijos, kurios leidžia geriausiai nustatyti dekodavimo variantus.

6 lentelė. Tyrimo pradžioje naudojamos tipologijos. Sudaryta autorės, remiantis Halliday⁴²⁹, Weber⁴³⁰, Fairclough⁴³¹

Eilės Nr.	Tipologija
1.	Žodžių junginiai (būdvardžių junginiai su daiktavardžiais,rieveiksmių – su veiksmažodžiais)
2.	Oficialus ir neoficialus žodynas
3.	Modalumai (mažai intensyvūs, labai intensyvūs)
4.	Veikiamosios / neveikiamosios rūšies vartojimas
5.	Nominalizacija
6.	Teksto žanras ir struktūra
7.	Tematinė struktūra
8.	Nuotaikos pasirinkimas

Diskursyvios praktikos lygmeniu interpretuojami procesai, susiję su teksto gamybos ir vartojimo aspektais, analizuojama, kaip tekstai buvo pagaminti, ar tekstų autoriai remiasi jau egzistuojančiais diskursais ir žanrais bei kaip jie interpretuojami. Šiame etape svarbūs tampa Fairclougho vartojami interdiskursyvumo, kuris atsiranda, kai komunikaciniame įvykyje artikuliuojami skirtingi diskursai ir žanrai, ir intertekstualumo, kai remiamasi kitais tekstais, terminais. Pastarasis ypač svarbus šios disertacijos tyrimui, nes dauguma į analizę patenkančių tekstų yra interdiskursyvūs. Disertacijos tyrime taip pat analizuojamos skirtingų ideologinių srovių leidinių tekstų sąsajos. Dar vienas Fairclougho vartojamas terminas – diskurso tvarka, kurio

⁴²⁸ *Šios dalies pagrindu parengtas ir publikuotas straipsnis: Rūta Kupetytė, „Diskurso analizė taikant Stuardo Hallo „Kodavimo/dekodavimo“ modelį“. Logos, nr. 112 (2022): 216–22, <https://doi.org/10.24101/logos.2022.64>.*

⁴²⁹ Halliday, „Language as Social Semiotic“.

⁴³⁰ Weber, „Dickens’s Social Semiotic: The Modal Analysis of Ideological Structure“.

⁴³¹ Fairclough, *Media Discourse*.

analizė leidžia svarstyti apie tai, ar diskursyvinė praktika atkuria, ar pertvarko esamą tvarką ir kokių pasekmių tai turi kitam tyrimo etapui, t. y. socialinės praktikos⁴³². Šiame etape taip pat remiamasi archyviniais dokumentais, kuriuose aprašoma propagandinio Vilniaus radijo diskurso gamyba.

Interpretuojant diskursyvias praktikas pirmiausia siekiama nustatyti, jei įmanoma, teksto sąsajas su kitais tekštais. Pavykus nustatyti grįžtama prie tekstinės analizės, kai analizuojamas koduotas diskursas ir aiškinamasi, kaip tekstas buvo perkoduojamas / dekoduojamas JAV lietuvių išeivijos spaudoje.

Šis etapas stipriai siejasi su teorinėje darbo dalyje jau pristatytais Hallo vartojamais gamintojo (koduotojo) ir vartotojo (dekoduotojo) terminais ir kodavimą bei dekodavimą nulemiančiomis gamybos santykių ir techninės infrastuktūros struktūromis.

Sociokultūrinės praktikos lygmeniu plačiau aiškinamas ekonominis, politinis ir sociokultūrinis kontekstai, kuriuose kuriamas ir perkoduojamas / dekoduojamas diskursas⁴³³. Pažymėtina, kad šiame etape būtinos papildomos teorinės prielaidos, kurios paaiškintų sociokultūrinės praktikas, per kurias reiškiasi galios, dominavimo ir priešinimosi santykiai. Todėl remiamasi tiek bendrąja Hallo kodavimo / dekodavimo modelio koncepcija, tiek modelio adaptacijai pasitelktais autoriais.

⁴³² Fairclough, *Media Discourse*, 58–9; Philips and Jorgensen, „Discourse Analysis as Theory and Method“, 60–96.

⁴³³ Fairclough, *Media Discourse*, 62.

3 modelis. Vilniaus radijo propagandinio diskurso užsienio lietuviams kodavimo / dekodavimo ir Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modelių jungtis. Sudaryta autorės

2.2.2. Sakytinės istorijos metodas

Disertacijos tyrime, papildant kontekstinius duomenis, būtinus diskursui interpretuoti ir aiškinti, taip pat pasitelkiamas sakytinės istorijos metodas, kuriuo siekiama surinkti praeities liudijimus, leidžiant patiems tyrimo dalyviams spręsti, kiek ir kaip pasakoti. Šis metodas, kaip papildomas, į disertacijos tyrimą įtrauktas atrinkus tekstus. Atrankos metu nustatyta, kad Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams klausymosi pikas buvo pasiektas būtent vėlyvuju sovietmečiu. Ši aplinkybė reikalauja papildomai aiškinti, kaip keitėsi Vilniaus radijo užsienio lietuviams propagandinis diskursas ir kokios tiek formalios, tiek subjektyvios aplinkybės tai lėmė. Atsižvelgiant į tai, kad darbe naudojamas transnacionalinis požiūris, žurnalistai, dirbę laidose, traktuojami kaip tinkamiausias šaltinis šioms aplinkybės atskleisti.

Tyrėjui sakytinės istorijos metodu renkami duomenys leidžia atskleisti subjektyvius faktorius⁴³⁴. Šis metodas ypač svarbus sovietmečio (dažnai naudojamas ir Lietuvoje, tiriant sovietmetį mikrolygmeniu⁴³⁵) tyrimams pirmiausia todėl, kad leidžia susikurti papildomą šaltinį ir išvengti galimai selektyviai archyvuose išlikusių dokumentų, kurie gali klaidinti tyrėją⁴³⁶. Kitas tokio metodo pasirinkimas – šaltinių trūkumas⁴³⁷, kurį patvirtina ir disertacijoje jau ne kartą minėta autorė Roth-Ey, nagrinėjanti sovietinį radiją ir televiziją⁴³⁸.

Yra daug metodo privalumų, tačiau jo patikimumas kvestionuojamas nuo to laiko, kai pradėtas naudoti didesne apimtimi – po Antro pasaulinio karo⁴³⁹. Pozityvistinės kritikos keliama informantų galimybių prisiminti, nostalgijos praeičiai, kolektyvinio naratyvo, interviuotojo ir informanto šališkumo klausimai⁴⁴⁰. Metodo šalininkai teigia, kad subjektyvūs

⁴³⁴ Thomson, „The Voice of the Past“, 24.

⁴³⁵ P vz., Rimantas Kmita et al., *Nevienareikšmės situacijos: pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką* (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015); Vilius Ivanauskas, *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015); Lijana Stundžė ir Giedrė Rutkauskaitė, „Moterų sakytinė istorija: komunikacinis aspektas“, *Informacijos mokslai*, nr. 68 (2014): 63–76, <https://doi.org/10.15388/Im.2014..3920>; Cidzikaitė et al., *Manėm, kad greit grįšim*; Tomas Vaiseta, *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuju sovietmečiu (1964–1984)* (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija: Naujasis židinys–Aidai, 2014).

⁴³⁶ Inga Vinogradnaitė et al., *Sakytinė istorija kaip sovietmečio tyrimo metodas* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018), 8.

⁴³⁷ *Ibid.*, 7.

⁴³⁸ Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*, 287.

⁴³⁹ Thomson, „The Voice of the Past“, 11.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, 9.

prisiminimai leidžia ne tik analizuoti istorinę praeitį, bet taip pat dabarties ir praeities, individualių ir kolektyvinių prisiminimų ryšius⁴⁴¹. Kai kurie mokslininkai pažymi ir tai, kad subjektyvumo problema kyla analizuojant ne tik sakytinės istorijos metodu surinktus duomenis, bet ir oficialius rašytinius šaltinius⁴⁴².

Nemažai diskusijų kyla ir dėl to, kaip tinkamiausiai rinkti duomenis⁴⁴³. Dažniausiai keliama klausimai, ar šiuo metodu renkant duomenis reikalingas išankstinis klausimynas, ar pokalbį pakanka įrašyti tik garsu, ar būtinas ir vaizdo įrašas, ar visas pokalbis turėtų būti transkribuotas, ar interviu medžiaga turėtų tapti prieinama kitiems tyrėjams⁴⁴⁴. Sovietmečio laikotarpį sakytinės istorijos metodu tiriantys mokslininkai perspėjami, jog tyrėjas gali susidurti su išankstine problema, kad žmonės, pasakodami apie savo santykį su sovietmečiu, gali norėti pasirodyti geresni nei yra iš tikrųjų⁴⁴⁵. Kitas svarbus elementas – paties tyrėjo santykis su sovietmečiu, t. y. galimas subjektyvus tyrėjo, gyvenusio sovietmečiu, laikotarpio vertinimas arba pernelyg didelė tyrėjo, negyvenusio sovietmečiu, kritika surinktiems duomenims⁴⁴⁶.

Disertacijai pasirinktas teminis sakytinės istorijos interviu, kuris leidžia orientuotis į konkretų tyrimo objektą ir papildyti jau turimus duomenis⁴⁴⁷. Interviu metu naudojamas pusiau struktūruotas klausimynas⁴⁴⁸ su iš anksto parengtais orientaciniais klausimais, tačiau paliekant galimybę pokalbio metu juos keisti ar pildyti.

2.2.3. Tyrimo etika

Iš viso apklausti 6 žmonės (4–5, 7–10 priedai), dirbę vėlyvuju sovietmečiu Vilniaus radijo užsienio lietuviams lietuvių kalba ir 1 dirbęs (-usi) laidose anglų kalba (6 priedas). Informantai atrinkti pagal sniego gniūžtės

⁴⁴¹ Valerie Yow, „Interviewing techniques and strategies“, kn. *The Oral History Reader*, sud. Robert Perks, Alistair Thomson (Routledge, 2015), 153–78.

⁴⁴² Loreta Jokonytė, „Ieškant neužrašyto – sakytinė istorija literatūros tyrimuose“, kn. *Nevienareikšmės situacijos: pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sud. Rimantas Kmita, (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015), 17–30.

⁴⁴³ Stundžė ir Rutkauskaitė, „Moterų sakytinė istorija“, 63–76.

⁴⁴⁴ Donald Ritchie, *Doing Oral History* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 19.

⁴⁴⁵ Ainė Ramonaitė et al., *Nematomas sovietmečio visuomenė* (Vilnius: Naujasis židinyš–Aidai, 2015), 25.

⁴⁴⁶ Žyngintas Pečiulis, „Sovietinės televizijos diskurso daugialypumas: oficialumo ir nuoširdumo drama“, *Informacijos mokslai*, nr. 67 (2013): 113–28, <https://doi.org/10.15388/Im.2013.0.1588>.

⁴⁴⁷ Thomas L. Charlton et. al, *History of Oral History: Foundations and Methodology*. (AltaMira Press, 2007), 79; Vinogradnaitė et al., *Sakytinė istorija*.

⁴⁴⁸ Alan Bryman, *Social Research Methods*, 4th ed. (Oxford: Oxford University Press, 2012), 469–98.

principą, kai randamas vienas ar keli žmonės, susiję su tyrimo klausimais, o šie pasiūlo kitus su tyrimo klausimais susijusius dalyvius⁴⁴⁹. Disertacijai taip pat naudojami Rakausko magistro darbe publikuojami interviu su laidų užsieniui anglų kalba redakcijoje dirbusiais darbuotojais. Kadangi interviu užsimenama ir apie laidas užsieniui lietuvių kalba, šių interviu medžiaga padeda geriau paaiškinti tyrimo rezultatus, ypač apimančius ankstyvąjį Šaltojo karo laikotarpį.

Renkant duomenis sakytinės istorijos metodu, ypač svarbu užtikrinti etikos principus. Disertacijos tyrimo metu siekta laikytis savanoriškumo ir informuoto sutikimo principo. Kalbant su žurnalistais sakytinės istorijos metodu, taip pat remtasi LR akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus Atitikties mokslinių tyrimų etikai vertinimo gairių dalimi, skirta Humanitarinių ir socialinių mokslų tyrėjams⁴⁵⁰. Pagrindiniai šioje dalyje įvardijami principai, kuriais vadovaujamasi disertacijoje:

- *Pagarba tiriamiesiems, kuri apima savanorišką dalyvavimą ir informuotą sutikimą dalyvauti tyrime.* Visi tyrime dalyvavę informantai buvo supažindinti su tyrimo tikslu, medžiagos naudojimu, duomenų saugojimu, galimybe bet kada tyrimo metu ar po jo pasitraukti iš tyrimo, institucijos, kurioje atliekamas tyrimas, duomenimis. Visi tyrime dalyvavę informantai davė sutikimus, pasirašydami rašytinę informuoto asmens sutikimo formą (2 priedas). Be to, pokalbio pradžioje visų tyrimo dalyvių perklausta, ar jie sutinka dalyvauti tyrime.

- *Konfidencialumas ir duomenų apsauga.* Šiuo atveju disertacijos autorė susidūrė su iššūkiu, kaip suderinti vieną iš sakytinės istorijos tikslų – renkamą medžiagą padaryti prieinamą kitiems tyrėjams, tačiau kartu užtikrinti konfidencialumą ir duomenų apsaugą, kurio pageidavo viena(s) informantas (-ė). Pažymėtina, kad interviu medžiaga sakytinės istorijos šaltiniu tampa tada, kai net ir po tyrimo duomenys saugomi ir prieinami kitiems tyrėjams⁴⁵¹. Šio tyrimo atveju duomenų saugojimas užtikrinamas tyrėjos apsisprendimu transkribuoti visą tyrimo metu surinktą interviu medžiagą, nepaisant to, kurios dalys naudojamos tyrimui. Duomenų prieinamumas užtikrinamas renkantis viešą disertacijos publikavimą. Dėl tokio duomenų saugojimo ir naudojimo visi tyrime dalyvavę informantai sutiko pažymėdami, kaip galima naudoti pokalbių metu surinktus duomenis:

Nuasmeninti tapatybę (nepateikti vardo, pavardės, lyties).

⁴⁴⁹ Bryman, *Social Research Methods*, 424.

⁴⁵⁰ Lietuvos Respublikos akademinės etikos ir procedūrų kontrolierius, *Įsakymas dėl atitikties mokslinių tyrimų etikai vertinimo gairių tvirtinimo*, Nr. V-60, Vilnius, 2020, <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/litTAD/1a13d0423daf11ec99bbc1b08701c7f8?jfwid=18ynyncwat> (žiūrėta 2023 sausio 3 d.).

⁴⁵¹ Vinogradnaitė et al., *Sakytinė istorija*, 57–8.

TAIP NE

Sutinku, kad viso interviu transkripcija būtų pateikta Rūtos Kupetytės rengiamoje ir viešai publikuojamoje disertacijoje.

TAIP NE

Sutinku, kad interviu transkripcijomis prireikus galėtų naudotis kiti tyrėjai.

TAIP NE

Kiti ribojimai.....

Su šešiais informantais buvo kalbama susitikus gyvai, su vienu (-a) informantu (-e) – per „Microsoft Teams“ programą, nepateikiant konkrečių klausimų iš anksto, tik nurodant pokalbio temą. Prieduose (4–11) pateikiamos pokalbių transkripcijos – visų pokalbių medžiaga. Siekiant autentiškumo, informantų kalba netaisyta. Nors interviu metu pasitaikydavo nukrypimų nuo šio darbo temos, transkripcijose pateikiami visi transkribuoti pokalbiai. Pokalbių trukmė – nuo 43 min iki 2 val.

Šeši iš septynių tiriamųjų sutiko, kad jų sakytinės istorijos metodu surinkti pasakojimai būtų pateikiami nenuasmeninti, t. y. pateikiant vardą pavardę. Du dalyviai įvardijo kitus ribojimus, pavyzdžiui, nuasmeninti kai kurių tyrime minimų asmenų tapatybes, ar pokalbio metu įvardijo, kad nenorėtų, jog kai kurios vietos atsirastų transkripcijose. Visi šie tyrimo dalyvių reikalavimai buvo besąlygiškai išpildyti. Kadangi tyrimo dalyviai pateikė skirtingas pozicijas dėl jų pačių nuasmeninimo, nuspręsta nepateikti nė vieno tyrime dalyvavusio asmens tapatybės (7 lentelė). Su kai kuriais tyrimo dalyviais buvo susitikta ne vieną kartą, susiskambinta ar susirašyta laiškais, siekiant patikslinti kai kurias pokalbiuose minimas aplinkybes. Kai kurie tyrimo dalyviai patys savo iniciatyva norėjo susitikti dar kartą. Nuasmeninimas netaikomas interviu medžiagai iš Rakausko magistro darbo, kadangi šiame darbe jie pateikti nenuasmeninti.

7 lentelė. Sakytinės istorijos metodu apklaustų informantų sąrašas. Sudaryta autorės

Pavadinimas	Nuasmeninimo reikalavimai	Pokalbio trukmė	Atlikimo būdas	Kitos pastabos
1 informantas	Nuasmeninti tapatybę	43 min. 21 s	Tiesioginis pokalbis	
2 informantas	Tapatybės leidžiama nenuasmeninti, tačiau prašoma nuasmeninti kai kuriuos pokalbyje minimus asmenis	2 val. 00 min.	Tiesioginis pokalbis	Su informantu detalėms patikslinti bendrauta kelis kartus
3 informantas	Tapatybės leidžiama nenuasmeninti	35 min. 34 s	„MS Teams“ vaizdo ir garso pokalbis	
4 informantas	Tapatybės leidžiama nenuasmeninti	44 min. 48 s	Tiesioginis pokalbis	Pokalbis iš dviejų dalių, nes buvo pertrauktas telefono skambučio. Su informantu susitikta kelis kartus detalėms patikslinti. Be to, informantas papildomai mintis siuntė el. paštu
5 informantas	Tapatybės leidžiama nenuasmeninti	48 min. 55 s	Tiesioginis pokalbis	
6 informantas	Tapatybės leidžiama nenuasmeninti	29 min. 22 s	Tiesioginis pokalbis	
7 informantas	Tapatybės leidžiama nenuasmeninti, tačiau prašoma nuasmeninti kai kuriuos pokalbyje minimus asmenis	45 min. 17 s	Tiesioginis pokalbis	

2.3. Leidinių atrankos kriterijai

Johnas P. Balys 1976 m., remdamasis enciklopediniu JAV etninių laikraščių ir periodinių leidinių katalogu⁴⁵², išskyrė 12 tuo metu JAV leistų lietuviškų skirtingų ideologinių kryptų laikraščių (1 priedas) ir 42 žurnalus, nors pabrėžia, kad sąrašas gali būti nevisai tikslus⁴⁵³. Pasak Balio, lietuviški leidiniai palaikė kurią nors ideologinę kryptį, kurios šalininkų lėšomis dažniausiai ir buvo išlaikomi. Prano Lavinsko teigimu, XIX a. pab. – XX a. pr. susiformavęs leidinių priskyrimas vienai ar kitai kryptiai po Antrojo pasaulinio karo dar labiau sustiprėjo⁴⁵⁴. Lavinskas lietuvių išeivijos leidinius skirsto į sroves: kairiąją (socialdemokratiniai laikraščiai), vidurio (liaudininkų, tautiškujų demokratų, tautininkų) ir dešiniąją (krikščionių demokratų). Autorius neišskiria egzistavusios komunistinės krypties spaudos, tačiau, atsižvelgiant į disertacijos problemą ir siekiant aprėpti kuo daugiau ideologijų, ji taip pat įtraukta. Neminima ir vėliau susiformavusi liberalioji srovė, kuri leido leidinius: „Akiračiai“ ir „Metmenys“. Akcentuotina, kad į tyrimo leidinių sąrašą planuota įtraukti ir liberaliajai JAV lietuvių išeivijos srovei priklausiusį leidinį, tačiau tyrimo pradžioje atlikta bandomoji tekstų atranka parodė, kad abu liberalūs leidiniai Vilniaus radijo turinio necitavo. Taip galėjo nutikti dėl to, kad jie buvo priskiriami žurnalų kategorijai ir periodiškumas nebuvo toks intensyvus kaip kitų JAV lietuvių išeivijos srovių leistų leidinių.

Disertacijos tyrimui leidiniai atrinkti pagal šiuos kriterijus:

- leidinys priskiriamas laikraščio kategorijai ir didžiąją nagrinėjamo laikotarpio dalį buvo leidžiamas ne rečiau nei kartą per savaitę. Tokį sprendimą nulėmė pirminė žurnalų ir mėnesinių ar dvisavaitinių laikraščių apžvalga. Ji parodė, kad Vilniaus radijo laidos juose necituojamos arba tai daroma itin retai;

- siekiant aprėpti pagrindines išeivijos leidinių sroves: dešiniąją, vidurio, kairiąją ir komunistinę, tyrimui pasirinkta po vieną kiekvienos srovės leidinį, turėjusį didžiausią tiražą.

Disertacijos tyrimui iš viso atrinkti keturi dienraščiai: „Draugas“ – dešinėsios srovės (katalikiškas), „Dirva“ – vidurio srovės (tautinės minties), „Naujienos“ – kairiosios srovės (socialistinis), „Vilnis“ – komunistinis.

⁴⁵² Lubomyr R. Wynar, Lois Buttlar, ir Anna T. Wynar, *Encyclopedic Directory of Ethnic Organizations in the United States* (Libraries Unlimited, 1975).

⁴⁵³ John P. Balys, „The American Lithuanian Press“, *Lituanus* 22, nr. 1 (1976): 42–53.

⁴⁵⁴ Pranas Lavinskas, *Amerikos lietuvių laikraščiai, 1879–1955* (New York: F. J. Lavinskas, 1956), 8–9.

Laikraštis „Naujienos“ baigtas leisti 1986 m., todėl neapima viso tyrimo laikotarpio, tačiau galima socialistinės srovės leidinio alternatyva – laikraštis „Keleivis“ buvo leidžiamas dar trumpiau, t. y. iki 1979 m., todėl tyrime nuspręsta analizuoti būtent „Naujienas“. Išsamiau ideologijos leidiniams daryta įtaka aptariama tiriamojoje disertacijos dalyje. Detaliau paaiškinti reikia komunistinio, save vadinusio pažangiųjų lietuvių, leidinio „Vilnis“ pasirinkimą ir leidimo aplinkybes. Pats laikraštis savo tikslus draugijos „Tėviškė“ leistame leidinyje „Vilnis ir vilniečiai“ įvardijo kaip „[...] šmeižikiškų prasimanymų apie Sovietų Sąjungos gyvenimą demaskavimą, teisingą faktų aiškinimą, teisingų faktų apie sovietinę Lietuvą aiškinimą“ ir t. t.⁴⁵⁵. Tai, kad jubiliejinį „Vilnies“ leidinį išleido būtent draugija „Tėviškė“, rodo tiesiogines leidinio sąsajas su okupuota Lietuva, pirmiausia turinio dalijimosi aspektu⁴⁵⁶. Komunistiniams laikraščiams „Vilnis“ ir „Laisvė“ nuo maždaug 1966 m. medžiaga buvo teikiama iš draugijos „Tėviškė“, kitą dalį medžiagos rengė ir siuntė sovietinė naujienų agentūra ELTA. Nuo 1986 m. nuspręsta, kad medžiagą turėtų rengti tik draugija „Tėviškė“, motyvuojant, kad ji geriau žino išeivijos poreikius. Taip pat tuo metu LKP CK sekretoriui Lionginui Šepečiui buvo išdėstytas „Laisvės“ ir „Vilnies“ prašymas, kad stokojant lėšų, laikraštiniai tekstai būtų surenkami LKP CK spaustuvėje⁴⁵⁷. Be to, 1987 m. LSSR KGB 1-ojo skyriaus parengtuose pasiūlymuose, kaip stiprinti darbą su emigracija, siūloma progresyvioms lietuvių emigrantų organizacijoms gerai paruošti medžiagą publikuoti laikraščiuose „Vilnis“ ir „Laisvė“⁴⁵⁸.

Atsižvelgiant į tai, kad ne visi tyrimui pasirinkti leidiniai arba ne visas tyrimui reikalingas laikotarpis yra suskaitmenintas arba suskaitmenintas skirtingose platformose, kurios siūlo skirtingus paieškos įrankius, tyrimui reikalingų tekstų paieška vykdyta mišriu būdu. Visi tyrimui reikalingi „Draugo“ ir „Dirvos“ numeriai suskaitmeninti portale *spauda.org*⁴⁵⁹, koordinuojamame Lituanistikos tyrimo centro Čikagoje. Leidiniai 2023 m.

⁴⁵⁵ *Vilnis ir vilniečiai: 65 metai Čikagos lietuvių darbininkų laikraščiu* (Čikaga, Illinois: Vilnius: Vilnis; „Tėviškė“ draugija: Mintis, 1985), 20.

⁴⁵⁶ LTSR Ministrų tarybai, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-3, ap. 1, b. 249, l. 39.

⁴⁵⁷ LKP CK Sekretoriui drg. L. Šepečiui. 1986 08 05. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 278, b. 259, l. 1; LKP CK Užsienio ryšių skyriui. Dėl medžiagos rengimo išeivijos pažangiai bei liberaliai spaudai. 1986 04 04. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-3, ap. 1, b. 264.

⁴⁵⁸ Предложения по усилению работы с литовской эмиграцией. 1987 11 17. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-35, ap. 2, b. 236, l. 199–202.

⁴⁵⁹ „Dirvos“ archyvo rodyklė, Lituanistikos tyrimo centras, prieinamas per: <http://www.spauda.org/dirva-laikrastis/>; „Draugo“ archyvo rodyklė, Lituanistikos tyrimo centras, prieinamas per: <http://www.draugas.org/rodykle-index/>.

kovą nebuvo baigti skaitmeninti, portale galima rasti tik dalį reikalingo laikotarpio (1948–1958 ir 1970–1986) laikraščio „Naujienos“, todėl taip pat nagrinėjami trūkstami popieriniai numeriai, saugomi Lituanistikos tyrimo centre, Balzeko lietuvių kultūros muziejuje Čikagoje ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos retų spaudinių skyriuje. Laikraštis „Vilnis“ nesuskaitmenintas (išskyrus 1950 m. rugpjūčio 10, gruodžio 29 ir 1951 m. liepos 2–31 numerius, kuriuos galima rasti portale *epaveldas.lt*), todėl tyrimui nagrinėjami popieriniai „Vilnies“ numeriai, saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos bendruosiuose fonduose, Nacionaliniame publikuotų dokumentų archyvine fonde ir Lituanistikos tyrimo centro Pasaulio archyve Čikagoje. Pažymėtina, kad tyrimo metu pavyko surinkti visus: „Draugo“ ir „Dirvos“ numerius, trūksta dalies 1964 m. leistų „Naujienų“ numerių, taip pat kai kurių viso nagrinėjamo laikotarpio leidinio „Vilnis“ numerių.

Atliekant tyrimą svarbu atsižvelgti, kad skiriasi leidinių periodiškumas, be to, ne visi leidiniai apima visą tyrimo laikotarpį. Nors egzistuoja minimų ribotumų, visus minėtus leidinius įtraukti svarbu skirtingų lietuvių išeivijos srovių Vilniaus radijo propagandinio diskurso užsienio lietuviams perkodavimo / dekodavimo aplinkybėms atskleisti.

2.4. Tekstų, kuriuose minimas Vilniaus / Lietuvos radijas, atranka, atmetimas ir kategorizavimas

Portale *spauda.org* siūlomas plataus panaudojimo, atviro kodo ir tekstinės įvesties apdorojimo variklis „Elastic Search“, pagal reikšminius žodžius filtruojantis tekstus, kuriuose minimi pasirinkti žodžiai. Siūlomos skirtingos detalios paieškos galimybės: pagal pasirinktą metų laikotarpį, metus, mėnesį arba konkretų numerį. Pradedant tyrimą buvo išbandytos visos siūlomos paieškos galimybės. Nustatyta, kad ieškant pagal pasirinktus metus ar mėnesį, aptinkami ne visi numeriai, kuriuose minima reikšminio žodžio šaknis. Todėl tyrimui pasirinkta smulkiausia galima paieška, t. y. kai reikšminių žodžių ieškoma kiekviename numeryje atskirai.

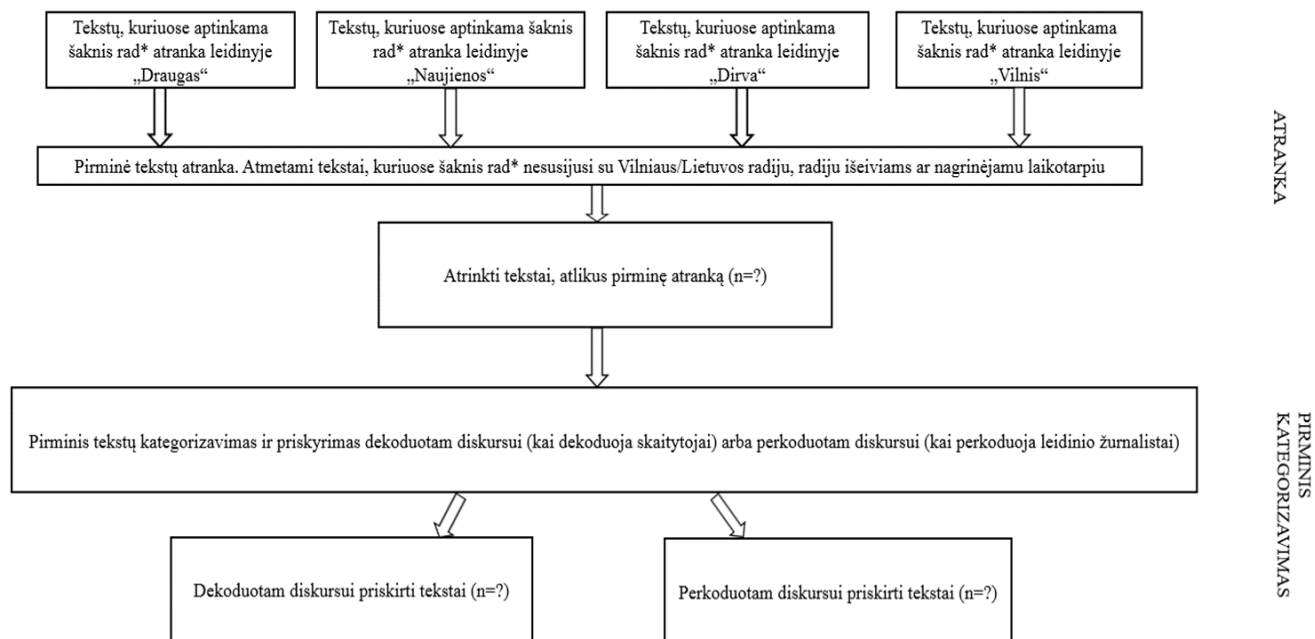
Atsižvelgiant į tai, kad Vilniaus radijas kai kuriais atvejais spaudoje buvo vadinamas Lietuvos radiju arba radiju išeiviams, reikšminiu paieškos žodžiu pasirinktas žodis radijas. Paieškos sistemoje vartojama ne visa žodžio šaknis, o pirmosios trys raidės rad*. Tokį sprendimą nulėmė tai, kad maždaug iki 1950 m. JAV lietuvių išeivijos spaudoje vietoj žodžio „radijas“ aktyviai

vartotas radio⁴⁶⁰. Leidinio „Vilnis“ tekstai nagrinėjami nuosekliai skaitant visus numerius ir visus juose esančius tekstus, ieškant reikšminio žodžio šaknies.

Pirminio kategorizavimo metu atrinkti tekstai priskiriami perkodavimo, kai radijo laidas cituoja ir komentuoja leidinio žurnalistai ar bendradarbiai, arba dekodavimo, kai radijo laidas cituoja arba komentuoja skaitytojai, variantui. Antrinis kategorizavimas ir atmetimas aprašomas tyrimo metu. Kategorizavimui disertacijos tyrime pasitelkiamas tematinės indukcinės analizės metodas⁴⁶¹ (5 schema).

⁴⁶⁰ 1950 08 24 leidinyje „Dirva“ buvo diskutuojama, ar žodžius: milijonas, milijardas, socialistas ir t. t. reikėtų rašyti su j raide ar be.

⁴⁶¹ Mostafa Javadi ir Zarea Koroush. „Understanding Thematic Analysis and Its Pitfalls“, *Journal of Client Care* 1, nr. 1 (2016): 33–9.

5 schema. Tekstų atranka, atmetimas ir pirminis ir kategorizavimas. Sudaryta autorės

2.5. Tyrimo kokybės užtikrinimas

Įprastai mokslinių tyrimų kokybė ir rezultatai vertinami pagal kriterijus kaip tinkamumas (dažnai skirstomą į vidinį ir išorinį) ir patikimumas. Kai kurie autoriai taip pat išskiria objektyvumą. Vis dėlto pastaraisiais kriterijais labiau remiami kiekybiniai tyrimai, todėl minėtus kokybinių tyrimų kriterijus Lincolnas ir Guba siūlo keisti alternatyviais kriterijais: *tikėtinumu*, *perkeliamumu*, *priklausomumu* ir *patvirtinamumu*⁴⁶². Tokie kriterijai stipriai įsitvirtino kokybiniuose tyrimuose, todėl jais remiasi ir ši disertacija, tačiau nuolat galvojant apie joje taikomą kritinę diskurso analizę ir galimybes jai pritaikyti minėtus kriterijus.

Tikėtinumas. Nors egzistuoja nemažai elementų, kaip pagrindinis kriterijus išskiriama trianguliacija, kurią galima skaidyti į duomenų trianguliaciją, apimančią kelis skirtingus duomenų šaltinius; metodologinę trianguliaciją, įtraukiant skirtingus duomenų rinkimo būdus, kurie patvirtintų rezultatų dermę; tyrėjų trianguliaciją (ekspertinę peržiūrą), kad rezultatus įvertintų skirtingi tyrėjai; ir teorinę trianguliaciją, naudojant kelias skirtingas teorines perspektyvas, atliekant tyrimą ir interpretuojant duomenis⁴⁶³. Vis dėlto ne visus trianguliacijos parametrus įmanoma užtikrinti kritinėje diskurso analizėje, ypač, kai naudojamas vienas duomenų šaltinis. Tačiau pastebima, kad pats diskurso analizės metodas suteikia papildomų trianguliacijos formų. Pavyzdžiui, teksto interpretaciją keliais lygmenimis: kalbiniu, interpretaciniu, kontekstiniu⁴⁶⁴.

Šioje disertacijoje duomenų šaltinių trianguliacija užtikrinama naudojant kelis skirtingus duomenų šaltinius: skirtingų ideologinių kryptių JAV lietuvių spaudą, sakytinės istorijos metodu surinktą interviu su laidose vėlyvuoju sovietmečiu dirbusiais žurnalistais medžiagą, archyvinis dokumentus. Metodologinę trianguliaciją užtikrina tai, kad duomenys

⁴⁶² Vilma Žydžiūnaitė ir Stanislav Sabaliauskas, *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai: vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams* (Vilnius: Vaga, 2017); Bryman, *Social Research Methods*, 389–90; Kęstutis Kardelis, *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: edukologija ir kiti socialiniai mokslai*, 6-asis patais. ir papild. leid. (Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017), 367–71; Yvonna S. Lincoln ir Egon G. Guba, *Naturalistic Inquiry* (Sage, 1985), 287–327.

⁴⁶³ Neil J. Salkind, *Encyclopedia of Research Design*, vol. 1 (Sage, 2010), 1586; Bryman, *Social Research Methods*, 390; Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, *Kokybiniai tyrimai*, 311.

⁴⁶⁴ Kamini Jaipal-Jamani, „Assessing the Validity of Discourse Analysis: Transdisciplinary Convergence“, *Cultural Studies of Science Education* 9, nr. 4 (2014): 801–7, <https://doi.org/10.1007/s11422-013-9567-7>.

analizuojami remiantis Fairclougho trijų dimensių kritinės diskurso analizės modeliu, kuris pasiūlo kelis analizės lygmenis. Teorinė trianguliacija užtikrinama pagrindinę disertacijoje naudojamą Hallo kodavimo / dekodavimo modelio koncepciją pildant teorinėmis kitų autorių išvalgomis.

Perkeliamumas ir priklausomumas. Kiekybiniuose tyrimuose perkeliamumas susijęs su galimybe mažesnės apimties tyrimus pritaikyti didesnei populiacijai, o kokybiniuose tyrimuose jis susijęs su skirtingais kontekstais, galimybe atlikti tyrimą kitame kontekste ir lyginti rezultatus. Todėl aprašant tyrimo rezultatus, būtina kuo smulkiau aprašyti tyrimo kontekstą⁴⁶⁵. Priklausomumas taip pat glaudžiai siejasi su perkeliamumu ir aprašomu kontekstu. Kiekybiniuose tyrimuose tai būtų siejama su kuo smulkesniu tyrimo technikų aprašymu, kad jas būtų galima pakartoti, tuo metu kokybiniame tyrime siekiama kuo smulkiau aprašyti visus tyrimo etapus, priimtus sprendimus ir pakeitimus.

Atsižvelgiant į šiuos kriterijus, disertacijos metodologinėje ir tiriamojoje dalyse kuo smulkiau aprašomi duomenų rinkimo ir analizės etapai, nuolat grįžtant ir papildant naujais niuansais ir išvalgomis. Visa surinkta interviu medžiaga transkribuojama, nepaisant to, kurios interviu dalys naudojamos tyrimo ataskaitai, detaliai aprašoma interviu trukmė, sąlygos, kuriomis buvo atlikti interviu, informantų atranka.

Patvirtinamumas kokybiniuose tyrimuose susijęs su supratimu ir refleksija, kad visiškai objektyvūs kokybiniai tyrimai neįmanomi, tačiau siekiama kuo daugiau sąžiningumo, remiamasi tik analizuojamų šaltinių ir informantų medžiaga, atsiribojant nuo asmeninių nuostatų⁴⁶⁶.

Atsižvelgdama į patikimumo kriterijus, disertacijos tyrimo autorė supranta ir reflektuoja, kad kritinė diskurso analizė ir sakytinės istorijos metodai yra subjektyvūs, tačiau aiškūs tyrimo kriterijai, surinktos informacijos kritinis vertinimas leidžia subjektyvumą kuo labiau redukuoti.

⁴⁶⁵ Lincoln ir Guba, *Naturalistic Inquiry*; Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, *Kokybiniai tyrimai* 312–3.

⁴⁶⁶ Lincoln ir Guba, *Naturalistic Inquiry*, 293–327; Bryman, „Social Research Methods 4th Ed“, 392–3; Žydžiūnaitė ir Sabaliauskas, *Kokybiniai tyrimai*, 314–5.

3. TYRIMO REZULTATAI

Trečiojoje disertacijos dalyje pristatomi tematinės indukcinės analizės rezultatai, kurie parodo Vilniaus radijo turinio cirkuliaciją leidiniuose „Draugas“, „Naujienos“, „Dirva“ ir „Vilnis“ 1948–1990 m. ir kanalus, kuriais pasiekdavo spaudą. Taip pat Vilniaus radijo turinys skirstomas į skirtą LSSR vidaus auditorijai, tačiau cituojamą išeivijos spaudoje, ir skirtą užsienio lietuviams. Rezultatų dalyje taip pat pristatomi gauti kritinės diskurso analizės rezultatai, iliustruojami nagrinėjamų leidinių publikacijų, kuriose minimas Vilniaus radijas, ištraukomis, sakytinės istorijos metodu surinktų interviu su žurnalistais, dirbusiais radijo laidose užsienio lietuviams, citatomis, archyvinių dokumentų medžiaga, kuri parodo, kaip buvo konstruojamas propagandinis Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams diskursas. Kritinės diskurso analizės tyrimo rezultatai interpretuojami remiantis teorinėje disertacijos dalyje sukonstruotu Hallo kodavimo / dekodavimo modeliu, pritaikytu tyrimo tikslui.

3.1. Vilniaus radijo turinio gavimas ir cirkuliacija JAV lietuvių spaudoje

3.1.1. Vilniaus radijo turinio cirkuliacija

Šiame poskyryje atlikus tematinę indukcinę visų surinktų publikacijų, kuriose minimas Vilniaus radijas, analizę pristatoma, kokiais kanalais disertacijoje nagrinėjama JAV lietuvių spauda gaudavo Vilniaus radijo turinį⁴⁶⁷. Tyrimo metu nagrinėtas 31 681 laikraščio „Draugas“, „Dirva“, „Naujienos“ ir „Vilnis“ numeris. Iš viso fiksuotos 1999 publikacijos, kuriose minimas Vilniaus radijas (kai kuriais atvejais – Lietuvos radijas, Lietuvos radiofonas arba Maskvos radijas iš Vilniaus, Vilniaus radijas per Maskvą). Vilniaus radijo propagandinio diskurso citavimas Šaltojo karo metais JAV lietuvių spaudoje buvo labai netolygus, nulemtas tiek techninių, tiek istorinių aplinkybių. Be to, skiriasi nagrinėjamų leidinių požiūris, kuriam įtaką darė ideologiniai leidinių skirtumai, į tai, ar Vilniaus radijo turinys apskritai turi būti pateikiamas JAV lietuvių spaudoje. Nors Šaltojo karo metais ir egzistavo diskusijos, visi disertacijoje nagrinėjami leidiniai skirtingomis apimtimis citavo Vilniaus radiją, kurio turinys leidinius pasiekdavo skirtingais kanalais. Daugiausia Vilniaus radijo turinio citavo „Draugas“ (7,4 % nuo nagrinėtų

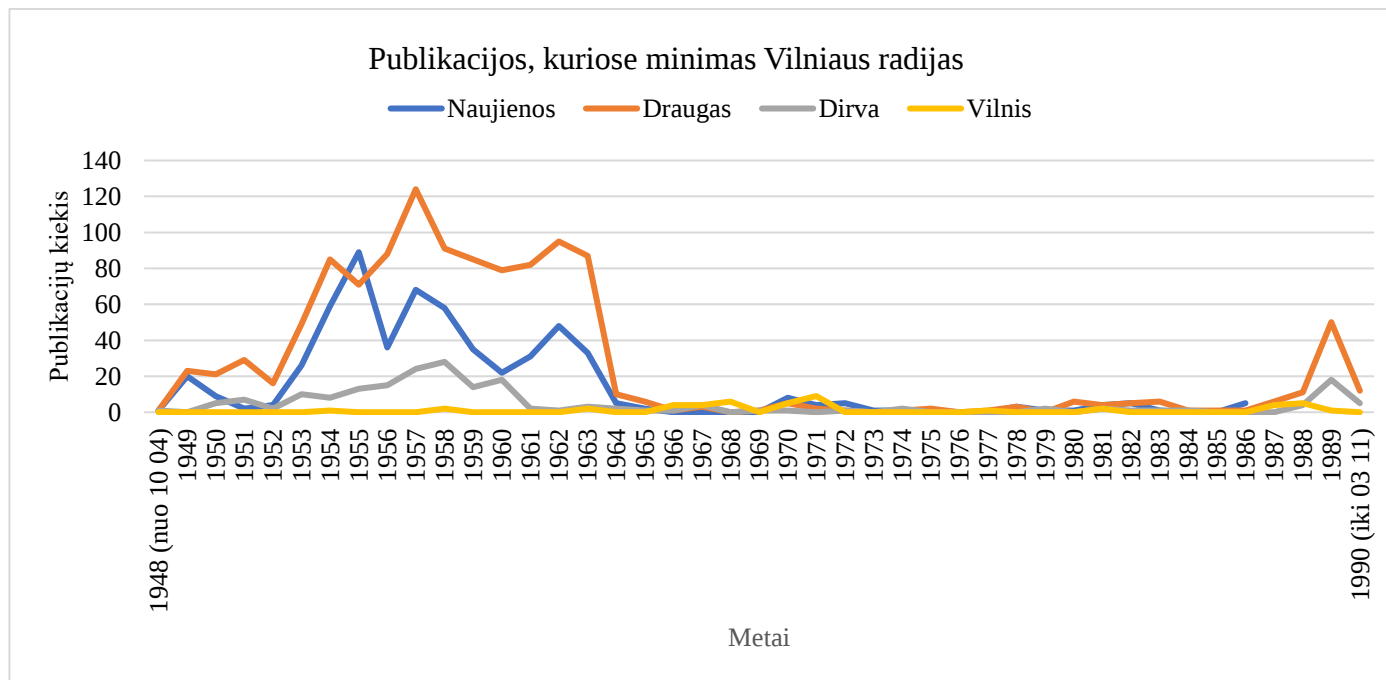
⁴⁶⁷ *Iš šios disertacijos dalies parengtas ir priimtas publikuoti mokslinis straipsnis „Receiving and Circulating Propaganda of Radio Vilnius in the Press of Lithuanian Americans during the Cold War“ žurnale „Lituanus“, nr. 1 (2024).*

leidinių skaičiaus). Antroje vietoje – „Dirva“ (6,2 %) ir „Naujienos“ (6,2 %). Komunistinės pakraipos „Vilnis“ Vilniaus radiją citavo nedaug (1,2 %), t. y. fiksuojami tik pavieniai atvejai ir kiek didesnis augimas paskutiniaisiais okupacijos metais.

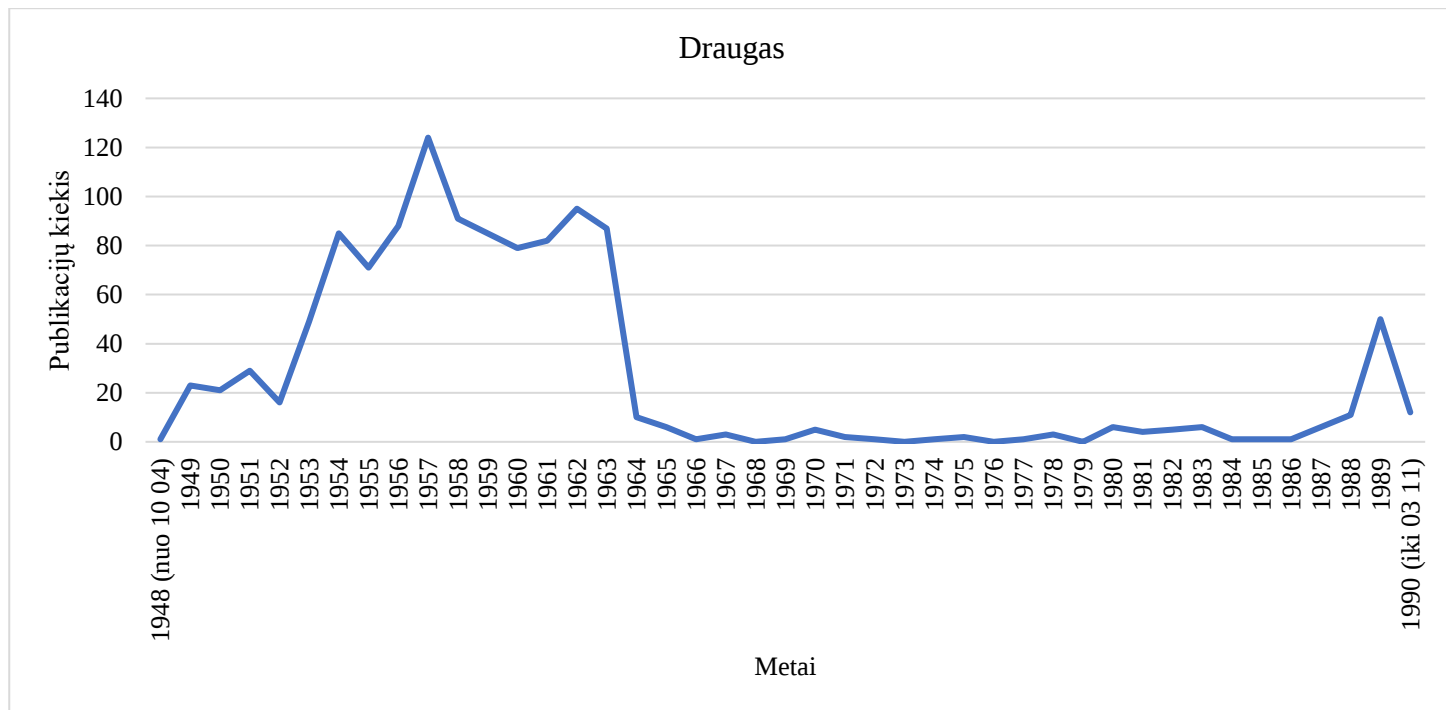
Vilniaus radijo citavimo pikas: 1953–1965 m. ir 1988–1990 m. (1 diagrama). Pirmasis radijo propagandinio diskurso citavimo augimas nulemtas 1952 m. Vokietijoje įrengtos radijo sekimo stoties, kuri fiksavo tiek okupuotos Lietuvos vidaus auditorijai skirtų transliacijų, kurių negalėjo girdėti JAV gyvenantys lietuviai, turinį, tiek konkrečiai užsienio lietuviams skirtų radijo transliacijų turinį. Antrasis pikas nulemtas istorinių aplinkybių, t. y. Lietuvoje prasidėjusio Sąjūdžio, kai vėl pradėta intensyviau klausytis Vilniaus radijo išėivijoje. 1953–1965 m. daugiau cituotas sovietinės Lietuvos vidaus auditorijai skirtas radijas, 1988–1990 – tik išėivijai. Analizuojant „Draugo“ leidinį, išskirtini ir 1949 m., kai buvo aktyviai cituojamas Vilniaus radijas, skirtas būtent išėivijai, tačiau išgirstas ne JAV, bet DP stovyklose Europoje, į kurias tuo laikotarpiu daugiausia ir buvo nukreipta Vilniaus radijo propaganda, kuri visais įmanomais būdais DP ragino grįžti į okupuotą Lietuvą, o apie tokių transliacijų egzistavimą, kaip aiškėja iš disertacijoje nagrinėjamų publikacijų, DP informuodavo ir Jungtinių Tautų pagalbos ir atkūrimo administracija (toliau – UNRRA). 1949 m. „Draugo“ laikraštis reagavo į per Vilniaus radijo laidas užsienio lietuviams skleidžiamus pasisakymus, kad lietuviai, esantys DP stovyklose, nori klausytis Vilniaus radijo valandėlių, tačiau jiems to daryti neleidžiama. Paneigiant Vilniaus radijo propagandą „Drauge“ rašoma: „Vilniaus radijo klausyti niekas niekada ne tik nedraudė, bet UNRRA pareigūnai net ir bangas nurodydavo ir transliacijos laiką pasakydavo“⁴⁶⁸. Ši citata rodo, kad vos prasidėjus intensyvesnei Vilniaus radijo laidų sklaidai tarp DP, JAV lietuvių spaudoje Vilniaus radijo propagandinį diskursą iškart siekta oponuoti ir dekonstruoti. Plačiau tai aptariama tolesnėse disertacijos dalyse.

13 228 „Draugo“ numeriuose rastos 1166 publikacijos (2 diagrama), 10 354 „Naujienų“ numeriuose – 594, (3 diagrama), 2097 „Dirvos“ numeriuose – 193 (4 diagrama), 6002 „Vilnies“ numeriuose – 46 publikacijos (5 diagrama).

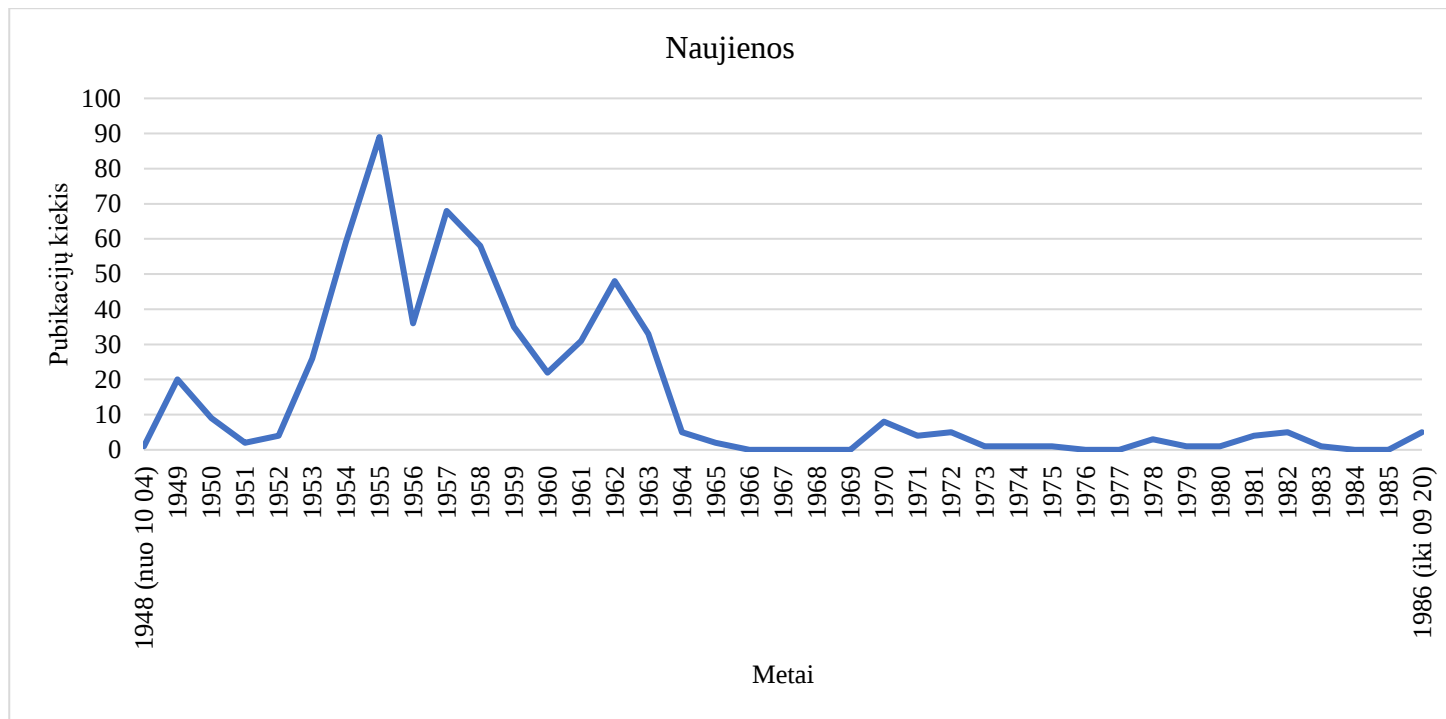
⁴⁶⁸ St. Devenis. „Vilniaus radijo melagystės“, *Draugas*, kovo 11, 1949, https://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-03-11-DRAUGAS.pdf

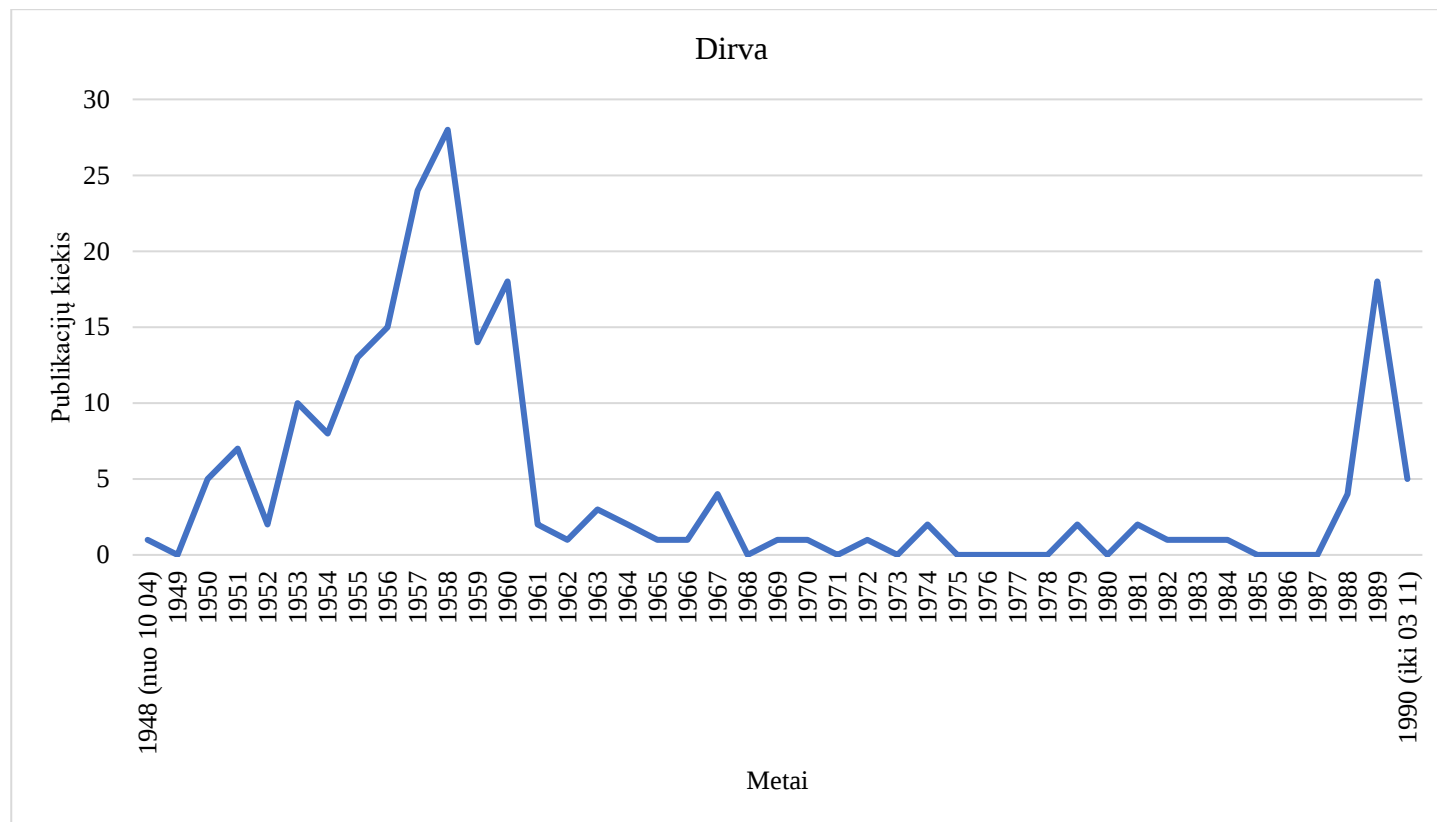
1 diagrama. „Draugo“, „Naujienų“, „Dirvos“, „Vilnies“ publikacijos, kuriose minimas Vilniaus radijas. Sudaryta autorės

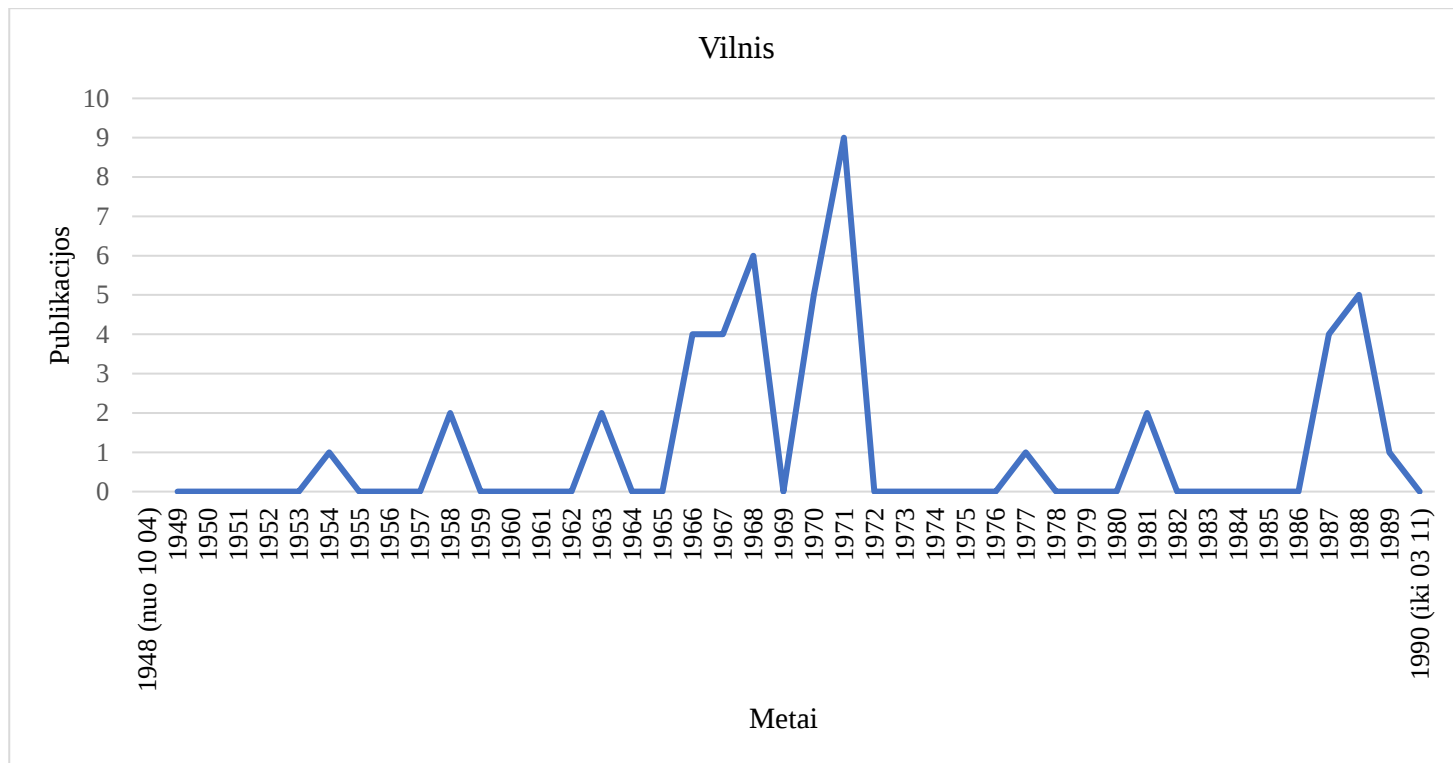
2 diagrama. „Draugo“ publikacijos, kuriose minimas Vilniaus radijas. Sudaryta autorės

3 diagrama. „Naujienų“ publikacijos, kuriose minimas Vilniaus radijas. Sudaryta autorės

4 diagrama. „Dirvos“ publikacijos, kuriose minimas Vilniaus radijas. Sudaryta autorės

4 diagrama. „Vilnies“ publikacijos, kuriose minimas Vilniaus radijas. Sudaryta autorės

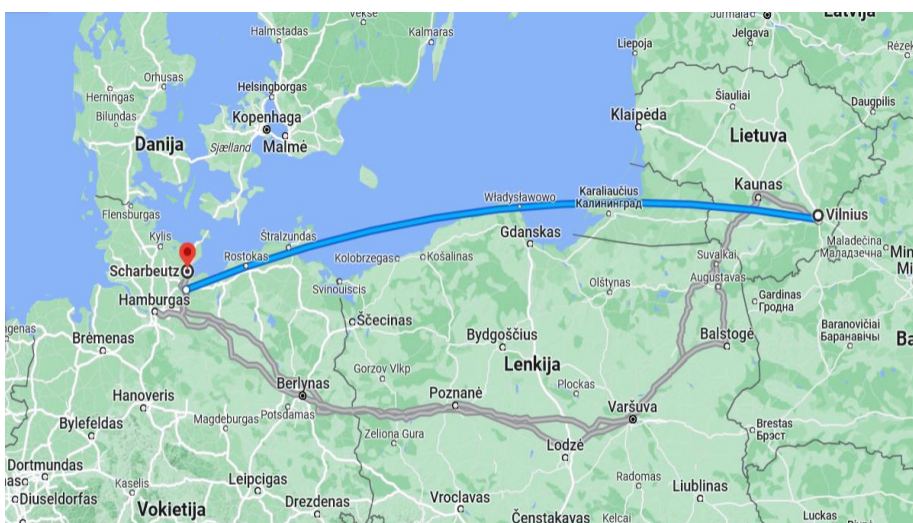
3.1.2. Vilniaus radijo turinio gavimas

Tyrimo rezultatai rodo, kad nors buvo rengiamos specialios Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams, nagrinėjamus laikraščius įvairiais kanalais pasiekdavo ir turinys, skirtas LSSR gyventojams, kuris nebuvo girdimas JAV, tačiau spausdinamas nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje. Tyrimo metu nustatyta 11 skirtingų šaltinių, kuriais nagrinėjamus laikraščius pasiekdavo Vilniaus radijo turinys (8 lentelė).

8 lentelė. Vilniaus radijo turinio gavimas. Sudaryta autorės

Vilniaus radijo turinio gavimas	„Draugas“	„Naujienos“	„Dirva“	„Vilnis“
Vilniaus radijo sekimo stotis (laidos LSSR vidaus auditorijai)	+	+	–	–
Vilniaus radijo sekimo stotis (laidos užsienio lietuviams)	+	+	–	–
Lietuvos naujienų atranka (LNA) (laidos užsienio lietuviams)	–	–	+	–
Leidinio žurnalistai (laidos užsienio lietuviams)	+	+	+	+
Korespondentai Europoje (laidos LSSR vidaus auditorijai)	+	+	+	–
Korespondentai Europoje (laidos užsienio lietuviams)	+	–	–	–
Korespondentai JAV	–	–	+	–
Skaitytojų laišakai (laidos užsienio lietuviams)	+	+	+	–
Vilniaus radijo žurnalistų parengta medžiaga	–	–	–	+
Tiesioginis bendradarbiavimas	+	+	+	–
Lietuvos ir užsienio leidinių, kuriuose cituojamas Vilniaus radijas, percitavimas	+	–	–	–
LAIC (laidos LSSR vidui)	–	–	+	–
„Amerikos balsas“	–	+	–	–
Šaltinis nenustatytas (laidos LSSR vidaus auditorijai)	+	+	+	+
Šaltinis nenustatytas (laidos užsienio lietuviams)	+	+	+	+

Vienas pagrindinių šaltinių, iš kurio nagrinėjami leidiniai „Draugas“ ir „Naujienos“ gaudavo Vilniaus radijo turinį, – **Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto** (toliau – VLIK) **Lietuvos radijo sekimo stotis**, jos įkūrimas ir veikimas nustatytas analizuojant tekstus, kuriuose cituojamas Vilniaus radijas. Nagrinėjamuose leidiniuose pateikiami VLIK'o oficialūs pranešimai, publikacijos, kitų organizacijų kritika leidžia atkurti radijo sekimo stoties veikimo aplinkybes. Lietuvos radijo sekimo stotis įkurta 1952 m. lapkričio 29 d. Vokietijos Šarboico (Scharbeutz) mieste, prie Baltijos jūros (1 pav.), kuri specialiu aparatu fiksavo Vilniaus radijo LSSR vidui skirtą programą, vėliau pradėtos fiksuoti ir Vilniaus radijo laidos užsieniui⁴⁶⁹. Stotis nustojo veikti 1963 m. pabaigoje⁴⁷⁰.

1 pav. Vilniaus radijo sekimo stotis Šarboice (Vokietija), veikusi 1952–1963 m. Vaizdas iš „Google“ žemėlapiu

⁴⁶⁹ „Mūsų bendruomenė Vokietijoje“, *Naujienos*, sausio 7, 1953, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1953/1953-01-07-NAUJIENOS-i7-8.pdf>; „Kova radijo bangomis“, *Draugas*, balandžio 4, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-04-04-DRAUGASw.pdf; „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, spalio 10, 1959, https://www.draugas.org/archive/1959_reg/1959-10-10-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf; „Vlikas dabar“, *Naujienos*, spalio 8, 1964.

⁴⁷⁰ „Vyr. Lietuvos išlaisvinimo komiteto darbai“, *Draugas*, spalio 10, 1964, https://www.draugas.org/archive/1964_reg/1964-10-10-DRAUGAS.pdf.

Kaip teigiama, „[...] stoties reikšmė ypatingai buvo svarbi vasarą, kai paprastais radijo imtuvais Lietuva nebuvo girdima“⁴⁷¹ (aut. – LSSR radijas vidui sovietmečiu buvo transliuojamas vidurinėmis bangomis, kurios galėjo sklisti kelis šimtus kilometrų, t. y. esant tinkamoms oro sąlygoms pasiekti Vokietiją ar Švediją). Be to, radijo sekimo stoties išlaikymas buvo vienas iš argumentų, kodėl VLIK'o būstinė turėtų likti Vokietijoje ir negali būti perkelta į JAV⁴⁷². Sekamas buvo beveik visas Vilniaus radijo eteris, t. y. nuo 5 val. ryto iki 23 val. (ypatingais atvejais – ir per visą naktį), prie jo stebėsenos dirbo trys žmonės. Pranešimai buvo įrašomi, vėliau perrašomi mašinėle⁴⁷³. Vilniaus radijo sekimas buvo viena iš VLIK'o įkurtos informacinės tarnybos radijo skyriaus veiklų. Stebėjimo stoties surinkta medžiaga, leidiniuose „Draugas“ ir „Naujienos“ spausdintų VLIK'o ataskaitų duomenimis, vėliau buvo naudojama VLIK'o lietuvių, vokiečių (nuo 1952 m.), italų (nuo 1954 m.), anglų (nuo 1956 m.), ispanų (nuo 1961 m.), arabų (nuo 1964 m.) leidžiamiems išeivijoje įkurtos ELTA agentūros biuleteniams, kuriuose medžiaga iš radijo sekimo stoties sudarė didelę dalį⁴⁷⁴. Šiuo atveju svarbu išryškinti skirtį tarp dviejų, t. y. išeivijoje ir okupuotoje Lietuvoje veikusių agentūrų ELTA. Tarpukariu Lietuvoje įkurta naujienų agentūra ELTA po 1940 m. okupacijos buvo prijungta prie Sovietų Sąjungos telegramų agentūros TASS. Tačiau VLIK'o iniciatyva Berlyne buvo įkurtas nepriklausomas agentūros ELTA informacinis biuras, kurio tikslas buvo informuoti užsienio valstybes apie tikrąją padėtį okupuotoje Lietuvoje. 1965 m. agentūra perkelta į JAV. Toliau disertacijoje, minint ELTOS pavadinimą, jei nepasakyta kitaip, kalbama būtent apie nepriklausomą ELTOS informacinį biurą, veikusį Vakaruose. ELTA, kuri įvairiomis kalbomis leido biuletenius apie padėtį okupuotoje Lietuvoje, naudojos užsienio šalių informacija, LSSR radijo pranešimais, komunistine spauda, atvykusių iš Lietuvos žmonių suteiktomis

⁴⁷¹ „Vliko vietos klausimu“, *Draugas*, balandžio 2, 1954, https://www.draugas.org/archive/1954_reg/1954-04-02-DRAUGAS.pdf; Elta, „Planuokime realiai“, *Naujienos*, balandžio 23, 1954, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1954/1954-04-23-NAUJIENOS.pdf>.

⁴⁷² „Vliko vietos klausimu“.

⁴⁷³ „Vliko pirmininkas aktualiais klausimais“, *Draugas*, 28 vasario, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-02-28-DRAUGASw.pdf; „Kronika“, *Draugas*, gruodžio 22, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-22-PRIEDAS-DRAUGASw.pdf.

⁴⁷⁴ „Vyr. Lietuvos išlaisvinimo komiteto darbai“, „Chicagos žinios“, *Draugas*, gegužės 19, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-05-19-DRAUGASw-i7-8.pdf; „Kova dėl Lietuvos išlaisvinimo nesilpnėja“, *Draugas*, rugpjūčio 13, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-08-13-DRAUGASw-i7-8.pdf; „Į tautiečių jausmus ir išmintį“, *Naujienos*, sausio 30, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-01-30-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

žiniomis⁴⁷⁵. Išeivijoje veikiančios ELTOS biuleteniai taip pat buvo perduodami Lietuvos laisvės komitetui Niujorke, „Amerikos balsui“ Vašingtone, Laisvosios Europos komitetui Niujorke, Kongreso bibliotekai Vašingtone (vėliau pranešimai perspausdinami bibliotekos mėnraštyje „East European Accessions Index“), Romos, Vatikano, Madrido radijo stočių lietuviškoms transliacijoms, JAV šią medžiagą naudojo laikraščiai: „Naujienos“, „Draugas“, „Keleivis“, „Darbininkas“, „Tėvynė“, „Vienybė“, „Garsas“, „Sandara“⁴⁷⁶. Medžiaga, kuri JAV pasiekdavo per 3 dienas, o Europos valstybės – per 36 valandas, institucijoms buvo siunčiame kasdien. Taip pat planuota perduoti medžiagą Pabaltijo institutui Bonoje ir Čikagos universitetui, kad ją analizuotų studentai⁴⁷⁷. Be to, biuletenius, kurių prenumerata kainavo 50 dolerių per mėnesį, galėjo užsisakyti kiekvienas norintis⁴⁷⁸. Panašų radijo stebėjimą, tačiau mažesniais mastais atliko ir latvių bei estų išeivijos organizacijos⁴⁷⁹.

Radijo sekimo stoties turiniu aktyviai naudojosi disertacijoje nagrinėjami leidiniai: katalikiškas „Draugas“ ir socialistinės „Naujienos“. Tačiau tokia praktika buvo nuolat kritikuojama tautininkų leidinio „Dirva“, kuris nenaudojo Vilniaus radijo sekimo stoties turinio, ir teigė, kad „[s]tebiesi tokia rezistencinio darbo samprata [...]. Juk ne kam kitam, kaip tik sovietams norima patalkinti tokiais besididžiavimais“⁴⁸⁰. „Dirva“ kritikavo ir pačios stoties darbą techniniu požiūriu, pavyzdžiui, kad radijo sekimas turėjo daug trūkumų ir surašydavo tik dalį programos, be to, per mėnesį pasitaikydavo vos viena kita naudinga žinia⁴⁸¹. (Pažymėtina, kad nuolatinė diskusija dėl Vilniaus radijo propagandos naudojimo vyko ir dėl ideologinių leidinių skirtumų. Katalikiškas „Draugas“ ir socialistinės „Naujienos“ buvo aktyvios VLIK'o rėmėjos, o tautininkai, kuriems priklausė leidinys „Dirva“, komitetą nuolat

⁴⁷⁵ Domas Šniukas, „ELTA“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, VLE, žiūrėta 2023 m. kovo 3 d., <https://www.vle.lt/straipsnis/elta/>.

⁴⁷⁶ „Atvirai kalbant su VLIKO „reformatoriais“, *Draugas*, gegužės 3, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-05-03-DRAUGAS.pdf; „Kova radijo bangomis“, *Draugas*, balandžio 4, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-04-04-DRAUGASw.pdf; „Laisvojo pasaulio lietuvių Elta“, *Naujienos*, vasario 17, 1961.

⁴⁷⁷ „Kova radijo bangomis“.

⁴⁷⁸ „Ar galima girdėti Vilniaus radijo pranešimus?“ *Naujienos*, gegužės 19, 1955, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1955/1955-05-19-NAUJIENOS.pdf>.

⁴⁷⁹ „Dar apie tuos radijo klausytojus“, *Dirva*, kovo 31, 1958, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1958/1958-03-31-DIRVA-i7-8.pdf>.

⁴⁸⁰ „Šią savaitę“, *Dirva*, balandžio 5, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-04-05-DIRVA.pdf>.

⁴⁸¹ „Svajonės ir tikrovė“, *Dirva*, rugpjūčio 3, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-08-03-DIRVA.pdf>.

kritikavo, vėliau įkūrė savo organizaciją⁴⁸².) Pats VLIK'as tokią kritiką vadino šmeižtu⁴⁸³ ir teigė „Drauge“ cituotame VLIK'o pranešime, kad „[...] tas vaikiškas persekiojimas neišeis į sveikatą ir daugiausiai nukentės pati Lietuva“⁴⁸⁴. Be to, buvo tvirtinama, kad Vilniaus radijo propagandinis diskursas, prieš jį publikuojant, buvo apdorojamas: „[...] skelbiamų ir paskelbtų faktų derinimas ir kiti metodai leidžia priartėti ir prie to, ko vienokiu bei kitokiu skelbimu okupantai siekia“⁴⁸⁵. Taip pat Vilniaus radijo sekimo būtinybė „Drauge“ ir „Naujienose“ įvardyta siekiant šių tikslų:

- tai taps dokumentu, kuris bus reikalingas įvairioms išlaisvintos Lietuvos įstaigoms;
- demaskuoti propagandą;
- per VLIK'o organizuojamas radijo transliacijas iš Madrido, Romos ir Vatikano į Lietuvą aiškinti apie Sovietų Sąjungos propagandą, kas daroma siekiant laisvinti okupuotas valstybes⁴⁸⁶;
- komentuojant propagandą sovietus versti keisti taktikas (minima, kad dėl komentavimo pakoreguotas per radiją skelbiamas Lietuvos istoriją klastojantis kalendorius⁴⁸⁷, mažiau giriama kolchozų sistema, sumažėjo rusų iškėlimas prieš lietuvius ir t. t.)⁴⁸⁸.

Kaip jau minėta, Vilniaus radijo sekimo stoties informacija, vėliau iš jos rengiamais ELTOS biuleteniais užsienyje naudojosi du disertacijoje nagrinėjami leidiniai: „Draugas“ ir „Naujienos“. Pažymėtina, kad nors „Dirva“ kritikavo Vilniaus radijo propagandinį diskursą, jo sekimo ir apdorojimo kokybę, pati „Dirva“ taip pat naudojo Vilniaus radijo turinį, tik parengtą kitos organizacijos – 1955 m. įkurtos Lietuvos Nepriklausomybės Talkos, rengusios neperiodinius **Lietuvos naujienų atrankos biuletenius**⁴⁸⁹, kuriuose greta kitų šaltinių buvo remiamasi ir Vilniaus radijo turiniu, tačiau šiuo atveju buvo cituojama tik Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams skirta

⁴⁸² Daiva Dapkutė, „Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT): tarp opozicijos VLIK'ui kūrimo ir naujų politinės veiklos metodų paieškos“ *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, nr. 21 (2016), 29–42.

⁴⁸³ „Vliko pirmininkas aktualiais klausimais“, *Draugas*, vasario 28, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-02-28-DRAUGASw.pdf.

⁴⁸⁴ „Lietuvių vienybės klausimu“, *Draugas*, kovo 9, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-03-09-DRAUGAS.pdf.

⁴⁸⁵ „Informacijos tarnybos valdytojo M. Gelžinio pranešimas“, *Draugas*, sausio 8, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-01-08-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁴⁸⁶ „Naujuosius metus sutinkant“, *Naujienos*, gruodžio 30, 1957, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1957/1957-12-30-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

⁴⁸⁷ „Informacijos tarnybos valdytojo M. Gelžinio pranešimas“.

⁴⁸⁸ *Ibid.*

⁴⁸⁹ Dapkutė, „Lietuvos Nepriklausomybės talka“, 29–42.

propaganda, girdima JAV. 1956 m. pradžioje „Dirvoje“ pristatytuose pradėtuose leisti biuleteniuose teigiama, kad „[Ž]inių iš Tėvynės nepaprastai maža [...] Reikia džiaugtis, kad tokių žinių parūpinimo ėmėsi Lietuvos Nepriklausomybės Tarka. Štai redaktorius turi 4 mašinėlę rašytų puslapių biuletinį pavadintą „Lietuvos Naujienų Atranka“. Jame jau tų žinių yra, ir pačių naujausių, atrinktų iš komunistinės spaudos ir girdėtų per Vilniaus radiją“⁴⁹⁰. Pažymėtina, kad Lietuvos naujienų atrankos biuleteniai pasirodydavo gerokai rečiau nei ELTOS užsieniui, todėl ir Vilniaus radijas „Dirvoje“ cituojamas rečiau.

Dar vienas šaltinis, iš kurio nagrinėjama JAV lietuvių spauda gaudavo Vilniaus radijo propagandinį diskursą, – **korespondentai Europoje** (pavieniais atvejais – ir JAV). Įprastai korespondentai leidiniams rengė naujienų apžvalgas, kuriose buvo remiamasi įvairiais šaltiniais: užsienio spauda, kurioje aptariama okupuotos Lietuvos situacija, LSSR spauda, Vilniaus radijo pranešimais. Pavyzdžiui, „Draugo“ korespondentas Vokietijoje Stasys Devenis⁴⁹¹, daugiausia rengęs tarptautines apžvalgas, be Vilniaus radijo turinio LSSR vidaus auditorijai ir užsieniui, taip pat rėmėsi Vakarų spauda apie okupuotos Lietuvos padėtį (vokiečių, italų prancūzų ir kt.)⁴⁹². Pvz., austrų laikraščiu „Wiene Kurier“, LSSR leidžiama „Tiesa“ ar vokiečių laikraščiu „Frankfurter Neue Presse“⁴⁹³. Tyrimo rezultatai rodo, kad nagrinėjamu laikotarpiu leidiniuose dirbo keliolika korespondentų Europoje. „Draugui“ medžiagą, kurioje buvo remiamasi Vilniaus radijo laidomis, teikė korespondentai Vokietijoje, Švedijoje, Jungtinėje Karalystėje, Jungtinių Tautų Organizacijoje. Dalyje jų cituojamos informacijos remiamasi Vilniaus radijo turiniu užsienio lietuviams, dalyje – Vilniaus radijo vidaus auditorijai. „Naujienoms“ – korespondentai Vokietijoje, „Dirvai“ – Vokietijoje ir Niujorke.

Leidiniuose taip pat fiksuojami pavieniai atvejai, kai radijo turinys percituojamas iš **kitų leidinių**, pvz., Stokholme, vėliau Niujorke leisto žurnalo „Baltic Review“, kuris rašė apie Baltijos šalių istoriją, politiką, ekonomiką,

⁴⁹⁰ Balys Gaidžiūnas, „Šią savaitę“, *Dirva*, sausio 26, 1956,

<https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-01-26-DIRVA.pdf>

⁴⁹¹ „Ekonominis gyvenimas pavergtoje Lietuvoje“, *Draugas*, liepos 27, 1949, http://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-07-27-DRAUGAS.pdf.

⁴⁹² „Pabaltijo partizanai stiprina veiklą. Paskyrė lietuvių vadu“, *Draugas*, vasario 11, 1949, http://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-02-11-DRAUGAS.pdf

⁴⁹³ „Deportacijų siaubas Lietuvoj; Labai nukentėjo kauniečiai“, *Draugas*, rugpjūčio 3, 1949, http://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-08-03-DRAUGAS.pdf; „Ūkininkų naikinimas eina toliau“, *Draugas*, sausio 24, 1949, http://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-01-24-DRAUGAS-i7-8.pdf.

socialinę padėtį, „Catholic Free Press“, „Katalikų bažnyčios kronikos“, ALTO informacijos biuro LAIC, „Amerikos balso“⁴⁹⁴.

Disertacijoje nagrinėjami leidiniai Vilniaus radijo citatas ir komentarus taip pat gaudavo iš **skaitytojų laiškų**. Nors jų ir nebuvo daug, tačiau jie svarbūs šiai disertacijai, nes parodo tiesioginį Vilniaus radijo laidų dekodavimą, t. y. tai, kaip Vilniaus radijo propagandinį diskursą suprato patys klausytojai, o ne leidinių žurnalistai ar bendradarbiai. Skaitytojai laiškuose dažniausiai pasirašydavo slapyvardžiu, pvz., Dzūkų Jonas⁴⁹⁵, T. M.⁴⁹⁶. Daugiausia laiškų fiksuota Sąjūdžio metais.

Pavienių LSSR radijo vidui skirtų laidų, kurios cituotos nagrinėjamuose leidiniuose, šaltinio **nustatyti nepavyko**. Kaip 1949 m. lapkritį teigė „Naujienos“: „Asmenys, turį galimybės klausyti Lietuvos radijo stočių pranešimus, prisiuntė pluoštą užrašų „Naujienoms“. Redakcija, žinodama, kad ir skaitytojams bus įdomu išgirsti, ką okupantai per Vilniaus radiją pasakoja Lietuvos gyventojams, spausdins užrašytus pranešimus. Skaitant juos, visuomet reikia turėti galvoje, kad jie yra okupanto paruošti ir taikomi visai nuo pasaulio atskirtiems Lietuvos gyventojams“⁴⁹⁷.

Atsižvelgiant į disertacijoje nagrinėjamo leidinio „Vilnis“ specifiką ir jo priskyrimą komunistinei ideologijai, būtina atskirai aptarti, kaip Vilniaus radijas buvo cituojamas šiame laikraštyje. Iš visų disertacijoje nagrinėjamų leidinių mažiausiai Vilniaus radijo laidų medžiagos citavo „Vilnis“. Tai, kad leidinyje beveik necituojamas Vilniaus radijas, sietina su tuo, kad „Vilnis“ daug medžiagos gaudavo tiesiogiai iš okupuotos Lietuvos. Leidinyje nuolat buvo publikuojamos iš „Vilnies“ korespondentų LSSR rengiamos medžiagos.

⁴⁹⁴ „Smarkinamas Pabaltijo rusinimas“, *Draugas* birželio 4, 1952, https://www.draugas.org/archive/1952_reg/1952-06-04-DRAUGAS.pdf; „Baltic Review“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, VLE, žiūrėta 2022 m. balandžio 6 d., <https://www.vle.lt/straipsnis/baltic-review/>; „Mūsų kolonijose“, *Draugas* vasario 10, 1962, https://www.draugas.org/archive/1962_reg/1962-02-10-DRAUGAS-i8.pdf; „Pareiškimas“, *Draugas* lapkričio 28, 1987, https://www.draugas.org/archive/1987_reg/1987-11-28-DRAUGAS.pdf; „Naujų rėmimų išvakarės Lietuvoje“, *Dirva* kovo 1, 1951, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1951/1951-03-01-DIRVA.pdf>; „Paleckis kritikuoja Naujienas“, *Naujienos* sausio 12, 1957, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1957/1957-01-12-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

⁴⁹⁵ „Lietuva rusinama“, *Draugas* balandžio 14, 1964, https://www.draugas.org/archive/1964_reg/1964-04-14-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁴⁹⁶ „Istorijos pamokos“, *Draugas* kovo 22, 1988, https://www.draugas.org/archive/1988_reg/1988-03-22-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁴⁹⁷ „Okupantų skleidžiamos žinios per Vilniaus radijo stotį“, *Naujienos*, lapkričio 29, 1949, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1949/1949-11-29-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

Pvz., A. Vaivutskas, vėliau V. Petkevičienė periodiškai rengė „Kablegramų iš Tarybų Lietuvos“ rubriką⁴⁹⁸. Taip pat leidinyje nuolat buvo perspausdinami tekstai iš daugelio sovietinių laikraščių ir žurnalų, pvz., „Tiesos“, „Tarybinės moters“, „Švyturio“, „Liaudies ūkio“, „Sporto“, TASS padalinio ELTA, išeivijai skirtos propagandinės sovietinės spaudos, pvz., „Tėvynės balsas“ ir kt.⁴⁹⁹. Taip pat leidiniui tekstus apie savo veiklą rengė okupuotos Lietuvos rašytojai (pvz., 1965 m. skelbiamas Juozo Baltušio laiškas išeivijos lietuviams) ir įvairių institucijų atstovai (pvz., Centrinės statistikos valdybos skyriaus viršininkė, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslinė sekretorė, kalbininkai, švietimo ministras), spausdinami laiškai iš okupuotos Lietuvos (pvz., J. Dovydėno laiškas iš Čėdasų)⁵⁰⁰. Kadangi iš LSSR gaunamos medžiagos kiekis buvo labai didelis, galima daryti prielaidą, kad „Vilniai“ Vilniaus radijo laidų turinys nebuvo reikalingas, nes pakako tiesiogiai gaunamos propagandos iš LSSR. Be to, radijo klausymas ir perrašinėjimas būtų sunaudojęs gerokai daugiau laiko sąnaudų. Vis dėlto reikia pastebėti, kad maždaug 1987 m. šiam leidiniui medžiagą pradėjo rengti tuometis TVR komiteto Laidų užsieniui redakcijos vyriausiasis redaktorius ir kiti žurnalistai, kurie savo tekstuose aptardavo radijo veiklą. Plačiau šis aspektas aptariamas tolesniuose disertacijos skyriuose. Be to, „Vilnis“ buvo išnaudojama Vilniaus radijo laidų reklamai.

3.1.3. Trumpųjų radijo bangų imtuvų ir Vilniaus radijo reklama

Disertacijoje nagrinėjamuose leidiniuose: „Draugas“, „Dirva“ ir „Vilnis“ fiksuojama Vilniaus radijo reklama. Leidinys „Naujienos“ nagrinėjamu laikotarpiu spausdino vieną reklamą. Reklamų kilmę galima suskirstyti į kelias kategorijas:

- trumpųjų bangų radijo imtuvų reklamą skelbimų skiltyse;
- nagrinėjamų leidinių žurnalistų tekstai;
- nagrinėjamų leidinių skaitytojų tekstai.

Šioje disertacijos dalyje nagrinėjama tik ta reklama, kuri patekdavo į skelbimų skiltis. Leidinių žurnalistų ar skaitytojų tekstai, kuriais raginama klausytis / nesiklausyti Vilniaus radijo arba minimos techninės klausymosi

⁴⁹⁸ Pvz., „Kablegramos iš Tarybų Lietuvos“, *Vilnis*, vasario 25, 1977.

⁴⁹⁹ *Vilnis*, vasario 10, 1963; *Vilnis*, balandžio 12, 1963; *Vilnis*, spalio 11, 1963; *Vilnis*, sausio 30, 1971; *Vilnis*, lapkričio 12, 1979; *Vilnis*, vasario 18, 1982.

⁵⁰⁰ „J. Baltušio laiškas Čikagos lietuviams“, *Vilnis*, lapkričio 13, 1965; *Vilnis*, rugpjūčio 23, 1972; *Vilnis*, gruodžio 1, 1976; *Vilnis*, gruodžio 29, 1976; *Vilnis*, liepos 29, 1965; *Vilnis*, rugpjūčio 11, 1965.

aplinkybės, aptariamose tolesnėse disertacijos dalyse, kuriose nagrinėjama techninė Vilniaus radijo propagandinio diskurso gavimo infrastruktūra.

Vilniaus radijo laidos užsienyje gyvenantiems lietuviams buvo transliuojamos per trumpųjų bangų siųstuvus⁵⁰¹. Todėl Vilniaus radijas JAV buvo girdimas tik trumpųjų bangų imtuvais, o JAV gyventojų imtuvai, kaip jau minėta teorinėje disertacijos dalyje, daugiausiai priimdavo vidurines arba ilgąsias radijo bangas. Todėl norėdami girdėti Vilniaus radijo laidas, išeivijos lietuviai turėjo įsigyti trumpųjų bangų imtuvus, kurių reklama nagrinėjamuose lietuviškuose laikraščiuose suaktyvėjo 1955 m. Leidiniuose reklamą skelbė dvi lietuviškos parduotuvės JAV: Jono Karvelio ir Jono Gradinsko. Imtuvo kaina svyravo nuo 120 iki keliolikos šimtų dolerių⁵⁰².

Pavyzdžiui, „Drauge“ verslininkas Jonas Karvelis, kuris 1951 m. Čikagoje įkūrė kultūrinių prekių parduotuvę, vėliau Karvelio prekybos namus⁵⁰³, periodiškai siūlė įsigyti radijo imtuvus, kuriais girdimi Vilniaus radijo stoties pranešimai, akcentuojamas gražus tonas, svarbus muzikai perduoti⁵⁰⁴ (2, 3 pav.). Kitame tekste, pavadintame: „Nebuvo tokio įvykio Amerikoje“, rašoma, kad „[...] tokių RADIJO Amerikoje dar nebuvo, reik juos pamatyti“⁵⁰⁵, siūloma juos įsigyti dovanoms Kalėdoms⁵⁰⁶. Vėlesniuose „Draugo“ leidiniuose pasirodė ir reakcijų į šią reklamą, tačiau taip pat spausdinamų skelbimų skiltyje, todėl laikytinų tų pačių trumpųjų bangų imtuvų reklama. Pvz., tekste „O vis dėlto reik tikėti“ rašoma, kad reklama ne melas: „[...] man parūpo šį klausimą patikrinti: pav. labai reklamuojamą radio aparatą J. Karvelio, su kuriuo galima girdėti būk tai VILNIAUS, Maskvos, Romos ir kitas Europos radijo stotis. Tikrai ne melas, savo ausimis girdėjau iš Vilniaus Švedo Ansamblio dainas ir B. Dvarioną pianinu skambinant“⁵⁰⁷. A. St. Tamulio tekste teigiama: „Įkyrėjo intriguojantys Karvelio skelbimai. Nutariau įsitikinti ir parašyti piktą straipsnį spaudoje. Užėjau pas Karvelį [...]

⁵⁰¹ Radijo programų sudėtis respublikoje, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2 b. 30 l. 59.

⁵⁰² „Ar galima girdėti Vilniaus radiją?“.

⁵⁰³ „Jonas Karvelis,“ Anykštėnų biografijų žinynas, Anykštėnai, žiūrėta 2023 balandžio 20 d., <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=698>.

⁵⁰⁴ „Visuomenės žiniai“, *Draugas*, spalio 15, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-15-DRAUGAS.pdf.

⁵⁰⁵ „Nebuvo tokio įvykio Amerikoje“, *Draugas*, gruodžio 1, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-01-DRAUGASw-i7-8.pdf.

⁵⁰⁶ „Naujas žodynas“, *Draugas*, gruodžio 14, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-14-DRAUGASw.pdf.

⁵⁰⁷ Petras Vilkickas, „O vis dėlto reik tikėti“, *Draugas*, lapkričio 5, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-11-05-DRAUGAS-i7-8.pdf.

Pademonstravo radio, su kuriuo savo ausimis girdėjau iš VILNIAUS, MASKVOS, ROMOS ir LONDONO kalbant ir dainuojant⁵⁰⁸.

VISUOMENĖS ŽINIAI

RADIO APARATAI gauti, su kuriais girdisi Vilniaus radio stoties pranešimai lietuviškai ir rusiškai, minėti radio netik galingi girdėjimui iš tolimų kraštų kalboms bet ir tonas nepaprastai gražus, tas labai svarbu muzikos perdavimui.

Antras dalykas, irgi svarbus: **RASOMOS MAŠINOS** su kuriomis galima rašyti lietuviškai, angliškai, vokiškai, lotyniškai ir itališkai. Naujausi **ŠVEICARIŠKI** laikrodžiai **OMEGA, CYMA** ir **TISSOT**. Šie laikrodžiai neturi sau lygių, visais atžvilgiais, tikslumu-patvarumu.

Reikalaukite katalogų ir kitų informacijų. Prekės siunčiamos į visas šalis.

J. KARVELIS, 3322 So. Halsted St., Chicago, Ill.
Telefonas YArds 7-0677

2 pav. Reklama „Drauge“⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ „Pranešimas visiems“, *Draugas*, kovo 10, 1956,

https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-03-10-DRAUGASw-i7-8.pdf.

⁵⁰⁹ „Visuomenės žiniai“.

O VISGI VERTA

ir tikrai neturėsite nuostolio, jeigu susipažinsite su paskutinėmis naujienomis. Tai yra sekandčios prekės, kurios pralenkia visas kitas gerumu ir pigumu.

RASOMOS MASINĖLĖS kainos nuo \$60.00.
 LAIKRODŽIAI šveicarių ir kitų firmų nuo \$10.00.
 FOTO APARATAI vokiečių ir kitų fabričių nuo \$15.00.
 PLUNKSNAKOČIAI 14 kt. aukso garantija, 10 nuo \$7.50.
 RADIO aparatai, su kuriais girdima beveik visos pasaulio šalys, žinoma ir iš VILNIAUS transliacijos, nuo \$45.00.
 VAIKAMS vežimėliai, reto gražumo sportinis ir neaportinis drauge, vokiečių ir austrių firmų, kainos nuo \$40.00.
 KATALOGAS išleistas, kuriame rasite lietuviškas plokšteles su 300 pavadinimų Kipro PETRAUSKO, KUTKAUSKO, ŠABANIAUSKO, DVARIONO, GRAUŽINIO, BICKIENĖS ir kitų dainininkų įdainuotos.
 GAIDAS, KNYGAS, TAUTINIUS drabužius ir kitus lietuviškus kūrinius. Visko suminėti šiame trumpame rašinėlyje neįmanoma.

Ką bepirktumėte pasiteiraukite pas J. Karvelį, 3322 S. Halsted St., Chicago, Ill. Telef. YA 7-0677.

P. S. Prekės siunčiamos į visus pasaulio kraštus.

3 pav. Reklama „Dirvoje“⁵¹⁰

Lietuviškos disertacijoje nagrinėjamos išeivijos spaudos skaitytojai taip pat buvo kviečiami ne tik įsigyti trumpųjų bangų imtuvus, bet ir atvykti kasdien į lietuvišką Gradinsko parduotuvę pasiklausti Vilniaus radijo⁵¹¹. Nors minėti pavyzdžiai buvo spausdinami kaip reklama, kurią užsakė lietuviškos parduotuvės, reikia pastebėti, kad, pavyzdžiui, „Draugas“ 1951–1952 m. periodiškai spausdino savireklamą, kurioje teigė, kad yra geriausiai informuotas dienraštis. Vienas iš pateikiamų informuotumo pavyzdžių – Vilniaus radijo informacija⁵¹². Reklamos, kurios kvietė pirkti trumpųjų bangų imtuvus, baigtos spausdinti 1956 m.

⁵¹⁰ „O visgi verta“, *Dirva*, sausio 3, 1957, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1957/1957-01-03-DIRVA.pdf>.

⁵¹¹ „Kasdien 4 val. 30 min.“, *Naujienos*, balandžio 5, 1957, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1957/1957-04-05-NAUJIENOS.pdf>.

⁵¹² P.vz., „Geriausiai informuotas dienraštis“, *Draugas*, sausio 22, 1951, https://www.draugas.org/archive/1951_reg/1951-01-22-DRAUGAS.pdf.

Reklama buvo pateikiama ir komunistiniame „Vilnies“ laikraštyje, tačiau ji buvo kitokia nei anksčiau aptartuose leidiniuose, be to, skiriasi reklamos pateikimo laikotarpiai. „Vilnies“ skaitytojams buvo pateikiama informacija, koku laiku ir dažniu skirtingose valstijose transliuojamos Vilniaus radijo laidos⁵¹³. Taip pat kviečiama siųsti savo pageidavimus Vilniaus radijui. Reklamos „Vilnyje“ nebuvo spausdinamos nuolat. Išskirtini keli intensyvesni periodai: 1967 m., 1968 m., 1970 m., 1971 m., 1981 m. Lietuvių kalba spausdintose laidų reklamose nenurodamas jos autorius, tačiau 1970 m. vienkartinėje reklamoje anglų kalba pasirašyta, kad tai paties radijo reklama⁵¹⁴ (4, 5 pav.).

KALBA VILNIAUS RADIJAS

Lietuvos radijas transliuoja laidas užsieniui kasdien nuo 9 val. vak. Grinvičo laiku 665, 1006 ir 1554 kilohercų dažnumu. Programa kartojama 10 val. 30 min. vak. Grinvičo laiku 5920, 5940 ir 7185 kilohercų dažnumu. Radijo laidų užsieniui klausykitės atitinkamai vietos laiku:

JUNGTINĖSE AMERIKOS VALSTYBĖSE:

Niujorkas ir Vašingtonas — 4 val. ir 5 val. 30 min. (po pietų).

Čikaga — 3 val. ir 4 val. 30 min. (po pietų).

San Franciskas — 1 val. ir 2 val. 30 min. (p.p.)

Sekmadeniais ir penktadieniais transliuojamas pusvalandis anglų kalba.

Kultūrinių ryšių su užsienio lietuviais komiteto laidos transliuojamos penktadieniais.

Amerikai šios laidos transliuojamos 9 val. 30 min. (vakaro) Niujorko laiku 31, 41 ir 49 metrų bangomis.

Savo laiškus ir pageidavimus siųskite adresu:
Lietuva, Vilnius, Radijas.

4 pav. Reklama „Vilnyje“⁵¹⁵

⁵¹³ P vz., „Kalba Vilniaus radijas“, *Vilnis*, vasario 22, 1968.

⁵¹⁴ „Radio Vilnius broadcast in English for listeners in all parts of the world“, *Vilnis*, kovo 5, 1970.

⁵¹⁵ „Kalba Vilniaus radijas“, *Vilnis*.

Radio Vilnius broadcast in English for listeners in all parts of the world

You may tune in each Friday and Sunday at 9 p. m. and 10.30 p. m. GMT on medium waves 451, 271, 193 metre bands or 665 1106, 1554 kc/s.

Our programmes in English at 10.30 p. m. GMT are also transmitted on short waves 19, 25, 32 metre bands or 17.70, 15.22, 11.95 mg/s.

Radio Vilnius external services are intended to provide a link of culture, information and entertainment between the Lithuanian people and those in all other parts of the world.

Radio Vilnius gladly answers listeners' questions by post or on the air.

Radio Vilnius welcomes listeners' suggestions and comments.

Write to Radio Vilnius, Vilnius Lithuanian SSR.

**With the compliments
of Radio Vilnius**

5 pav. Reklama „Vilnyje“⁵¹⁶

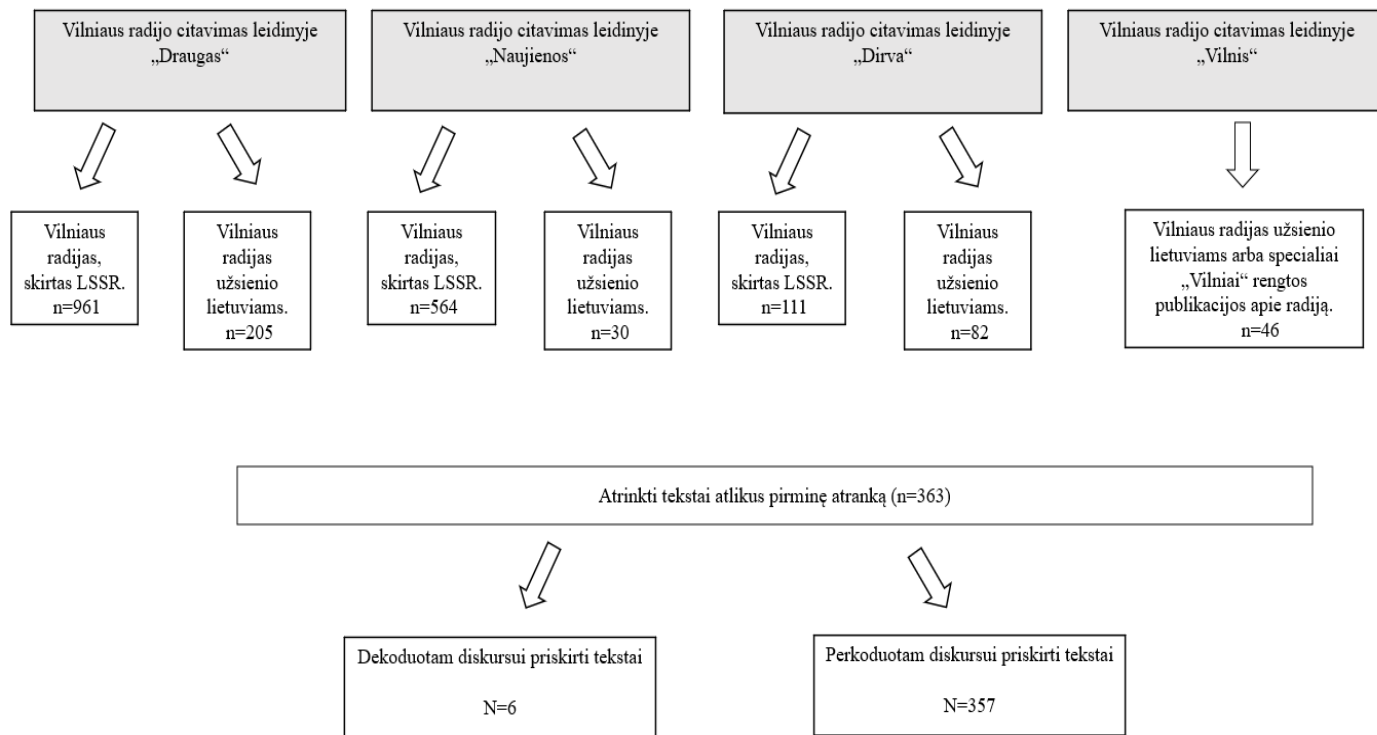
„Vilnyje“ spausdintos reklamos laikotarpiai patenka į periodą, kai Vilniaus radijo beveik necitavo kiti disertacijoje nagrinėjami leidiniai. Atsižvelgiant į tai, kad reklamą „Vilnyje“ skelbė pats Vilniaus radijas, galima daryti prielaidą, kad taip siekta intensyvuoti klausomumą bent tarp prokomunistiškai nusiteikusių JAV lietuvių.

Apibendrinant galima teigti, kad nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje iki Sąjūdžio metų daugiau buvo cituojamas Vilniaus radijas, skirtas LSSR vidaus auditorijai, o ne laidos, kuriamos specialiai užsienio lietuviams. Be to, pažymėtina, kad iš keturių nagrinėjamų leidinių pirmuoju Vilniaus radijo citavimo piku (1953–1965) jį daugiausia citavo leidiniai: „Draugas“, „Naujienos“ ir „Dirva“, o komunistinė „Vilnis“ – ne. Tokią radijo informacijos cirkuliaciją nulėmė tai, kad „Vilnis“ tiesiogiai gaudavo propagandinę medžiagą, parengtą LSSR. O kitiems leidiniams tai buvo vienas

⁵¹⁶ „Radio Vilnius broadcast in English“.

iš šaltinių, nors ir propagandinių, iš kurio kritiškai vertinant buvo galima gauti informacijos apie okupuotos Lietuvos situaciją. Labiau naudojamas būtent Vilniaus radijo LSSR vidaus auditorijai skirtas turinys, nors ir nulemtas techninių aplinkybių, t. y. daugiau nei dešimt metų veikusios Vilniaus radijo sekimo stoties, sietinas ir su tuo, kad iš laidų, skirtų okupuotos Lietuvos gyventojams, buvo galima susidaryti tikslesnį vaizdą apie situaciją Lietuvoje nei iš propagandinių laidų, skirtų specialiai užsienio lietuviams. Antruoju Vilniaus radijo citavimo piku (1988–1990) absoliučią daugumą cituojamų laidų sudarė būtent laidos, skirtos užsienio lietuviams. „Draugas“, „Naujienos“ ir „Dirva“ nuolat diskutavo ir kritikavo vienas kitą naudojant Vilniaus radijo propagandinį turinį, tačiau patys savo skelbimų skiltyse skelbė reklamas, siūliusias įsigyti trumpųjų bangų radijo imtuvų, per kuriuos galima klausytis Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams arba kviečiama ateiti radijo pasiklausyti į lietuvišką parduotuvę Čikagoje.

Kaip minėta metodologinėje disertacijos dalyje, iš atrinktų disertacijoje nagrinėjamų leidinių tekstų toliau nagrinėjami tik tie, kuriuose cituojamos konkrečiai Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams. Tokių tekstų leidiniuose „Draugas“, „Naujienos“, „Dirva“, „Vilnis“ fiksuota 363. Toliau jie suskirstyti į perkodavimo kategoriją, į kurią pateko absoliuti dauguma tekstų, t. y. 357, ir dekodavimo kategoriją, t. y. 6 tekstai (6 schema). Kitose disertacijos dalyse, remiantis kritinės diskurso analizės metodu, nagrinėjami tik tie tekstai, kuriuose cituojamos konkrečiai Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams. Kadangi Vilniaus radijo laidos kai kuriais Šaltojo karo laikotarpiais beveik necituotos nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje, toliau disertacijoje nagrinėjami du laikotarpiai, kai radijas cituotas intensyviausiai: 1948–1965 m. ir 1985–1990 m. (nors antrasis pikas fiksuojamas nuo 1988 m., laikotarpis paankstintas, siekiant matyti perkodavimo / dekodavimo kaitą, prasidėjus Gorbačiovo persitvarkymo ir viešumo politikoms).

6 schema. Tekstų, kuriuose minimas Vilniaus radijas, kategorizavimas. Sudaryta autorės

3.2. Vilniaus radijo turinio perkodavimas „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1948–1965 m.

Šiame skyriuje analizuojami 1948–1965 m. iš leidinių: „Draugas“, „Naujienos“, „Dirva“ ir „Vilnis“ atrinkti tekstai, kuriuose cituojamos ar minimos Vilniaus radijo laidos užsieniui. Remiantis Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modeliu analizuojama diskursyvi praktika, atliekant teksto lygmens analizę nagrinėjami pranešimai, priskiriami vienam iš Hallo pasiūlytų perkodavimo / dekodavimo variantų: dominuojančiam / hegemoninam, derybiniam, opoziciniam arba kuriamas naujas perkodavimo variantas. Vėliau analizuojami tekstai aiškinami sociokultūrinės praktikos lygmeniu. Duomenų interpretacija pildoma archyvinių dokumentų informacija.

3.2.1. Diskursyvios praktikos lygmuo „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1948–1965 m.

Atlikus tekstų interpretaciją diskursyviosios praktikos lygmeniu pirmiausia siekiama nustatyti, kaip išeivija interpretavo atsiradusias specialiai jiems skirtas Vilniaus radijo laidas ir kaip Vyriausioje radijo informacijos valdyboje (nuo 1957 m. – Radijo ir televizijos komitete prie Lietuvos SSR ministrų tarybos), remiantis LKP (CK) diktuota SSRS komunistinės ideologijos linija, buvo gaminamas, skleidžiamas ir kontroliuojamas propagandinis Vilniaus radijo diskursas išeivijai iki 1965 m. Svarbu paminėti, kad šioje disertacijos dalyje iš dalies aiškinama ir sociokultūrinė praktika, kuri parodo, kaip koduojamame diskurse veikia ideologija ir galios bei dominavimo santykiai. Kaip pavaizduota teorinės disertacijos dalies 3 modelyje, diskursyvinis lygmuo ir sociokultūrinė praktika ties LKP konstruota užsienio propagandos ideologinio kūrimo, sklaidos ir kontrolės struktūra bei ideologine spaudos priklausomybe persipina tarpusavyje, todėl analizuoti šiuos lygmenis kaip atskirus ne visada įmanoma.

Konstatuotina, kad pati laidų koncepcija iš esmės buvo atmetama, dažnai aiškiai įvardijant ir suprantant, kad tai specialiai išeivijai kuriama propaganda: „[...] norima įtikinti, kad sovietai – tikri avinėliai, kad jie tik gero nori ir, kad jei ir Vakarai jų keliu pasektų, visi būtų laimingi ir jaustųsi tarsi vienos „didžiosios tėvynės“ vaikai“.⁵¹⁷ Šis išeivijos spaudoje įvardytas tikslas tiksliai sutapo su viena iš strategijų, taikytų išeivijos atžvilgius sovietmečiu, –

⁵¹⁷ „Žodis lietuviams“, *Draugas*, spalio 4, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-04-DRAUGAS.pdf.

mažinti priešišumą ir didinti prielankumą Sovietų Sąjungai⁵¹⁸. Tai leidžia teigti, kad leidiniai: „Draugas“, „Dirva“ ir „Naujienos“ aiškiai suprato, kad laidos skirtos ne informacijai skleisti, bet išeivijai paveikti, nors kai kuriais atvejais fiksuojamos ir dvejonės, nulemtos specialiai pritaikytų laidų užsieniui, o tai nebūdinga SSRS komunistinei propagandai, transliuotai okupuotos Lietuvoje viduje. Vis dėlto negalima atmesti fakto, kad ši propaganda 1948–1965 m. gana aktyviai cirkuliavo nagrinėjamoje išeivijos spaudoje ir joje, taikant įvairias perkodavimo strategijas, kurios aptariamoms vėliau, ieškota informacijos apie situaciją okupuotoje Lietuvoje, kurios iki septinto dešimtmečio vidurio, kai Sovietų Sąjunga stipriai suintensyvino kultūrinius ryšius su išeivija, labai trūko⁵¹⁹.

Šioje disertacijos dalyje nagrinėjamu laikotarpiu analizuojant formaliuosius laidų gamybos ir kontrolės mechanizmus ir ryšį su Grįžimo į tėvynę komitetu (vėliau Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetu, dar vėliau – draugija „Tėviškė“) galima teigti, kad Vilniaus radijo laidos formaliai buvo mažiau priklausomos nuo šio komiteto nei, pavyzdžiui, laikraštis „Tėvynės balsas“ (vėliau „Gimtas kraštas“), kuris įsikūrus Grįžimo į tėvynę komitetui tapo oficialiu jo organu. Tuometis TVR komiteto pirmininkas Janutis prisiminimuose rašė, kad iš pradžių už Vilniaus laidų išeivijai rengimą buvo atsakingas Tautiečių grįžimo į tėvynę visuomeninis komitetas kartu su Valstybiniu televizijos ir radijo komitetu, vėliau tik Valstybinis televizijos ir radijo komitetas: „[...] iš pagrindų – svarbiausia atsikratėme „komitetininkų“ globos, o laidų užsieniui redakcija tapo viena iš daugelio TVR komiteto vyriausiųjų redakcijų“⁵²⁰. Vis dėlto archyvuose dokumentuose fiksuojama, kad 1960 m. rugpjūtį prie laidų užsienio lietuviams redakcijos buvo įkurta visuomeninė taryba, kurią sudarė: TVR komiteto pirmininkas, LKP CK propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjo pavaduotojas, laikraščio „Tėvynės balsas“, kuris priklausė Grįžimo į tėvynę komitetui, redaktorius, Užsienio reikalų ministerijos atstovas, laidų užsienio lietuviams atsakingasis redaktorius. Kaip teigiama, taryba buvo sudaryta gerinant laidų užsienio lietuviams kokybę, įvairinant tematiką, stiprinant ir koordinuojant kovą su buržuazine ideologija ir lietuviškųjų buržuazinių nacionalistų veikla⁵²¹. Taip pat kultūrinių ryšių su tautiečiais komiteto prezidiumas tvirtino radijo laidų užsienio lietuviams vyr. redaktorių Stasį Vilką, kuris laidoms

⁵¹⁸ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

⁵¹⁹ Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija“, 42–63.

⁵²⁰ Janutis, *Užvakar ir šiandien*, 149–51.

⁵²¹ Radijo ir televizijos komiteto prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos įsakymas Nr. 584, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2 b. 32 l. 4.

vadovavo iki 1970 m.⁵²². Į šį postą nagrinėjamu laikotarpiu buvo skiriami tik LKP CK patikimi žmonės, įgyvendindavę partinę ideologiją ir LSSR užsienio propagandai keliamus tikslus. Kaip prisimena laidų užsieniui redakcijoje dirbęs žurnalistas, „[J]is (Vilkas) labai drebėjo dėl savo posto ir labai bijojo jo netekti. Visgi ta atmosfera tuo metu daugmaž buvo nelabai kokia, vien dėl to aš ir išėjau iš ten. Buvo Januitis, kuris buvo labai jau pasikaustęs, kai kada vaizduodavo tokį labai liberalą, bet jeigu jau reikėdavo nuo pagrindinės linijos nukrypti, tai jau niekada neleisdavo. Buvo toks pavaduotojas Kuolelis, tai irgi nepaprastai bjaurus buvo ir visada sekė. Tas jau buvo ne toks protingas kaip Januitis. Prižiūrėjo, kad būtų krikščioninio tyrumo laidos. Jų vienintelis rūpestis buvo, kad Maskva jiems paskui ko nors neprimestų, neprikaišiotų“⁵²³. Archyviniai dokumentai taip pat teigia, kad Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas palaikė glaudžius ryšius su Radijo komiteto laidų užsienio lietuviams redakcija, ragino, kad giminės, draugai, ypač reemigrantai, dažniau kalbėtų per radiją⁵²⁴. Kaip teigė Lukoševičius, kuris vėlyvuojų sovietmečiu dirbo laidų užsienio lietuviams redaktoriumi, o prieš tai buvo leidinio „Gimtas kraštas“ redaktoriaus pavaduotoju, dirbo LKP CK užsienio ryšių skyriuje, medžiaga, rengta draugijos „Tėviškė“, pavyzdžiui, į užsienį siunčiami komentarai, straipsniai, informacija, buvo geriau pritaikyta išeivijai nei radijo laidos, kurios nebuvo tiesiogiai pavaldžios draugijai „Tėviškė“. Pasak jo, „[V]a šituos ryšius Maskva kontroliavo, turiu galvoje „Tėviškė“. Struktūra buvo vertikali. Pas mus buvo „Tėviškė“, Maskvoje buvo „Rodina“. Tai toje „Rodinoje“ buvo kuratoriai „Tėviškės“, kurie kontroliuodavo. Tai praktiškai kaip padalinys“⁵²⁵.

Išanalizavus nagrinėjamo laikotarpio laidų scenarijus ir tematinius planus taip pat nustatyta, kad laidų atskaitomybė buvo skirtinga, t. y. už dalies transliuojamų Vilniaus radijo laidų (kiekvienas pirmadienis, pirmas ir paskutinis mėnesio šeštadieniai) rengimą buvo atsakingas Grįžimo į tėvynę komitetas, o ne TVR komitetas. Tiek pačioje laidoje, tiek ir tematinuose planuose nurodoma, kad laidas organizuoja Grįžimo į tėvynę komiteto Lietuvos iniciatyvinė grupė. Šių laidų turinys taip pat šiek tiek skyrėsi nuo TVR komiteto rengtų laidų užsieniui turinio. Pavyzdžiui, Grįžimo į Tėvynę komiteto laidos turėjo nuolatines rubrikas: „Laikraščio „Tėvynės balsas“ apžvalga, „Jūsų ieško ir laukia“, „Laiškų apžvalga“, „Tarybų Lietuvos

⁵²² Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto Prezidiumo pirmojo posėdžio protokolas Nr. 1. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-3, ap.1, b.1, l. 31.

⁵²³ Rakauskas, *Sovietų propaganda užsienio lietuviams*, 73–4.

⁵²⁴ Išplėstinio Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto Prezidiumo posėdis, 1964 08 28. Lietuvos ypatingasis archyvas K-3, ap.1, b.1 l. 15.

⁵²⁵ Rakauskas, *Sovietų propaganda užsienio lietuviams*, 81.

gyvenimo naujienos“⁵²⁶. Taip pat šioje disertacijos dalyje nagrinėjamo laikotarpio (1948–1965) pradžioje kurį laiką paraleliai buvo transliuojamos ir „Tėvynės balso iš Vilniaus“ laidos, kurias tvirtindavo Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto Propagandos ir agitacijos skyrius⁵²⁷. Šie archyviniai duomenys rodo, kad nors Janutis teigė, jog komitetas įtakos laidoms nebeturėjo, ji egzistavo per įvairius kitus kontrolės mechanizmus: radijo laidų užsienio lietuviams redaktoriaus skyrimą, tarybos sudarymą, o dalį laidų apskritai rengė komiteto iniciatyvinė grupė. Taip pat šie archyviniai duomenys papildo anksčiau mokslininkų pateiktus faktus apie laidų kūrimo pradžią ir priklausomybę. Svarbu pabrėžti, kad disertacijos autorei nustatant sąsajas tarp koduoto ir perkoduoto teksto, t. y. laidų scenarijuose ieškant tekstų, į kuriuos reaguojama nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje, matyti, kad išsivija visas laidas, nepaisant įvardijamo rengėjo, vadino Vilniaus radijo laidomis, todėl toliau disertacijoje laidos nėra skaidomos atskirai pagal rengėją, o analizuojamos kaip bendra LSSR radijo propaganda, nukreipta į išsiviją.

Prisimenant pagrindinę Hallo kodavimo / dekodavimo modelio idėją, teigiančią, kad siuntėjas / koduotojas žinutėje koduoja hegemoninį požiūrį, kuris remiasi vyraujančiu sociokultūriniu ir politiniu kontekstu, tačiau gavėjas / dekoduoja pranešimą dekoduoja nebūtinai taip, kaip norėjo siuntėjas, ir remiasi savo sociokultūriniu bei politiniu kontekstu, tačiau cirkuliacinis pranešimo mechanizmas nulemia, kad jei pranešimas nuolat dekoduojamas ne taip, kaip norėjo siuntėjas, tai gali lemti kodų korekcijas ir bandymus juos labiau pritaikyti gavėjo kontekstui, nustatyta, kad Vilniaus radijo propaganda užsieniui veikė kitaip nei laidos sovietinės Lietuvos auditorijai. Iš laidų turinio matyti, kad radijas atsižvelgė į tai, kad SSRS komunistinė propaganda rengiama už geležinės uždangos gyvenantiems lietuviams ir bandė ją pritaikyti Vakarų sociokultūriniam ir politiniam kontekstui, kurti atvirumo įspūdį ir taip pritraukti daugiau klausytojų, pvz., žurnalistai savo tekstuose vengė tokių žodžių kaip tarybinis, buvo rengiamos viktorinos, klausytojai kviečiami siųsti laiškus su klausimais apie Lietuvą. Vis dėlto toks pritaikymas dažniausiai nebuvo efektyvus, nors kai kuriais atvejais nagrinėjamoje spaudoje fiksuojama nuostaba, kad, pavyzdžiui, „[B]aigiant transliaciją, kviečiama parašyti savo pageidavimus. Įdomu, jog radijo adresas nusakomas sekančiai: Lietuva, Vilniaus radijas. Neminima jokia Tarybų Lietuva,

⁵²⁶ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 31, l. 20–261.

⁵²⁷ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 9, b. 6, l. 1.

neprikergiamas koks nors panašus svetimas pavadinimas⁵²⁸. Vis dėlto dažnai išėivijos leidiniai aiškiai suprato tikruosius propagandos tikslus:

„[...] tiesiog neriamasi iš kailio, kad tos transliacijos būtų įdomesnės ir mieliau klausomos. Nevengiama net ir įvairių žaidimų. Ir kaip gi kitaip pavadinti tą naująjį „išradimą“, kurį kiekvieną antradienį praktikuoja kalbą per minėtąjį radiją. Yra perduodamas koncertas – mįslė: pagrojamas koks nors lietuvių tautinis šokis, ir reikia atspėti jo pavadinimą“⁵²⁹.

Kad Lietuvos SSR komunistinė radijo propaganda, nukreipta prieš išėiviją, per mažai efektyvi, pripažino ir pats TVR komitetas, tačiau daugiau dėmesio šiam klausimui skirta tik maždaug 1957 m., kai Vyriausioji radijo informacijos valdyba ir Vilniaus televizijos studija sujungtos į vieną įstaigą – TVR komitetą prie Lietuvos SSR ministrų tarybos, kurio pirmininku tapo Januitis, šias pareigas ėjęs iki 1987 m. Iki tol Januitis dirbo Vyriausiosios radijo informacijos valdybos pirmininku, tačiau tuo laikotarpiu vidiniuose institucijos dokumentuose įrašų, kuriuose būtų aptariama, kaip tobulinti laidas ir stiprinti propagandą užsieniui, nefiksuojama. 1957 lapkričio 27 d. pripažinta, kad laidų užsienio lietuviams redakcija turi rimtų trūkumų. Janučio pasirašytame įsakyme teigiama, kad „[...] laidose pateikiamos žinios yra vienašališkos, neįdomios, nepasakoja apie reikšmingiausius darbo žmonių gyvenimo įvykius, ypač stokojama įdomių valandėlių apie miestų ir kaimų kultūrinį gyvenimą, apie tarybų valdžios metais pasikeitusią liaudies buitį. Redakcija nesilaiko tematinių planų, kurie numato nušviesti įdomesnių temų. Nemaža užplanuotų įdomių valandėlių lieka tik popieriuje ir nepasiekia eterio. Mažas yra laidų užsienio lietuviams redakcijos neetatinių autorių aktyvas [...]“⁵³⁰. Taip pat pastebima, kad redakcijos ir klausytojų ryšiai yra silpni, neieškoma formų glaudesniems santykiams su užsienio lietuviais užmegzti, blogai atsakinėjama į jų laiškus, neatsižvelgiama į pageidavimus. Sprendžiant trūkumus parengtas įsakymas, kuris liepia „[a]tkreipti dėmesį į geresnį respublikos gyvenimo temų nušvietimą, ypač parodant tarybų valdžios metais pasiektus laimėjimus [...] organizuoti – [...] daugiau žymių respublikos žmonių – rašytojų, mokslininkų, visuomenės veikėjų, pramonės ir žemės ūkio

⁵²⁸ „Vilnius ir „Amerikos balsas“, *Draugas*, gruodžio 4, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-04-DRAUGASw.pdf.

⁵²⁹ Gimantas Al, „Vilniaus radijo žaidimai“, *Draugas*, kovo 29, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-03-29-DRAUGASw.pdf.

⁵³⁰ Radijo ir televizijos komitetas prie Lietuvos TSR Ministrų tarybos. Įsakymas Nr. 467, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2 b. 32 l. 24.

darbuotojų pasisakymų [...] Organizuoti daugiau įdomių koncertų, literatūrinių valandėlių, įjungiant geriausias Tarybų Lietuvos menines pajėgas. [...] Laidoms ruošti pritraukti daugiau neetatinių autorių, ypač iš rašytojų, žurnalistų, mokslininkų, visuomenės veikėjų tarpo [...] palaikyti glaudesnius ryšius su kitomis radijo redakcijomis ir naudoti daugiau jų paruoštos įdomios medžiagos. [...] Atkreipti ypatingą dėmesį į laidų redagavimą⁵³¹.

Apibendrinant galima matyti, kad šioje disertacijos dalyje nagrinėjamu laikotarpiu vidinė TVR komiteto kritika laidoms buvo atsikartojanti, t. y. kritikuoti tie patys laidų rengimo elementai. Kaip matyti 9 lentelėje, daugiausiai kritikos sulaukdavo muzikinė laidų dalis, pvz., teigiama, kad „[m]uzika sudaro didelę programos dalį, tačiau koncertai sudaromi nerūpestingai“⁵³², „[t]ransliuojama tik lietuvių liaudies muzika“⁵³³.

⁵³¹ *Ibid*, 24–6.

⁵³² Lietuvos ministrų tarybos valstybinio radijo ir televizijos komiteto posėdžio, įvykusio 1962 09 28, protokolai Nr. 33. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 39, l. 25–8.

⁵³³ Radijo ir televizijos komiteto prie LTSR ministrų tarybos 1958 10 15 posėdžio protokolai Nr. 34. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981 ap. 2, b. 23, l. 162–6.

9 lentelė. TVR komiteto protokoluose minima kritika Vilniaus radijo laidoms 1957, 1958, 1962 m. Sudaryta autorės

Metai	Trūkumai	Iniciuojami pakeitimai
1957	• Žinios vienašališkos, neįdomios • Nepasakojama apie reikšmingiausius darbo žmonių gyvenimo įvykius • Trūksta medžiagos apie miestų ir kaimų kultūrinį gyvenimą, apie tarybų valdžios metais pasikeitusią liaudies buitį • Mažai neetatinių autorių • Prasta kalba • Silpni redakcijos ryšiai su klausytojais • Blogai atsakinėjama į klausytojų laiškus⁵³⁴	• Atkreipti dėmesį į geresnį respublikos gyvenimo nušvietimą • Kalbinti daugiau žymių žmonių • Daugiau komentuoti aktualius tarptautinius įvykius • Įvairinti formas • Pritraukti daugiau neetatinių autorių • Daugiau naudoti kitų redakcijų paruoštos medžiagos • Medžiagą pateikti užsienio klausytojams suprantama, aiškia ir taisyklinga kalba⁵³⁵
1958	• Informacinė medžiaga iš Lietuvos ir užsienio neatrenkama ir nepritaikoma radijo klausytojams užsienyje • Redakcija beveik nieko nepasakoja apie broliškas respublikas ir socialistinės stovyklos šalis • Paviršutiniškai nušviečiama respublikos pramonė, žemės ūkis • Laidose per daug operuojama bendromis frazėmis • Per daug retai kalba reemigrantai • Silpnai nušviečiamas periferijos gyvenimas • Prasta kalba	• Supažindinti klausytojus su sovietine muzika • Palaikyti tampresnius ryšius su reemigrantais ir radijo klausytojais • Atsisakyti ilgų straipsnių, reportažų • Transliuoti trumpus, įvairias sritis apimančius reportažus • Komentuoti informaciją, kad ji būtų teisingai suprasta užsienyje • Plačiai nušviesti Tarybų sąjungos gyvenimą • Demaskuoti buržuazinių nacionalistų ideologiją, provokacinę veiklą⁵³⁷

⁵³⁴ Radijo ir televizijos komitetas prie Lietuvos TSR ministrų tarybos. Įsakymas Nr. 467, 1957 11 27. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 22, p. 24–6.

⁵³⁵ *Ibid.*

⁵³⁷ *Ibid.*

Metai	Trūkumai	Iniciuojami pakeitimai
	• Dažnai redakcijoje „praeina“ apolitiška medžiaga⁵³⁶	
1962	• Silpnai propaguojama komunizmo statyba • Tarybų Lietuvos ekonomikos ir kultūros suklestėjimo faktai nepanaudojami kovingam atkirčiui imperialistinei propagandai • Nepatenkinamai nušviečiamas respublikos žemdirbių gyvenimas ir darbas • Kultūrinė medžiaga konstatuojamojo pobūdžio • Pasakojimai apie gimtojo krašto grožį nesusieti su dabartiniu industrinės-kolūkinės Lietuvos peizažu • Beveik nepasakojama apie komunizmo statytojus – darbo žmones⁵³⁸	• Dirbti išradingiau, gerinti laidų kokybę maksimaliai pritaikant ją užsienio lietuviams • Laidoms naudoti daugiau medžiagos, transliuotos per respublikinio radijo programas • Nušviesti esminius pasikeitimus, įvykusius Lietuvoje tarybų valdžios metais • Per radiją turi dažniau pasisakyti respublikos darbo žmonės, įspūdingiau kalbėti apie tarybinę tikrovę • Ruošti daugiau kovingos medžiagos, nukreiptos prieš buržuazinius nacionalistus • Transliuoti reportažus, laidas, pasisakymus apie respublikos įmonių augimą • Laidas jaunimui ruošti taip, kad atsispindėtų gražus ir turiningas tarybinio jaunimo gyvenimas • Iš esmės gerinti muzikinę laidų programą • Gerinti kultūrinio gyvenimo laidas • Sukurti neetatinę reemigrantų redakciją • Stiprinti ryšius su radijo klausytojais⁵³⁹

⁵³⁶ Radijo ir televizijos komiteto prie LTSR ministrų tarybos 1958 10 15 posėdžio protokolas Nr. 34. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981 ap. 2, b. 23, l. 162–6.

⁵³⁸ Lietuvos TSR ministrų tarybos valstybinio radijo ir televizijos komiteto priminko įsakymas Nr. 279, 1962 09 28, f. R-981, ap. 2, b. 40, l. 77–82.

⁵³⁹ *Ibid.*

Kita nuolat pasikartojanti kritika laidoms buvo susijusi su tuo, kad per mažai kalbama apie komunistinę ideologiją. Pvz., 1962 m. veiklos įsakyme teigiama, kad „[S]ilpnai propaguojama komunizmo statyba, septynmečio plano vykdymo rezultatai, partijos ir vyriausybės numatytos priemonės žmonių gerovei kelti. [...] Kilnūs ir humaniški komunizmo principai nepriešpastatomi buržuaziniai vilkiškai moraliai. [...] Nėra medžiagos apie tarybinio demokratiškumo vystymąsi, valstybės funkcijų laipsnišką perdavimą visuomeninėms organizacijoms“⁵⁴⁰. Laidos taip pat nuolat kritikuotos dėl to, kad prastai nušviečia pramonės, kultūros, žemės ūkio temas, mažai neetatinų autorių. Analizuojant įsakymus, kuriais siekta tobulinti propagandą, matyti, kad siūloma daugiau medžiagos rengti ne laidų žurnalistams, bet neetatiniais autoriams, pvz., rašytojams, mokslininkams, visuomenės veikėjams, taip pat raginama kalbinti daugiau žymių darbininkų, rašytojų, mokslininkų, visuomenės veikėjų, pramonės ir žemės ūkio darbuotojų. Manoma, kad neetatiniai autoriai gali pakelti pasitikėjimą propaganda, nes ji bus ištransliuota ne radijo žurnalistų lūpomis, tačiau visuomenėje žinomų žmonių, kuriuos išseivija prisimena dar iš tarpukario. Daug dėmesio įsakymuose skiriama glaudesniems ryšiams su reemigrantais, jų kalbinimui. Taip pat 1962 m. pasiūlyta įkurti neetatinę reemigrantų redakciją. Pagal įsakymus galima konstatuoti, kad ilgainiui buvo siekiama į laidas integruoti vis daugiau medžiagos ne tik apie LSSR, bet ir apie SSRS ir jos politiką, pvz., 1962 m. parengtame įsakyme teigiama, kad reikia „[N]uosekliai rodyti nenuilstamą tarybinės vyriausybės kovą už visišką ir visuotinę nusiginklavimą, už branduolinio ginklo uždraudimą“⁵⁴¹. Taip pat vis daugiau iš darbuotojų buvo reikalaujama kurti kontrpropagandą, nukreiptą prieš išseiviją, t. y. „[P]lačiai nušviesti Tarybų Sąjungos gyvenimą, demaskuoti buržuazinių nacionalistų ideologiją, provokacinę veiklą“⁵⁴²; „[R]uošti daugiau kovingos medžiagos, nukreiptos prie buržuazinius nacionalistus, atskleisti jų piktadarybių, padarytų fašistinės okupacijos metais, faktus, parodyti pabėgusių į užsienį „veiksnių“ nusikalstamą veiklą išseivių tarpe, ruošti užsienio lietuvių spaudos apžvalgas, komentarus, [...] duoti ryžtingą atkirtį priešingai propagandai, skleidžiančiai visokius prasimanymus apie nūdienį

⁵⁴⁰ *Ibid.*

⁵⁴¹ Lietuvos ministrų tarybos valstybinio radijo ir televizijos komiteto posėdžio, vykusio 1962 09 28 protokolas Nr. 33. Lietuvos centrinis valstybės archyvas R-981 ap. 2, b. 39, l. 25–8.

⁵⁴² Radijo ir televizijos komiteto prie LTSR ministrų tarybos 1958 10 15 posėdžio protokolas Nr. 34. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981 ap. 2, b. 23, l. 162–6.

respublikos gyvenimą⁵⁴³. Taip pat įsakymai nuolat pabrėžė, kad laidose turi būti kalbama išėivijai suprantama kalba⁵⁴⁴.

Propagandinio diskurso pritaikymas Vakarų socialiniame, politiniame ir kultūriniame kontekste gyvenusiems žmonėms buvo bendroji Maskvos radijo politika. Kaip jau minėta teorinėje disertacijos dalyje, komunistinė propaganda užsieniui laikyta neefektyvia, nes per menkai pritaikyta užsieniui. Todėl Maskvos radijas nuolat ieškojo būdų transliacijų patrauklumui didinti⁵⁴⁵. Kvietimas siųsti laiškus su klausimais ar rengiamos viktorinos buvo viena iš patrauklumo skatinimo praktikų, kurią taikė ir Vilniaus radijas. Vis dėlto bet kokiems bandymams kurti naujus kodus, darančius propagandą patrauklesnę, išėivijos spauda liko labai atspari. Pavyzdžiui, Vilniaus radijas nuolat citavo skaitytojų laiškus, tačiau išėivijos spaudoje juos bandyta sumenkinti, priskirti nostalgijai, kai teirautasi apie konkrečią Lietuvos vietovę, kurioje klausantysis užaugo, arba pabrėžti, kad klausimai atkeliauja iš Pietų Amerikos lietuvių, turėjusių kitokį santykį su okupuota Lietuva:

„Julius Gelumbickas iš Argentinos, Kazys Skriskis iš San Paulo (paklausęs, kaip atrodo Šančiai) ir Bronė Svedenavičienė iš Montevideo (Urugvajaus). Pastaroji prašė papasakoti, kaip šiandien gyvenančios Lietuvos kaimo moterys. Šitą prašymą tuoj šokta patenkinti ir paberta daugybė šimtą kartų girdėtų ir skaitytų komunistinės propagandos žodžių“⁵⁴⁶.

Analizuojant interdiskursyvumą ir intertekstualumą paminėtina, kad tarp nagrinėjamų išėivijos leidinių ir Vilniaus radijo vyko neformalus dialogas, ką išėivija norėtų girdėti per Vilniaus radiją. Tokia praktika patvirtina Hallo kodavimo / dekodavimo modelio cirkuliacinio proceso idėją,

⁵⁴³ Lietuvos TSR ministrų tarybos valstybinio radijo ir televizijos komiteto priminko įsakymas Nr. 279, 1962 10 28. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981 ap. 2, b. 40, l. 77–82.

⁵⁴⁴ Lietuvos ministrų tarybos valstybinio radijo ir televizijos komiteto posėdžio, įvykusio 1962 10 28 d. protokolas Nr. 33. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981 ap. 2, b. 39, p. 25–28; Radijo ir televizijos komitetas prie Lietuvos TSR ministrų tarybos. Įsakymas Nr. 467, 1957 11 27. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 22, l. 24–26; Radijo ir televizijos komiteto prie LTSR ministrų tarybos 1958 10 15 d. posėdžio protokolas Nr. 34. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981 ap. 2, b. 23, l. 162–166; Lietuvos TSR ministrų tarybos valstybinio radijo ir televizijos komiteto priminko įsakymas Nr. 279, 1962 09 28. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981 ap. 2, b. 40, l. 77–82.

⁵⁴⁵ Grieves, „Cold War Journalism“.

⁵⁴⁶ „Kalba Vilniaus radijas“, *Draugas*, spalio 25, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-25-DRAUGAS.pdf.

kad auditorija yra aktyvi, geba priešintis dominuojančiam diskursui ir jį koreguoti. Pavyzdžiui, 1957 m. „Draugas“ rašė, kad „[V]ilniaus radijas dažnai barasi ir prikiša jų žodžiais „emigrantinei lietuvių spaudai“, būk toji nenorinti pastebėti ir pripažinti visų tų laimėjimų, kuriais esą taip džiaugiasi ir didžiuojasi Lietuvos žmonės“⁵⁴⁷. „Draugas“, atsakydamas į tokį komentarą, teigė, kad:

„[...] priešingai, išeivijos lietuviai ir jų spauda visados džiaugiasi ir nevengia konstatuoti tokius dalykus ar pažangą tokiuose reikaluose, kuriuose galima matyti naudą Lietuvai ar pačių lietuvių parodytą iniciatyvą, bet mums labai jau neįdomu tokie „pasiekimai“, kuriais naudojasi sovietiniai okupantai nieko bendro neturį nei su Lietuva, nei su lietuvių tautos interesais. Mums malonu pav. girdėti, kad baigiami Trakų pilies restauracijos darbai ir taip pat tikimės, kad didžiojoje to istorinio paminklo menėje tik jau nebus pakabinta raudonoji žvaigždė ar kūjis su pjautuvu. [...]“⁵⁴⁸.

Panaši reakcija fiksuota ir kituose leidiniuose, pvz., „Naujienos“ rašė, kad Vilniaus radijo „[...] „kūriny“ ištisai skirtas išdergti Dr. Pijų Grigaitį ir „Naujienas“. Okupantų tarnas „Naujienas“ piktai vadino „[b]uržuazinių nacionalistų svarbiausiu laikraščiu, kuris nuolat šmeižia Tarybų Lietuvą“...⁵⁴⁹. „Draugas“ ir „Naujienos“ taip pat kritikavo, kad Vilniaus radijas kalba per daug apie bendrąją Sovietų Sąjungos politiką ir per mažai apie okupuotą Lietuvą: „[P]ranešimai neturiningi, nuobodūs, daugiausia maskvinės žinios, maža jų iš Lietuvos gyvenimo ir tos pačios sukasi apie kolūkių ir pramonės „laimėjimus“⁵⁵⁰. 1957 m. Vilniaus radijuje atsiradus valandėlėms jaunimui buvo piktinamasi, kad:

„[...] pirmosios tokios valandėlės metu buvo pasakota apie pasiruošimus šią vasarą Maskvoje vyksiančiam tarptaut. pasaul. jaunimo festivaliui. Taip, bet kur čia lietuviškieji ir su Lietuva susiję reikalai, jei jau pirmos transliacijos metu būtina kalbėti apie Maskvą? „[...] jei toje valandėlėje ir toliau bus liečiami ne lietuviški, bet grynai

⁵⁴⁷ Gimantas Al, „Lietuviškieji įvairumai“, *Draugas*, vasario 20, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-02-20-DRAUGASw.pdf.

⁵⁴⁸ *Ibid.*

⁵⁴⁹ Leo Jo, „Vilniaus radijas puola P. Grigaitį“, *Naujienos*, gruodžio 11, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-12-11-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

⁵⁵⁰ „Ar galima girdėti Vilniaus radiją?“.

sovietiniai klausimai ir reikalai, tai ir ši transliacija neturės jokio pasisekimo, kaip ir visa kita maskvinė propaganda“⁵⁵¹.

„Tai ir visa, ką rado Vilniaus radijas pranešti užsienio lietuviams. Jokios žinutės iš Lietuvos! Tiesa, padainuota, trupučiukas muzikos ir sugrotas venclovinis sovietinės Lietuvos tariamasis himnas, čia jaučiama stipri sovietinių rusų dainuškų ir internacionalo įtaka — jokio lietuviško bruožo“⁵⁵².

Šiuo atveju galima prisiminti 9 lentelėje minėtus TVR komiteto inicijuotus pakeitimus komunistinei radijo propagandai išsivijai stiprinti. Vienas iš numatytų pakeitimų – plačiai nušviesti Tarybų Sąjungos gyvenimą, tačiau iš leidiniuose „Draugas“, „Naujienos“ ir „Dirva“ spausdinamų tekstų, akivaizdu, kad kalbėjimas ne apie okupuotą Lietuvą, bet apie visą Sovietų Sąjungą, spaudoje kėlė atmetimo reakciją. Tai leidžia daryti prielaidą, kad komiteto tikslas efektyvinti propagandą, įtraukiant į ją daugiau komunistinės ideologijos naratyvų, buvo sunkiai suderinamas su propagandos išsivijai patrauklumo didinimo tikslu.

Leidinyje „Vilnis“ fiksuojamas dar vienas intertekstualumo lygmuo – tarp Vilniaus radijo, „Vilnies“ redaktoriaus ir leidinio skaitytojų. Nors „Vilnis“ beveik necitavo Vilniaus radijo, 1963 m. fiksuojami keli tekstai, kviečiantys klausytis Vilniaus radijo. Vieną tekstą rengė pats radijas, pasirašęs kaip Tarybų Lietuvos radijas. Laidos tikslas leidinyje pristatomas kaip informacinis, kur galima sužinoti apie įvykius Lietuvoje, kaip dirba ir kuriasi Lietuvos pramonė. Teksto skaitytojams siekiama sukelti nostalgiją, kurią numalšinti siūlėsi radijas:

„[...] Kiekvieną vakarą iš Tarybų Lietuvos sostinės Vilniaus, nuo žilojo Nemuno į Amerikos žemę ir kitas pasaulio šalis skrieja lietuviškas žodis, skambi lietuviška daina. Ji primena kiekvienam šios taip tolimos ir taip artimos širdžiai nedidelės darbščios tautos siekius ir svajas. [...] Tikriausiai Jus jaudina, kaip dabar gyvena Jūsų kaimynai, vaikystės draugai. Jų balsą galite išgirsti per Vilniaus radiją.“⁵⁵³

⁵⁵¹ Gimantas Al, „Kviečia jaunimą“, *Draugas*, kovo 19, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-03-19-DRAUGASw.pdf.

⁵⁵² „Ką praneša Vilniaus radijas?“, *Naujienos*, gegužės 5, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-05-05-DRAUGAS.pdf.

⁵⁵³ „Ar jūs klausote Vilniaus radiją?“, *Vilnis*, sausio 11, 1963.

Praėjus kuriam laikui po šio Vilniaus radijo kreipimosi, į skaitytojus kreipėsi ir „Vilnies“ redaktorius Stasys Jokubka, primindamas, kada ir kaip galima klausytis Vilniaus radijo, ir ragindamas klausytojus parašyti į „Vilnį“, ką jie girdi per laidas ir kaip jos patinka⁵⁵⁴. Vis dėlto tolesnė „Vilnies“ leidinio analizė rodo, kad nė vienas klausytojo laiškas leidinyje neišspausdintas. Tai leidžia teigti, kad Vilniaus radijo propagandinis diskursas nebuvo populiarus ir tarp komunistinę ideologiją palaikančių Amerikos lietuvių, kuriuos komunistinė propaganda vadino pažangiaisiais.

Grįžtant prie leidinių: „Draugas“, „Naujienos“ ir „Dirva“, taip pat fiksuojama nusistebėjimų, kad Vilniaus radijas kalbėjo temomis, kuriomis išeivijai atrodė, kad radijas negalėjo kalbėti. Dažniausiai minimos religinės temos, kuriomis, išeivijos supratimu, Vilniaus radijas neturėjo kalbėti ir naudojo kaip imitacines: „Pasiklausykit Vilniaus radijo valandėlių užsienio lietuviams. Jie pasakoja net kiek kokiose bažnyčiose žmonių meldėsi per Kalėdas (matyt iš NKVD paėmę duomenis)... Kad patrauktų į save, jie nepagailės jokio masalo“⁵⁵⁵. Kaip jau minėta teorinėje disertacijos dalyje, išeivijoje komunistinė propaganda siekė kurti įvaizdį, kad okupuotoje Lietuvoje egzistuoja religijos laisvė, o priešingas mąstymas – buržuazinių nacionalistų sukurta klastotė.

Apibendrinant TVR komiteto laidų užsieniui redakcijos, kuri turėjo įgyvendinti KP CK ir LKP CK diktuojamą komunistinės ideologijos liniją, pastangos pritaikyti turinį išeiviams dažnai buvo nesėkmingos. Kuriamos naujos strategijos užsienio propagandai kai kuriais atvejais išeiviją skatino dar labiau oponuoti propagandą, o bandymai maskuoti propagandinį atspalvį dažnai buvo aiškiai suprantami antikomunistinių JAV lietuvių išeivijos leidinių. Svarbūs šiuo atveju ir politinis, sociokultūrinis kontekstai, nulemti tuo metu susiklosčiusių JAV ir Sovietų Sąjungos santykių, kuriuose tuo metu gyveno išeivija, pirmosios sovietinės okupacijos tarp Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių patirtis. Šių kontekstų įtaka, galėjusi nulemti išeivijos atsparumą komunistinei propagandai, aptariama kitoje disertacijos dalyje.

3.2.1.1. Vilniaus radijo laidų siuntimo ir gavimo techninė infrastruktūra 1948–1965 m.

Kaip jau minėta teorinėje disertacijos dalyje, pagal tyrimui pritaikytą Hallo kodavimo / dekodavimo modelį techninei propagandos siuntimo infrastruktūrai priskiriami veiksniai kaip laidų siuntimas trumposiomis radijo

⁵⁵⁴ *Vilnis*, liepos 11, 1963.

⁵⁵⁵ „Galima tik priartėti, bet nesuartėti“, *Draugas*, kovo 28, 1961, https://www.draugas.org/archive/1961_reg/1961-03-28-DRAUGAS.pdf.

bangomis, kurioms įtaką darė tokie parametrai: bangų perdavimo galia, atmosferos sąlygos, netoliese esančių stočių dažnių stiprumas. Gavimo pusėje – trumpųjų bangų imtuvai, girdimos transliacijos kokybė ir trikdžiai.

Vilniaus radijo turinys nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje būdavo spausdinamas vidutiniškai po 10,5 dienos nuo ištransliavimo radijo eterįje (trumpiausias laikas – 4 dienos⁵⁵⁶, ilgiausias – 20 dienų⁵⁵⁷).

Iš „Vilnies“ leidinyje spausdintų reklamų nustatyta, kad Vilniaus radijas Šaltojo karo metais JAV buvo girdimas kasdien: Niujorke, Vašingtone, Čikagoje ir San Franciske⁵⁵⁸. Vilniaus radijo laidos užsieniui buvo gaminamos LSSR, tačiau dėl geresnio girdimumo transliacijos Maskvoje būdavo paskirstomos per galingesnius siųstuvus. Tai, kad laidos buvo transliuojamos per galingesnius siųstuvus, sukėlė nemažai painiavos išeivijoje, kuri atsispindi nagrinėjamoje spaudoje. Analizuojant trumpųjų radijo bangų siųstuvų reklamą, nustatyta, kad jų reklama lietuviškuose laikraščiuose suaktyvėjo 1955 m. Vis dėlto ji sulaukė nemažai kritikos. Pavyzdžiui, leidinyje „Dirva“, kuris ir pats aktyviai spausdino radijo imtuvų reklamą, 1956 m. buvo spausdinamas Zenono Rekašiaus (vėliau tapusio mėnraščio „Akiračiai“ redaktoriumi) komentaras: „Kaip pagauti Vilniaus radijo programą“. Autorius teigia, kad į jį:

„Toku klausimu kreipėsi vienas bičiulis, nusipirkęs gerą, tik nesažiningai blogai išreklamuotą radijo priimtuvą. Sunku buvo jį įtikinti, kad Vilniaus radiją Amerikos kontinente girdėti, deja, neįmanoma. Teko lietuviškuose laikraščiuose skaityti skelbimus, kad tokiu ir tokiu tai aparatu galima klausytis Vilniaus radiją; buvo net liudininkų pareiškimai, kad jie nusipirko minėtą aparatą ir dabar puikiausiai girdi Vilnių, sėdėdami Detroito ar kuriame kitame Amerikos mieste“⁵⁵⁹.

Vis dėlto šiuo atveju nesutapimas tarp reklamos ir to, ką rašo Rekašius, atsirado dėl to, kad per reklamuojamus imtuvus buvo tikimasi išgirsti Vilniaus radiją, transliuojamą okupuotoje Lietuvoje gyvenantiems žmonėms. Tuo metu

⁵⁵⁶ „Paleckis ir kiti sovietų okupantų įrankiai apkabinėti ordiniais“, *Draugas*, balandžio 11, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-04-11-DRAUGAS.pdf.

⁵⁵⁷ „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, balandžio 26, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-04-26-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.

⁵⁵⁸ *Vilnis*, liepos 11, 1963.

⁵⁵⁹ Z. V. Rekašius, „Kaip pagauti Vilniaus radiją?“, *Dirva*, balandžio 12, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-04-12-DIRVA.pdf>.

reklamoje nepaaiškinta, kad per reklamuojamus imtuvus girdėti tik valandėlės, skirtos užsienio lietuviams, kurios nors ir buvo gaminamos Vilniuje, tačiau Maskvoje paskirstomos per galingesnius siųstuvus. Tai liudija ir tolesnė Zenono Rekašiaus komentaro dalis:

„Bolševikai Maskvoje turi pastatę keletą nepaprastai stiprių trumpų bangų stočių. [...] Bolševikai iš minėtų stočių perduoda specialiai užsieniui skirtas programas svetimomis kalbomis. Taip pat ir iš pavergtųjų kraštų. Maskva greičiausiai perduoda ir trumpas užsieniui skirtas lietuvių kalba Vilniaus radijo programą, bet tik tą jos dalį, kurią Maskvos cenzoriai pakartoja svetimuose kraštuose esantiems lietuviams apie bolševikinį rojų“⁵⁶⁰.

Šios ištraukos leidžia teigti, kad ankstyvuoju Šaltojo karo laikotarpiu išeivija ilgą laiką Vilniaus radijo laidų užsieniui, siunčiamų per galingesnius Maskvos radijo siųstuvus, apskritai netapatino su Vilniaus radiju. Be to, tai, kad laidos per Maskvą buvo skirstomos į galingesnius siųstuvus, nuolat buvo kritikuojama 1948–1965 m. nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje: „Vilniaus radijo vardu pranešimai transliuojami iš Maskvos, tik iš Vilniaus nusiuntus tam paruoštas plokšteles, kurias dar ilgai šlifuoja saugumo įstaigos, dėl to vadinamieji Vilniaus radijo pranešimai visada skelbia tik gerokai pasenusias žinias“⁵⁶¹. Tai, kad siuntimui buvo naudojami galingesni Maskvos radijo siųstuvai, dar labiau sustiprindavo propagandinį įspūdį „[...] kadangi pats Vilniaus radijas yra netikęs, silpnas ir toliau negirdimas“⁵⁶². Pastebėtina, kad painiavos kilo ir dėl kitų sovietinių respublikų stočių, transliavusių diasporai. Martinas Ebonas dar sovietmečio pabaigoje rašė, kad dauguma sovietinių respublikų transliuoja į užsienį, tačiau problemų kelia tai, kad sunku suprasti, ko klausaisi, nes laidos, nors ir gaminamos sovietinių respublikų sostinėse, gali būti gaunamos ne iš respublikos siųstuvų, bet per Maskvos radijo įrenginius, o kai kuriais atvejais gali būti derinami ir respublikos, ir Maskvos radijo siųstuvai⁵⁶³.

Analizuojant JAV gyvenusių lietuvių išeivių galimybes klausytis Vilniaus radijo laidų užsieniui, nustatyta, kad trumpųjų radijo bangų imtuvai buvo aktyviai reklamuojami JAV lietuvių spaudoje, tačiau nagrinėjami tekstai rodo, kad net ir juos įsigijusieji susidurdavo su girdimumo problemomis:

⁵⁶⁰ *Ibid.*

⁵⁶¹ „Maskolių pulkus siunčia į Lietuvą“, *Draugas*, vasario 20, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-20-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁵⁶² „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, balandžio 26, 1958.

⁵⁶³ Ebon, *The Soviet Propaganda Machine*, 287–8.

„Norint klausytis trumpųjų bangų radijo programų iš Europos ar kitų tolimesnių kraštų, svarbu yra turėti ne tik gerą priimtuvą, bet taip pat reikalingą, tinkamą, bei tinkamai pastatytą anteną. [...] Jei su geru trumpųjų bangų priimtuvu nesigirdi Europos stotys, geriausiai užsakyti pas specialistus tinkamą anteną. Tačiau ir su gera antena ne visada galima girdėti toliau esančias stotis“⁵⁶⁴.

„Naujienu“ publikacijoje pavadinimu: „Ar galima girdėti Vilniaus radiją?“ teigiama, kad „[...] galima, girdėti jei transliuojama trumpomis bangomis ir jei klausoma geru trumpabangiu priimtuvu. Vilniaus radijo stotis kasdien 6 v. 30 m. New Yorko laiku per Maskvą duoda užsieniuose gyvenantiems lietuviams pusvalandinius pranešimus, diapazone 41 mt. Tie pranešimai ne visuomet gerai girdimi. Tai pareina nuo oro, greta veikiančių kitų radijo stočių ir kitų priežasčių“⁵⁶⁵. Dėl prasto girdimumo kaltinta ir prasta Sovietų Sąjungos technika: „Kovo 11 d. operos „Traviata“ retransliacija per Vilniaus radiją yra neišpasakytai blogos kokybės. Tas pats su choro koncertu kovo 12 d., kurio metu dar 4–5 kartus po minutę kitą visiškai nutrūksta stoties veikimas. Kaip visa tai paaiškinti? Sabotažu? – Ne, daug paprasčiau: tarybine technika“⁵⁶⁶.

Analizuojant paties TVR komiteto archyvinius dokumentus, išryškėjo ir dar viena problema, susijusi su trumpųjų bangų siųstuvų kryptimi ir laiku, kada transliuojamos laidos. 1958 TVR komitetas kreipėsi į LKP CK biurą teigdamas, kad „[...] laidos labiausiai yra klausomos Lotynų Amerikos šalyse gyvenančių lietuvių. Pagrindiniai trumpųjų bangų siųstuvai yra nukreipti į tas šalis [...]. Laidas iš Vilniaus klauso taip pat Šiaurės Amerikoje – JAV, Kanadoje ir kituose kraštuose. Tačiau laikas [...] yra nepatogus šiems kraštams. Pavyzdžiui, Šiaurės Amerikoje ir konkrečiai JAV šiaurėje, Čikagoje, kur yra daug Vilniaus radijo klausytojų, laidos girdimos apie 17.30 val. Tuo metu daugelis klausytojų yra darbe arba pakeliui namo“⁵⁶⁷. LKP CK nutarimo projekte minima, kad „[V]isa tai menkina transliuojamų laidų iš Vilniaus veiksmingumą“⁵⁶⁸. Reaguojant į šias aplinkybes LKP CK biuro

⁵⁶⁴ Rekašius, „Kaip pagauti Vilniaus radiją?“.

⁵⁶⁵ „Ar galima girdėti Vilniaus radiją?“, *Naujienos*.

⁵⁶⁶ „Lietuvių literatūros ir meno dekada Maskvoje“, *Naujienos*, birželio 28, 1954, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1954/1954-06-28-NAUJIENOS.pdf>.

⁵⁶⁷ Lietuvos komunistų partijos centro komiteto biuro posėdžio nutarimas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 22, l. 54.

⁵⁶⁸ *Ibid*, l. 58.

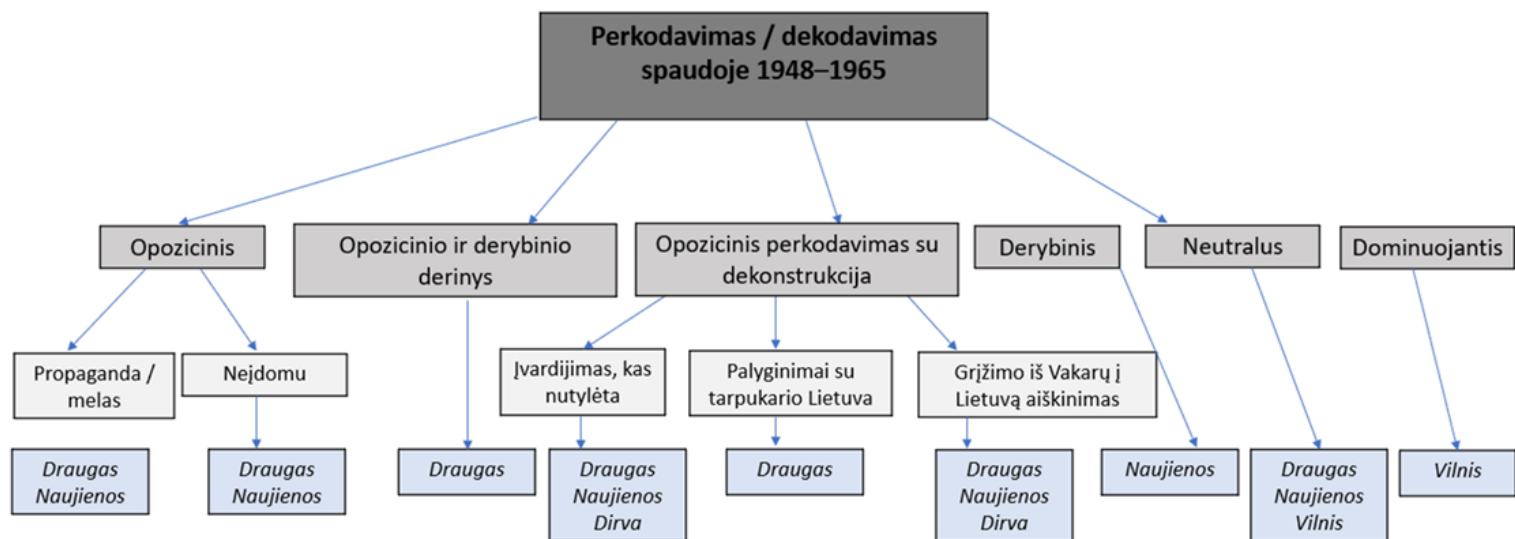
prašyta Vilniaus radijo laidas pailginti nuo pusvalandžio iki pusantros valandos, kad būtų galima parinkti įvairiems žemynams patogų laiką⁵⁶⁹.

Atsižvelgiant į aukščiau aprašytą techninę infrastruktūrą, galima teigti, kad klausytis Vilniaus radijo JAV buvo sunku pirmiausia dėl painiavos tarp Vilniaus radijo užsieniui ir Vilniaus radijo, transliuojamo okupuotos Lietuvos viduje. Painiavos įnešė ir pati sovietinė transliavimo sistema. Siekiant, kad Vilniaus radijo laidos pasiektų JAV, jos Maskvoje būdavo paskirstomos į galingesnius siųstuvus. Toks sprendimas išeivius pirmiausia skatino manyti, kad tai leidžia Maskvai papildomai cenzūruoti laidas. Sunkumų kėlė ir būtinybė įsigyti trumpųjų bangų imtuvus, norint girdėti Vilniaus radijo laidas, o net ir juos įsigijus buvo susiduriama su nuolatinais techniniais trikdžiais.

3.2.2. Vilniaus radijo turinio perkodavimo variantai JAV lietuvių spaudoje 1948–1965 m.

Išanalizavus 1948–1965 m. nagrinėjamuose leidiniuose publikuotus tekstus, dažnai nustatyti mišrūs perkodavimo / dekodavimo variantai su stipria Hallo pasiūlyta opozicinio dekodavimo varianto ašimi, taip pat įvesta naujų dekodavimo variantų, kurių Hallas nepasiūlė. Mišrūs ir papildyti dekodavimo variantai galėjo susiformuoti dėl to, kad dekodavimo terminas tyrimui pritaikytame Hallo kodavimo / dekodavimo modelyje buvo pakeistas į perkodavimą, kurį žanro prasme reikia papildomai komentuoti. Jis fiksuotas daugelyje publikacijų, pvz., siekiant dekonstruoti ar paaiškinti propagandines žinutes. „Draugo“, „Naujienu“, „Dirvos“ ir „Vilnies“ leidiniuose fiksuoti tokie perkodavimo variantai: *opozicinis*, *opozicinio ir derybinio derinys*, *opozicinis perkodavimas su dekonstrukcija*, *derybinis*, *neutralus ir dominuojantis*. Šių perkodavimo variantų negalima priskirti visiems leidiniams, t. y. vienuose labiau dominavo vieni, kituose – kiti (7 schema).

⁵⁶⁹ *Ibid*, l. 54.

7 schema. Perkodavimas / dekodavimas JAV lietuvių spaudoje 1948–1965 m. Sudaryta autorės

Kaip matyti schemoje, dominuojanti Vilniaus radijo turinio JAV lietuvių spaudoje perkodavimo ašis – opozicinė. Priskyrimą šiam dekodavimui leido nustatyti šios tipologijos: *žodžių junginiai, modalumai, veikiamosios / neveikiamosios rūšies vartojimas, tematinė struktūra, emocijas rodantys skyrybos ženklai: kabutės, šauktukas, klaustukas, daugtaškis, metaforos*. Kaip minėta metodologinėje disertacijos dalyje, skirtinguose tekstuose vis kitos teksto savybės gali tapti reikšmingos, todėl ieškomas tipologijas reikia pritaikyti konkretaus tyrimo tikslui, o pirminiame etape – išanalizuoti kuo daugiau tipologijų. Todėl pirminiame teksto analizės etape buvo ieškoma visų 6 lentelėje (metodologinėje disertacijos dalyje) pateiktų tipologijų, vėliau atsisakyta nominalizacijos, oficialaus ir neoficialaus žodyno, nuotaikos pasirinkimo, teksto žanro ir struktūros tipologijų. Tačiau užfiksavus dažnai vartojamus: kabutes, šauktukus, klaustukus ir daugtaškius, įvesta emocijas rodančių skyrybos ženklų ir metaforų tipologija.

Išanalizavus *žodžių junginius* nustatyta, kad opozicija cituojamam tekstui dažniausiai reiškia per menkinančius, ironiškus ar pašiepiančius būdvardžius laidose kalbančiųjų ar cituojamųjų atžvilgiu, pvz.: „bolševikų simpatikė“⁵⁷⁰, „išraudę kaip Sniečkus, Karsokas, Šimkus Venclovas ir kiti“⁵⁷¹, „raudoniesiems propagandistams“⁵⁷², „raudonieji okupantai“⁵⁷³, „pragaištinguosius kolchozus“⁵⁷⁴, „demagoginį kratinį“⁵⁷⁵. Taip pat vartojami prieveiksmiai Vilniaus radijo ar sovietų veiksams apibūdinti, pvz.: „meškiškai pasitarnauja“⁵⁷⁶, „su pasigardžiovimu klegėjo“⁵⁷⁷. Pastebėtina, kad būdvardžiai ar prieveiksmiai dažniausiai susiję su priskyrimu komunistinei ideologijai, taip tiesiogiai nurodant, kodėl pranešimas atmetamas. Opozicija Vilniaus radijo pranešimams taip pat reiškia ir *metaforomis*: „Be kelių „pasiuntinių“ paminėtos pavardės neleidžia abejoti, kad vieni delegacijos

⁵⁷⁰ J. Kuzmionis, „Nors tiek pasitarnavo“, *Draugas*, gegužės 28, 1955,

https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-05-28-DRAUGAS.pdf.

⁵⁷¹ K. Noetzel, „Žmogiškosios sąmonės žudytojai“, *Draugas*, birželio 4, 1955,

https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-06-04-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁵⁷² „Žinios iš Lietuvos“, *Draugas*, vasario 3, 1950,

https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-03-DRAUGAS.pdf.

⁵⁷³ „Bolševikai sustiprino propagandą grįžti lietuvius į savo Tėvynę“, *Draugas*,

sausio 26, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-01-26-DRAUGASw-i7-8.pdf.

⁵⁷⁴ „Žinios iš okup. Lietuvos“, *Draugas*, balandžio 14, 1958,

https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-04-14-DRAUGAS.pdf.

⁵⁷⁵ Leo Jo, „Ir. J. Bačiūno mintis naudoja bolševikai“, *Naujienos* rugpjūčio 8, 1958,

<https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-08-08-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

⁵⁷⁶ J. Pykulis, „Ką gi kalba Vilniaus radijas“, *Draugas*, lapkričio 22, 1955,

https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-11-22-DRAUGAS.pdf.

⁵⁷⁷ „Paleckis ir kiti sovietų okupantų įrankiai apkabinėti ordinais“, *Draugas*.

nariai yra gerokai raudoni, kiti raustelėję, o kiti pamėgę raudoną Kremliaus pudrą“⁵⁷⁸, „prieš vakariečius nukreiptą ginklą atsuko patys prieš save“⁵⁷⁹, „Kai kas iš tų atpasakojimų atrodo kaip sudužusio veidrodžio šukėse daiktų atspindžiai“⁵⁸⁰.

Išanalizavus *veikiamosios* ir *neveikiamosios* rūšies vartojimą, kuris parodo veiksmoždžiu reiškiamo veiksmo santykį su tiesioginiu objektu, nustatyta, kad tekstuose gana stipriai skiriasi leidinių priskiriamas tranzityvumas objektui, pranešančiam Vilniaus radijo turinį. Dalyje pranešimų, kalbant apie Vilniaus radiją, vartojama veikiamoji rūšis: „Vilniaus radijas žūtbut nori įtikinti užsienyje gyvenančius lietuvius“⁵⁸¹, „Vilniaus radijas (per Maskvą) balandžio 7 d. su pasigardžiavimu klegėjo“⁵⁸². Vis dėlto gerokai dažniau apie radijo turinį kalbama vartojant neveikiamąją rūšį: „pusvalandis buvo praveistas be keiksmoždžių“⁵⁸³, „įmtasi plačiai pasakoti esą tikintieji laisvai ir iškilmingai atšventė Velykas Lietuvoje“⁵⁸⁴. Neveikiamosios rūšies vartojimu įprastai siekiama mažinti veiksmo atlikėjo atsakomybę. Vis dėlto Vilniaus radijo atveju neveikiamosios rūšies vartojimas labiausiai sietinas su tuo, kad radijo laidos buvo transliuojamos per Maskvos radijo siųstuvus, o tai, kaip jau minėta, nuolat kėlė išeivijos nepasitenkinimą ir kritiką 1948–1965 nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje. Be to, cituojamuose pranešimuose nuolat buvo pabrėžiama, kad tai Vilniaus radijas iš Maskvos: „Neseniai iš Vilniaus per Maskvos radiją“⁵⁸⁵, „Tai patvirtino birželio 2 Maskvos radijas (iš Vilniaus)“⁵⁸⁶, „Per Maskvos trumpų bangų siųstuvą (Lietuvoje vargu ar girdimą)“⁵⁸⁷, „Vilniaus radijas per Maskvos trumpųjų bangų siųstuvą“⁵⁸⁸, „Radijo programoje iš Vilniaus (perduodamoje

⁵⁷⁸ J. Visminas, „Raudonieji Amerikos lietuviai lankos okupuotoje Lietuvoje“, *Dirva*, rugpjūčio 3, 1959, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1959/1959-08-03-DIRVA.pdf>.

⁵⁷⁹ „Kalba Vilniaus radijas“, *Draugas*, spalio 25, 1955.

⁵⁸⁰ J. Vlks., „Gyvenime ir spaudoje besidairant“, *Naujienos*, spalio 20, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-10-20-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

⁵⁸¹ „Vilniaus radijas apie tariamą religinę laisvę“, *Draugas*, balandžio 5, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-04-05-DRAUGASw.pdf.

⁵⁸² „Paleckis ir kiti sovietų okupantų įrankiai apkabinėti ordiniais“.

⁵⁸³ „Žinios iš Lietuvos“, *Draugas*.

⁵⁸⁴ „Ne taip yra, kaip skelbia“.

⁵⁸⁵ „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, birželio 7, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-06-07-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.

⁵⁸⁶ „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, birželio 14, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-06-14-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.

⁵⁸⁷ „Gali išventinti dar tris vyskupas“, *Dirva*, gegužės 10, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-05-10-DIRVA.pdf>.

⁵⁸⁸ Gimantas Al., „Vilnius ir Amerikos balsas“, *Draugas*, gruodžio 4, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-04-DRAUGASw.pdf.

iš vienos Maskvos radijo stočių)⁵⁸⁹. Toks vertinimas leidžia daryti prielaidą, kad užsienio lietuviai Vilniaus radijo dėl techninių aplinkybių nelaikė visiškai tikru. Kai kuriais atvejais tekstuose, vartojant veikiamąją rūšį, nurodoma, kas yra Vilniaus radijo turinio iniciatorius, taip nurodant tiesioginę atsakomybę: „[...] okupantas pristūmė prie Vilniaus mikrofono“⁵⁹⁰, „Lietuvos okupantai ir toliau naudojami Vilniaus radiju“⁵⁹¹. Vis dėlto, kai per radiją buvo cituojami konkretūs pašnekovai, ypač į okupuotą Lietuvą iš Vakarų grįžę lietuviai, dažniausiai vartota veikiamoji rūšis, taip priskiriant tiesioginę atsakomybę kalbėtojiui. Kartu su veikiamąja rūšimi dažnai vartojami ironiją kuriantys būdvardžiai ar veiksmazodžiai: „Štai kažkokia Breivienė iš Klaipėdos kalba“⁵⁹², „Vienas grįžęs per Vilniaus radiją pasigyrė“⁵⁹³.

Nustatyta, kad tekstuose, kuriuose cituojamas ir komentuojamas Vilniaus radijas, gausiai vartojamos *kabutės*, dažniausiai įvardijant tas radijo laidų vietas, kuriomis netikima, arba parodant, kad Lietuvos okupacija yra netikra, pvz.: „Pradžioje buvo prisiminta 1949 m. „laimėjimai“⁵⁹⁴, „Pasitaiko dienų, kada neturima nieko naujo apie „tarybų“ Lietuvą. [...] vos nepamirštama priminti Sovietų Sąjungos „gerą valią“⁵⁹⁵, „[...] kad laisvas žodis pasiektų jos pavergtas tautas, o ir „pavergtieji“ galėtų bent įmanoma pakalbėti“⁵⁹⁶, apie dabarties „geruosius laikus“⁵⁹⁷. *Šauktukai* tekstuose vartoti parodant tai, ką Vilniaus radijas pasakė, leidinių supratimu, absurdiško, pridėdant šauktuką prie konkrečios Vilniaus radijo citatos ar komentaro apie ją: „[...] žiūrėkit, kokia tikybos laisvė Lietuvoj!“⁵⁹⁸, „Dalyvius sutiko – Paleckis, Sniečkus ir svita! Koks pikantiškas simbolis!“⁵⁹⁹, „Jokios žinutės iš Lietuvos!“⁶⁰⁰ *Daugtaškiais* tekstuose parodomi netikrumas ir nepasitikėjimas:

⁵⁸⁹ „Amerikiečiai neleidžia grįžti“, *Naujienos*, sausio 16, 1953, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1953/1953-01-16-NAUJIENOS.pdf>.

⁵⁹⁰ „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, kovo 8, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-03-08-RIEDAS-DRAUGAS.pdf.

⁵⁹¹ J. Pykulis, „Ką gi kalba Vilniaus radijas?“, *Draugas*.

⁵⁹² St. Devenis, „Propagandinių laiškų pasiklausius“, *Draugas*, vasario 15, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-15-DRAUGAS.pdf.

⁵⁹³ St. Devenis, „Propagandinių laiškų pasiklausius“, *Draugas*.

⁵⁹⁴ „Vilniaus radijo žinios“, *Draugas*, vasario 3, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-03-DRAUGAS.pdf.

⁵⁹⁵ „Kalba Vilniaus radijas“, *Draugas* spalio 25, 1955.

⁵⁹⁶ J. Pykulis, „Ką gi kalba Vilniaus radijas“.

⁵⁹⁷ L. J., „Sovietai sunaikino daug žurnalistų“, *Naujienos* gegužės 12, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-05-12-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

⁵⁹⁸ „Parlamentarai iš Lietuvos Maskvoje“, *Dirva*, balandžio 7, 1958, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1958/1958-04-07-DIRVA-i7-8.pdf>.

⁵⁹⁹ „Lietuvių literatūros ir meno dekada Maskvoje“, *Naujienos*.

⁶⁰⁰ „Ką praneša Vilniaus radijas“, *Naujienos*, gegužės 5, 1955, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1955/1955-05-05-NAUJIENOS.pdf>.

„Ką rašė Veronika Žirgulevičienė iš Argentinos ir Rimkus iš Kanados taip ir neaišku, nes girdi, jų laišškai perduoti... ne, saugumo milicijai, bet Raudonojo Kryžiaus draugijai“⁶⁰¹, „Tik... niekas nepajuda iš vietos. Turbūt lietuvių išeivija pirma išleis visą enciklopediją, o paskum, po eilės metų, pasirodys lietuvių kalba rusiškos komunistiškosios enciklopedijos vertimas...“⁶⁰², „Vadinasi komunistų partija gera, ji ne tik davė Oškiniui darbo redakcijoje, ne tik liepė jam šaukti per radiją ir kitais būdais į tremtinius, bet didesniame išpūdziai užaugino ant jo plikės ir plaukus...“⁶⁰³.

Apibendrinant disertacijoje nagrinėjami leidiniai: „Draugas“, „Dirva“ ir „Naujienos“ aktyviai naudojo įvairias žodynes ir emocijas reiškiančias tipologijas, kurios leido leidiniams parodyti komunistinės propagandos oponavimo poziciją ir požiūrį į Lietuvos okupaciją bei komunistinės ideologijos veikimą joje.

3.2.2.1. Opozicinis perkodavimas

Grynam opoziciniam perkodavimui šioje disertacijos dalyje priskiriamos tos Vilniaus radijo citatos išeivijos spaudoje, kurių turinys tiesiogiai įvardijamas kaip propaganda, melas ar apibūdinama kaip neįdomus, neaktualus. Toks perkodavimo variantas ne itin dažnas, tačiau jis fiksuotas „Draugo“ ir „Naujienų“ leidiniuose:

„Galbūt vienas kitas ir patikėtų šia **propaganda**, jei nebūtų kitokių priemonių patikrinti, koks iš tikrųjų realus gyvenimas sovietų okupuotoje Lietuvoje. [...] labai paviršutiniškai parengta **propaganda** apie tariamą religijos laisvę Lietuvoje yra tik eilinis komunistų **melas**, nevykęs jų kovos prieš tikėjimą maskavimo būdas“⁶⁰⁴.

„Visa kita, ką Justas Paleckis sakė ir sako, visai **neįdomu**. Jis kartoja visa tai, ką zaunija bet kuris Lietuvos okupacijos pastumdėlis“⁶⁰⁵.

Analizuojant tekstą pagal *tematinę struktūrą*, nustatytas dar vienas perkodavimo variantas – *opozicinis perkodavimas su dekonstrukcija*. Įprastai

⁶⁰¹ J. Pykulis, „Ką gi kalba Vilniaus radijas“.

⁶⁰² „Kultūrinė kronika“, *Draugas* birželio 14, 1958.

⁶⁰³ „Plikiams Lietuvoje atauga plaukai“, *Draugas*, sausio 11, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-01-11-DRAUGAS-i6.pdf.

⁶⁰⁴ „Vilniaus radijas apie tariamą religijos laisvę“, *Draugas*.

⁶⁰⁵ „Pastabos“, *Naujienos*, rugsėjo 3, 1955, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1955/1955-09-03-NAUJIENOS.pdf>.

tokio perkodavimo atveju pirmiausia buvo pateikiamas Vilniaus radijo turinys arba laidos ištrauka, vėliau pateikiama jos dekonstrukcija. Tyrimo metu nustatyti šie dažniausi dekonstrukcijos būdai:

- įvardijama, kas nutylėta;
- lyginama su tarpukario Lietuva;
- aiškinami klaidingi faktai apie grįžimą iš Vakarų.

Vienas dažniausių būdų dekonstruoti Vilniaus radijo propagandą, kuri naudojo „Draugas“, „Dirva“ ir „Naujienos“, – *įvardyti tai, ką kalbėdamas viena ar kita tema nutylėjo* radijas. Komunistinė propaganda nevengė temų, galėjusių rūpėti užsienio lietuviams, tačiau jos dažnai buvo konstruojamos pasakant tik dalį informacijos, o tai laikytina sovietinės propagandos pritaikymo būtent užsieniui bendros strategijos dalimi ir apskritai vienu populiariausių propagandos konstravimo būdų. Tokiais atvejais išeivijos spauda, remdamasi kitais šaltiniais ar patirtimi, šį turinį siekė dekonstruoti, įvardydama tai, ko nepasakė pats radijas:

„New Yorke nugirsta per Vilniaus radijo pusvalandį, skiriamą užsienių lietuviams, kad pereiną savaitę Kaune lankėsi „užsienių korespondentai: iš Švedijos, Vokietijos ir Suomijos. [...] **Nieko nepasakyta apie pačius žurnalistus ir kokius jie laikraščius atstovauja. Jei tai nebus komunistinių laikraščių atstovai, tai, be abejo, netrukus tų kraštų spaudoje galės pasirodyti ir lietuviams įdomių jų rašinių apie gyvenimą Lietuvoje**“⁶⁰⁶.

„[...] iš Vilniaus radijo buvo girdėtas Valstybės Saugumo Komiteto atsisaukimas į „nelegalioje padėtyje“ gyvenančius (t. y. besislapstančius) buvusius „nacių kolaborantus“, kurie kviečiami pasinaudoti veikiančiais amnestijos įstatymais. [...] **Ta žinia mums aiškiai sako, kad ir dešimtmečiui praslinkus po antrosios sovietų okupacijos, Lietuvoje dar yra tiek „nelegalų“ gyvenimą vedančių lietuvių, kuriuos reikia šaukti per radiją. Kitaip sakant, reikia klasta privilioti ir paskui išstremti iš Lietuvos, kaip padaryta su tais, kurie anksčiau yra paklausę tokių kvietimų**“⁶⁰⁷.

⁶⁰⁶ „New Yorke nugirsta“, *Draugas*, gegužės 11, 1956,
https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-05-11-DRAUGASw.pdf.

⁶⁰⁷ Balys Gaidžiūnas, „Šią savaitę“, *Dirva*, sausio 26, 1956,
<https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-01-26-DIRVA.pdf>.

„Savo gamybinių pajėgumu dabar Lenkija jau pralenkusi Italiją, pasivijusi Prancūziją ir atsistojusi pirmose didžiųjų valstybių eilėse. Lenkija jau dabar pradėsianti gamybos reikalams vartoti atominę energiją. **Ir čia nieko nepasakyta, koks dabar yra Lenkijos darbo žmonių gyvenimas, lyginant su prieškariniu. Gal ir gerai, kad nesakė, nes taip pat būtų primelavę, kaip primelavo bendrai apie Lenkiją ir SSSR sutarčių vykdymą**“⁶⁰⁸.

Dar vienas Vilniaus radijo propagandos dekonstravimo būdas, kurį iš nagrinėjamų leidinių naudojo tik „Draugas“, buvo *turinio aiškinimas per palyginimus su tarpukario Lietuva*, kai kuriais atvejais nostalgiskai prisimenant tarpukarį. Ypač lyginta dažnai paneigiant radijo reportažus apie sovietinės Lietuvos laimėjimus:

„[...] šiandien Vilkiškis pakilęs iš pelenų ir žymiai pralenkęs prieškarinį: ištistos naujos gatvės, pastatyti nauji namai, o ir kultūrinis gyvenimas klesti. [...] **Būtent prieš karą Vilkiškio vienoje vidurinėje mokykloje mokėsi 180 mokinių, o dabar trijose vid. mokyklose šviečiasi virš 800 jaunuolių. [...] Gerai žinau, kad vokiečių okupacijos metais net sudaužytame nedideliame Merkinės miestelyje mokėsi apie 300 gimnazistų. Iš kur tad 180 mokinių skaitlinė Vilkiškyje? Tačiau Vilniaus žinios turi būti „sensacingos“, tad ar sunku klastoti visiems žinomus faktus?**“⁶⁰⁹.

„[...] viena mokytoja pranešė, kad buržuazijos laikais, tai yra Nepriklausomoje Lietuvoje, galėjo tik pasiturintieji mokytis. Tačiau pradžios mokslas Lietuvoje buvo visiems privalomas ir nemokamas. [...] O kaip dabar tie reikalai Tarybų Lietuvoje tvarkomi. Ar be rekomendacijos, be ištikimybės komunistų partijai, galima aukštose mokyklose studijuoti? [...] **Kam tas nuolatinis melas, juk Lietuvos laisvės metus kiekvienas lietuvis gerai atsimena ir jų nenuslėps komunistinis melas**“⁶¹⁰.

⁶⁰⁸ „Ką praneša Vilniaus radijas?“, *Naujienos*, gegužės 5, 1955, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1955/1955-05-05-NAUJIENOS.pdf>.

⁶⁰⁹ „Kas naujo Vilkiškyje“, *Draugas*, lapkričio 22, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-11-22-DRAUGAS.pdf.

⁶¹⁰ „Meluok, bet ir saiką žinok“, *Draugas*, birželio 4, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-06-04-DRAUGAS-i7-8.pdf.

Nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje 1948–1965 m. itin dažnai buvo cituojamos tos laidos dalys, kuriose apie gyvenimą okupuotoje Lietuvoje pasakojo grįžę iš Vakarų į okupuotą Lietuvą. Šiuo atveju išeivijos spauda dekonstruodama jų pasakojimus bandė *pateikti faktus, kurie įrodytų, kad grįžusiųjų pasakojimai buvo priverstiniai arba cenzūruoti*, taip pat analizuojamos repatriantų asmenybės remiantis turima informacija apie juos. Šį dekonstravimo būdą naudojo: „Draugas“, „Naujienos“ ir „Dirva“:

„Pabaigoje buvo perskaityta keletas laiškų, kurie per radiją adresuojami tremtiniais. Laiškų autoriai daugumoje iš Vokietijos į pavergtą Lietuvą repatrijavę komunistai. **Būdinga, kad tų laiškų autoriai sako: grįžau šių metų gegužės mėn., kitas vėl sako: „grįžau šių metų birželio mėn.“** Mes gerai žinome, kad šiais metais praleidome tik sausio mėn., tuo tarpu ir gegužės ir birželio mėnesiai dar toli. Tas susipainiojimas rodo, kad dabar skelbiami pareiškimai buvo įkalbėti į plokšteles dar praėjusiais metais ir kad juos ilgą laiką tikrino ir taisė komunistų partija, MVD ir kitos „šlifavimo“ institucijos. Taip pareiškimus „bešlifuojant“ atėjo 1950 metai, ir dabar raudoniesiems propagandistams reikia kalbėti atsilikus visą pusmetį“⁶¹¹.

„Prieš kiek laiko iš Kolumbijos į Lietuvą išvyko Stonys su žmona ir viengungis Radzevičius. Kaip jie per Vilniaus radiją pasigyrė, buvę „gerai priimti“. **Vėliau, gautomis iš Lietuvos žiniomis, Stonienė mirė, nes ji viduriuose, po operacijos, nešiojo gydytojo įstatytą aparatą, kuriam sugedus, naujoje tėvynėje negalėjo gauti. Stonys, nusivylęs „geru“ tarybiniu gyvenimu, pasikorė. Radzevičius, su maža algele, Vilniuje tebetarnaujas**“⁶¹².

„Vilniaus radijas laidoje užsienio lietuviams neseniai pristatė Kazį Liepienių, neseniai grįžusį iš Vakarų Vokietijos į Lietuvą. **Iš jo pasakojimų aiškėja, kad jis prieš karą buvo Lietuvos kariuomenės sanitarinis puskarininkis, vėliau štabo valdininkas. Vokiečių okupacijos metu stojęs į savisaugos batalioną. [...] Anksčiau grįžti į Lietuvą (kur buvo likusi jo šeima) neleidusi jam: „lietuviškųjų**

⁶¹¹ „Vilniaus radijo žinios“, *Draugas*, vasario 3, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-03-DRAUGAS.pdf.

⁶¹² L., „Nelengvas iš Kolumbijos į Lietuvą grįžusių likimas“, *Dirva*, sausio 5, 1959, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1959/1959-01-05-DIRVA.pdf>.

buržuazinių nacionalistų propaganda“. Tik tokiems kaip Venckui, Bernatoniui, Mariūnui ir į juos panašiems esą gerai gyventi, o prastam žmogui gi lieka psichiatrinė ligoninė, senelių namai, juodžiausias darbas, o laisvalaikio blogos degtinės butelis“⁶¹³.

Apibendrinant opozicinio perkodavimo su dekonstrukcija variantus, pažymėtina, kad atlikus teksto analizę, nustatyta, jog kai kuriais atvejais dekonstrukcija pasižymi *mažo intensyvumo modalumu*, t. y. tokiais žodžiais kaip: matyt, galbūt, gal išreiškiamos abejonės, pvz., „[V]ilniaus radijas, *atrodo*, sulaukia labai mažai laiškų iš užsienyje gyvenančių lietuvių. Dažniausiai minimi Urugvajaus, Brazilijos bei Argentinos lietuviai, nors spalio 13 dieną paminėjo gavę laišką iš Amerikos. Jį parašęs koks tai Felix Kosz. *Matyt*, Kosz ką ypatingo savo laiške pažymėjo, nes nieko nepaskaitė, tik atsakė, kad jam būsia netrukus atskiru laišku atsakyta“⁶¹⁴, „[T]ačiau tų laiškų *atrodo* Vilnius sulaukia labai nedaug, jei viso pusvalandžio metu sumini vos tris pavardes. *Matyt*, laiškų autoriai teiravosi apie savo gimines, kurių radiofonas nepajėgia surasti ir nukreipė į tarptautinės organizacijos nepriklausomą skyrių Lietuvoje... Daugiau laiškų, *matyt*, nebuvo“⁶¹⁵.

3.2.2.2. Derybinio ir opozicinio bei derybinio perkodavimo derinys

Išanalizavus *tematinę* publikacijų *struktūrą*, nagrinėjamoje spaudoje taip pat fiksuojamas dar vienas perkodavimo variantas – opozicinio ir derybinio perkodavimo derinys, kurį naudojo „Draugas“. Pastebėtina, kad toks derinys dažniausiai naudotas, kai būdavo aptariamas ne konkretus laidos užsienio lietuviams reportažas, bet visa laida. Tokiu atveju dažniausiai buvo atmetamas žodinis turinys, tačiau per radiją skambanti muzika įvardijama kaip išeivių labiau priimama laidos dalis, traktuojant ją kaip lietuvišką laidos dalį, nors ir suprantant, kad tai propagandinė strategija, kad laida išeivijai skambėtų patraukliau:

„Paprastai ketvirtadieniais Vilniaus radijas skelbia laiškus vakaruose gyvenančių lietuvių, kurie ko nors paklausia ar išreiškia savo pageidavimą. [...] **Tiesa, pasigirta, kad dauguma vakaruose gyvenančių lietuvių pageidauja lietuviškų dainų ir liet. muzikos. To**

⁶¹³ „Žinios iš okupuotos Lietuvos“, *Naujienos*, gegužės 15, 1961.

⁶¹⁴ „Kalba Vilniaus radijas“, *Draugas*, spalio 25.

⁶¹⁵ J. Pykulis, „Ką gi kalba Vilniaus radijas“.

paprastai nešykštima, Ir gerai daroma: lietuviška daina daug mielesnė nei rusiškos žinios⁶¹⁶.

„O kur lietuviška dvasia? Vilniaus radijas skelbia „Pravdos vedamuosius; skelbia „prezidento Vorošilovo“ pasirašytas amnestijas... lietuviams; skelbia „didelius laimėjimus ir pasiekimus“ tarybų pasaulyje. Tai visa skamba taip kosmopolitiškai, taip internacionaliai prievartaujamą žodį. Graždanka vargu lietuvius Vakaruose norės patikėti, kad ir jis priklauso šiai „komunistų šeimai“. **Agitatoriai tai nujaucia ir duoda kelių minučių dainų ar muzikos programą. Ir taip rugsėjo 19 d. davė skudučių muziką iš Vilniaus, o 20 d. – Klaipėdos styginio ansamblio kelis dalykėlius ir palyginti nuotaikingai Elenos Kuprevičienės atliktas „Ant marių krantelio“ bei „Apynėlio“ dainas. Tai ir viskas, kas lietuviška, kas lietuviškoje dvasioje atlikta**⁶¹⁷.

Dar vienas nustatytas perkodavimo variantas – derybinis, kurį naudojo tik leidinys „Naujienos“. Derybiniam perkodavimui pranešimai šiuo atveju priskiriami atsižvelgiant į tai, jog dalimi pranešimo tikima arba stebimasi, kad jis apskritai buvo paskelbtas per Vilniaus radiją:

„Vilniaus radijas **palyginamai palankiai** prisiminė rašytojos Sofijos Ivanauskaitės-Pšibiliauskienės-Lazdynų Pelėdos 91-ąsias gimimo metines. Buvo pasakyta, kad Lazdynų Pelėda iš savo jaunų dienų stebėjo valstiečių gyvenimą, jų vargus, kuriuos didino caro valdininkai ir dvarininkai. **Tai retas dalykas, kad šitaip nepalankiai būtų pasakyta apie caro valdininkus**, bet vis tik nedrįsta pridėti, kad tai būtų carinės Rusijos okupacijos metais Lietuvoje. Nevalia!⁶¹⁸

„Vilniaus radijas per Maskvą užsienio lietuviams priminė, kad rugsėjo 26 d. suėjo 50 metų kompozitoriui, dainų ir šokių ansamblio organizatoriui, pedagogui Jonui švedui. Neabejotinai, Jonas Švedas savo veiklos srityje yra nusipelnęs visų mūsų pagarbos. Jam buvo leista pačiam prabilti per Vilniaus radiją į užsienio lietuvius. **Jis kalbėjo kukliai, nieko nesmerkdamas, praeities nejuodindamas ir su**

⁶¹⁶ *Ibid.*

⁶¹⁷ J. Kuzmionis, „Žodis lietuviams“, *Draugas*, spalio 4, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-04-DRAUGAS.pdf.

⁶¹⁸ J. Vlks., „Gyvenime ir spaudoje besidairant“, *Naujienos*.

dėkingumu prisiminė savo mokytoją Žilevičių, dabar JAV gyvenantį⁶¹⁹.

Vis dėlto svarbu paminėti, kad kompozitorius Jonas Švedas, kaip ir kitų per Vilniaus radiją transliuotų kompozitorių kūriniai, atlikėjų pasirodymai ar rašytojų pasisakymai, buvo itin palankiai vertinami sovietų ideologų. Švedas buvo LSSR Aukščiausios Tarybos deputatas, priklausė Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komiteto prezidiumui, buvo aktyvus jo narys, siūlė lietuvių kompozitorių chorinius kūrinius siųsti užsienio chorų vadovams, siuntė į užsienį savo harmonizuotas liaudies dainas, kvietė buvusį savo muzikos mokytoją Juozą Žilevičių, pasitraukusį į JAV, apsilankyti okupuotoje Lietuvoje, įkūrė valstybinį ansamblį „Lietuva“⁶²⁰. Švedo kūryba puikiai įgyvendino komunistinės ideologijos idėją, kad liaudies kūryba turi būti tobulinama, atliepiant sovietmečiu dominavusios populiarios liaudinės kultūros stilių⁶²¹. Apskritai remiantis archyviniais TVR komiteto veiklos dokumentais, nustatyta, kad laidų muzikinė dalis sulaukdavo labai daug kritikos pačiame komitete, nors išeivijos spauda ją ir laikė viena patraukliausių laidos dalių, pvz., teigiama, kad „[m]uzika sudaro didelę programos dalį, tačiau koncertai sudaromi nerūpestingai“⁶²² ar „[t]ransliuojama tik lietuvių liaudies muzika“⁶²³. Todėl ne viename komiteto įsakyme reikalaujama gerinti laidų muzikinę programą, taip pat iš įsakymų matyti, kad kuriant propagandą išeivijai, muzikinės dalies gerinimas dažnai buvo suprantamas kaip okupaciniam sovietiniam režimui įtikusių kūrėjų propagavimas. Taip pat buvo siekiama įtraukti daugiau ne tik okupuotos Lietuvos, bet ir kitų sovietinių respublikų muzikos. Pvz., 1958 m. parengtame įsakyme teigiama, kad reikia „[S]upažindinti klausytojus su klestinčia tarybine muzika, geriausiais respublikos atlikėjais, kompozitoriais. Daugiau transliuoti saviveiklinių koncertų“⁶²⁴. Analizuojant laidų scenariinių planų muzikinę dalį, matyti, kad šių įsakymų buvo laikomais ir, pvz., 1960 m. sausio laidose transliuota: Tauragės kultūros namų saviveiklininkų pasirodymas, koncertas pagal klausytojų pageidavimus, TVR komiteto estradinio orkestro

⁶¹⁹ *Ibid.*

⁶²⁰ Petrauskaitė, „Propagandinis 'Tėviškės' draugijos vaidmuo“, 270–90.

⁶²¹ Putnaitė, *Skambantis molis*, 161–65.

⁶²² Lietuvos ministrų tarybos valstybinio radijo ir televizijos komiteto posėdžio, įvykusio 1962 09 28, protokolas Nr. 33. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 39, l. 25–8.

⁶²³ Radijo ir televizijos komiteto prie LTSR ministrų tarybos 1958 10 15 posėdžio protokolas Nr. 34. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981 ap. 2, b. 23, l. 162–6.

⁶²⁴ *Ibid.*

koncertas, atlikėjai A. Kučingis ir E. Saulevičiūtė, Šilutės saviveiklininkai, Pedagoginio instituto saviveiklininkai, Kapsuko dramos teatro artistai, Aleksandra Staškevičiūtė ir Valentinas Adamkevičius, Joniškio rajono saviveiklininkai, A. Sodeika, Filharmonijos choras⁶²⁵. Šie faktai leidžia daryti prielaidą, kad būtent muzikinė laidų dalis buvo ta LSSR komunistinės propagandos dalis, kuria pavyko pasiekti išeiviją ir spauda nesugebėjo dekoduoti to, kad laidose transliuojama tik tų kūrėjų ar atlikėjų muzika, kuri atitinka sovietų diktuojamą ideologinę liniją. Be to, dalį laidos skiriant muzikai, kurią išeivija buvo linkusi išgirsti, greta buvo galima įpinti komunistinių naratyvų.

3.2.2.3. Neutralus perkodavimas

Pastebėtina, kad nors dažnai leidiniuose dominavo opozicinio perkodavimo ašis, fiksuojamas ir neutralus perkodavimas, t. y. radijo turinys pateikiamas kaip informacinė žinutė be jokio komentaro. Tokie perkodavimo variantai fiksuoti: „Drauge“, „Naujienose“ ir „Vilnyje“:

„Jono Šileikos 775 metų sukaktuves **atžymėjo** Vilniaus radijas (per Maskvą). Liepos 2 **trumpai papasakota** apie sukaktuvininką ir jo kūrybą“⁶²⁶.

„Klaipėdoj **prasidėjo** individualinės komandinės fechtavimo pirmenybės. Tos sporto šakos meistrais **laikomas** Juozas Ūdra ir Vytautas Macijauskas. Geresniais futbolininkais laikomi: Saunoris, Ganašauskas, Daukša, A. Mačiulis, R. Juškevičius, Jankauskas ir Krosas. Jaunesnių tarpe jau pasižymėjo A. Siundas, G. Vasiliauskas ir kiti“⁶²⁷.

„Netoli nuo Vilniaus, prie kelio į Kauną šįmet **bus baigtas statyti** didžiausias Tarybų Lietuvoje mėsos kombinatas. Kombinas **susidės** iš 36 pastatų. Šiaulių rajone šį pavasarį **pasodinta** 350 hektarų ploto

⁶²⁵ 1960 m. radijo ir televizijos redakcijų tematiniai planai (mėnesiais). Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 34, l. 19–25.

⁶²⁶ *Draugas*, liepos 12, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-07-12-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.

⁶²⁷ „Ką praneša Vilniaus radijas?“, *Naujienos*, gegužės 5, 1955, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1955/1955-05-05-NAUJIENOS.pdf>.

miško. **Pasodinta** virš pusantro milijono eglaičių, pušaičių ir kitokių medelių daigų“⁶²⁸.

Pabrėžtina, kad „Vilnies“ atveju tokio perkodavimo varianto negalima laikyti tendencija. Pirmiausia todėl, kad „Vilnis“ praktiškai necitavo Vilniaus radijo turinio. Tiriamu laikotarpiu fiksuoti du atsitiktiniai pranešimai, kurių vienas priskirtinas neutraliam, o kitas – **dominuojančiam** perkodavimui:

„Vilniaus radijas **jautriai paminėjo** Paul Robenso 60-ies metų sukaktį. Duota ne tik pluoštas biografinių žinių, bet apibūdinta šio garsaus negro – dainininko visuomeniška veikla, jo kova už rasių lygybę. Vilniaus radijas transliavo tris Robenso dainas, jų tarpe ir populiarią „Old Man River“. (Chicagoje ši programa buvo neblogai girdima, nuo 4:30 iki 5:00 p. m.)“⁶²⁹.

Apibendrinant visas naudotas perkodavimo strategijas, galima teigti, kad itin dažnai naudojama perkodavimo su dekonstrukcija strategija, siejant ją su Hallo kodavimo / dekodavimo modeliu ir kritine komunikacijos paradigma, rodo, kad dominuojantis diskursas, atstovaujantis jėgos struktūrai, šiuo atveju KP CK ir LKP CK, stipriai sumenksta kitose sociokultūrinės ir politinės aplinkybėse, kurios padeda lengviau dekonstruoti propagandą. Pritaikant iš kritinės teorijos atkeliaujančią idėją, kad dominuojantieji turi nuolat stengtis išlaikyti hegemoniją ir derėtis su dominuojamaisiais, galima konstatuoti, kad nors LKP pritaikė propagandą išėivijai, hegemonijos dažnai išlaikyti nepavyko, nes JAV lietuvių spauda lengvai perkoduodavo jiems skirtą propagandą, taip ją atmesdama ir oponuodama. Detaliau šias aplinkybes paaiškina sociokultūrinės praktikos analizė.

3.2.3. Sociokultūrinės praktikos lygmuo „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1948–1965 m.

Analizuojant sociokultūrinę praktiką, kuria siekiama paaiškinti, kodėl 1948–1965 leidiniai pasirinko minėtus dekodavimo variantus, galima teigti, kad tris iš keturių nagrinėjamų leidinių: „Draugą“, „Dirvą“ ir „Naujienas“ veikė bendras etninio antikomunizmo principas, stipresnis už skirtingas leidinių ideologines kryptis. Kaip jau aptarta teorinėje disertacijos dalyje,

⁶²⁸ „Vilniaus radijo pranešimų santrauka“, *Vilnis*, gegužės 24, 1958.

⁶²⁹ „Vilniaus radijas transliavo P. Robenson dainas“, *Vilnis*, balandžio 11, 1958.

etninį antikomunizmą apibrėžia veiksniai: tautybė, bendra kultūra ir istorija⁶³⁰. Etninis antikomunizmas galėjo nulemti, kad visi trys leidiniai sovietinę radijo propagandą dažnai perkodavo su dominuojančia opozicine ašimi. Etninį antikomunizmą stiprino ne tik išeivijos patirtis iš pirmosios sovietinės okupacijos, bet ir nagrinėjamu laikotarpiu pasikeitę JAV ir Sovietų Sąjungos santykiai, t. y. Trumano doktrina, kurios tikslas buvo stabdyti plintantį komunizmą ir Sovietų Sąjungos ekspansinę politiką. Kaip jau minėta teorinėje disertacijos dalyje, į JAV specialiąsias operacijas, kovojant su komunizmu, aktyviai įtraukta ir išeivija, t. y. remiama antikomunistinė veikla, organizuojamos Vakarų radijo transliacijos už geležinės uždangos, kuriose dirbo ir išeivija. Todėl galima daryti prielaidą, kad šis politinis kontekstas dar labiau stiprino antikomunistines daugumos išeivijos pažiūras.

Siejant etninio antikomunizmo sampratą su lietuvių tauta, galima pasitelkti leidinio „Dirva“ redaktorius Vinco Rastenio pasiūlytą terminą – lietuviškasis nacionalizmas, kuris buvo vienintelė idėja, jungianti skirtingų ideologinių srovių lietuvius į tautinę bendruomenę, kuris „[...] savo prasme ne tik nėra svetimas jokiai lietuvių politinei srovei (išskyrus komunistinę, besistengiančią lietuvišką nacionalizmą pakeisti sovietiniu neva daugybinio nacionalizmu, užtat iš lietuviškos visuomenės ir išsiskyrusią), bet faktiškai yra vienas iš jų buvimo pagrindų. Jei kuri lietuviška politinė srovė absoliučiai išbrauktų nacionalizmo elementą iš savo siekimų ir veiklos, ji turėtų išnykti iš lietuvių tarpo“⁶³¹. Vis dėlto siekiant suprasti ne tokius ryškius nagrinėjamų leidinių reakcijų į prieš juos nukreiptą propagandą skirtumus, būtina daugiau analizuoti jų atstovaujamas sroves ir sieti su pasirinkimais, kaip tekstai perkoduojami ar kokios Vilniaus radijo temos patenka į spaudą. DP kartos, kuri nagrinėjamu laikotarpiu dominavo rengiant disertacijoje analizuojamus išeivijos leidinius, diasporinis nacionalizmas pradėjo formotis būtent tarpukario Lietuvoje, todėl tautinės valstybės idėją ši karta palaikė gerokai stipriau nei ankstesnė lietuvių išeivių į JAV kartą⁶³². Todėl vienas iš propagandos dekonstravimo būdų buvo lyginimas su tarpukario Lietuva. Vis dėlto pabrėžtina, kad tai labiausiai išreikšta „Draugo“ leidinyje. Būtent iš tarpukario atkeliaujančių kontekstų galima rasti ir daugiau nagrinėjamuose „Draugo“ tekstuose. Pavyzdžiui, tekstiniu lygmeniu nagrinėjant *oficialaus* ir *neoficialaus* žodyno vartojimą fiksuojamas iš tarpukario atkeliaujantis posakis

⁶³⁰ Radzilowski, „Introduction Ethnic Anti-Communism“, 1–22.

⁶³¹ Vincas Rastenis, *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos: straipsnių rinkinys* (Vilnius: Versus aureus, 2004), 131.

⁶³² Ankrava, *From Displaced Persons to Exiles*; Čiubrinskas, „Transnacionalinis identitetas“, 41–54; Streikus, „Sovietų Lietuva ir išeivija“, 42–63.

„šeinė katarinka“⁶³³. Toks apibūdinimas „Drauge“ vartojamas apibūdinant Sovietų Sąjungos radijo trukdymo stotį, slopinančią Vakarų radijo transliacijas, tačiau kartu veikiančią taip galingai, kad kartais užgožiamos ir sovietinės Vilniaus radijo transliacijos. Šeinės katarinkos apibūdinimas atkeliauja iš tarpukariu (1928 m.) išleisto Jurgio Savickio apsakymo „Velnio šeinė katarinka“, kur iš JAV į Lietuvą grįžęs pagrindinis herojus Eimutis veda gatvės merginą, ši jį išduoda su ūkio darbininku. Eimutis, pavadinęs žmoną velnio šeine katarinka, sudegina tiek darbininką, tiek žmoną, tiek savo ūkį⁶³⁴. Todėl toks radijo trukdymų palyginimas su šeine katarinka buvo pripildytas daugybės prasmų ieškant paralelių su minėtu kūrinio. Katalikiškas „Draugas“, kurį steigė Amerikos lietuvių Romos katalikų kunigų vienybė⁶³⁵ teigė, kad jo susikūrimas „[b]uvo reikalingas ginti lietuvių katalikų reikalus prieš komunistų, socialistų ir ateistų puolimus, ugdyti gilesnį tikėjimo tiesų pažinimą ir uolesnį jų pritaikymą. Naujo laikraščio reikėjo plačiau išaiškinti tikėjimo tiesoms ir visuomenę informuoti teisingomis žinioms [...] Draugas pagelbėjo kurti krikščioniškas organizacijas, ugdyti religinį ir tautinį gyvenimą savyje ir savo šeimose“⁶³⁶. Pastebėtina, kad Lietuvos okupacijos metais leidinys ėmė ginti Lietuvos religinį gyvenimą, todėl ypač daug dėmesio „Draugo“ leidinyje, cituojant Vilniaus radiją, skiriama religijos, bažnyčios situacijai Lietuvoje:

„Velykų švenčių proga iš Vilniaus (per Maskvos radiją) laisvajame pasaulyje esančius lietuvius klaidinti, balandžio 7 imtasi plačiai pasakoti esą: tikintieji laisvai ir iškilmingai atšventė Velykas Lietuvoje. Esą Vilniuje pamaldos buvusios Petro-Povilo ir Rapolo bažnyčiose (Bažnyčių vardai duoti be pažymų, jog tai šventųjų Petro-Povilo, Rapolo). [...] Deja, nieko nesakyta apie jokiais pamaldas Lietuvos šventovėje – Vilniaus katedroje, kurioje amžinąjį poilsį yra radę ir Vytauto Didžiojo palaikai. Ir ką gi okupantas-komunistinis rusas gali apie katedrą pasakyti, jeigu ji jau seniai yra pavesta ne religijos reikalams, prievartiniu smurtu visai atimta iš katalikų? [...]“⁶³⁷

Taip pat pažymėtina, kad „Draugas“ net ir cituodamas su religija nesusijusias Vilniaus radijo temas, pavyzdžiui, apie konkretų miestelį,

⁶³³ J. Pykulis, „Ką gi kalba Vilniaus radijas“.

⁶³⁴ Jurgis Savickis, „Velnio šeinė katarinka“. kn. *Raštai, t. I*, (Vilnius: Vaga, 1990).

⁶³⁵ Marija Remienė ir Audronė Viktorija Škiudaitė, *Draugui – 100: už tikėjimą ir lietuviybę* (Vilnius: Lietuvių katalikų spaudos draugija, 2009), 83.

⁶³⁶ „Draugo sukaktuvinis banketas paminėti 60 metų Chicagoje“, brošiūra, 1972.

⁶³⁷ „Žinios ir okup. Lietuvos“, *Draugas*, balandžio 14, 1958.

nevengė kelti klausimo, kodėl nieko nepasakyta apie vieną ar kitą bažnyčią. Šį dėmesį galima sieti su katalikiška leidinio kryptimi. Pastebėtina, kad ir leidinyje „Dirva“, nors ir ne tokiu mastu kaip „Drauge“, kelti, pavyzdžiui, bažnyčių ar kunigų okupuotoje Lietuvoje situacijos klausimai.

Tautinės minties leidinys „Dirva“ teigė, kad ideologinis jo pamatas kyla iš Vinco Kudirkos, Jono Basanavičiaus, Jono Šliūpo, 1883 m. pradėtos leisti „Aušros“ idėjų⁶³⁸. Antikomunistinei lietuvių daliai JAV susiskirsčius į tris pagrindines sroves: katalikišką, socialistišką ir tautišką, „Dirva“ užėmė tautinės minties liniją ir siekė būti laikraščiu, nesusisaisčiusiu su bažnyčia ar parapija, todėl bažnyčių situacijos kėlimą šiame leidinyje galima sieti su lietuviškojo identiteto gynimu. „Dirvoje“, skirtingai nei kituose nagrinėjamuose išeivijos leidiniuose, taip pat fiksuojama Vilniaus radijo reportažų apie JAV lietuvių išeivių vizitus Lietuvoje. Tokie reportažai perkoduojami itin kritiškai, kritikuojant tiek pačius keliaujančiuosius, tiek ir parodant, kaip Vilniaus radijas konstruoja reportažus šia tema:

„Ir, žinoma, aš prašyčiau, ypatingai kolegų laikraštininkų, kad jie nepagailėtų laiko ir aprodėtų, kaip jūs čia kuriat tą naują, naują gyvenimą, kurio laukia milijonai ir milijonai darbo žmonių...“ (šioje vietoje radijo pranešėja nebedavė Jokubkai užbaigti kalbos. Jo sakinyse buvo nutrauktas). Už tariamos delegacijos narius ėmė kalbėti radijo reporteris Kostas Valius. Ramstydamasis „pasiuntinių“ pareikštais žodžiais, Valius jų vardu plūdo nepriklausomą Lietuvą, pasakojo vargus kapitalo šalyse, skelbė kovą už pasaulio taiką ir demokratiją. Galimas dalykas, kad Amerikos lietuvių „delegatai“ lietuviškai kalbėjo blogiau už redaktorių Jokubką, tad už juos kalbėjo radijo reporteris Valius“⁶³⁹.

Tuo metu „Naujienose“ daugiau dėmesio nei kituose leidiniuose skiriama konkrečių okupuotos Lietuvos asmenybių likimui aptarti, pavyzdžiui, žurnalistų⁶⁴⁰, rašytojų⁶⁴¹, muzikų⁶⁴².

⁶³⁸ Aleksas Laikūnas, *Dirva. 70-ies metų sukakties apžvalginis leidinys 1915–1985* (Chicago, Illinois: Vi-Vi spaustuvė, 1985), 6.

⁶³⁹ J. Visminas, „Raudonieji Amerikos lietuviai lankos okupuotoje Lietuvoje“, *Dirva*.

⁶⁴⁰ „Sovietai sunaikino daug žurnalistų“, *Naujienos*, gegužės 12, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-05-12-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

⁶⁴¹ J. Vlks. „Vilniaus radijo kalendorius“, *Naujienos*, spalio 20, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-10-20-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.

⁶⁴² *Ibid.*

Tai, kad greta dekodavimo daugelyje pranešimų buvo bandoma dekonstruoti ir perkoduoti propagandinius Vilniaus radijo pranešimus, reikėtų sieti ir su VLIK'o įsteigtos informacinės tarnybos veikla, kurios biuleteniais naudojosi „Draugo“ ir „Naujienų“ leidiniai, ir kurios vienas iš tikslų, komentuojant propagandą, buvo priversti keisti jos taktikas. Pastebėtina, kad kita organizacija – Lietuvos Nepriklausomybės talka, leidusi „Lietuvos naujienų atrankos“ biuletenius, – taip pat dekonstravo pranešimus. Kad toks dekonstravimas buvo prasmingas, rodo nagrinėjamu laikotarpiu vykęs nors ir nežymus Vilniaus radijo ir išeivijos spaudos pranešimų intertekstualumas ir interdiskursyvumas. Pažymėtina, kad sovietinės radijo propagandos dekonstravimas arba aiškinimas buvo paplitusi praktika ir JAV radijo stotyse, kurios komentuodavo, kaip jau minėta teorinėje dalyje, Maskvos radijo laidas⁶⁴³. Kita vertus, toks citavimas, nors ir pateikiant dekonstravimą, kartu veikė ir kaip Vilniaus radijo reklama.

Visuose minimuose leidiniuose nagrinėjamu laikotarpiu cituoti grįžusiųjų iš Vakarų į sovietinę Lietuvą laišakai, užsienyje gyvenančių laišakai, siųsti į radiją. Šią visuose leidiniuose dominuojančią temą pirmiausia galėjo nulemti bendra Sovietų Sąjungos politika išeivijos atžvilgiu – paskatinti grįžti ar mažinti priešišumą Sovietų Sąjungai per grįžusiųjų iš Vakarų ar artimųjų laiškus⁶⁴⁴. Be to, nagrinėjant būtent šio tipo pranešimų perkodavimą spaudoje, galima matyti, kad išeiviją tokie pranešimai stipriai erzino ir jiems perkoduoti buvo dedama daug pastangų, pavyzdžiui, aiškinantis, kada konkretus repatriantas grįžo į Lietuvą, koks tikras grįžusio asmens likimas. Visi leidiniai panašiai dėmesio taip pat skyrė okupuotos Lietuvos švietimo, mokslo, kolūkių situacijai, pasakojimams apie Lietuvos miestus, pvz., Vilnių, Ragainę, Vilkaviškį, Neringą.

Leidiniuose taip pat galima matyti skirtingą požiūrį į tai, kiek prasminga cituoti Vilniaus radijo propagandinį diskursą ir aštriai perkoduoti. Kaip jau minėta, komunistinė „Vilnis“ nagrinėjamu laikotarpiu Vilniaus radijo beveik necitavo, nes didžiąją turinio dalį gaudavo tiesiogiai iš okupuotos Lietuvos. Be to, svarbu paminėti, kad struktūriškai po Antrojo pasaulinio karo, kai prie leidinių „Draugas“, „Dirva“ ar „Naujienos“ redakcijų prisijungė buvusių DP kartos atstovai, keitėsi pačių leidinių turinys, daugiau dėmesio skiriant naujienoms iš Lietuvos ir Europos. Pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo pabaigoje į JAV iš DP stovyklų persikėlus naujos kartos lietuviams, „Dirva“ buvo perleista į Vinco Rastenio rankas. Po šio pasikeitimo „Dirva“ buvo

⁶⁴³ Grieses, „Cold War Journalism“.

⁶⁴⁴ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61.

vadinama „[...]naująja“⁶⁴⁵, keitėsi turinys, pvz., atsirado daugiau komentarų europinėmis temomis, keitėsi laikraščio stilius, todėl leidinys tapo mažiau suprantamas senajai išeivių kartai ir labiau priimtinas naujai atvykusiems pabėgėliams⁶⁴⁶. O „Vilnyje“ vis dar dominavo naujienos būtent apie JAV gyvenimą.

Kaip jau minėta šioje disertacijos dalyje, maždaug 1957 m. TVR komitete pripažinta, kad radijo laidos užsieniui turi trūkumų, tačiau kartu su įsakymais, kaip tobulinti propagandą, pradėta galvoti ir apie transliacijų trukmės bei kalbų, kuriomis transliuojama, plėtrą. 1958 m. buvo parengtas TVR komiteto pirmininko Janučio pasirašytas kreipimasis į LKP CK biurą, kuriame „[S]iekiant veiksmingiau panaudoti plačias radijo galimybes propagandai užsienio šalyse [...]“⁶⁴⁷ siūloma pailginti laidas išeivijai lietuvių kalba iki pusantros valandos, taip pat pradėti transliuoti Vilniaus radijo laidas užsieniui anglų, vokiečių ir ispanų kalbomis. Šiame prašyme cituojami klausytojų laišakai iš JAV, Anglijos, kuriuose rašoma, pvz., „[K]oks nepaprastas džiaugsmas, kada murzinoje, aprūkusioje, niūroje Amerikoje išgirsti gražų, taisyklingą žodį apie gyvenimą ir pasiektus laimėjimus mieloje žemėje, žavingąsias dainas ir muziką“⁶⁴⁸, „[A]š noriu padėkoti Jums už suorganizavimą šito pusvalandžio. Kai įsijungi radiją ir išgirsti lietuvišką kalbą, kaip malonu pasidaro ant širdies“⁶⁴⁹. Kreipimesi taip pat teigiama, kad klausytojai savo laiškuose „[...]“ pageidauja išgirsti apie jų gimtąjį miestą, kaimą, apylinkę, nori sužinoti, kas čia pasikeitė Tarybų valdžios metais, kaip gyvena žmonės, pageidauja daugiau dainų ir muzikos“⁶⁵⁰. Taip pat argumentuojama, kad pusvalandžio nepakanka „[...]“ plačiau kalbėti apie visos šalies gyvenimą, dažniau ir išsamiau aiškinti Komunistų partijos ir Tarybinės Vyriausybės vidaus ir užsienio politiką, demaskuoti piktus buržuazinius propagandos išpuolius prieš Tarybų Lietuvą [...]“⁶⁵¹. Reaguodamas į šį siūlymą LKP CK biuras nutarė pailginti radijo laidas lietuvių kalba iki pusantros valandos per parą, leisti rengti kasdienes pusvalandines radijo laidas anglų kalba, sutikti su siūlymu, kad laidos JAV būtų transliuojamos kaip antroji programa per Chabarovsko radijo stotis, įkurti naujų etatų ir t. t.⁶⁵².

⁶⁴⁵ Laikūnas, *Dirva*, 15.

⁶⁴⁶ *Ibid*, 16.

⁶⁴⁷ Lietuvos komunistų partijos centro komiteto biurui. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2 b. 22, l. 53.

⁶⁴⁸ *Ibid*, 52.

⁶⁴⁹ *Ibid*, 53.

⁶⁵⁰ *Ibid*, 53.

⁶⁵¹ *Ibid*, 54.

⁶⁵² *Ibid*, 60–1.

Dokumente teigiama, kad „[...]lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai už Amerikos imperialistų dolerius per jų apmokamas radijo stotis ir įvairius leidinius sistemingai skleidžia nešvankiausius prasimanymus ir provokacijas apie Tarybų Sąjungą ir konkrečiai – Tarybų Lietuvą. Radijo laidų uždavinys yra demaskuoti šį melą, parodyti radijo klausytojams pragaištingą lietuvių emigrantų reakcingųjų vadeivų veidą“⁶⁵³.

Kitas LKP CK biurui pateiktas siūlymas – plėsti kalbų, kuriomis transliuoja Vilniaus radijas, skaičių. Atsižvelgiant į siūlyme išdėstytą argumentaciją, galima teigti, kad toks siūlymas kilo dėl dviejų priežasčių. Pirma, aktyvinant kontrpropagandą prieš Antrojo pasaulinio karo metais iš Lietuvos pasitraukusios išeivijos informacinę kampaniją apie Lietuvos okupaciją. Antra, norėta transliuoti ispanų kalba Lotynų Amerikoje gyvenantiems lietuviams, kurie nebemoka lietuvių kalbos. Kreipimesi teigiama, kad „[...] lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai, Antrojo pasaulinio karo metu išsidanginę į užsienius, šiuo metu įvairiose kapitalistinėse valstybėse, pirmoje eilėje JAV ir Anglijoje, leidžia savo leidinius ne tik lietuvių, bet ir anglų, ispanų ir kitomis kalbomis. [...] Buržuaziniai nacionalistai, visaip iškraipydami didžiuosius Tarybų Lietuvos socialistinės statybos pasiekimus, tuo pačiu metu liaupsina ir į padanges kelia buržuazinius metus Lietuvoje. [...] čia gali būti efektingai panaudotas radijas. Tiesa, Maskvos radijas įvairiomis pasaulio kalbomis kasdien transliuoja užsieniui, plečia programas, kuriose atsispindi visos Tarybų gyvenimas. Vienok jose pernelyg siaurai ir epizodiškai kalbama apie atskiras respublikas. [...] būtų tikslinga organizuoti laidas iš Vilniaus anglų, vokiečių ir ispanų kalbomis. Laidas ispanų kalba reikėtų organizuoti Lotynų Amerikos šalyse, kuriose gyvena nemažai lietuvių“⁶⁵⁴. Be to, kreipimesi konstatuojama, kad dėl to jau buvo tartasi Maskvoje, Valstybinių ryšių su užsieniu komitete, ir kad šiai idėjai neprieštarujama. Taip pat pažadėta okupuotai Lietuvai suteikti daugiau valandų trumpųjų bangų siųstuvuose, aprūpinti medžiaga iš Maskvos radijo⁶⁵⁵.

Vis dėlto išlikusių archyvinių dokumentų informacija apie laidų anglų kalba reikalingumą kaip kontrpropagandinio įrankio nesutampa su TVR komiteto darbuotojų pasakojimais, išdėstytais jau Nepriklausomybės laikotarpiu. TVR komiteto vyriausiasis inžinierius, teigė:

⁶⁵³ *Ibid*, 59.

⁶⁵⁴ *Ibid*, 55–6.

⁶⁵⁵ *Ibid*, 56–7.

„[...] mes su Jonu (Januičiu) apie tai kalbėjome, aš tada buvau atsakingas už Lietuvos radijo ir televizijos techninę bazę, kad būtų labai gerai, jei būtų transliuojama ir anglų kalba. Kad pasaulis sužinotų, jog egzistuoja tokia Lietuva, kad yra kultūra, yra kompozitoriai, yra muzika ir t. t. Pretekstu pradėti tas laidas anglų kalba buvo panaudotas toks teiginys, kad daugelis emigracijoje gyvenančių lietuvių jau nebekalba lietuviškai. Visgi tai ne visiškai buvo tiesa, nes lietuviai užsienyje išlaikė kalbą. [...] Ir po to pavyko susitarti, kad labai galingi siųstuvai buvo priskirti toms laidoms anglų kalba. Tos laidos skyrėsi nuo Maskvos laidų anglų kalba, nes buvo labai daug kalbama apie Lietuvos kultūrą ir ne tiek daug apie politiką. Nebuvo tos agitacijos, propagandos – daugiausia buvo kultūra, muzika, Lietuvos istorija, net vienais metais pavyko organizuoti transliaciją iš Teresės bažnyčios Velykų proga. Aišku, tai buvo galima tik todėl, kad praktiškai tos laidos nebuvo kontroliuojamos. Jokios cenzūros nebuvo, nes cenzoriai, kurie Lietuvoje užsiiminėjo tų laidų cenzūra, anglų kalbos nemokėjo, todėl tik po kurio laiko kai pradėjo plaukti laiškai ne tik į Lietuvą, bet ir į Maskvą, nes rašė, kad yra nustebinti, jog egzistuoja tokia laida, kad labai gražu, jog pasakojate apie tai ir apie tai...“ [...] tai nebuvo Maskvos iniciatyva. Ir taip buvo ne tik su anglų kalba⁶⁵⁶.

Vilniaus radijo laidos užsieniui anglų kalba pradėtos transliuoti 1965 m., t. y. praėjus septyneriems metams nuo iškeltos tokios idėjos. Planas transliuoti vokiečių ir ispanų kalbomis taip niekada ir nebuvo įgyvendintas. Kadangi į šioje disertacijoje nagrinėjamą objektą laidos anglų kalba neįtrauktos, jų analizė ir dekodavimas / perkodavimas JAV lietuvių išeivijos spaudoje neplėtojami.

1965–1985 m. nagrinėjama JAV lietuvių spauda Vilniaus radijo propagandos beveik nebecitavo. Galima daryti prielaidą, jog didžiausią įtaką tam, kad 1965 m. stipriai sumažėjo radijo citavimų išeivijos spaudoje, padarė techninės aplinkybės, t. y. nustojo veikti Vilniaus radijo sekimo stotis Vokietijoje. Šią prielaidą sustiprina ir tas faktas, kad būtent įsteigta sekimo stotis stipriai išaugino Vilniaus radijo propagandą JAV lietuvių spaudoje. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį ir į tuo laikotarpiu pasikeitusias politines JAV ir Sovietų Sąjungos santykių aplinkybes ir išeivijoje kilusias aršias diskusijas, koks turėtų būti išeivijos santykis su okupuota Lietuva, ar reikėtų palaikyti su kraštu kultūrinius ryšius. Po Stalino mirties, šeštojo dešimtmečio viduryje, intensyvėjo JAV ir Sovietų Sąjungos kultūriniai mainai, kuriuos, kaip teigia

⁶⁵⁶ Rakauskas, *Sovietų propaganda užsienio lietuviams*, 56–7.

Dapkutė, Sovietų Sąjunga išnaudojo ir išeivijos dezinformacijai. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje prasidėjo diskusijos ir tarp skirtingų ideologinių kryptių lietuvių išeivijoje. Diskusija plėtojosi nuo to, kad liberalioji srovė siūlė atsigręžimo politiką „Veidu į Lietuvą“ iki to, kad 1966 m. buvo priimta Klivlando rezoliucija, pagal kurią ryšiai su Lietuva turėjo apsiriboti tik privačiais kontaktais ir kuri įnešė dar aštresnės konfrontacijos tarp skirtingų ideologinių kryptių išeivijos ir jos leidinių. Dapkutės teigimu, laikraščiai taip pat priėmė skirtingas pozicijas santykių su okupuota Lietuva atžvilgiu. Pvz., disertacijoje nagrinėjama „Dirva“ ir „Naujienos“ buvo prieš bet kokius ryšius su okupuota Lietuva, išskyrus privačius ryšius, „Draugas“ užėmė atsargią poziciją, tačiau ne tokią radikalią kaip „Dirva“ ar „Naujienos“. „Vilnis“ į šį sąrašą neįtraukta dėl komunistinės pakraipos⁶⁵⁷. Kadangi nagrinėjamuose leidiniuose Vilniaus radijo turinys iš dalies buvo naudojamas ir kaip informacijos šaltinis, nors ir pasitelkiant aktyvias perkodavimo strategijas, galima daryti prielaidą, kad nagrinėjamų leidinių priimta griežta pozicija nepalaikyti jokių ryšių su okupuota Lietuva galėjo nulemti tai, kad leidiniai atsisakė naudoti ir bet kokią iš okupuotos Lietuvos atkeliaujančią propagandinį turinį. Kita vertus, tuo laikotarpiu dėl suaktyvintų kultūrinių ryšių, prasidėjusių vizitų į okupuotą Lietuvą išeivija galėjo gauti daug daugiau patikimos informacijos apie situaciją okupuotoje Lietuvoje, todėl bandymai išfiltruoti informaciją iš propagandos nebebuvo tokie aktualūs. Be to, tai, jog Vilniaus radijo laidų turinys santykinai išnyko iš JAV lietuvių išeivijos spaudos dviem dešimtmečiams, rodo, kad TVR komiteto prašymu LKP CK ir KP CK patvirtinta ilgesnė laidų trukmė, pastangos plėsti transliuojamų laidų kalbas buvo nevaisingos.

3.3. Vilniaus radijo turinio perkodavimas „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1985–1990 m.

Šioje dalyje analizuojami 1985–1989 m. leidiniuose: „Draugas“, „Naujienos“, „Dirva“ ir „Vilnis“ rasti tekstai, kuriuose cituojamos ar minimos Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams. Nors ankstesnėje disertacijos dalyje minėta, kad antrasis Vilniaus radijo laidų klausymosi pikas fiksuojamas 1988–1990 m., šioje disertacijos dalyje pasirinkta nagrinėti tekstus nuo 1985 m., kai prasidėjo Gorbačiovo persitvarkymo (*perestroikos*) ir viešumo (*glasnost*) politikos, taip pat paankstinta data į tyrimą leidžia įtraukti leidinį „Naujienos“, kurio leidyba nutrūko 1986 m. Remiantis Fairclougho trijų dimensijų kritinės

⁶⁵⁷ Dapkutė, „Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6–9 dešimtmetyje“, 34–47.

diskurso analizės modeliu, šioje disertacijos dalyje analizuojama diskursyvi praktika, taip pat, atliekant teksto lygmens analizę, nagrinėjami pranešimai priskiriami vienam iš Hallo pasiūlytų perkodavimo / dekodavimo variantų: dominuojančiam / hegemoninam, derybiniam, opoziciniam arba kuriamas naujas perkodavimo / dekodavimo variantas. Vėliau analizuojami tekstai aiškinami sociokultūrinės praktikos lygmeniu. Interpretuojant ir aiškinant tekstus taip pat remiamasi sakytinės istorijos metodu surinktų interviu turiniu su vėlyvuju sovietmečiu Vilniaus radijo laidose užsieniui dirbusiais žurnalistais, naudojama archyvinė medžiaga, atsiminimai.

3.3.1. Diskursyvios praktikos lygmuo „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1985–1990 m.

Nagrinėjamu laikotarpiu Vilniaus radijo propagandinio diskurso gamyba, veikianti bent kelių politinių aplinkybių, t. y. Gorbačiovo persitvarkymo ir viešumo politikų, suaktyvintos kontrpropagandos išeivijos atžvilgiu ir Lietuvoje prasidėjusio Persitvarkymo Sąjūdžio, keitėsi labai intensyviai. Minimos įtakos skirtingai veikė Vilniaus radijo laidas ir nebūtinai buvo suvokiamos vienodai visų prie šio diskurso gamybos, sklaidos ir kontrolės prisidėjusių veikėjų.

1985 m., prasidėjus persitvarkymo ir viešumo politikoms, Vilniaus radijo laidose užsieniui parodant, kad persitvarkymas vyksta, pirmiausia susitelkta daugiau kalbėti apie tikinčiųjų padėtį Lietuvoje, imituojant, kad tokia laisvė egzistuoja⁶⁵⁸. Tikinčiųjų, kunigų persekiojimo, religijos ribojimo neigimas viso Šaltojo karo metu išliko viena pagrindinių LKP propagandos, nukreiptos prieš išeiviją, temų, kuri aktyviai buvo skleidžiama išeivijai skirtoje propagandoje ar komunistinei ideologijai prijauniančių lietuvių išeivijos leidiniuose⁶⁵⁹. Kaip prisimena vėlyvuju sovietmečiu laidose dirbęs (-usi) žurnalistas (-ė) jam / jai aktyviai tuo laikotarpiu teko kalbėti apie regionų bažnyčias. Pats (-i) informantas (-ė) tai aiškina kaip laisvėjančią cenzūrą, tačiau archyviniai dokumentai rodo, kad tai buvo ir nagrinėjamu laikotarpiu suaktyvintos kontrpropagandos dalis:

„[...] tuo metu, kai aš atėjau, jau cenzūros gniaužtai [...] atsileidinėjo. Ir todėl, pavyzdžiui, mano vienas iš beveik privalomų pašnekovų būdavo kunigas to miestelio, į kurį aš važiuodavau. Nes dažniausiai didžiausia architektūrinė vertybė būdavo bažnyčia to miestelio, kuri

⁶⁵⁸ Lietuvos valstybinio televizijos ir radijo komiteto 1985 m. metinis darbo planas.

Kanceliarija. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 263, l. 51.

⁶⁵⁹ Gaidys, *Ideologinės srovės*, 151–67.

savaime visą laiką turėdavo kokią nors istoriją, kokių nors fundatorių įdomių, įžymių pastatyta, kokių nors kunigaikščių ar jų vasalų ir panašiai [...]. Tai kunigas papasakodavo apie tos bažnyčios istoriją ir panašiai. Negalėdavai, aišku, mišių laikyt per tą radiją ir tai buvo, vėlgi, ne religijos valandėlė. Bet realiai, tai kunigas, kuris pasakodavo apie tai, kaip gyvena šita bažnyčia, kokių čia paveikslų yra įdomių, kokie vargonai unikalūs ir panašiai, panašiai“. (7 informantas)

1986 m. vykusiam LKP suvažiavime nuspręsta kovingiau ir operatyviau dirbti kontrpropagandinį darbą. Suvažiavimo medžiagoje rašoma, kad reikia „[...] stiprinti kovą su užsienio, pirmiausia Jungtinių Amerikos Valstijų, varoma priešiška propaganda, didinti politinį budrumą argumentuotai demaskuoti šioje propagandoje dalyvaujančius pikčiausius lietuvių tautos priešus – buržuazinius nacionalistus, ryžtingai atremti kiekvieną mums svetimų nuotaikų ir pažiūrų apraišką“⁶⁶⁰. Netrukus po suvažiavimo TVR komitetas parengė metinius planus užsienio politikos propagandos veiksmingumui radijo laidose užsienio lietuviams stiprinti ir kontrpropagandai gerinti. Planuose buvo siūloma ne tik intensyvuoti kai kurias temas (neteisėta klerikalinė ekstremistų veikla ar socializmo pranašumas⁶⁶¹), bet ir raginama paveikti išeiviją per užsienio lietuvių bendruomenines radijo stotis, t. y. „[...] kartą per ketvirtį paruošiant garsinį „radijo biuletinį“ lietuvių ir anglų kalbomis“. Dar vienas siūlymas – veikti per užsienio radijo stotis, kurios turi įtaką lietuvių bendruomenėms ir „[...] paruošti specialias laidas šioms stotims, įskaitant muzikines-kultūrines apžvalgas, diskusijas aktualiais klausimais, mokslo, kultūros, kitų žinomų respublikos veikėjų pasisakymus“⁶⁶². Tokie veiksmai, palyginti su ankstesniu nagrinėjamu laikotarpiu (1948–1965 m.), leidžia kalbėti apie tuo metu patobulėjusius sovietinės propagandos ir kontrpropagandos skleidimo būdus, kai atakuoti išeiviją bandyta ne tik tiesioginiais Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams

⁶⁶⁰ Atamukas, *Buržuazinių emigrantų koncepcijų*, 5.

⁶⁶¹ TVR redakcijų priemonės ateistiniam auklėjimui gerinti ir užsienio antitarybinei katalikų propagandai demaskuoti. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, 1986, f. R-981, ap. 2, b. 276; 1987 metinis darbo planas. Priemonių planas. Užsienio politikos propagandos veiksmingumui stiprinti ir kontrpropagandai gerinti. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 290.

⁶⁶² 1987 metinis darbo planas. Priemonių planas. Užsienio politikos propagandos veiksmingumui stiprinti ir kontrpropagandai gerinti. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 290; Valstybinio televizijos ir radijo komiteto papildomų kontrpropagandinių ir internacionalinių priemonių planas, 1987 09 03. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 290.

pranešimais, bet ir ieškota kanalų, kuriais labiau pasitiki išeivija. Atlikus disertacijoje nagrinėjamos išeivijos spaudos analizę, nustatyta, kad sugrąžinti Vilniaus radijo laidų turinį, kuris JAV lietuvių spaudoje beveik nebuvo cituojamas du dešimtmečius, į spaudos puslapius, bandyta ir per komunistinę išeivijos leidinį „Vilnis“. Ankstesniu nagrinėtu laikotarpiu „Vilnyje“ buvo spausdinamos tik reklamos, kuriose skelbta, koku dažniu ir kada galima klausytis laidų, o vėlyvuoju sovietmečiu atsirado Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams žurnalistų pasakojimų apie tai, kaip keičiasi laidos. Pirmiausia „Vilniai“ kelis tekstus apie radiją 1987–1988 m. rengė TVR komiteto laidų užsieniui redakcijos vyriausiasis redaktorius Jonas Lukoševičius, kuris, kaip jau minėta ankstesnėse disertacijos dalyse, prieš pradėdamas vadovauti redakcijai, dirbo laikraščiu „Moscow News“ ir „Tiesa“ korespondentu Niujorke ir, kaip teigia Aleknonis, „[p]uikiai išmanydamas lietuvių emigracijos subtilybes Amerikoje, [...] nuosekliai vykdė savo užduotis, o kai kada net tiesiogiai polemizavo su Vakarų radijo stotimis“⁶⁶³. Lukoševičius Vilniaus radijuje dirbo nuo 1979 m., tačiau pirmieji jo tekstai „Vilnyje“ pasirodė būtent 1987 m., kai buvo suaktyvinta kontrpropaganda, apie kurią interviu užsiminė ir pats vyriausiasis redaktorius: „Ypač paskutiniaisiais metais, kai Lietuvoje jau judėjimas prasidėjo, tas kontrpropagandinis akcentas turėjo būti sustiprintas. Bet tas stiprinimas buvo toks bukas, grynai į kaktą, kas blogai, o kas gerai“⁶⁶⁴. Tekstuose, kurie spausdinami „Vilnyje“, buvo stengiamasi pabrėžti Gorbačiovo persitvarkymo ir viešumo politikos deklaruojamą pokytį ir įtikinti, kad tai veikia. Pavyzdžiui, 1987 m. „Vilnies“ laikraščiui buvo parengtas tekstas apie 1987 m. lapkričio 13 d. vykusį radijo tiltą tarp Vilniaus ir Viskonsino valstijos Milvokio miesto gyventojų (6 pav.).

⁶⁶³ Aleknonis, *Lietuvos radijas*, 97.

⁶⁶⁴ Rakauskas, *Sovietų propaganda užsienio lietuviams*, 78.

6 pav. Dialogas: Vilnius-Milwaukee. Nuotrauka iš „Vilnies“, 1987 gegužės 28 d.

Kaip rašoma „Vilnyje“, „[...] prieš kurį laiką radijuje viešėjo keletas Milwaukee radijo stoties darbuotojų, kurių pasakojimai reportažai apie tarybinius žmones sudomino klausytojus. Taip kilo mintis: o kodėl tarybiniai žmonės patys negalėtų papasakoti apie save. Iš kitos pusės – te amerikiečiai pakalba apie jiems rūpimus ir įdomius dalykus“⁶⁶⁵. Tekste taip pat pabrėžiamos techninės TVR komiteto galimybės: „[...] tuo labiau, kad mūsų techninės priemonės kuo puikiau leidžia vesti sudėtingas transliacijas, laidas, daryti magnetofoninius įrašus. O tai buvo svarbu, juk šį radijo dialogą transliavo [...] ne tik Milwaukee radijo stotis, Lietuvos radijas, bet ir Sąjunginis radijas – tai milžiniška daugiamilijoninė auditorija“⁶⁶⁶. Trimis kalbomis vykusioje diskusijoje (lietuvių, anglų, rusų) Lietuvai atstovavo šie žmonės: „Tiesos“ laikraščio redaktorius, taksi vairuotojas, gydytojas, studentė, M. K. Čiurlionio meno mokyklos dešimtokė smuikininkė, vienas Lietuvos profsąjungų vadovų. Kaip teigiama „Vilnyje“, „[...] tenykštei auditorijai didelį išpūdį padarė profsąjungų darbuotojo Romo Baltrušaičio pasakojimas. O kalbėjo jis apie mūsų gyvenimo problemas: apie tai, kad vis dar trūkstama gerų butų, kad garantuotas darbas kartais veda prie jo nevertinimo, kad privalomas mokslas tam tikrai daliai jaunimo sukelia per daug lengvą požiūrį į gyvenimą ir t. t., ir pan. Tai buvo nauja amerikiečiams,

⁶⁶⁵ Jonas Lukoševičius, „Dialogas: Vilnius-Milwaukee“, *Vilnis*, gegužės 28, 1987.

⁶⁶⁶ *Ibid.*

nauja, matyt, ir atsakingo profsajungų darbuotojo atvirumas“⁶⁶⁷. Tai, kad šiam tiltui buvo ypač skiriama dėmesio, liudija ir atskiras TVR komiteto įsakymas, kuriuo buvo paskirti atsakingi žmonės už laidos organizavimą, dalyvių paruošimą, apipavidalinimą, studijos parengimą eteriui, transportą, eigos nušvietimą⁶⁶⁸. Kad toks tiltas tarp Vilniaus ir Milvokio buvo susijęs su siekiu rodyti, kaip veikia Gorbačiovo *perestroika*, patvirtina Vilniaus radijuje tuo metu dirbusio žurnalisto atsiminimai, kuriuose rašoma, kad analogiškai tiltai buvo bendroji Sovietų Sąjungos radijo ir televizijos politika: „Prasidėjus M. Gorbačiovo „perestroikai“, imta kalbėti ir apie viešumą. Tai buvo rimta užuomina monopoliniam SSRS propagandos aparatui. Sąjunginis TVR komitetas pradeda rengti televizijos bei radijo tiltus su užsienio valstybėmis. 1986 metais sąjunginis TVR komitetas pasiūlė ir Lietuvos radijui surengti tiltą su JAV Viskonsino valstijos miestu Milvokiu“⁶⁶⁹. Jis taip pat prisimena, kad visą procesą koordinavo Maskva, „[...] į Milvokį buvo komandiruotas sąjunginio radijo laidų JAV skyriaus vedėjo pavaduotojas M. Taratuta. Jis visą savaitę dirbo Milvokio radijo studijoje, viską organizavo, net padėjo sudaryti pašnekovų grupę. Vilniaus pašnekovų grupę sudaryti taip pat padėjo maskviečiai, sąjunginio radijo darbuotojai I. Čarikovas ir V. Ščerbakovas. [...] Diskusija vyko pustrečios valandos. Po to įrašas buvo montuojamas, trumpinamas iki 45 minučių ir per sąjunginį bei respublikinį radiją transliuojamas lapkričio 13 dieną. Buvo iškirpta daug Maskvai nepriimtinių vietų, kai milvokiečiai klausė, kodėl Sovietų Sąjungoje pažeidinėjamos žmogaus teisės, kodėl vilniečiai negali laisvai lankytis bažnyčioje, kodėl draudžiama laisva spauda ir t. t. Taigi atviro, dalykiško pokalbio nebuvo. Konkrečiai neatsakyta į daugelį amerikiečių keliamų klausimų. Už tai Maskvos propagandistai turėjo kuo pasigirti, kad įgyvendina viešumo planą“⁶⁷⁰.

Kitame savo tekste „Vilniai“ vyriausiasis redaktorius pasakoja, kaip keičiasi Vilniaus radijas, kad radijuje, kitaip nei anksčiau, kalbama ne tik apie teigiamus dalykus, bet ir problemas. Šiame tekste vėlgi bandoma pabrėžti *perestroikos* politikos veikimą: „Tai – gyvenimo persitvarkymas praktikoje.

⁶⁶⁷ Lukoševičius, „Dialogas: Vilnius-Milwaukee“.

⁶⁶⁸ Lietuvos TSR valstybinis televizijos ir radijo komitetas. Įsakymas. Dėl „Radijo tilto“ „Vilnius-Milvokis“ organizavimo. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 272, l. 68

⁶⁶⁹ Antanas Šimkūnas, „Archyvas: Iš Lietuvos radijo istorijos: Pirmasis mūsų radijo tiltas „Vilnius – Milvokis““, LŽS, žiūrėta 2023 balandžio 25 d., http://www.lzs.lt/lt/naujienos/radijas/archive/is-lietuvos-radijo-istorijos-pirmasis-musu-radijo-tiltas-vilnius-milvokis.html?fbclid=IwAR2cleVxC0xycwKiG_jltxR_NTH16J5lIKx1D4OARC-z12B0kqCAp1CHDs.

⁶⁷⁰ *Ibid.*

Beje, pasaulyje jis vadinamas rusišku žodžiu – *perestroika*, lygiai kaip ir viešumas – *glasnost*⁶⁷¹. „Vilnyje“ Vilniaus radijas taip pat džiaugiasi iš Vakarų Vokietijos Olafo Krogerio gautu laišku, kuriame rašoma apie pokytį Vilniaus radijuje: „Jaučiu, kad kažkas pasikeitė. Man ir anksčiau patikdavo jūsų programos, tačiau kai aš išgirdau pasakojimą apie „metalo“ gerbėjus, aš buvau nustebęs, nes nemaniau, kad toks atviras pasakojimas yra įmanomas Tarybų Sąjungoje... Ne tik ši programa, bet ir kitos atrodo skirtingos nuo tų, kurios buvo transliuojamos anksčiau“⁶⁷². Iš Japonijos, Škotijos gauti laišškai aptariami ir 1988 m. gegužę „Vilnyje“ spausdintame tekste: „Ką pasakoja laišškai“⁶⁷³.

1988 m. Lukoševičiui vėl išvykus dirbti į Niujorką, bendradarbiavimą su „Vilnimi“, perėmė dalis kitų Vilniaus radijo laidose užsieniui dirbusių žmonių, pvz., žurnalistas, kuris anksčiau dirbo draugijos „Tėviškė“ spaudos skyriaus vedėju. Jis savo atsiminimuose rašo: „Prisimenu, kaip labai nenorėjo manęs įsileisti į šią (laidų užsieniui) redakciją. Viena iš priežasčių, kad ilgai dirbau tuomet jau nepopuliarioje „Tėviškės“ draugijoje. Esą ar gali būti ten doras žmogus? Įtarinėjimai, žinoma, palieka randus. Aš manau, kad dorų žmonių yra visur“⁶⁷⁴. „Vilnies“ leidinyje vėlyvuju sovietmečiu, kai buvo sustiprinta kontrpropaganda, taip pat fiksuojamas suintensyvėjęs interdiskursyvumas ir intertekstualumas, kai Vilniaus radijo laidų turinys tapdavo pagrindu diskusijos, kurią keldavo „Vilnis“, tarp skirtingų ideologinių kryptų išeivijos leidinių ar radijo stočių. Pavyzdžiui, 1988 m. „Vilnyje“ Vilniaus radijo žurnalistas rašė:

„Idėjiniai mūsų priešininkai irgi klauso Vilniaus radijo. „Vatikano radijas“ ir kiek vėliau „Draugo“ dienraštis taip pat atsiliepė: sudomino mūsų komentaras apie vyskupą Steponavičių. Komentare buvo glaustai ir aiškiai išdėstyta šio vyskupo istorija. Bet „Draugo“ dienraštis už tai nei sveikino, nei dėkojo. Katalikiškasis dienraštis iškėlė savo versiją – tarsi iš Čikagos Lietuvos gyvenimas būtų geriau matyti. [...] „Draugo“ dienraštis dabar tvirtina, kad Steponavičius tebėra Vilniaus arkivyskupijos apaštališkasis administratorius, nes „popiežius nėra jo iš pareigų atleidęs“. [...] Galas su galu aiškiai nesutampa [...] Išvada elementari: nežinau – patylėk. Išeivijos spauda labai dažnai pervertina savo galimybes, informuodama apie Lietuvos gyvenimą ir

⁶⁷¹ „Kas gi keičiasi?“, *Vilnis*, rugpjūčio 6, 1987.

⁶⁷² *Ibid.*

⁶⁷³ Jonas Lukoševičius, „Ką pasakoja laišškai?“, *Vilnis*. Gegužės 26, 1988.

⁶⁷⁴ Pranas Karlonas, „Dienoraštis“, Rasyk, žiūrėta 2023 kovo 3 d., <https://www.rasyk.lt/dienorastis/vartotojai/18098.510.html>.

komentuodama jį. Istorija su vyskupu Steponavičiumi – dar vienas pavyzdys⁶⁷⁵.

Ši citata rodo sovietinės propagandos pastangas slopinti ir keisti JAV lietuvių antikomunistinės spaudos interpretacijas apie pokyčius okupuotoje Lietuvoje. Paskutinė data, kai „Vilnyje“ dar buvo cituojamas Vilniaus radijas ar jam rašė kai kurie šio radijo žurnalistai, – 1989 sausio 19 d.

Analizuojant, kokią poveikį suaktyvinta kontrpropaganda turėjo Vilniaus radijo turinio citavimui JAV lietuvių spaudoje, galima teigti, kad iki 1988 m. poveikis buvo minimalus. Atlikus diskursyviosios praktikos lygmens analizę nustatyta, kad nuo 1985 m. išeivijos spaudoje dažniau cituojamas Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams turinys ir šiuo laikotarpiu visi nagrinėjami spaudos tekstai buvo gauti iš specialiai užsienio lietuviams skirtų laidų. Kitaip nei ankstesniu nagrinėtu laikotarpiu (1948–1965 m.), kai radijo propaganda iš dalies buvo naudojama ir kaip informacijos šaltinis, 1985–1988 m. į spaudą daugiausia patekdavo turinys, susijęs su rezonansiniais įvykiais, pvz., Černobylio atominės elektrinės sprogimas⁶⁷⁶, Jaruzelskio vizitas Vilniuje⁶⁷⁷, rusinimas⁶⁷⁸ ar išeiviją žeidžiantys tekstai, pvz., išeivijos pašiepimas ir pan. Pavyzdžiui, 1985 m. „Draugas“ reagavo į per Vilniaus radiją skambėjusią politinę satyrą „Nojaus arka“, kurioje pasakojama apie Laisvosios Europos radijuje dirbusius Aušrą ir Joną Jurašus:

„Kaipgi Lukoševičius įrodo, kad tie emigrantai yra morališkai žlugę? Panaudodamas paprastą, taiklią ir drauge subtilią dramatinę priemonę – iškreipdamas emigrantų pavardes. Satyroje keverzojantys Judašas, Judašienė, Zacirka ir kiti lengvai atpažįstami. Ar autorius savo satyroje paima konkrečius jo veikėjų prototipų – sakykim, Jono Jurašo ar Aušros Jurašienės – pareiškimus ir juos analitiškai išnarsto, parodo jų klaidingumą? Ne, pjesėje nerasi nė vieno Jurašo, Jurašienės ar kitų veikėjų autentiško žodžio. [...] Kuo dar pasižymi ši originali Jono Lukoševičiaus pjesė? Tuo, kad ji į aukšto meninio ir moralinio lygio veiklą įtraukia ir naujas jėgas, naujus aparachikų bendradarbius. Štai pjesėje vaidina grupė žinomų Lietuvos aktorių: LTSR nusipelnę artistai

⁶⁷⁵ Virginijus Liauška, „Nežinai – patylėk“, *Vilnis*, vasario 4, 1988.

⁶⁷⁶ „Vilniaus radijas šviečia lietuvių apie branduolinę taršą“, *Naujienos*, liepos 5, 1986, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1986/1986-07-05-NAUJIENOS.pdf>.

⁶⁷⁷ „Ko Jaruzelskis nulindo į Vilnių?“, *Naujienos*, kovo 15, 1986, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1986/1986-03-15-NAUJIENOS.pdf>.

⁶⁷⁸ „Didžiosios rusų kalbos mokymas Lietuvoje“, *Naujienos*, liepos 16, 1986, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1986/1986-07-16-NAUJIENOS.pdf>.

Elvyra Žebertavičiūtė, Rolandas Butkevičius, Juozas Meškauskas, Tomas Vaisieta, ir kiti. [...] Kaip įvyko ši majestotiška aktorių transformacija? Tarybinės sistemos dėka, kuri padaro įmanoma tai, kas kitose santvarkose atrodo neįmanoma“⁶⁷⁹.

Tai, kad į išeivijos spaudą 1985–1988 m. pateko dalis Vilniaus radijo laidų užsieniui tekstų, rodo, kad leidinių žurnalistai ar bendradarbiai klausė Vilniaus radijo laidų, tačiau dažniausiai nematė reikalo jų cituoti spaudoje. Tai leidžia daryti prielaidą, kad, palyginti su ankstyvuoju Šaltojo karo periodu, 1985–1988 m. propagandoje nebeieškota informacijos apie situaciją okupuotoje Lietuvoje, o pasirodantys pavieniai, bet itin aštrūs Vilniaus radijo laidų tekstai buvo cituojami perkoduoti. Vis dėlto dar prieš prasidedant Sąjūdžiui, ypač po 1987 m. rugpjūčio 23 mitingo prie Mickevičiaus paminklo, susidomėjimas laidomis vėl augo. Jis fiksuojamas ir LSSR KGB 1-ojo skyriaus dokumentuose 1987 m. lapkritį⁶⁸⁰.

Analizuojant laidos kontrolės mechanizmus nuo 1985 m. iki Sąjūdžio, galima teigti, kad sovietinės propagandos užsieniui mechanizmas buvo gerai sustyguotas, todėl didžiausia turinio kontrolė įvykdavo vyriausiųjų redaktorių, kurie perteikdavo LKP CK, taip pat draugijos „Tėviškė“ nubrėžtas ideologines linijas, lygmenyje. Jau minėtas KGB šiuo laikotarpiu LKP CK teikė rekomendacijas, kaip dirbti su emigracija. Be to, kaip užsimena laidose užsieniui dirbęs vienas iš žurnalistų (-ių) „[č]ia (aut. – TVR komitete) buvo *Glavlit* [...]“, ir ne tik *Glavlit* buvo ir KGB žmonės“⁶⁸¹. Nagrinėjamu laikotarpiu LKP CK kelis kartus per metus vykdavo už propagandą, nukreiptą prieš išeiviją, atsakingų asmenų susitikimai:

*„[...] buvo tam tikros kryptys, kas tuo metu aktualiausia. Bet kad būtų kasdien pasakyta, kad reikia tą ir tą, tai ne, kasdien ne. [...] Centro komitete daugiausia. Laikas nuo laiko, ketvirtiniai ar panašiai, nepamenu. Aišku, jei užeidavo tema, pavyzdžiui užsienio politika, tai sukviesdavo tada, kas susiję: užsienio reikalų ministerijos atstovas, tada iš „Gimtojo krašto“ ir pan.“*⁶⁸².

⁶⁷⁹ „Herojiška aparaičių kova prieš užnuodytą eterį“, *Draugas*, rugpjūčio 31, 1985, https://www.draugas.org/archive/1985_reg/1985-08-31-PRIEDAS-DRAUGAS-i5-8.pdf.

⁶⁸⁰ Предложения по усилению работы с литовской эмиграцией, 1987 11 17. Lietuvos upatingasis archyvas, f. K-35, ap. 2, b. 236, l.199–202.

⁶⁸¹ Pokalbis su 5 informantu.

⁶⁸² Rakauskas, *Sovietų propaganda užsienio lietuviams*, 79.

Kad būtent vyriausiųjų redaktorių lygmenyje įvykdavo didžiausia kontrolė, pripažino ir iki 1988 m. laidų užsieniui redakcijoje dirbęs vyriausiasis redaktorius:

*„Manęs, pavyzdžiui, nekontroliavo, nes aš dar prieš išvažiuodamas į Niujorką metus dirbau Centro Komiteje užsienio skyriuje. [...] Ten buvo tas ratas, kuriame aš visada sukausi, tad **žinojo, kad iš manęs kiauylstės nesulauks**. Aš sakau tiesiai šviesiai, na, jei gal būčiau leidęs kažką sau tokio išsišokančio, tai gal paprasčiausiai atleistų ir viskas.“*⁶⁸³

Didžiausių redaktorių kontrolę pabrėžia ir tuo metu laidose užsienio lietuviams dirbę žurnalistai, pasak kurių, *Glavlit*as buvo tik formalumas:

*„[...] jis toksai Amerikoje dirbęs toks, žinai, išmano, kaip ten, matyt, nežiūrint to, kad sovietiniu žurnalistu Amerikoje, kas, aš suprantu, buvo truputėlį kitka, bet vis tiek, žmogus akiratį platesnį turėjo. Tai jis ten taip pažiūrėdavo, tai pff, šitą apibraukia, žžžf, išbraukia ir neaiškina, šito negalima. Nu, kažkas ten, matyt, netikdavo, jis ten jau antras Glavlitas, tiksliau, **pirma Glavlito studija, kai vyriausiasis redaktorius išmakaluoja tave**“.* (6 informantas)

*„[...] kadangi mūsų [...] vyriausiasis redaktorius kiekvieną medžiagą irgi patikrindavo ir atnešdavo ten gi **subraukytą iki kraują**“.* (1 informantas)

Remiantis nagrinėjamais teksta, Vilniaus radijo laidų užsieniui ir išeivijos spaudos santykis iš esmės ėmė keistis 1988 m., o 1989–1990 m. galima laikyti Vilniaus radijo citavimo piku, kai radijo laidos užsieniui iš propagandinių transformavosi į informacines. Analizuojant, kas pasikeitė Vilniaus radijo laidų gamyboje 1988 m. vasarą, atsakymo galima ieškoti ne tik istorinėse aplinkybėse, pačiame laidų turinyje, bet ir nepublikuotuose vidiniuose laidų užsienio redakcijos dokumentuose, kuriuose dėl per mažų TVR komiteto pokyčių fiksuojamos įtampos tarp TVR komiteto laidų užsienio lietuviams redakcijos ir komiteto vadovybės bei komiteto pirminės partinės organizacijos. 1988 m. liepą parengtame kreipimesi teigiama, kad:

⁶⁸³ *Ibid*, 79–80.

„Naujomis politinėmis aplinkybėmis jau gyvename ketvirti metai. Persitvarkymas įvairiose srityse yra pažengęs aiškiai nevienodai. Laikome, kad pokyčiai tiek Televizijos ir radijo komiteto vidaus gyvenime, tiek ir TVR laidose yra per menki, kad juos vadintume atitinkančiais dabarties reikalavimus. Nevaisingai prarasta daug laiko. Daug darbo organizavimo formų ir toliau lieka paveldėtos iš praeities. [...] Vadovaujančių darbuotojų kalbos jau daug metų dažniausiai lieka kalbomis, savo painia žodine ekvilibristika nemobilizuojančiomis kolektyvo. Politinio mažaraštiškumo išraiška laikome tai, kad po vasario 16-osios akibrokšto (aut. – 1988 m. vasario 16 d. TVR komitete pro vyrų tualetu langą buvo iškelta Lietuvos trispalvė), įvykusio mūsų komitete, ilgą laiką buvo aklinai uždaryti langai redakcinio korpuso vyrų tualetuose. [...] Su kartėliu pastebime, kad savo funkcijų neatlieka rytiniai radijo programų referavimai. [...] Vyr. radijo laidų užsieniui redakcijos redaktoriai prašo Programų direkcijos pradedant rugpjūčio mėnesiu nebetraukti jų į referavimo grafikus⁶⁸⁴.

Tų pačių metų (1988) liepą parengtas kreipimasis ir Sąjūdžio televizijos ir radijo grupės tarybai:

„Dvi dienos, kurios, pasak prof. V. Landsbergio, pakeitė Lietuvą, atrodo gana ramiai praėjo kai kuriems TVR komiteto grandžių vadovams. [...] Mūsų, laidas užsieniui rengiančių žurnalistų gėdai, turime prisipažinti, jog metų metais tų biuletenių, apžvelgiančių kai kurių užsienio radijo stočių laidas per praėjusią parą, mes negauname. Tiesa, dar stagnacijos metais buvo graži išimtis, kad vienas tuometinių redakcijos vadovų savo rizika duodavo tuos biuletenius bendradarbiams, negana to, parūpindavo ir originalios užsienio spaudos. Tam paprasčiausiai reikėjo sveikos nuovokos ir truputėlio pilietinės drąsos, ir tokį vadovo poelgį mes minime geru žodžiu iki šiol. Dabar demonstruojama pilietinė drąsa, deja, nukreipta prieš praeities šmėklas, ir jos nerodome ten, kur to reikalauja redakcijos žurnalistų interesai. Apeliuojame į Sąjūdžio TVR grupės tarybą, kad ji jai prieinamomis priemonėmis padėtų mūsų vadovams nusikratyti stagnacinės baudžiavos relikto⁶⁸⁵.

⁶⁸⁴ Vyriausios radijo laidų užsieniui redakcijos kolektyvo susirinkimo, įvykusio 1988 m. liepos 14 d., kreipimasis į Valstybinio televizijos ir radijo komiteto pirminės partinės organizacijos atvirą partinį susirinkimą. 1988 07. LRT, nearchyvuota.

⁶⁸⁵ Vyr. radijo laidų užsieniui redakcijos laidų lietuvių ir anglų kalbomis skyrių darbuotojų apeliacija, 1988 10 25. Asmeninis Edvino Butkaus archyvas.

Vertinant abu šiuos kreipimusis būtina atkreipti dėmesį į tai, kad jie rengti intensyviai besikeičiančių aplinkybių fone, kurios leido gerokai drąsiau reikšti savo asmeninę poziciją. Abu šie kreipimaisi parengti 1988 m. vasarą, kai buvo išrinkta Sąjūdžio iniciatyvinė grupė (birželio 3 d.), vyko mitingas Katedros aikštėje (birželio 24 d.), Vingio parke (rugpjūčio 23 d.). Kartu tai rodo, kad TVR komitetas kaip institucija net ir prasidėjus intensyviajam Sąjūdžio periodui dar kurį laiką veikė iš inercijos, tuo sukeldamas, pvz., laidų užsieniui redakcijos darbuotojų nepasitenkinimą. Kilusias įtampas galima vadinti keliasluoksniomis, nes tuo metu Vilniaus radijo laidose užsieniui dirbusių žurnalistų pasakojimai leidžia pamatyti, kad nesutarimų, kaip reaguoti į Sąjūdžio atnešamus pokyčius, kilo ir pačioje redakcijoje:

„[...] vieną kartą per parūkymą [...] man pasakė, maždaug, man atrodo, tu man atrodai rimta(s), žinai, ar tu nenorėtum stot į partiją? Ir aš tada mintyse pagalvojau, žmogau, tu iš kokio pasaulio pabudai, čia visa Lietuva bunda, stoja ant kojų, [...] mintyse aš ir pasiunčiau jį (-ą), bet aš negalėjau jo(s) tuo metu pasiųsti, žinai, ten po velnių ar panašiai. Nu, ačiū labai už pasitikėjimą, pagalvosiu, pagalvosiu. Bet aš manau, kad ten dar praėjo pora mėnesių ir ten jau niekam net minčių nebuvo apie jokių ten stojimus į kokias nors partijas ir panašius dalykus“. (7 informantas)

Iš dalies Sąjūdžio metais išsiskyrusias TVR komiteto vadovybės ir radijo laidų užsienio lietuviams žurnalistų pozicijas galima aiškinti per Halo kodavimo / dekodavimo modeliui reikštą kritiką, kad žurnalistai kurdami žinutes taip pat gali turėti savo poziciją dominuojančios hegemonijos atžvilgiu⁶⁸⁶. Vidiniai redakcijos ir TVR komiteto vadovybės susirašinėjimai rodo, kad intensyvėjantis Sąjūdis didino atotrūkį tarp vadovybės ir Vilniaus radijo laidų užsieniui redakcijos žurnalistų. Ši pozicija buvo reiškama vis drąsiau, todėl galima daryti prielaidą, kad galėjo turėti įtakos ir tam, kokį ideologinį pamatą norėta perteikti koduojant Vilniaus radijo pranešimus. Kiti vidiniai laidų užsieniui redakcijos dokumentai leidžia teigti, kad 1988 m. vasarą pasikeitęs politinis kontekstas iš esmės keitė ir laidų turinį, atsisakyta kontrpropagandos. Kaip teigiama 1989 m. balandį parengtoje redakcijos darbo ataskaitoje: „Tinkamai pasinaudojus pernai atsivėrusiomis naujomis galimybėmis, apskritai išeivijai labiau ėmus domėtis gyvenimu Lietuvoje, susiformavo didelė, reguliari ir labai aktyvi išeivijos auditorija. [...] Tiek dešimtmečių stūmusios išeiviją nuo Lietuvos, štai jau beveik metai, kai

⁶⁸⁶ Wu ir Bergman, „An active, resistant audience“, 107–29.

Vilniaus radijo laidos tautiečius traukia į Lietuvą⁶⁸⁷. Ataskaitoje taip pat įvardijama, kas turinio prasme pasikeitė pačiose laidose:

„Pirma, visiškai atsisakyta pseudokontropagandos – komentary, mokačių, kaip išsivija turinti gyventi. Antra, objektyvus ir kritinis Lietuvos tikrovės atspindėjimas. Kas Lietuvoj įvyko, tas įvyko – delnu neuždengsi. [...] Trečia, operatyvumas. Kas Lietuvoje įvyko šiandien, klausytojai sužino šiandien. Ypač daug darbo iš širdies įdedama į operatyvias progines laidas, pavyzdžiui, Vasario 16-oji, Velykos-rinkimai ir pan. Savikritiškai pripažįstant apie kai kuriuos įvykius, deja, sužinoma viena diena vėluojant. Laidos struktūra tobulinama atsižvelgiant ir į klausytojų pastabas. Pavyzdžiui, visiškai atsisakyta tarptautinių naujienų, sumažėjo ir muzikinių laidų, nes muzika trumposiomis bangomis perduodama neuztikrintai“⁶⁸⁸.

Šioje ataskaitos dalyje aiškiai suformuluota, kokie konkrečiai propagandiniai elementai ilgą laiką neleido Vilniaus radijui suformuluoti išsivijai patrauklaus turinio, t. y. komentarai, tarptautinės naujienos, neobjektyvus tikrovės atspindėjimas, neoperatyvumas. Pastebėtina, kad šios laidos dalys, kaip nedominančios klausytojų, buvo įvardijamos pačioje išsivijos spaudoje dar pirmuoju šios disertacijos nagrinėjamu laikotarpiu 1948–1965 m. Tačiau kuo labiau išsivija kritikavo šiuos epizodus, tuo jie labiau buvo stiprinami ir aktyvinami TVR komiteto metiniuose darbo planuose. Tai rodo, kad LKP matydama, kokį propagandinį turinį išsivija labiausiai atmeta, neieškojo naujų propagandos kūrimo formų, tačiau dar labiau intensyvino atmetamą turinį. Būtent neatsižvelgimas į auditorijos poreikius ir nevertinimas, kad auditorija gyvena kitame sociokultūriniame ir politiniame kontekste, mokslinėje literatūroje įvardijama kaip visos SSRS KP užsienio propagandos silpnybė⁶⁸⁹. Jau minėti komentarai, kurių Sąjūdžio metais atsisakyta laidose užsienio lietuviams, kaip labiausiai ideologizuota laidų dalis įvardijama ir laidose dirbusių žurnalistų:

*Tiesa, ir buvo toksai (mini vardą pavardę), kuris jau užsiiminėdavo **tokia hard propaganda**. Jisai būdavo tas, kuris darydavo komentarus, polemizuodamas su VLIK'o to paties veikėjais. Puikiai atsimenu, kad kažką tai jisai tenai Bobeliui vis užvažinėdavo, nes, nu, jisai gaudavo*

⁶⁸⁷ Vyriausioji radijo laidų užsieniui redakcija, 1989 04 20. LRT, nearchyvuota.

⁶⁸⁸ *Ibid.*

⁶⁸⁹ Pechatnov, „Exercise in Frustration“, 1–27.

skaityti tą išeivijos spaudą, kurioje VLIK'as savo ruožtu varė ant sovietų Lietuvos. Pagrįstai varė. Tai jisai, reiškia, darydavo tokius atsikirtimus, reiškia, tiem išpuoliam. (7 informantas)

Žodžiu, buvo informacija, buvo daug tikrai vertingos kultūrinės informacijos ir buvo komentarai, kurie buvo, kaip čia pasakius, atsvara, ne atsvara, ar privalomas atributas, be kurio tas visas kitas traukinys nejudėtų. Tai buvo komentatorių grupė, kurie turbūt kasdien vienokiu ar kitokiu būdu arba, nu, šiaip tarybinę santvarką kažkaip pašlovindavo arba duodavo atkirtį, žodžiu, išeivijos blogiesiems veikėjams. Nu, arba pagirdavo turbūt geruosius veikėjus. Tai va, dvejoja tokia funkcija visų laidų buvo. Ta sunkioji propaganda, galbūt tokia minkštoji, užliūliuota propaganda ir, nu, tikrai, informacija tiesiog. (4 informantas)

Iš pokalbių su laidose užsienio lietuviams tuo metu dirbusių žurnalistų pasakojimų taip pat nustatyta, kad 1988 m. vasarą TVR komitete ėmė irti cenzūros mechanizmas, tačiau pačių žurnalistų nuomonės išsiskiria, ar mechanizmas ėmė irti iš viršaus ar apačios. Kaip vieną pagrindinių sumažėjusios cenzūros požymių žurnalistai vardija tai, kad vis dažniau laidų medžiaga nebebuvo nešama į *Glavlitą*, kuris Lietuvoje veikė iki 1990 m. vasario.

Bet kai prasidėjo atgimimas, mes nustojom nešti tiesiog savo medžiagas Glavlitui, nustojom rodyti. Ir nieko mums už tai, nieko nebuvo. Gal kažkas kažkada paklausė, nemanau, kad mes juos pasiuntėm drastiškai ant trijų raidžių, bet tiesiog ignorą dėjom ir nenešėm. Ir mums nieko dėl to nebuvo, absoliučiai. (7 informantas)

[...] remsiuosi tuo birželio 14-osios reportažu. Mitingas prasidėjo 7 valandą, truko apie 2 valandas. [...] Tai jeigu jie nedarba, tai gali, žodžiu, transliuoti. Tai galima buvo tikėtis, kad bus post factum kažkoks veikimas, pastabos, iškvietimas ar kažkas per vyriausią redaktorių ar panašiai. Bet to nebuvo. Tai ir sakau, čia yra ta paslaptis, į kurią gali atsakyti Juršėnas arba Paleckis, nes išgirdę tokį reportažą, paskui kokį kitą reportažą ar panašiai, galėjo jie, taip sakant, duoti nurodymų, kad kažkokių ten reikėtų korekcijų ar panašiai. Nežinau, ar bendrų, ar kiekvienu atveju ten konkrečiai kažką pirštu bakstelt, bet to nebuvo. Tai va čia ir įdomu, kodėl, kodėl buvo suteikta tam tikros laisvės. (4 informantas)

Ir finale buvo taip, kad mes nunešdavom į cenzūrą, nors jinai dar buvo Glavlitas, dvi moterys pamainomis ten dirbdavo, bet mes nunešdavom tuščią blankelį – nieko ten nebūdavo, o „Mes, ai, dar ten viską rengiam“. (1 informantas)

Į žurnalistų, vėlyvuojų sovietmečiu dirbusių Vilniaus radijo laidose, keliamą klausimą, kodėl buvo suteikta tam tikros laisvės, leidžia atsakyti platesnė *Glavlito* irimo analizė. *Glavlito* įtaka mažėjo nuo 1985 m. visoje LSSR. Pasak Streikaus, įvedus *glasnost* politiką *Glavlitui* įsakyta labiau orientuotis į valstybės ir karinių paslapčių apsaugą. Tai rodo ir žurnalistų atsiminimai. Radijo laidose dirbę žurnalistai pasakoja, kad „[a]š padariau tą pasakojimą, ir tas pasakojimas užkliuvo dėl gintaro kiekio. Ir man paaiškino [...], kad gintaras yra naudojamas[...] karinių lėktuvų gamyboj [...] kažkokioj tai vietoj, ir, kad, reiškia, gintaro kiekiai gamybos yra [...] nesakytini“⁶⁹⁰. Kitas žurnalistas (-ė) pasakoja, kad *Glavlite* „[T]en jinai pabraukydavo, nes jinai turėjo ten tą savo, mes talmudu vadindavom, tą savo žinyną cenzoriaus. Ir ten būdavo surašyta, [...] ko ten galima, ko negalima, ir ten, pavyzdžiui, jeigu darau reportažą apie miestelį, tai sakyti [...] užsienio rinkai ypatingai transliuojant, kiek tame miestelyje dirba kirpėjų arba ten kokių nors virėjų, pasirodo, negalima. Nes kiek dirba kirpėjų, nu, tai kiek gali kareivių nukirpti [...]“⁶⁹¹. Nuo 1987 m. *Glavlito* politinė-ideologinė kontrolė beveik nunyko, o valstybės ir karinių paslapčių saugojimas taip pat silpnėjo. Nuo 1988 m. daug leidinių, radijo ir televizijos laidų apskritai atleista nuo išankstinės cenzūros, nors paties *Glavlito* darbuotojai savo kontrolę bandė išlaikyti kuo ilgiau ir įtikinti LKP CK, kad ideologinė kontrolė yra reikalinga, o 1989 m. pirmąjį pusmetį, nuo pareigų nušalinus LKP CK sekretorių Šepetį, *Glavlitas* suintensyvino aiškinamąjį-politinį darbą redakcijų viduje⁶⁹². Šie faktai leidžia iš dalies atsakyti į žurnalistų klausimą, kodėl dėl *Glavlito* nepatvirtintų laidų transliavimo jie nesulaukdavo sankcijų. Archyvinių Vilniaus radijo laidų užsieniui scenarijų analizė rodo, kad pirmieji atvejai, kai *Glavlitui* buvo pateikiami ne visi Vilniaus radijo laidos išėivijai scenarijai, fiksuojami 1988 vasarą, tų pačių metų spalio 3 d. *Glavlitui* apskritai aplankas su laidos scenarijumi buvo pateiktas tuščias, tačiau ant jo matyti *Glavlito* antspaudas, kad transliuoti leidžiama.

⁶⁹⁰ Pokalbis su 3 informantu.

⁶⁹¹ Pokalbis su 7 informantu.

⁶⁹² Streikus, *Minties kolektyvizacija*, 116–24.

Dar vienu lūžiniu momentu Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams galima laikyti 1989 m. vasarį, kai laidų pradžios pasisveikinime atsisakyta žodžio „tarybų“ ir vietoj pasisveikinimo: „Jūs girdite Tarybų Lietuvos radijo programą užsieniui“ pradėta sakyti: „Jūs girdite radijo programą iš Lietuvos“⁶⁹³.

Minimos datos nors ir neleidžia daryti apibendrinimų apie visą vėlyvojo sovietmečio Lietuvos žiniasklaidą, tačiau leidžia apytiksliai įvardyti cenzūros mechanizmo Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams irimo dinamiką. Apibendrinant galima teigti, kad 1985 m., kai buvo pradėtos Gorbačiovo *perestroikos* ir *glasnost* politikos, kontrolė ir cenzūra Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams visiškai funkcionavo, 1988 m. vasarą, kai ne visos medžiagos buvo pateikiamos *Glavlitui* ir dėl to netaikytos sankcijos, mechanizmas pradėjo irti, o 1989 m. vasarį, kai atsisakyta žodžio „tarybų“, kontrolės ir cenzūros mechanizmas suiro.

3.3.1.1. Vilniaus radijo laidų siuntimo ir gavimo techninė infrastruktūra 1985–1990 m.

Analizuojant 1985–1990 m. disertacijoje nagrinėjamos JAV lietuvių išeivijos spaudos tekstus, kuriuose minimas Vilniaus radijas, konstatuotina, kad šiuo laikotarpiu nagrinėjamos spaudos puslapiuose gerokai mažiau nuogąstaujama dėl techninio laidų girdimumo, nors pats Vilniaus radijas vidiniuose dokumentuose pripažino, kad, pavyzdžiui, muzika trumposiomis bangomis buvo perduodama nekokybiškai⁶⁹⁴. Taip pat 1987 m. LSSR KGB 1-ojo skyriaus parengtuose pasiūlymuose, kaip stiprinti darbą su emigracija, pažymima, kad klausytojai skundžiasi blogu girdimumu, trumpa trukme, nepatogiu transliacijų laiku⁶⁹⁵. Išeivijos spaudoje taip pat fiksuojami keli tekstai, užsimenantys apie laidų girdimumą:

Vytautas Dubauskas paaiškino nariams apie anglų kalba transliuojamą radijo programą iš Vilniaus. **Ji girdėti Floridoje trumpomis bangomis**⁶⁹⁶.

⁶⁹³ Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 9, b. 2103, b. 2104.

⁶⁹⁴ Vyriausioji radijo laidų užsieniui redakcija. 1989 04 20. LRT, nearchyvuota.

⁶⁹⁵ Предложения по усилению работы с литовской эмиграцией, 1987 11 17. Lietuvos upatingasis archyvas, f. K-35, ap. 2, b. 236, l. 199–202.

⁶⁹⁶ Maria Prunskis, „Lietuviai Floridoje“, *Draugas*. Vasario 17, 1990, <https://www.draugas.org/archive/1990-02-17-DRAUGASm.pdf>.

Vilniaus radijas Clevelande **gerai girdimas** 25 ar 31 metro banga⁶⁹⁷.

Vis dėlto analizuojant spaudos tekstus, kai kuriose Vilniaus radijo žurnalistų, kitų asmenybių transkribuotuose varduose ar pavardėse galima matyti pasitaikančių klaidų, dėl to galima teigti, kad trikdžiai klausytojams neleisdavo iki galo suprasti mažiau žinomų žodžių. Pvz., žurnalistė Laima Žilaitytė vadinama Laima Žemaityte⁶⁹⁸, Gražina Kadžytė – Gražina Kačyte⁶⁹⁹. Žurnalistai, dirbę Vilniaus radijo laidose užsieniui, taip pat prisimena, kad tekdavo kalbėti raiškiau, kad išsivija juos geriau suprastų:

„[...] kiek aš atsimenu, turėdavo būti vis tiek labai raiškiai, aiškiai, kad tie žmonės, vis tiek, labai daug trukdžių, labai daug visokių, žinai. Kol tas garsas pasiekia ten tą Ameriką, ten atvažiuodavo gi tie lietuviai, tai jie pasakodavo, žinai, kaip jie ten priglaudę ausis klauso, kaip jie ten blogai girdi, kaip ten sunku kažką tai suprasti ar ten taip toliau.“ (5 informantas)

Taip pat pavienėse publikacijos vis dar galima fiksuoti nepasitenkinimą, kad Vilniaus radijo laidos siunčiamos į Maskvą, kur signalui sustiprinti paskirstomos į stipresnius siųstuvus:

„Tačiau, anksčiau ir dabar tos radijo valandėlės ir **tebėra gal jau ne tokioje griežtoje Maskvos kontrolėje**. Kai dar maždaug prieš mėnesį laiko nuo šių pastabų rašymo dienos, pasibaigus Vilniaus radijo valandėlei gal minutę, kitą palaukus ant tos pat bangos pasigirdavo: „Zdies govorit radio stancija Rodina, Kiev – Čia kalba radijo stotis „Tėviškė“, Kijevas“. Paskutiniu metu, pasikeitus į vasaros laiką, kai baigiasi Vilniaus valandėlės laikas, tai šiek tiek palaukus pasigirsta: „Zdies govorit radio stancija Maskva, Majak – Čia kalba radijo stotis Maskva, „Švyturys“. Po šio pasigarsinimo toliau rusų kalba pasakojamos pasaulinės Maskvoje kirptos žinios. Šiomis pastabomis **Vilniaus radijo klausytojams tenoriu priminti, kad Vilniaus radijas**

⁶⁹⁷ „Trys valandos lietuviškoms radijo programoms“, *Draugas*. Rugsėjo 22, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-09-22-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁶⁹⁸ Saulius Galadauskas, „Kryžiusėjo per Lietuvą“, *Draugas*, Rugpjūčio 12, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-08-12-DRAUGAS.pdf.

⁶⁹⁹ „Horizontalai“, *Draugas*, birželio 3, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-06-03-DRAUGAS.pdf.

nėra Lietuvos radijas! Tai nėra Lietuvos radijo siųstuvas, bet tik Maskvos leidimu lietuviškai kalbantis balsas⁷⁰⁰.

Taip pat iš Vilniaus radijuje vėlyvuoju sovietmečiu dirbusių žurnalistų pasakojimų galima identifikuoti, kad trumpųjų radijo bangų imtuvai, per kuriuos buvo galima klausytis Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams JAV, vis dar tebebuvo problema, be to, Sąjūdžio metais jų ėmė trūkti:

*„[...] tiems žmonėm reikėdavo pastangų. Mes tą supratom ir paskui kažkaip, aišku, čia Atgimimo metais gavom signalų, kad tas **vajus kilo pirkti, pirkti imtuvus ir patiems klausytis**. Ne ką kitas papasakos, o kad pats girdėtum“.* (4 informantas)

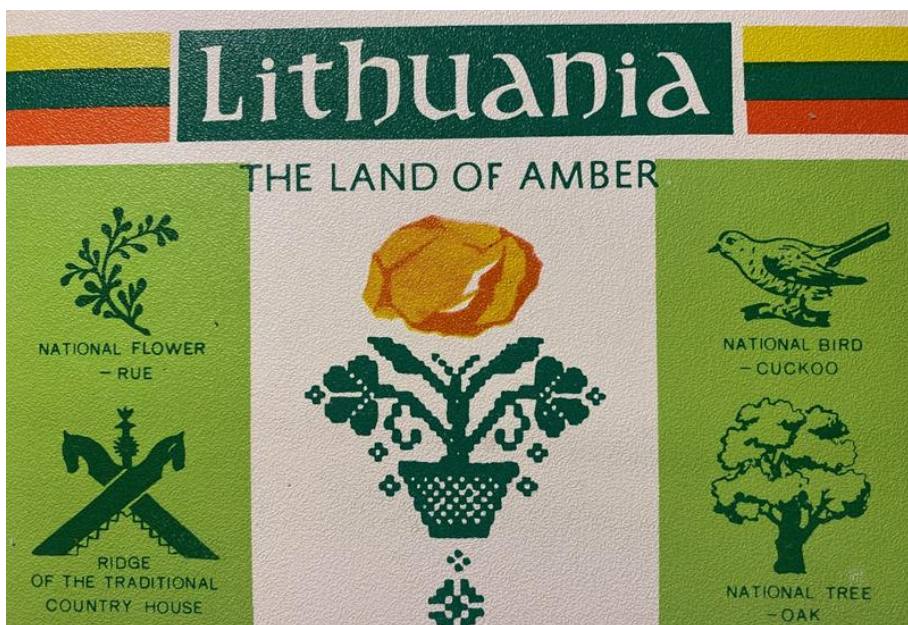
*„Kai jie pradėjo girdėt Sąjūdžio metu, [...] girdėt natūralų, tikrą turinį, kai suprato, kad žiniasklaida jau, nu, nebemeluoja, įskaitant ir mus, ir nebesigiria, ir sako tikrumą, **tai prasidėjo tas ir imtuvų pirkimas**, ir klausymas, ir taip toliau [...] mažesniuose miesteliuose buvo išpirkti visi [...] trumpabangiai radijo imtuvėliai“.* (2 informantas)

Vilniaus radijo laidos lietuvių kalba užsieniui labiausiai buvo orientuotos į užsienyje gyvenančius lietuvius, anglų kalba – į lietuviškai nebekalbančią išeiviją ar užsieniečius. Dar viena nepagrindinė auditorija – radijo mėgėjai, bandę užmegzti radijo ryšį su įvairiomis pasaulio radijo stotimis. Nors jie nepatenka į disertacijos tyrimo objektą, nes daugiausia buvo Vilniaus radijo laidų užsieniui anglų kalba auditorija, tačiau būtent bendravimo su šia auditorija analizė padeda geriau atskleisti techninį laidų girdimumą ir kur jos buvo girdimos. Parašę į Vilniaus radiją, ką ir kaip girdėjo, radijo mėgėjai ar kiti klausytojai gaudavo patvirtinančią specialią kortelę su Lietuvos vaizdu (6–8 pav.). Su šia auditorija dirbęs informantas prisimena, kad:

Jiems reikdavo atrašyti [...] pagrindinis dalykas, jie norėdavo gauti Vilniaus radijo kortelę. Būdavo tokios oficialios kortelės, Radio Vilnius, ten dažniai surašyti, ten grafikai ir taip toliau, ten dar kažkokie vaizdeliai, miesto ten nuotrauktės, dar kažkas tai. [...] Jisai atsiųsdavo savo kortelę, savo raportą ir ten būdavo tam tikri skaičiai, ten ir kaip jis girdėjo signalą, kokių metu, kokiom bangom, kokių laiku, reiškia, ten

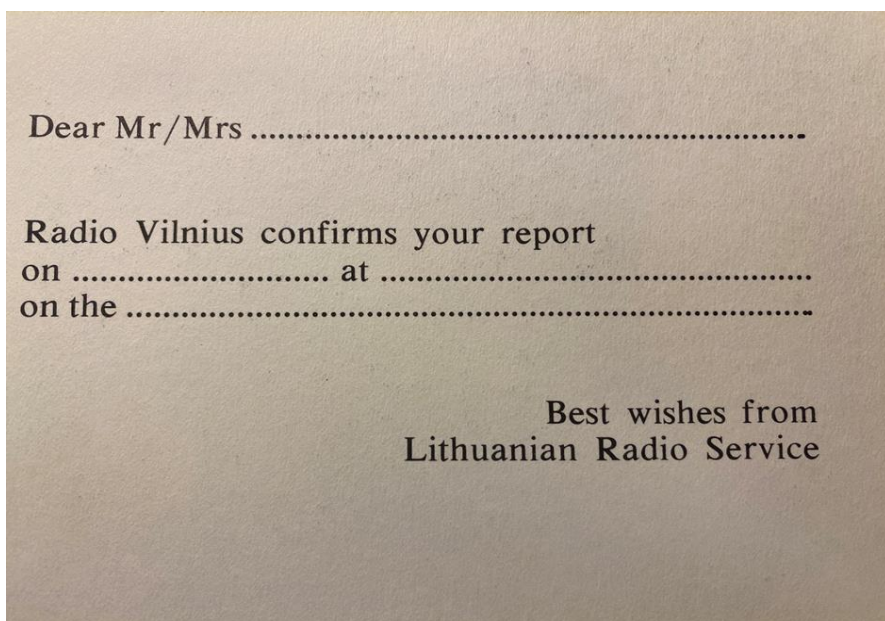
⁷⁰⁰ B. A., „Kalba Vilnius, Lietuvos radijas“, *Draugas*, gegužės 3, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-05-03-DRAUGAS-i7-8.pdf.

įvertindavo signalą pagal tam tikrą ten skalę, ten būdavo SINPO, man rodos, skalė, penkių šešių skaičių. Radijo mėgėjų pas mus kitokia būdavo, nu, bet vis tiek, panaši. Tai ir mes patvirtinome, kad okey. Tai jis parašydavo ištraukas turinio, ką jis girdėjo, nes kitaip, nu, kaip mes sužinosim, kad jis mus girdėjo. Patikrini, pažiūri, nu, taip, tokią dieną, tokia transliacija buvo, jis ten kažkokius pateikdavo, reiškia, citatas kažkokias, ką jis ten girdėjo, ką jis ten suprasedavo. Nu, tai va, tai ir mes pagal tai identifikuodavom, kad o, čia girdėjo šitą laidą, čia girdėjo šitą laidą ir tas žmogus gaudavo kortelę. (6 informantas)

6 pav. Radijo klausytojams Sąjūdžio metais siūsta patvirtinimo kortelė Nr. 1 (viena pusė)⁷⁰¹

⁷⁰¹ Vilniaus radijo klausytojams Sąjūdžio metais siūsta patvirtinimo kortelė Nr. 1, 1 pusė. Edvino Butkaus asmeninis archyvas.

7 pav. Radijo klausytojams Sąjūdžio metais siūsta patvirtinimo kortelė Nr. 1 (kita pusė)⁷⁰²

8 pav. Radijo klausytojams Sąjūdžio metais siūsta patvirtinimo kortelė Nr. 2⁷⁰³

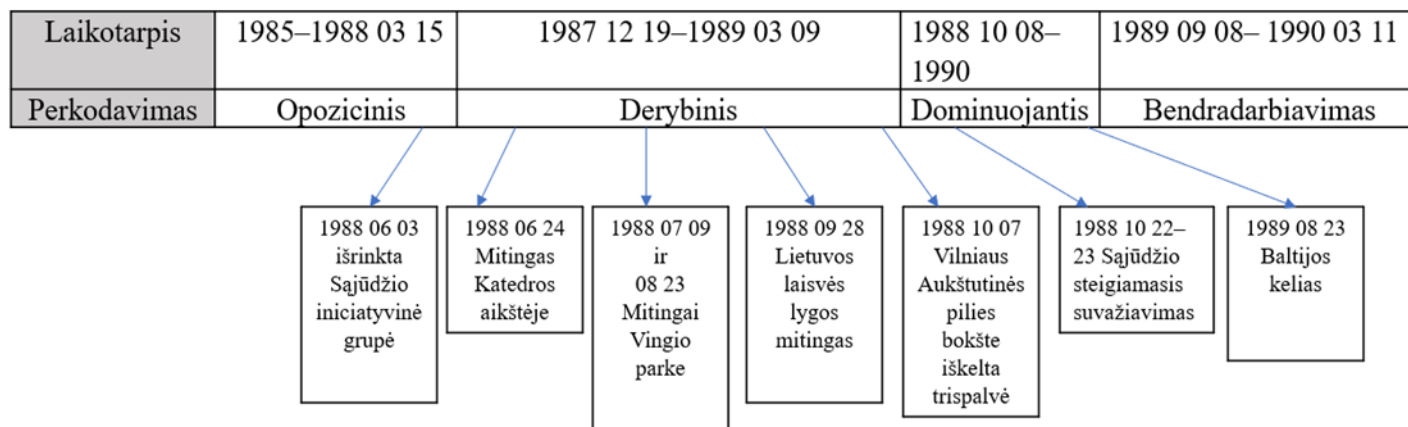
⁷⁰² Vilniaus radijo klausytojams Sąjūdžio metais siūsta patvirtinimo kortelė Nr.1, 2 pusė. Edvino Butkaus asmeninis archyvas.

⁷⁰³ Vilniaus radijo klausytojams Sąjūdžio metais siūsta patvirtinimo kortelė Nr. 2. Edvino Butkaus asmeninis archyvas.

Apibendrinant galima teigti, kad vėlyvuoju sovietmečiu Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams techninė kokybė vis dar nebuvo ideali, tačiau augant auditorijai, jų kokybę gerino pati LKP CK, paraginta KGB. Taip pat keičiantis Vilniaus radijo turiniui iš propagandinio į informacinį, auditorijai laidų girdimumo kokybė nebebuvo tokia svarbi. Vilniaus radijo laidos ir toliau buvo girdimos tik per trumpųjų bangų imtuvus, kurie JAV nebuvo populiarūs. Kitaip nei ankstesniu laikotarpiu, trumpųjų bangų imtuvai nebebuvo reklamuojami JAV lietuvių išeivijos spaudoje, nes populiarėjant laidoms, jų apskritai ėmė trūkti.

3.3.2. Vilniaus radijo turinio perkodavimo / dekodavimo variantai JAV lietuvių spaudoje 1985–1990 m.

Išanalizavus 1985–1990 m. nagrinėjamuose leidiniuose publikuotus tekstus, daugiausia nustatyta mišrių perkodavimo / dekodavimo variantų. Nagrinėjamas laikotarpis, pripildytas greitai besikeičiančio politinio konteksto, nulėmė, kad Hallo pasiūlyti perkodavimo / dekodavimo variantai kito labai greitai. Todėl priskiriamas perkodavimo / dekodavimo variantas stipriai priklausė nuo metų ir net mėnesio, kada cituojamos Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams nagrinėjamoje JAV lietuvių išeivijos spaudoje. Be to, matyti pereinanieji laikotarpiai, kai vienu metu fiksuojami keli perkodavimo variantai ir vieno dominuojančio nėra (8 schema).

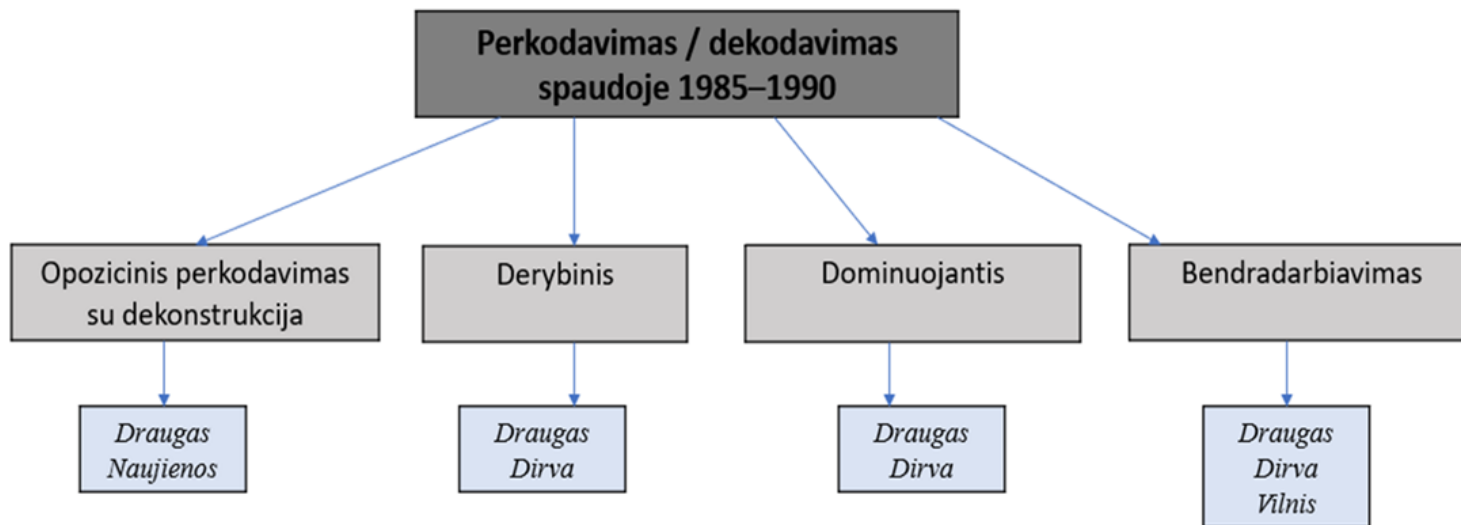

8 schema. Vilniaus radijo turinio perkodavimas JAV lietuvių spaudoje ir svarbiausi Sąjūdžio įvykiai. Sudaryta autorės

Analizuojant 8 schemą, kurioje vaizduojamos tiesioginės perkodavimo sąsajos su politiniu kontekstu, galėjusiu turėti įtakos besikeičiančiam perkodavimui, matyti, kad pirmasis derybinis perkodavimas JAV lietuvių spaudoje fiksuotas dar iki 1988 m. birželio, kai buvo išrinkta Sąjūdžio iniciatyvinė grupė. Perėjimui iš derybinio į dominuojantį perkodavimą tiesioginės įtakos turėjo 1988 rugsėjo 28 d. vykęs Lietuvos laisvės lygos mitingas ir Vilniaus Aukštutinės pilies bokšte iškelta trispalvė. Į schemą taip pat įtrauktas bendradarbiavimo laikotarpis (jis aptariamas tolesnėse disertacijos dalyse), kuris pasižymėjo dominuojančiu perkodavimu ir įvairių krypčių bendradarbiavimu tarp Vilniaus radijo ir JAV lietuvių išeivijos bei jos žiniasklaidos priemonių. Pirmasis abipusio bendradarbiavimo atvejis spaudoje fiksuojamas 1989 rugsėjo 8 d., netrukus po Baltijos kelio. Minimoms aplinkybėms rodo, kad besikeičiančiam perkodavimui didelės įtakos turėjo kintantis politinis kontekstas ir vis viešiau reiškiamas visuomenės požiūris į Lietuvos okupaciją. Kaip teigia Vaišnys, aptardamas komunistinio žiniasklaidos modelio kaitą, sovietų valdžia greičiausiai netikėjo, kad keisis propagandinės žiniasklaidos turinys ir santykis su auditorija, o visuomenė pereis į atvirą protestą⁷⁰⁴.

1985–1990 m. fiksuojami visi Halo pasiūlyti dekodavimo variantai: *opozicinis*, *derybinis* ir *dominuojantis*. Nuo 1985 m. iki 1988 m. vidurio dominavo opozicinis perkodavimas, nuo 1988 m. vidurio iki 1990 kovo 11 – dominuojantis. Derybinis kodas, fiksuojamas nuo 1987 m. pab. iki 1989 m. kovo, persidengia su kitais perkodavimo variantais (9 schema). Šioje dalyje atskirai neaptariamas „Vilnies“ leidinys, kuris nagrinėjamu laikotarpiu taip pat citavo Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams turinį, tačiau jo negalima priskirti nė vienam perkodavimo variantui, nes turinys buvo parengtas kai kurių Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams dirbusių žurnalistų. Tai jau aptarta ankstesniuose šios dalies skyriuose.

⁷⁰⁴ Vaišnys, *Žurnalistikos potvynis*, 23.

9 schema. Perkodavimas / dekodavimas JAV lietuvių spaudoje 1985–1990 m. Sudaryta autorės

Nuo 1985 m., kai nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje vėl imtas cituoti Vilniaus radijas (nors ir nežymiai), iki 1988 m. kovo visais atvejais buvo naudojamas dar Šaltojo karo pradžioje paplitęs perkodavimas – *opozicinis perkodavimas su dekonstrukcija*, kuris fiksuotas kaip dažniausias ankstesnėje disertacijos dalyse nagrinėtu laikotarpiu, t. y. 1948–1965 m. Dekonstravimui daugiausia naudoti įvardijimai, ką nutylėjo Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams:

„Sovietų Sąjungos piliečiai niekada nebuvo painformuoti apie radiacijos poveikį, ar ką daryti branduolinės taršos atveju. [...] Kaip lietuvius per Vilniaus radiją sausio mėnesį pamokė Vėtrūnas Bielašaitis, branduolinės taršos atveju „esminiai svarbu bematant užsidėti dujokaukę“. Jis nieko neminėjo apie radiacijos ilgalaikį poveikį [...] Amerikiečių korespondentas mini kitą Vilniaus radijo programą, kurios metu buvo patarta, kad užterštus mėsos ir pieno produktus, pieną, margariną, taukus ir sūrius galima išvalyti pašalinant nemažiau kaip 2–3 milimetrų užterštą sluoksnį“⁷⁰⁵.

„Sausio 23 d. Vilniaus radijas savo programoje Amerikos lietuviams transliavo universiteto dėstytojos Elzės Galinaitytės pareiškimą apie Lietuvoje jau plintantį „dvikalbiškumą“. Nepaisant to, tvirtina ji, lietuvių kalba niekad taip neklestėjusi kaip dabar. Tai esą rodo, kad Vakarų sovietologai klysta tvirtindami, kad Lietuva rusinama. [...] Rusų kalbos yla išlindo iš maišo kitu pavidalu LKP CK pirmojo sekretoriaus P. Griškevičiaus kalboje, pasakytoje Partijos XIX suvažiavime. „Šalia gimtosios kalbos mokėjimo, pareiškė jis, „visuotiniu reiškiniu tame geras ir didžiosios rusų kalbos mokėjimas“⁷⁰⁶.

Paskutinis opozicinio perkodavimo atvejis nagrinėjamoje spaudoje fiksuojamas 1988 kovo 15 d. „Draugo“ laikraštyje, kai „Amerikos balsas“ buvo kaltinamas iškraipomais faktais ir provokacijomis:

„Vilniaus radijas užsieniui kovo 1 d. taip apkaltino Amerikos Balsą: „Amerikos Balso laidos, ypač latvių, lietuvių ir estų kalbomis, paskatino Tarybų Sąjungos užsienio reikalų ministeriją pareikšti griežtą protestą Jungtinių Amerikos Valstybių ambasadai Maskvoje.

⁷⁰⁵ „Vilniaus radijas šviečia lietuvius apie branduolinę taršą“.

⁷⁰⁶ „Didžiosios rusų kalbos mokymas Lietuvoje“.

Pastaruoju metu Jungtinių Amerikos Valstybių vyriausybės stoties Amerikos Balso laidose šiurkščiai iškraipomi istoriniai faktai, skleidžiamos provokacinės insinuacijos dėl nacionalinių santykių ir pareiškama, jog Jungtinės Amerikos Valstybės remiančios priešiškas mūsų visuomenei jėgas⁷⁰⁷.

Opozicinio perkodavimo su dekonstrukcija variantas rodo, kad išeivijos leidiniai: „Draugas“ ir „Naujienos“ Šaltojo karo pabaigoje vis dar naudojo tuos pačius propagandos atmetimo ir oponavimo būdus, kaip ir ankstesniu nagrinėjamu laikotarpiu.

Dar vienas 1987 12 19–1989 03 09 fiksuotas perkodavimo variantas – *derybinis*, pasižymėjęs tuo, kad nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje nebefiksuojamas atmetimas, tačiau dar nėra ir priėmimo. Tekste, kuriame cituojama Vilniaus radijo laida užsienio lietuviams, derybinis perkodavimas vyksta dviem lygmenimis tiek dėl to, kad apie tai kalba Vilniaus radijas, tiek dėl radijo pašnekovų minčių. Tekste reiškiamas tiek stebėjimasis, kad apie tai kalbama, tiek ir abejonė, ar tai tęsis toliau:

„Lietuvos istorija rašoma šiandien – visiškai naujas puslapis – tai Sąjūdis! Šį savaitgalį (spalio 22 ir 23 d.) Gedimino mieste Vilniuje, Lietuvos persitvarkymo Sąjūdis renkasi į steigiamąjį suvažiavimą. Vilniaus radijas Sąjūdžio suvažiavimui skiria visas šeštadienio ir sekmadienio laidas. Būkite tuo metu su mumis. Būkite tuo metu su Lietuva! Jos istorija rašoma šiandien“. **Šis emocingas pranešimas apie įvykius Lietuvoje apskritai, ir apie Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą, lietuvių išeivių svetimuose kraštuose priimtas su susirūpinimu ir atsargumu**⁷⁰⁸.

„Šiandien beveik lygiai Lietuvoje ir išeivijoje kone visuotinai džiaugiamasi tėvynėje vykstančiu tautiniu atgimimu ir atvirumu, [...] Bet gal labiausiai turėtų mus džiuginti akivaizdus faktas, kad, išeivijai neribotoje laisvėje nutaustant, gyviausiai atgimė kaip tik toji mūsų tautos karta, kuri užaugo sovietinėje okupacijoje, baigė mokslus, indoktrinuojama stalininių, brežnevinių ir samozvancų politinių religininkų, o daugelis lietuvių komunistų partijos narių žygiuoja netgi

⁷⁰⁷ V. J., „Maskva kaltina Amerikos balsą“, *Draugas*, kovo 15, 1988, https://www.draugas.org/archive/1988_reg/1988-03-15-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁷⁰⁸ Juozas Stempuzis, „Svarbūs įvykiai Lietuvoje“, *Dirva*, spalio 27, 1988, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1988/1988-10-27-DIRVA.pdf>.

pirmose tautinio atgimimo gretose, ir bedieviai suklupę meldžiasi Vilniaus katedroje... Bet, deja, atgimimas vis dėlto žymiai skiriasi nuo gimimo. [...] Pavyzdžiui, aną kartą girdėjome per Vilniaus radiją transliuojamą **net labai entuziastingą reportažą iš korespondento apsilankymo pas „Vilnies“ redaktorių Chicagoje**. Atseit, va: ir „paskutinis stalinistas“ tarsi jau irgi „atgimė“, „persitvarkė“ ir beveik jau pasipuošęs net ir trispalve vėliava... Žinoma, tai nepeiktina. Bet mums atrodo, kad ir jis dabar, skusdamasis barzdą, vis dėlto turėtų bent patsai save paklausti: – Žmogau! O kas gi tau draudė „atgimti“ žymiai anksčiau? Juk Amerikoje stalininio režimo nebuvo“⁷⁰⁹.

Priskirti JAV lietuvių spaudos tekstus labiausiai paplitusiam *dominuojančiam* perkodavimo variantui šioje disertacijos dalyje leido tokios tipologijos: *žodžių junginiai, modalumai, veikiamosios / neveikiamosios rūšies vartojimas, tematinė struktūra*. Šioje dalyje atsakyta ankstesniu laikotarpiu įvestos kategorijos, t. y. emocijas rodančių skyrybos ženklų, nes jie vartojami negausiai.

Išanalizavus *žodžių junginius*, dominuojantis perkodavimas fiksuojamas per patikimumą ir įdomumą rodančių prieveiksmių ir būdvardžių vartojimą: „**Klausiausi kaip prikalta** Vilniaus radiją, kuris viską perdavė“⁷¹⁰, „Vilniaus radijas **pilnai perdavė** VLIK'o sveikinimo tekstą“⁷¹¹, „[...] šiandien **daug įdomiau [...] sekti** per Vilniaus radiją perduodamas žinias [...] Buvo **įdomu klausytis** mūsų atstovų dažnai vienas kitam prieštaraujančius komentarus ir kalbas“⁷¹², „Vilniaus radijas užsienio lietuviams visą pusvalandžio programą paskyrė sukaktuvininkui ansamblui. **Malonaus tembro** pranešėjos Rimos Jakutytės **balsas** supynė programos paskiras dalis į pagarbų prisiminimą“⁷¹³.

Išanalizavus *veikiamosios ir neveikiamosios rūšies vartojimą*, parodantį veiksmažodžių reiškiamo veiksmo santykį su tiesioginiu objektu, nustatyta, kad nagrinėjamu laikotarpiu, kalbant apie Vilniaus radiją užsienio lietuviams, kitaip nei ankstesniu, nunyko neveikiamoji rūšis Vilniaus radijo ar jo

⁷⁰⁹ „Atgimimo džiaugsmas ir nepatogumai“, *Dirva*, sausio 12, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-01-12-DIRVA.pdf>.

⁷¹⁰ Jūratė De Rosales Statkutė, „Lietuva Venezuelos televizijoje“, *Dirva*, Vasario 8, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-02-08-DIRVA.pdf>.

⁷¹¹ Kazys Bobelis, „Vlikas sveikina savarankišką komunistų partiją“, *Dirva*, sausio 11, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-01-11-DIRVA.pdf>.

⁷¹² Vytautas Abraitis, „Birželio trėmimus prisimenant“, *Dirva*, birželio 22, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-06-22-DIRVA.pdf>.

⁷¹³ R. V., „Čiurlionio ansamblio sukaktis Clevelande ir Vilniuje“, *Draugas*, Vasario 9, 1990, https://www.draugas.org/archive/1990_reg/1990-02-09-DRAUGAS-i7-8.pdf.

žurnalistų atžvilgiu. Be to, kalbant apie Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams turinio perdavimą, nebefiksuojami mažai intensyvūs modalumai, rodantys abejonę ar netikrumą. Perdavimo procesui įvardyti vartojami neutralūs veiksmažodžiai: „Kaip **praneša** Vilniaus radijas“⁷¹⁴, „Pakėnienė **pažymėjo**“⁷¹⁵, „Vilniaus radijas, **gražiai apibūdinęs tą plokštelę**“⁷¹⁶, „Vilniaus radijas **pranešė**“⁷¹⁷, „Vilniaus radijas užsienio laidose **duoda trumpų informacijų**“⁷¹⁸. Taip pat cituojant laidų pranešimus spaudoje parodomas Vilniaus radijo priešiškus sovietiniam režimui, pvz., pasak Vilniaus radijo **kiek sarkastiško išsireiškimo**, „Lietuvoje granito ir marmuro niekad nepritrūksta **tik tarybinių karių kapams...**“⁷¹⁹ Tokie vartojami žodžiai rodo, kad Vilniaus radijo turinys buvo priskiriamas nebe propagandiniam, bet informaciniam, kartu pabrėžiant ir radijo turinio pokytį, palyginti su tuo, ką girdėdavo anksčiau:

„Sausio 31 d. suėjo 130 metų, kai gimė Lietuvos himno autorius ir tautos žadintojas dr. Vincas Kudirka. Jo gimimo sukaktis šį kartą buvo deramai bei iškilmingai prisiminta Lietuvoje, kur pagrindinis minėjimas įvyko Vilniaus didžiajam teatre. Reportažą iš to minėjimo perdavė **Vilniaus radijas užsienio lietuviams skirtose laidose, šiuo metu tapusiose itin įdomiomis**. Prieš chorui giedant Lietuvos himną, melodija buvo paduota tuo pačiu smuiku, kuriuo grodavo Vincas Kudirka. Apie dr. V. Kudirkos asmenį ir jo kūrybą kalbėjo literatūrologas J. Lankutis ir kiti“⁷²⁰.

„Šių metų gruodžio 30 d. Vilniaus radijas **pilnai** perdavė VLIK'o sveikinimo tekstą. Lietuvos Komunistų Partijai gruodžio 19–20, 1989 atsiskyrus nuo centrinės Sovietų Sąjungos Komunistų Partijos ir paskelbus savo nepriklausomybę, Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo

⁷¹⁴ Juozas Vitėnas, „Reabilituoti 1949 m. ir 1951 m. tremtiniai“, *Draugas*, spalio 1, 1988, https://www.draugas.org/archive/1988_reg/1988-10-01-DRAUGAS.pdf.

⁷¹⁵ Juozas Vitėnas, „Ruošiama Konstitucija okup. Lietuvai“, *Draugas*, lapkričio 8, 1988, https://www.draugas.org/archive/1988_reg/1988-11-08-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁷¹⁶ „Bostono žinios“, *Draugas*, liepos 19, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-07-19-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁷¹⁷ „Vyskupas Baltakis Lietuvoje“, *Dirva*, balandžio 6, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-04-06-DIRVA.pdf>.

⁷¹⁸ Jurgis Janušaitis, „Lietuvos buriuotojų belaukiant“, *Dirva*, birželio 22, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-06-22-DIRVA.pdf>.

⁷¹⁹ „Horizontai“, *Draugas*, birželio 3, 1989.

⁷²⁰ „Horizontai“, *Draugas*, sausio 7, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-01-07-DRAUGASm.pdf.

Komitetas pasiuntė šį sveikinimą LKP generaliniam sekretoriui Algirdui Brazauskui. Istorinės permainos vyksta Rytų ir Centrinėje Europoje žaibo greičiu“⁷²¹.

Tyrimo rezultatai taip pat rodo išsiskyrusį pačių leidinių ir dalies radijo klausytojų, rašiusių laiškus į nagrinėjamus leidinius, požiūrį. Konstatuotina, kad leidiniai: „Draugas“, „Dirva“, cituodami Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams turinį, gerokai greičiau nei skaitytojai perėjo prie dominuojančio perkodavimo. Kaip pavyzdį galima pateikti 1989 m. vykusią „Draugo“ skaitytojų diskusiją. Leidinyje buvo spausdinamas perspėjimas, kad nors turinys ir laisvėja, jis tebevaldomas Maskvos.

„[...] nuo 1988 m. pabaigos labai nedrąsiai, o vėliau jau ir be baimės (greičiausia gavus KGB informacijų skyriaus palaiminimą) nuo pirmųjų kreipimosi žodžių pradingo „tarybų“ Lietuvos pavadinimas ir beliko jau tik Lietuvos radijas! Persitvarkymo Sąjūdžio vyravimo dienomis nuo 1988 m. rudens ligi 1989 m. kovo 26 d. rinkimų į Sovietų „parlamentą“ datos per Vilniaus radiją būdavo galima išgirsti įdomių pasikalbėjimų tarp į ok. Lietuvą atvykstančių įvairių kraštų oficialių pareigūnų ar iš užsieniuose gyvenančių lietuvių interviu. Taip pat transliuota Vilniaus katedros gražinimo iškilmės, kard. V. Sladkevičiaus pamokslas ir kiti anksčiau greičiausiai draudžiami visuomenei žinoti įvykiai. Visokiu atveju tai **buvo ir tebėra didžiulis tarp anksčiau ir dabar per Vilniaus radijo valandėlę perduodamų žinių skirtumas. Tačiau anksčiau ir dabar tos radijo valandėlės ir tebėra gal jau ne tokioje griežtoje Maskvos kontrolėje**“⁷²².

Šis „Drauge“ spausdintas laiškas vėliau sulaukė oponuojančios reakcijos. Lietuvių radijo stoties Niujorke „Laisvė žibury“ vadovas Romas Kezys replikavo, kad:

„[...] korespondentas a. b. **labai neteisingai nušvietė Vilniaus radijo pobūdį ir turinį.** Buvo sudarytas vaizdas, kad šis radijo yra Maskvos balsas, tik duodamas lietuvių kalba. Tai netiesa. Visi, kurie šio radijo klausosi, gali paliudyti, kad Vilniaus radijas tai tikrai atgimstančios Lietuvos balsas. Reiktų tikrai atidžiai klausyti eilę dienų, kad ten išgirstum ką nors prorusiško ar prokomunistiško. O kad prieš lietuvišką

⁷²¹ „Vlikas sveikina savarankišką komunistų partiją“.

⁷²² B. A., „Kalba Vilnius. Lietuvos radijas“.

programą ar po jos pasigirsta „Zdies gavarit Maskva“, tai ką tas turi bendro su lietuviškos programos turiniu? **Atrodo, kad a. b. žūt būt nori apdrabstyti Vilniaus radiją, tik neaišku kodėl. Šis Vilniaus radijas, kaip ir visos atsikuriančios organizacijos ir tenykštė spauda, tiesiog šuoliais veržiasi į laisvę. Mūsų pareiga yra juos paremti, suprasti jų keblią padėtį, o ne šmeižikiškom insinuacijom vėl atnaujinti prarają tarpe mūsų ir jų**⁷²³.

Laiške taip pat teigiama, kad „[J]ei a. b. taip domisi Vilniaus radiju, reikėjo jam susitikti su čia viešėjusiu to radijo atstovu (-e) *mini vardą pavarde* (su „Ratilio“ ansambliu). Iš jo(s) būtų galėjęs susidaryti vaizdą, kokiomis nuotaikomis gyvena Vilniaus radijas“⁷²⁴. Šiuo atveju laiške minimas Vilniaus radijo laidose anglų kalba dirbęs (-usi) žurnalistas (-ė), taip pat buvęs (-usi) ir Vilniaus universiteto ansamblio „Ratilio“, kuris 1989 m. lankėsi Niujorke, Bostone, Filadelfijoje, Detroite, Niu Heivene, Sent Piterberge, narys (-ė), pasakoja:

Labai juokinga buvo, [...] beveik po kiekvieno koncerto [...] kad dar tarp mūsų yra, [...] Vilniaus radijo užsieniui [...] ir tada reikėdavo man užlipti kai kur net ant scenos. [...] Aišku, kad jie paklausdavo, kad kaip jūs čia... kaip jums sekasi, ir kaip jūs gyvenat, ir ar jūs, reiškia, jau tikrai viską galit pasakyti, ką norit pasakyti. Bet mes tuo metu, 1989-ais konkrečiai, metais, tai tikrai dar negalėjom pasakyti, kad tuoj bus Nepriklausomybė, nes Nepriklausomybė buvo įvardinta tik tuomet, kai įvyko. Tai šitą reikia labai aiškiai atskirti. [...] Ir aš nepamenu, kad būtų buvęs kažkoks aštrus pokalbis, kad jūs bijot pasakyti. (2 informantas)

Apibendrinant konstatuotina, kad nuo 1985 m. išeivijos leidiniams reikėjo gerokai mažiau pastangų perkoduojant ir oponuojant Vilniaus radijo laidų užsieniui turinį ir naudoti opozicinį perkodavimą, kai pranešimas perkoduojamas priešinga reikšme. Taip pat nagrinėjami leidiniai anksčiau pradėjo naudoti dominuojantį perkodavimą, kuris reiškia, kad gavėjas priima dominuojantį kodą ir dekoduoja žinutę taip, kaip norėjo siuntėjas, nei leidinių skaitytojai, kurie rašė laiškus į laikraščius. Vis dėlto svarbu pastebėti, kad nagrinėjamos spaudos laiškų skaičius apie Vilniaus radiją nebuvo didelis, todėl neleidžia daryti tvirto apibendrinimo apie skaitytojų požiūrį. Kita vertus,

⁷²³ Romas Kezys, „Laiškas apie Vilniaus radiją“, *Draugas*, gegužės 18, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-05-18-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁷²⁴ *Ibid.*

tai rodo, kad išeivijoje vyko diskusija, ar ir kiek galima pasitikėti Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams turiniu. JAV lietuvių spaudoje atsiradusį dominuojantį kodą rodo tekstinė publikacija, kuriose minimas Vilniaus radijas, analizė. Didžiausią pritarimą rodo pozityvių būdvardžių, prieveiksmių ir veikiamosios rūšies vartojimas, kalbant apie Vilniaus radiją.

3.3.3. Sociokultūrinės praktikos lygmuo „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“, „Vilnyje“ 1985–1990 m.

Atliekant sociokultūrinio lygmens analizę ir aiškinantis, kodėl 1985–1990 leidiniai pasirinko minėtus perkodavimo / dekodavimo variantus ir kokios prielaidos apie auditoriją nulėmė pranešimo kodavimą, pirmiausia, pastebėtina, kad šiuo laikotarpiu leidinių: „Draugas“, „Dirva“ ir „Naujienos“, pasirenkant perkodavimo variantus, beveik neveikė ideologinės kryptys. Vis dėlto tematinės struktūros analizė rodo nežymų skirtumą tarp „Draugo“ ir „Dirvos“ temų pasirinkimo. „Draugas“ ypač daug spausdino politinio Vilniaus radijo turinio, kuris atspindi pokyčius Lietuvoje, o „Dirva“ daugiau dėmesio skyrė Vilniaus radijo pranešimams, pasakojantiems apie išeiviją, citavo tai, ką radijui kalbėjo išeivijos atstovai:

„Pianistas Antanas Smetona sėkmingai koncertavo didžiuosiuose Lietuvos miestuose. [...] A. Smetona du kartus kalbėjo Vilniaus radijo laidoje užsieniui. Čia jis pranešė, kad yra pakviestas dėstyti muzikos kursą Vilniaus ir Klaipėdos konservatorijose ir šių metų spalio mėnesį grįžtas į Lietuvą. Į Clevelandą A. Smetona grįžta kovo 7 dieną. Su pianistu atvyksta ir Vilniaus filharmonijos direktorius Gintautas Kėvišas“⁷²⁵.

Kaune buvo atidaryta Mykolo Žilinsko dailės galerija, kuri pastatyta Nepriklausomybės aikštėje. Tai jau antrieji parodų rūmai Kaune, kuriuose eksponuojami itin vertingi dailės kūriniai, padovanoti jaunystės miestui, Vakarų Berlyne gyvenusio teisininko Mykolo Žilinsko. [...] Vilniaus radijo pranešimu, jo sveikatos būklė nesanti gera. Mykolas Žilinskas prieš karą buvo Lietuvos ministrų kabineto sekretorius, o tuo pačiu ir Vyriausybės Žinių redaktorius. Karo metu jis pasitraukė iš Lietuvos ir kurį laiką gyveno Paryžiuje⁷²⁶.

⁷²⁵ „Sėkmingos gastrolės“, *Dirva*, kovo 8, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-03-08-DIRVA.pdf>,

⁷²⁶ „M. Žilinsko meno galerija“, *Dirva*, liepos 13, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-07-13-DIRVA.pdf>.

Toks „Dirvos“ pasirinkimas, t. y. mažiau skelbiama politinio turinio ir daugiau dėmesio skiriama būtent išeivijos tematikai, rodo, kad leidinys atsargiau vertino Vilniaus radijo turinį Sąjūdžio laikotarpiu. Tai leidžia teigti, kad „Draugas“ labiau pasitikėjo Vilniaus radijo informacija apie pokyčius okupuotoje Lietuvoje nei atsargesnė „Dirva“.

Siekiant išsiaiškinti, koks šiame skyriuje nagrinėjamu laikotarpiu buvo Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams supratimas ir prielaidos apie auditoriją, kurias Hallas priskiria žinojimo sistemoms, remiantis Vyriausiosios radijo laidų užsieniui redakcijos dokumentais, nustatyta, kad 1989 m. buvo teigiama: „[...] pagrindinė lietuviškųjų laidų auditorija – Šiaurės Amerika. Tinkamai pasinaudojus pernai atsivėrusiomis naujomis galimybėmis, apskritai išeivijai labiau ėmus domėtis gyvenimu Lietuvoje, susiformavo didelė, reguliari ir labai aktyvi išeivijos auditorija⁷²⁷. Be to, pažymima, kad „[...] redakcijos rengiamas laidas girdėti gali ne tik tolimi pasaulio kraštai, bet ir pati Lietuva⁷²⁸. Kaip teigė buvęs laidų užsienio lietuviams vyriausiasis redaktorius, tais metais, kai jis pats jau nebevadovavo redakcijai ir gyveno Amerikoje, laidų klausomumas buvo stipriai išaugęs, o iki tol, jo nuomone, radijas iš visų prieš išeiviją nukreiptų propagandinių priemonių buvo „[...] ko gero, mažiausiai efektyvi, nes net ir techniškai girdėdavosi labai blogai. Aš ir pats įsitikinau, Amerikoje ten nėra populiarūs imtuvai trumposiomis bangomis, tai reikėdavo specialiai įsigyti aparatėlį trumposiomis bangomis, norint klausytis. Girdėjosi sunkiai, bet paskutiniaisiais metais, kai aš jau buvau ten išvažiavęs (aut. JAV), tai ten klausėsi labai, nes Lietuvoje vyko įvykiai. O tada informacija jau buvo tikrai efektinga. Aš ir pats klausydavausi. Gerai girdėjosi ar blogai, tada klausomumas buvo didelis, bet tada ir radijas buvo visai kitoks“⁷²⁹. Sąjūdžio metais nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje taip pat fiksuojami tekstai, teigiantys, kad Vilniaus radijo laidos itin stipriai populiarėja tarp JAV lietuvių:

„Kaip ir visuomet, Vėlykų vakarą atsisukau Vilniaus radijo laidą, skirtą užsienio lietuviams. Tas programos **pastaruoju metu ypač klauso** Washingtone ir aplamai rytiniam Jungtinių Amerikos Valstybių pakraštyje gyvenantys lietuviai“⁷³⁰.

⁷²⁷ Vyriausioji radijo laidų užsieniui redakcija, 1989 04 20. LRT, nearchyvuota.

⁷²⁸ *Ibid.*

⁷²⁹ Rakauskas, *Sovietų propaganda užsienio lietuviams*, 81.

⁷³⁰ „Lietuvos kardinolo žodis“, *Draugas*, balandžio 8, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-04-08-DRAUGAS.pdf.

„Lietuviškoji išeivija su dėmesiu seka įvykius Lietuvoje, ne vien tik pasaulinę politiką. **Adamkus sako, kad daugelis lietuvių dabar pradėjo klausytis Vilniaus radijo užsienio laidų**“⁷³¹.

Tekstuose taip pat minima, kaip Vilniaus radijo laidos klausomos ar aptariamoms išeivijos susitikimuose: „Po to vakarienė buvo surengta Teepee restorane, kurios metu **klausėmės oro bangomis transliuojamos radijo programos iš Vilniaus**“⁷³², „Šv. Kazimiero parapijoje toks traukos objektas yra parapijos salėje sekmadieninė kavinė po abiejų Mišių [...]. Čia vyksta ne tik savo parapijos lietuvių pasimatymas ir pabendraavimas, pasidalinimas mintimis, aptarimas paskutinių naujausių pasaulinių įvykių ir **Vilniaus radijo žinių** [...]“⁷³³.

Pačių žurnalistų, dirbusių laidose užsienio lietuviams, prielaidos apie auditoriją, kuriai skirtos laidos, ilgą laiką buvo grįstos asmeniniu susikurtu lietuvių, gyvenančio užsienyje įvaizdžiu, kuris dažnai buvo miglotas. Prie to stipriai prisidėjo ir tai, kad nuo okupacijos pradžios buvo praėję daugiau nei keturi dešimtmečiai, todėl jaunesni žurnalistai neturėjo nepriklausomos Lietuvos patirties: *Turiu prisipažinti, kad beveik neįsivaizdavau, nes augau ir pradėjau dirbti už visiškos geležinės uždangos*“ (7 informantas), „[...] mane mokė [...] tu pasakok kažkam konkrečiam. Tai aš įsivaizdavau visą tą laiką, kad, kadangi mano suolo draugė tais laikais dar pabėgo, o neemigravo į Kanadą, tai, kad aš jai pasakoju. [...] kaip mes čia gyvename“ (1 informantas), „Mes kalbam lietuviui [...] Visam pasauly. Kitaip čia negaliu atsakyti“ (4 informantas). Artėjant Lietuvos Nepriklausomybei supratimas apie auditoriją vis aiškėjo, nes išaugo laiškų skaičius ir padaugėjo klausytojų vizitų į Lietuvą:

„Mums buvo lengva, iš dalies, įsivaizduoti, kadangi **visą laiką plaukė laiškai**.“ (2 informantas);

„[...] persitvarkymo epochoje atsirasdavo ir lankytojų, atvažiavusių, žodžiu, iš Jungtinių Valstijų lankyti ten savo giminaičių ir panašiai. Ir

⁷³¹ „Nusikaltimas nurodyti Nemuną“, *Draugas*, balandžio 29, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-04-29-DRAUGAS.pdf.

⁷³² Sparkle & Smile, „Amsterdamo 10-oji Vyčių kuopa“, *Draugas*, rugpjūčio 10, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-08-10-DRAUGAS-i7-8.pdf.

⁷³³ Ms. A, „Mūsų kolonijose“, *Draugas*, gruodžio 7, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-12-07-DRAUGAS-i7-8.pdf.

jie ateidavo į tą redakciją pasižiūrėti, iš kur čia transliuojama, kas čia tokie transliuoja“ (3 informantas).

Kaip matyti 10 lentelėje, kurioje pateikiami 1985–1988 m. TVR komiteto rinkti duomenys apie klausytojų laiškus, būtent 1987 m. ėmė augti atsiliepimų ir pasiūlymų, kuriuos gaudavo laidų užsieniui redakcija, skaičius.

10 Lentelė. Radijo klausytojų laišakai TVR komiteto užsienio laidų redakcijai 1985–1988 m. Sudaryta autorės, remiantis radijo klausytojų laiškų suvestinėmis. Kadangi Užsienio laidų redakcijai priklausė laidų lietuvių, anglų ir lenkų kalba laidos, pateikiamas bendras redakcijos gautų laiškų skaičius⁷³⁴

Metai	Pareiškimai, klausimai	Skundai	Atsiliepimai, pasiūlymai	Pageidavimai	Konkursai, viktorinos	Kiti laišakai
1985	669	0	47	17	100	45
1986	724	0	43	9	2	63
1987	460	0	566	3	5	38
1988	7	0	1136	9	74	265

Poreikis geriau pažinti savo auditoriją buvo įvardytas ir Vilniaus radijo laidų užsieniui redakcijos ataskaitoje, kur teigiama, kad „[...] aktualiausias dabar laidų anglų ir lietuvių kalbos rengėjų klausimas – galimybė išvykti į komandiruotę į Šiaurės Amerikos ir Vakarų Europos šalis. Tik vienas kitas su turistinėmis kelionėmis ten yra pabuvojęs, ir kuo toliau, tuo labiau ryškės tų betarpiškų įspūdžių ir patyrimo trūkumas. Gal jau būtų laikas įvesti taisyklę – kas dirba tai auditorijai, tas pirmiausia su ja ir turi galimybių pabendrauti, pasisemti naujų idėjų“⁷³⁵.

Paradoksalu, kad Vilniaus radijo laidos užsieniui lietuvių kalba, kurios buvo skirtos ne LSSR vidaus auditoriai, tačiau vidurnaktį transliuotos ir LSSR, Sąjūdžio metais pradėtos klausyti ir okupuotos Lietuvos viduje. Laidose dirbę žurnalistai pastebi, kad šios laidos tapo populiarios ir Lietuvoje, nes anksčiau nei LSSR vidaus žiniasklaida pradėjo atvirai (atviresnio kalbėjimo politiką išieivijai propaguojant ir LKP) kalbėti apie Sąjūdžio mitingus ir kitus pokyčius Lietuvoje.

⁷³⁴ Radijo klausytojų laišakai 1985 metais. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 267, l. 7; Radijo klausytojų laišakai 1986 metais. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 281, l. 4; Radijo klausytojų laišakai 1987 m. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 291, l. 7; Radijo klausytojų laišakai 1988 metais. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 301.

⁷³⁵ Vyriausioji radijo laidų užsieniui redakcija, 1989 04 20. LRT nearchyvuota.

*Labai klausydavo, nes, žodžiu, laidos užsieniui buvo kaip transliuojamos? Du kartus po pusvalandį lietuviškai, du kartus po pusvalandį angliškai. Pirmieji pusvalandžiai nuo dvyliktos iki pusės pirmos nakties lietuvių kalba pusvalandis. Nuo pusės pirmos iki pirmos anglų kalba pusvalandis buvo mūsų tom pačiom vidutinėm bangom, mūsų siųstuvais. O jau vėliau, ar antrą valandą, ar ketvirtą valandą nakties, žodžiu, ar ten atskirai lietuviškas pusvalandis jau trumposiomis ir angliškas pusvalandis trumposiomis. Tai va, **dvylikta valanda, kai vyksta tokie įvykiai, žmonės, nu, taip su adrenalinu gyvena, tai dvylikta valanda yra visai normalus laikas, sulaukdavo žinių. Viens, du ir viską sužinodavo, pasidžiaugdavo. Tai tikrai buvo populiariu.** (5 informantas)*

*Aš manau ir mes kalbėjom apie tai, žodžiu, kad **mūsų klauso dabar ir Lietuvoje daugiau, todėl, kad mes pranešame apie tai, kas vyksta. Ir mes pranešame daugmaž tikroviškai.** Taip keitėsi. Žodžiu, mes gavome daugiau, žodžiu, laisvės, ta prasme, kad mes negalėjome slėpti nuo užsieniečių, kad čia kažkas tai vyksta. (4 informantas)*

*Bet aš žinau, kad pavyzdžiui, mūsų laidų, kurios buvo transliuojamos ir vidurinėmis bangomis dvyliktą nakties, reiškia, **Lietuvoje klausėsi olialia kaip. Nes mes nuo grandinės nutrūkome gerokai anksčiau negu nutrūko likęs LRT [...].** (7 informantas)*

Sovietų valdžia ir LKP CK propagandos ir kontrpropagandos formuotojai nelaukė laidų klausomumo augimo LSSR. Nors archyvinuose dokumentuose neaptinkama informacijos apie tai, kaip sovietų ideologai vertino konkrečiai Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams klausomumo augimą okupuotos Lietuvos viduje, tačiau paralelių šiuo atveju galima ieškoti su išeivijai skirtu draugijos „Tėviškė“ leidiniu „Gimtas kraštas“, kuris vėlyvuju sovietmečiu taip pat tapo populiarius ne tik išeivijoje, bet ir Lietuvoje. Laikraščio „Tiesa“ vyriausiojo redaktoriaus pastabose, pateiktose 1986 m. apie laikraščio „Gimtas kraštas“ publikacijas, kalbama, kad ryškiai auga laikraščio prenumerata, kurią lemia pagerėjusi laikraščio išvaizda, apipavidalinimas, iliustracijos, pagilėjęs konkrečios puolančios propagandos turinys. Dokumente taip pat pažymima, kad „[...] leidinys pasiekė ir kitą tikslą, kuris mano įsitikinimu neturėtų būti pagrindiniu – neįprastai didelį Tarybų

Lietuvoje gyvenančių skaitytojų susidomėjimą⁷³⁶. Kartu pažymima, kad „Gimtas kraštas“ ne visada atsižvelgia į tai, kas skaitys spausdinamus tekstus, todėl siūloma „[...] suformuoti laikraščio „Gimtas kraštas“ pagrindinį uždavinį – t. y. kam jis leidžiamas: ar užsienio skaitytojui, ar plačiam tarybinių žmonių skaitytojų ratui“⁷³⁷. Ši paralelė su „Gimtuju kraštu“ leidžia teigti, kad vėlyvuju sovietmečiu suaktyvinta kontrpropaganda, kartu leidusi kalbėti atviriau, kurdama viešumo įspūdį, turėjo priešingą efektą nei tikėjosi partinis aparatas.

Kad Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams buvo kalbama atviriau ir laisviau liudija ir 1989 sausio 26 d. Sąjūdžio Kauno tarybos leidinyje „Kauno aidas“ publikacijoje „Kuo skiriasi kartieji pipirai ir šmeižtas“ spausdinama lyginamoji analizė, kaip „Tiesoje“, „Vakarinėse naujienose“ ir Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams buvo nušviestas 1989 sausio 10 d. Vilniuje, Kalnų parke, vykęs Lietuvos laisvės lygos mitingas. Publikacijoje teigiama:

„[...] aprašant įvykius Kalnų parke, būta ir tam tikrų negerovių. Ypatingai stebina „Tiesos“ laikraščio pozicija. Tiesiečiams ir korespondencijos autoriui, prityrusiam žurnalistui Viliui Kavaliauskui, norisi priminti II-ąjį žurnalistų profesinės etikos tarptautiniu mastu galiojantį principą: Žurnalistų ištikimybė objektyviai realybei. [...] Štai Vilius Kavaliauskas teigia, kad nepaisant daugiareikšmių pauzių, „plojimų arba visai nebuvo, arba jie prapliauškdavo visai skystai“. Be to, į Kalnų parką rinktasi daugiau iš smalsumo: girdi, ką čia ta LLL sugalvojo. „Vakarinės naujienos“ teigia kitaip: „Klausytojų minia gyvai reagavo į kiekvieno oratoriaus šmaikštų posakį, smagų išsireiškimą, plojo, skandavo“ [...] **Lietuvos radijo teigimu, mitingo rezoliuciją susirinkusieji karštai palaikė plojimais ir valiavimu**“⁷³⁸.

Apibendrinant galima teigti, kad prasidėjus Sąjūdžiui LKP sukonstruotas struktūrinis užsienio propagandos išseivijai modelis, kuris apėmė propagandos kūrimą, sklaidą ir kontrolę, prarado absoliučią turinio išseivijai kontrolę. Bandymai aktyvinti kontrpropagandą ir keisti užsienio propagandos strategijas, parodant viešumo politiką, sukėlė priešingą efektą, t. y. laidos užsienio lietuviams tapo populiarios ir okupuotoje Lietuvoje. Kaip

⁷³⁶ Pastabos apie laikraščio „Gimtas kraštas“ publikacijas, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 278, b. 259, l. 4.

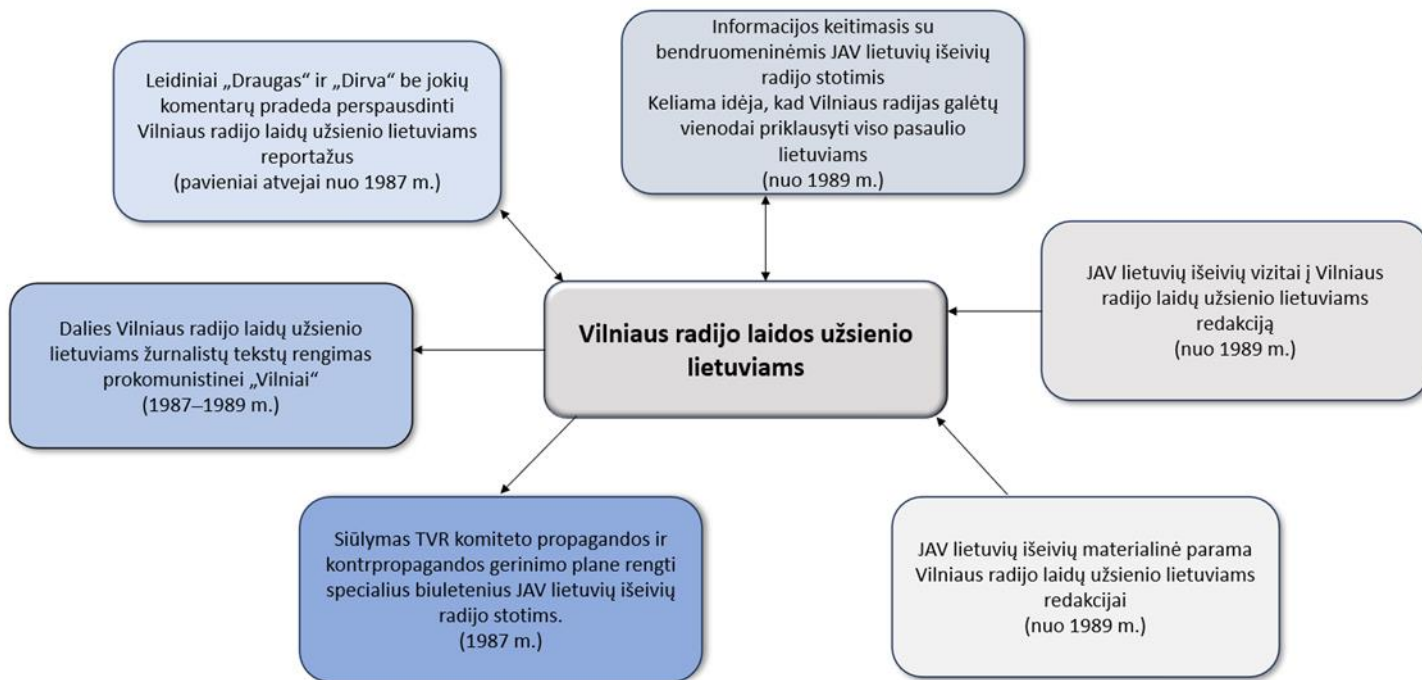
⁷³⁷ *Ibid.*

⁷³⁸ Povilas Gončaras, „Kuo skiriasi kartieji pipirai ir šmeižtas“, *Kauno aidas*, sausio 26, 1989, nr. 2(18).

rodo archyviniai dokumentai, partinis aparatas tokio rezultato nesitikėjo. Nagrinėjamu laikotarpiu laidų rengėjai dėl išaugusio gaunamų laiškų skaičiaus galėjo geriau pažinti ir suprasti savo auditoriją. Galiausiai suintensyvėjęs ryšys su auditorija peraugo į bendradarbiavimo lygmenį.

3.3.4. Vilniaus radijo, išeivijos ir jos leidinių bendradarbiavimas

Tyrimo rezultatai rodo, kad vėlyvuoją sovietmečiu tarp Vilniaus radijo, JAV lietuvių ir jos leidinių mezgėsi bendradarbiavimo ryšiai, kurių kilmė ir tikslai buvo skirtingi (10 schema).

10 schema. Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams bendradarbiavimas su išeivija ir jos žiniasklaidos priemonėmis 1987–1990 m.
Sudaryta autorės

Nagrinėjant oficialius dokumentus, jau cituotus šioje disertacijoje, dar kartą verta priminti, kad 1987 m. TVR komitete parengtame propagandos veiksmingumo ir kontrpropagandos gerinimo plane buvo siūloma, kad laidos užsienio lietuviams rengtų specialius biuletenius bendruomeninėms lietuvių radijo stotims⁷³⁹. Vidiniuose redakcijos dokumentuose 1989 m. pavasarį fiksuojamas kreipimasis į Niujorko „Laisvės Žiburio“ lietuvių radijo stoties direktorių Romą Kežį, kuriame iškelta idėja, kad „[V]ilniaus radijas nėra vien mūsų tautos dalies Lietuvoje monopolis, Vilniaus radijas gali vienodai priklausyti viso pasaulio lietuviams. Vilniaus radijo padėtis visame pasauliniame lietuviškų radijo stočių, laikraščių ir žurnalų tinkle yra išskirtinė. Mūsų stotis yra vienintelė masinės komunikacijos priemonė, kuri gali labai operatyviai ir praktiškai visame pasaulyje paskleisti informaciją visoms pasaulio lietuvių bendruomenėms tiek iš Lietuvos, tiek iš bet kurios bendruomenės. Pastaruoju atveju, vienintelis mūsų atrankos kriterijus – kad perduodama informacija būtų teisinga, objektyviai reikšminga ir tarnautų tarpusavio supratimui“⁷⁴⁰. Neaišku, kokių mastu abi šios TVR komitete gimusios iniciatyvos, kurias skiria dvejų metų laikotarpis ir skirtingas politinis kontekstas, buvo įgyvendintos. Tam reikėtų plačiau analizuoti išeivijos žiniasklaidą, įtraukiant ir lietuvių bendruomenines radijo stotis JAV, tačiau šios dvi iniciatyvos rodo skirtingus Vilniaus radijo tikslus, kurių pokytis buvo nulemtas intensyvios žiniasklaidos transformacijos Lietuvoje Sąjūdžio metais. Pirmuoju atveju, pasinaudojant bendruomeninėmis lietuvių radijo stotimis, siekta skleisti propagandą ir kontrpropagandą, antruoju – išeivijoje kuriamą turinį transliuoti per Vilniaus radiją. Kad pastarasis planas bent iš dalies buvo įgyvendintas, rodo kai kurios citatos nagrinėjamuose leidiniuose, pvz., 1989 vasario 25 d. „Drauge“ buvo pasakyta, kad: „Lietuvos nepriklausomybės šventės minėjimus iš anksto reklamavo sostinėje Vašingtone ir jo apylinkėse gyvenančių lietuvių ypač plačiai klausomas Vilniaus radijas“⁷⁴¹. Ši citata rodo, kad Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams vėlyvuju sovietmečiu iš dalies tapo žiniasklaidos priemone, per kurią išeivija ne tik sužinodavo apie situaciją okupuotoje Lietuvoje, bet ir apie pačios išeivijos veiklą JAV. Kaip jau minėta, iš disertacijoje analizuojamos

⁷³⁹ 1987 metinis darbo planas. Priemonių planas. Užsienio politikos propagandos veiksmingumui stiprinti ir kontrpropagandai gerinti; Valstybinio televizijos ir radijo komiteto papildomų kontrpropagandinių ir internacionalinių priemonių planas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-981, ap. 2, b. 290.

⁷⁴⁰ Vilniaus radijo kreipimasis į „Laisvės žiburio“ direktorių Romą Kežį. 1989. LRT, nearchyvuota.

⁷⁴¹ „Horizontai“, *Draugas*, vasario 25, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-02-25-DRAUGAS.pdf.

medžiagos neaišku, koku mastu buvo įgyvendintas TVR komiteto planas platinti biuletenius bendruomeninėms JAV lietuvių išeivijos radijo stotims ir ar jos juos naudojo. Tačiau iš spaudos matyti, kad Vilniaus radijas bandė megzti ryšius ir su Klivlande veikusia lietuviška radijo programa „Tėvynės garsai“, siekiant, kad radijo stotys keistųsi kuriama informacija. Dar iki šio susitarimo „Tėvynės garsai“ savo laidose naudojo Vilniaus radijo turinį, tačiau ne specialiai išeivijos radijo stotims parengtus biuletenius, apie kuriuos buvo užsimenama TVR komiteto propagandos ir kontrpropagandos stiprinimo plane. Pavyzdžiui, leidinyje „Dirva“ buvo perspausdinta ištrauka iš Klivlando „Tėvynės garsų“ radijo reportažo apie atkurtą Lietuvos žurnalistų sąjungą. Tačiau reikia pažymėti, kad dar likus septyniems mėnesiams iki minėto bendradarbiavimo „Tėvynės garsai“ Vilniaus radijo reportažą vertino gana kritiškai ir ironiškai:

„[...] Suvažiavimas vadinamas neeiliniu todėl, kad jame delegatai svarstė labai svarbius spaudos laisvės klausimus ir kad jis įvyko ne jų valdybos, kuri yra tik Maskvos filialas, Sovietų Sąjungos centrinės žurnalistų organizacijos dalis, bet pačių žurnalistų noru. **Iš suvažiavimo grįžusi Vilniaus radijo žurnalistė Rima Jakutyte, pamiršusi paminėti kuriame mieste suvažiavimas įvyko, pakilia nuotaika klausytojams pasakojo** [...]“... Tai buvo ne šiaip pasisėdėjimas ir rankų kilnojimas balsuojant vieningai už pasiūlytus projektus, o vyko aštrios diskusijos. Kiekvieną projektą, kiekvieną sakinį reikėjo apginti, kadangi buvo sprendžiami gyvybiškai svarbūs Lietuvos žurnalistams klausimai. [...] **Dinamiška Vilniaus radijo pranešėja lyg pasididžiudama užakcentavo**, kad lietuviai žurnalistai pirmieji iš sąjunginių respublikų įsteigė tautinę, savarankią žurnalistų sąjungą. Juk iki šiol jie buvo tik Maskvos centrinės organizacijos nariai, retkarčiais iš Maskvos malonės gaudami tarnybinį kelialapį arba apmokėtą kelionę į užsienį“⁷⁴².

Pastebėtina, kad ir pats Vilniaus radijas po bendradarbiavimo susitarimo aktyviai pasakojo apie „Tėvynės garsų“ radiją savo laidose. Pavyzdžiui, „Tėvynės garsų“ radijo stočiai švenčiant keturiasdešimties metų jubiliejų, Vilniaus radijas pusvalandinėje laidoje dešimt minučių skyrė „Tėvynės garsams“ aptarti, pateikė istorinių faktų, įrašų apie radijo stotį, taip pat buvo perskaitytas sveikinimas, kuriuo siekta rodyti vienybę ir bendrą

⁷⁴² Juozas Stempužis, „Lietuvos žurnalistai reikalauja žodžio laisvės“, *Dirva*, vasario 9, 1989, <http://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-02-09-DIRVA.pdf>.

supratimą tarp Lietuvos ir išeivijos: „Vieni nuo kitų atskirti, išblaškyti, perėję ašarų ir kančių kelius, išvaikščioję purvinausius istorijos šunkelius, dabar visgi įeiname į platų vieškelį, kol kas su gausybe kryžkelių. Tiesiame vieni į kitus rankas, sakome teisingą žodį“⁷⁴³. Kiek vėliau „Tėvynės garsų“ radijas džiaugėsi, kad: „Vilniaus transliacijos užsienio lietuviams net dešimtį minučių (iš pusvalandžio) paskyrė šiai sukakčiai ir Juozo Stempužio plačiai visuomeninei-kultūrinei veiklai prisiminti“⁷⁴⁴. Kitas tekste išryškinamas niuansas – kolegiškas Vilniaus ir „Tėvynės garsų“ radijo žurnalistų santykis: „Ir tuo keliu jau esame nuėję tiek, kad mes, Vilniaus radijo žurnalistai, galime Tėvynės garsų redaktorių ir jo talkininkus jubiliejaus proga pasveikinti ir kaip kolegoms kolegoms...“⁷⁴⁵. Pažymėtina, kad kolegišką santykį su JAV lietuvių išeivijos žurnalistais buvo siekiama pabrėžti ir kituose Vilniaus radijo reportažuose, pvz., „[...] nuo dabar atsiveria plačios galimybės bendrauti su kolegomis užsienio lietuviais“⁷⁴⁶. Taip pat prieš Vilniuje vykusį Pasaulio lietuvių žurnalistų forumą į išeivijos žurnalistus kreipiamasi: „Gerbiamas tautietis ir kolega“⁷⁴⁷. Leidinyje „Dirva“ taip pat fiksuojamas ir Vilniaus radijo laidų užsieniui bendradarbiavimas su radijo stotimi „Laisvės varpas“, transliuota per Medfordo ir Vusterio radijo stotis, savo laidoje naudojant Vilniaus radijo medžiagą:

„Laisvės Varpas sausio 8 d. laidoje perdavė ištrauką iš Vilniaus radijo pranešimo apie Ignalinos bažnyčios Lietuvoje projektą ir statybą, kuri bus pradėta šį pavasarį. Įdomu, kad į tos bažnyčios statybos reikalus yra įsijungę prel. Kučingis ir architektas Arbaš, abudu iš Kalifornijos. Bažnyčios stoge bus kryžiaus formos langai. Tai pirmosios bažnyčios statyba dabartinėje Lietuvoje“⁷⁴⁸.

Disertacijoje nagrinėjamuose antikomunistiniuose JAV lietuvių išeivijos spaudos leidiniuose, kaip matyti 9 schemeje, nustatyta dar daugiau bendradarbiavimo formų: Vilniaus radijo ir JAV lietuvių spaudos, Vilniaus radijo ir JAV lietuvių išeivijos.

⁷⁴³ „Horizontai“, *Draugas*, rugsėjo 23, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-09-23-DRAUGAS.pdf.

⁷⁴⁴ „Trys valandos lietuviškoms radijo transliacijoms“.

⁷⁴⁵ „Horizontai“, *Draugas*, rugsėjo 23, 1989.

⁷⁴⁶ Stempužis Juozas, „Lietuvos žurnalistai reikalauja žodžio laisvės“.

⁷⁴⁷ Vilius Kavaliauskas ir Domijonas Šniukas, „Gerbiamas tautietis ir kolega“, *Dirva*, kovo 1, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-03-01-DIRVA.pdf>.

⁷⁴⁸ „Ignalinos bažnyčios statyba“, *Dirva*, sausio 19, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-01-19-DIRVA.pdf>.

Analizuojant Vilniaus radijo ir JAV lietuvių išeivijos spaudos bendradarbiavimo praktikas pirmiausia fiksuojamas Vilniaus radijo ir komunistinio leidinio „Vilnis“ bendradarbiavimas, trukęs iki 1989 m. sausio. Jo pagrindinis tikslas buvo skleisti propagandinį diskursą ir kontrpropagandą, suaktyvintą 1987 m. Ši bendradarbiavimo forma disertacijoje jau aptarta analizuojant diskursyvią praktiką, todėl šioje dalyje neplėtojama.

Pereinant prie Vilniaus radijo ir „Draugo“ bei „Dirvos“ leidinių („Naujienos“ nebeleidžiamos nuo 1986 m.) bendradarbiavimo, maždaug 1988 m. jis pradėjo reikštis tuo, kad leidiniai be jokių komentarų perspausdindavo Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams reportažus. Tokia praktika buvo ypač ryški leidinyje „Draugas“, kuriame buvo perspausdinama Vilniaus radijo informacija be jokių komentarų, pvz., apie Persitvarkymo Sąjūdžio Vilniaus miesto tarybos išrinkimą, leidinio „Atgimimas“ atsiradimą, tremtinių reabilitavimą⁷⁴⁹. Pastebėtina, kad išeivijos leidinių pasitikėjimas Vilniaus radijo turiniu artėjant Nepriklausomybei tapo toks didelis, kad atvykusieji iš Lietuvos į JAV kai kuriais atvejais bandė numalšinti šią entuziazmo bangą. Vis dėlto pabrėžtina, kad entuziazmas malšintas dviem kryptimis: pasitikėjimo Vilniaus radiju, kaip žiniasklaidos priemone, ir apskritai tikėjimo, kad Lietuva artėja Nepriklausomybės link:

„Svečias savo pranešimu šiek tiek prislopino klausytojų entuziazmą, susidariusį klausant Vilniaus radijo laidų [...]“⁷⁵⁰

„St. Peterburgo lietuvius dažnai aplanko įvairūs svečiai iš Lietuvos, jų tarpe Sibiro kankiniai, muzikos meno bei teatrinio pobūdžio asmenys ar jų grupės ir kiti. [...] Lapkričio 26 d. St. Peterburgo lietuviai turėjo progos pamatyti ir išgirsti dar gyvus grįžusius iš Sibiro kalinius V. Petkų ir A. Terlecką. [...] Jie nepasakojo apie savo kančias ir pergyvenimus kalėjimuose ar sovietinėse stovyklose. Kalbėjo, kas dabar darosi Lietuvoje, siekiant Lietuvai laisvės ir nepriklausomybės. Suprantama, kad jie daug iškentėję pasidarė didesni ir bekompromisiniai antikomunistai negu kiti. Dėl to, kai kurie jų pasisakymai yra kontraversiniai, ne visur sutinka su Sąjūdžio konstruktyvia politika ar net laisvėje gyvenančių lietuvių galvosena. Jie neigiamai pasisakė prieš įvyksiantį referendumą, ekonominę

⁷⁴⁹ Juozas Vitėnas, „Reabilituoti 1949 m. ir 1951 m. tremtiniai“.

⁷⁵⁰ A. Masionis, „Svečiai iš Lietuvos praturtina Vasario 16-osios minėjimą“, *Draugas*, kovo 17, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-03-17-DRAUGAS-i7-8.pdf.

autonomiją, nesant politinės laisvės, **papeikė išeivijos spaudą patarė kritiškai priimti žinias perduodamas per Vilniaus radiją ir t. t.**⁷⁵¹.

Pereinant prie Vilniaus radijo ir lietuvių išeivijos JAV bendradarbiavimo pastebėtina, kad artėjant Nepriklausomybei vis daugiau JAV lietuvių atvykdavo į Lietuvą, kurie lankydavosi ir Vilniaus radijo laidų užsieniui redakcijoje. Pvz., 1989 m. rudenį Lietuvoje lankėsi JAV lietuvių bendruomenės Kultūros tarybos pirmininkė Dalia Kučėnienė, kuri savo tekste „Draugui“ teigė: „Lietuvių Bendruomenė viena iš pirmųjų pasisakė už kultūrinį bendradarbiavimą su Lietuva“⁷⁵², čia susitiko su daug kultūrinių institucijų vadovų, taip pat lankėsi ir Vilniaus radijuje. Nors vizitas detaliau neaprašomas, „Draugo“ leidinyje galima rasti apsilankymo Vilniaus radijuje nuotrauką (9 pav.).

9 pav. Vilniaus radijo užsieniui žurnalistų nuotrauka „Drauge“

Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams dirbę žurnalistai prisimena, kad atvykę JAV lietuviai kartais ir pamokydavo, kaip reikia rengti laidas, taip pat pasakoja, kad iš JAV lietuvių išeivių, keičiantis laidų turiniui iš propagandinio į informacinį, sulaukdavo ir materialinės paramos:

⁷⁵¹ N. J., „Lietuviai Floridoje“, *Draugas*, gruodžio 12, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-12-12-DRAUGAS-i7-8.pdf.

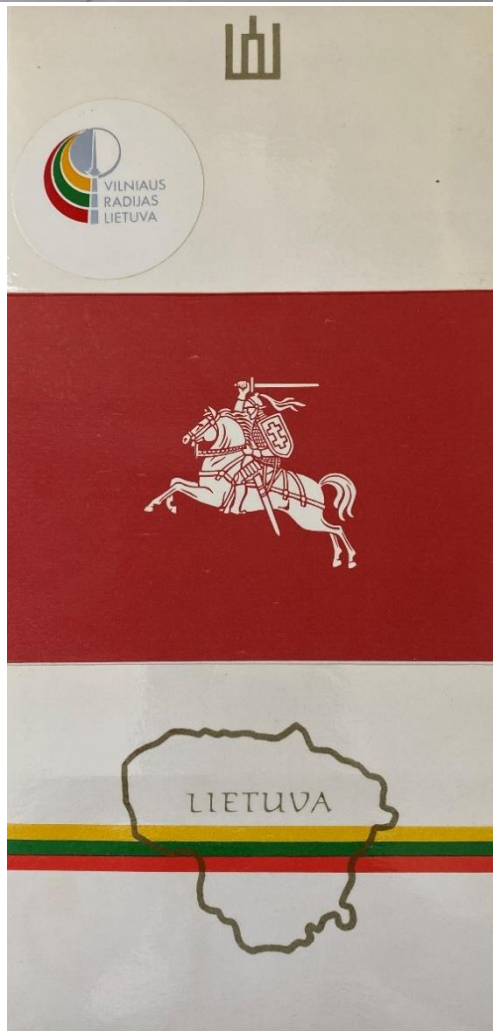
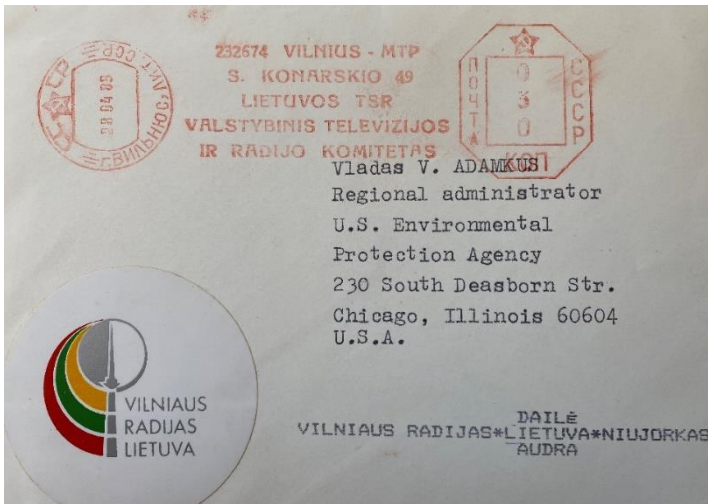
⁷⁵² „Jungiamo rankas ne tik Baltijos kelyje, bet ir per Atlantą“, *Draugas*, lapkričio 4, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-11-04-PRIEDAS-DRAUGAS-i5-8.pdf.

*Jie dažniausiai visokių tokių, galbūt **techninių pamokymų buvo**, kad gal jūs kai sveikinatės ne taip pasisveikinat, arba tokių buvo šitų, aš dabar neprisimenu dėl ko mes su tuo kanadiečiu tenai taip susiginčijom, supranti... Kad, reikia... Bet tai nebuvo ideologiniai dalykai. Tai nebuvo ideologiniai dalykai ir vat jie kažkaip tai, kiek mano atmintis leidžia, tai jie dažniausiai būdavo, mums tai atrodydavo labai juokingos smulkmenos [...] kurios būdavo neesminės. (2 informantas)*

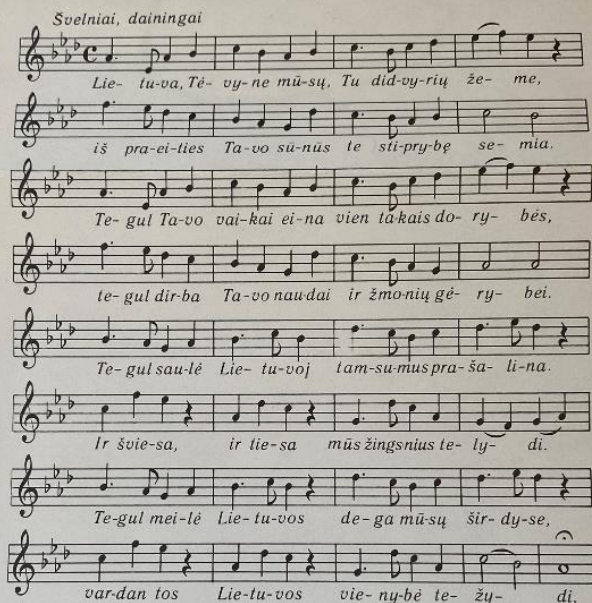
***Mes ir kavos turėjom, ir muilo, ir kojinių, ir tie ėjo, ir netgi siųsdavo ir valiutą** pačioj pradžioj, bet paskui, akivaizdu, kad iš siuntinių ten, nežinau, kur jinai galėdavo dingti, bet siuntė. Tiesiog **jau jie rėmė**, nes užsienio lietuviai galvojo, kad, nu, **tiesiog mus palaikė**, kad mes jau tie daugiau tiesos sakantys. Į mus nežinau, kaip iš vienos pusės į mus žiūrėjo, bet to palaikymo laidų užsienio redakcijai tikrai buvo. (1 informantas)*

*[...] palieka neišdildomą įspūdį, kai žmonės **pradėjo mums siųsti kojines, muilą, džiovintus vaisius, razinas kažkodėl tai**. Nežinau, kodėl rinkinys būdavo, praktiškai 90 % siuntinių kartojo tas pats asortimentas: kojinės, muilas ir razinos. (7 informantas)*

Šios citatos rodo, jog Sąjūdžio laikotarpiu JAV lietuvių išeivija jautė tiesioginę atsakomybę, kad Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams toliau keistųsi ir patys jas rėmė – tiek patarimais, tiek finansiškai. Kartu tai rodo ir prarastą LKP konstruoto propagandinio diskurso išeivijai kontrolę. Ši disonansą dar labiau sustiprina vaizdinė Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams siūsta medžiaga, kai ant to paties voko matyti ir Lietuvos vėliava, ir SSRS herbas. Pvz., 1989 m., kai jachtos „Lietuva“, „Dailė“ ir „Audra“ plaukė nuo Klaipėdos iki Niujorko ir atgal, jos plukdė ir laiškus Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams klausytojams (tiems, kurių adresus Vilniaus radijas turėjo savo kartotekoje). Vokuose klausytojai rado atspausdintą V. Kudirkos „Tautišką giesmę“ (10 pav.).

*Lietuvos TSR
valstybinis himnas-
V. Kudirkos
„Tautiška giesmė“*

*Lietuva, Tėvyne mūsų,
Tu didvyrių žeme,
Iš praeities Tavo sūnūs
Te stiprybę semia.*

*Tegul saulė Lietuvoj
Tamsumus prašalina,
Ir šviesa, ir tiesa
Mūs žingsnius telydi.*

*Tegul Tavo vaikai eina
Vien takais dorybės,
Tegul dirba Tavo naudai
Ir žmonių gerylei.*

*Tegul meilė Lietuvos
Dega mūsų širdyse,
Vardan tos Lietuvos
Vienybė težydi.*

Atvirukas „LIETUVA“
Dail. G. Pempė. © „Šviesa“, 1989. Leid. Nr. 11586. Užsakymas 2001. Tir. 180 000 egz. Kaina 25 kp
Худож. Г. Пампе. Открытка «ЛИЕТУВА». Изд-во «Шансес»

10 pav. Jachtomis „Lietuva“, „Audra“, „Dailė“ Vilniaus radijo klausytojams plukdytų laiškų pavyzdys⁷⁵³

⁷⁵³ Jachtomis „Lietuva“, „Audra“, „Dailė“ Vilniaus radijo klausytojams plukdytų laiškų pavyzdys, 1989. Edvino Butkaus asmeninis archyvas.

Atlikus 1985–1990 m. Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams perkodavimo / dekodavimo analizę nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje, nustatyta itin intensyvi perkodavimo / dekodavimo variantų kaita. Šiuo laikotarpiu, palyginti su 1948–1965 m., nustatyta mažiau perkodavimo variantų. Be to, jie gana tiksliai atitiko Hallo pasiūlytus dominuojančio, derybinio ir opozicinio dekodavimo variantus. Tai rodo, kad Hallo pasiūlytas modelis, jo nekoreguojant, tinkamiausias tranzitiniais periodais, kai greitai ir iš esmės keičiasi politinė sistema. Nagrinėjamo laikotarpio pradžioje į spaudą daugiausia patekdavo tie tekstai, kuriuos JAV lietuvių spauda būtinai norėjo paneigti, be to, juose neieškota informacinės funkcijos. Nuo 1988 m. JAV lietuvių išeivijos spauda Vilniaus radijo turinį po truputį pradėjo naudoti kaip informacijos šaltinį, o 1989 m. prasidėjo ir vis labiau intensyvėjo bendradarbiavimas tarp Vilniaus radijo laidų užsieniui ir JAV lietuvių išeivijos. Perkodavimo / dekodavimo pokyčiai tiesiogiai siejosi su svarbiais Lietuvoje vykusiais Sąjūdžio įvykiais. Pastebėtina, kad JAV lietuvių spauda ėmė priimti Vilniaus radijo turinį kaip dominuojantį anksčiau nei leidinio skaitytojai, siuntę laiškus į spaudą. Tai rodo, kad Vilniaus radijo klausytojai jo turinį ilgiau laikė propagandiniu nei patys leidiniai. Kiek kitokia situacija buvo su komunistiniu leidiniu „Vilnis“, kuris vėlyvuoju sovietmečiu taip pat intensyviau citavo Vilniaus radijo laidas, tačiau tai buvo sovietinės kontrpropagandos dalis. Visą Šaltojo karo laikotarpį specialiai užsieniui pritaikyta propaganda nulėmė, kad laidose užsieniui anksčiau pradėta kalbėti apie pokyčius Lietuvoje nei vidiniame LSSR radijuje. Tai sukėlė efektą, kad užsienio lietuviams skirtos laidos tuo metu pradėtos klausyti ir pačioje Lietuvoje.

IŠVADOS

- Išskėlus disertacijos tikslą – *analizuojant propagandinio Vilniaus radijo diskurso užsienio lietuviams dekodavimą JAV lietuvių spaudoje, nustatyti, kokias atsparumo ir oponavimo propagandai strategijas, veikiamas keliasluoksnių reiškinių struktūrų, naudojo skirtingų ideologinių krypčių JAV lietuvių spauda, dekoduoama Lietuvos SSR radijo laidų užsienio lietuviams propagandinį diskursą. Propagandos kodavimą ir dekodavimą suvokiant kaip cirkuliacinį procesą, taip pat analizuojama ir propagandinio diskurso kodavimo kaita ir reiškinių struktūrų įtaka jam* – buvo sujungti du terminai (propaganda ir diskursas), taip įvedant ir plėtojant naują propagandinio diskurso terminą, vartojant jį kaip bendrą koncepciją. Diskurso analitinis požiūris pasirinktas ne tik tiriant propagandos turinį, bet ir kūrimo bei gavimo kontekstus, kurių analizė tampa svarbi nagrinėjant sunkiau suprantamas propagandos formas. Istorškai plėtojosi įvairūs propagandos vertinimai, t. y. nuo teigiamo, neutralaus iki neigiamo, tačiau mokslininkai, propagandos analizei pasirinkę diskurso analitinį požiūrį, dažniausiai propagandą suvokia kaip neigiamą, todėl ir jos analizei dažniausiai pasitelkiama kritinės diskurso analizė ir jai būdingi interpretaciniai kontekstai. Ankstesni tyrimai parodė, kad propagandos tyrėjai vengia diskurso terminų, o diskurso tyrimų šalininkai – propagandos terminų. Disertacijoje atliktos pusiau sisteminės mokslinės literatūros apžvalgos rezultatai rodo, kad riba tarp propagandos ir diskurso tyrėjų vis labiau nyksta. Propagandos ir diskurso terminų jungtis moksliniuose darbuose naudojama vis dažniau ir yra ypač būdinga visuomenę poliarizuojančių propagandinių pranešimų analizei, todėl ateityje ji gali tapti dar aktualesnė, pavyzdžiui, analizuojant sunkiau atpažįstamas propagandos formas kaip išmanioji vaizdo klastotė ar netikros naujienos. Vis dėlto literatūros analizės rezultatai rodo, kad moksliniuose darbuose propagandos ir diskurso terminų jungtis ne visada išplėtojama tinkamai. Aiškiausia propagandos ir diskurso terminų jungtis matyti darbuose, kuriuose propagandos teorijos derinamos su diskurso analitiniais įrankiais. Kituose darbuose, kurie daugiau remiasi tik diskurso arba tik propagandos teorijomis, mažiau plėtojamas terminas linkęs nunykti arba propagandos ir diskurso terminai vartojami kaip sinonimai, neplėtojant jų bendros koncepcijos.

- Atsižvelgiant į tai, disertacijai naudota kritinės komunikacijos paradigmos prieiga ir diskurso analitinis požiūris. Tai leido sukonstruoti naują analizės įrankį. Disertacijoje taikytas vieno iš britų kultūros studijų kūrėjo Stuardo Hallo pranešimo kodavimo / dekodavimo modelis. Hallas, sukūręs šį modelį, nepasiūlė analizės įrankio, kaip modelį taikyti empiriniams tyrimams. Tyrėjai

iki šiol jį derindavo su įvairiais metodais, dažniausiai turinio ar tematine analize. Disertacijoje išbandytas naujas integruotos literatūros apžvalgos metodu sujungtas modelis. Tarpusavyje buvo sujungti Hallo kodavimo / dekodavimo ir Normano Fairclougho trijų dimensijų kritinės diskurso analizės modeliai. Fairclougho diskursyvaus lygmens ir sociokultūrinės praktikos dimensijos padėjo susieti analizuojamus tekstus tarpusavyje su Hallo siūlomomis reikšmių struktūromis: technine infrastruktūra, gamybos santykiais ir žinojimo sistemomis. Tokia jungtis propagandinį diskursą leido analizuoti ne tik remiantis tekstine analize, bet ir platesniu socialiniu ir kultūriniu kontekstu, paaiškinti, kaip pranešimas buvo koduotas, dekodotas, užtikrinti metodologinę trianguliaciją, analizuojant pranešimą keliais lygmenimis: tekstinio, diskursyvio ir sociokultūrinės praktikos.

- Pritaikius šią modelių jungtį SSRS KP ir LKP konstruoto išeivijos propagandos ideologinio kūrimo, sklaidos ir kontrolės mechanizmo struktūrai apibrėžta, ką kiekviena Hallo pasiūlyta reikšmių struktūra reiškia sovietiniame-komunistiniame kontekste. Be to, atsižvelgiant į tai, kad disertacijoje nagrinėjamas propagandinio diskurso supratimas ir oponavimas JAV lietuvių spaudoje, kuris dažnai buvo lydimas ir komentavimo, greta dekodavimo įvestas perkodavimo terminas.

Techninei infrastruktūrai, darančiai įtaką reikšmių struktūroms kodavimo atveju, priskirtos techninės propagandos siuntimo išeivijai JAV sąlygos, kurios apibrėžia veiksnius kaip laidų siuntimas trumposiomis radijo bangomis, transliavimo laikas. Perkodavimo / dekodavimo atveju – techninės galimybės klausytis radijo laidų.

Gamybos santykiai, darantys įtaką reikšmių struktūroms, kodavimo atveju apibrėžti kaip LKP konstruota komunistinės užsienio propagandos struktūra, susidedanti iš propagandos ideologinio kūrimo, sklaidos ir kontrolės struktūrinių elementų. Dekodavimo atveju tai – skirtingos JAV lietuvių spaudos ideologijos, nulėmusios, koks ir koku mastu Vilniaus radijo turinys pateks į spaudą, redakcijos ir leidybos struktūra.

Žinojimo sistemos, darančios įtaką reikšmių struktūroms, kodavimo atveju apibrėžtos kaip SSRS KP ir LKP kurtas ideologizuotas supratimas apie išeiviją, už kurio diegimą ir sklaidą išeivijoje buvo atsakingos ir Vilniaus radijo laidos užsienio lietuviams. Dekodavimo atveju žinojimo sistemoms priskiriamos JAV lietuvių išeivijoje susiformavusios etninio antikomunizmo struktūros, nulemtos istorinio konteksto, iš kurio į JAV pasitraukė buvusi DP karta, JAV ir SSRS santykių eigos, bendro sociokultūrinio ir politinio konteksto, kuriame gyveno JAV lietuviai.

- Empirinio tyrimo rezultatai rodo, kad Vilniaus radijo laidoms, skirtoms užsienio lietuviams, disertacijos nagrinėjamą JAV lietuvių spaudą pavyko pasiekti ne visu Šaltojo karo laikotarpiu. Propagandinio diskurso cirkuliacija nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje: „Drauge“, „Naujienose“, „Dirvoje“ ir „Vilnyje“ Šaltojo karo metais buvo labai netolygi. Išskiriami du ryškūs citavimo pikai: 1953–1965 m. ir 1988–1990 m. 1966–1987 m. Vilniaus radijo propaganda JAV lietuvių spaudoje cituota labai nedaug.

- Nors Vilniaus radijas rengė specialias laidas, skirtas užsienio lietuviams, JAV lietuvių spauda Vilniaus radijo turinį 1948–1965 m. gaudavo iš vienuolikos skirtingų šaltinių, įskaitant ir okupuotos Lietuvos vidaus auditorijai skirtą radijo propagandą, kuri nebuvo girdima JAV ir leido išeivijos leidiniams susidaryti tikslesnį vaizdą apie situaciją okupuotoje Lietuvoje. Lietuvos vidaus auditorijai skirtas Vilniaus radijo turinys daugiausia buvo gaunamas per 1952 m. Vokietijoje VLIK'o iniciatyva įrengtą Vilniaus radijo sekimo stotį, kurios egzistavimo, kūrimo ir veiklos aplinkybės nustatytos šioje disertacijoje analizuojant JAV lietuvių išeivijos spaudą. Stotis nustojo veikti 1963 m. ir tai buvo viena iš priežasčių, kodėl nagrinėjamoje spaudoje daugiau nei du dešimtmečius Vilniaus radijo laidos buvo cituojamos labai nedaug. Prie to galimai prisidėjo ir istorinės aplinkybės, nes būtent tuo metu keitėsi JAV ir SSRS santykiai, t. y. suintensyvėjo abipusiai kultūriniai ryšiai, dėl kurių lengviau tapo gauti informacijos iš okupuotos Lietuvos. Maždaug tuo metu prasidėjo ir intensyvios skirtingų ideologinių JAV lietuvių išeivijos srovių ir jų leidinių diskusijos, kokį santykį reikėtų palaikyti su okupuota Lietuva. Kai kurie leidiniai pasisakė prieš bet kokius ryšius. Toks apsisprendimas taip pat galėjo nulemti, kad Vilniaus radijo propagandinis diskursas išnyko iš disertacijoje nagrinėjamos spaudos puslapių.

- Vokietijoje įkurtos Vilniaus radijo sekimo stoties turinį naudojo du disertacijoje nagrinėjami leidiniai: „Draugas“ ir „Naujienos. „Dirva“ naudojosi Lietuvos Nepriklausomybės Talkos turiniu, kuris taip pat rėmėsi Vilniaus radijo propaganda, tačiau gaunama iš laidų, skirtų būtent užsienio lietuviams. Tai reiškia, kad Lietuvos Nepriklausomybės Talka informaciją apie situaciją okupuotoje Lietuvoje gaudavo iš specialiai išeivijai parengtos propagandos. Prieiga prie LSSR vidaus auditorijai skirtos radijo propagandos ankstyvuojų Šaltojo karo periodu gerokai sumažino specialiai užsienio lietuviams rengiamų laidų poreikį. Nors tiek LSSR vidaus auditorijai, tiek užsienio lietuviams rengiamų radijo laidų pamatas buvo sukonstruotas SSRS komunistinės ideologijos, išeivija Vilniaus radijo laidas suvokė ir kaip informacijos šaltinį apie situaciją okupuotoje Lietuvoje, kurį reikėjo vertinti

itin kritiškai. Informacijai iš propagandinio diskurso išfiltruoti naudotos įvairios perkodavimo ir dekonstravimo strategijos. Šios išvados patvirtina pirmąją disertacijos ginamąją teiginį, kad *[V]ilniaus radijo propaganda užsienio lietuviams ankstyvuoju Šaltojo karo periodu JAV lietuvių spaudoje buvo dekoduojama (išskyrus komunistinę „Vilnį“), pasitelkiant įvairias dekonstravimo strategijas, tačiau kartu joje ieškota informacijos apie situaciją okupuotoje Lietuvoje*. Ši ginamąją teiginį dar labiau sustiprina nagrinėjamoje spaudoje vykusios diskusijos tarp skirtingos ideologinės krypties JAV lietuvių leidinių, kur buvo keliamas klausimas, ar tikslinga naudoti Vilniaus radijo propagandinį diskursą. Vienas iš tokių naudojamų palaikančių argumentų – informacijos apie situaciją okupuotoje Lietuvoje trūkumas. Nors skirtingų ideologinių krypčių leidiniai kaltino vienas kitą, kad Vilniaus radijo propagandinį diskursą naudoja spaudos puslapiuose, jį naudojo trys iš keturių disertacijoje nagrinėjami leidiniai: „Draugas“, „Naujienos“ ir „Dirva“. Komunistinės pakraipos „Vilnis“ Vilniaus radijo laidų beveik necitavo, nes buvo aprūpinama turiniu tiesiogiai iš okupuotos Lietuvos. Vis dėlto „Vilnis“ buvo naudojama reklaminei Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams funkcijai. Kiti nagrinėjami leidiniai taip pat netiesiogiai reklamavo Vilniaus radijo laidas užsienio lietuviams. Nors nagrinėjami leidiniai nuolat oponavo Vilniaus radijo turinį, jie taip pat spausdino lietuviškų parduotuvių reklamas, kur galima įsigyti trumpųjų bangų imtuvus, kuriais girdimas Vilniaus radijas užsieniui. Leidiniai kartu ir kritikuodami, ir spausdinami tokias reklamas informavo apie egzistuojančias laidas, o parduotuvės, kviesdamos pirkti imtuvus ar ateiti pasiklausti laidų tiesiai į parduotuvę, platino propagandinį Vilniaus radijo diskursą. Šiuo atveju galima matyti analogiją, kaip Lietuvos žmonės daugiausia sužinojo apie Vakarų radijo transliacijas, – per sovietinę spaudą, kuri ragino laidų neklausyti, tačiau tai sukėlė priešingą efektą.

- Visu nagrinėjamu laikotarpiu JAV gyvenantiems lietuviams reikėjo daug pastangų pasiklausti Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams. Pirmiausia JAV gyventojų imtuvai nebuvo pritaikyti transliacijoms trumposiomis bangomis, kuriomis laidas siuntė Vilniaus radijas. Todėl norintys klausytis laidų turėjo įsigyti specialius trumpųjų bangų imtuvus, kuriuos, kaip jau minėta, aktyviai ankstyvuoju Šaltojo karo periodu reklamavo lietuviškos parduotuvės JAV. Techniniai sunkumai klausytis Vilniaus radijo laidų išliko aktualūs iki pat Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Tai leidžia teigti, kad iki Sąjūdžio laikotarpio, kai Vilniaus radijo diskursas užsienio lietuviams iš propagandinio pasikeitė į informacinį, dalis žmonių laidų neklausė, nes

neturėjo techninių galimybių, kurioms išspręsti reikėjo papildomai pasistengti.

- 1948–1965 m. nagrinėjamuose leidiniuose publikuotų tekstų analizė parodė, kad Hallo pasiūlytų dekodavimo variantų: dominuojančio / hegemoninio, derybinio ir opozicinio nepakanka apibrėžti tuo laikotarpiu egzistavusių perkodavimo variantų JAV lietuvių spaudoje. Todėl disertacijai buvo įvesti nauji arba mišrūs perkodavimo variantai. Ankstyvuoju Šaltojo karo periodu fiksuoti tokie perkodavimai: opozicinis, opozicinio ir derybinio derinys, opozicinis perkodavimas su dekonstrukcija, derybinis, neutralus ir dominuojantis. Iš minimų perkodavimo variantų nagrinėjamu laikotarpiu dominavo opozicinio perkodavimo ašis, kuri rodė, kad išeivija jai specialiai pritaikytą propagandą perkoduodavo ir gebėdavo išlaikyti atsparumą. Nagrinėjamiems leidiniams lengviau perkoduoti propagandą padėjo itin aukštas Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių etninis antikomunizmas, kurį stiprino pirmosios sovietinės okupacijos patirtis, gyvenimas JAV sociokultūriniame kontekste, taip pat Šaltojo karo pradžioje JAV pradėta komunizmo sulaikymo politika, į jos įgyvendinimą įtraukiant išeivius ir taip stiprinant jų kovą su antikomunizmu. Išeivijos leidiniuose nagrinėjamu laikotarpiu įsitvirtinę buvę DP keitė ir pačių leidinių koncepcijas, daugiau dėmesio skirdami okupuotos Lietuvos situacijai. Opozicija propagandai buvo reiškama ne tik per dekonstrukcijas, įvardijant tai, kas nutylėta propagandiniame diskurse, pasitelkiant palyginimus su tarpukario Lietuva ar aiškinant klaidingus faktus, bet ir naudojant specialų propagandos atmetimo ir oponavimo žodyną, kuriuo labiausiai siekta parodyti aiškų išeivijos supratimą, kaip veikia SSRS komunistinė ideologija ir kaip ji atsispindi Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams propagandiniuose pranešimuose. Šis supratimas stipriausiai buvo reiškiamas per būdvardžius,rieveksmuis, metaforas apibūdinant SSRS komunizmo atributus.

- Nuo 1957 m. buvo stengiamasi tobulinti ir efektyvinti išeivijai skirtą radijo propagandą bandant ją labiau pritaikyti išeivijos sociokultūriniam ir politiniam kontekstui. Tačiau šios pastangos dažnai nebuvo sėkmingos, nes tobulinimas dažniausiai buvo susijęs su formos, būdingos ir Maskvos radijo transliacijoms (išeivijai suprantamesnės kalbos, grįžusių į LSSR iš Vakarų pasakojimais, žymių žmonių įtraukimu į laidas, viktorinų rengimu), keitimu, bet ne su išeivijai patrauklesnio turinio kūrimu. Remiantis Hallo kodavimo / dekodavimo modeliu, cirkuliacinis pranešimo mechanizmas nulemia, kad jei pranešimas nuolat dekoduojamas ne taip, kaip norėjo siuntėjas, tai gali lemti kodų korekcijas ir bandymus juos labiau pritaikyti gavėjo kontekstui. Vis dėlto

Vilniaus radijo propagandinio diskurso užsienio lietuviams atveju 1948–1965 m. viskas vyko priešingai. Labiausiai nagrinėjamoje JAV lietuvių spaudoje atmetamos temos, TVR komiteto propagandos efektyvinimo dokumentuose buvo dar labiau intensyvinamos, nekoreguojant paties turinio. Tai rodo didžiulės LKP pastangas laidose tiesmukai perteikti SSRS komunistinę ideologiją, ignoruojant atmetimą. Vienas iš nedaugelio šios propagandos elementų, kurį galima laikyti efektyviu, buvo lietuviška muzika. Leidiniai dažnai palankiai vertino laidose girdimus LSSR kompozitorių, atlikėjų, ansamblių kūrinius, kurių dalį prisiminė dar iš tarpukario Lietuvos. Tačiau išeivija nesugebėjo nuskaityti to, kad Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams transliuoti kūriniai atliepė sovietmečiu dominavusios populiariosios liaudinės kultūros stilių. Be to, dalį laidos skiriant muzikai, greta buvo galima įpinti komunizmo ideologijos naratyvų. Šios išvados iš dalies patvirtina antrąją disertacijos ginamąją teiginį, kad *[V]isu nagrinėjamu laikotarpiu Vilniaus radijas siekė, taikydamas Maskvos radijo užsieniui analogiją, turinį pritaikyti išeivijos auditorijai taip, kad būtų maskuojamas propagandinis pobūdis*. Kaip jau minėta, dažnai pastangos pritaikyti propagandinį diskursą specialiai išeivijai dėl itin stipraus JAV lietuvių išeivijos etninio antikomunizmo pamato, kuris leido lengviau perkoduoti LKP per Vilniaus radijo laidas užsienio lietuviams siunčiamus kodus, nebuvo sėkmingos.

- Antro disertacijoje nagrinėjamo laikotarpio (1985–1990 m.) pradžioje LKP propaganda buvo patobulėjusi, o 1987 m. pradėta aktyvinti ir kontrpropaganda išeivijos atžvilgiu. TVR komitetas siekė pasitelkti ir išradingesnių propagandinio diskurso sklaidos priemonių, pvz., veikti per bendruomenines JAV lietuvių išeivių radijo stotis ar rengti specialią medžiagą JAV radijo stotims.

Šiuo laikotarpiu JAV lietuvių išeivijos spaudoje fiksuoti perkodavimo ir dekodavimo variantai tiksliai atitiko Hallo pasiūlytus dekodavimo variantus: dominuojantį / hegemoninį, derybinį ir opozicinį. Nagrinėjamu laikotarpiu leidiniai „Draugas“ ir „Dirva“ perėjo visus tris dekodavimo / perkodavimo variantus, kurie kito labai greitai. Jų kaitą galima sieti su konkrečiu politiniu kontekstu. Atlikus besikeičiančio perkodavimo ir svarbiausių Sąjūdžio įvykių sąsajų analizę, fiksuojamas tiesioginis ryšys. Šiuo laikotarpiu stipriai kito ir disertacijoje nagrinėjamų JAV lietuvių leidinių žodynas, kalbant apie Vilniaus radijo laidas užsienio lietuviams. Žodžių junginių, veikiamosios ir neveikiamosios rūšies vartojimas rodė vis labiau augantį pasitikėjimą Vilniaus radijo turiniu, kurį iš Lietuvos į JAV atvykę žmonės kai kuriais atvejais bandė slopinti. Vilniaus radijo laidų užsienio

lietuviams pikas pasiektas Sąjūdžio laikotarpiu, kuris nustatytas tiek iš citavimų spaudoje, tiek žurnalistų pasakojimų. Prasidėjus Sąjūdžiui, LKP sukonstruotas struktūrinis užsienio propagandos išseivijai modelis, kuris apėmė propagandos kūrimą, sklaidą ir kontrolę, prarado absoliučią turinio, skirtą išseivijai, kontrolę. Bandomai aktyvinti kontrpropagandą ir keisti užsienio propagandos strategijas, parodant viešumo politiką, sukėlė pašalinį efektą, t. y. laidos užsienio lietuviams tapo populiarios ir okupuotoje Lietuvoje. Kaip rodo archyviniai dokumentai, partinis aparatas tokio rezultato nesitikėjo. Nagrinėjamu laikotarpiu laidų rengėjai dėl išaugusio gaunamų laiškų skaičiaus galėjo geriau pažinti ir suprasti savo auditoriją. Galiausiai suintensyvėjęs ryšys su auditorija peraugo į bendradarbiavimo lygmenį. Šios išvados leidžia teigti, kad patvirtintas trečiasis disertacijos ginamasis teiginys. Jis teigia, kad *[V]ėlyvuoju sovietmečiu LKP CK suaktyvinta kontrpropaganda išseivijos atžvilgiu ir skatinimas pabrėžti persitvarkymo ir atvirumo politikas, leidžiant kalbėti šiek tiek atviriau, padidino laidų užsienio lietuviams JAV auditoriją, tačiau ilgainiui tai atsigrėžė prieš pačią LSSR, t. y. dėl intensyviai besikeičiančių politinių aplinkybių propagandinės laidos greitai pasikeitė į informacines, o laidos tapo daug labiau klausomos LSSR viduje.*

- Įsibėgėjus Sąjūdžiui fiksuojamas Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams ir išseivijos bei jos žiniasklaidos priemonių bendradarbiavimo etapas, kuris vyko dviem priešingomis kryptimis ir buvo susijęs su asmeniniais Vilniaus radijuje dirbusių žurnalistų apsisprendimais. Šaltojo karo metu Vilniaus radijo turinio praktiškai nenaudojęs komunistinis leidinys „Vilnis“ vėlyvuoju sovietmečiu pradėjo cituoti Vilniaus radijo laidas, skelbti apie pokyčius radijuje. Medžiagas apie tai „Vilniai“ rengė kai kurie Vilniaus radijo laidų užsieniui žurnalistai. Minimoms aplinkybės sietinos su vėlyvuoju sovietmečiu išaugusia kontrpropagandine politika išseivijos atžvilgiu ir siekiu pabrėžti prasidėjusią persitvarkymo ir atvirumo politiką. Bendradarbiavimas taip pat vyko ir kita kryptimi – tarp Vilniaus radijo ir JAV lietuvių radijo stočių bei leidinių. Ilgainiui jis peraugo į JAV lietuvių išseivijų paramą Vilniaus radijo laidoms.

- Kritinės komunikacijos paradigmos pasirinkimas disertacijos problemai spręsti taip pat leido analizuoti, kokią įtaką propagandinio Vilniaus radijo diskurso perkodavimui turėjo skirtingos nagrinėjamų leidinių ideologinės kryptys. Nustatyta, kad tris leidinius: „Draugą“, „Naujienas“ ir „Dirvą“ visu nagrinėjamu laikotarpiu, net ir egzistuojant ideologiniams skirtumams, vienijo bendra etninio antikomunizmo koncepcija LSSR komunistinės propagandos atžvilgiu, tačiau išreikšta skirtingai. Ryškesnių ideologinių skirtumų, ypač pirmuoju nagrinėjamu laikotarpiu 1948–1965 m., galima matyti skirtinguose

požiūriuose, ar Vilniaus radijo propagandą apskritai verta cituoti leidiniuose, taip pat ryškesni ideologiniai skirtumai matyti sprendimuose, kokį Vilniaus radijo turinį cituoti ir kaip jį perkoduoti. Antruoju nagrinėjamu laikotarpiu (1985–1990 m.) ideologinių skirtumų leidiniuose, išskyrus komunistinę „Vilnį“, vertinant Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams turinį, beveik neliko. Šios išvados iš dalies patvirtina ketvirtąją disertacijos ginamąją teiginį, kad *[J]AV išeivijos leidinių „Draugas“, „Naujienos“ ir „Dirva“ Vilniaus radijo laidų užsienio lietuviams dekodavimui reikšmingesnės įtakos turėjo bendra etninio antikomunizmo nuostata nei ideologiniai skirtumai*. Taip pat konstatuotina, kad remiantis kritine komunikacijos paradigma, hegemoninis diskursas, kuris atstovauja jėgos struktūrai, aplinkybėse, kai siunčiamas iš vieno sociokultūrinio ir politinio konteksto (LSSR) į stipriai besiskiriančią kontekstą (JAV), yra perkoduojamas / dekoduojamas gerokai efektyviau.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. „Draugo sukaktuvinis banketas paminėti 60 metų Chicagoje“. Brošiūra, 1972.
2. Aleknonis, Gintaras. *Lietuvos radijas: viena diena ir 80 metų*. Vilnius: Vaga, 2006.
3. Aleksandravičius, Egidijus. *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
4. Angermuller, Johannes. *Discourse Studies Reader: Main Currents in Theory and Analysis*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014. <https://doi.org/10.1075/z.184>.
5. Aničas, Jonas. *Lietuvių klerikaliųjų emigrantų veikla Vakarų Europoje 1945–1950 m.* Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1971.
6. Aničas, Jonas. *JAV lietuvių emigrantų politinis klerikalizmas 1945–1950 m.* Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1973.
7. Aničas, Jonas. *Pažangiųjų užsienio lietuvių kova prieš klerikalinį katalikų bažnyčios padėties Tarybų Lietuvoje klastojimą 1945–1971*. Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1973.
8. Aničas, Jonas. *Klerikalinis visuomenės sekuliarizacijos proceso interpretavimas lietuvių buržuazinės emigracijos spaudoje 1945–1972*. Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1974.
9. Aničas, Jonas. *Lietuvių buržuazinės emigracijos klerikaliųjų sluoksnių pozicijos karo ir taikos klausimais 1945–1973 m.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1974.
10. Aničas, Jonas. *Lietuvių klerikalinė emigracija ir reakciniai kapitalistinių šalių režimai 1945–1975 m.* Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1976.
11. Aničas, Jonas. *Lietuvių klerikalinė emigracija ir „Šaltojo karo“ institucijos 1945–1975 m.* Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1977.
12. Anykštėnų biografijų žinynas. „Jonas Karvelis.“ Anykštėnai. Žiūrėta 2023 balandžio 20 d. <https://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=698>.
13. Ankrava, Arta. „From Displaced Persons to Exiles: Nationalism, Anti-Communism, and the Shaping of Latvian American Diaspora.“ Daktaro disertacija, University of Minnesota, 2016.
14. Anušauskas, Arvydas. *KGB Lietuvoje: slaptosios veiklos bruožai*. Vilnius: asociacija „Atvažiavo meška“, 2008.
15. Anušauskas, Arvydas. *KGB. Visiškai slapta*. Vilnius: Versus aureus, 2015.

16. Atamukas, Solomonas. *Buržuazinių emigrantų koncepcijų Lietuvos TSR istorijos klausimais kritika: [str. rinkinys]*. Vilnius: Mokslas, 1986.
17. Babiracki, Patryk, ir Kenyon Zimmer. „Cold War Crossings: International Travel and Exchange across the Soviet Bloc, 1940s–1960s.“ *The American Historical Review* 120, nr. 1 (2015): 383. <https://doi.org/10.1093/ahr/120.1.383b>.
18. Bagušauskas, Juozapas R. „Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais.“ *Genocidas ir rezistencija* 10, nr. 2, 2001: 63–88. <http://www.genocid.lt/Leidyba/10/juozapas.htm>.
19. Balys, John P. „The American Lithuanian Press.“ *Lituanus* 22, nr. 1 (1976): 42–53.
20. Barghoorn, Frederick C. *Soviet Foreign Propaganda*. Princeton: Princeton University Press, 1964. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt183pwmc>.
21. Barthes, Roland. „Atvaizdo retorika“ kn. *Baltos lankos tekstai ir interpretacijos*, 55–74. Vilnius: Baltos lankos, 2003.
22. Barthes, Roland. *Elements of Semiology*. London: Macmillan, 1968.
23. Bartusevičius, Vincas. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje, 1945–1951*. Vilnius: Versus aureus, 2012.
24. Basdogan, Merve, Ozdogan Zulfukar, ir Curtis J. Bonk. „Understanding the Diverse Field of 'Educational Technology' as Revealed in Twitter Job Postings: Encoding/Decoding Approach.“ *Qualitative Report* 25, nr. 8 (2020): 2044–66. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2020.4457>.
25. Baumann, Mario. „‘Propaganda Fights’ and ‘Disinformation Campaigns’: The Discourse on Information Warfare in Russia-West Relations.“ *Contemporary Politics* 26, nr. 3 (2020): 288–307. <https://doi.org/10.1080/13569775.2020.1728612>.
26. Berg, Jerome S. *Broadcasting on the Short Waves, 1945 to Today*. North Carolina: McFarland, 2008.
27. Bimba, Antanas. *Kas tie fašistai?: Jų tikslai ir jų siautėjimas Lietuvoje ir kitur*. Brooklyn, New York: Laisvė, 1927.
28. Bimba, Antanas. *Klesti Nemuno kraštas: Lietuva, 1945–1967*. Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijos leidinys, nr. 78. Brooklyn, New York: Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugija, 1967.
29. Blynaitė, Laura, Vida Kneitienė, Eglė Pacevičienė, Ona Pečiulienė, Indrė Stankevičienė, ir Gintarė Viselgienė. *Lietuvos radijas, 1926–2016: faktai, kūrėjai, laidos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016.
30. Bobrovnikov, Vladimir. „Islamic Discourse of Visual Propaganda in the Interwar Soviet Orient (1918–1940).“ *Islamology* 7, nr. 2 (2017): 53–73. <http://dx.doi.org/10.24848/ismlg.07.2.03>.

31. Brier, Robert. „Broadening the Cultural History of the Cold War: The Emergence of the Polish Workers' Defense Committee and the Rise of Human Rights.“ *Journal of Cold War Studies* 15, nr. 4 (2013): 104–27. https://doi.org/10.1162/JCWS_a_00396.
32. Bryman, Alan. *Social Research Methods*, 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2012.
33. Broudy, Daniel, ir Darwin Hoop. „Messianic Mad Men, Medicine, and the Media War on Empirical Reality: Discourse Analysis of Mainstream COVID-19 Propaganda.“ *International Journal of Vaccine Theory, Practice, and Research* 2, nr. 1 (2021): 1–24. <https://doi.org/10.56098/ijvtp.v2i1.22>.
34. Bučinskytė, Ilona. „Skirtingų emigracijos bangų JAV lietuvių katalikų identiteto žymės: lietuvių kalba ir katalikybė.“ *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, nr. 1 (2006): 52–8.
35. Burinskaitė, Kristina. „KGB kova su antisovietinėmis apraiškomis Lietuvoje ir išeivijoje: žmonių kompromitavimas.“ *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 19 (2007): 113–23.
36. Burinskaitė, Kristina. „KGB kova su išeivija ideologinėmis ir propagandinėmis priemonėmis XX a. devintajame dešimtmetyje.“ *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (2008): 89–93. <http://genocid.lt/centras/lt/660/a/>.
37. Burinskaitė, Kristina. „KGB propagandinės akcijos prieš politinę lietuvių išeivijos veiklą XX a. septintajame-devintajame dešimtmečiais.“ *Genocidas ir rezistencija*, nr. 25 (2009): 62–76.
38. Burinskaitė, Kristina. „Spaudos vaidmuo KGB planuose prieš lietuvių išeiviją 7-9 dešimtmečiuose.“ *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos* 27, nr. 1 (2010): 114–21.
39. Burinskaitė, Kristina. „Veidu į Lietuvą“ programos vaidmuo KGB veiklos prieš „Santara-Šviesą“ planuose.“ *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (2010): 106–23.
40. Burinskaitė, Kristina. „LSSR KGB ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m.“ *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1 (2011): 99–116.
41. Burinskaitė, Kristina. „Laisvojo pasaulio dezinformavimas.“ Sovietcase. Žiūrėta 2021 m. gegužės 5 d. <http://sovietcase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/K.-Burinskaites-tyrimas.pdf>.
42. Burneikienė, Genovaitė. *Žurnalistikos enciklopedija*. Vilnius: Pradai, 1997.
43. Butkus, Edvinas. „Lietuvos radijo laidų užsieniui anglų k. istorija“ (1965 m. kovo 8d.–1980 m. kovo 8 d.) Diplominis darbas, 1980, F85, diplominių darbų rinkinys.

44. Cartwright, Lisa, ir Marita Sturken. „Practices of Visual Culture Pedagogy.“ Kn. *A Concise Companion to Visual Culture*, sud. Joan Saab, Aubrey Anable, Catherine Zuromskis, 9–19. Wiley-Blackwell, 2021.
45. Charlton L. Thomas, Lois E. Myers, ir Rebecca Sharpless. *History of Oral History: Foundation and Methodology*. AltaMira Press, 2007.
46. Cidzikaitė, Dalia, Laima Petrauskas VanderStoep, ir Dalia Stakytė Anysienė. *Manėm, kad greit grįšim: 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarus 1940–1944 m.* Vilnius: Aukso žuvys, 2014.
47. Crabtree, Benjamin F., ir William L. Miller. „Doing Qualitative Research“. Kn. *Annual North American Primary Care Research Group Meeting, 19th, gegužė, 1989, Quebec, PQ, Canada*. Sage Publications, Inc, 1992.
48. Craig, Robert T. „Communication Theory as a Field“. *Communication Theory* 9, nr. 2 (1999): 119–61. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.1999.tb00355.x>.
49. Cull, Nicholas J., ir Theo Mazumdar B. „Propaganda and the Cold War.“ Kn. *The Routledge Handbook of the Cold War*, sud. Artemy Kalinovsky M. ir Craig Daigle. Abingdon: Routledge, 2014.
50. Čiubrinkas, Vytis. „Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 16, nr. 2 (2005): 41–54.
51. Dapkutė, Daiva. „Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6-9 dešimtmetyje.“ *Istorija: Mokslo darbai*, nr. 47 (2001): 34–47.
52. Dapkutė, Daiva. „Akiračių“ ryšiai su okupuota Lietuva.“ *OIKOS: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, nr. 7 (2009): 95–113.
53. Dapkutė, Daiva. „Jonas Šliūpas Amerikos lietuvių ideologinių kovų verpetuose.“ *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, nr. 12 (2011): 107–19.
54. Dapkutė, Daiva. „Lietuvos nepriklausomybės talka (LNT): tarp opozicijos VLIK’ui kūrimo ir naujų politinės veiklos metodų paieškos.“ *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, nr. 21 (2016): 29–42.
55. Dapkutė, Daiva. „Propagandinis karas“ išeivijos spaudoje sovietmečiu.“ *OIKOS: Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 22, nr. 2 (2016): 87–98. <https://doi.org/10.7220/2351-6561.22.7>.
56. Dapkutė, Daiva, ir Dalia Kuizininė. *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m.* Vilnius: Versus aureus, 2010.

57. Dapkutė, Daiva, ir Ilona Bučinskytė. „Lietuvių išeivijos katalikų ir liberalų ideologinių srovių archyvinis paveldas: aktualumas ir prieinamumas.“ *Knygotyra*, nr. 50 (2015): 21–37. <https://doi.org/10.15388/kn.v50i0.7910>.
58. Davis, Helen. *Understanding Stuart Hall*. 1st ed. London: SAGE Publications, 2004.
59. Dewi, Elfrida K. „Connecting Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Past, Present, Future.“ *Language and Literature* (2018).
60. Durham, Gigi M., ir Douglas Kellner M. sud. *Media and Cultural Studies: Keywords. Revised Edition*. Wiley-Blackwell, 2009.
61. Ebim Matthew A., ir John N. Tanyi, „A Discourse Study of the Nigerian Army and Boko Haram Counter-Propaganda Rhetoric“, *NDUÑQDE* 17, nr. 1, (2020), 101–14. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3956361>.
62. Ebon, Martin. *The Soviet Propaganda Machine*. New York: McGraw-Hill, 1986.
63. Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993.
64. Ėmužienė, Ina. „Amerikos lietuvių bendruomenės audiovizualinės žiniasklaidos raida 1944–1990.“ Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2018.
65. Espiritu, Flores B. „Transnational Audience Reception as a Theater of Struggle: Young Filipino Women’s Reception of Korean Television Dramas.“ *Asian Journal of Communication* 21, nr. 4 (2011): 355–72. <https://doi.org/10.1080/01292986.2011.580852>.
66. Fairclough, Norman. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 2003.
67. Fairclough, Norman. *Media Discourse*. London: Bloomsbury Academic, 2010.
68. Fairclough, Norman. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London; New York: Routledge, 2013.
69. Foucault, Michel. *Diskurso tvarka: inauguracinė paskaita Collège de France, perskaityta 1970 metų gruodžio 2 dieną*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
70. Fuchs, Christian. „A Marxist-Humanist perspective on Stuart Hall’s Communication theory.“ *Theory and Society* 52, nr. 6 (2023): 995–1029, <https://doi.org/10.1007/s11186-023-09524-5>.
71. Gaidys, Antanas. *Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje: socialinės, politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo pasaulinio karo*. Vilnius: Mintis, 1978.

72. Gailienė, Danutė. *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*. Vilnius: Tyto Alba, 2021.
73. Gerstein, Linda Groves, ir Richard Stites. „Culture and Entertainment in Wartime Russia.“ *Slavic and East European Journal*, nr. 41 (1997): 180.
74. Gienow-Hecht, Jessica. „‘How good are we?’ culture and the Cold War.“ *Intelligence and National Security* 18, nr. 2 (2003): 269–82. doi: 10.1080/02684520412331306850.
75. Ginsburgs, George. „The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917–1956.“ *American Journal of International Law* 51, nr. 2 (1957): 325–61. <https://doi.org/10.2307/2195710>.
76. Girkontaitė, Agnė. „Struktūros ir veikėjo santykis diskurso analizėje.“ *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, nr. 42 (2018): 45–72. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2018.12167>.
77. Gončaras, Povilas. „Kuo skiriasi kartieji pipirai ir šmeižtas“. *Kauno aidas*, nr. 2 (1989 sausio 26).
78. Grieves, Kevin. „Cold War Journalism as Threat: Shielding Against Foreign Media Content.“ Kn. *Cold War Journalism: Between Cold Reception and Common Ground*, sud. Kevin Grieves, 31–53. Cham: Palgrave Macmillan, 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-65640-9_3.
79. Grigaliūnas, Modestas. „Naujųjų medijų ir populiariosios kultūros šiuolaikinėje propagandoje tyrimai: teorinės ir metodologinės prielaidos.“ *Inter-studia humanitatis*, nr. 9 (2009): 66–83.
80. Gudkov, L. D. „'Soviet Man' in the Sociology of Iurii Levada.“ *Sociological Research* 47, nr. 6 (2008): 6–28.
81. Hall, Stuart. „Reflections upon the encoding/decoding model: An interview with Stuart Hall.“ Kn. *Viewing, reading, listening: Audiences and cultural reception*, sud. Jon Cruz ir Justin Lewis Boulder, 253–74. CO: Westview Press, 1994.
82. Hall, Stuart. *Encoding and Decoding in the Television Discourse*. Birmingham: University of Birmingham, Centre for Contemporary Cultural Studies, 1973.
83. Halliday, Michael, Alexander Kirkwood. „Language as Social Semiotic.“ Kn. *The Discourse Studies Reader*, sud. Johannes Angermüller, Dominique Maingueneau ir Ruth Wodak, 263–72. Amsterdam: John Benjamins, 2014.
84. Hiden, John, Vahur Made, ir David Smith J. *The Baltic Question during the Cold War*. Routledge, 2008.
85. „Totalitarian Propaganda as Discourse: A Comparative Look at Austria and France in the Fascist Era.“ Kn. *Totalitarian Communication: Hierarchies,*

- Codes and Messages*, sud. Kirill Postoutenko, 197–216. Bielefeld: transcript Verlag, 2010. <https://doi.org/10.1515/9783839413937-009>.
86. Hazan A. Baruch, sud., *Soviet Propaganda*. New York: Routledge, 1976. <https://doi.org/10.4324/9781351319089>.
 87. Horkheimer, Max, ir Theodor Adorno W. *Apšvietos dialektika: filosofiniai fragmentai*. Vilnius: Margi raštai, 2006.
 88. Yow, Valerie. „Interviewing techniques and strategies.“ Kn. *The Oral History Reader*, sud. Robert Perks, Alistair Thomson, 153–78. Routledge, 2015.
 89. Yurchak, Alexei. *Everything Was Forever, until It Was No More: The Last Soviet Generation*. 1st ed. Princeton: Princeton University Press, 2005.
 90. Ivanauskas, Vilius. *Įrėmintą tapatybę: Lietuvos rašytojai tautų draugystės imperijoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
 91. Jaipal-Jamani, Kamini. „Assessing the Validity of Discourse Analysis: Transdisciplinary Convergence.“ *Cultural Studies of Science Education* 9, nr. 4 (2014): 801–7. <https://doi.org/10.1007/s11422-013-9567-7>.
 92. Janeliūnas, Tomas, ir Raimundas Lopata. *Šaltasis karas: tarptautinė sistema ir Europos politika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
 93. Januitis, Jonas. *Užvakar Ir šiandien: 35 metai eterio tarnyboje*. Vilnius: Rosma, 1998.
 94. Januta, Donatas. *Lietuviški takai: rašiniai apie šiandienos ir praeities Lietuvą ir lietuvius*. Vilnius: Petro Ofsetas, 2015.
 95. Jaskulowski, Krzysztof, ir Adrianna Surmiak. „Social Construction of the Impact of Euro 2012: A Wrocław Case Study.“ *Leisure Studies* 35, nr. 5 (2016): 600–15. <https://doi.org/10.1080/02614367.2015.1037790>.
 96. Javadi, Mostafa, Zarea Koroush. „Understanding Thematic Analysis and Its Pitfalls.“ *Journal of Client Care* 1, nr. 1 (2016): 33–9.
 97. Javadi, Seyed Ali. „Propaganda Techniques: A Discourse Analysis of Resalat and Etemad-E Melli Editorials.“ *Daktaro disertacija, University of Malaya*, 2017.
 98. Johnston, Gordon. „Revisiting the Cultural Cold War.“ *Social History* 35, nr. 3 (2010): 290–307. <http://www.jstor.org/stable/27866662>.
 99. Jokonytė, Loreta. „Ieškant neužrašyto – sakytinė istorija literatūros tyrimuose.“ Kn. *Nevienareikšmės situacijos: pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sud. Rimantas Kmita, 17–30. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.

100. Jokubka, Stasys J. *Tėvų žemė: įspūdžiai*. Čikaga: leidėjas nenustatytas, 1971.
101. Jokubka, Stasys J. *Iš mano gyvenimo knygos*. Vilnius: Mintis, 1988.
102. Jørgensen, Marianne W., ir Louise Phillips. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage, 2002.
103. Jowett, Garth S., ir Victoria O'Donnell. *Propaganda & Persuasion*. Sage Publications, 2018.
104. Juodis, Darius. *Šiapus ir anapus kordono: sovietų saugumo veikla prieš lietuvių išeiviją 1945–1991 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
105. Kardelis, Kęstutis. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: edukologija ir kiti socialiniai mokslai*, 6-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
106. Karlonas, Pranas. „Dienoraštis“. Rasyk. Žiūrėta 2023 m. kovo 23 d. <https://www.rasyk.lt/dienorastis/vartotojai/18098.510.html>.
107. Khachatryan, Syuzanna. „Critical Discourse Analysis of Russian LGBT Law and its Propaganda in Russian Media.“ Nenustatyta, (2013).
108. Kęstutis Kirtiklis. „Komunikacijos samprata šiuolaikinėje filosofijoje.“ Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
109. Krabbendam, Hans, ir Giles Scott-Smith, sud. *The Cultural Cold War in Western Europe, 1945–60*. 1st ed. Routledge, 2004, <https://doi.org/10.4324/9780203485811>.
110. Kramer, Mark. „Ideology and the Cold War.“ *Review of International Studies* 25, nr. 4 (1999): 539–76. <http://www.jstor.org/stable/20097622>.
111. Kraujelis, Ramojus. *Lietuva Vakarų politikoje: Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940–1953 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
112. Kučas, Antanas. *Amerikos lietuvių istorija*. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1971.
113. Kupetytė, Rūta. „The Transformation of Radio Journalists’ Strategies in Soviet Lithuania“. *Styles of Communication* 13, nr. 1 (2021). <https://doi.org/10.31178/SC.13.1.03>.
114. Kupetytė, Rūta. „Veikimo strategijų kaita sovietiniame radijo lauke: Lietuvos TSR radijo atvejis, 1980–1990 m.“ Magistro darbas, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2018.
115. Laikūnas, Aleksas. *Dirva. 70-ies metų sukakties apžvalginis leidinys 1915–1985*. Chicago, Illinois: Vi-Vi spaustuvė, 1985.
116. Lasch, Christopher. „The Cultural Cold War.“ *Nation*, 1967, 198–212.
117. Lasswell, Harold D. „The Structure and Function of Communication in Society.“ *The Communication of Ideas* 37, nr. 1 (1948): 136–39.

118. Lavinskas, Pranas. *Amerikos lietuvių laikraščiai, 1879–1955*. New York: F. J. Lavinskas, 1956.
119. Lietuvos Respublikos akademinės etikos ir procedūrų kontrolierius, *Isakymas dėl atitikties mokslinių tyrimų etikai vertinimo gairių tvirtinimo*, Nr. V-60, Vilnius, 2020,
<https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1a13d0423daf11ec99bbc1b08701c7f8?jfwid=18ynyncwat>. Žiūrėta 2023 sausio 3 d.
120. Lincoln, Yvonna S., ir Egon G. Guba. *Naturalistic Inquiry*. Sage, 1985.
121. Littlejohn, Stephen W., Karen A. Foss, ir John G. Oetzel. *Theories of Human Communication*, 11th ed. Long Grove Illinois: Waveland Press, 2017.
122. Lovell, Stephen. „Broadcasting Bolshevik: The Radio Voice of Soviet Culture, 1920s–1950s.“ *Journal of Contemporary History* 48, nr. 1 2013: 78–97. <https://doi.org/10.1177/0022009412461817>.
123. Lovell, Stephen. *Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio, 1919–1970*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
124. Lucas, Scott W. „Beyond Diplomacy: Propaganda and the History of the Cold War“. Kn. *Cold-War Propaganda in the 1950s*, sud. G. D. Rawnsley, 11–30. London: Palgrave Macmillan, 1999.
https://doi.org/10.1007/978-1-349-27082-8_2.
125. Lukoševičius, Jonas. *Reemigrantai*. Vilnius: Gintaras, 1971.
126. Lukoševičius, Jonas. *Kolumbo rate ir už jo: (amerikietiški žurnalisto užrašai)*. Vilnius: Mintis, 1982.
127. Manning, Martin J., ir Clarence R. Wyatt. *Encyclopedia of Media and Propaganda in Wartime America*. Santa Barbara, Calif: ABC-CLIO, 2011.
128. Margeris, Algirdas, ir Stasys Jokubka J. *Lietuva šiandien*. Čikaga: Vilnis, 1960.
129. Margeris, Algirdas. *150 Dienų Tarybų Lietuvoje*. Čikaga: Vilnis, 1961.
130. Martínez Guillem, Susana, ir Christopher M. Toulas. „Critical Discourse Studies and/in Communication: Theories, Methodologies, and Pedagogies at the Intersections.“ *The Review of Communication* 18, nr. 3 (2018): 140–57. <https://doi.org/10.1080/15358593.2018.1480793>.
131. Mažeikis, Gintautas. „Kairysis sąmoningumas ir klasinės sąmonės likimas.“ *Darbai ir dienos*, nr. 59 (2013): 93–117.
132. Mažeikis, Gintautas. *Propaganda ir simbolinis mąstymas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.
133. McQuail, Denis. *McQuail's Mass Communication Theory*, 6th ed. Los Angeles: Sage, 2012.

134. Michelsonas, Stasys. *Lietuvių išeivija Amerikoje (1868–1961)*. Boston: Keleivis, 1961.
135. Mikkonen, Simo. „Mass Communications as a Vehicle to Lure Russian Émigrés Homeward.“ *Journal of International & Global Studies* 2, nr. 2 (2011): 44–61.
<https://digitalcommons.lindenwood.edu/jigs/vol2/iss2/3/>.
136. Mikkonen, Simo. „Exploiting the Exiles: The Soviet Emigration in US Cold War Strategy.“ *Journal of Cold War Studies* 14, nr. 2 (2012): 98–127. <https://www.jstor.org/stable/26923787>.
137. Mikkonen, Simo. „Not by Force Alone: Soviet Return Migration in the 1950s.“ Kn. *Coming Home? Vol. 1: Conflict and Return Migration in the Aftermath of Europe's Twentieth-Century Civil Wars*, sud. Sarah Gemie ir Steven Soo, 183–200. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2013.
138. Mikkonen, Simo. „To Control the World's Information Flows – Soviet Cold War Broadcasting.“ Kn. *Airy Curtains in the European Ether: Broadcasting and the Cold War*, sud. Alexander Badenoch, Andreas Fickers, ir Christian Henrich-Franke, 241–69. Baden-Baden, Saksa: Nomos Verlagsgesellschaft, 2013.
139. Mikkonen, Simo. „Giving a Lesson in History: Soviet Attempts to Manipulate Estonian Émigré Communities“ kn. *Historical Memory versus Communist Identity*, sud. Meelis Saueauk, 71–88. Tartu: University of Tartu Press, 2014 <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/33306>.
140. Mikkonen, Simo. „Changing Dynamics: From International Exchanges to Transnational Musical Networks“ kn. *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange*, sud. Dina Fainberg ir Artemy Kalinovsky M. 163–84. Lanham: Lexington Books, 2016.
141. Mikkonen, Simo ir Pekka Suutari. *Music, Art and Diplomacy: East-West Cultural Interactions and the Cold War*. Routledge, 2017.
142. Misiūnas, Remigijus. *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.* Vilnius: Versus aureus, 2004.
143. Misiūnas, Remigijus. *Lietuva prieš LTSR: 1945–1952*. Vilnius: Bonus Animus, 2010.
144. Mizarienė, Ieva. *Jaudinantys susitikimai*. Vilnius: Mintis, 1965.
145. Morley, David G. *The Nationwide Audience. Structure and Decoding* London: British Film Institute, 1980.
146. Mukaitė, Gabija. „Sovietinės Lietuvos vaizdiniai išeivijai (1959–1990).“ *Vilniaus universiteto istorijos fakulteto studentų mokslo darbai*, (2021), 125–44. <https://www.zurnalai.vu.lt/open-series/article/view/30544>.

147. Nadzhafov, Dzhangir G. „The Beginning of the Cold War between East and West: The Aggravation of Ideological Confrontation.“ *Cold War History* 4, nr. 2 (2004): 140–74. <https://doi.org/10.1080/14682740412331391845>.
148. Nagorski, Zygmunt. „Soviet International Propaganda: Its Role, Effectiveness, and Future.“ *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 398, nr. 1 (1971): 130–39. <https://doi.org/10.1177/000271627139800115>.
149. Nashiroh, Tsalits Syafa'atun. „Propaganda Message Constructions in The Great Hack Movie: A Multimodal Discourse Analysis“. Doktoro disertacija, Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim, 2021.
150. Nowak, Jakub. „Internet Meme as Meaningful Discourse: Towards a Theory of Multiparticipant Popular Online Content.“ *Central European Journal of Communication* 9, nr. 16 (2016): 73–89. [https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.1\(16\).5](https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.1(16).5).
151. Oddo, John. *The Discourse of Propaganda: Case Studies from the Persian Gulf War and the War on Terror*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 2018.
152. Osgood, Kenneth A. „Hearts and Minds: The Unconventional Cold War.“ *Journal of Cold War Studies* 4, nr. 2 (2002): 85–107. <https://www.jstor.org/stable/26925184>.
153. Pathak-Shelat, Manisha, ir Kiran Bhatia V. „Young People as Global Citizens: Negotiation of Youth Civic Participation in Adult-Managed Online Spaces.“ *Journal of Youth Studies* 22, nr. 1 (2019): 87–107. <https://doi.org/10.1080/13676261.2018.1483074>.
154. Paxton, John. *The Statesman's Year-Book 1985–86*. London: Maxmillan Press, 1985.
155. Pechatnov, Vladimir. „Exercise in Frustration: Soviet Foreign Propaganda in the Early Cold War, 1945–47.“ *Cold War History* 1, nr. 2 (2001): 1–27. <https://doi.org/10.1080/713999921>.
156. Pečiulis, Žygintas. „Sovietinės televizijos diskurso daugialypumas: oficialumo ir nuoširdumo drama.“ *Informacijos mokslai*, nr. 67 (2013): 113–28. <https://doi.org/10.15388/Im.2013.0.1588>.
157. Pečiulis, Žygintas. *Bokštą gaubianti paslaptis: TV medijos radimasis Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.
158. Péteri, György. „Nylon Curtain — Transnational And Transsystemic Tendencies In The Cultural Life Of State-Socialist Russia And East-Central Europe.“ *Slavonica* 10, nr. 2 (2004): 113–23. <https://doi.org/10.1179/sla.2004.10.2.113>.

159. Petrauskaitė, Danutė. „Propagandinis „Tėviškės“ draugijos vaidmuo sovietmečiu plėtojant kultūrinius ryšius su išeivija.“ *Res Humanitariae*, 22 (2021): 270–90. <https://doi.org/10.15181/rh.v22i0.1633>.
160. Piirimäe, Kaarel. „Tugev Balti natsionalistlik keskus“ ning Nõukogude välispropaganda teel sõjast rahuaega ja külma sõtta [Abstract: "The strong Baltic nationalistic centre" and Soviet foreign propaganda: from war to peace and toward the Cold War].“ *Ajalooline Ajakiri: The Estonian Historical Journal*, nr. 4 (2018), 305–36.
161. Pleikys, Rimantas. *Jamming*. Vilnius: R. Pleikys, 1998.
162. Ponce de Leon ir Inez Z. „Of Warnings and Waiting: An Examination of the Path of Information for Two Communities Hit by Typhoon Haiyan.“ *Journal of Risk Research* 23, nr. 5 (2020): 598–612. <https://doi.org/10.1080/13669877.2019.1592212>.
163. Poprawa, Marcin. „Propaganda as a Weapon and a Tool of Totalitarian Power: The Image of the Concept in the Common Discourse of the War and Occupation Years 1939–1945.“ *Język a Kultura* 27 (2017): 177–211. <https://doi.org/10.19195/1232-9657.27.12>.
164. Poulakidakos, Stamatis, ir Antonis Armenakis. „Propaganda in Greek Public Discourse. Propaganda Scales in the Presentation of the Greek MoU-Bailout Agreement of 2010.“ *Revista de Stiinte Politice*, nr. 41 (2014): 126–140.
165. Prechner, L. J. *Propagational Factors in Short-wave Broadcasting*. British Broadcasting Corporation, 1962.
166. Procter, James. *Stuart Hall*. Routledge, 2004.
167. Prūseika, Leonas. *Atsiminimai ir dabartis*. Chicago, Illinois: Vilnės Spauda, 1956.
168. Putinaitė, Nerija. *Skambantis molis: dainų šventės ir Justino Marcinkevičiaus trilogija kaip sovietinio lietuviškumo ramsčiai*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis židinys–Aidai, 2019.
169. Radzilowski, John. „Introduction Ethnic Anti-Communism in the United States.“ Kn. *Anti-Communist Minorities in the U. S.: Political Activism of Ethnic Refugees*, sud. Ieva Zake, 1–22. New York: Palgrave Macmillan US, 2009. https://doi.org/10.1057/9780230621596_1.
170. Rakauskas, Rytis. „Sovietų propaganda užsienio lietuviams: Lietuvos radijo programa anglų kalba.“ *Magistro darbas*, Vilniaus Universitetas, 2011.
171. Ramonaitė, Ainė, sud. *Nematoma sovietmečio visuomenė*. Vilnius: Naujasis židinys–Aidai, 2015.

172. Rastenis, Vincas. *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos: Straipsnių rinkinys*. Vilnius: Versus aureus, 2004.
173. Remienė, Marija, ir Audronė Škiudaitė V. *Draugui – 100: už tikėjimą ir lietuviybę*. Vilnius: Lietuvių katalikų spaudos draugija, 2009.
174. Richardson, John E., ir Monica Colombo. „Continuity and Change in Anti-Immigrant Discourse in Italy: An Analysis of the Visual Propaganda of the Lega Nord.“ *Journal of Language and Politics* 12, nr. 2 (2013): 180–202. <https://doi.org/10.1075/jlp.12.2.02ric>.
175. Rinn, Michael. „The Sublime in Hate Propaganda on the Internet—A Critical Discourse Analysis.“ *REDIS* 8 (2019): 140–55. <https://hal.science/hal-03007888>.
176. Ritchie, Donald A. *Doing Oral History*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
177. Rodrigues, Usha M., Michael Niemann, ir Yin Paradies. „Representation of News Related to Culturally Diverse Population in Australian Media.“ *Journalism* 22, nr. 9 (2021): 2313–31. <https://doi.org/10.1177/1464884919852884>.
178. Roiphe, Rebecca, ir Doni Gewirtzman. „Behind the Nylon Curtain: Social Cohesion, Law, and the Disaggregation of American Culture.“ *Touro Law Review* 32, nr. 1 (2016): 63–81. <https://digitalcommons.tourolaw.edu/lawreview/vol32/iss1/6>.
179. Romerstein, Herbert. „Disinformation as a KGB Weapon in the Cold War.“ *The Journal of Intelligence History* 1, nr. 1 (2001): 54–67. <https://doi.org/10.1080/16161262.2001.10555046>.
180. Roth-Ey, Kristin. *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War*. London: Cornell University Press, 2011.
181. Roth-Ey, Kristin, ir Larissa Zakharova. „Foreword: Communications and Media in the USSR and Eastern Europe.“ *Cahiers Du Monde Russe* 56, nr. 2–3 (2015): 273–90. <https://doi.org/10.4000/monderusse.8182>.
182. Roth-Ey, Kristin. „How Do You Listen to Radio Moscow? Moscow's Broadcasters, 'Third World' Listeners, and the Space of the Airwaves in the Cold War.“ *The Slavonic and East European Review* 98, nr. 4 (2020): 712–41. <https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.98.4.0712>.
183. Salkind, Neil J. *Encyclopedia of Research Design*, vol. 1. Sage, 2010.
184. Sasongko, Galih S. ir Dwi Andaninggar R. „A Critical Discourse Analysis: Social Propaganda in English Joke Memes.“ *SALIENCE: English Language, Literature, and Education* 1, nr. 1 (2021): 1–8.
185. Saunders, Stonor F. *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*. New York: New Press, 2013.

186. Savickis, Jurgis. „Velnio šeinė katarinka“. Kn. *Raštai, t. I*. Vilnius: Vaga, 1990.
187. Schröder, Christian K. „Making sense of audience discourses: Towards a multidimensional model of mass media reception.“ *European Journal of Cultural Studies* 3, nr. 2 (2000): 233–58. <https://doi.org/10.1177/136754940000300>.
188. Scott, David W. „Mormon 'Family Values' versus Television: An Analysis of the Discourse of Mormon Couples Regarding Television and Popular Media Culture.“ *Critical Studies in Media Communication* 20, nr. 3 (2003): 317–33. <https://doi.org/10.1080/07393180302776>.
189. Shannon, Elwood C. „A Mathematical Theory of Communication“. *The Bell System Technical Journal* 27, nr. 3 (1948): 379–423.
190. Skirius, Juozas. „JAV lietuvių ideologinių srovių suartėjimas 1940.06.15–10.15: Lietuvai gelbėti tarybos įkūrimas.“ *Istorija* 87, nr. 3 (2012): 25–38.
191. Skirius, Juozas. *JAV lietuvių darbai Lietuvai 1918–2018 metais*. Vilnius: Savas takas ir Ko; Čikaga: JAV lietuvių „Draugo fondas“, 2018.
192. Smith, Don D. „Some Effects of Radio Moscow's North American Broadcasts.“ *Public Opinion Quarterly* 34, nr. 4 (1970): 539–51. <https://doi.org/10.1086/267839>.
193. Snyder, Hannah. „Literature Review as a Research Methodology: An Overview and Guidelines.“ *Journal of Business Research* nr. 104 (2019): 333–39. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>.
194. Spencer-Bennett, Joe. „The Ministry of Information and the Linguistic Design of Britain's World War II Propaganda: What Archival Documents Can Tell Us About Political Discourse.“ *Discourse & Society* 31, nr. 3 (2020): 329–47. <https://doi.org/10.1177/0957926519889125>.
195. Stanevičiūtė, Rūta, Danutė Petrauskaitė, ir Vita Gruodytė, sud. *Nailono uždanga: lietuvių muzikų užsienio korespondencija 1945–1990*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018.
196. Stanevičiūtė, Rūta, Danutė Petrauskaitė, ir Vita Gruodytė, sud. *Nailono uždanga: Šaltasis karas, tarptautiniai mainai ir lietuvių muzika*. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2018.
197. Streikus, Arūnas. „Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas.“ *Lietuvos istorijos studijos*, 20 (2007): 42–63.
198. Streikus, Arūnas. *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Naujasis židinys–Aidai, 2018.

199. Streikus, Arūnas. „Kas tildė modernizmą? Apie dailės lauko ypatumus sovietiniuose Vakaruose.“ *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 95 (2019): 14–28.
200. Stundžė, Lijana, ir Giedrė Rutkauskaitė. „Moterų sakytinė istorija: komunikacinis aspektas“. *Informacijos mokslai*, nr. 68 (2014): 63–76. <https://doi.org/10.15388/Im.2014..3920>.
201. Šimkūnas, Antanas. „Archyvas: Iš Lietuvos radijo istorijos: Pirmasis mūsų radijo tiltas 'Vilnius – Milvokis'“. *Lietuvos žurnalistų sąjunga*. Žiūrėta 2023 balandžio 25 d. http://www.lzs.lt/lt/naujienos/radijas/archive/is-lietuovs-radijo-istorijos-p-irmasis-musu-radijo-tiltas-vilnius-milvokis.html?fbclid=IwAR2cIeVxC0xycwKiG_jltxR_NTH16J5lIKx1D4OARC-z12B0kqCAp1CHDs.
202. Šniukas, Domas. „ELTA,“ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Žiūrėta 2023 kovo 3 d. <https://www.vle.lt/straipsnis/elta/>.
203. Štikelis, Stasys. *Tarybų Lietuvos televizija ir radijas 1979 metais*. Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1980.
204. Štikelis, Stasys. *Televizija, radijas, visuomenė: TVR politinės informacijos efektyvumo problemų sociologinio tyrimo medžiaga*. Vilnius: leidėjas nenustatytas, 1980.
205. Štikelis, Stasys. *Televizija ir radijas: vakar, šiandien, rytoj: medžiaga lektoriui*. Vilnius: Žinija, 1982.
206. Štikelis, Stasys. *Radijas ir televizija: informacinis žinynas*. Vilnius: Lietuvos TSR valstybinis televizijos ir radijo komitetas, 1983.
207. Taylor, Philip M. „'Munitions of the Mind': A Brief History of Military Psychological Operations.“ *Place Branding and Public Diplomacy* 3, nr. 3 (2007). <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.6000064>.
208. Tromly, Benjamin. *Cold War Exiles and the CIA*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
209. Usman, Jarjani. „The Discourse of Propaganda in Traveloka's YouTube Advertising Videos.“ *Indonesian Journal of EFL and Linguistics* 5, nr. 1 (2021): 175–94. <https://doi.org/10.21462/ijefl.v5i1.235>.
210. Vaiseta, Tomas. *Nuobodulio visuomenė: kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija: Naujasis židinys–Aidai, 2014.
211. Vaišnys, Andrius. *Žurnalistikos potvynis: Lietuvos žiniasklaidos sistemos kaita 1986–1990*. Vilnius: Vaga, 2020.
212. *Vilnis ir vilniečiai: 65 Metai Čikagos lietuvių darbininkų laikraščiu*. Čikaga, Illinois: Vilnius: Vilnis; „Tėviškės“ draugija: Mintis, 1985.

213. Vinogradnaitė, Inga, Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, Jogilė Ulinskaitė, ir Rytė Kukulskytė. *Sąsąjtinė istorija kaip sovietmečio tyrimo metodas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.
214. Visuotinė lietuvių enciklopedija. „Baltic Review“, VLE. Žiūrėta 2022 m. balandžio 6 d. <https://www.vle.lt/straipsnis/baltic-review/>.
215. Visuotinė lietuvių enciklopedija. „Welleso deklaracija“. VLE. Žiūrėta 2022 m. birželio 5 d. <https://www.vle.lt/straipsnis/welleso-deklaracija/>.
216. Walton, Douglas, sud. „Propaganda“. Kn. *Media Argumentation: Dialectic, Persuasion and Rhetoric*, 91–126. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511619311.004>.
217. Wang, Qing, ir Xiaorong Zhang. „A Multimodal Discourse Analysis of a Propaganda Image – Taking the Official Homepage of One Belt and One Road Economic and Cultural Development Center as an Example.“ *Theory & Practice in Language Studies* 7, nr. 12 (2017): 1261–65. <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0712.13>.
218. Washburn, Philo C. „Voice of America and Radio Moscow Newscasts to the Third World.“ *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 32, nr. 2 (1988): 197–218. <https://doi.org/10.1080/08838158809386694>.
219. Weber, Jean Jacques. „Dickens’s Social Semiotic: The Modal Analysis of Ideological Structure“. Kn. *Language, Discourse and Literature*, sud. Ronald Carter, Paul Simpson, 101–16. Routledge. 2003.
220. Wilford, Hugh. „The Cultural Cold War: Recent Scholarship and Future Directions“. *Cahiers Charles* 28, nr. 1 (2000): 33–47.
221. Wynar, Lubomyr R., Lois Buttlar, ir Anna Wynar T. *Encyclopedic Directory of Ethnic Organizations in the United States*. Libraries Unlimited, 1975.
222. Winek, Mark D. „Radio as a Tool of the State: Radio Moscow and the Early Cold War.“ *Comparative Humanities Review* 3, nr. 1 (2009): 99–113. <https://digitalcommons.bucknell.edu/chr/vol3/iss1/9>.
223. Winther Jørgensen, M., ir Louise Phillips. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage, 2002.
224. Wyszomierski, Lauren E. „Boko Haram and the Discourse of Mimicry: A Critical Discourse Analysis of Media Explanations for Boko Haram’s Improved Video Propaganda Quality.“ *Critical Studies on Terrorism* 8, nr. 3 (2015): 503–15. <https://doi.org/10.1080/17539153.2015.1091657>.
225. Wood, James. *History of International Broadcasting*. Institution of Engineering and Technology, 1994.
226. Woodstock, Louise. „‘It’s Kind of like an Assault, You Know’: Media Resisters’ Meta-Decoding Practices of Media Culture.“ *Critical Studies*

- in *Media Communication* 33, nr. 5 (2016): 399–408. <https://doi.org/10.1080/15295036.2016.1222076>.
227. Wu, Shangwei, ir Tabe Bergman. „An active, resistant audience—but in whose interest?“. *Participations: Journal of Audience & Reception Studies* 16, nr. 1 (2019): 107–29.
 228. Zake, Ieva. „Controversies of US-USSR Cultural Contacts During the Cold War: The Perspective of Latvian Refugees.“ *Journal of Historical Sociology* 21, nr. 1 (2008): 55–81. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6443.2008.00330.x>.
 229. Zake, Ieva. „Multiple Fronts of the Cold War“. Kn. *Anti-Communist Minorities in the U.S.*, sud. Ieva Zake, 296–323. Palgrave Macmillan, New York, 2009. https://doi.org/10.1057/9780230621596_7.
 230. Zake, Ieva. „Soviet Campaigns against 'Capitalist Ideological Subversives' during the Cold War: The Latvian Experience.“ *Journal of Cold War Studies* 12, nr. 3 (2010): 91–114. muse.jhu.edu/article/392779.
 231. Zakšauskienė, Inga. *Vakarų radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą 1950–1990 m.* Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus Universitetas, 2015.
 232. Zienkowski, Jan. „Propaganda and/or Ideology in Critical Discourse Studies: Historical, Epistemological and Ontological Tensions and Challenges for Thinking Politics and the Political“. Pranešimas konferencijoje 24th DiscourseNet Conference - Discourse and Communication as Propaganda. Briuselis (virtualiai), 2020 rugsėjo 7–9.
 233. Žydzūnaitė, Vilma, ir Sabaliauskas, Stanislav. *Kokybiniai tyrimai: principai ir metodai: vadovėlis socialinių mokslų studijų programų studentams*. Vilnius: Vaga, 2017.

ŠALTINIAI:

PASAULIO LIETUVIŲ ARCHYVAS. LITUANISTIKOS TYRIMO CENTRAS, ČIKAGA.

1. Vinco Šalčiūno archyvas (Muzikologijos archyvas). Garso kasetės „Vilniaus radijo užsieniui įrašai“ 1986 vasario 2 – 1990 kovo 18, 1 dėžė.
2. Vinco Šalčiūno archyvas (Muzikologijos archyvas). Garso kasetės „Vilniaus radijo užsieniui įrašai“ 1990 spalio 7 – 1991 spalio 15, 2 dėžė.

JAV CENTRINĖ ŽVALGYBOS AGENTŪRA

1. General CIA Records. „The Soviet Foreign Propaganda Apparatus“, cia.gov, 1986 balandžio 1. Žiūrėta 2020 kovo

JAV ATSTOVŲ RŪMŲ NUOLATINIS ŽVALGYBOS KOMITETAS

House Intelligence Committee. 1978. *The CIA and the Media*. Hearing Before the Subcommittee on Oversight. Washington, D.C.: Government Printing Office.

LIETUVOS CENTRINIS VALSTYBĖS ARCHYVAS (LCVA)

1. LCVA, f. R-981, ap. 2, b. 22, 23, 30, 31, 32, 34, 39, 40, 263, 272, 267, 276, 281, 290, 291, 301.
2. LCVA, f. R-981, ap. 9, b. 6, 2103, 2104.

LIETUVOS YPATINGASIS ARCHYVAS (LYA)

1. LYA, f. K-3, ap. 1, b. 1 b. 3, 249, 264.
2. LYA, f. K-35, ap. 2, b. 236.
3. LYA, f. 1771, ap. 278, b. 259.

DOKUMENTAI, SAUGOMI EDVINO BUTKAUS ASMENINIAME ARCHYVE

1. Vyr. radijo laidų užsieniui redakcijos laidų lietuvių ir anglų kalbomis skyrių darbuotojų apeliacija, 1988 spalio 25 d.
2. Radijo klausytojams Sąjūdžio metais siųstos patvirtinimo kortelės.
3. Jachtomis „Lietuva“, „Audra“, „Dailė“ Vilniaus radijo klausytojams plukdytų laiškų pavyzdys, 1989.

NEARCHYVUOTI DOKUMENTAI

1. Vyriausios radijo laidų užsieniui redakcijos kolektyvo susirinkimo, įvykusio 1988 liepos 14 d., kreipimasis į Valstybinio televizijos ir radijo komiteto pirminės partinės organizacijos atvirą partinį susirinkimą. LRT, nearchyvuota.
2. Vyriausioji radijo laidų užsieniui redakcija, 1989 balandžio 20 d. LRT, nearchyvuota.
3. Vilniaus radijo kreipimasis į „Laisvės žiburio“ direktorių Romą Kežį. 1989. LRT, nearchyvuota.

SPAUDA

Dirva:

1. Abraitis, Vytautas, „Birželio trėmimus prisimenant“, *Dirva*, birželio 22, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-06-22-DIRVA.pdf>.
2. „Atgimimo džiaugsmas ir nepatogumai“, *Dirva*, sausio 12, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-01-12-DIRVA.pdf>.
3. Bobelis, Kazys, „Vlikas sveikina savarankišką komunistų partiją“, *Dirva*, sausio 11, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-01-11-DIRVA.pdf>.
4. „Dar apie tuos radijo klausytojus“, *Dirva*, kovo 31, 1958 <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1958/1958-03-31-DIRVA-i7-8.pdf>.
5. De Rosales Statkutė, Jūratė, „Lietuva Venezuelos televizijoje“, *Dirva*, Vasario 8, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-02-08-DIRVA.pdf>.
6. Gaidžiūnas, Balys, „Šią savaitę“, *Dirva*, sausio 26, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-01-26-DIRVA.pdf>.
7. „Gali išventinti dar tris vyskopus“, *Dirva*, gegužės 10, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-05-10-DIRVA.pdf>.
8. „Ignalinos bažnyčios statyba“, *Dirva*, 19 sausio 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-01-19-DIRVA.pdf>.
9. Janušaitis, Jurgis, „Lietuvos buriuotojų belaukiant“, *Dirva*, birželio 22, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-06-22-DIRVA.pdf>.
10. „Jungiamo rankas ne tik Baltijos kelyje, bet ir per Atlantą“, *Draugas*, lapkričio 4, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-11-04-PRIEDAS-DRAUGAS-i5-8.pdf.
11. Kavaliauskas, V., Šniukas, D. „Gerbiamas tautietis ir kolega“, *Dirva*, kovo 1, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-03-01-DIRVA.pdf>.
12. L. J., „Sovietai sunaikino daug žurnalistų“, *Naujienos*, gegužės 12, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-05-12-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
13. L., „Nelengvas iš Kolumbijos į Lietuvą grįžusių likimas“, *Dirva*, sausio 5, 1959, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1959/1959-01-05-DIRVA.pdf>.
14. „M. Žilinsko meno galerija“, *Dirva*, Liepos 13, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-07-13-DIRVA.pdf>.
15. „New Yorke nugirsta“, *Draugas*, gegužės 11, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-05-11-DRAUGASw.pdf.

16. „O visgi verta“, *Dirva*, sausio 3, 1957, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1957/1957-01-03-DIRVA.pdf>.
17. „Parlamentarai iš Lietuvos Maskvoje“, *Dirva*, balandžio 7, 1958, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1958/1958-04-07-DIRVA-i7-8.pdf>.
18. Rekašius, Z. V. „Kaip pagauti Vilniaus radiją?“, *Dirva*, balandžio 12, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-04-12-DIRVA.pdf>.
19. „Sėkmingos gastrolės“, *Dirva*, kovo 8, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-03-08-DIRVA.pdf>.
20. Stempužis, Juozas, „Svarbūs įvykiai Lietuvoje“, *Dirva*, spalio 27, 1988, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1988/1988-10-27-DIRVA.pdf>.
21. Stempužis, Juozas. „Lietuvos žurnalistai reikalauja žodžio laisvės“, *Dirva*, vasario 9, 1989, <http://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-02-09-DIRVA.pdf>.
22. „Svajonės ir tikrovė“, *Dirva*, rugpjūčio 3, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-08-03-DIRVA.pdf>.
23. „Šią savaitę“, *Dirva*, balandžio 5, 1956, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1956/1956-04-05-DIRVA.pdf>.
24. Visminas, J. „Raudonieji Amerikos lietuviai lankos okupuotoje Lietuvoje“, *Dirva*, rugpjūčio 3, 1959, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1959/1959-08-03-DIRVA.pdf>.
25. „Vyskupas Baltakis Lietuvoje“, *Dirva*, balandžio 6, 1989, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1989/1989-04-06-DIRVA.pdf>.
26. Zaikauskas, Vitalius, *Dirva*, sausio 4, 1990, <https://www.spauda.org/dirva/archive/n1990/1990-01-04-DIRVA.pdf>.

Draugas:

1. „Atvirai kalbant su VLIKO „reformatoriais“, *Draugas*, gegužės 3, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-05-03-DRAUGAS.pdf.
2. B., A., „Kalba Vilnius. Lietuvos radijas“, *Draugas*, gegužės 3, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-05-03-DRAUGAS-i7-8.pdf.
3. „Bolševikai sustiprino propagandą grįžti lietuvius į savo Tėvynę“, *Draugas*, sausio 26, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-01-26-DRAUGASw-i7-8.pdf.
4. „Bostono žinios“, *Draugas*, liepos 19, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-07-19-DRAUGAS-i7-8.pdf.
5. „Chicagos žinios“, *Draugas*, gegužės 19, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-05-19-DRAUGASw-i7-8.pdf.

6. „Deportacijų siaubas Lietuvoj; Labai nukentėjo kauniečiai“, *Draugas*, rugpjūčio 3, 1949, http://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-08-03-DRAUGAS.pdf.
7. Devenis, St. „Propagandinių laiškų pasiklausius“, *Draugas*, vasario 15, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-15-DRAUGAS.pdf.
8. „Ekonominis gyvenimas pavergtoje Lietuvoje“, *Draugas*, liepos 27, 1949, http://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-07-27-DRAUGAS.pdf.
9. Galadauskas, Saulius. „Kryžius ėjo per Lietuvą“, *Draugas*, rugpjūčio 12, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-08-12-DRAUGAS.pdf.
10. „Galima tik priartėti, bet nesuartėti“, *Draugas*, kovo 28, 1961, https://www.draugas.org/archive/1961_reg/1961-03-28-DRAUGAS.pdf.
11. „Geriausiai informuotas dienraštis“, *Draugas*, sausio 22, 1951, https://www.draugas.org/archive/1951_reg/1951-01-22-DRAUGAS.pdf.
12. Gimantas, Al. „Vilnius ir Amerikos balsas“, *Draugas*, gruodžio 4, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-04-DRAUGASw.pdf.
13. Gimantas, Al. „Lietuviškieji įvairumai“, *Draugas*, vasario 20, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-02-20-DRAUGASw.pdf.
14. Gimantas, Al. „Kviečia jaunimą“, *Draugas*, kovo 19, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-03-19-DRAUGASw.pdf.
15. Gimantas, Al. „Vilniaus radijo žaidimai“, *Draugas*, kovo 29, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-03-29-DRAUGASw.pdf.
16. „Herojiška aparąčių kova prieš užnuodytą eterį“, *Draugas*, rugpjūčio 31, 1985, https://www.draugas.org/archive/1985_reg/1985-08-31-PRIEDAS-DRAUGAS-i5-8.pdf.
17. „Horizontai“, *Draugas*, sausio 7, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-01-07-DRAUGASm.pdf.
18. „Horizontai“, *Draugas*, vasario 25, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-02-25-DRAUGAS.pdf.
19. „Horizontai“, *Draugas*, birželio 3, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-06-03-DRAUGAS.pdf.
20. „Horizontai“, *Draugas*, rugsėjo 23, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-09-23-DRAUGAS.pdf.
21. „Informacijos tarnybos valdytojo M. Gelžinio pranešimas“, *Draugas*, sausio 8, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-01-08-DRAUGAS-i7-8.pdf.

22. „Istorijos pamokos“. *Draugas* kovo 22, 1988, https://www.draugas.org/archive/1988_reg/1988-03-22-DRAUGAS-i7-8.pdf.
23. „Jungiamo rankas ne tik Baltijos kelyje, bet ir per Atlantą“, *Draugas*, lapkričio 4, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-11-04-PRIEDAS-DRAUGAS-i5-8.pdf.
24. „Kalba Vilniaus radijas“, *Draugas*, spalio 25, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-25-DRAUGAS.pdf.
25. „Kas naujo Vilkaviškyje“, *Draugas*, lapkričio 22, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-11-22-DRAUGAS.pdf.
26. „Ką gi kalba Vilniaus radijas“, *Draugas*, lapkričio 22, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-11-22-DRAUGAS.pdf.
27. Kezys, Romas. „Laiškas apie Vilniaus radiją“, *Draugas*, gegužės 18, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-05-18-DRAUGAS-i7-8.pdf.
28. „Kova radijo bangomis“, *Draugas*, balandžio 4, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-04-04-DRAUGASw.pdf.
29. „Kova dėl Lietuvos išlaisvinimo nesilpnėja“, *Draugas*, rugpjūčio 13, 1957, https://www.draugas.org/archive/1957_reg/1957-08-13-DRAUGASw-i7-8.pdf.
30. „Kronika“, *Draugas*, gruodžio 22, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-22-PRIEDAS-DRAUGASw.pdf.
31. „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, kovo 8, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-03-08-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.
32. „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, balandžio 26, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-04-26-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.
33. „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, birželio 7, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-06-07-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.
34. „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, birželio 14, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-06-14-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.
35. „Kultūrinė kronika“, *Draugas*, spalio 10, 1964, https://www.draugas.org/archive/1964_reg/1964-10-10-DRAUGAS.pdf.
36. Kuzmionis, J. „Nors tiek pasitarnavo“, *Draugas*, gegužės 28, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-05-28-DRAUGAS.pdf.
37. Kuzmionis, J. „Žodis lietuviams“, *Draugas*, spalio 4, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-04-DRAUGAS.pdf.

38. „Lietuva rusinama“, *Draugas* balandžio 14, 1964, https://www.draugas.org/archive/1964_reg/1964-04-14-DRAUGAS-i7-8.pdf.
39. „Lietuvių vienybės klausimu“, *Draugas*, kovo 9, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-03-09-DRAUGAS.pdf.
40. „Lietuvos kardinolo žodis“, *Draugas*, balandžio 8, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-04-08-DRAUGAS.pdf.
41. Masionis, A., „Svečiai iš Lietuvos praturtina Vasario 16-osios minėjimą“, *Draugas*, kovo 17, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-03-17-DRAUGAS-i7-8.pdf.
42. „Maskolių pulkus siunčia į Lietuvą“, *Draugas*, vasario 20, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-20-DRAUGAS-i7-8.pdf.
43. „Meluok, bet ir saiką žinok“, *Draugas*, birželio 4, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-06-04-DRAUGAS-i7-8.pdf.
44. „Mūsų kolonijose“, *Draugas* vasario 10, 1962, https://www.draugas.org/archive/1962_reg/1962-02-10-DRAUGAS-i8.pdf.
45. Ms., A. „Mūsų kolonijose“, *Draugas*, gruodžio 7, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-12-07-DRAUGAS-i7-8.pdf.
46. N. J., „Lietuviai Floridoje“, *Draugas*, gruodžio 12, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-12-12-DRAUGAS-i7-8.pdf.
47. „Naujas žodynas“, *Draugas*, gruodžio 14, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-14-DRAUGASw.pdf.
48. „Nebuvo tokio įvykio Amerikoje“, *Draugas*, gruodžio 1, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-01-DRAUGASw-i7-8.pdf.
49. „New Yorke nugirsta“, *Draugas*, gegužės 11, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-05-11-DRAUGASw.pdf.
50. Noetzel, K. „Žmogiškosios sąmonės žudytojai“, *Draugas*, birželio 4, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-06-04-DRAUGAS-i7-8.pdf.
51. „Nusikaltimas nurodyti Nemuną“, *Draugas*, balandžio 29, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-04-29-DRAUGAS.pdf.

52. „Pabaltijo partizanai stiprina veiklą. Paskyrė lietuvių vadu“, *Draugas*, vasario 11, 1949, http://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-02-11-DRAUGAS.pdf.
53. „Paleckis ir kiti sovietų okupantų įrankiai apkabinėti ordinais“, *Draugas*, balandžio 11, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-04-11-DRAUGAS.pdf.
54. „Pareišimas“, *Draugas* lapkričio 28, 1987, https://www.draugas.org/archive/1987_reg/1987-11-28-DRAUGAS.pdf.
55. „Pranešimas visiems“, *Draugas*, kovo 10, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-03-10-DRAUGASw-i7-8.pdf.
56. Prunskis, Maria. „Lietuviai Floridoje“, *Draugas*. Vasario 17, 1990, https://www.draugas.org/archive/1990_reg/1990-02-17-DRAUGASm.pdf.
57. Pykulis, J. „Ką gi kalba Vilniaus radijas“, *Draugas*, lapkričio 22, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-11-22-DRAUGAS.pdf.
58. „Plikiams Lietuvoje atauga plaukai“, *Draugas*, sausio 11, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-01-11-DRAUGAS-i6.pdf.
59. R., V., „Čiurlionio ansamblio sukaktis Clevlande ir Vilniuje“, *Draugas*, Vasario 9, 1990, https://www.draugas.org/archive/1990_reg/1990-02-09-DRAUGAS-i7-8.pdf.
60. „Smarkinamas Pabaltijo rusinimas“, *Draugas* birželio 4, 1952, https://www.draugas.org/archive/1952_reg/1952-06-04-DRAUGAS.pdf.
61. Sparkle & Smile. „Amsterdamo 10-oji Vyčių kuopa“, *Draugas*, rugpjūčio 10, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-08-10-DRAUGAS-i7-8.pdf.
62. „Ūkininkų naikinimas eina toliau“, *Draugas*, sausio 24, 1949, http://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-01-24-DRAUGAS-i7-8.pdf.
63. „Trys valandos lietuviškomis radijo programoms“, *Draugas*. Rugsėjo 22, 1989, https://www.draugas.org/archive/1989_reg/1989-09-22-DRAUGAS-i7-8.pdf.
64. V., J., „Maskva kaltina Amerikos balsą“, *Draugas*, kovo 15, 1988, https://www.draugas.org/archive/1988_reg/1988-03-15-DRAUGAS-i7-8.pdf.
65. Vilkickas, Petras. „O vis dėlto reik tikėti“, *Draugas*, lapkričio 5, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-11-05-DRAUGAS-i7-8.pdf.
66. „Vilnius ir „Amerikos balsas“, *Draugas*, gruodžio 4, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-12-04-DRAUGASw.pdf.

67. „Vilniaus radijas apie tariamą religinę laisvę“, *Draugas*, balandžio 5, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-04-05-DRAUGASw.pdf.
68. „Vilniaus radijo žinios“, *Draugas*, vasario 3, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-03-DRAUGAS.pdf.
69. „Visuomenės žiniai“, *Draugas*, spalio 15, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-15-DRAUGAS.pdf.
70. Vitėnas, Juozas. „Reabilituoti 1949 m. ir 1951 m. tremtiniai“, *Draugas*, spalio 1, 1988, https://www.draugas.org/archive/1988_reg/1988-10-01-DRAUGAS.pdf.
71. Vitėnas, Juozas. „Ruošiama Konstitucija okup. Lietuvai“, *Draugas*, lapkričio 8, 1988, https://www.draugas.org/archive/1988_reg/1988-11-08-DRAUGAS-i7-8.pdf.
72. „Vyr. Lietuvos išlaisvinimo komiteto darbai“, *Draugas*, spalio 10, 1959, https://www.draugas.org/archive/1959_reg/1959-10-10-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.
73. „Vliko vietos klausimu“, *Draugas*, balandžio 2, 1954, https://www.draugas.org/archive/1954_reg/1954-04-02-DRAUGAS.pdf.
74. „Vliko pirmininkas aktualiais klausimais“, *Draugas*, 28 vasario, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-02-28-DRAUGASw.pdf.
75. „Vliko pirmininkas aktualiais klausimais“, *Draugas*, vasario 28, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-02-28-DRAUGASw.pdf.
76. „Žinios iš Lietuvos“, *Draugas*, vasario 3, 1950, https://www.draugas.org/archive/1950_reg/1950-02-03-DRAUGAS.pdf.
77. „Žinios ir okup. Lietuvos“, *Draugas*, balandžio 14, 1958, https://www.draugas.org/archive/1958_reg/1958-04-14-DRAUGAS.pdf.
78. „Žodis lietuviams“, *Draugas*, spalio 4, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-10-04-DRAUGAS.pdf.

Naujienos:

79. „Amerikiečiai neleidžia grįžti“, *Naujienos*, sausio 16, 1953, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1953/1953-01-16-NAUJIENOS.pdf>.
80. „Ar galima girdėti Vilniaus radijo pranešimus?“, *Naujienos*, gegužės 19, 1955, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1955/1955-05-19-NAUJIENOS.pdf>.
81. „Didžiosios rusų kalbos mokymas Lietuvoje“, *Naujienos*, liepos 16, 1986, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1986/1986-07-16-NAUJIENOS.pdf>.

82. Elta, „Planuokime realiai“, *Naujienos*, balandžio 23, 1954, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1954/1954-04-23-NAUJIENOS.pdf>.
83. „Į tautiečių jausmus ir išmintį“, *Naujienos*, sausio 30, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-01-30-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
84. „Kasdien 4 val. 30 min.“, *Naujienos*, balandžio 5, 1957, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1957/1957-04-05-NAUJIENOS.pdf>.
85. „Ką praneša Vilniaus radijas?“, *Naujienos*, gegužės 5, 1955, https://www.draugas.org/archive/1955_reg/1955-05-05-DRAUGAS.pdf.
86. „Ko Jaruzelskis nulindo į Vilnių?“, *Naujienos*, kovo 15, 1986, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1986/1986-03-15-NAUJIENOS.pdf>.
87. L. J., „Sovietai sunaikino daug žurnalistų“, *Naujienos*, gegužės 12, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-05-12-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
88. „Laisvojo pasaulio lietuvių Elta“, *Naujienos*, vasario 17, 1961.
89. „Lietuvių literatūros ir meno dekada Maskvoje“, *Naujienos*, birželio 28, 1954, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1954/1954-06-28-NAUJIENOS.pdf>.
90. Leo, Jo. „Ir. J. Bačiūno mintis naudoja bolševikai“, *Naujienos*, rugpjūčio 8, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-08-08-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
91. Leo, Jo. „Vilniaus radijas puola P. Grigaitį“, *Naujienos*, gruodžio 11, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-12-11-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
92. „Mūsų bendruomenė Vokietijoje“, *Naujienos*, sausio 7, 1953, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1953/1953-01-07-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
93. „Naujuosius metus sutinkant“, *Naujienos*, gruodžio 30, 1957, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1957/1957-12-30-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
94. „Paleckis kritikuoja Naujienas“, *Naujienos*, sausio 12, 1957, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1957/1957-01-12-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
95. „Pastabos“, *Naujienos*, rugsėjo 3, 1955, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1955/1955-09-03-NAUJIENOS.pdf>.

96. „Sovietai sunaikino daug žurnalistų“, *Naujienos*, gegužės 12, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-05-12-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
97. „Vilniaus radijas šviečia lietuvius apie branduolinę taršą“, *Naujienos*, liepos 5, 1986, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1986/1986-07-05-NAUJIENOS.pdf>.
98. „Vlikas dabar“, *Naujienos*, spalio 8, 1964.
99. Vlks., J. „Gyvenime ir spaudoje besidairant“, *Naujienos*, spalio 20, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-10-20-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
100. Vlks. J., „Vilniaus radijo kalendorius“, *Naujienos*, spalio 20, 1958, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1958/1958-10-20-NAUJIENOS-i7-8.pdf>.
101. „Žinios iš okupuotos Lietuvos“, *Naujienos*, gegužės 15, 1961.

Vilnis:

102. „Ar jūs klausote Vilniaus radiją?“, *Vilnis*, sausio 11, 1963.
103. „J. Baltušio laiškas Čikagos lietuviams“, *Vilnis*, lapkričio 13, 1965.
104. „Kablegramos iš Tarybų Lietuvos“, *Vilnis*, vasario 25, 1977.
105. „Kalba Vilniaus radijas“, *Vilnis*, vasario 22, 1968.
106. „Kas gi keičiasi?“, *Vilnis*, rugpjūčio 6, 1987.
107. Liauška, Virginijus, „Nežinai – patylėk“, *Vilnis*, Vasario 4, 1988.
108. Lukoševičius, Jonas, „Dialogas: Vilnius-Milwaukee“, *Vilnis*, gegužės 28, 1987.
109. „Vilniaus radijo pranešimų santrauka“, *Vilnis*, gegužės 24, 1958.
110. „Vilniaus radijas transliavo P. Robeson dainas“, *Vilnis*, balandžio 11, 1958.
111. *Vilnis*, vasario 10, 1963.
112. *Vilnis*, balandžio 12, 1963.
113. *Vilnis*, liepos 11, 1963.
114. *Vilnis*, spalio 11, 1963.
115. *Vilnis*, liepos 29, 1965.
116. *Vilnis*, rugpjūčio 11, 1965.
117. *Vilnis*, sausio 30, 1971.
118. *Vilnis*, rugpjūčio 23, 1972.
119. *Vilnis*, gruodžio 1, 1976.
120. *Vilnis*, gruodžio 29, 1976.
121. *Vilnis*, lapkričio 12, 1979.
122. *Vilnis*, vasario 18, 1982.

123. Šakinis, J. „Kas iškraipo faktus?“, *Vilnis*, Liepos 7, 1988.

1 priedas. Pagrindiniai JAV lietuvių laikraščiai Šaltojo karo laikotarpiu

Leidiny	Leidimo metai	Tiražas 1973 m.	Tiražas 1985 m.	Leidėjas	Leidimo vieta	Kryptis	Periodiškumas, tipas
<i>Naujienos</i>	1914–1986	22 600	Nėra duomenų	Naujiųjų bendrovė	Čikaga, Ilinojus	Kairioji srovė, socialdemokratų	1914–1984 – kiekvieną dieną 1984–1986 – 2 k. per savaitę 1909–1915 – savaitraštis 1916–2010 – dienraštis 2010–2020 – 3 k. per savaitę 2021–iki dabar – 2 k. per savaitę
<i>Draugas</i>	1909–iki dabar	21 000	3000	1909–1916 – Kunigų sąjunga 1916–1918 – „Draugo“ spaudos bendrovė 1920–1942 – vienuoliai mairijonai 1941–iki dabar – Lietuvos katalikų spaudos draugija	1909–1911 Vilks Baras 1911–iki dabar Čikaga	Dešinioji srovė, katalikiškas	
<i>Darbininkas</i>	1915–2006	14 000	4000	Lietuvių katalikų darbininkų Sv. Juozapo draugija, vienuoliai pranciškonai	1915–1950 Bostonas nuo 1951 Niujorkas	Dešinioji srovė, katalikiškas	1915–1925 – 3 k. per savaitę 1926–1972 – 2 k. per savaitę 1972–2001 – 1 k. per savaitę 2002–2006 – mėnesinis
<i>Garsas</i>	1917–2000	11 490	2000	Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje	Bruklinas	Dešinioji srovė, katalikiškas	Du kartus per mėnesį
<i>Tėvynė</i>	1908–1990	5000	Nėra duomenų	Susivienijimas lietuvių Amerikoje	Niujorkas	Vidurio srovė, tautiškių demokratų	Kas dvi savaites
<i>Dirva</i>	1916–iki dabar	3450	3450	1916–1925 – „Ohio Lithuanian Publishing Co“ 1926–iki dabar – Amerikos lietuvių spaudos ir radijo draugija „Viltis“	Klivlandas	Vidurio srovė, tautininkų	1958–1959 – 2 k. per savaitę 1968–1980 – 2 k. per savaitę 1960–1974 – 3 k. per savaitę 1975 – 2 k. per savaitę 1976–2005 – 1 k. per savaitę 2006–iki dabar – 2 k. per mėnesį
<i>Keletvis</i>	1905–1979	2700	Nėra duomenų	Keleivio leidybos kompanija	Bostonas	Kairioji srovė, socialdemokratų	savaitraštis
<i>Viltis</i>	1920–1989	2500	Nėra duomenų	Darbininkų leidėjų asociacija	Čikaga	Komunistinis	1920–1925 – savaitraštis 1926–1970 – dienraštis

<i>Vienybė</i>	1920–1985	1886	Nėra duomenų	Nėra duomenų	Broklinas, Niujorkas	Vidurio srovė, tautinės krypties	1971–1979 – savaitraštis 1979–1989 – 2 k. per mėnesį Du kartus per mėnesį
<i>Laisvoji Lietuva</i>	1946–1966	1800		1946–1947 – St. Vykintas 1948 – Lietuvos atgimimo sąjūdis	1946–1947 Meningemas (Vokietija) 1948–1966 Čikaga	Vidurio srovė, nacionalistinis	Dvisavaitinis
<i>Laisvė</i>	1911–1988	Nėra duomenų	Nėra duomenų	„Laisvės bendrovė“	1911–1914 Bostonas 1914–1986 Niujorkas	Iki 1919 socialistinis nuo 1920 komunistinis	1911–1914 – savaitraštis 1914–1919 – 2 k. per savaitę 1920–1957 – dienraštis 1958–1973 – 2 k. per savaitę 1973–1986 – savaitraštis
<i>Sandara</i>	1918–2000	Nėra duomenų	Nėra duomenų	„Sandaros“ organizacija	1918–1927 Bostonas nuo 1928 Čikaga	Vidurio srovė, liaudininkai	Kas dvi savaites

Sudaryta autorės remiantis Lavinskas⁷⁵⁴, Balys⁷⁵⁵, Žurnalistikos enciklopedija⁷⁵⁶

⁷⁵⁴ Lavinskas, *Amerikos lietuvių laikraščiai*.

⁷⁵⁵ Balys, *The American Lithuanian Press*.

⁷⁵⁶ Genovaitė, Burneikienė. *Žurnalistikos enciklopedija*. (Vilnius: Pradai, 1997).

VILNIAUS UNIVERSITETO
KOMUNIKACIJOS FAKULTETAS
ŽURNALISTIKOS IR MEDIJŲ TYRIMŲ CENTRAS

VARDAS PAVARDĖ

EL. PAŠTAS

Interviu atlikimo data

LEIDIMAS NAUDOTI INTERVIU

Aš,....., leidžiu naudoti interviu ar atskiras jo dalis kaip šaltinį Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto doktorantės Rūtos Kupetytės rengiamoje ir vėliau viešai publikuojamoje disertacijoje, taip pat su ja susijusiose publikuojamose monografijose, studijose, moksliniuose straipsniuose, mokslinėse konferencijose, mokslo populiarinimo veiklose.

Taikomi ribojimai:

Nuasmeninti tapatybę (nepateikti vardo, pavardės, lyties).

TAIP NE

Sutinku, kad viso interviu transkripcija būtų pateikta Rūtos Kupetytės rengiamoje ir viešai publikuojamoje disertacijoje.

TAIP NE

Sutinku, kad interviu transkripcijomis pririnkus galėtų naudotis kiti tyrėjai.

TAIP NE

Kiti ribojimai.....

PARAŠAS

Tyrėjos parašas

Vilniaus universitetas

Komunikacijos fakultetas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

3 priedas. Sakytinės istorijos metodu atliekamų interviu orientacinis klausimynas

1. Kaip pradėjote dirbti laidose užsienio lietuviams?
2. Ar buvo atranka?
3. Koks buvo laidų tikslas?
4. Kaip įsivaizdavote savo auditoriją?
5. Ar gaudavote kažkokių reakcijų iš auditorijos?
6. Kaip veikė cenzūra laidose?
7. Ką žinojote apie tai, kaip laidos girdimos?
8. Ar reikėjo priklausyti komunistų partijai?
9. Kaip atrodė darbas Sąjūdžio laikotarpiu?
10. Kokios buvo techninės galimybės dirbant laidose užsienio lietuviams?

Papildomi orientaciniai klausimai informantui, kuris dirbo laidose užsienio lietuviams anglų kalba, tačiau sovietmečiu lankėsi JAV, kur bendravo su Vilniaus radijo klausytojais:

1. Kokiomis aplinkybėmis Sąjūdžio metais lankėtės JAV?
2. Ko Jūsų klausinėjo apie Vilniaus radiją?
3. Ką pasakojote apie Vilniaus radiją?

Ok, tai ar sutinkat, kad būtų įrašyta ir kad būtų mokslo tikslais, būtų naudojama disertacijai, moksliniams straipsniams ir kas su tuo susiję?

Sutinku.

Gera, tai kaip pradėjot dirbt tose laidose užsieniui?

Dar baigdama(s) penktą kursą gavau kvietimą, kad galiu dirbti, kad kviečia dirbti į laidų užsieniui redakciją, į išleidėjo(s), buvo tokia pareigybė, išleidėjo(s) etatą, nes tuo metu tam etate dirbusi *mini vardą pavardę*, išėjo toj pačioj redakcijoje, išėjo pakeisti *mini vardą pavardę*, kuri į motinystės atostogas, žodžiu, buvo laisvas etatas, kurį reikėjo užpildyti ir mane, studentą (-ę), jau bebaigiantį (-čią), pakvietė ten dirbti. Taip ir atsiradau. Tai toks kelias, nors aš buvau televizijos specialistas(-ė) ir nelabai gal ketinau į tą radiją eit.

O buvo kažkokia atranka, tikrinimas?

Taip, nu kaip, tikrinimas tai, aš manau, kad tikrai tikrino. Aš net tikrai to nežinau, bet neabejoju, kad į šitą, šitas laidas kviečiamus žmones patikrindavo. Nors tai buvo aštuoniasdešimt penkti metai, aštuoniasdešimt penkti gegužė gal, bet nemanau, kad netikrino. Tai buvo pokalbis pas personalo, tuo metu vadinosi kadrų skyrius, pas kadrų skyriaus direktorių *mini pavardę*, ir jis ten manęs klausinėjo, bet aš nei atsimenu, ko jis manęs klausinėjo, bet čia, matyt, buvo formalus dalykas, bet, kad patikrino mano aplinką, iš kur aš, tai net neabejoju, kad tikrino. Nes ėjo viešos, neviešos kalbos, kad, be abejo, kad tais laikais kadrų skyriaus vadovas tikrai buvo susijęs su saugumo struktūromis.

Mhm. O kaip jūs pats (-i) supratot, kam tos laidos yra skirtos, koks jų tikslas?

Akivaizdu, kad iki to aš apie tas laidas nieko nežinojau ir tiesiog dabar net neatsimenu, kokia, kas pasakojo, vargiai ar pasakojo, nes Jonas Lukoševičius tuo metu buvo vyriausias redaktorius, bet gal aš buvau su juo susitikęs (-usi) tada, kad tai yra laidos užsienio lietuviams, pasakoti apie Lietuvą, kaip čia mes gyvename, kokie čia mūsų pasiekimai. Ir aiškiai vat tai tikrai kas buvo pasakyta, kad mes turime, mums leido truputį turėt kitą naratyvą, gal ne tokį,

tikrai, na, mes nepasakojome apie penkmečius ir penkmečio statybas, kad tai pasakojama užsieniečiams ir tai turi būt toks, na, šiek tiek laisvesnis, ne toks jau partinės linijos pasakojimas ir panašiai. Tai tiek, tai vat ir buvo tas pirmas susitikimas, bet, kadangi atėjau aš dirbti iš pradžių ne kaip žurnalistas (-ė), o kaip išleidėja(s), tai aplankėlių pildytoja(s) ir galutinės laidos sudėjęja(s). Šiais laikais gal sakytume redaktorius (-ė), kuri(s) viską sudeda, sutikrina chronometražus, tekstus, patikrina ir atiduoda juostelę į išleidimą. Ir paskui jau, tik padirbus truputėlį, *mini vardą pavarde* patikėjo ir žinias rengti. Tai tas toks žinių rengimas vėliau jau atsirado, tai ir vat čia tai tas toks labiau, kad tikrai kaip mes buvom, dabar tai, kai atsuki laikrodį atgal, tai mes buvom laisvesni. Ta prasme, kad mes turėdavom visą laidą, kurią mes įrašydavom, ten kolegos įrašydavo, aš sudėdavau į bendrą tą laidos ten kiek jinai būdavo, dvidešimt ar kažkiek minučių, dvidešimt penkių bloką ir mes nešdavom tekstą į cenzūrą, juostelę nešdavom perklausyti, bet žinias mes rašydavom vakare. Ir jau tų žinių kaip garsinių, jeigu aš gerai atsimenu, mes tikrai nebenešdavom tikrinti. Ant tiek jau mumis pasitikėdavo, nu, tekstas tai būdavo, bet jau pasitikėdavo, kad mes ten tose žiniose kažko neprišnekėsim. Nes viskas, tu nunešei juostelę į išleidimą, ją paleido į eterį ir jau su kuo ten paleido – paleido. Bet, matyt, ir ta vidinė cenzūra buvo pakankamai galinga, kad ten tikrai nieks nieko neįdėdavo to, ko nereikia.

O kaip jūs pats (-i) asmeniškai, kaip galvojot, kam tų laidų reikia ir koks tikslas jų?

Smarkiai tai negalvojau, kam jų reikia. Aš šiaip aš pats (-i), kai pradėjau dirbti, ir, kadangi aš nelabai mokėjau dirbti prie mikrofono, jau kai pradėjau skaityti žinias ir paskiau jau ir daugiau kažką daryti tose laidose, tai aš, mane mokė ir pagrindinis mokymas buvo: „Tu pasakok kažkam konkrečiam“. Tai aš įsivaizdavau visą tą laiką, kad, kadangi mano suolo draugė tais laikais dar pabėgo, o ne emigravo į Kanadą, tai, kad aš jai pasakaju. Ir man tas ir buvo, kad aš pasakaju jai, kaip mes čia gyvename. Nu, aišku, man buvo dėkingas laikas, aš pradėjau dirbti aštuoniasdešimt penktais, paskui išėjau į tėvystės / motinystės atostogas, tai kai aš jau grįžau, buvo toks atšilimas, kad mes jau vis labiau, jau laisviau ir laisviau pasakojom, tai jau mes tada galvojom, kad jau ne tik užsieniui pasakojam. Kadangi tos laidos gi buvo girdimos Lietuvoje, tai mes pasakojom Lietuvai. Tai biški laisviau ir daugiau, negu galėjo visi kiti pasakoti. Tai tiek. Bet ta prasme, kad aš čia dirbu, jeigu taip, ir jauna(s), 23-eji metai, kad aš čia dirbu propagandoj kažkokioj, kad aš čia skleidžiu sovietinę propagandą į Vakarus, nu, niekada apie tai negalvojau. Pasakojam, nes tikrai buvo labai tokia, aišku, buvo klaikūs, nepaklausomi komentarai,

visokių komentatorių, kurių, kurie vieni jau paskui ir kalėjimuose sėdėjo, nes buvo 91-ais metais ne toj pusėj. Burokevičius, nes jie irgi buvo laidoj užsieniui komentatoriai, skaitė komentarus, tai tie, aišku, buvo baisūs, klaikūs ir nepaklausomi, kaip tu begalvotum, bet buvo visai įdomių pasakojimų. *Mini vardą pavarde* keliavo po Lietuvą, *mini vardą pavarde* darė apie kaip galima žmogiškiau, apie ekonomiką, tai ta prasme būdavo ir tokių visai šviesių dalykų. Ir tu negalvoji, kad tu čia perši, kaip čia tas komunizmas yra gerai. Tai bet buvo jau nebe tie, va tie paskutiniai metai, nu, vis tiek mes truputį laisviau galėjom kalbėti. Bet, na, tai, kad tu turėdavai pirma iš žinių, ir būdavo, ir atsimenu dešimt minučių, ir pirmos penkios turėdavo būti išverstos, ką atsiuntė TASS'as, tu eidavai ten į *šaltinėlj*, pasiimdavai tas paklodes ir nešdavai vertėjams ir jau paskui vis tiek turėdavai vietoj ten braukdavai, rašyt, žiūrėdavai, bet jau pagrindą tai turėjai įdėt. Tai toks, va, tą jautei, bet, nu, ai, čia mes šitą padarėm, duoklę atidavėm, tada jau čia apie Lietuvą papasakosim *mini vardą pavarde* balsu ir jo sudarytom žiniom, o paskui jau mes dėsime pasakojimus ir kalbėsime apie tai, kaip čia žmonės tie gyvena, kad ir toj sovietų Lietuvoj. Bet kad tai propaganda, nu, kažkaip, jauna(s) buvau, bet tikrai negalvoju.

O dabar kaip atrodo?

O tai aš tai paskui jau suvoki, kad taip, tai yra propaganda, ir kad tu pasakoji, kaip gera Sovietų Sąjungoj ir kokie, bet aš dabar neatsimenu apie Mickevičiaus paminklą, kai koks buvo vat reportažas. Aš abejoju, ar laidose užsieniui mes pasmerkėm tuos, kurie susirinko prie Mickevičiaus paminklo. Mes tai darėm, aš įsivaizduoju, bet, sakau, aš tikrai neatsimenu, kad taip darėm neutraliai. Kad mes ne, nes mes suvokėm, nu, kad mes transliuojam auditorijai, kuri atmes, jeigu mes bukai ir, nu, pasakosim, kaip gražu Sovietų Sąjungoj ir kaip čia niekas nei Molotovo–Ribentropo pakto nebuvo, nei nieko. Tai tikrai nebuvom drąsuoliai ir disidentai, ne, nebūtų į eterį išėję ilgą laiką, bet kad tikrai mes bukai nebrukom, tai taip. Bet tai galėjo būti ir dėl to, kad vienas dalykas tos laidos buvo, tokios truputį minkštoji propaganda: balerinos, dainininkai, liaudies menai, kelionės po Lietuvą. Nu, nebuvo taip, kad, nu, jau komunizmas čia gėris, socializmas ir visa kita. Tai gal dėl to. Bet aišku, kam tos laidos, visos laidos į užsienį skirtos propaguoti tos valstybės politiką, tai ar tai sovietinė, ar tai nesovietinė. Ar „Amerikos balsas“, ar „Laisvės radijas“ tai yra valstybės, ar „BBC World“ ar „Radio France International“ – tai skirta propaguoti tos valstybės politiką, tai natūralu, kad taip buvo. Tik tai, kad čia ta politika tokia būtų, kurios būtų geriau nebuvę.

Jūs minėjot klasiokę ir aš kaip tik norėjau klaust, kaip jūs tą auditoriją įsivaizdavot?

Tai vat aš taip, aš, vienas dalykas, aš taip ir įsivaizdavau, taip buvo lengviau įsivaizduot konkretų žmogų, kuriam tu pasakoji. Aš galvoju, ai, tai jinai išvažiavo, jinai tikrai niekaip tais laikais dar nesusisiekė nei su mama, nei su čia likusiais broliais, jinai tik galėjo vat žinot apie Lietuvą tokiu būdu. O kitas dalykas, tai, aišku, kad mes, aš bent įsivaizdavau, kad tai yra ta, po Antrojo pasaulinio karo išvykusi karta, kuriai įdomu, malonu girdėti lietuvių kalbą, ir įdomu žinoti, kaip gyvena žmonės, išgirsti lietuvišką dainą, kur ten koks medelis, žolytė, gėlytė, kad tai yra krašto ilgesio kažkoks, nežinau, patenkinimas, kad tu dar žinai, kad tas kraštas yra. Ir labiau kultūrinis, sportinis, toks, na, aš visą laiką, nu, aš tikrai nedariau jokių ten politinių dalykų, niekada ne, tiesiog ne mano sritis buvo ir aš niekada tokių reportažų ir pokalbių nedariau. Bet aš įsivaizdavau, kad tai jiems yra žinia, vat, kaip gyvena, čia vis tiek visi jie turėjo kažkokių giminių likę, tai vat kaip tie giminės gyvena, kur jie yra, kas apie juos, ką jie apie juos gali išgirsti. Tiesiog tai buvo senoji ta karta ir, va, ta tokia, nu, tų, tais laikais tų pabėgėlių pabėgusių nebuvo ten jau gausiai labai. Tai, va, ta jaunoji karta, kuri dar nori žinot, kuri negali dar tuo metu susisiekt, sakykime taip vat. Taip.

O kiek gaudavot kažkokią reakciją iš auditorijos? Ar vyko kažkoks bendravimas?

Laiškai. Ir laiškų buvo nemažai. Jie rašė, rašė, apie laiškus buvo net kiekvieną, man atrodo, savaitę buvo „Laiškų dėžutė“ ir lietuvių kalba, ir anglų kalba. Ypač rašė į anglų kalbą laidą laiškus, nes jiems tai buvo egzotika, kažkokia Lietuva, kažkur jie, kažką ten daro. Tai buvo laiškai, bet, na, paskui jau truputį kai pradėjo viskas šilti ir kai jau čia mes daugiau kalbėjom apie laisvą Lietuvą, tai pradėjo eiti ne tik laiškai, bet siuntiniai. Mes ir kavos turėjom, ir muilo, ir kojinių, ir tie ėjo ir netgi siūsdavo ir valiutą pačioj pradžioj, bet paskui, akivaizdu, kad iš siuntinių ten, nežinau, kur jinai galėdavo dingti, bet siuntė. Tiesiog jau jie rėmė, nes užsienio lietuviai galvojo, kad, nu, tiesiog mus palaikė, kad mes jau tie daugiau tiesos sakantys. Į mus nežinau, kaip iš vienos pusės į mus žiūrėjo, bet to palaikymo laidų užsienio redakcijai tikrai buvo. Gal jau vėlesniais laikais, gal aš jau ne, tikrai jie vargiai ar ką nors siuntė iki ten tų 89-ų kokių nors metų. Bet mes gaunam laiškus ir nežinau, gal blogi laiškai mūsų nepasiekdavo, nepamirškim, kad laiškus visus atplėsdavo ir buvo laiškų skyrius, kuris patikrindavo, ir mes nežinom, kas iki mūsų ateidavo. Tiktai geri

laiškai ateidavo, gal blogi tiesiog nunykdavo laiškų skyriuje. Kur buvo toks didelis kabinetas su laiškais, kuriuos visus skaitė.

O ta, kaip sakot, parama pradėjo keliauti, kokie čia maždaug metai galėjo būti?

Nu, aš manau, kad 89-i kokie nors. Sakau, man buvo, nes ir taip mes jau, Jėzus, kas čia, keisti dalykai mums keliauja. Bet paskui mes buvom vieni pirmųjų, kurie gavom naujausius reporterius, ir dabar negaliu, ar jau mums reporterius atsiuntė, ar kažkaip gavom valiutos ir pirkome mums tuos, nes vargiai ar Lietuvoj mes galėjom čia juos nusipirkt, greičiausiai gal kažkaip siuntė, žodžiu, kad mes jau buvom tie, kurie mes turėjom pirmieji tuos kelis reporterius, jau japoniškus, kas buvo po vengriško reporterio, kuris ten svėrė tau pečius, ir sunku buvo nešioti, ir technologinis, aišku, lygis buvo kitas. Tai mes jau čia buvom, pirma turėjo M-1, man atrodo, pirmieji gavo pirmą, o paskui jau ir mes turėjom.

Bet čia dar sovietmetis galėjo būt dar?

Aaa, nu, ne, jau ne, tikrai ne sovietmetis. Sovietmečiu tai mes tai su reporteriais... Anksčiau buvo, nes jau, nes, aš atsimenu jau M-1 buvo, tai jie pirmieji turėjo, tai mes antri, tai čia jau tikrai buvo, kai M-1 susikūrė.

O, pavyzdžiui, ką laiškuose žmonės rašydavo apie tas laidas?

Neatsimenu. Ne, nes kadangi nedariau tų valandėlių, tai neee. Nieko.

Okei, o tada vis tiek tie žmonės, ar ne, kuriems kuriamos laidos, kurie gyveno, nu, už geležinės uždangos, ne Sovietų Sąjungoj...

Žinoma.

Kiek, pavyzdžiui, kuriant tas laidas, apie tai kažkaip galvojot, kad jie turi daugiau informacijos?

Kad jie turi daugiau informacijos, tikrai negalvojom, bet kad kūrė, kad kurdami galvojome, kad tai yra žmonės, kurie gyvena anoj uždangos pusėj, ir kad jiems negali, vat, kaip ir sakiau, pasakot apie penkmečio laimėjimus ir jiems tas *negroja*, net ir *wordingas* buvo kitas. Nu, mes ir Sovietų Respublika sakėm, įsivaizduokit, sovietmečiu čia kas nors čia būtų pasakęs ne Tarybų

Lietuva, o Sovietų Lietuva. Mums leido sakyti sovietinės, sovietų valdžia ir visa kita, nu, mums buvo, truputį mes supratom, kad mes transliuojam į auditoriją, kuri yra jautri ir kuriai tikrai nepapasakosi apie šviesų komunizmo rytojų. Tai tą mes suvokėm. Bent jau, nu, bent aš įsivaizduoju, kad visi mes tą suvokėm, ką pasakojom. Bet ir, sakau, mes bandėm, vis tiek buvo labiau viskas, ta, ta politika, mes greit, greit atbubendavom privalomąją, bet, aš sakau, tai jau tai šiltėjimo laikais, po visų tų laidotuvių generalinių sekretorių ir viskas jau biški šilo. Tai tą politinę atbubendavom, o paskui jau buvo kultūrinė, kaip sakiau, minkštoji, kaip dabar sakytumėm, dainos, šokiai, estrada, kultūra ir kaimas. Tai... Nežinau... Ne, ne, ne... Sakau, tos reakcijos, tiems žmonėms buvo faina girdėti lietuvių kalbą ir žinot, kas čia vyksta. Nei jie būtų atsivertę, jeigu mes čia būtumėm juos švietę labai... Sakau, aš tos pusės net neatsimenu. Aš net nemanau, kad kaip nors labai stengėmės jiems čia... Mes supratom tą valdišką dalį atbubendavom, o paskui ką nors gražaus papasakodavom.

O dar kai ten Sąjūdžio mitingai, pavyzdžiui, prasidėjo, kaip ten tada elgėtės?

Aš, ne, dabar galvoju, gal bijot reikėjo ar kažką, bet tai buvo taip natūralu, kad vienas dalykas mums tikrai pirmiesiems leido apie tai kalbėti.

O leido kas?

Aš manau, kad tai, sakykim, buvo Sąjūdžio steigiamieji tie visi, pati pradžia. Pirmi pokalbiai su Prunskiene. Tai visi pirmieji interviu buvo laidose į užsienį, nes dar jeigu viduj čia dar ir komunistų Kuolelis buvo ir generaliniai, tada jie dar kitaip vadinosi, pirmininkai komiteto, na, vis tiek, cenzūra visa. Bet, matyt, iš aukščiau buvo pasakyta, kad jie gali tą daryt. Na, praleiskim, nes, nu, nepasislėpsi ir kas viskas vyksta, ir mes, mums pirmiesiems ir apie mišias laidose mes jau pradėjom kalbėti, Bernelių Mišios ir kas tik nori, ko tikrai nebuvo didžiajame eteryje. Tai aš manau, kad tiesiog iš viršaus atėjo nurodymas, kad leisti šitiems laisviau gyventi ir daryti tai, kas vyksta Lietuvoj, nes vis tiek informacija vienaip ar kitaip, matyt, prasisunkia į Vakarus ir dabar vaidinti, kad čia to nėra, tai šitiems leiskime. Tai mums tikrai leido daugiau, ir mes tikrai nuo pat pradžių ir visą Sąjūdį apipasakojom, apie viską ir ėjom į visus mitingus, ir iš visur transliavom. Rengėm, nes transliuot, akivaizdu, negalėjom, nes mūsų ten, maža to, kad tu turi ateiti, atsinešti lietuvišką medžiagą, parašyti greitai tekstą, išsišifruoti, atiduoti anglų kalbai, kad jie išsiverstų, ir visą tą dar susimontuoti ir iki vakaro mes taip plušdavom. Į antrą

dienos pusę viskas susivesdavo, nes dešimtą valandą būdavo laida anglų kalba, dešimtą vakaro, dvyliką valandą lietuvių kalba ir iki to laiko tu turėdavai viską padaryt, su visais vertimais, su viskuo ir su užskaitymais. Tai, nu, tas toks darbas buvo gan sudėtingas. Bet mes tikrai visur eidavom ir tikrai mums jau nieks nebetrukdė. Ir finale buvo taip, kad mes nunešdavom į cenzūrą, nors jinai dar buvo *Glavlit*as, dvi moterys pamainomis ten dirbdavo, bet mes nunešdavom tuščią blankelį, nieko te nebūdavo, o mes, ai, dar ten viską rengiam. O anglų tai išvis iš pradžių, kai sakiau anglų, tai dar neišverstą nunešdavom, kad pasirašyt, uždėdavo antspaudukus ir nieks nebekreipdavo dėmesio, ką mes ten darom. Visiškai atvirai. Ir jos, tos moterys, aš įsivaizduoju, nežinau, kiek jos bijojo, nebijojo, bet jos prisiimdavo atsakomybę, jos uždėjo, jos nežino, ką mes į eterį ten įdėsime. O paskui, kai pasikeitė mūsų redakcijos vadovas, nes Lukoševičius nežinau kur, kodėl ar kur išėjo ar kaip ten atsitiko, tikrai neatsimenu, bet buvo paskirtas *mini pavarde*, kuris nemokėjo anglų kalbos. Įsivaizduokit, kad redakcijoje, kuri rengia laidas anglų kalba, žmogus nemoka anglų kalbos. Tai mes buvom ant tiek, nu, negeriečiai, dabar, jau kai pažiūriu, mobingu turbūt užsiėmėm iš šitos dabartinės pozicijos, mes jam nunešdavom anglišką tekstą, nors logiška, kad tu pirma turi lietuvišką, išsiverti ir po to turi anglišką, bet mes jam nešdavom anglišką pasirašyt, nes lietuviškas dar neparengtas. Bet čia vat buvo tiesiog toks, vat, mes manėm, kad taip neturi būt ir mes tiesiog taip išsidirbinėjom. Jis pasirašinėdavo, akivaizdu, kad sakom, galit laukt, mes tikrai turėsime kokią čia septintą tą lietuvišką tekstą, galit po darbo laukt, nes jis dirbo valdiškas valandas, o mes tai dirbom kaip žurnalistai, taip. Bet, sakau, mes tikrai visurėjom, visur dalyvavom, net nekilo tokio klausimo, aš nežinau, didžioji dalis mūsų redakcijos buvo jauna tuo metu, aš tik pagal amžių turbūt vyriausia(s), buvo *mini varda pavarde*, kuri(s) kultūros rengė naujienas. Tikrai įtarėm, kad vienas iš mūsų kolegų galbūt, natūralu, kad mūsų redakcijoje buvo saugumo žmogus. Visą gyvenimą, net neabejoju. Nes būtų keista, kad tokioje redakcijoje nedirbtų saugumo žmogus. Mes vieną žmogų įtarėm, kad jis toks yra, prie jo mažiau kalbėdavom. Bet po visų šitų Sąjūdžių kažkaip, neatsimenu kaip, bet jis dinga iš mūsų redakcijos. Tiesiog jo neliko. Tai nežinau tikrai. Aš įsivaizduoju, kad mums leido todėl, kad iš kažkur buvo duotas leidimas mums leisti. Mes buvom eiliniai darbuotojai, to nežinojom ir leido. Ir mūsų nieks nei gaudė, nei barė, nei ką nors darė.

Bet jūs pats (-i) tai lietuvių kalba darėt?

Aš lietuvių kalba dariau, jo, jo, lietuvių, nes mes visi, kurie anglų skyrių, kurie dirbo, jie visi buvo baigę anglų kalbą, jie visi buvo profesionalai, jų anglų

kalbos žinios buvo tikrai labai stiprios ir jie visi buvo anglistai. Paskui jie tiesiog šalia pradėjo daryti laidas ir išmoko žurnalistikos, bet jie visi buvo anglistai. Ten jau eiti, norėti, daryti, *who am I*, tokie ne, ne nedirbo. Ten buvo tikrai puik-, geriausi specialistai anglų kalbos. O tie, kurie skaitė žinias, ten išvis ten buvo profesionalų profesionalai.

O buvo, pavyzdžiui, ko negalima arba prisimenat, ką išcenzūrodavo?

Och, išcenzūrodavo tikrai, jau čia galėtų *mini vardą pavarde* papasakoti, nes ji(s) keliavo po Lietuvą, jai (-m) ten, kiek aš atsimenu, išcenzūrodavo įvairiausius dalykus, ten ar apie iš ko dabar negaliu konkretaus daikto, temos pasakyti, bet apie geležinkelį, apie traukinius, apie, nu, apie iš ko būtų galima gal nuspėti, kad ten kažkur, koks nors karinis dalinys, nu, kur tu šiaip man nešautų į galvą, kad tie skaičiai gali būti sle-, bet *mini vardą pavarde* tikrai išcenzūrodavo. Man nieko nėra išcenzūravę, bet, sakau, nu, aš nieko apie politiką nedariau. Tai, kad aš būčiau atnešęs (-usi), nes mano pradinis, kai aš buvau išleideja(s), viena iš pareigų buvo pasiimti tas aplankėles subraukytas, nešti į *Glavlitą*, kai peržiūri, atnešti atgal ir tada budintis redaktorius jau tos savaitės sėsdavo su ta išcenzūruota aplankėle, praklausydavo laidą kartu su, tai vadinosi techninis perklausymas, bet dabar aš suprantu, kad ten tas techninis perklausytojas irgi žiūrėdavo, ar tikrai viskas yra iškirpta, ar tam garse nėra ko nors palikta. Ne ar ten traška, ar blogas įrašas, o ar tekstiškai atitinka. Ir sėdėdavo, ir tikrindavo, jeigu kas nors išbraukta, bet tikrindavo ne tik tai, ką tik *Glavlit* išbraukia, nes, kadangi mūsų Jonas Lukoševičius, vyriausias redaktorius, kiekvieną medžiagą irgi patikrindavo ir atnešdavo ten gi subraukytą iki kraują, bet tai nebūtinai cenzūros subraukyta. Jis redaguodavo tuos tekstus ar jam ten kas nors būdavo neaišku. Tai jis sekdamas, ar tikrai viskas yra iškirpta, nes tikrai dabar įsivaizduokit, mes kiekvieną laidą, kuri pas mus yra etery ir tekstą perskaitytų, kas nors paredaguotų, pažiūrėtų, ar nieko neprišnekėjot nesąmonių, ir dar kitas, kad dar perklausytų, ar tikrai viskas yra sutvarkyta. Nes, nu, vat, tikrai taip funkcionavo. Nes tikrai ne, ne tik mūsų laidos, visos įrašinės laidos pereidavo šitą, šitą pragarą, sakykime. Viskas būdavo perklausyta, patikrinta, viskas buvo šiek tiek pašvinke, jeigu suprantat, radijo prasme, kuris turi čia ir dabar pranešinėti, nu, tai kiek, nu tai mes planus pasirašydavom, mes, ką mes po dviejų savaitių darysim žinodavom pas mus. Tikrai žinios būdavo tos jau, kur šiandien pasakojam. Visa kita toks, žinot, konservai, konservai, konservai ir nieko ten... Bet aš nelabai atsimenu, kas ką nors ten... tiesiog vidinė cenzūra, matyt, būdavo tokia, kad, va, išskyrus vat *mini vardą pavarde*, kad tą tikrai pacenzūrodavo, tai tikrai taip. O paskui gal *mini vardą pavarde* perėmė iš *mini vardą pavarde*

keliones po Lietuvą, tai gal ir *mini vardą pavarde* galėtų papasakot. Ai, bet jis jau, nu tas jau tas atšilimo laikotarpis, ar jam ką nors braukė.

O kai minit tą vidinę cenzūrą, tai kas pačiam (-iai) atrodė, pavyzdžiui, ko negalima?

Uf, tiesą sakant, nežinau. Nu, man sakau, mano buvo, aš tuo metu dariau žinias, nu, tai, kas vyksta Lietuvoj, tą ir pasakoji. Nu, manęs, nu, nieks, nežinau, neteko, kad man ką nors kas nors pasakytų, kad ko aš šnekėjau, ko negalima. Nieko tuo metu tokio ypatingo, nu, mes tikrai nepasakojom apie „Katalikų kronikas“, nes viešai nieks jų, nes ELTA (aut. TASS'o padalinys) jokia neskelbė. Nes, nu, mūsų žinios tuo metu buvo pagal ELTĄ, jau ką gauni, o ELTA būna prasifiltravus, tai tą tu ir skelbi. Tai o po to aš dariau apie savaitės įvykius, nu, tai kokio, kokio nederėjo apie Kalantos susideginimą dar pirmaisiais metais, tas atėjo daug vėliau. Tiesiog supratai, nu, kad nelabai padarysi ir medžiagos nelabai iš kur atrasi. Dabar visi jūs tokie gudrūs su savo internetais ir *googlais*. Tais laikais tai gali kur, kur medžiagos gaut – nueini į biblioteką, atsiverti laikraščius. Dar būdavo tokia nebe dosjė, kažkaip vadinosi, kur sėdėjo moteris ir karpė laikraščius, žurnalus ir vis ir segė į papkutes pagal tematiką. Tai galėdavai atrasti pagal tematikas. O šiaip, nu, apie Kalantą, kur tu pasisemsi žinių arba „Katalikų kroniką“. Iš ko tu parašysi? Kas tau papasakos? Tai buvo labai apribota, tu nelabai ir galėjai ką nors to, ką cenzūra uždraustų, tu tiesiog neturėjai priėjimo prie tos medžiagos.

Tai o kiek buvo jūsų pačių originalių medžiagų ir kiek, vat, iš kažkur kitur paimta?

Iš kaž-, ne, iš kažkur kitur, tai, sakykim, būdavo tikrai ne ELTA'os, TASS'o žinios. Nu TASS'o žinios ir ELTA, nes mes tikrai patys neturėjom jokios žinių tarnybos, žinias darė vienas žmogus, tai ką tai reiškia – tu atsisėdi, pasiimi ELTA'ą, nes tuo metu tik ELTA lietuvišką ir darė, ar ne. Ir tada iš ELTA'os atsirenki tos dienos naujienas, jau kas ten svarbu, pasiredaguoji, pasirašai žinias, tai būdavo maždaug keturios minutės arba penkios, nu ir penkios minutės jau to TASS'o pasaulio naujienų, ar ne. Pasidarai šitas žinias. O ten, jeigu aš dabar gerai menu, bet bijau pameluot, tikrai jau čia žiauriai seniai buvo, ar nebūdavo dar trys... būdavo komentaras koks nors, nu Burokevičiaus ar ne Burokevičiaus, tada ir dar du gabaliukai ten, kultūros koks nors, arba ten kelionės, ten muzika, puslapiai, nu, rubrikos būdavo sugalvotos ir taip septynias dienas per savaitę taip būdavo, jau tos dešimt minučių tikrai jau paimtos iš kažkur, o visa kita tai darydavo žurnalistai pasidalinę.

O kaip tie komentatoriai buvo parenkami?

O, šito tai aš nepasakysiu, nes aš tikrai niekaip, aš juos gaudavau, ta prasme, aš jau gaudavau tikrai užpildyti autorinio honoraro lapą ir viskas. Nes iš kur jie atsirasdavo, tai jau čia nuleisdavo, kas ir kaip, tai... Bet jie tokie... Jau jie tai tikrai buvo, visi į vieną pusę. Visas *hardas* politinis jau būdavo tuose komentaruose. Bet paskui jie išnyko. Tik prasidėjo atšilimas, kažkaip jie irgi nyko, nyko ir nunyko. Ir nebeliko. Ir nebebuvo jau tokios, tokio kaip komentaro žanro kurį laiką.

O apie ką tuose komentaruose pasakojo?

Apie sovietų statybas, apie šviesų rytojų, apie tai vat, kaip čia viskas pas mus gerai, kaip čia nedidelės negandos mums trukdo gyventi. Bet kad aš ten labai juos klausyčiaus, aš juos tiesiog praleisdavau. Įklijuodavai ir išrašydavau honorarą. Savo noru, nu, neklausydavau ir tikrai ne-, ne-, ne-... Aš į jų turinį negalėjau kištis, nes, nu, aš buvau techninis (-ė) darbuotoja(s) tuo metu. Tai ne, tada tai buvo tikrai ne... nebuvo apie šviesų rytojų komuniz-, kapitalizmo, pagal tai, kas kalbėjo tam etery. Aš įsivaizduoju, kad toks Burokevičius turbūt ir ir ir, apie agresorę Ameriką kalbėjo, ir apie agresorius NATO kalbėjo. Šaltasis karas buvo, tai ten visko buvo. Bet tikrai ne ne ne, nei skaičiau, nei klausiau.

O dar kalbant apie tą mechanizmą, ar ne? Nu, ten parengiat, pavyzdžiui, kokį reportažą ir tada kur jis, kaip jis toliau keliauja?

Nu tu jį pa-, nu, tu jį įsirašai ar ne, tada pareini, išsišifruoji, susidėlioji, atsispausdini mašinėle dviem egzemplioriais, savo tą jau visą sudėtą, kaip jį skambės eteryje. Tada neši skyriaus vadovei, tuo metu buvo *mini vardą pavarde, mini vardą pavarde* palaimina arba nepalaimina. Bet prieš tai visi... Viskas būdavo prieš dvi savaites suplanuota. Tada jinai dar pataiso ar nepataiso kažką. Tada jau, kai visi tos dienos laidos, jau rytojaus nebūtinai tos dienos, padaryti reportažai yra, sudedi į aplankėlį ir viską nuneši vyriausiam redaktoriui, kuris irgi viską paskaito ir gal dar savo nuožiūra ką nors išbraukia. Tai jeigu neišbraukia, tai viskas tvarkoj, tada jau susimontuoji ir tada nesusimontuoji, nieks patys nesimontuodavo, operatorės montuodavo, juostelę klijuodavo. Ir tada jau turi sudėtą iš tų gabaliukų laidą. Bet patikrindavo, perskaitydavo skyriaus vedėja, viską, ta prasme, kiekvieną taškelį, kablelį ir galėdavo nuimti galą sakinio. Ir eidavai, išmontuodavai tą

galą sakinio, kuris, kaip suprantate, jis ir pakibdavo ir iš mūsų laikais, kai tu pagaltotum, taip negalima montuoti, nes nieks negalvojo finale, kaip tai skambės. Ar jau čia gražiai tau išsimontuos, ar negražiai išsimontuos. Reikia šitą dalį iškirpt. Kodėl? Nu, netinka, ne, gal, nežinau... Tai va. Du žmonės skaitydavo, du žmonės braukydavo.

O po to jau tą variantą, kuris jau su-, įgarsintas?

Tai tada įgarsintą variantą, tada visi atiduodavo išleidėjams, ant stalo sudėdavo tos dienos gabaliukus, įgarsintus dėžutėse tokiose gražiose, ir tas dėžutes susiimi, susidedi viską, su visais, skirtukais, tiesa, būdavo viršuj, ir tu eidavai, nueidavai įsirašyti viską, įrašydavai į vieną didelį blyną, perrašydavai, ten tų likdavo, tik laiko žinioms palikdavai, nes būdavo laida, ji būdavo iš dviejų dalių: žinios ir paskui jau, man atrodo, klijuodavom paskui vieną, nebeatsimenu, ir nešdavai tą laidą perklausyti, jeigu aplankėlę nešdavai į *Glavlitą*, tai laidą nunešdavai Fominui, į tą techninę vadinamą, perklausą ir tai dar perklausydavo. Ir tada jisai užklijuodavo tokį, kad jau perklausyta ir tu negali išimti, ir negali nieko keisti. Turėdavo tas užklijuotas lapukas ant tos dėžutės, jau bylodavo, kad, kad jau čia viskas tvarkoj, jisai čia paklausė ir viskas su tuo yra gerai. O jau tada žinias tokiu lapuku užklijuodavo operatorė, kuri jau čia irgi uždėdavo antspaudėlį ir jau kad čia viskas yra gerai su tuo, su tom žiniom. Nieks nenešdavo neužklijuotų dėžučių į eterį. O į eterį ta dėžutė galėdavo patekti tik per išleidimą ir tik praėjus milicijos postą iki paradinės, nes ten jau labai patys ne, ne žurnalistai ten nepatekdavo jokių būdu ir nieko patys, jokios juostelės nunešti, padėti ar, ar, kažką įklijuoti neturėjo jokių galimybių.

O *Glavlit* kurioj vietoj dar čia..?

Glavlit tekstą nešdavo. Nešdavom aplankėlę, kurioj skaitydavo tekstą. O paskui...

Tai dar po šitų dviejų...

Ne, ne, pirmas būdavo tu, pirmas... šiaip tai vienu metu nešdavai. Nunešdavai *Glavlitui* tekstą, aš jau neatsimenu pačioj pradžioj... Mes čia... Viskas buvo jau atšilimas. Vis tiek ėjo link atšilimo, tai tu *Glavlitui* nuneši tekstą, paduodi skaityti, ir, ir, paskui, paskui, ar šalia nuneši tam, nes ir, ir sėdėjo pakankamai netoli viens nuo kito, nuneši Fominui paklausyti. Man moteris, atrodo, kažkokia buvo... du... nu, pamainom jie ten dirbdavo, juostelę paklausyti, ir

po to jis tą juostelę klauso su redaktorium, ten, matyt, valandos būdavo, nes ten aš to niekada nedariau, nustatytos, kad aš atsimenu, vat, kaip dabar, kad ten kampe sėdi *mini vardą pavarde* su ausinėmis prie, prie kažkokio radijo, nes viskas vienam kabinetė vyko, ir jinai, reiškia, ten klauso tos laidos ir viskas. Ir tada tu nueini, grįžti pas Fominą, pasiimi tos perklaustytos laidos, pasiimi tą aplankėlę, nes į išleidimą tu gali nešti tik tai kartu aplankėlę ir, ir, ir tą juostą, ir priduoti jau, jau į tą išleidimą. Tai maždaug ar panašiu laiku vyko ir, ir, ir nuneši, atiduodi ir, ir, ir viskas.

Bet jau po šitų redaktorių...

Po redaktorių, ne, ne, jau redaktoriui pirmiausia! Pirmiausia suskaitydavo tekstą, išbraukydavo, tu grįždavai, dar išsikarpydavai iš juostelės, ką jau jie tau išbraukė, tada jau tikrai į vieną sudėdavai. Ne, tai redaktoriui, pirma skyriaus vedėjas ten sutvarkydavo viską, peržiūrėdavo ir tada jau nešdavo vyriausiam redaktoriui. Ir, kadangi aš jau buvau jauniausia(s) ir, ir ką tik tai priimta(s), ir, o visi bijodavo eit pas vyriausią redaktorių, tai man tada jau įduodavo tą aplankėlį ir aš jau ta(s) būdavau drąsiausia(s), kuri(s) nuneša ir paskiau kuri(s) dar eina pasiimti jau, kai jis perskaitė. Tai kas eis pasiimti, ar budintis redaktorius, nes savaitę kažkoks budintis redaktorius, po savaitę jie ten budėdavo, ar jau aš čia ta(s) vargšelis (-ė) eisiu pasiimt, bet kažkaip, kadangi aš buvau ten, nu, ir jauniausia(s), ir, ir mano medžiagos iš pradžių ten išvis nebuvo, ir paskui jau tik atsirado, tai kažkaip man ten buvo eidavau ir pasiimdavau ir ne-, nebijodavau. Tai, bet jo, nes pas Lukoševičių nebūdavo... kas eis pas jį, nes galėdavai išgirst visokiausių įdomių dalykų.

O ką jūs žinojote apie tai, kaip tos laidos, kaip girdimos ten yra?

Atsiųsdavo tas vadinamąsias DXL korteles, tiesiog jie, jie atsiųsdavo, ar, ir..., ar... mes gi turėjom tada patvirtinimus visokius ten, prizelius, kitokias... Tai, tai, tie *DXeriai* mum būdavo žinia, iš kur girdi ir kaip girdi, čia pagrindinis dalykas. Tikrai gaudavom. Beje, mes gi turėjom laidelę, *DXerių* klubas, kur *mini vardą pavarde* turėjo, tai dar jisai su jais bendraudavo. Aš, kaip ji... kaip jam leisdavo aš nežinau, ar jis bendraudavo, ar jis tikrai, ar jis tikrai korteles rinkdavo. Čia jau reikėtų *mini vardą pavarde* klaust. Tai vat, mes sužinodavom, kur ir kaip mus girdi. Nu, ir truputėlį ir per klausytojų laiškus, bet, bet *DXerių* kortelės labai gerai... nes, aišku, labiau jos būdavo anglų kalba, bet, natūralu, kad jeigu mus, nu, tik, kad jau bent mes ten girdimės, nes mūsų aprėptis, kaip Sovietų Sąjungoj dar buvom, tai buvo didžiulė, nes mus transliavo vienas siųstuvas į Europą, mes netgi gi skelbdavom tuos dažnius,

kaip mus gi vienas į Europą transliuodavo, kitas per aplinkui transliuodavo į kitą Amerikos pakrantę. Žodžiu, mūsų tas padengimas buvo labai geras sovietmečiu. Paskui jau kai atsiskyrėm, tai nežinau kurį laiką, dabar čia jau reikėtų technikų gal klaust, mes dar transliavom į, į abi pakrantes. Paskui tas mažėjimas, mums liko tiktai tas Sitkūnų siųstuvai, tai tos, tos apimtys mažėjo ir mūsų klausomumas mažėjo, bet sovietmečiu jau tikrai mus kaip labai gerai transliavo.

Bet, o, pavyzdžiui, patys lietuviai jau tame *DXeryje* ką nors rašydavo, kaip jie girdi?..

Nu, tai jeigu jie rašydavo tuos laiškus, jie parašydavo ten vienas, tas kitas laiškas ateidavo, kad girdi, tai, tai akivaizdu, bet jau kai atsilimas atėjo ir pradėjo jau su tais visais siuntiniais ir su viskuo... ir tie, tų lietuvių atvažiuojančių čia buvo daugiau, tai jie tikrai girdėjo. Tada jie jau sakė: „Mes jus girdim“ ir visa kita. Sovietmečiu aš ne... tiesiog neatsimenu. Galbūt, kad ir buvo laiškuose, čia labiau gal galėtų papasakoti, nežinau, *mini vardą pavarde* arba *mini vardą pavarde*. Nes *mini vardą*, tai, na, jinai (-isai) labai užsiėmė tai tuo paštu. *Mini vardą* tikrai angliškai tik tą darė. Tai jie galėtų papasakot apie tuos laiškus. Aš tų laiškų neskaitydavau. Tai ne-, negaliu pasakyti, kas ten buvo.

O šiaip tie lietuviai, jau konkrečiai lietuviai, ne užsieniečiai? Iš kurių vietų jie daugiausia rašydavo? Kur daugiausiai klausydavo?

Ne... nežinau. Aš bijau, ta prasme, aš apgausiu, čia tikrai mokslinis darbas, ne negalėčiau pasakyti. Teoriškai tai galėjo būt iš Čikagos, žinai. Ten koks nors „Draugas“, ten dar kažkas...

Bet, ta prasme, jei apie Ameriką mes kalbam...

Jo, apie Ameriką. O Lietuvoj ne, nu, žiūrėkit, ten Lietuva, tai aš nežinau, ar kas nors iš Lietuvos rašė...

Ne, bet kai minėjot, kad Europoj ir, ir...

Europoj tai turėjo būt kokia nors Vokietija, nes nu į tą pusę... Vokietija gal... Bet čia reikia, ne... Čia reikia jau tada archyvuose pasi... Išvis įdomu, kur tie laišškai. Ar jie išvis ir...

Mmm...

Tai ne. Čia sakau... Arba reikėtų klaust, aš manau, kad, aš manau, reikia atrast, kas darė tas... Net neatsimenu, kas darė lietuviškas valandėles. Ar *mini vardą* darė ir lietuviškas.

Mhm...

Tie, kas, kas rengė. Nes, žmonės dar, nu, gyvi, ačiū Dievui. Jų reikėtų paklausinėt apie tai, iš kur rašė ir ką rašė. Jie tikrai turėtų atsimint.

O dar, pavyzdžiui, kokią, turėjo kokią nors įtaką komunistų partija ar ne?

Nu, jinai turėjo netiesioginę, bet, aišku, turėjo gal ir LRT.... LRT (*juokiasi*) Lietuvos komitetą radijo ir televizijos. Buvo komunistų partijos kuopelė, vadovai. Eeeee ir tai turiniui turėjo, ir redakcijų vadovai, ir padalinių vadovai, aš, dabar man sunku prisiminti, dėl to, ne dėl to, kad nenoriu, dėl to, kad bijau apgauti, bet man atrodo, kad jie visi buvo.... Tu jokios negalėjai padaryt karjeros, jeigu tu ne komunistų partijos narys. Ir, akivaizdu, kad jeigu tu esi komunistų partijos narys, tai tu tada šiek tiek, nu... tos, tos ideologijos turi... ar tu tiki, ar netiki, čia antras klausimas, bet kad tos turi ideologijos atsirasti tavo laidose, tai, aš manau, kad turėjo. Tai ne... ne-, neabejotinai. Ta prasme, aš galiu tikrai iš savo visai kitos patirties, iš savo asmeninės patirties, *mini artimo žmogaus pareigybes*, visai kitos žiniasklaidos priemonės. Ir kad būdavo susirinkimai komunistų ten partijos centro komitete, kviesdavo ir skalpuodavo, ir visa kita, ir tai buvo *mini leidinio kryptį* leidinys, kuris, nu, sakykime, nu, nes *mini leidinio kryptį*... nepainiokim *mini leidinio kryptį* ir politikos, bet tai buvo visiška politika. Taip kad turėjo ir saugumas, ir, ir komunistų partija įtaką tenai, tai aš čia nesusidūriau labai smarkiai, bet neabejoju, kad taip buvo. Tai galėtų *mini pavardę* koks nors papasakoti ar nežinau... Įsivaizduoju, kad galėtų papasakot.

Bet o Jums pačiam (-iai) reikėjo tai partijai priklausyt ar ne?

Ne. Manęs ne, ne, ne, niekada nieks ne, ne, ne... Bet aš buvau komjaunuolis (-ė). Tai bet partija man nešovė net į galvą (*juokiasi*).

Bet nieks ir ne...

Nieks neklausė, aš nežinau, gal, jei būtų Sovietų Sąjunga gyvavus toliau sėkmingai, nežinia kuo ten... Ar pas mus buvo redakcijoj jau sulaukę galėjimo būti komunistais ir užsitarnavę šią didelę garbę, ar, ar, ar juos versdavo, ar jiems kažkaip... Ar jie patys eidavo, nežinau. Sakau, nes aš buvau, vat aš buvau komjaunuolis (-ė), nes aš mokykloj tiesiog, taip jau buvo komjaunuoliai. Ir tikrai buvo čia komjaunimo organizacija kažkokia komitete, bet, tikrai ne-, manęs nevertė ir prie manęs nieks nėjo. Bet gal dėl amžiaus ir gal dėl to, kad Sovietų Sąjunga po biški braškėjo ir byrėjo.

Ir Jūs sakėt, kad 85-ais metais pradėjot dirbti, ir jeigu žiūrėtumėm tuos penkerius metus, nu, nuo 85-ų iki 90-ų kaip keitėsi?

Na, išmeskim dar, kad aš pusantrų metų buvau *mini asmenines aplinkybes*, tai aš nedirbau. Tai, ta prasme, tikrai laisvėjo. Pasikeitė mūsų, jeigu aš gerai atsimenu, vadovas, tai tada, nu, mažiau tos buvo gal tokio spaudimo. Bet, aš sakau, aš to turinio spaudimo labai ir ne-, ne-, nepajaučiau. Bet tikrai laisviau, kaip ir sakau, mes jau nustojom nešti aplankėles į cenzūrą, mes tenai į *Glavlitą* arba neš-, nešdavom pusę, nešdavom angliškai, kur žinojom, kad tikrai ne-, ne-, neskaito. Mums tikrai turiniui, mes tikrai darėm tai, ką galvojom, kad galima daryt. Man sunku pasakyti, gal, gal kur nors už mus vadovai kovojo, nu, ta prasme, tai, bet, tai, ką mes darėm, vat, mes, prasidėjo ten Sąjūdžio mitingai, jie prasidėjo, nu tikrai viskas laisvėjo. Bet šiaip visą laiką laidos užsieniui buvo kaip atskira respublika. Ta prasme vis tiek buvo taikomos truputį kitokios... nu mes jautėmės, mes nesijautėm šito nei pastato, nei šitų programų dalis, nei nelabai mes žinojom, ką jos transliuoja, nei ką jos daro. Aš tik po to jau pradėjau kai, kai domėtis iš vis kaip-, kaip čia, ką jie čia veikia šitam radijui, nu, nu mums tas, mums tas vat leido daryt, ką mes norim. Bet tai, aš manau, tai priklausė ir nuo vadovo. Kai mūsų vadovu tapo Edvinas Butkus, tikrai, mes (*pauzė*) mes jautėmės... darėm, ką norim. Kaip dabar darom. Tikrai ne... Laisvė buvo visiška. Nebuvo tų prievolinių nei-. Dingo tie komentatoriai, dingo TASS'o žinios, nu, ta prasme, buvo pakankamai laisva. Bent aš taip, kaip, atsimenu.

Bet, o tas atėjo iš pačių darbuotojų...

Iš darbuotojų, tikrai iš darbuotojų. Tikrai iš darbuotojų... Ne-, ne, ne, ne iš ko nors kito. Nieks nei mums liepė, nei... Iš vado-, ta pras-, nu, kas yra vado-, jeigu mūsų, lietuvių, skyriui vadovavo paskui-, kaip... buvo vyr. redaktorius, buvo pavaduotojas, buvo mini *vardą pavarde*, tai, akivaizdu, kad jeigu jisai taip daro ir, ir, ir, mums laisvė tą daryti. Bet... Bet, bet, jo, mes patys. Ne...

Tikrai neatsimenu, kad kas mums sakytų: „Jūs ten eikit...“ Mes žinom, kad toks daiktas vyksta, mes norim – darom, pranešam, ir tiek. Sausio 13-ą mes irgi, mes pirmieji pradėjom šnekėt... Na, po to, kai jau po-, po, iš Vilniaus... Kauno-, aišku, mes, nu, aš, tai, pirm-, jo, Kaune pirmieji gi pasijungė, bet me-, bet iš Vilniaus mes pirmieji pradėjom šnekėt, pirmieji sugūžėjo kolegos.

O iš viršaus, pavyzdžiui, buvo, kad pasakė: „Nu, dabar čia tą galima sakyti“ to kažko tuo metu...

Nu, ne-, nežinau, gal vadovas... mes tai ne. Ta prasme, visiškai neatsimenu, kad kas būtų mums pasakę: „Dabar galėsi šnekėt“... Mums visą laiką kažkaip, vat, nu, akivaizdu, kad jeigu mes pradėjom pirmieji apie tas Bernelių Mišias šnekėti, tai kažkam, vadovui, buvo pasakyta: „Nu jau gerai“, kad galim, nes jeigu mes iki šiol niekada nešnekėjom ir tabu buvo, ar ne. Ir jau ten tiktai apie tuos blogus kunigus, kurie čia tamsina mūsų liaudį koks nors Burokevičius šnekėjo, ar ne. Nes aš neatsimenu, kad nu-, bet... ne ta atmintis... Kad mes patys tą laidose kalbėtume, kokie čia tie blogi kunigai. Nes mūsų buvo toks pozityvūs pasakojimai tie, apie tuos... graži Lietuva kokia, iš serijos „Atrask Lietuvą“, „Keliauk aplink Lietuvą“, literatūra, rašytojai, sėdėjimas prie kavutės ir, ir panašiai. Tai... Gal vadovas pasakė „Nu, gerai, jau galite“. Aš manau, kad kažkam kažkas pasakė. Nu, nei iš šio, nei iš to neatsirado ten tos Mišios, ir, ir, ir Sąjūdžio, nežinau gal, gal nuėjom padaryt ten interviu su Prunskiene, nuėjo padaryti *mini vardą* ir, ir paskui pranešė ir ar leist, ar neleist transliuot, gal kažkas su kažkuo derina, bet mes to nežinojom. Ta prasme, mes padarėm, išėjom į eterį ir viso gero. Tai reikėtų gal *mini vardą* klaust, nes aš manau, kad jisai(jinai) galėtų ji(s) būt tas šaltinis, kaip radijo komiteto vadovybė reagavo, kaip, ką, ką leido, ko neleido. Nes... Nu, eiliniai darbuotojai darėm ir tiek.

O pačios sąlygos šitos redakcijos darbuotojų, lyginant, sakykim, su tuo, kas viduj buvo transliuojama, jos buvo tas...

Tas pats, visiškai tas pats. Mes turėjom tą pačią įrangą, tą pačią techniką, niek-, niekuo nesiskyrė. Ta prasme, gal mes intensyviau truputėlį dirbom, bet mes net nežinojom... nu, ta prasme, ką jie transliuoja ir ką jie ten daro. Ir žinojom, kad yra tokios redakcijos, nu bendravom, ten kolegos, pažįstami, tai iš to galėjai žinot. Bet ne, šiaip tai viskas buvo tas pats. Aš manau, kad čia nieks nesiskyrė.

Bet ten, pavyzdžiui, ar gaudavot kažkokią Vakarų spaudą, ar...

Oii...

Aš klausiu dėl to, kad man...

Ne, ne, ne!..

Radijo žurnalistai sakė, kad gaudavo...

Ne, aš tai tikrai neatsimenu, kad gautumėm... Tikrai neatsimenu... Gal, gal, gaudavo ten, aš nežinau, vadovai turėjo. Bet mes tai ne, mes tai turėjom tą lietuvišką spaudą, eidavai į biblioteką ir skaitydavai.

Mhm... O dar minėjot ten tuos prizus, kad kažkokie būdavo...

Jo, mes ten siųsdavom, nu, žinot, tie prizai, koks nors ženkliukas, gražios kortelės *DXeriams*, kur tu, nu ten siunti, ten visada, ir po šiai dienai dar kartais parašo: „Ar galit atsiųsti kokios nors simbolikos?“. Nu tai va, tai „Radio Vilnius“ ten vadinosi „Radijas Vilnius“ ir, ir, „Radio Vilnius“, jo. „Čia kalba Vilniaus radijas“, Jėzus, Marija, viską pamiršau. Tai va, tas tiesiog buvo to-, tos kortelės, dar koks ten ženkliukas, dabar jau neatsimenu, buvo ta... *DXeriy* ta... tokia... kultūra tokia, tai jau tu atsiunti, tu gauni patvirtinimą ir ten kokių nors bonusų gauni, kai jau išsiunčia. Tai čia... Vat jau čia...

Bet čia buvo konkrečiai *DXeriams*, ne išėivijai...

Taip. Ooiiii, ne, ne, ne, tik *DXeriams*. Už *DXerio* kortelę tu gauni, ne išėivijoj... Tai mes jau... Nežinau, tai gal ten kas nors ką nors ir siuntė. Bet aš to nemačiau, o *DXeriams* tai taip.

O dar dėl paties pavadinimo, kodėl Vilniaus radijas, o...

Neturiu supratimo...

Bet būtent tada Vilniaus radijas...

Kiek aš atsimenu, jo... „Kalba Vilnius, prie mikrofono... Bla bla bla bla bla bla bla bla“... Bet kodėl, (pauzė) žalio supročio neturiu.

Gera, dėkui labai.

Tai ar sutinkat, kad būtų įrašyta, naudojama...

Sutinku, sutinku...

Mokslo tikslais, disertacijai, kitiems su tuo susijusiems dalykams?

Sutinku.

Gera, tai kaip jūs pradėjot dirbt laidose užsieniui?

Laidose užsieniui pradėjau dirbt labai paprastai. Kadangi studijavau anglų kalbą ir literatūrą ir po trečio kurso būdavo vadinamoji vertimų praktika. Vertimų praktika, kada, reiškia, studentai, jau daugiau ar mažiau moka kalbą ir gali kažkur tais, kažkokią vertimo praktiką atlikti. Praktiškai tai iš tikrųjų po trečio kurso tu tikriausiai dar kiek, anais laikais, nemoki kalbos, kad tu galėtum kur nors profesionaliai tą praktiką atlikti. Tai, va, buvo... tiesiog mus paskyrė dviese, su kursioku, į radiją, Lietuvos radiją, tuo metu Radijo ir televizijos komitetą, užsienio laidų redakciją. Skambėjo labai, labai pikantiškai, labai romantiškai ir aš buvau girdėjęs (-usi) tas laidas, kadangi jos buvo transliuojamos vakarais, vėlai. O radiją sukinėdavau aš jau paauglys (-ė) būdama(s). Tai pradedant visokiais... Nu, tuo metu visi tai darė, ieškant visokių... *Radio Luxembourg* arba pagaliau ir visokių rusiškų..., pavyzdžiui, ne tiek... lietuviškų, kaip politi-, „Amerikos balsas“ lietuviškai tai čia buvo grynai politinė, tai, aišku, aš dar paauglys (-ė) būdama(s) nelabai supratau ir gal man ne tiek įdomu buvo. Bet *Голос Америки* rusiškai būdavo labai geros koncertinės programos. Tai duodavo tokius, reiškia, visokias tų laikų grupes ir būdavo koncertai, ir tu kažkaip žinodavai net kada bus. Ir galbūt rusiškai ne tiek tos muzikos laidų trukdė sovietai, kaip politinių laidų. Žodžiu, aš radiją sukinėt mėgdavau, žinojau, kad yra ne tik tai Vilniaus radijas, užsienio laidos lietuviškai, bet žinojau net ir tai, kad egzistuoja, pavyzdžiui, tokie kaip, *Radio Sweden International*. Ir, ir, ir koksai nors ten *Call Israel* („Izraelio balsas“) ir taip toliau. Nu, ir kai pasakė, kad mus gali... Mes nei jokių pastangų dėjom, nieko. Pasiuntė į praktiką vasarą ir, aišku, mes čia atvykę (-usios), nu, buvom visiškai tuo metu radijas ir televizija buvo kažkas tokio. Buvo viena institucija, buvo... visiškai tu negali patekt be leidimų, tai absoliučiai visi žinojo radijo žmones, jau nekalbant apie televizijos žmones. Visi pranešėjai tuo metu, diktoriai – absoliutūs to meto *selebričiai* ir, ir, aišku, mes tą, tą, užsienio laidas... Šiaip labai modernus net ir pastatas atrodė, šeštas aukštas, su vaizdu tenai į tą... Vilnių... Ir iš tikrųjų jisai buvo pastatytas, man regis, apie 1977-

us metus, tai kažkaip man viskas atrodė labai, labai, nu, nesovietišškai. Tai aš atsimenu, kad mes atėjom ir visos tos, tie darbuotojai visi tokie... čia praktikos metu ten visi trupučiuką, kurie dirba anglų skyrių, mes patekom į anglų skyrių, nu, tai buvo tokia, kad čiut ne... Visos moterys čiut ne kokios anglės ar amerikietės truputėlį man taip rodėsi, taip net apsitaisiusios, nes, maždaug „[m]es mokam anglų kalbą, mes čia dirbam *Lule*⁷⁵⁷, mes čia kitokie“ ir, beje, vat šitas „[m]es tokie, vat, kitokie“ jisai visą laiką šiureno. Nes mokėt kalbą tuo metu... Tu kažkaip pasąmonėj kabojo, kad tu esi kietesnis už visą tą aplinką, tu pakyli virš viso šito reikalo. Nu, mes pradėjom praktiką, laidos visos daromos taip – iš visos lietuviškos medžiagos, ateidavo vertėjai ir išversdavo. Aišku, mums tokiems španiukams (-ėms) niekas ten tų vertimų nedavė. Iš karto įdėjo į rankas reporterius ir mes išvažiavom, niekad nepamiršiu, į studentų statybinį būrį, prie Perlojos, tai čia koks rajonas yra...

Varėnos...

Varėnos rajonas, prie Perlojos. O studentų statybiniai būriai, kas buvo, aišku, tikriausiai visiems žinoma, vasarą dirbdavo ir mes tenai rengėm reportažą, kaip studentai statybiniam būry dirba. Aš jau toksai (-ia) truputėlį buvau gal už savo kursioką *mini vardą pavardę* nežinau, tai jisai vienu žodžiu, laikė diktofoną už kokių dviejų metrų, dar penktuką vengrišką, ir reguliavo visą techniką, o aš kalbinau būrio vadę, tokią istorikę, labai atsimenu net veidą ir jinau buvo su geltonu šalmu, ten jie dirbo... gal kažkokią fermą statė, gal ką aplink tvarkė, kažką, nu, interviu turėtų būt šiais laikais be galo juokingas. Praktiškai tą visą teleskopinį mikroskopą ištiesęs (-usi), aišku, mes ėmėm interviu, parengėm dviese tą pirmą medžiagą... O *Lulas* tai užsipildydavo tokiais visokiais, reiškia, maždaug... studentai leidžia vasaros atostogas, statydami kolūkyje fermą. Ir, ir iš tikrųjų, aišku, iškart pasijuto tas dalykas ir nuo pat pirmų šitų praktikos dienų ir gal savaičių, mes ten gal koki mėnesį buvom, kad nereikėjo sakyti, kad... arba kaip sakyti, tas vyriausias redaktorius ir visa kita, žodžiu, ne atviru tekstu girtis, kaip čia mes gerai gyvenam sovietijoje. Šitas buvo labai... Iš karto šitą užfiksavau, ir, pavyzdžiui, reikėjo sakyti, praktiškai, kaip ir žodžiu buvo sakoma, kad „[S]akykit taip, kaip yra“. Jūs ir problemėlių truputėlį galit iškelti, ir taip toliau. Čia dar buvo ne, ne, ne *perestroikos* laikai. Bet, žodžiu, jokių nebuvo, kad čionais socializmas, komunizmas ir, ir, ir tik raudonos vėliavos. Čia taip nebuvo. Ir, va, tas man užsifiksavo, beje. Kad, reiškia... gal čia buvo toks pirmas prisilietimas, kad tai, ką sako žmogus, nu, vat, arčiau žmogaus, kad ir, ir be jokių tokių propagandinių klišių. Aišku, jokiū būdu negalim sakyti, kad tuo metu mums

⁷⁵⁷ Lulas – neformalus laidų užsienio lietuviams pavadinimas.

leido beveik laisvai, tai čia būtų visiškas melas. Tai buvo dar gilus, gilus sovietmetis. Čia galėjo būti... Galėjo būti, dabar nežinau, gal vasarą mirė Brežnevas ar po, nes Brežnevas mirė 1982-ais metais. Tai va. O po to, aš po to, reiškia, kai mes baiginėjom universitetą, tas mano kursiokas, jisai, reiškia, atsirado vieta. Mes, matyt, padarėm įspūdį šitiem vadovam ir atsirado vieta, kai aš, kai buvom penktam kurse, ėjom vidury, į pabaigą ir aš tuo metu buvau ligoninėj, labai juokinga aplinkybė, apendicito operacija ir atbėgo pas mane tas kursiokas ir sako „[Ž]iūrėk, vienam iš mūsų siūlo vietą“, nes, matyt, paskambino iš to Radijo televizijos komiteto, ir pasakė „[p]aieškokit tuos du“. Bet, va, ta situacija buvo, aš detalių dabar neatsimenu, bet čia tikriausiai aš turėčiau, kad aš labai... kadangi aš buvau ligoninėj, o tas *mini vardą* buvo ką tik vedęs ir turėjo mažą vaiką, tai aš nežinau, iš kur mano toks altruizmas, toks pasiaukojimas, aš jam sakau „[Ž]iūrėk, man čia visiškai kaip ir... kaip ir nelabai rūpi, tu vis tiek su vaiku“. Ir jis baisiai apsidžiaugė, kad iš tos ligoninės išbėgo. Ir kad, kad tarp mūsų čia nėra jokio konflikto. O dabar aš niekaip nepasakysiu, kaip galėjo būt taip, kad mes... Mums dviese, reiškia, kažkaip tai siūlė „[i]šsirinkit kuri[s]“ ir jisai pradėjo dirbti, va, o aš tada... atsitiko taip, kad... Kai baigiau, aš dar dirbau kitur, institute, praėjo metai, iš tikrųjų gal metai ir kokie keturi mėnesiai ir tada, reiškia, vyko čia pasikeitimas, vienas žmogus vėl išėjo iš *Lulo*, ėjo į visuomeninių laidų, į informacijos redakciją, ir atsirado vieta, ir man tada tas *mini vardą*, atsimenu, paskambino, sako „[G]reitai, greitai, reiškia, varyk čionai, ir... greitai varyk čionai, yra vieta ir, ir... klausia, kur tu esi ir ar tu nenorėtum?“. Tai taip aš buvau priimta(s). Dar reiktų detalę prisimint, čia giriantis, kad tą vasarą, kai mes atlikinėjom praktiką, aš dariau jau individualiai kažkokią tai medžiagą ar... ne, meluoju. Aš dirbau tą vasarą jau Fizikos institute ir aš bendradarbiaudavau. Kartas nuo karto, labai nedažnai, darydavau kokį reportažiuką ar kažkokią medžiagėlę. Ir buvo tada čia tikriausiai, yra kažkokia tai šventė Kalnų parke, gal kokie, aš nežinau, studentų, ir žinau, kad tenai Jonas Aleksa, dirigentas, buvo, aš žinau, kad jį kalbinau, kas gi ten vyko, ir aš padariau reportažą, ir kai aš kitąkart atėjau, tokia *mini vardą pavardę*, muzikos redaktorė *Lulo*, labai tokia faina moteris jau tuo metu rodėsi labai garbingo amžiaus, labai su humoru dideliu, jina sako „[m]ini lyti, toli eisi. Jonas Lukoševičius, redaktorius, kur sėdėjo aukštu žemiau nori su tavimi pakalbėti. Nu, ir aš visa(s) ten nuėjau, jis pasakė, o jisai buvo mažakalbis toksai, suglaustom lūpom, kad, jeigu patinka, tai dirbkit toliau, ta ta ta...“. Kažką va taip padundeno, jisai taip dundenimu šnekėjo, ir, ir, ir tada, kai aš grįžau, sakau, ir ta *mini vardą pavardę*, reiškia, tuo metu jos sėdėjo prie vieno stalo, sako: „Tu gali įsivaizduot? Muzikologas Gedgaudas, profesorius, čia eina keletą metų, tas apatinis...“ ten jos truputėlį, nu... ne tiek, kad piktai „[n]ei karto nepanorėjo pasimatyt su juo. O čia, va,

mini lyti tik ką pasirodė, visiškai, kaip sakoma, nei šis nei tas, ir jau ji / ją... su juo / ja norėjo pasikalbėti“. Tai ir tą esu labai užfiksavęs (-usi). Va tokia mano pradžia *Lule*.

O jūs kuriais metais į praktiką atėjot?

Dabar, vat, reikėtų pasakyti, ar tai buvo po antro kurso, ar tai buvo po trečio kurso, nes aš dabar galvoju, kad galėtų tai... būt, reiškia, jeigu po antro kurso, tai buvo aštuoniasdešimt... galėjo būt... 1982-ą arba 1983-ią metų, nes čia reikėtų dabar pasižiūrėt, nes po trečio kurso, man atrodo, kad mes buvom pedagoginėj praktikoje, pionierių stovykloje. Tai čia tikriausiai turėjo būt po antro kurso. Bet, palauk... Po antro kurso buvo... Ne... Negalėjo būt po antro kurso... Nes po antro kurso aš buvau Sibire. Studentų stovykloje pats (-i) buvau visą vasarą. Tai tada, tikriausiai, gali būti po trečio... gal net po ketvirto kurso mes buvom... mes buvom *zboruose*. O gal ten suderinom kažkaip... Reikėtų, reikėtų pasižiūrėt arba po... Tikriausiai tada, tada po trečio kurso.

O dirbt kada pradėjot?

1982-ųjų metų lapkričio pabaigoje. Jeigu taip paėmus... Ten, kai mane pakvietė tada iš Fizikos instituto. Ir aš, aišku, jau daug kam esu pasakojęs (-us), gal aš čia ne-, ne-, ne-, *nesireleitina* šitas pasakojimas, kad savaitę prieš tai aš buvau pakelta(s) pareigose, Fizikos institute po keturiolikos mėnesių darbo man pasiūlytas buvo atskiras kabinetas, buvo netgi pasiūlyta rašyt stotį aspirantūrą, kas tuo metu buvo, ir aspirantūros tema, tas direktorius siūlė, aš galvoju, kokia čia aspirantūra, sako, yra tokia nauja sritis – viešieji ryšiai. Mes, sako, padėsim tau išsilaikyti, ta ta ta ta, čia toks *mini vardą pavardę* buvo direktorius, ir jisai sako, nu, va čia tokia sritis, jisai daug važinėjo po užsienį, kadangi fizikai laisvai bendravo... sąlyginai, bendrai, nei man, aišku, nieko aš tenai nesupratau, kas tie viešieji ryšiai, pro vieną ausį įėjo, pro kitą išėjo. Tik aš žinau dabar, kad sako, mes tave iškeliam, reiškia, iš to kabineto, duodam atskirą kabinetą, patys kuriam tokį užsienio reikalų padalinuką ir, atsimenu, kad ir tau duodam vieną darbuotoją tokią. Loreta, man atrodo, vardas buvo. Ji anglų kalbą baigusi, man atrodo, bet vyresnė už mane. Ir, va, sako, jūs tokį skyrių ir padidino atlyginimą nuo 100 rublių, jauno specialisto, iki 120 man atrodo, taip buvo. Ir... Ir, vat, po savaitės, man atrodo, aš gavau šitą pasiūlymą iš Radijo ir televizijos komiteto. Ir, aišku, čia nesulyginami buvo svoriai, ir tas... Ir man reikėjo eit visiškai, nei gyvam (-ai), nei mirusiam (-iai), tam žmogui pasakyti, kad aš, vat, iš jūsų išeinu. Ir jis labai suprato. Aš tai galvojau, kad numirsiu iš to nepatogumo, kad, tipo, čia dėl manęs stengiasi ir manęs net truputėlį laukia po baigimo... Ten buvo, buvo, reiškia, tam tikras blatas...

Atėjimo blatas, tik tiek, kad sutiko palaukt, kol aš pabaigsiu. Nes jie ieškojo tokio žmogaus. Ir baigėsi viskas tuo, kad reikėjo ateit... Nes čia, sakau, čia buvo tokia trauka... Radijas ir televizija, čia leidimai, visur čia visi, čia, maždaug, Bigelytė bufete geria kavą, tu geri šalia jos kavą ir Kybartas, ir visi šitie televizijos žmonės, ir... ir visi to meto dainininkai čia įrašus daro, ir tu koridorių *migliniesi* tarp jų visur. Nu, tu išvis pasijauti nežinia kas esąs (-anti) ir kas besąs (-anti), supranti. Labai privilegijuota(s). Ypač to supratimo.

O kuo skiriasi laidos lietuvių ir anglų kalba, užsieniui?

Buvo, jeigu aš neklystu, kai aš atėjau, buvo du skyriai, žodžiu, lietuviška laida ir angliška laida, dvidešimt du žmonės, man taip dabar matosi, kad buvo 12 žmonių pats pikas. 12 žmonių lietuviškam skyriui ir 10 angliškam. Skyrėsi tuo, kad, reiškia, daug kuo nesiskyrė, nes lietuviškai buvo daromos gaminamos medžiagos, tie patys žmonės, ten dirbantys darydavo medžiagas, tuos pranešimus. Beje, buvo labai griežtas santykis, man regis, 40:60, kad tu, kaip esi, reiškia, jeigu tu esi, reiškia... kaip, pavyzdžiui, aš gavau jaunimo dvi temas, kai aš pradėjau dirbti, tai aš galėjau pats (-i) padaryt 40 procentų eterio ir 60 procentų aš būtinai turėjau pritraukti tų autorių. Tai va, mano autoriai buvo amžiną atilsį Rimantas Pleikys, man labai padėdavo, nes jis jau buvo susiformavęs visiškai. Labai tvarkingas, labai toks vakarietiško tipo, kaip dabar pasakytum, reporteris, jo reportažai kokios 4–5 minutės, labai gerai apiforminti ir taip toliau. Tai jisai tai padarydavo... Tai daug kas padarydavo, kad ir tokie autoriai padarydavo lietuviškai, ir ten tada ypatingai ten tas muzikines laidas. Beje, buvo daug kultūros labai. Kultūra būdavo plačiai nušviečiama, nes tokia sritis, kur gali šnekėt, muzika, pradedant tas vadinamas *mini pavarde* muzikologas, tai jisai darydavo visokias apžvalgas. O tas kultūrinis gyvenimas vis dėl to vyko ir vyko gana gal nemenkas, visokių kokių... pradedant kokiais sondeckiais, orkestrais ir visokiais kitų gerų dainininkų turėjo, ir visa kita. Tai čia būdavo tokia, tokia, tokia didelė dalis. O tada ateidavo vertėjai. Vertėjai pasirodydavo, man atrodo, kažkur tai apie dvyliką, tarp dvylikos ir pirmos, jau anglų skyriui. Buvo du kabinetai, 607-, 6, 607 ir 607. Ateidavo vertėjai ir vertėjai būdavo, reiškia, 2–3. Ir jie tada versdavo, išversdavo tas medžiagas. Nes įrašas būdavo kažkur tarp 6–7 vakaro, nes visa transliacija būdavo per Lietuvos eterį, tai kažkur tarp 9–10, o trumpom bangom ėjo per Maskvą, didelius siųstuvus ir per visas šitas. Ir buvo žinios. Žinios, aišku, buvo sovietinės. Buvo, žinoma, kažką praneša ELTA, TASS'as, būdavo apačioj, rūsį, tas teletaipas ten pastoviai... Teletaipas šiaip dabar neįsivaizduojamas dalykas. Stovėjo tokios, kaip sakytum, tribūna, tribūnos dydžio, iš kur kalba, pavyzdžiui, žmonės, toks aparatas ir jame

įmontuota viršų spausdinimo mašinėlė ir, aišku, viskas pajungta, tas teletipas ir rulonai popieriaus, tokio prasto, ir jie kala visą laiką pranešimus. Jie patys įsijungia, patys išsijungia. Ir tie pranešimai vyniojasi ant žemės, reiškia, ir tu gali pasižiūrėt, tau niekas... Tu gali ateit, nusiplėšt ir pasiimt, aha, tu žiūri pagal valandas: ELTOS biuletenis, kurį jie gal kartoja, TASS'o biuletenis... Nu, praktiškai jie du ir buvo, šitie ELTA ir TASS'as. ELTA lietuviškai, TASS'as rusiškai ir maždaug iš serijos ir tu atsiplėši, kiek reikia, ir, ir, ir tada, reiškia, būdavo, kad tuos net subrauko, suplėšo tuos lapus, pranešimus... ELTA suplėšo pranešimus ir kokios ten tos žinios, kad šiandien maždaug Tarybų Lietuvos žmonės ką ten tai ar žemdirbiai tiek ir tiek, supranti, prikūlė grūdų arba ten kažkas dar įvyko, arba ten ruošiamasi dainų šventei. Arba, arba koksai sąskrydis įvyko, arba prasideda, reiškia, šitas, vasaros, kokia nors, atostogos mokinių, tiek mokinių stovyklose yra. Ir, ir, ir praktiškai... Toks visą laiką buvo... toks vat... Tuo metu... Aš čia... Nes aš atėjau jau perestroikos laikais, 1985-i metai. Kovą, kovo mėnesį, reiškia, vyksta perestroika, aš ateinu lapkričio mėnesį. Toks (-ia), toks (-ia)... Vat, tokia tematika, kuri tokia... Nei, nei tokia, nei šiokia, dabar tai žiūrint. Daug labai oficiozo ir, ir, bet, sakau, be jokių klyksmų, kad, maždaug (pauzė) anti-, kažkoks tu čia... Bet, aišku, ten tikriausiai tuo metu, nu ... Kiek ten ta Lietuva... Jinai gi nedalyvavo jokiuose tarptautiniuose, tarptautiniuose aaaa... veiksmuose, tai negalėjo būt ar ten smerkia ką nors Jungtinių Valstijų kažkokį tai veiksmą, ar ką. Čia daugiau tarptautinė, va. Ir ateidavo tada vertėjas-diktorius, tokia *mini vardą pavarde, mini vardą pavarde*. Nu, ir gi jie ateidavo apie kokią penktą valandą ir jau čia redaktoriai, kam jau čia priklausydavo, subraukydavo tas žinias, kai ką gal spausdavo. Bet dažniausiai subraukydavo ir jiems duodavo išversti. Tas *mini vardą pavarde* toks buvo.. labai irgi... labai... Nu, visi jie buvo, mandras, ypatingai buvo „[K]as čia per nesąmonė parašyta?“ – būdavo sakys. – Čia taip negali būt“. Vat, jisai ne į politinį, vat, kokį reiškini, o kokia nors loginė klaida. Nu, ir paskiau jie skaitydavo. Laida prasidėdavo žiniom, tai prasidėdavo žiniom tiek lietuviškai, tiek kitom. Taip, kad laidos buvo panašios iš principo. Bet angliška laida adaptuota buvo, pritaikyta. Ir tie vertėjai, aišku, paaiškindavo kas, kas, kur, ką. Ypatingai gal juokinga būdavo, nes būdavo *And now, let's listen to musical intermission*. Maždaug čia angliškai „muzikinė pauzė“, va. *Musical intermission*, maždaug, muzikinė pertraukėlė. Tikriausiai niekas nebesakytų *musical intermission*. Ir tokia buvo, buvo šiti, ir ta *musical intermission* tokia, reiškia, *mini vardą* darė, jau anglų laidų režisierė. Dar plius kiekviena laida, tiek lietuviška, tiek angliška, turėjo daug režisierių, nes kai įrašinėdavo laidą, tai šiaip režisierius turėjo, režisierius turėjo visos laidos. Tiek radijų, tiek televizijų. Ir niekas neįrašinėdavo, kaip dabar. Būdavo režisierius, tokia Alina

dirbo, jo... Alina dirbo Švedienė. Jo, jina dirbo Lulo laidoj, ji, būdavo, sustabdo bent kelis kartus: „[č]ia tyliau, tyliau, tyliau, čia leidžia muziką“, „Ne taip iškėlei muziką“, būdavo, sako operatoriui, maždaug ne-, ne laiku iškėlei muziką. Ir netgi taip teatrališkai susinervindavo, kad ach, maždaug, kaip čia nepasisekė, arba taip toliau, ir ten būdavo jos judama visu kūnu, kai įrašinėdavo tą laidą, labai juokingai. Anglų laidą truputėlį santūriau, ta Violeta būtent išversdavo ir iš-, būdavo kokia nors liaudies daina, *musical intermission*. Aš į savo laidas dėdavau visokius, tokias grupes, kaip „Saulės laikrodys“, „Vairas“ buvo labai populiari, Šiaulių, reiškia, grupė, Ir aš kiek ten rinkdavau, „Gimiau nei per anksti, nei per vėlai“, yra tokia daina, ten buvo, man atrodo, visi šitie reikalai. O kitose vietose tas *musical intermission* buvo kokia nors folklorinė daina ar folklorinis šitas... ir bandydavo išverst kokį, apie ką ta daina, kad bernelis ateina pas mergužėlę, tai ten, atsimenu, man baisiai juokingai skambėdavo, *gal, lad*, vartojami tokie žodžiai, maždaug, mergelė, bernelis, reiškia, bernelis, mergelė... Jo, *gal, lad*, tai čia atvirkščiai, mergelė ir bernelis. Ir nuojauta sakė, kad turėtų būt labai juokinga. Nuojauta tokia sakė. Bet, bet, bet... Šiaip anglų kalba, tai jina buvo, tikriausiai, visai neblogo, nes mes sulaukdavom daug komplimentų iš laiškų. Ir, pavyzdžiui, atsimenu, kad tie vertėjai irgi buvo dažniausiai universiteto dėstytojai, tai ten... Beje, būdavo visiems labai, jeigu reikėdavo ką pavaduoti, tai iš universiteto tie, specialybės dėstytojai, baisiai čia jiems irgi būdavo... sakau, čia tas radijas, toksai... Ateidavo ir tokia *mini pavarde*, ir, ir, ir, ir tas pats *mini vardą pavarde*, mano kursinio vadovas, jeigu kas nors ar atostogauja ir kurį laiką pavaduoja. Plius neblogo mokėjo, tai būdavo labai geri atlyginimai. Man atrodo, kad mano alga, jeigu aš dabar neklystu, nuo 120 rublių, čionai buvo 240 rublių. Tai buvo propagandos institucija ir aš praktiškai... Nes tokia buvo alga, reiškia, iki atskaičiavimo, „ant popieriaus“, aš jeigu neklystu. Ir plius dar būdavo honorarai, jeigu tu ten viršaus padarai ar ką nors. Tai šiuo atveju buvo visai kitoks apmokėjimas, aišku, reikia suprast, sakau dar kartą, kad tai buvo ideologinė institucija, ir kad čia visi jaustųsi gerai, ir kad tam ideologiniam aparatui tarnautų. Beje, kai aš gavau tą pakvietimą ateit čionai, ir visi vau, maždaug, nu ir čia tą aš, aišku, nepuoliau girtis visam pasauliui. Bet žinau, kad kam, nu, pasakiau, visi labai suprato, kad čia yra labai jau kietai ir labai gerai. Ir tuo metu jau specialistui (-ei), baigusiam (-iai) anglų kalbą, geriau norėt nebelabai kur, nes pagrindinis darbas vis tiek buvo arba mokytoju kur nors dirbti, arba retai kada buvo užsienio ryšių specialistai ir vietos tikriausiai buvo užimtos. Dar žinau, kad gera vieta laikyta, skaitėsi, gidas anglų kalba, bet irgi buvo viskas, kas, užokupuota, tų anglistų buvo sąlyginai nemažai. Nors kalbą mokėjo labai mažai visuomenės narių taip gerai, kad galėtų kalbėt. Dėl to mes labai gerai jautėmės ir mus... pirmą dešimtmetį po

nepriklausomybės. Dabar tai kalba kiekvienas jau praktiškai vaikas anglų kalba. Tai va, o ką norėjau pasakyti, kad vienintelis, ką visi sakydavo: „[a]r supranti, kad eini į ideologinę įstaigą?“ Ir praktiškai į propagandą, propagandos ruporas – radijas ir televizija. Šitą sakė daug labai žmonių. Šitą sakė, pavyzdžiui, ir artimieji suprato tą dalyką, ir, pavyzdžiui, netgi, sakykim, tokie žmonės, kaip Zita Kelmickaitė, kuri tuo metu buvo ansamblio vadovė, ir kuri labai mus visaip kaip, reiškia... mes daug labai bendraudavom. Nu, jinau buvo tokio tipo žmogus. Kaip aš sakau, antrą universitetą mums davusi. Ir jinau sekė mūsų visų, ką mes veikėm, nu, po šito, žinojo kur kas dirba, kaip kam sekasi. Na, ir aš, aišku, negalėjau nepasisakyti, kad aš gavau tokį, vat, pakvietimą, jinau pati buvo dirbusi ir... dirbusi čionai po baigimo literatūros, televizijos redakcijoj. Ir atsimenu, kaip, vat, Čiurlionio auloj, kur vykdavo repeticijos „Ratilio“, jau po visko, maždaug „[a]teik“. Ir atsimenu, kaip pasakė, sako: „Vat, kaip tu turi šitą, turi suprast dalyką. Nu ir aš nelabai...“ Aš supratau, ką tai reiškia, bet... bet, kadangi tai vėlgi tas buvo... toks buvo tas buferis, kad jau Gorbačiovo perestroika. Nebebuvo, jau buvo, vis dėlto kitokia situacija.

O šiaip atėjus ten tikrino, kas, kaip?

Tikrino taip, kad kai aš, reiškia, atbėgau čionai, reiškia, iš instituto, atsimenu, dešimtą gal valandą ryto ir kai man pasakė tas pats Jonas Lukoševičius, kad „jūs jeigu, jeigu, jeigu norit, tai sakykit“, taip šnekėdavo labai, kad „[t]ai jeigu norit“, reiškia, „tai tada mes... mes.. mes.. yra vieta ir tada mes galėtumėm. Kur jūs ten dirbat, Fizikos institute? Ar ten jus išleidžia?“ Aš jau čia visa(s), maždaug, toks (-ia), nu, čia... Tok-, tokio pakilimo nebegali būt ir geriau, supranti, tas mano *mini vardą*, mes geri draugai buvom tuos studijų metus, tas irgi baisiai ten ant sparnų, kad jau jisai gali, reiškia, kad, kad, kad jau nebe jisai... jautėsi, kad, maždaug, čia vat, kai dviem duoda, vienas pasiima ir, ir, ir kitam nelioka. Ir atsimenu, kaip tas sako, nu, čia, nu, taip jau čia nesakiau, čia man dabar jau rašyt, ta ir jisai sako: „[T]iesa, čia dar trejetą dienelių, jeigu ne savaitėlę, kol čia jus visus kol truputėlį, žinot, kad čia tikriausiai, patikrins jus truputėlį, čia ta. Čia dar nespirgėkit taip labai...“ Jisai toks būdavo labai be ceremonijų. Ir tada mes nuėjome į kadų skyrių, kuris buvo apačioj, antram aukšte, reiškia, kuris buvo toks... toksai buvo, kadų skyriaus viršininkas *mini pavarde*, jisai toks gal nieko žmogus, reiškia... Aišku, nu ir pasakė, va čia yra šitas pirmininkas, tai suprask, Jonas Januitis, jau su juo suderinta, sutinka, kadangi jau tas Jonas Lukoševičius jau buvo..., nu, su vardu sovietiniu, ten jisai nedurnas žmogus buvo, bet jisai buvo Amerikoj jau dirbęs „Tiesos“ korespondentu, kas jau čia, aišku, aukščiausia, aukščiausią *clearingą* sovietinį

leidžia, ir čia tokia atitinkamai pamfletus visokius rašė... Bet šiaip žmogus gyvenime nebuvo durnas ir, manau, suprato, ką darė, ir visa kita. Ir... Nu, tai ir jie, atsimenu, kaip jie šnekėjo, sako, nu, tai dabar, sako, nu, tai sako mes jum ar po trijų dienų, aš atsimenu tos trys dienos. Tada, aišku, būdama(s) jautrus (-i) aš galvoju, kas čia galėtų užkliūt. Gal galėtų užkliūt, kad aš nebuva komjaunuolis (-ė) iki pat pirmo kurso ir, ir, ir taip toliau. Bet, tiesą sakant, tuo metu, kai tu esi dvidešimt kelerių metų, tai... Tai pakankamai ramiai į tai žiūrėjau.

O, šita, buvo koks nors reikalavimas, kad partijai reikėtų priklausyt, ar...

Oi, ne...

Ar prašymas?

Ne, ne. Šitų dalykų, aš jau kaip ir sakiau, čia šitų dalykų visiškai nebuvo. Dar kartą kartoju, ir čia visiems pasakoju jaunimui, vat, su Nausėdos atveju, kaip atsitiko, kad daug kas dabar šito dalyko neįsiskaičiuoja, ir komentarai yra labai, kurie, vat, kalba, vat, kalba dabar apie Nausėdą, tai komentarai yra labai, labai pasislinkę ir neatitinkantys to meto supratimo. Įstot į partiją tokioj įstaigoj, kaip LRT, ne, kaip tuometiniam, buvo nelengva. Buvo netgi... Tau turėdavo pasiūlyt. Tu tikrai neateidavai ir neateidavai, ir nestodavai, kad sakydavai: „[a]š noriu būt partijos nariu“. Pirmiausia tokių norinčių tai nebuvo idėjinė prasme. Aš tokių žmonių nesutikau. Visi, kurie stojo, buvo karjeros... ir stodavo karjeros prasme. Ir jie galėdavo, aišku, jie gi nepasakydavo, kad „[a]š vien dėl karjeros stoju“. Bet aš žinau iš savo šaltinių, kad... Aš, pavyzdžiui, nesutikau idėjinio komunisto per savo gyvenimą. Ir jų iš tikrųjų buvo gana mažai. Tai tokio reikalavimo nebuvo. Aš manau ir esu girdėjęs (-usi) ne kartą ir ypač ir Sąjūdžio metais, kad labai puikiai žinojo centras, sakykim, Maskva, kad jiems tikriausiai labai atsargiai žiūrėjo, kad... prisiims protingų arba pribaltų, kaip vadindavo, pabaltijiečių komunistų, ir kažin, jie, man atrodo, labai persisergėjo. Jiems nereikėjo... Jie žinojo, manau, aš manau, kad jie tą labai puikiai suprato nuo pat pradžių, kad jie šitų šalių neturi savyje iki galo. Taip aš įsivaizduoju. Taip daug kas yra sakęs ir be manęs. Ir tas tikriausiai, ir tas akivaizdu. Pats faktas rodo, kad jie šitų šalių neturėjo visą laiką. Jie daug ko nepadarė, ką padarė kitur, sakykim. Jei dabar atseki viską ar ekonomikos srity, ar žemės ūkio srity, pagaliau, kalba irgi labai didelis dalykas. Pavyzdžiui, gi nepakeitė alfabeto į koki nors tenais, sakykime, į kirilicą. Ir, ir, ir tas labai didelis dalykas tuo metu buvo, kad yra trys respublikos, kurios turi savo... savo kalbą, ir, svarbiausia, turi savo prieškarį istoriją. Tai tas buvo labai akivaizdu. Ir kontrastas buvo su visa likusia sąjunga, to meto sąlygom,

tai buvo triuškinantis. Dabar tai jau tas kontrastas gal nėra toks jau didelis ir mes esam nei šis, nei tas. Bet... Bet tuo metu buvo labai didelis ir tas visą laiką jautėsi visose srityse. Tai va, tai partijos jokios nereikėjo, niekas to nepaklausė ir čia buvo komjaunimo komitetas, kur *mini vardą pavarde*, man atrodo, ar tai *mini pavarde* kažkokia... Ar *mini pavarde*, neatsimenu jos mergautinės pavardės. Nu tai toks buvo... Visi suprato, bet tokios struktūros negali būt kaip ir partinių organizacijų ir taip toliau. Aš atsimenu *mini vardą pavarde*, aš visokius pokštus krėsdavau, gal jos rankinuką paslėpiau, suprantu, ir jinai to rankinuko nerado kokią valandą. Mes kartu dirbom, labai gerai bendravom ir... (*juokiasi*) labai geri santykiai buvo, ir jinai sako, dabar sako, ir paskui sako „[n]u, tikrai čia mano rankinukas dingo“. Ten, matyt, daugiau aplinkybių buvo, ne taip primityviai paslėpta, bet tas rankinukas buvo perdėtas kažkur kitur tam pačiam kabinetui. Jinai buvo mūsų vertėja. Ir paskiau jau jinai atgavo tą rankinuką, jinai iš karto pasižiūrėjo, sako „[a]š tai labiausiai išsigandau dėl partinio bilieta, nes aš, – sako – nešiojuosi partinį bilietą“. Buvo komunistų partijos narė, partinį bilietą ir sako: „Dabar dingo rankinukas su partiniu bilietu taigi, – sako: – [m]ane ten tie ... nu mane, žinai...“, maždaug pametė partinį bilietą. Ir mes, atsimenu, leidžiamės liftu iš savo šešto aukšto, galbūt jau šitas... sakau: „Bet kam tu nešiojiesi tą bilietą?“. „Baik tu, – sako: – čia partinis bilietas... Aš nežinau kam aš jį čia įsidėjusi į tą rankinuką“. Raudonas rankinukas. Ir tada aš vieną ir vienintelį kartą mačiau, savo rankose laikiau partinį bilietą. Sakau: „Parodyk, kaip atrodo?“. Jinai ištraukia tą partinį bilietą, tokia knygutė raudonais viršeliais „Partinis komunistų partijos bilietas“. Daugiau aš gyvenime nesu laikęs (-iusi) aš partinio bilieta savo rankose.

O dar kalbant apie tas lietuvių ir anglų laidas. Tai jūs, nepaisant to, kad dirbot anglų laidose, vis tiek tą medžiagą lietuviškai rengėt?

Jo, aš... mes... Būkim biedni bet teisingi, mes tikrai nėjom, visų pirma, tai tos medžiagos turi, reiškia, jeigu tau papuola kas nors, kad tau gali pakalbėt angliškai, būdavo tokių juokingų epizodų, kad žmogus, su mokykline anglų kalba papasakoja ir pasako: „I am sorry, I am table“ ta ta ta... Tokia, *bookish English*. Būdavo tokių, tu įsirašai, nes mano buvo laidelė, reiškia, „The Way We Live“, reiškia, „Kaip mes gyvenam“, du pusvalandžius turėjau per savaitę užpildyt, reiškia, visa laida pusvalandinė. Nu, tai po žinių, tai buvo, reiškia, žurnalai du, tai „The Way We Live“, tipo, gyvenimo būdas, kaip mes gyvenam, ir kartu buvo „Youth in Focus“ („Objektyviai jaunimas“), irgi vertimas yra, kad jaunimas fokuse, nu, objektyve. Tai, aišku, kai tu, pavyzdžiui, surašai ką nors, kas gali pakalbėt angliškai, tai tu padarai interviu kokį nors ten angliškai... kažkas pionieriška anglų kalba pašneka.

Pašnekėdavo gal ir gerų, gerų, kadangi, jau buvo Gorbačiovo laikai, tai kažkoks pasitaikydavo vienas kitas užsienietis, bet retai. Nes Baltijos šalys buvo gerokai pridarytos užsieniečiams. Užsieniečiam, aaa, lankyt čia atskirai įdomi tema. O mes ruošdavom lietuviškai, bet tai dėl to, aišku, pagrindinis dalykas, kad reikėjo, kad į *Lulq* eitu, reiškia. Nu, ir *Lulq* užpildyt. Ir būdavo...

O *Lulas*, tai čia?..

Lulas – tai laidos užsienio lietuviams. Čia toks trumpinys, jos taip nesivadino. Tai būdavo Lietuvos radijo ir televizijos komiteto laidų užsieniui redakcija ir laidų lietuvių kalba skyrius, ir laidų anglų kalba skyrius. Bet sutrumpintai buvo *Lulas* ir kaip kartą *mini vardą pavarde*, pravėrusi duris, pabeldė šeštam aukšte, ir, čia ne anekdotas, tikras faktas, dainininkė yra tokia, reiškia, kuri pravėrė duris, visi žinojo... Tuo metu kažkaip labai populiari buvo. Dabar tai aš nežinau jinau dainuoja ar nedainuoja. Bet jinau pravėrė duris „[A]š labai atsiprašau, o kur čia draugas *Lulas* sėdi?“ ir čia yra ne juokas. Mes tada... Čia, apie tą *Lulq*, ta ta ta. Tai *mini vardą pavarde*, atėjęs į praktiką, mano praktikantas, irgi jisai atėjęs jau čia susipažino su aplinka ir sako: „O tai kiek čia tas *Lulas* moka, kiek čia...“, jisai galvojo, kad *Lulas* yra žmogus. Irgi kažkaip, vat, išėjo iš kalbos, kiek tas *Lulas* čia moka ir kada maždaug jisai pamatys tą *Lulq*. Bet, sakau... Tai va, tai... Tai mes... Vykdamo savotiškos derybos, vykdavo savotiškos derybos, kaip dabar vyksta. Reiškia, ar ką tu darai? Pavyzdžiui, sako, kokia nors lietuvių laidos, ten, sakykim, šitas... Arba kokia nors *mini vardą pavarde*, jinau, pavyzdžiui, eina... eina koridorium ir sako: „*Mini vardą*, aš girdėjau, kad tu buvai maždaug kokiam Marcinkonių kaime ir ten įsirašei kaimo dainininkus“. Nu, sakykime, kažkur tai galėjo būt toksai, arba „[K]ur tu buvai?“ šitas... Nu, buvau ir visa kita, „[T]ai žiūrėk, aš irgi imsiu, aš noriu į savo laidą“. Tai šitas. Arba tu, pavyzdžiui, padarydavai, kur ten, sakykime, nu, tinka, netinka... Kitąsyk galbūt būdavo toksai tinginėlis, nes lietuviškai, reiškia, jau irgi, reikia parašyt gražesnę tekstą. Nu, ne tai kad gražesnę, bet tekstą tai tu rašydavai tą patį, bet jau buvo mada, kad tau ir įskaityt jį reikės, ir sumontuot reikės *tobiš* pašnekovus, reiškia. Ir jeigu tu angliškai darai, tai aš pasišifruoju ir aš, sakykim, turiu kokią nors medžiagą su trim pašnekovais, tai aš dedu... man reikia tik pirmųjų dviejų sakinių. Aš uždedu tuos, ant viršaus eina vertimas, reiškia. Ant viršaus, ką sako. Jeigu manęs *Lulas* paprašo daugeliu, didžiausiu procentu atveju, reiškia, aš jau turiu tuos pašnekovus sumontuot ir paruošt jiems medžiagą lietuviškai. Man prisideda darbo, *okei*. Tokia... tokia buvo mada.

Tai techniškai, jum net pačiam (-iai) angliškai net nereikėjo kalbėt beveik.

Angliškai reikėdavo kalbėt reiškia, kai aš, pavyzdžiui, įskaitydavau angliškai. Ne visą laiką, bet aš angliškai skaitydavau, reiškia, savo medžiagą anglų kalboj. Ir buvo keli periodai. Iš pradžių buvo, kad skaito... skaito, reiškia, sakykim, duoda... duoda, diktoriai paskaitai, nes tų diktorių buvo trys?.. Trys. Atėjo tada mini *vardą pavarde*, amžiną atilsį, ir buvo, reiškia, *mini vardą pavarde*, išvažiavo į Izraelį 1992 metais, čia *mini vardą* pusseserė, jeigu žinot tokį dalyką, ji dirbo anglų diktore, labai faina, reiškia, ir moteris, ir kolegė *mini vardą pavarde*. Ir, ir jie įskaitydavo, bet mes įskaitydavom autorinę dalį. Žodžiu, mes įskaitydavom eterįje angliškai savo padarytą tekstą, bet ne originalų anglišką. Vis tiek tie vertėjai sužiūrėdavo ta anglų kalba. Ir tu, aišku, nu... buvo tokių, tokių, tokių, reiškia, tam tikrų abejonių, kaip čia, taip toliau. Tai išvis, reiškia, toks (-ia) biški kompleksuojanti(s) esu visą laiką, tai, radijo prasme, tai... Bet, bet skaityt teko tai nemažai, šiaip jau. Savo kai skaitai, tai tu, būna, jau išverstas, sustyguotas tekstas. Labai įdomiai buvo, tarp kitko, pavyzdžiui, pas mus ateidavo, dabar gi diplomatė *mini pareigybę*, dabar, man atrodo, ambasadorė *mini šalį, mini vardą pavarde*. Jinai buvo praktiškai bendradarbė. Bendradarbė jinai gal buvo, gal porą metų vyresnė, anglų kalba ir, vat, turėjo tokį neįprastai gerą, tais laikais ypatingai išsiskiriantį, gerąją prasme, tarimą ir žinojimą kalbos. Vat, kaip dabar, kad būna, žmonės moka kalbą, žmonės moka labai gerai kalbą ir, atrodo, kad kalba be jokių problemų. Ir, netgi, sakyčiau, buvo taip, kad, tarkime, mūsų vertėjai ten jie irgi buvę visi, nu, tarkim, ir pedagoginės praktikos turėję, ir įvairiai įvairūs žmonės, pavyzdžiui, toks *mini vardą pavarde*, universiteto dėstytojas, buvo jisai čia, perėjo su visu etatu, *mini vardą pavarde*, mano dėstytoja buvo universitete, perėjo, perėjo čionai ir ateidinėdavo, reiškia, tų, kaip dabar žmonių. Nu, neetatiniai autoriai. Ir ta *mini vardą* vienu metu gana intensyviai ateidinėjo, tai, pavyzdžiui, ir jinai, atsimenu, kad įvyko ne vienas, nu, pavadinkim, taip, netgi, konfliktas. Kad jinai, paėmusi skaityt, mes kokį nors skaitom su ja ir čia kartu dviese mano laidą, ir ta *mini vardą*, jinai, reiškia, išsibraukė ir iš tikrųjų padarė tokį *colloquial English*, nu, tokį kasdiene kalba. Jinai žinojo daug tokių dalykų, ne-, ne- tokia ten, tie vertėjai išversdavo švariai, bet klaidų, bet jie buvo knyginiai vertimai. Čia vat toks momentams. Žinioms tai tiko. O tokiems žurnalams tai buvo šitie. Ir atsimenu vieną, labai ryškiai atsimenu atvejį, kai ta *mini vardą* tokia, truputėlį irgi jinai, tuo metu jinai dirbo, aš net nežinau, jinai buvo baigusi... „Nu čia taip tai neturi būt, čia taip neturi būt“ ir jinai mums iškart, prieš skaitant į eterį, įrašinėjant, penktoji studijoje, būdavo *Lulo* studija, kur dabar „Opusas“, ten mūsų gimtoji studija, reiškia, ten tas laidas lietuviškas, angliškas įrašinėjom ir jinai, ir jinai baisiausiai ištaisė, tą išvedžiojo ta, ta, ta, ta, ta... Ir jinai, ir mes labai ilgai rašėm, jinai vis taisė ir taisė, Ir, ir, ir, ir, ir jinai labai ramiai, be jokio... ta *mini vardą*, tokio... taip,

taip santūriai... Ir aš, pavyzdžiui, visiškai tuo nesistebėjau, nes, aš jau nuo studijų laikų aš ją žinojau, kad jinai yra, vat, kažkokia tokia labai gabi, gabi šita. Bet gi kitą dieną kilo baisus skandalas, kai pamatė *mini vardą pavarde*, kaip yra išdarytas jos tekstas. Jinai yra tos buvusi universiteto dėstytoja, tai tikriausiai ir tos pačios *mini vardą*, tai atsimenu, kad ir jinai kažkaip tai man rodo tą, tuos lapus, sako: „Kas čia? Kas čia?“. Nu, tai ką aš galiu pasakyti, aš čia kaip tarpinis variantas, kadangi ta *mini vardą* irgi ateina ir jinai buvo tada labai susinervinusi, ir iš dalies tikriausiai taip ir turėjo..., natūralu, kad jinai susinervinusi buvo... Ten nebuvo kažkokio tai, reiškia, šito... bet... tas toksai reiškia... čia, vat, anglų kalba, kuri, vat, Lietuvoj buvo, jinai, reiškia, iš tokio knyginio... iš tokio, iš tokio viso išmokto. Ir tos natūralios kalbos, kurią dabar, vat, jaunimas žino, taigi pilna, kai, vat, pašneki su jaunais, sakykim, jie gi žino visokių frazių, jie išmokę iš filmų, iš interneto ir jie galbūt natūraliau žino negu mes, kurie mokėmės pagal, pagal karalienės Viktorijos laikų gramatiką, kurią gramatiką žinom gerai, bet mūsų anglų kalba, be abejo, kad skiriasi. Ir buvo kitokia. Čia toksai tu mintyse supratai, kad va jinai čia geriau viską padarė ir tu negalėjai savo tos kolegės ir ta kolegė viską gerai padarė, bet susidūrė dvi kultūros – tokia šnekamoji, kasdienė, slenginė truputėlį, nu, ne slenginė, kaip tokia, bet *colloquial*, kaip sakoma, ir knyginė, kultūringa ta kalba, va. Toks *clash 'as* buvo.

O kaip jūs įsivaizdavot *Lulo* auditoriją, kas yra jūsų klausytojai?

Mums buvo lengva iš dalies įsivaizduoti, kadangi visą laiką plaukė laiškai. Ir, vat, *mini vardą pavarde*, jinai buvo laiškų, suprantai... Paskiau *mini vardą, mini pavarde* buvo... „Hello, this is a letterbox lady from Radio Vilnius, aaa, this week's letters...“ ta ta ta ta... Tokia buvo net laidelė. Tai, tai mes įsivaizdavom, kad esam, reiškia, kadangi tų laiškų ateidavo 2000 per metus, daugiau, man atrodo, buvo šitie, buvo tokios dėžutės, katalogai, reiškia, sudėti. Ir, būdavo, ta *mini vardą* veda tuos klausytojus, o rašė daugiausia ne eiliniai klausytojai, o rašė tie vadinami *DXeriai*. Tai rašė tie žmonės, kurie, kurių hobi buvo, o tai buvo labai paplitę po Antrojo pasaulinio karo, turėt radijo imtuvą namuose ir klausytis visokių bangų tiesiog *for fun*, savo malonumui, ir savotiškas sportas, ir, ir savotiškas sportas, ne sportas, kaip ir hobis, kaip ir kolekcija. Ir turėt ant sienos namie didelį žemėlapi, ir spaudyti, reiškia, šituos, smeigtukus, mažas, mažas su raudonom galvutėmis, vat, kad iš čia aš girdėjau, iš čia girdėjau, ir, ir girtis, kiek tu turi surinkęs *vimpeliukų* visokių, suvenyrų, kortelių šitų, reiškia, ir dabar čia kažkur tai mačiau anam kabinete ar pas technikų, mačiau, kabo tas *vimpeliukas*, kuris, kuris čionai buvo, ir įsivaizdavom, kad mus-, kad mus visur klausosi... Nu, ir ateidavo laiškų, kurie

tiktai parašydavo, ką girdėjo, ką reikėdavo, jie viską vardindavo, tas būdavo, reiškia, surašoma, kad, netgi, lietuviškai parašydavo „[l]abas dienas“, kur lietuviškai girdėdavo. O angliškai jei ką girdėdavo, trukdymo, matyt, nebuvo, tokio stipraus, tai surašydavo, reiškia, kad būdavo *news*, būtinai, paskiau, kad buvo ten pasakojimas apie kažką tai, kad buvo kažkoks koncertas ir trali vali. Ir paskiau, ir, ir, pavyzdžiui, iš tokių ateidavo laišškai, jų nebuvo dauguma, be jokios abejonės. Mažuma, galima sakyti, labai ilgi jau kurie užmegzdavo ryšį. Tas ypatingai, pavyzdžiui, japonų laišškai išsiskyrė, supranti. Tai, sakykime, kur maždaug, kas čia jūsų, kad labai įdomi muzika, kas čia jūsų per muzika, vat primena mums tą ir tą, vat, ta ta ta ta ta... Didžiausias komplimentas, kurį aš esu perskaitęs (-iusi), ir visų laikų komplimentas, aaa, buvo vienam laiške parašyta „[W]ho are you?“ (kas jūs tokie?) „You, broadcast from this Soviet Union, but you do not sound soviet“. Tai, reiškia, kad jūs transliuojat iš Sovietų Sąjungos, bet jūs neskambat sovietškai. Nežinau, kuriais metais, kur, toks sakinytis tikrai buvo, ir praktiškai tai buvo man, tuo metu tai buvo... mes baisiai buvom... baisiai čia pakylėti, ir tą maždaug taip ir reikia suprast, vat, toks kabojo reikalas, supranti, kas labai keistai... Ir, aišku, mes ten nesibučiavom ir nespaudėm vieni kitiem rankų, kad maždaug, va, pagaliau mes įrodėm, kad mes nesam tikri sovietai. Tu-, turėjai jaust tam tikrą santūrumą ir taip toliau. Bet.. taip tik patylom mes rodydavom žodyną, tai čia mes su *mini vardą* iškart pasirodėm... tam žodyne aptikom.. Esu jums rodęs (-iusi) tikriausiai, kur yra žemėlapis šito žodyno, kur yra, reiškia, Baltijos šalys ir raudonom mažom... reiškia... Žemėlapis pasaulio ir raudonom mažom raidelėm užrašyta, kad „United States never recognised annexation of the Baltic countries“. Nu, mikroskopinis užrašas žemėlapy detaliu Europos ir tas užrašas irgi buvo pabaksnota pirštu. Čia... ne dėl to, kad mes buvom disidentai kokie, bet, sakau, taip... tokie buvo. Mes tai sužinot sužinodavom nemažai. Tie žmonės siųsdavo nuotraukas, siųsdavo, kaip jie ten namų aplinkoj... Paskiau jau tiktai, aišku, čia jau tik po nepriklausomybės vienas kitas, turiu omeny, užsienietis atklysdavo, iš kokios tai Skandinavijos užeidavo. Užeidavo ir sakydavo apsauga iš apačios „[k]ažkoks tai švedas laukia atėjęs ir nori susitikt su kažkuo“. Tai aš žinau, kad mes nueidavom truputėlį, reiškia, visuomet neturi laiko tokiem svečiam, kaip ir, beje, užsienio lietuviai. Užsienio lietuviai irgi lygiai taip pat... Paskiau pradėjo, atsimenu, su vienu kanadiečiu, toks pagyvenęs jau žmogus, iš Kanados lietuvis, klausosi jau tra lia lia... Čia jau, aišku, po 1990-ų metų... jau Sąjūdžio laikais, nu ir jisai dar, dar jau apačioj, mums jau pasisveikinus, jis pradėjo pamokslaut, kad jūs darot tą biški ne taip, tą biški ne taip, tą biški... Nu, toks labai tvarkingas, gražus žmogus ir kol užlipom į viršų praktiškai jau buvom susibarę, tikriausiai taip mandagiai. Nu, jau kaip visi Amerikos lietuviai, jie visi, reiškia,

atvažiuodavo pagyvenę žmonės, jie daug ką norėdavo tikriausiai geranoriškai... bet tų pamokymų buvo daug. Net ir buvo tokių, kurie praktiškai, tokia *mini vardą pavarde*, yra tokia, reiškia, rašytoja, kuri, dabar jau amžiną atilsį, jinai čionai kai buvo, nu tai praktiškai negalėjo į mumis... Niekad to nepamiršiu, jinai, man atrodo, iš-, iš-, Floridoj tuo metu jau gyveno ir jinai ten buvo su-, ir jinai čia jau pervažiavo gyvent, ir jinai sakė... Ir jinai į mus žiūrėjo kaip į kažkokį tai... vat... aš atsimenu, kaip jinai tiesiog, vat, sako: „Aš negaliu į jus atsižiūrėt, kaip aš-, kaip man jūs visi savi... Nes aš kiekvieną vakarą klausydavau“, reiškia, tra ta ta ta ta... Mes truputėlį irgi, prie visos pagarbos, man tuo metu taip atrodė toks trupučiuką, toks keistokas dalykas. To sentimento buvo trupučiuką jau net ir per daug, visų šitų reikalų.

O iš Amerikos lietuvių ateidavo laiškų, jau kurie būtent iš lietuviškai...

Iš Amerikos lietuvių... labai daug. Jau čia sąlyginai, tai, sakykim, labai daug, ir jie ateidavo... jie ateidavo... Rašinėjo tokie... niekad nepamiršiu, iš kur ten buvo ponია Stepaitienė... Stepaitienė tokia, tai jinai pradėjo mums siųst ir Klivlando, man atrodo, matai, kaip reikia... visi šitie laiškai, kur-, kur jie yra, reikia pasižiūrėt, tai siųsdavo jie iškarpas. Siųsdavo iškarpas, ką parašė, reiškia, apie mus, ką pacitavo kažkur... Čia kalbama apie po Sąjūdžio, reiškia, šituos.

Jau Nepriklausomybės laikais?

Sąjūdžio.

Sąjūdžio?

Sąjūdžio. Nuo Sąjūdžio pradėkim, nes intensyviausias tikriausiai laikas buvo, kai prasidėjo Sąjūdis, kai mūsų nebetrukdė niekas ir kai prasidėjo, vat... Nes aš pats (-i) buvau Amerikoje, kaip aš pats buvau sakęs (-iusi), 1989-ais metais su „Ratilio“, tai jau... Tai tuo metu man jau regėjosi... Tuo metu, kokiais 1989-i metai, tai Sąjūdžio antri metai, buvo pikas mūsų klausomumo. Nes dar neaišku, kas ir kaip, kada bus, o Sąjūdis jau įsiu-, įsivažiavęs visu pilnu frontu ir, aišku, tuo metu, kai sakė, man atrodo, ta pati ta pati *mini vardą pavarde*, kad mažesniuose miesteliuose buvo išpirkti visi trumpabangiai, trumpabangiai radijo imtuvėliai, su trumposiom bangom. Aš ten turėjau pasakyt, kai sakiau, kaip aš jaunystėj pradėjau, kad... nu... ten tas pats Liuksemburgo radijas ar kas nors, tai tą reikia žinot, kad tos vis-, visos pasaulio šalys, beveik visos, manau, jos turėdavo tas savo bangas kaip savotišką reprezentaciją, kaip savotiškai transliavimą į užsienį, iš dalies kaip propagandą apie save, iš kitos pusės gal kaip diasporom, sakykim... Nors

anglų kalba būtų ne kaip diaspora, bet buvo kaip ir garbės reikalas, taip va. Visos beveik, sakau, beveik visos valstybės turėjo. Kas paskiau apie... apie 2000-uosius metus praktiškai užsidarė visos, vat... *Lulas* buvo uždarytas galutinai 2009 metų lapkričio pirmą dieną, buvo paskutinė laida, dabar jau, ką, tuoj 14 metų bus, kaip uždarytas jisai. Ir, ir tikriausiai kitos išeities nebuvo, nes viską pakeitė internetas ir, ir, ir, ir taip toliau. Tai... o grįžtant... Ir grįžtant prie tų Amerikos lietuvių, ir jo, jų buvo ir čia visokiausių, ir kontaktų visokiausių, ir tų lietuviškų radijo laidų, kaip koksai Čikagos „Margutis“, ir, ir, ir Klivlando radijas, ir, ir, ir lietuvių, kurie turėdavo savo ten tuos laiko tarpus dažniausiai tose vietinėse radijo stotyse, dažniausiai tose keturių raidžių kur būna amerikoniški pavadinimai. Universitete... Universiteto, reiškia, šitam... Aš pats (-i) kai buvau, kai buvom su „Ratilio“, tai mes buvom Detroite, ir, jo... Detroito... Detroito priemiesty, ir ten tokia Julija Danta, jinai Danta, jos vyras Dantas, nu, lietuvių šeima, mes pas juos gyvenom, ir buvo šeštadienio rytas, ir jinai važiavo praveisti lietuviškos valandėlės į vietinį, man atrodo, universitetą, iš to universiteto stoties. Ir mes klausėmės namie, ir aš dabar galvoju, kodėl man nešovė į galvą pasiprašyti-, nes mes gyvenom dviese, reiškia, kadangi mes gyvenom pas lietuvius ir, matyt, mes buvom ten... po tų, po tų, šitų, ir jinai sakė, jinai žinojo, kad aš dirbu, tai sakė, aš, vat, važiuoju, jūs pasiklausykit. Ir, atsimenu, mes, reiškia, likom namie, ten su kitais šeimos nariais, jos dar mama buvo gyva, va... (pauzė) Ir mes klausėm, kaip jinai veda tą pusvalandį, tą, tą valandėlę. Tai, va, tokie žmonės irgi su mumis labai, vat, kontaktavo. Paskiau užsimezgė ryšiai ir su ne tik tai radijais, bet ir su spauda, su tokiais, sakykim, ir Australija, ir dar žinau, kad amžiną atilsį *mini vardą pavarde*, *Lulo* kolegė, tai jinai rašydavo straipsnius „Draugui“, ir darydavo, reiškia, tokias, apžvalgas ir taip toliau, ir honorarą gaudavo... Beje, mums irgi pradėjo siuntinėti, maždaug ir doleris voke įdėtas, ir 20 dolerių, ir gal 100 dolerių... Vieni metu buvo labai juokinga, kad, reiškia, kur tuos pinigus dėt? Nu tu nepasiimsi vienas sau. Buvo tokių laikotarpių, kai mes tuos pinigus, reiškia, įnešdavom į LRT, čia jau vyresnieji mūsų darė šitą dalyką. Gal porą kartų buvo padalinta, mes visi ten gavom po kokius... gal ten 20 dolerių. Tokia suma buvo susidariusi ir nutarėm, kad teisinga bus pasidalinti. Paskui, aišku, kadangi buvo laiškų skyrius, tai visus laiškus atplėsdavo. Paskiau laiškų skyrių dirbo... Laiškų skyrius sovietmečiu buvo kaip... kaip paštas. Irgi buvo pirmam aukšte, man atrodo, du kabinetai, dirbo keturi žmonės ir čiut spėdavo suktis. Nes reikia turėti omeny, kad ten gi buvo vienas radijas, viena televizija, tai vien tik į vaikų konkursų piešinius kiek atsiųsdavo laiškų, eidavo tūkstančiais, maišais. Ir, atsimenu, buvo tokia, ar *mini pavarde*, tokia skyriaus vedėja, ten ji visą laiką būdavo tokia suplušusi, maždaug, nu, neįmanoma, šitiek laiškų, šitiek laiškų, ir, maždaug, atsimenu,

kai pasiūlė... Kaip jinai mums sakė... Mums ir čekius siūsdavo, reiškia, ir siūsdavo visokius tenai... tokius visokius, jo, čekius, taip, tikriausiai... Tų čekių čia, man atrodo, mes negalėdavom išgrynint jų. Žinai, man atrodo, kokie Amerikos lietuviai, jie ten atsiunčia... Nu, bet ne esmė. Tai...

O dar Sąjūdžio metu čia siuntė?

Jo, čia tik Sąjūdžio metu...

Tik Sąjūdžio...

Čia jau..., čia tokie dalykai prasidėjo prasidėjus Sąjūdžiui, kai viskas atsipalaidavo, kada jau atėjo ir, ir, ir, ir jie pajuto, kad šyla vandenys... Nes iš tikrųjų mes, labai puikiai visi gi suprato, visi Amerikos lietuviai, kas mes tokie esam. Tai va, sovietinė propaganda, taip toliau. Ir kai kas gal pasiklausydavo, pasiklausydavo... Bet jie rimtai mūsų neėmė. Kai jie pradėjo girdėt Sąjūdžio metu, kai jie pradėjo girdėt natūralų, tikrą turinį, kai suprato, kad žiniasklaida jau, nu, nebemeluoja, įskaitant ir mus, ir nebesigiria, ir sako tikrumą, tai prasidėjo tas ir imtuvų pirkimas, ir klausymas, ir taip toliau. Ir, pavyzdžiui, 1989-ais metais, kada „Ratilio“ dalyvavo, tai aš, pavyzdžiui, labai juokinga buvo... Labai juokinga buvo, kad po kiekvieno koncerto, beveik po kiekvieno koncerto dar būdavo salėj... Kadangi mes dar buvom neatsibodę, mes buvom tik antri... 1989-ais metais buvo Jaunimo teatras Amerikoje. A, „Ratilio“ buvo 1989-ais metais Amerikoje, šešias savaites keliavom, visą kovą, man atrodo, ir dar dvi balandžio savaites. Vat, taip panašiai. Ir mes apkeliavom visą Šiaurės Ameriką: Kanadą, nuo Kanados iki pat Floridos per visą Rytinę pakrantę. Tikrai buvo įspūdinga kelionė, daug labai koncertų, mes gyvenom pas žmones ir ten buvo, buvo, reiškia, ir mus visus sutikdavo, pešdavosi dėl to... pas ką mes gyvensim, nes, maždaug, prašom pas mus, prašom pas mus, nes mes gyvenom po du, po tris, gal daugiausia po du pas, pas, pas vietos tuos žmones. Atvažiuoji, vienam mieste prabūni kokias 3–4 dienas ir važiuoji toliau. Tai labai, labai... Ir visur būdavo, kad dar tarp mūsų yra, tipo, Vilniaus, Vilniaus radijo užsienio, taip mes buvom „Radio Vilnius“, Vilniaus radijas užsieniui... Ne Lietuvos radijas, Vilniaus radijas užsieniui vadinosi, pavadinimo buvo. Dar yra maždaug yra ponas (-ia)... Ponas (-ia) *mini slapyvardį*, kai kur šitas... ir tada... tada... reikėdavo man užlipti kai kur net ant scenos ir tada ansambliciai čia žiūri maždaug, kas čia dar per, per, per, šita(s), kadangi labai kaip poną (-ią) pažinojo ansambly, tai dar buvo tokie... dar buvo toks...

O ko jūsų klausinėdavo tie žmonės Amerikoje, apie radiją konkrečiai?

Apie radiją?

Mhm. Ir ką jie kalbėjo, apskritai, apie radiją?

Nu, matai kaip, vėlgi sakau, jie iš tikrųjų, jeigu taip pasakyčiau, jeigu klausi... Tikriausiai klausdavo kiek, kiek... Pirmiausia tai dar kartą pabrėžiu, tai jau buvo Sąjūdis. Jau nebebuvo to, kad tu kažką tai ne taip sakai, supranti, ar, va, šitie... Aišku, kad jie paklausdavo, kad kaip jūs čia... kaip jums sekasi ir kaip jūs gyvenat, ir ar jūs, reiškia, jau tikrai viską galit pasakyti, ką norit pasakyti. Bet mes tuo metu, 1989-ais konkrečiai, metais, tai tikrai dar negalėjom pasakyti, kad tuoj bus nepriklausomybė, nes nepriklausomybė buvo įvardinta tik tuomet, kai įvyko. Tai šitą reikia labai aiškiai atskirt. Tai, aišku, ir jie daugiausia tikriausiai, kad tai suprato. Ir aš nepamenu, nepamenu, kad būtų buvęs kažkoks aštrus pokalbis, kad jūs bijot pasakyti. Jeigu mes apie tai šnekam, kad jūs bijot pasakyt apie tai, ar kaip nors. Dažniausiai tuo metu vis dėlto tas atvirumas ir vadinama ta klasių atvirumo politika, Gorbačiovo propaguota, tai tiek, kiek mes šnekėjom, buvo labai daug. Visi gi suprato, kad kabo ore šitas reikalas. Ir labai puikiai visi suprato, kad tu negali dabar sakyti tokio aštraus, kad dabar kas eitų ir sakytų, kad jūs, reiškia, dabar taip ir taip... Šiaip iš principo, aš atsimenu, kaip, kupiniais susižavėjimo ir, tokio net bet kur, visur, pavyzdžiui, (*pauzė*) labai gero nusiteikimo ir, sakau, tai buvo antra tokia didelė grupė, ir, pavyzdžiui, teko bendrauti su tokiais kaip Stasys Santvaras, reiškia, Bostone, tokie Henrikas Nagevičius, dar jie buvo gyvi. Sondeckio tėvas, Sonda, to muzikanto, kuris skrisdamas, reiškia, į Lietuvą po daug metų, to dirigento garsaus Sondeckio tėvas gyveno Jungtinėse Valstijose. Devyniasdešimt, man regis, ar pirmais ar 1992-ais jisai atskrido iki Maskvos, į Šeremetjevo oro uostą, ir numirė žmogus. Supranti, matyt, neatlaikęs kelionės. Aš labai puikiai atsimenu šituos visus. Man tuo metu buvo 28-eri metai ir mums, šiaip jau, tos kelionės metu buvo susisukus galva nuo bananų gausos, nuo to tokio... nu, mes papuolę buvom... Tai čia yra į Ameriką tuo metu ir buvo tiek įspūdis, kad tu dabar net nebesuvoki, kas čia. Plius dar, va, juokinga. Pavyzdžiui, po koncerto prieina ir kokia nors ponija ir sako: „Vat, čia yra, vat aspirino buteliukas“. Aspirinas buvo, kaip atrodė, nu... Nuo bet ko. Amerikoniškas aspirinas, kokie 200 tablečių, gražiai... nu, tas plastmasinis, čia gi baisus deficitas, o tuo metu buvo visam pasauliui mitas, kad reikia kasdien gerti aspirino tabletę, tai, kad apsaugo nuo visų ligų ir, ir nuo infarkto, ir nuo vėžio, ir trali vali. Ir, pavyzdžiui, sako, aš ką labai gerai atsimenu, nežinau, kiek aš buteliukų parvežiau, supranti, nes, sako, vat, LRT, nu, televizijoje dirba tokia, maždaug tas ir tas, tai ten mano giminaitis, tai būkit gera(s), paimkit, perduokit, jum nebus čia tiek... Aš atsimenu, kad paskiau aš čia grįžęs (-usi) perdavinėjau, reiškia, šitas visas dovanėles ir, ir, ir taip toliau. Tai va. Klaus-, sakau, tuo metu buvo baisus pakilimas. Tuo metu buvo baisus

pakilimas, jie ir apie save daug pasakojo, ir, ir, ir, pavyzdžiui, jie pešdavosi... Aš atsimenu, kaip susirinko. Buvo, reiškia, parengimas, kaip sako Amerikos lietuviai, jau po koncerto visur parengimas. Parengimas – tai Amerikos lietuvių kalba reiškia vakarienė, baliukas, reiškia, parengimas, kai kokie du šimtai žmonių amerikonišką didelę salę, apvalūs stalai, po dešimt maždaug žmonių. Pas juos labai tas priimta, reiškia. Jau tu sėdi... Ir aš atsimenu, kaip, kokiam dabar mieste, nepasakysiu. Tikriausiai Bostone, pavyzdžiui, susipešė, kas sėdės, ar ir, reiškia, ten sėdi, nu, va, mes, kokius tris *ratiliokus* duoda vienam stalui, daugiau sėdi trys poros atėjusios ir aš, atsimenu, atsidūriau tarp dviejų porų. Amerikos lietuvių pora ir čia dar visai tokie ne per seniausi, bet jau šitie. Ir aš va taip sėdėjau, kaip dabar atsimenu, ir mane kalbina šitie, ir dar net ir šitie. Ir aš tikriausiai likau nei valgęs (-iusi), nei nieko, nes reikėjo tikrai atsakyti į, į šituos... Maža to, viena ta pora, man sugebėjo kuždėt, kad, ponas (-ia), tie labai keisti žmonės, reiškia, tie kur sėdi... Jie jau... Su jais labai atsargiai, reiškia, va, aš tą puikiai labai atsimenu. Ir kaip jie savo tuos, šituos, sako: „Labai keisti žmonės“. Ir man dar jie kažką pasakė, kad dar Lietuvoj, reiškia, dar Lietuvoj jų ar tėvas buvo, ar tai avių vagis, ar tai kažkas... Nu, va tokių visokių dalykų. Nu, ir tu faktiškai bandai išlaviruot. Bet, jeigu taip atsakant į klausimą, tai viskas buvo labai panardinta, panardinta tokiam, vat, euforiniam burbule.

O jūs pats (-i) ką apie tą radiją pasakojot?

Viską. O ką aš galiu pasakot? Aš viską pasakojau, ko manęs klausė. Kaip... Ta prasme... Ką, Rūta, vat, norėtumėte išgirsti?

Kaip jūs jį apibūdindavot tuo laiku?

(*Pauzė, atsiduso*) Nu, aš tuo laiku absoliučiai niekaip... kaip nors... mistiškai ar kaip nors kitaip aš, pavyzdžiui, neapibūdindavau. Aš iš tikrųjų, jeigu mes kalbam apie tai, kad aš, pavyzdžiui, neprisistatydavau, kad... Neprisistatydavau, kad aš esu iš „Amerikos balso“ arba, kad esu iš kokio... iš kokios nors radijo stoties, kuri... kuri, mes jau čia... dar kartą kartoju, kad nepriklausomybė buvo tabu. Ir labai tu puikiai žinojai, kad gali, gali greitai užskristi, nors.. iš-, iš šito viso reikalo. Tu pasakojai dažniausiai tokius labai... nu, viską, išskyrus nepriklausomybę. Tas buvo kalbama apie-, apie, apie, apie taip toliau. Jie tokių gi techninių dalykų gal nelabai ir klausinėdavo, jeigu techninių dalykų. Jiem tiesiog būdavo labai tada, vat, čia tas buvo... Sakau, visas tas... panirė buvo į tą 1988-ą, 1989-ą metų baisus pakilimas. Nes specifiškai, kad aš ką atsiminčiau sakęs (-iusi), tų... nu, nėr ką labai atsimint, tokio dalyko.

O...

Nebent jūs kažką turit omeny, kad tai, vat, jeigu... ką, vat, ar kažką... Nes, nes tas, sakau, čia yra dabar, dabar, tai tu vėl kitaip kalbėtum. O tuo metu, nu, tai tuo metu, supranti, mes gi patys buvom tiesiog nešami bangos į viršų. Ir ta banga dar dar kilo. 1989-ais metais. Ir visi šitie dalykai, kurie buvo. Tai, tai, tai, tai aš labai atsiprašau... (*skamba telefonas*).

Mhm, o jūs minėjot, kad čia ir tie užsienio lietuviai irgi ateidavo, ir visokių komentarų turėdavo apie tas laidas, tai ką jie kalbėdavo?

Jie dažniausiai visokių tokių galbūt techninių pamokymų buvo, kad gal jūs, kai sveikinatės, ne taip pasisveikinat, arba tokių buvo šitų, aš dabar neprisimenu, dėl ko mes su tuo kanadiečiu tenai taip susiginčijom, supranti... Kad, reiškia... Bet tai nebuvo ideologiniai dalykai. Tai nebuvo ideologiniai dalykai ir vat jie kažkaip tai, kiek mano atmintis leidžia, tai jie dažniausiai būdavo, mums tai atrodydavo labai juokingos smulkmenos, reiškia, kurios, reiškia, kurios, kurios būdavo neesminės. Ir jie gi labai, matai, reiškia, jie iki šios dienos, pavyzdžiui, kai čia aš parašiau, nu, čia dabar šiais laikais, kai parašiau Niujorko lietuviui *mini vardą pavardę*, tokiam išsilavinusiam žmogui. Ir parašiau sveiki... Sveiki, *mini vardą* ir maždaug, supranti, reiškia. Jisai, kai man atrašė laišką, kai ruošmės, kai rinkom, kas šnekės rugsėjo, rugsėjį apie... apie tas, reiškia, apie rugsėjo įvykius, trisdešimtmetį, ai, palauk, dvidešimtmetį. Trisdešimtmetį... Dvidešimtmetį, tai jisai gal man surašė gal visą, visą pastraipą, kodėl Lietuvoj... kas čia per nesąmonė, sugalvojo kreiptis „[S]veiki“. Ir... Aš gi esu tai viena(s) *mini vardą*, taip jisai man rašė. Ir jisai yra išsilavinęs lietuvis. Tokių, va, dalykų su Amerikos lietuviais buvo daug. Jų būdavo, jie būdavo labai, labai tokie, nu, ir keistoki, šitie, kaip mums. Kaip mums, supranti, jie... Jie, pavyzdžiui, vat, pasakydavo, vat, mmm, jūs vadovė labai šauni, bet, nu, su suknele jinai turėjo būt kita. Vadovė mūsų tikrai žinojo, tikrai niekuo neišsiskyrė nuo kitų. Jie vis tiek jautėsi kaip nors norintys pamokyti. Tikriausiai norėdami gero. Ir tas... Ta nuotaika visą laiką jautėsi. Kaip nors ir galvojo, kad mes visiškai išlipam. Kaip mums, sakau, Klivlande rodė mikrobangę šeiminingę, pas kurią gyvenom, jinai paėmė, įdėjo į tokį mažą, tokią mažą lėkštutę sviesto at-, at-, at-, atgnybo, reiškia, iš-, iš-, iš šito pakelio, atgnybo sviesto gabaliuką, pastatė mus abudu / abidvi ir sako: „Žiūrėkit, berniukai / mergaitės, kas dabar bus. Atidarė mikrobangę, įdėjo tą sviestą, uždėjo, ir paspaudė ten gal trisdešimt sekundžių ar kažkiek ir išėmė ištirpusį tą mažą sviesto gabaliuką lėkštutėj, ir sako: „Matėt, kas čia yra? Čia yra *mikroveivas*“. Ir jinai pradėjo mums pasakoti. O *mikroveivai* jau ir Lietuvoj nebebuvo tuo metu... Jie nebuvo kasdienybė ir, vat, tokių dalykų

buvo labai daug. Ir tokie... Tuo, tuo, tuo pagrindu. Aš, aišku, nefiksavau, nefiksavau kažkokių tai šitų tikriausiai, iškildavo koksai nors... Tikriausiai iškildavo tokių dalykų, kaip dabar aš galvoju, pavyzdžiui, ten būdavo kokia nors Salomėja Nėris, pavyzdžiui. Jie klausdavo, ar jūs žinot, kad Salomėja Nėris važiavo į Maskvą Stalino saulės pasitikt, man atrodo, buvo vienas toksai pokalbis. Ir maždaug, o Vilniuj jos vardu ir mokykla yra pavadinta, tai kaip čia dabar išeina, supranti. Tai vat, tokių, vat, tokių dalykų, tokio tipo pokalbių, tai, vat, tokį... tokį lygtai menu. Bet, bet, bet, šiaip tai, buvo, sakau, labai daug tokio, tokio grynai tokio techninio, buitinio pamokymo.

O dar 1987-ais metais toks radijo tiltas buvo tarp Vilniaus ir Milvokio. Jūs atsimenat ką nors apie jį?

O tai... aš atsimenu, ne, tai 1985-ais buvo...

1987-ais...

Tada aš turiu kitą tiltą omeny, nes dar buvo dar vienas tiltas. Tai aš, aš omeny ar gal... Gali būt, kad aš vis dėl to, man dabar atrodo, kad tai buvo man ką tik tai pradėjus dirbti...

Mhm...Nu čia pirmas tiltas buvo 1987-ais metais.

Ne penktais?

Septintais.

O jūs tikrai žinot šitą? O jūs taip užtikrinta esat, kad šitas...

Aš ne, aš net dieną jums galiu pasakyti.

Ne, tai gerai, kokia, kokia, kokia diena buvo? Ir jūs norit pasakyti, kad prieš tai nebuvo jokio tilto?

Nu...

Bet matai, kaip yra? O aš sakyčiau, kad tiltas buvo man tik ką atėjus, nes 1987-ais metais liepą, aš ten... o... aš ten fiksuota(s)? Ne?

Mmm (ne).

Tada mes skirtingai, žinokit... Aš šito, aš šito neatsimenu visai. Nu, matai, vat, atmintis yra tokia. Aš, vat būčiau sakęs (-iusi), kad tai buvo, jo, kad tai buvo lapkričio mėnesį, bet tai, aišku, dar nedarbau. Jeigu šituo buvo, šituo metu. Dabar ar Jonas Lukoševičius... Kodėl mes sėdėjom tenai... Aš žinau, kad aš buvau... studijoj. Tai tikriausiai tada šitas buvo, man atrodė, kad aš ką

tik dirbau. Bet jau čia buvo... Aš jau čia buvo... dveji metai tai kaip aš dirbu. O man būta, man atrodė, kad dvi savaitės, kaip aš dirbu. O lapkričio mėnesį jau buvo dveji metai, 1987-ais metais. Ir aš žinau, kad aš ten kažką, ir galėjo būt, kad aš ten... man atrodo, buvau paruošęs (-usi), kur archyvai yra... Juk aš ten ne šiaip sau sėdėjau... Ten aš buvau paruošęs (-usi), man atrodo, trumpą *skečą* apie Vilnių... Kas yra Vilnius, Lietuvos sostinė. Ir aš tikriausiai buvau paruošęs (-usi), ir aš žinau, kad angliškai jį skaičiau, ir žinau, kad tą transliuot galėjo... Tą transliuot galėjo ir per Lietuvos radiją tuo metu, matyt. Nes labai, labai gerai atsimenu, kad mamos pusbrolis Jurbarkė, kuris buvo tuo metu Jurbarko meras, jisai sakė, kad girdėjau *mini vardą*, kaip mane visi giminėj vadino tuo metu, angliškai kalbant per radiją, vat. Toks man momentas yra. Bet aš būčiau mirtinai ginčijęsis (-usi), kad čia 1985-i metai. O čia 1987-i. Tai vat. Ir, ir, ir, matyt, matyt, aš, vat, matyt... Žinau, tikrai, kad labai ilgai, kol nebuvo ryšio, Lukoševičius: *Vilnius calling, Vilnius calling. Hello, Vilnius calling*. Nu, tipo, kad Vilnius jau kviečiasi, *calling*, supranti. Ir man tas, atsimenu, kad jisai, tas *nešifruota vieta informanto prašymu*. Tai vat, tiek aš atsimenu, aš manau ir dabar atsimenu, kad aš šitokiam tiltui dariau pasakojimą, trumpą *skečą* apie Vilnių. Dėl to aš ten, matyt, buvau, kažkur tais sėdėjau, labai puikiai atsimenu, tą, tą pritemdytą atmosferą, gal dar ir filmavo archyvui kokiam turėtų būt nufilmuota, beje. Turėtų būt nufilmuota. Jeigu ne-, nedingo archyve. Reikėtų pasižiūrėt, reikėtų pasižiūrėt archyve televizijos, ar niekas ne-, ne-, tokį dalyką turėjo rodyt, bent jau reportažą. Viso tai jau nefilmavo. Bet per kokią „Panoramą“ tai turėjo rodyt... 1987-ais metais, tikrai.

O dar...

Reikėtų dar pasižiūrėt...

Kai jūs medžiagą laidoms rengėt, jūs galvojot, nu, vat, kad čia žmonės ne Lietuvoj gyvena, Amerikoj. Ir kad čia kažkaip kitaip jiems reikia?

Galvojom. Čia šitas dalykas jau labai, labai buvo. Nes, matai, mes, mes, kaip aš jums, jau kelis kartus ir dabar sakiau, kad mes, iš tikrųjų, kaip aš sakau, kai... Būdavo truputėlį tokia... ne svetima gėda, bet toksai nejaukumo jausmas, kai tu, pavyzdžiui., aš iš karto supratau, kad tokia *musical intermission* arba kažkokie tai šitie, reiškia, pasakojimai, tokie visiškai tiesmukiški, tai jiems nebus suprantama. Ir šitas buvo netgi viešai kalbama, kad, reiškia, vertėjai, jie iš tikrųjų, kaip aš sakiau, mes gi visi įsivaizdavom, kad jau esam labai dideli užsieniečiai ir suprantam anglosaksišką momentą, tai nebuvo propagandinis nei vieno žmogaus, manau, *Lule* nebuvo nei vieno

žmogaus, kuris turėtų, kuris turėtų kokių nors sovietinių propagandos kažkokių tai tokių apologetinių nuostatų. Tokių dalykų tikrai nebuvo. Visi įsivaizdavo, bet... mes... juokingai, matyt, įsivaizdavom, kad mes esam, kad mes esam, nu, va tokie kitokie truputėlį ir daugiau išmanom negu mūsų kolegos kitose redakcijose. Nes vienas jau dalykas, kad mes mokam anglų kalbą. Dar vienas dalykas – visi klausėsi tokio bent jau BBC arba sukinėdavo radijo imtuvus, o BBC tai tuo metu jau kai aš atėjau, „BBC World Service“ tai buvo baisiai madinga pasiklausyt. Aišku, jo neretransliavo, kaip dabar Lietuvos radijas FM bangomis, bet tokį BBC buvo lengva pagaut trumposiomis bangomis ir bent keliose vietose. Ir, pavyzdžiui, aš atsimenu, kad aš klausydavau dar dirbdama(s) Fizikos institute ir apie šitą Černobylio avariją, tai aš išgirdau gyvendamas dirbdamas dar Fizikos institute ir įsijungęs VEF'ą, ir kad yra, kad... kad... Ir atsimenu labai gerai tą žinią, kuria aš pasidalinau dar netgi vakare nuėjęs (-usi) į „Ratilio“ repeticiją, kad yra, reiškia, kad *radioactive plant detected by Swedish monitoring*. Ir atsimenu kažkaip išėjo, kad kalbėjo, kad buvo kalba po repeticijos, kaip sakiau, tos repeticijos būdavo labai aptariama viskas. Ir aš tada atsimenu, kad sakiau, kad aš girdėjau kažką, sakau, girdėjau aš kažką per BBC. Nes tas BBC toks truputėlį kaip ir nekaltas buvo. Tai nebuvo koks nors „Amerikos balsas“ ir taip toliau. Tai mes šitą klausydamiesi, nu, daugiau ar mažiau mes jautėm, kad tai nėra... Ir tu, ir tu puikiai supratai, kad tai neturi būti toksai, reiškia, tiesmukiškas išvertimas ar nepaaiškinamas. Ką aš ir pasakojau, tas konfliktas tarp, nu, ne konfliktas. Vertiminis, reiškia, vertybinis, vertybinis susirėmimas. Galim pasakyti, kad konfliktas, vat, *mini vardą pavarde, mini vardą pavarde*, nežinau, ar reikia minėti pavardes šitam darbe, bet tai tikrai tokios pavardės buvo. Tai ir buvo tai, kad tu suprasdavai. Supratimo buvo labai nemažai, sakyčiau. Čia jau nesigiriant.

O cenzūros mechanizmas kaip veikė?

O cenzūros mechanizmas veikė aukštu žemiau. Buvo tas vadinamas reiškia, *Glavlitas*, dvi labai simpatiškos moterys buvo. Jos buvo, reiškia, *Glavlito* ir tu turėdavai nunešt jau iššifruotą laidą, ir jos praktiškai labai retai ką, bet išbraukdavo arba pabraukdavo, arba sakydavo, arba sakydavo, kad, va, to galima, tas negalima ir kad čia, čia šito nereikėtų. Bet dažniausiai padėdavo parašą, jos paskaitydavo. Man ryškiausias pavyzdys, kuris yra įsiminęs iš mano darbo, tai aš buvau, aš kadangi *mini miestą iš kurio kilęs (-usi)*, tai aš važinėdavau, pavyzdžiui, kai aš išvažiuodavau kokiom trim dienom į komandiruotę *mini miestą*. Kaip patogu, reiškia, tu ir namus aplankai, ir kartu pasiimi, reiškia, važiuoji, vat. Anksčiau buvo galima, pasiimi kokias,

išvažiuoji kokį antradienį ir grįžti tik tai savaitės gale. Tai reiškia, kad tu prisidarysi ir tas iš tikrųjų ir buvo labai, tu prisidarysi medžiagos, tu būtinai kažką iš vietos pakalbinsi, ir tu važiuosi gal net į kokią *mini miestą*, arba ten, sakykim, *mini miestą*. Aš esu kalbinęs (-usi) ir, ir jūrų uoste buvęs (-usi), ir, ir gal fabrike kokiam esu buvęs (-usi), ir, atsimenu, kad aš dariau medžiagą apie gintaro apdirbimą. Ir gintaro apdirbimas, ir tai, man regis, buvo Juodkrantėj, reiškia, kažkoks tai cechasis buvo gintaro apdirbimo, Klaipėdoj buvo ir kad gintaro apdirbimas tokiu metu buvo toksai, aš, vat, gal tada ir sužinojau, kad tokiam Kaliningrade, tai to gintaro iškasama, nu, Karaliaučiaus srityje, žymiai daugiau. Ten, ten, ten klodai tiesiog yra. Nes gi gintaras, žinot, kaip buvo vadinamas gintaras sovietmečiu Lietuvoj. Tai yra Lietuvos auksas. Ir gintaras yra kaip jau nacionalinis, ir toksai biški naivus buvo žmonių supratimas, kad daugiau niekur kitur... Manau... Manau, kad sovietmečiu gintaro vaidmuo, tas Lietuvos aukso, buvo tiek išpūstas. Ir labai gerai atsimenu, kad aš padariau tą pasakojimą ir tas pasakojimas užkliuvo dėl gintaro kiekio. Ir man paaiškino, reiškia, kažką ten braukė *Glavlito* tokia labai moteris, simpatiška, kurios duktė irgi bus, atsimenu, kad gyrėsi, pedagoginiam, man atrodo, anglų kalbą buvo baigusi. Ir aš taip, žinai gal, ar aš, ar kažkas jinai paaiškino, matyt, mums visiems, kad gintaras yra naudojamas, gintaro dulkės yra... gintaro dulkėmis, dabar atsimenu, karinių lėktuvų sparnai. Ar kažkaip karinių lėktuvų gamyboj naudojamas gintaras, kažkokioj tai vietoj ir kad, reiškia, gintaro kiekiai gamybos yra nesakytini. Tai va tokį dalyką labai aiškiai atsimenu, supranti.

O dar ką nors žinojot, ko negalima?

Nu tai, žiūrėkit. Tokių yra, mes tikriausiai žinojom ir mes patys. Vidinė cenzūra buvo labai stipri. Tai kiekvienas buvo, šitie, kad neis. Bet, pavyzdžiui, tarkime, kai buvo 1987-ais metais Lietuvos krikšto 600-ų metų jubiliejus. 1987-i metai. Čia buvo didžiulės iškilmės. Sovietai tas iškilmes leido, kadangi sovietai nebuvo uždraudę religijos. Ir buvo religijų reikalų, reiškia, prie tas atstovas, prie, man atrodo, ministrų tarybos ir taip toliau. Visos iškilmės buvo Petro Povilo bažnyčioj. Aš buvau ta(s) reporteris (-ė), kuri(s) darė reportažą pagrindinį. Ir aš, reiškia, iš tikrųjų, aš ten tikriausiai. Čia buvo 1987-ų metų, ane? 600, nes vienas trys 1387, tikriausiai, Lietuvos yra krikštas...

Mhm...

Ir aš, ir aš, reiškia. Žinau, kad buvo atvykęs iš Maskvos pagrindinis religijų reikalų atstovas. *Mini pavarde* pavarde. Nebepamenu. Baisus įvykis! Tuo metu mes tai žinojom. Ir visa, reiškia, oficialios iškilmės Petro Povilo bažnyčioj ar prie bažnyčios. Ir kad ten buvo, reiškias, su leidimu, kad Lietuva

mini tokį *fact* ir sovietai tai leido. Ir aš padariau tokį, sakyčiau, šitiems laikams, matyt, per laisvą, per laisvą reportažą. Nebežinau, ką aš ten prikalbinau, ir tuos, ir tikinčius, ir prie bažnyčios, didelis labai reportažas buvo. Ir sistema buvo tokia, aš palikau, reiškia, tu parašai reportažą, sumontuotą visą, atitinkamai, reiškia, meluoju, nesumontuotą, tu parašai tekstą, montuosi tik po to, kai patikrins vyr. redaktorius. Ir aš padėjau, reiškia, visas medžiagas iššifruodavai, parašydavai tekstą ir nunešdavai ir, ir turėdavo, reiškia, būt parašas viršuj parašas vyriausio redaktoriaus. Šiuo atveju Jono Lukoševičiaus. Jis sėdėjo aukštu žemiau. Mūsų du kabinetai šeštam aukšte, jisai penktam aukšte. Ir būdavo kartais toksai susistumdymas, kas, ar tu jau, tu. Vat, aš baiginėju savo medžiagą rašyt ir, matau, kad kolega jau baiginėja, arba stojasi ir, ar eini į apačią? Jo, tai palauk minutę, aš duosiu savo medžiagą. Nes būdavo tokių atvejų, kad kai tu nueidavai pas Joną Lukoševičių, jisai vat sėdėjo ir jisai, aišku, nebuvo toks baisus, kad kaip mums gal atrodydavo. Būdavo, kad jisai pasirašo iš karto, tiesiog permeta, paklausia, apie ką čia, nu, ir pasirašo. Būdavo, kad nepasirašo kokias dvi valandas, tris valandas. O jau vertėjai trepsi, kad reikia pradėt verst ir tau reikia pradėt montuot. Ir būdavo, būdavo, vėlgi, matyt priklausydavo nuo ko. Tai vat, jisai didysis cenzorius, tai vat jisai būdavo. Jisai iš tikrųjų. Ir aš žinau, kad tą mano reportažą, ten kokie gal penki lapai ar keturi, ilgas jisai. Nieko ten ypatingo nebuvo, bet tikriausiai, bet prikalbinta, aš įsivaizduoju, buvo prikalbinta per daug tikinčiųjų, ir per daug žmonių, kurie, tikriausiai, pasakė... 1987-i metai, jau Gorbačiovo perestroika įsigalėjusi ir tas reportažas grįžo. Aš išėjau kažkur į miestą, aš dabar labai puikiai atsimenu ir jisai. Ir aš grįžinėju po kažkoks... Nes vis tiek, aš kažkaip ir padaręs (-iusi), aš žinau, kad... kokią valandą, ir aš grįžtu čia, kur dabar yra obeliskas, pro šitą, aš grįžtu iš miesto ir eina *mini vardą pavarde*, mūsų vertėja, kuri buvo iš Australijos, kuri dabar gyvena Vokietijoje, *mini vardą*, ir kuri irgi buvo ir anglų kalbą baigusi, reiškia, pora metų už mane vyresnė. Dirbo pas mus vertėja. Ir jinai buvo labai, labai tokia... Tokia labai, tokia visa Australijos lietuvė ir taip toliau. Ir jinai pamatė mane ateinantį, ir jinai pradėjo iš tolo sakyti: „Jūs tik nepergyvenkit, *mini vardą*“, jinai, mes *jūsinomės* ir tikrai. Ir jinai pradėjo man iš tolo sakyti: „Jūs tikrai jokių būdu dabar nepergyvenkit, ką aš jums pasakysiu“ ir maždaug, ir, reiškia, jūsų medžiaga grįžo, nu, ta prasme, jis manęs ieš-, kai būdavo kažkokios šitos, ekstra, ekstra, reiškia, skambina, ir „[U]žeiokit, užeiokit“. Tai reiškia, jau, tu užeiokit, tai, reiškia, retai kada užeiokit ir pasiimsit. Jūsų ieškojo Lukoševičius, labai ieškojo, klausė, kur jūs esat dingęs (-usi) ir visa kita. O aš žinau, kad palikęs (-usi) šitą reportažą, trali vali. „Jūs tiktai nepergyvenkit, gal jisai...“ tra ta ta ta ta... Gal jisai dar pasakė... Tegul jisai / jinai užeina, ką jis / jinai čia prirašė? Galėjo būti toks pasakymas. Nu, ir aš pas jį tiesiai nušuočiau, ir

jisai sako: „Žiūrėkit, kur čia šuoliuojat, kur čia dabar šuoliuojat, kur čia dabar, kaip kauboj-“, aš labai gerai atsimenu, jisai labai greitai kalbėjo ir jisai varto: „Kur čia kaip kaubojus ant arklio per prerijas šuoliuojat?“ Va tokį jisai įvaizdį... „Kur čia jūs šuoliuojat?“ Tra ta ta ta ta. Pasakykit, atsakykit. Suprantat, ta ta ta ta ta ta. Tai aš manau, kad ten buvo, aš dabar tiksliai neatsimenu, bet nebuvo ten tiek to baisumo tokio ir visų šitų. Bet aš žinau, kad ten jisai išbraukęs, taip jisai kur išbraukydavo, net tušinukas nu, jisai dėl savo tokio būdo. Ir, (*juokiasi*) ir, ir, ir gal retai kada nepraleisdavo medžiagos. Vienąsyk jisai nepraleido medžiagos gal to *mini vardą*. *Mini vardą* turėjo gamtos rubriką. Ir buvo toksai *mini pavarde*, gamtininkas, panašiai kaip Paltanavičius dabar, kuris ruošdavo, arba kaip Dikčius Silvestras, kuris tokias apžvalgėles šitas, ir jisai padarė tokį. Buvo pavasaris. Tada daug juokėmės, mes čia mirėm juokais, tada jis per susirinkimą sako: „Nu tam jūsų *mini pavarde* suminkštėjo smegenėlės, reikia pripažint. Žmogui tiesiog suminkštėjo nuo pavasario saulutės. Taip, jinai atšildė čia viską...“ ta ta ta... „Kai kam atšildė labai smegenėles. Klausykit, nu, baikit rašyt...“ ir, ir mes, nes jisai ten prirašęs buvo autorinis, pavasario saulutė, žodžiu, zuikučiams, suprant, baltas uodegėles nubalino, kažką, vat, tokio. Ir grynai nepraėjo dėl tokio, nu, perdėto sentimentalumo, nei jokios politikos buvo. Ir mes. Ir jisai taip labai. Nu, labai tada mes juokėmės, suprant, kaip visi šitie. Ir didžiausia problema, kaip tam žmogui paskambint, kuris yra autorius ir rimtas gamtininkas, toksai žilas. Nu, vat, sakau, Paltanavičiui, kad tu pasakytum: „Jūsų šią savaitę medžiaga nepraėjo dėl to, kad mūsų, mūsų redaktorius mano, kad, kad jinai labai skysta, suprant. Na, apie nieką.“ Ir iš tikrųjų jinai buvo apie nieką. Vat, tam tikra prasme. Tai va, o daugiau aš tokių ideologinių, ko gero, aš didelių... Paskiau kaip prasidėjo Sąjūdis, tai jau buvo. Išvis šitos temos nebebuvo, nes kai prasidėjo Sąjūdis, tai jau nebebuvo ir Lukoševičiaus. Lukoševičius, reikia turėti omeny, kad išvažiavo balandžio mėnesį į antrą kadenciją, išvažiavo dirbti į Vašingtoną. Jisai buvo jau kelerius metus atidirbęs, reiškia, čia jau su Maskvos leidimu. Nedaug lietuvių žurnalistų galėdavo išvažiuoti, reiškia, tai „Tiesos“ duodavo pagal kvotą, visą laiką „Tiesos“ korespondentas būdavo Niujorke, arba bet, arba Niujorke arba Vašingtone. Tai jisai, supainiojau... Ne... Jisai pirmą kartą buvo Vašingtone, dabar jisai buvo... O gal meluoju... Tai, vat, ir jisai išvažiavo balandžio mėnesį, 1988-ais metais, o birželio mėnesį jau Sąjūdis atsirado. Ir kai mes buvom... Ir jisai buvo... Tas Sąjūdis, aišku, jam nesutrukdė būt, aišku, nieks jo neatšaukė. Mes ir su „Ratilio“ buvom 1989-ais metais, tai baisiausia mes ten išsibučiavom, išsiglėbesčiavom, ten jisai atėjo į tą, į mūsų koncertą, čia mane tai jau baisiausia, reiškia, jisai sužinojo, kad atvažiuos „Ratilio“, tai gal paskambino ar pasakė, kad jam aš būtinai atvežčiau duonos juodos kepalą, nes

ir aš vežiau, žinau, kad tą duonos kepalą jam... Ir paskiau jis mus vežiojo su rektorium *mini pavarde* po visą Niujorką, mes visą naktį... aš... visą naktį, reiškia, mes... nu, pasikvietė mus į svečius, gyveno Manhatane su savo žmona. Kokiam gal penkiasdešimt ketvirtam aukšte, tikriausia aukščiausias, aukščiausias, neskaitant kokių ten *fantastic buildingų*. Tai visa... Ir jisai mus vežiojo... Į Harlemą nuvežė, mus išvežiojo po naktinį Niujorką ir tada grįžom... Neleido mums grįžt pas tuos žmones, kur ten mes Bruklina pas lietuvius gyvenom, nei atskirai, negu šitie. Ir va tada mes, reiškia, čia jau *mini pavarde* buvo rektorius ir, ir, ir, ir grupės vadovas, ir, va, tada, labai įdomiom aplinkybėm mes, reiškia, likom nakvot ir tada vienoj sofoj aš miegojau su universiteto rektorium *mini pavarde*. Nes mes permiegojom, nes ten nedidelis jų butukas buvo, tai dabar niekam ir nepapasakosiu, kad yra tekę su Vilniaus universiteto rektorium pernaktvot, supranti, vienoj šitoj. Iš ryto mus jau ten parvežė, nes mes turėjom ten laisvų dienų ir buvo baisus jau, jau kaip tik tai, man tada pasakojo, kad, sako, kaip tik tuo metu buvo Tbilisio įvykiai – Kastuvėlių tas balius. Balandžio čia devinta. Sako: „Ar girdėjot kas atsitiko Tbilisy?“ Pradėjo, jisai man sako, jau atsimenu, sako, vakar, kapojo, kapojo kareiviai, reiškia, ten nekaltus žmones ir taip toliau. Tai va. Ir, ir, ir, ir toks... Toks ideologinis šiaip dalykas.

O dar pabaigai turiu klausimą. O techninės ten galimybės rengti tą medžiagą, reportažus... Ten reporteriai, mikrofonai, juostos... Kokia situacija?

Aš kai atėjau, iš karto gavau, reiškia, kadangi man tokie dalykai patiko, gavau vengrišką, reiškia, vengri-, vengrų-, vengrišką, vengrų gamybos reporteriuką. Reporteriu tai mes vadindavom ne žmogų, o reporteris visą laiką kažkodėl buvo tas magnetofonas. Aaa, reporteris, reporteris, reporteris... Tai šitas atvejis čia įneša *konfuzijos* tokios, kai pasakoji, nes reporteris tai yra žmogus. Šiuo, vat, atveju, tai va, buvo reporteriai ir dar pridėjo, dar kuris dabar yra muziejuj, tai yra dvi mažos, reiškia, ritės, nu, ritinis reporteris, penktukas tas, kaip mes vadindavom. Labai greitai atsirado, vat, šito reporterio, čionai septintukas vengriškas, jau su kasete. Tai kasetinis aprūpinimas, aišku, jisai... kokybė, aišku, jo buvo gera, jisai, jisai, jisai buvo metaliniu korpusu, visą laiką, reiškia, kasetinis. Tų kasečių lyg ir buvo. Kasečių nebuvo labai daug, kasetes reikėdavo išmagnetint. Būdavo magnetinimo ta bačkutė koridoriaus gale, kur ir dabar gal tebestovi, kur padėdavai juostą, ten elektrinis susidaro laukas, paspaudi pedalą ir išmagnetina tą juostą. Iš tikrųjų tai buvo labai juokinga, kadangi reikėdavo, pavyzdžiui, tu įsirašai tą reportažą savo, jeigu apie įrašą kalbam, ir tu turi praktiškai iššifruot, ką tu įsirašei. Ir šifravimui

žmonės, kažkodėl tai buvo šifravimo kambarys, tai ten kur dabar yra penkta... už operatoriaus, šešta... penkta... Pati kampinė studija. Ten būdavo profesionalus magnetofonas, mažas metalinis staliukas vienam žmogui ir tu sėdi prie magnetofono, su šita ranka junginėji, taip, kaip tokioj... savotiškai, tau kėdė, ir tu ten, reiškia, gal šešios kokios vietos buvo, su ausinėm, išsišifruoji savo medžiagas. Tai reiškia, kad tu elementariai šifruoji, tu, reiškia... Tau reikia turėt visą tekstą. Nu, ne visą, bet tu paskiau, kai jį turėsi, tu, jį turėdamas, išsirašęs savo ranka lapuose, šitą vietą paimsi, šitą vietą paimsi, gal šitą vietą paimsi... Šiaip tai bergždžias darbas. *Netranskribuota vieta informanto prašymu*. Tada, kai tu išsišifruodavai, tu nešdavai... Grįždavai į savo redakciją, sėsdavai prie savo mašinėlės, kai kas rašydavo ranka, labai daug žmonių pasiimdavo tiesiog lapus ir ranka rašydavo tą reportažą. Ir tada savo rankraštį nešdavo į penktą aukštą, galinį, kur buvo kokie 10 mašinininkių. Kur buvo kaip kokioj gamykloj, tarškėdavo elektrinės mašinos, ir kur visos mašinininkės visuomet turėdavo darbų, ir kurios visą laiką labai greitai... tas mašinininkės etatas buvo... jįsai sovietmečiu buvo visur paplitęs, nes visur jų reikėdavo įstaigose, taip toliau. Nes tuo metu tų mašinelių būdavo nedaug ir visi darbai būdavo raštu, ranka. Ir, būdavo, tenai stovi šitie, reikėdavo trim egzemplioriais, reiškia, vienas egzempliorius jau čia į archyvą eis, vienas egzempliorius eis tikriausiai gamybai, tau pačiam (-iai), o kitas dar egzempliorius vertimui gi reikės duot, reiškia, anglams. Tai, archyve, laidos aplankelė, turėdavo visas tekstas būt nuo pradžių, nuo „[L]abas vakaras“ arba „[H]ello, this is Radio Vilnius“, viskas išversta. Ir buvo atskirai mašinininkės dvi anglų kalba, kurios septintam aukšte sėdėjo virš mūsų, *mini vardą* ir *mini vardą*, ir mes, reiškia, kai angliškai parašydavo vertėjai... tai jie neversdavo. Jie versdavo ranka, ten pabraukydavo, taip toliau ir nešdavo toms, reiškia, mašinininkėms, dar tokia *mini vardą* buvo, keista, keista labai mašininikė. Tai, aaaa, angliškai. Paskiau po truputėlį atsirado jau pradėjo duoti, reiškia, ir redaktoriai turėdavo, reiškia, mašinėlės, ir, pavyzdžiui, šiaip tai labai juokinga, buvo tokios sovietinės „Jetran“, tokios elektrinės, kurios dažnai gesdavo, ir buvo Rytų Vokietijos „Robotron“, elektrinės tokios ir jos gana garsios čik čik čik čik čik. Va, dabar, jeigu mes čia taip stovėtumėm, tai būtų dvi. Čia, centre, būtų ne kompiuteris, o būtų šita rašomoji mašinėlė. Ir, pavyzdžiui, kambary rašo 3–4 žmonės, nu, tai pakankamai čekšėjimo jau yra. Prie to garso visi buvo įpratę ir niekas nekreipdavo dėmesio. Ir tos mašinėlės...Paskiau atsirado, čia irgi ilgai stovėjo, tokia plokščia, paskiau, panaši į... su tyliu tokiu kliau kliau kliau. Irgi „Optimo“, man atrodo, vadinosi. Irgi rytų vokiečių. Bet jau jinai buvo... Jau nebe... Jau jinai buvo... Jau, jau tas kaukšėjimas buvo daugiau toksai sensorinis, reiškia, rašydavo. Ir, ir, ir, ir, ir, ir, ir tos mašinėlės atsirado. Tai va,

ir, ir, ir tas techninis, ir paskiau tu susimontuodavai, eidavai pas operatorės, operatorė montuodavo ant juostų. Viskas buvo ant juostų, eteris buvo juostinis, trisdešimt aštuntu greičiu. Laida... Laida būdavo toks blynas, esat mačiusi tikriausiai, įrašyta ir ta laida paleidžiama, reiškia, nuo pradžios iki galo, *rakordai* priklijuoti atitinkami. *Rakordas* tai yra žalias, tas, reiškia, visa juosta, tai ruda, magnetinė juosta, o turi būt priklijuotas *rakordas*, prieky – žalias, gale – raudonas. Reiškia, ir ant žalio *rakordo* į dėžę įdedi, dėžė turi būt suforminta, reiškia, kas čia, kokia laida, kada eteris, bla bla bla, tada redaktorius, kas čia ką ir už ką atsakingas, išleidėjas, tokios būdavo klijuota, priklijuota ant tokių dėžių, nuplėsi ir vėl klijuoji, reiškia, atspausdinti tokie... tiesiog kaip kvitas savotiškas, trafaretas. Ir dar tušinuku užrašydavo ant to *rakordo*. Ant to *rakordo* užrašydavo laidos datą, kad išleidime, reiškia, eteryje, nu, kad dar pažiūrėdavo ar dar nesupainiota dėžė... gali būt toj dėžėj įdėtas blynas toksai, kurį reikia taip laikyti, nu jisai kietai susuktas. Vienąkart man per didelę karjerą tai išsinėrė tas blynas, tai ten dėl kažko jau. Tai tada viskas. Jeigu išsinėrė blynas, tu jo atgal nesusuksi. Jisai labai kietai susuktas, sumuštas, suprant, ir tada, ir tada, jie, reiškia, tu tą laidą dar patikrini dėdama(s), reiškia, dėdama(s) ant patefono jau eterinio, programų, jau kur į eterį leidžia. Ir tai, manau, buvo kokie 2–3 atvejai, kai uždeda nei šį nei tą. Sako: „Dabar girdėsime koncertą, maždaug, ten tokį ir tokį. Ir, staiga „Labas vakaras vaikučiai. Šiandien mes jums šitas...“ Tai reiškia, kad operatorė, šiuo atveju, tai operatorė, nes vyrų nebuvo, supainiojo juostas, arba ją suklaidino, įdėjo ne tą, nepažiūrėjo ant *rakordo* ir įdėjo tą. Bet taip būdavo labai retai. Tuo metu tai buvo didelis čia jau labai, čia, Jėzus, Marija, kas čia buvo, suprant.

Bet šiaip ten tos įrangos, kasečių deficito nebuvo? Visko pakako?

Buvo. Buvo. Buvo tam tikra prasme įvairiais laikotarpiais. Tokių galėjo atsirast, pirmieji... Aš, reiškia, užsienietiškos technikos nebuvo. Aš Prancūzijoje nusipirkau privačiai, 1986-ais metais, kai mes buvom su „Ratilio“, aš nusipirkau nedideliame miestely magnetofoną ir su įrašu. Ir tai buvo absoliuti, absoliutus pirkinys. Nedidelis magnetofoniukas, kasetinis dabar dar tebeturiu ir jisai, reiškia, buvo ir aš su juo galėjau įrašinėti profesionaliai. O jeigu dar įjungdavau... Paskiau dar nusipirkau, kitur jau kažkur, čia gal ir Lietuvoj, mikrofoną įkišamą, nes lizdas buvo mikrofonui ir tai buvo absoliuti sėkmė. Reiškia, aš buvau labai kieta(s). Pradirbau iki pat, kol mes pradėjom gauti jau profesionalius...

O tai geresnė kokybė būdavo?

Ta kokybė buvo gal ne kiek geresnė... Jinai nebūdavo geresnė kokybė, nes tų magnetofonų kokybė buvo gera. Problema buvo jų svoris, jų didumas, tas septintukas būdavo labai sunkus, toksai, kaip sakoma... O čia tu turėjai nedidelį diktofoną, tu jį galėdavai kitaip... ir tiesiog būdavo kiečiau ir *krūčiau*. Kokybė labai priklausydavo nuo tų diktofonų, kai jie atsirado, jeigu metaliniu korpusu, tai praktiškai būdavo visai neblogai ir netgi, sakyčiau, labai gerai. Bet būdavo gal vienas kitas atvejis yra pasitaikęs, kai žmonės atveždavo tiesiog iš užsienio tuos mažus diktofonus, buitinius, ir, jeigu jie plastmasiniu korpusu, kas jų, nemažai tokių, tai jie tada girdėdavos, įsirašydavo tas variklio, varikliuko, reiškia, garsas. Bet buvo tokių atvejų, bet, bet, bet, bet, nebuvo jų labai daug. Ir ta saviveikla, va, tokia, tęsėsi, sakykim, iki pat... dar Sąjūdžio metais ir taip toliau. O paskiau jau prasidėjo panaudotų. Čia, vat, ko gero, Sąjūdžio. Jo, Sąjūdžio mes jau turėjom. Dar neturėjom tokių normalių marantzų arba sonių dar neturėjom. Nes marantzas buvo labai geras. Tiesa, LRT turėjo du labai aukšto profesionalumo magnetofonus, kurie buvo naudojami filmų įgarsinimui. Tai buvo „Nagra“. Tai yra *nagrania*, lenkiškas žodis, šveicarų gamybos, nagra, vat, galit pasižiūrėt, labai su daug visokių indikatorių, Šveicarijoje pagaminti, dideli tokie, reporteriai ir juos turėjo, reiškia, tas nagras, ir aš su nagra dariau porą reportažų. Jei konkrečiai, 1986-t metų, meluoju, 1987-ų metų kalėdinį reportažą iš Žvėryno bažnyčios. Kur buvo, reiškia, tas, tas, tas leido. Iš kino skyriaus davė, kad įrašytum tokį, vat. Ten jau tokie... toks jautrus ir labai gražaus dizaino, nu... Ten jau buvo labai, labai, labai aukštos kokybės. Bet tai tikrai – ne kasdienybė. Tai buvo juostinis įsiai, jį naudodavo, sakau, filmų garso... įgarsinimui. Nes aukščiausią kokybę duodavo. O šiaip tie visi, tie visi ir tas penktukas buvo savaip savotiškai profesionalūs. Tai garso kokybė buvo labai švari.

O juostas kiek reikėjo taupyti?

O, juostas reikėjo taupyti. Juostas reikėjo ir taupyti tuos blynus, ypatingai reikėjo taupyti, nes, būdavo, dirba ta fonoteka, vadinama, tai, sakykim, tos darbinės juostos... Tos darbinės juostos, buvo „Svema“, buvo tokia sovietinė firma „Svema“, tai buvo tokio iširusiom dėžėm supakuota, Rusijoje pagaminta ir tos juostos tokios ta ta ta... Ir buvo „Defa: firmos, vokiečių, rytų vokiečių. Tai dėžutės tai ledas, labai gražiai, tokios kietai, kietais pakraščiais. Ir jau kitaip visai buvo, jau čia Rytų Vokietija labai skyrėsi, vėlgi, nuo sovietijos. Daug kokybiškesnės buvo. Bet juostų, tų blynų, neužtekdavo, aišku, nebuvo taip, kad neįrašytų laidos. Bet rašydavo vieną ant kitos. Reiškia, rašydavo vieną ant kitos. Labai ir reikėdavo išmagnetinti. Būdavo dar taip, kad tu blogai išsimagnetini savo darbinę kasetę. Greitai, drrrr, drrrr. Ir, pavyzdžiui, matyt,

kaip kas suveikdavo, kad tu nueini įrašo, atsineši įrašą, ir girdi prieš tai buvusį įrašą. Ir tu praktiškai supranti, kad įrašas yra sugadintas. Jisai ne taip garsiai girdisi, bet jisai girdisi pakankamai taip, kad tau trukdo daryt. Tai reiškia, kad arba tu blogai išmagnetinai...

O tas magnetinimas, kad panaikint tą ankstesnį įrašą?

O magnetinimas yra, sakau, jisai ilgai... Dabar kur ta dėžė, aš nežinau. Man atrodo, kad tebestovi ten gale. Yra didžiulė tokia, toksai, kaip, sakytum, cilindro formos, pusės žmogaus ūgio, toks, nu cilindras. Apačioj pedalas, tu įkiši koją, paspaudi ir tada prasideda toks garsas, kaip trans-, trans-, trans-, trans-, transformatorinės. Ir padedi tą kasetę, padedi ant tos, ant to, ant to, ant to cilindro ir vienoj pusėj, ir kitoj pusėj, ir tiesiog išsimagnetina ta juosta. Ir dideli blynai taip išsimagnetindavo...

Ir net neliaka ankstesnio įrašo?

Neliaka ankstesnio įrašo. Neliaka ankstesnio įrašo, bet kitas yra dalykas, kad tos juostos būdavo karpytos, sukarpytos... Reikia prisimint, kad montažas labai daug kur būdavo ne elektroninis, o montažas būdavo karpymo būdu. Tai klįjavimu, reiškia. Tos operatorės, reiškia, turėdavo čionai tokį skečą ant piršto užsidėjusios ir jos turėdavo žirkklutes, ir jos, reiškia, tau... tu sakai tokioj vietoj... Jos suranda tą garsą, činkšt, nukerpa, suklijuoja. Činkšt, nukerpa, suklijuoja. Iš pradžių, kaip ir taupant juostą, nenorėdavo jos karpyt ir elektroniniu būdu, reiškia, sudėjom. Paskiau sukarpydavo. Ir kai gauni tu sukarpytą juostą, kartais toj sukarpytoj juostoj, reiškia, kur sukirpta, nu, nors iš tikrųjų nebuvo gal problema, nes kokybei tai didel... Ne, girdėdavosi, kad kažkur tai būdavo, vat, cikst, kažkas... Tai, reiškia, įkirpta būdavo. Tada reikia, žinot, kad ten, kur dabar yra svečių kambarys, tai ten buvo kontrolė eterio. Ten buvo kontrolė. Dirbo toksai Fominas ir Čiudakova. Čiudakova, beje, tos dainininkės garsios, buvusios Elenos Čiudakovos, kažkokia giminaitė. Du žmonės, jau augę. Fominas tai buvo toks žmogus rusas ir frontą praėjęs, ir taip toliau, kaip yra vieną kart jisai sakęs, bet, toks malonus, jau tuo metu atrodė labai, labai augęs žmogus, tai čia, švelniai pasakius, ir jisai būdavo, reiškia, kai tu parašydavai, įrašydavai laidą, pavyzdžiui, *Lulo*, tai kiekvieną savaitę būdavo budintis... Tos savaitės budintis. Tai reiškia, kad tas budintis redaktorius, jisai išklausydavo tą laidą visą, tiek angliškai, tiek lietuviškai nuo pradžių iki galo. Reiškia, jisai tą pusvalandį... Reiškia, kai tu... Tą laidą... Kai tu budi ir tavo kolegos tą laidą padaro, reiškia, atskirai lietuviškai, atskirai angliškai, aš jeigu budintis... Vat, jūs, pavyzdžiui, laukia, aš laukiu, kol visa laida bus gatava. Ir tada gali būt apie septintą, ne, vėliau, tarp aštuonių ir devynių. Tarp aštuonių ir devynių pasigirsdavo redakcijoj

skambutis, reiškia, mes buvom šeštam aukšte, ir būdavo *eta kontrol*, rusiškai kalbėdavo žmonės, ir su jais visą laiką rusiškai kalbėdavai, nes jie visus šituos... *eta kontrol* „čia kontrolė“ rusiškai išvertus reiškia. Ir *možna vam?* Ar galima? Ir jie paleisdavo, jei užstatydavo, reiškia, ant savo magnetofono, jie paleisdavo tą laidą. Jie neleisdavo, sakydavai, *ne teper, ja perezvanu* („ne dabar, aš perskambinsiu“) ir tada, reiškia, tu paskambindavai ir sakydavo, *horošo, ja ždu* („viskas gerai, laukiu“). Fominas arba Čiudakova, supranti. Tas Fominas su lazdele, labai malonus persimest vienu kitu žodžiu, nedidelis, simpatiškas, beje, toksai senučiukas. Jau labai, labai, labai garbingo amžiaus ir jisai, reiškia, jisai toksai chronometras, padėtas chronometras, toks grynai kaip būna toksai, žinai, senas, kur, kur, kur fizinio, vat, naudojo visi, reiškia, krosam bėgiot. Ir jisai, reiškia, jisai paleisdavo tą chronometrą ir paleisdavo juostą. Jisai, jo esmė būdavo, ar nėra techninio broko laidoj ir ar nėra... ar koks chronometražas. Sekundė į sekundę. Nes chronometražas... Nėra, kad labai kaip dabar griežti buvo tie reikalavimai ir šito laikėsi. O jau redaktorius klausosi su ausinėm, būdavo ryšys. Tu turėdavai ausines ir būdavo, vat, vienos ausinės, jos pajungtos į, į šitą, į tą... Tu gali garsiai pasileist, būdavo tokia kolonėlė, iš kontrolės, tai į šeštą aukštą, labai toli praktiškai ir tu jeigu vienas, tai tu gali pasileist šitas... ir tu yra, tu užsidedi šitas ausines, ir tu klausai visą tą pusvalandį nuo pradžios iki galo. Pasižymi šituos, nes kitam pirmadieniui, per susirinkimą pirmadieninį, tau reiks pasakyt kalbelę. Tau reikės pasakyti. Ir čia dabar pagalvoji, tu praktiškai turėdavai, nu, labai daug demokratijos. Nes, pavyzdžiui, aš būdamas toksai (-ia) *mini lyti*, koksai (-ia) nors dar labai jauna(s), aš galėdavau sakyt ką noriu. Ir čia, ir čia būdavo... Ir, nu, ta prasme, tu puikiai žinojai, ką sakyt. Bet jeigu būdavo, kad man, pavyzdžiui, labai patiko tas ir tas. Man buvo įdomu tas ir tas. Bet man keistai klausėsi, *mini vardq*, jūsų tas pokalbis. Tas žmogus man pasirodė keistokas, jisai tą ir tą kalbėjo, supranti... Va, sakykim. Praktiškai tu galėjai būt tikras, kad kai kurie kolegos visiškai, nu, normaliai priimdavo, kai kurie tikrai tave susirasdavo po susirinkimo ir sakydavo „[O] kas tau konkrečiai nepatiko šitam dalyke?“ Ir tu, aišku, sakydavai. Neatsimenu, kad būtų buvęs labai didelis konfliktas kažkoks tai buvęs visų šitų. Bet į kritiką visuomet tu reaguoji. Kitas dalykas tu, aišku, suprasdavai, kad, nu... tu negali kritikuoti vien tik tai dėl kritikos. Bet tokių kalbų, vat, būdavo. Toks būdavo dalykas. Ir tu, pavyzdžiui, arba ten sakydavai, vat... Nu, vat, trys temos buvo labai panašios antradienį, trečiadienį ir penktadienį. Tai kažkaip tai reikėtų... Ir tada koksai Lukoševičius sakydavo tratatatata (mala liežuviu)... *mini vardq*, lalalalala, o jinai atsakydavo, maždaug, kas suprasdavo, maždaug, *mini vardq*, gal reikėjo atidžiau truputėlį paplanuot laidas? Supranti, ta ta ta ta... Jisai labai nesibardavo ir ir ir ir visa kita buvo. Visuomet čionais kokia, aaaa, buvo amerikoniško irgi stiliaus. Geri

marškiniai, ta ta ta.... Visuomet toksai, žinai, aaa, atrodė jis pasikvėpinęs žmogus... Buvo toksai gyvenimas, kaip sakoma, labai, vat, toksai... Tai va, tai buvo techninė kontrolė labai stipri. Ir maždaug iš serijos... Ir tada jau jie, nu žiūrėdavo... Tas Fominas labai juokingai, jisai, aišku, buvo komunistų partijos narys, jisai buvo kažkokiam tai partiniam susirinkime... Vilnius buvo suskirstytas: Spalio rajonas, Lenino rajonas, Tarybų rajonas ir Naujoji Vilnia. Vilnių sudarė keturi rajonai. Visi tie rajonai pagal geografiją, jie visi turėjo atitinkamai savo partijos centrinę būstinę, komjaunimo centrinę būstinę ir vietinę savivaldą, nu, tą vietinę savivaldybę. Pavyzdžiui, dabar kur Vokietijos ambasada ant kampo, žinot, kur yra Vokietijos ambasada? Sierakausko gatvėj, šitas... Ten, dabar aš nepasakysiu, čia dabar vat mūsų rajonas, čia dabar nepasakysiu, kuriam mes buvom, Lenino rajone ar Tarybų, žinau kad tikrai, nes pavadinimas Naujoji Vilnia – tai tik tai tas buvo ir labai juokingai, ir tas Fominas jau, matyt, buvo... Vat, tai jisai jau, ko gero, buvo tikras komunistas, tai jisai jau Antrą pasaulinį karą mena. Ir jisai man pasakojo, tu su juo ten kai laukdavai, tai jis tą juostą nunešdavo, nu, visuomet pasišnekėdavo jisai, kažką užkalbindavo, šiaip tai labai simpatiškas žmogus, toksai netgi, sakyčiau, tokio, tokio, toks, toks, labai norėdavo pabendraut, nu, maždaug, kaip čia tau sekas ir taip toliau. Ir jisai, atsimenu, kaip man pasakoja, kad sako ta: „vy predstavleite što slučilos? Ja bil na sobranii. Jisai man pasakoja, kaip jisai buvo susirinkime, jau tam už visą rajoną, atstovaujantis LRT, jūs galite, jisai man rusiškai: *Predstavleite vzos ne polnostju sobran u nas*“, reiškia, visi įmoką partinę, reiškia, jie gi mokėdavo ne pilnai, reiškia, jisai susirinkime LRT buvo įvardintas, kaip dar nesumokėjęs už kažkokį laikotarpį partinio įnašo. Kokia gėda, jisai man taip rimtai ir *[š]to mne ostalos delat. Ja otkril svoi košeliok i spas čest našei partinai organizacii*. Sako: „Aš atsidariau piniginę“, ir tada jisai pasakė, daug metų pas mus buvo, ir partinė organizacija, reiškia išgelbėjau... apgyniau mūsų garbę. Jisai taip nuoširdžiai man pasakoja, bet biškį su tokiau, vat, aš dabar matau tą vaizdą, ir aš, supranti, ir aš pasakoju, sakau, Fominas ir visi tiek juokėsi iš to... Nu, vat visi tiek pažinojo tą Fominą. Ir mes, paskiau, kai... Mes paskiau kai kada kas nors ką nors padarydavo ko kas nors kitas nepadarydavo, tai prigijo tas priežodis rusiškai *spas čest našei partinai organizacii*. Maždaug apgynė partinės organizacijos, reiškia, garbę. Bet čia, reiškia, reikia būt žinojus priešistorę.

Dėkui.

Pačioj pradžioj paklaust, ar sutinkat dalyvaut, kad mokslo tikslais būtų naudojama?

Taip.

Ir įrašyt.

Vien tik galvos palinksėjimas.

Gerai. Kaip jūs prisimenat, kaip jūs apskritai pradėjot dirbti tose laidose užsienio lietuviams?

Beveik atsitiktinai. Iš tikro, tai aš 82-aisiais metais baigęs (-usi) studijas universitete gavau paskyrimą į Šilalės rajoną, į vietinį ten, rajoninį laikraštį, atsakinguoju (-aja) sekretoriumi (-e). Labai nenorėjau važiuoti ir nuvažiavau netgi į Šilalės rajoną anksčiau, ten susipažinti ir prašytis, gal mane išleisite, atleisite. Ne, ne, sakė, niekaip, mums reikia, turi atvažiuoti. Tiktai maždaug pasisakyk, vardas, pavardė, tėtis, mama, reikia mums patikrinti per saugumą, ar tu tinkama(s), nes tai trečia pozicija redakcijoje ir jinai turi būti saugumo patvirtinta. Pasisakiau. Ir netikau. Saugumas nesutiko, nes mano tėtis buvo politinis kalnys, jis dešimt metų praleido Intoje, tai yra netoli Vorkutos, žodžiu. O aš po mėnesio maždaug atvažiuoju jau pradėti darbą, jau su lagaminėliu, viską, pasiruošęs (-usi), nusiminęs (-usi), ir man sako, gali važiuot atgal. Tais laikais niekas nei skambinėjo, nei rašė, kad pranešti iš anksto, tai man teko apsisukti tą pačią dieną, žodžiu, ir išvažiuoti atgal. *Mini asmenines aplinkybes*. Ir žodžiu, žinoma, kur aš ėjau? Aš ėjau į radiją, nes tenais atlikęs (-usi) praktikas, išvis, baigęs (-usi) studijas kaip su radijo specializacija, bet pagal visas paskyras, ten neišėjo kažkaip tai vietos gauti ir viskas. Aš iš anksto nebuvo susiradęs (-usi) vietos. Aš vaikštinėjau, einu per redakcijas ir ieškau, kas mane kur priims. Ir žinau, kad kažkaip tai jau visiškai nusiminęs (-usi), tada apačioje tas įėjimas truputėlį kitaip atrodė, ten kažkur prie palangės stoviu ir ateina, ateina *mini vardą pavardę*, mano kursioke. Na, *mini vardą*, kaip, kas, ką? Ir aš jai taip pasiskundžiau. O jinai tada jau draugavo, tada dar nebuvo *mini pavardę*, tada dar buvo *mini pavardę*, jau draugavo su *mini pavardę*, ir jinai sako, žinai, man atrodo, kad *Lulas*, kur *mini pavardę* dirba, ieško ten išleidėjo(s). Kas ta(s) išleidėja(s), pirmiausia klausimas buvo. Bet, žodžiu, ieško ir kažkaip, žodžiu, kaip sakyt, pasakė jie, kad ieško, aš – kad man reikia vietos, kad išleidėja(s) tenais, nereikėjo jiems manęs labai žiūrėti mano sugebėjimų kažkokių, ar aš sugebėsiu tam *Lului* kažką taip pranešinėti, kaip jiems reikia ir mane priėmė. Per priėmimą buvo

tiktai buvo, žodžiu, tokia anekdotinė situacija. Pas Joną Januitį, tuometinį, kaip jį vadina, direktorių, nežinau, vyriausią šefą, ten buvo ir daugiau susėdusių ir maždaug tas priimamasis pokalbis, ten tą, aną, taip, kitaip. *Mini asmenines aplinkybes*. Tai, va, taip ir pradėjau dirbti *Lule*, išleidėju (-a). Ir ta(s) išleidėja(s) yra tai, kad, žodžiu, vakare, po to, kai redaktorius, budintis redaktorius įrašo žinias arba net jas paruošti. Ai, ne, neįrašo, paruošia žinias. Nunešti, kad perskaitytų diktoriaus, jas įrašyti ir, žodžiu, surinkti tenais visus *Glavlito* parašus ir autorizacijas ir atiduoti į išleidimą. Tai buvo daromas vienintelis darbas vakare, nes šiaip laidos buvo paruošiamos ir įrašomos dienos metu, normaliu darbo laiku. Tiktai vat išleidėjo(s) darbas buvo vakarinis, darbas po pietų kažkur tai. Nežinau net kelintą valandą ateidavau į darbą, žinau, kad sau ramiai išsimiegojęs (-usi) ateidavau į darbą. Ir paruošti tas žinias, žodžiu, kitą dieną sutvarkyti ten viską, kokie honorarai rašomi surašyti į lenteles ir panašiai. Tada ir pradėjau taip dirbti.

O jūs minėjot, kad... Taip, taip, sakykit.

Mini asmenines aplinkybes.

Ir grįžot jūs paskui į tas pačias pareigas?

Grįžau į tas pačias pareigas. Kažkada tai aš patapau redaktoriumi (-e), bet aš dabar to nežinau, kada aš patapau redaktoriumi (-e), aš neatsimenu, kaip tenais viskas išsivystė. Žinau, kad... ir ne, nežinau. Ar *mini vardą pavarde* išbuvo, ar jįsai iki kol aš grįžau, ar ten jau kažkas kitas perėmė. Dabar aš jau nežinau, kas ten tas išleidėjas. Žinau, žodžiu, kad *mini vardą pavarde* vienu metu buvo išleidėja arba jinai pradėjo savo karjerą radijuje tikriausiai kaip išleidėja. Ir dar buvo viena, neatsiminsiu, neatsiminsiu. Dabar užkrito, žodžiu, kažkas tai iš *mini vardą pavarde*... nežinau. Žodžiu, buvo dar viena išleidėja, bet kokiais momentais jos buvo, ar aš jau buvau redaktoriumi (-e), ar kas, aš neatsimenu tokio toliau.

Bet dar sovietmetis čia buvo, kai jūs redaktoriumi (-e) tapot?

Taip, viskas buvo sovietmetis. Žodžiu, aš nepriklausomos Lietuvos *Lulo*, tai aš jau nebuvo *Lule*, nes aš 89-ųjų rudenį, tada buvo paskelbta irgi persitvarkymo epochoje ar ką, maždaug. *Mini asmenines aplinkybes*. Ir išvis išvažiavau iš Vilniaus tuo metu, žodžiu, 89-ųjų rudenį. Tai dar buvo tasai persitvarkymo laikas ir buvo dar pradžia visų, viso nepriklausomybės judėjimo. Žodžiu, vasara, 89-ųjų vasarą kas vyko, aš tame visame dalyvavau, kaip korespondentas (-ė). Ir dariau įrašus, ir iš pirmųjų mitingų įrašus dariau, ir panašiai. Ir, žodžiu, ten paskui buvo atsiliepimai, kad kokie, kaip aš ten, kad

maždaug labai tolerantiškai ir pagarbiai šnekėjau su disidentais. Nes tada dar buvo kažkaip tai kitaip. Sunku ir pagyvoti. Taip, paskutiniai tai buvo kupini visokių įvykių ir man tai buvo, žinoma, visiškai paprasti metai. Kartais viskas susipina ir nežinai, kur ta virvutė, už kurios patraukti, kad tikrai tą eigą grynai taip atsiminti, kaip viskas ir buvo.

O šiaip jūs ten minėjot, kai į tą pirmą darbą bandėt, kad tikrino jūs, netikot. O čia buvo kažkoks tikrinimas? Į radiją ateinant.

Šito, aš bent jau, nepastebėjau, kad būtų buvęs koksai tikrinimas, ar aš tinku, ar aš netinku. Priėmė. Į *Lulą*. Taip kad nežinau. Žodžiu, šitaip. Šilalėje man tada pasakė, aš tada dar sakiau, kaip čia dabar, juk vaikai neatsako už tėvų klaidas, tas principas buvo, žodžiu, Sovietų Sąjungoje labai aukštai sakomas, nors realybėje nebebuvo taip. Ir dar buvo precedentas tas, kad mano brolis, jis pabaigė Lvovo karinę politinę mokyklą ir buvo laivuose vadinamasis politrukas. Jis tėvo teistumą, žodžiu, išgyveno savo akimis. Aš gimiau po to, kai mano tėtis jau pargrįžo iš įkalinimo vietos, o brolis buvo, žodžiu, kai jį nuteisė, jis buvo vaikas, kad jisai užaugo, jis buvo paauglys. Jisai kaip paauglys lankė netgi paskutiniaisiais metais, kai jau iš paties to kalėjimo buvo išleistas, bet negalėjo dar grįžti į Lietuvą, tai mama su broliu ir seseria buvo nuvažiavę tenais pas jį ir gyveno metus ar daugiau laiko. Žodžiu, jis visas tas istorijas žinojo geriau. O aš jas beveik nežinojau ir, taip sakant, man atėjo bausmė už tai. O brolis įstojo į tą mokyklą. Tai aš netgi sakiau, kaip dabar mano brolis taigi galėjo, brolis kodėl stojo į tą mokyklą. Todėl, kad jis turėjo būti jūrininku, plaukioti, ta priežastis didžioji. Ir kokios galimybės buvo, tokias ir griebė. Žodžiu, sakiau, mano brolis tai juk prašo, taip yra, tai tenais jiems Rusijoje nesvarbu, bet pas mus, tai čia yra daug tokių, ir tremtinių, ir panašiai. Ir, žodžiu, negalim mes. Jeigu mes jums padarysim išimtį, tai paskui turėsime ir su tais, kurie jau čia seniau dirba ir negalėjo kilti karjeros laiptais, maždaug negaliu užimti tos vietos, reikės jiems aiškintis ir panašiai. Ir važiuokit jūs greičiau iš čia. Aš nebuvau nelaiminga(s), aš buvau laiminga(s), kad mane paleido ir kaip sakė, žinai, kada, žodžiu, dabar aš jau geriau žinau vokiškus pasakymus, kaip sako, žodžiu, nelaimėje laimė atsitiko ar kaip čia pasakyt. Žodžiu, laimė kažkokia tipo buvo, bet aš buvau tikrai laiminga(s), kad mane paleido, o to tikrinimo Vilniuje nejutau. Galbūt tai irgi suveikė toksai principas, kad maždaug Vilniuje tai čia jau yra daugiau, čia ne taip svarbu yra tos detalės, o mums provincijoje yra labai svarbu.

O kaip jūs įsivaizdavot tuo metu, kai atėjot į tas laidas, kam tų laidų reikia užsienio lietuviams? Kam jos skirtos? Koks jų tikslas?

Tai buvo aišku, kad propagandai, kam gi daugiau. Tai buvo aišku. Nes kaip kitaip įsivaizduoti. Visos laidos užsieniui, žinoma, tai aš jau dirbdama(s) *Lule* 87-ais, manding, buvau pasiūsta(s), norėjau pats (-i), kai pasiūlymas buvo, važiauvau į praktiką, į Maskvą, į redakciją, kuri taip pat transliavo užsieniui. Aš tos praktikos nieko neatsimenu, teisybę pasakius. Žinau, kad ten kažkas, nu, žodžiu, man nebuvo labai įspūdinga. Man buvo įspūdinga tas, kad aš nuvažiauvau į Maskvą ir susirgau. Ir sirgdama(s) tenais ėjau į tas visas laidas, užtai nieko beveik ir neatsimenu iš to laiko, ten gal savaitei buvau nusiūsta(s), nežinau, žodžiu. Tai, kas aplinkui vyko, ne pačioj redakcijoje, buvo įdomiau, ten neatsimenu tikrai net nieko. Tai va, tai buvo aišku, kad propagandai yra skirta ir nes vis tiek mes, kai mokėmės universitete, mes žinojome, kad mes, taip sakant, kad mes – ketvirtoji valdžia, palaikanti ten tas kitas tris valdžios formas, ir kokia mūsų užduotis yra, taip, kad užsiimti tuo, ta propaganda apie tai. Kas buvo, kas buvo aišku, žodžiu, kad tai propaganda yra, ką mes darome ir tasai gyvenimo pagražinimas, tai buvo viena iš amato dalių. Nepasakoti nieko, kas negražioje šviesoje rodytų, žodžiu, gyvenimą Lietuvoje mūsų gyvenime. Tai buvo svarbiausia užduotis. Bet mes ten dirbdami ir džiaugėmės tuo, kad mes vis dėlto apie gyvenimą Lietuvoje galėjome daugiau ir realistiškiau pasakyti negu kad visose kitose medijose, nes tam, kad mumis tikėtų, kai reikėjo pasakyti ir apie tuos blogumus, ir pasakyti tai, kas yra negero. Todėl mes vis dėlto galėjome duoti tikresnį gyvenimo Lietuvoje vaizdą, daugiau parodyti, kas yra problematiška. Man įsiminė irgi tokia detalė, kur jau aš maniau, va, čia tai jau galima bus kritikuoti. Kokioje redakcijoje atsilaisvino vieta ir aš maždaug pagalvojau, na, aš noriu iš *Lulo*, aš noriu į normalias laidas, kuriose galima važinėti į kaimus ir maždaug, ten pasakyti, kad jūs čia dabar blogai kažką darote ir turi būti pagerinimai kažkokie tai daromi gyvenime ir panašiai. Ir ten jie man pasakė, gerai, tu padaryk bandomąją laidą ir toje bandomoje laidoje aš, gavosi, kas ten negerai, iš karto pradėjau laidą, maždaug, laba diena, aš čia toks (-ia) ir toks (-ia), dabar kalbėsime apie tai ir ten tame, aš neatsimenu, apie ką, tame kolūkyje tas blogai, tas blogai, tas blogai, išdėjau visas blogybes. Ant galo, bet, va, šitas yra gerai. Man turbūt direktorė Saulėnienė ar kaip jinai, kažkaip vadinosi, nežinau, žodžiu, pavardės, irgi neatsimenu, jinai sakė, ne, berniuk / mergaitė, taip nedaroma. Tu, jeigu turi ką kritikuoti, tai tu pirma turi išsakyti viską, kas yra gerai, o ant galo tiktai, čia dar yra tokių taisytinų dalykų. Jie manęs nepaėmė į tą vietą, aš likau, turbūt dar likau, išleidėju (-a) tebelikau *Lule* dirbti už tai. Netinkamai dariau propagandą.

O *Lule* ten kažkas pasakydavo, ko galima, ko negalima? Ar jūs kažkaip pasąmoningai žinodavot, kaip reikia kalbėti?

Daugiau turbūt buvo pasąmoningai, aš neatsimenu tų tokių nuorodų didelių. Aš neatsimenu ir aš netgi neatsimenu mūsų tų vadinamųjų gamybinių susirinkimų, kuriuose ten kažkas tai būdavo jau maždaug išsakoma, kaip ir ką, kas blogai, kas gerai. Tikriausia, taip įsivaizduoju. Mano problema ta, kodėl aš čia neatsimenu daug ko iš to laiko, nes tada, *pasakoja asmenines aplinkybes*. Ir užtai, nu, kaip sakyti, asmeniniai dalykai labai daug ką iš to darbinio man uždengė ir atsiminimuose iki šiol. Todėl aš tų nuorodų neatsimenu. Man didžiausia nurodytoja ir mane turbūt darbe labiausiai į priekį stūmusi, stūmė *mini vardą pavardę*. Jinai kaip ir vyresnioji redaktorė buvo, ir jinai man pasiūlė tada ne vien išleidėju (-a) būti, kažkada pamačiusi pasiūlė daryti ir, nu, tai žinių paruošimas, man pačiam (-iai), žodžiu, tai buvo jau tada gana greitai įmanomas dalykas, bet ne visada. Atsimenu, kad ir *mini pavardę*, tai buvo pagrindinis turbūt žiniukas pačioje pradžioje, kai aš pradėjau dirbti. Paskui jinai pasiūlė reportažus daryti jos gyvenimo stiliaus žurnalui „Mūsų gyvenimas“. Ir kažkada tai, aš turėjau išvis tą žurnalą, žodžiu, galėjau jį ruošti ir tada patapau ta redaktore, kaip jau ir kiti. Tai jinai labiausiai nurodinėdavo, kaip dabar turi būti, kartais sakydavo, nu, ką tu čia dabar parašei, čia ne taip turi būti, perrašyk.

O kaip jūs įsivaizdavot apskritai tą savo auditoriją, kuriai kalbat?

Žinoma, tai įdomi patirtis, nes visi džiaugiasi šiaip jau maždaug grįžtamuju ryšiu. Kad atsiliepia visose redakcijose, kad atsiliepia kažkaip tai klausytojai, kad ten pasako taip ar kitaip. Mūsų grįžtamojo ryšio tai buvo ne taip jau daug. Vieną kitą laišką gaudavome, tai būdavo įvykis. Ir jau pačiais turbūt paskutiniaisiais, žodžiu, mano darbo metais, jau pačiame, persitvarkymo epochoje atsirasdavo ir lankytojų, atvažiavusių, žodžiu, iš Jungtinių Valstijų lankyti ten savo giminaičių ir panašiai. Ir jie ateidavo į tą redakciją pasižiūrėti, iš kur čia transliuojama, kas čia tokie transliuoja. Būdavo įdomu ir smagu. Taip, būdavo įdomu girdėti, kaip, žodžiu, ten koksai šeimos galva, tėvas kalba netgi su jo vaikystės vietovės dialekto kažkokiais tai elementais, švaria lietuvių kalba, kažkiek užsikonservavusia kalba, kur žodyne iššokdavo vienas kitas žodis, kuris jau nebuvo daugiau vartojamas kalboje. O, sakykim, kokios dukros, tai su amerikietišku akcentu kalbėdavo. Tai būdavo tas įdomu girdėti. Nu, ir tai, kad maždaug, jiems smagu girdėti, kaip mes pranešame, ką pranešame tenais, kaip jie vertina mūsų laidas, žinoma. Aš įsivaizduoju, kad tie, kurie rašydavo, tai irgi puikiausiai žinojo. Taip ir buvo, jie puikiausiai žinojo, kad tie laiškai yra tikrinami ir kad ten negali surašyti kažką, kas netiktų tiems tikrintojams. Ir rašydavo gerus ir įdomius dalykus.

O vis tiek, kai jūs rengdavot tas laidas, tai galvodavot, kad vis tiek tie žmonės gyvena Amerikoje, jie turi daugiau kitokios informacijos?

Taip, taip, taip. Užtai ir, žodžiu, maždaug kažką tai rašant ar sakant matuodavai save, ar čia patikės manimi, kai aš taip sakysiu. Tai laikydavai ir temą kažkokią tai maždaug džiūgavimų apie pasiekimus arba panašiai, tai konstatuodavai, kad ten kažkas tai yra tokio. Atseit gero, bet tas džiūgavimas, kuris turbūt buvo labiau tikėtinas viduj skirtose laidose, o mes sau ne, mums nereikėjo to daryti, užteko normaliai.

O kaip jūs atsimenat, kaip tas cenzūros mechanizmas tose laidose veikdavo?

Aš labai gerai žinau, nu, žodžiu. Taip sakant, pirmiausiai, tai vidinė cenzūra, didžiausias cenzorius būdavo patsai sau. Ar tai praleis, ar tai nepraleis, ar tai gerai, ar tai negerai, ką aš čia sakau, ar noriu pasakyti. Tokio dalyko, kaip neutralumas, nu, pranešimo, tai šiaip jau, kad neutraliai kaip žurnalistui reikėtų kalbėti, tai čia tuo metu apie tai nebuvo kalbos. Tais laikais žurnalistas buvo vertintojas ir turėjo savo vertinimą perduoti klausytojui ar skaitytojui. Įtikinti, kad jo vertinimas yra teisingas. Todėl, žodžiu, tas vidinis cenzorius, žodžiu. Ar aš tai vertinu įtikinamai, ar neįtikinamai ir ar tai yra iš vienos pusės, verta, tikės klausytojas manimi, tuo, ką aš sakau. Ir ar leis *Glavlit*as taip pasakyti. Tarp tų dviejų dalykų ir reikėjo laviruoti. Laidos visos, laidas nunešti į *Glavlitą* taip pat buvo mano darbas, žodžiu, ta visa paruošta papkutė su visomis dalimis tos visos transliacijos buvo nešama į *Glavlitą* perskaityti. Ten skaitydavo ta jau *Glavlito* moteriškė. Ir arba viskas tikdavo, arba kažkas būdavo išbraukta ir reikėdavo tada iš jau paruoštos juostos, dar tikros juostos, žodžiu, magnetinės juostos, iškirpti. Irgi mano darbelis buvo tą iškirpti ir suklijuoti, kad viskas būtų gerai. Ir taip.

Ar pamenat, ką, pavyzdžiui, ten *Glavlit*as iškarpydavo, gal kokių pavyzdžių yra įsiminę?

Ne. Teisybę pasakius, tai ne. Juk buvo tokių dalykų, kuriuos negalima buvo minėti, bet dabar aš neatsimenu, netgi ko ten negalima buvo minėti. Tai, sakykim, jeigu kažkoks ten toksai paminėjimas, nes labai, labai daug karinių paslapčių buvo. Tai vat, jau tos karinės paslapties niekaip nebuvo galima išduoti. Ir tai buvo svarbiausias dalykas. Tai paskui nepamenu.

O šiaip ten priklausyt partijai komunistų tada reikėdavo? Nereikėdavo? Kokią įtaką jinai turėdavo?

Aš nebuvaau partijos narys (-ė). Aš nekandidatavau į partiją, nes tuo momentu, kai Šilalėj mane patikrino, tai ten man jau buvo irgi pasakyta, mes turėsime tave priimti į partiją, kad tu būtumei partinis (-ė) irgi. Reikės, tai reikės. Tuo momentu, žodžiu, žinoma. Bet paskui, kai jau ten buvo maždaug, nu, gerai, viskas. Man nereikės. Tai toks atsipūtimas buvo. Žinoma, dar kai pradėjau dirbti ir išėjau, tai jau 30-metis (-ė) metų išėjau iš darbo, žodžiu, į tas atostogas vadinamąsias, daugiau nei 30-ies, tai jau buvau iš komjaunuoliško amžiaus. O kol buvau komjaunuoliškam amžiui, tai taip, komjaunuoliškoje veikloje dalyvavau. Atsimenu, kaip *mini vardą pavarde* kažkada tai išrinko Radijo televizijos komjaunimo organizacijos sekretoriumi pirmuoju, kaip vadinosi, ką aš žinau dabar. Žodžiu, labiau lyderiu ir jisai ten. O aš kuo buvau, kad aš gavau protokoluoti kažkokį ten tą susirinkimą. Ir jam labai tiko, kaip aš protokolavau, tai jis tada sakė, pareik, protokoluosi. Bet daug tų susirinkimų aš neatsimenu. Aš atsimenu kaip kokius 2–3 protokolus rašiau ir viskas. O kokią ten mes veiklą vykdėme, biasas žino.

O šiaip kaip atsimenat tą darbą laidose užsienio lietuviams jau Sąjūdžio metais, tuo persitvarkymo laikotarpiu? Kaip keitėsi?

Aš manau ir mes kalbėjom apie tai, žodžiu, kad mūsų klauso dabar ir Lietuvoje daugiau, todėl, kad mes pranešame apie tai, kas vyksta. Ir mes pranešame daugmaž tikroviškai. Taip keitėsi. Žodžiu, mes gavome daugiau, žodžiu, laisvės, ta prasme, kad mes negalėjome slėpti nuo užsieniečių, kad čia kažkas tai vyksta. Tai žinoma, irgi viskas buvo persitvarkymo šviesoje, partijos ir vyriausybės pritarimu ir nurodymu ir panašiai. Bet kaip sakiau, ėjom į mitingus, iš mitingų reportažus darėme, šnekinome disidentus, tai turbūt buvo pirmi kartai, kai disidentai gavo laisvę kažką tai pasakyti į mikrofoną. Tai taip, buvo įdomu. Pirmasis mitingas Vingio parke, didysis. Irgi dalyvavau, reportažą dariau, bet kaip sakyt, nu, irgi iš viso to, tas pajautimas, kad tu dalyvauji istoriniuose įvykiuose, bet ir kartu vis perbėgdavai per juos, nes reikia dabar greitai kažką tai įsirašyti ir greitai bėgti atgal, kad dabar greitai praneštum, ne kitą dieną, kai jau naujiena pasenusi yra ir apie tai būtų kalbama. Tai, vat, tą aš atsimenu.

Ar tai reiškia, kad jau Sąjūdžio metais ta informacija greičiau būdavo pranešama? Kad labiau skubėdavot?

Negaliu palyginti su normaliomis tomis laidomis, nes aš nežinau, ar aš klausiausi ten kokių tai laidų. Tiek, kiek reikėjo tikriausiai tiktai. Aš kažką tai, ne tiek, kad klausytis, bet gal paskaitydavai kažką, ten tuos laikraščius. Laikraščių apžvalgas reikėdavo juk irgi daryti.

Bet lyginant, ten aš apie *Lulo* laidas labiau turiu minty, ar ne, kas iki Sąjūdžio buvo laikų, kaip pranešama, kokių tempų ir po to jau, kai Sąjūdis atėjo?

Manau, kad taip. Manau, kad taip. Manau, kad Sąjūdžio laiku tikrai buvo labiau skubama apie viską pranešti, kad įvykis būtų šviežias, kad, žodžiu, nepasentų informacija, labiau mes į tai kreipėme dėmesį.

Supratau. Tai tiek aš tada ir norėjau, jūsų nebekankinsiu. Pačiam (-iai) gal prisimint visai įdomu buvo irgi.

Įdomu, bet tikrai, vat, gaila, žinai...

Padėsiu šitą diktofoną. Gerai, tai turiu dar įrašui paklaust, ar sutinkat, kad būtų įrašyta ir mokslo tikslais naudojama?

Taip, sutinku.

Tai kaip jūs apskritai pradėjot dirbti tose Vilniaus radijo laidose užsienio lietuviams?

Studijuodama(s) žurnalistiką, kurią baigiau 80-ais metais, natūralu, ir turėdama(s) radijo specializaciją, atsiprašau... (*pokalbį pertraukia telefono skambutis*)

Viskas gerai.

Žodžiu, ir praktikas atlikinėjau radijų, ir paskui bendradarbiavau. Tai buvo 3 tokios stotelės: sporto redakcija, jaunimo laidų redakcija ir radijo laidų užsieniui redakcija. Tai per bendradarbiavimą, tai buvau studentas (-ė), *mini asmenines aplinkybes*. Tai 80-aisiais ir atėjau dirbti *full-timeriu (-e)*, taip sakant, pagal paskyrimą.

O kokios jūsų buvo pareigos, kaip jos keitėsi čia dirbant?

Dirbau, šitoj redakcijoje dirbau visą laiką su naujienomis, žodžiu, nedideli reportažiukai kažkokie, įvykiniai, labai elementarūs. O paskui, neprisimenu, kažkuriuo momentu, tai ir daug metų, pagrindinė funkcija buvo kasdinių žinių ruošimas. Ir informacinių reportažų, nu, reportažų ruošimas, žodžiu, ypač tuo metu, kai, nu, kai atsirado Sąjūdis, kai pasipylė mitingų banga, tai, vat, visuose įspūdingiausiuose teko būti, teko įrašinėti, teko ruošti reportažus.

Ir jūs, kai atėjot į tas laidas užsienio lietuviams, kaip jūs apskritai įsivaizdavot tuo metu, koks yra jų tikslas, kam jų reikia?

Tikslas buvo, akivaizdu, dvejopas, nes tiesiog matei, nu, kokia produkcija buvo išleidžiama. Žodžiu, buvo informacija, buvo daug tikrai vertingos kultūrinės informacijos ir buvo komentarai, kurie buvo, kaip čia pasakius, atsvara, ne atsvara, ar privalomas atributas, be kurio tas visas kitas traukinys nejudėtų. Tai buvo komentatorių grupė, kurie turbūt kasdien vienokiu ar kitokiu būdu arba, nu, šiaip tarybinę santvarką kažkaip pašlovindavo, arba duodavo atkirtį, žodžiu, išėivijos blogiesiems veikėjams. Nu, arba pagirdavo turbūt geruosius veikėjus. Tai va, dvejopa tokia funkcija visų laidų buvo. Ta sunkioji propaganda, galbūt tokia minkštoji, užliūliuota propaganda ir, nu, tikrai, informacija tiesiog.

Ir jūs minit komentarus, kas tie komentatoriai būdavo? Kas patekdavo į tą ratą?

Na, tai kai aš dirbau, tai, žodžiu, buvo redakcijos žmonės, 2–3 ir pašaliniai žmonės, irgi kokie 2–3, nes turbūt reikėjo komentarų kiekvieną dieną, tai va, toks ratelis juos ir drožė. Tai tarkim, Jonas Lukoševičius, vyriausias redaktorius. Paskui, iš redakcijos. Paskui *mini vardą pavarde* irgi iš redakcijos. *Mini vardą pavarde* iš redakcijos. Mm, o iš išorės, *mini vardą pavarde* buvo toks, nu, kurio komentarai buvo intelektualiausi, prisimenu. *Mini vardą pavarde*, Jono Lukoševičiaus draugas, jis nelabai ten turėjo ką su tikrąja žurnalistika. Ai, *mini vardą pavarde* ateidavo, žodžiu. Vat, tokie draugai.

Ir jūs, kai atsimenat, kai pradėjot, ar ne, dirbti čia, ar buvo kažkoks tikrinimas, ateinant į šitą redakciją dirbti?

Tai jeigu ir buvo, tikriausiai buvo, tai nebuvo tiesioginis tikrinimas. O šiaip tai kadru skyrius tenais tuo rūpinosi.

Jūs bent jau nežinojot apie tai, kad jus ten, pavyzdžiui, tikrino?

Ne, niekas apie tai manęs neinformavo.

O kaip jūs įsivaizdavot apskritai tą savo auditoriją, kuri jūsų klauso?

Auditorija, nu, kaip pasakius, buvo laidos lietuvių kalba ir buvo anglų kalba. Tai per anglų mes žinojom, kad tikrai, o laidos buvo iš esmės, tai verčiamos, tos pačios. Tai žinojom, kad visas pasaulis girdi, techniškai. O kadangi tom pačiom bangom buvo transliuojamos ir lietuviškos laidos, tai žinojom, kad potencialiai girdi ir visa išeivija. Ir ilgainiui, kai atsirado tas grįžtamasis ryšys, Sąjūdžio metais suintensyvėjo laiškai, tai taip, tenais Šiaurės Amerika, viskas aišku, žodžiu. Bet Australija irgi atsiskleidė, ateidavo laiškų ir iš Brazilijos galbūt, nu, kažkoks grįžtamasis ryšys. Vakarų Europa irgi buvo, aišku, kad čia viskas pasiekama. Didžioji Britanija. Tai žodžiu, na, supratimas buvo tas, kad mes galim pasiekti visus. Bet kartu ir žinojom, kad žmonės turi turėti specialius radijo imtuvus, kad galėtų klausyti. Dabar aš neprisimenu tų niuansų, ai, bangų ruožas tenais. Tarkim, amerikoniški, vidaus auditorijai, vidaus rinkai, neužkabindavo to ar išvis trumpųjų bangų neturėjo.

Neturėjo, neturėjo.

Neturėjo trumpųjų bangų, va, tvarkoj. Tai reikėdavo, tiem žmonėm reikėdavo pastangų. Mes tą supratom ir paskui kažkaip, aišku, čia Atgimimo metais

gavom signalų, kad tas vėjus kilo pirkti, pirkti imtuvus ir patiems klausytis. Ne ką kitas papasakos, o kad pats girdėtum.

Ir jeigu galvotumėm apie tą tipinį, vis tiek, klausytoją, jūs kokį turėjot vaizdą savo galvoj? Tiesiog, kaip įsivaizdavot? Ne koks jis buvo, bet kam jūs kalbat?

Mes kalbam lietuviui, lietuviui. Visam pasauly. Kitaip čia negaliu atsakyti.

Jūs minit, kad laiškus ten gaudavot ir taip toliau. Kas tuose laiškuose buvo rašoma? Kokios ten buvo reakcijos į laidas?

Kada pradėjo plūsti laišukai, tai, tai, be abejo, buvo labai didelis, didelė padėka už laidas ir džiaugsmas pokyčiais Tėvynėje. O iš anglišių laiškų, tai žmonės atrasdavo kažkokią šalį naują, kultūrą naują, irgi. Jiems būdavo malonus įspūdis.

Ir jūs dirbot nuo 80-ųjų metų, jeigu neklystu, kaip minėjot, tas laikas buvo toks intensyvus, daug kas keitėsi. Kaip jūs atsimenat tuos pokyčius laidose? Kaip jos keitėsi, nesikeitė?

Tai aš galėčiau kalbėti grynai apie informacinį bloką, nes visa kita buvo tam tikri standartai, kultūra, muzika, kvalifikuoti labai žmonės dirbo šitose srityse, jie taip ir kaip anksčiau pasakodavo, taip ir toliau pasakojo. Komentatoriai laikėsi iki paskutiniųjų, nu, gal truputį anksčiau tenais, bet turbūt iki paskutiniųjų, komentatorių blokas. O informacinis blokas, kai sėdau ant žinių darymo, tai tas keitėsi, nu, tas keitėsi. Ir visi tą pastebėjo, tiek išorėje, tiek Lietuvoje, tiek kolegos, aišku, redakcijoj, visam radijuj. Tiesiog, nu, buvo sukurti ir naudojami kažkokie tokie normalūs žurnalistiniai standartai, buvo kalbama radijo kalba, o ne koks ELTA'os rašytinis laikraščiu pranešimas naudojamas. Būdavo parenkami tokie natūralūs prioritetai, kas iš tikrųjų svarbu, kas nesvarbu. Buvo tam tikrų įdomių niuansų. Vieną kartą netgi, nu, kaip čia pasakius, turbūt pakirpo man sparnus vyriausiasis redaktorius Jonas Lukoševičius ir turbūt ne savo iniciatyva, o gavo kažkokį signalą iš aukščiau, nes po Černobylio katastrofos buvo toks tikrai padidėjęs dėmesys Ignalinos atominėi elektrinei, o ten irgi vykdavo visokių tokių dalykų. Tai incidentas kažkoks, tai tas, tai anas, tai trečias, tai ketvirtas. Nu, ir natūralu, kad kai būdavo pretekstas, tai nuo to pradėdavau, gal ir persūdydavau, tai žodžiu, vieną kartą Jonas Lukoševičius pasikvietė mane ir sako, nustokit jūs pradėti žinias, kad Ignalina dar nesprogo. Tai, nu, žodžiu, kažkaip taip gal ir truputį tada *downgradinau* Ignalinos temą galbūt. Neprisimenu, ar tikrai buvo kažkoks konkretus pretekstas, va, tokiai jau pastabai, ar apskritai, kad tai buvo

jau *trendas* toksai. Tai va, tai kalbėjom apie aktualius dalykus. Ir paskui, o paskui, taip sakant, ta lavina mitingų. Tada prasidėjo kiti laikai, tada prasidėjo kitoks darbas. Neskaičiuojant valandų. Darbas vėlai vakare. Mitingai baigdavosi vėlai, viską reikėdavo padaryti, parengt reportažą, tekstą paruošti, ne šiaip. Tarkim, jeigu koks pašnekovas įrašytas ar kalbėtojas, vis tiek tą citatą, kurią naudoji, reikėdavo išrašyti, nes versdavau į anglų kalbą, tai irgi dar papildomas toks buvo darbas. Tai va, tai prasidėjo tokie intensyvūs laikai ne tik išorėje, bet ir toje redakcijoje.

O taip žiūrint iš dabartinės perspektyvos, kiek tai buvo ta objektyvi žurnalistika, o kiek dar vis tik propaganda?

Nu, ką aš dariau, tarkim, naujienose ir reportažuose, nu, propagandos nebuvo. Gal ten pradžioj buvo kažkokių tokių klišių, kad, vat, ir tam birželio 14-osios reportaže buržuazinės Lietuvos vėliava. Ar, ai, ne, buržuazinės Lietuvos himnas, tai dabar aš galvoju, kodėl aš taip rašiau. Galbūt, nežinau. Nu, tai tokių, vat, tokių dėmelių yra, bet apskritai, vat, jeigu jūs pažiūrėtumėt, tai užfiksuota, kas įvyko. Užfiksuota, kas įvyko. Tai čia propagandos nėra. O bendrai toj, tam bendrajam laidų sraute aš ir sakau, buvo vienas segmentas – komentaras. Tai ten buvo. Sėkmingesnė, ne sėkmingesnė ta propaganda ir tas išliko iki pat Sąjūdžio.

Ir jūs minit tuos skirtingus laidos segmentus, jeigu mes žiūrėtumėm į tą pačią laidą, kaip atrodė ta jos struktūra? Kaip jinai buvo sudėliota, visa laida?

Buvo tinklelis, žodžiu. Savaitinis tinklelis. Žmonės žinojo, jeigu jie turi muzikinę poziciją, tai ten ar dvi muzikinės per savaitę, tai ten antradienį ir ketvirtadienį, ar tenais literatūra tada ir tada, o šiaip tai žinios, komentaras, tada pagal tinklelį. Ekonomika turbūt būdavo dar, jo, ekonomika kažkokia būdavo.

Ir kai jūs minit Sąjūdžio laikus, kad ėjot į mitingus, pranešinėjot iš jų, kaip cenzūra tuo laiku veisdavo? Kaip praleisdavo?

Tai va, čia įdomus klausimas yra ta prasme, kad, pavyzdžiui, remsiuosi tuo birželio 14-osios reportažu. Mitingas prasidėjo 7 valandą, truko apie 2 valandas. *Glavlit*o čia dūrelės kažkur, ar tik ne šitam aukšte, o gal pirmam, užsidarydavo ar 7 valandą, ar 6. Tai jeigu jie nedirba, tai gali, žodžiu, transliuoti. Tai galima buvo tikėtis, kad bus *post factum* kažkoks veikimas, pastabos, iškvietimas ar kažkas per vyriausią redaktorių ar panašiai. Bet to nebuvo. Tai ir sakau, čia yra ta paslaptis, į kurią gali atsakyti Juršėnas arba

Paleckis, nes išgirdę tokį reportažą, paskui kokį kitą reportažą ar panašiai, galėjo jie, taip sakant, duoti nurodymų, kad kažkokių ten reikėtų korekcijų ar panašiai. Nežinau, ar bendrų, ar kiekvienu atveju ten konkrečiai kažką pirštu bakstelt, bet to nebuvo. Tai, va, čia ir įdomu, kodėl, kodėl buvo suteikta tam tikros laisvės.

Bet tai jūs tiesiog patys sugalvojot bandyti tos laisvės ribas?

Rūta, aš dirbau su informacija. Su informacija tokia, kokia yra, jeigu tai žinios. Čia yra reportažas, čia yra įvykis, čia irgi yra informacija. Aš nuėjau, pamačiau, užfiksavau, ištransliavau. Labai paprasta.

Bet pavyzdžiui, jeigu jūs lygintumėt save su tuo, kas buvo vidiniam radijui transliuojama arba rašoma spaudoje, jūs tą pabrėžėt, kad buvot kitokie?

Taip, taip.

Tai kodėl jūs bandėt dirbti kitaip?

Nu, todėl, kad supratimas apie žurnalistiką ar ir ypač darbą radijui tai vis dėlto atėjo, man asmeniškai ir kitiems žmonėms mano kartos, tai atėjo iš „Amerikos balso“, iš Laisvosios Europos radijo. Kaip tai daroma, kaip tai turi būti daroma. Tai tiesiog bandėm sekti tuo pavyzdžiu.

Tuo laikotarpiu, kai jūs dirbot nuo 80-ųjų metų iki, sakykim, jau Nepriklausomybės laiko, jeigu žiūrėtumėm į tą laikotarpį, kada atrodo tas lūžis tai, ką pranešinėja Vilniaus radijas, vyko didžiausias? Kada tas pokytis buvo didžiausias?

Tai kad tokio kaip lūžio esminio, tai ir nebuvo, nes, nu, negalėjo būti Kovo 11-oji lūžis mums dirbant, nes neatsivėrė kažkokie nauji dar vartai laisvės ar panašiai. Viskas jau buvo iki to. Nu, kalbėjom, ką norėjom, neteisingas žodis, bet kalbėjom kaip davė kalbėt, transliavom, kaip dera transliuot. O jeigu Kovo 11-ą prisiminsim, tai irgi vat, čia aš jau guodžiausi, kad vėlyvas darbas, o Kovo 11-ą buvau salėj ir, man atrodo, po 10 valandos vakaro jau buvo priimtas aktas. Ir buvau iki paskutinės minutės ir paskui važiauvau į redakciją, paruošiau reportažą ir dar daviau versti. Aišku, ten turbūt buvo, nu, jau ceitnote buvom, bet viskas suspėjom. Tai va, tokie laikai buvo ir tiek valandų ir pastangų kainavo.

Sąjūdžio laiku ta informacija, kaip jūs sakot, daugiausiai mitingai, ar ne, tai, kas keičiasi. O, sakykim, iki Sąjūdžio laiko apie ką daugiausiai buvo tas turinys, kurį jūs rengėt?

Žinau, kad rengiau žinias. Kol nerengiau žinių, o turbūt buvo toks laikas, prisigalvodavau visokių tokių temų. Jo, jau čia ne studentu (-e) būdamas. Velnias lietuvių kultūroje, pašnekesiai su Norbertu Vėliumi. Ir pasakoja viską, ir padarom laidą, ir Baltaragio malūno tenais įdedam muziką tenais atitinkamą ir panašiai, į anglų kalbą išverčiam. Paskui dramos teatre dar šitam, Basanavičiaus gatvėj dar tada buvo, pastatė Šekspyro pjesę, „Vindzoro šmaikštuolis“, yra tokia pjesė? Ar „Vasarvydžio nakties sapnas“, nežinau, žodžiu, pastatė pjesę. Viskas, su magnetofonu, su reporteriu sėdžiu salėj, įrašinėju publikos reakciją. Ten komedija kažkokia buvo. Publikos reakcija. Primadonos paskui, tenais kupstaites visokias ten šnekinau. Per pertrauką, kai defiliuoja visi tie žiūrovai, ten dar kažką pašnekinau. Tai va, tokie šviesūs prisiminimai. Luokės muzikantai tokie buvo, dieve, dieve. Kažkur į Žemaitiją važiuoji, senukai, su skripkelėm, su viskuom, pasakoja. Ką jie ten pasakoja, kaip po vestuvių girti ėjo žiemą per griovį, įkrito, ant kontraboso nučiuožė, išlipt negalėjo iš griovio. Bet Luokės muzikantai todėl, kad jie buvo išleidę plokštelę, ten, žodžiu, išleido Luokės muzikantų plokštelę, nu, vinilas, didelis. Tai tokie vat visokiausi.

Jūs minit kultūrinę labiau tokią informaciją, o kiek politinės būdavo informacijos?

Kokia ten politika, nors, tiesa, ne, ne, ne, esu daręs (-iusi) interviu ir jau čia dirbdama(s), ir dar ne su žiniomis, su Michalina Meškauskiene, buvo tokia komunistinė veikėja, tokio filosofo Meškausko žmona, oi. Nu, turbūt kokio nors tarybų valdžios jubiliejaus proga. Bet čia turbūt buvo patys pirmieji mano darbo metai, kai dar su žiniom nedirbau, tai vis, tai tą, tai tą. Paskui buvo tokia Aukščiausios tarybos pirmininko pavaduotoja, tokia moteris. Ten irgi, vat, taip sakant, įrašiau interviu. Tai tada buvau Aukščiausioj taryboj ir ten vos ne pagrindiniam kabinetui, o gal pagrindiniam. Dar ir toli, toli iki Sąjūdžio, kai ten Landsbergis atsisėdo tam kabinetui, taip sakant. Yra tekę įrašinėti pokalbių su juo.

O dėl to, koks turinys atsiras laidose, jūs kažkokius turėdavot redakcijos susitikimus, patys nusprendavot ar buvo kažkokios gairės?

Būdavo lygtai redakcijos susirinkimai savaitiniai, savaitiniai. Lygtai būdavo, bet kažkaip nepadarė, nėra ten, kad įstrigę.

Tai apie tą turinį kalbėjom, ar ne, kaip atsirasdavo tos temos laidose, ar buvo kažkoks?

Šiaip tai patys žmonės, kurie buvo atsakingi ten už tas pozicijas, kultūrinės, ekonomiką ar kažką, patys jie siūlydavo. Sudarydavo, oi, sudarydavo, daug ką ten jie sudarydavo. Sudarydavo turbūt skyrių vadovai savaitinį kitos savaitės transliacijų planą, nešdavo patvirtinti vyriausiam redaktoriui ar tai parodydavo. Dar jie sudarinėdavo kažkokius ketvirčių, kažkokius ten perspektyvinius ar panašiai, ten turbūt mažesnio detalumo. Nu, pavyzdžiui, tenais ateina antras ketvirtis, tarkim, metų ir ten bus ta tarybų valdžios ten kažkokia diena. Tai tada jie ten turbūt parašo ten liepos, birželio kokį mėnesį 15 ar kažką, kad ten, vat, pažymėsime komentarus, dar kažkas ten panašiai. Buvo ketvirtiniai tikrai, šitą aš prisimenu. Tai va, tai savaitiniai buvo labai aiškūs, plius minus konkretūs, o ketvirtiniai tai tenais jau buvo turbūt grynas formalumas.

Būdavo tokių atvejų, kad kažkokias temas atmesdavo, sakydavo, negalima čia kalbėti?

Iš tų planų?

Apskritai arba iš planų, arba iš to, ką jau nešdavot laidai parengę.

Nu, tai jeigu žmogus būtų paruošęs jau kažkokį pokalbį, viską, įdėjęs darbo arba komentarą rašęs ir jį atmetų, nu, turbūt, kad ne, nes visi žinojo taisykles, ką reiškia, žinojo taisykles, ten buvo kažkokių, tarkim, nu, 86-ais metais Terlecko nepasikviesi, neįrašysi. Nes 86-ais tai dar ir nepažinojai jo paprasčiausiai, bet buvo tokių draudžiamų muzikantų, tokių, kur lyg jų nėra. Tai muzikos redaktorius žinodavo, kad jau šito negali įtraukti. Ir tokių neapsižiūrėjimų turbūt neįvykdavo. Ne, neprisimenu, kad tikrai būtų kažkokio, kaip mes sakydavom, medžiaga būtų paprasčiausiai išmesta. Nu, gal pataisyt ten galima būdavo ar reikėdavo ką nors, bet nelabai prisimenu.

O viduj sau turėjęt kažkokios vidinės cenzūros mechanizmą, kur yra ta riba?

Nu, turbūt turėjom. Turbūt turėjom. Bet nesakyčiau, kad dėl to buvo kažkoks tai didelis diskomfortas, kad, vat, aš labai norėčiau čia ir tai yra teisybė, bet aš negaliu to pasakyti. Nu, viskas po truputį ėjo, negalėjai vienais metais pasakyti to, kitais metais tu ten laisvai pasakei. Dar trečiais metais dar tuos horizontus praplėtei. Čia panašiai kaip ir su Sąjūdžiu. Arba Sąjūdžio šitam steigiamajam suvažiavime. Nepriklausomybė, oi, ne, ne, ne, ne, suverenitetas, Nepriklausomybė, nu ką jūs, ką jūs, mes čia tikrai taip, mes čia su partija ir panašiai. Nu, vat, tokie dalykai buvo.

O apskritai tas cenzūros mechanizmas, kaip jisai veikė? Jūs padarot kažkokią medžiagą, kur jinai toliau keliauja?

Tai viskas, kas yra padaroma, ten laidos buvo normaliai įrašomos, nežinau, 4, 5. Ateidavo režisierė garso, pasiimdavo aplanką su tais tekstais. Jeigu tai reportažas, tai redaktorius ir juostelę saugo, filmo metražas 4 minutes 30. Tai va, žiūri, čia sužiūri, kad viskas tilps į laidą. Kiek perskyrimams, atskyrimams, permušimams tiems, *džinglams* duot laiko. Ir išeina. O iki to laiko jau tas dalykas yra nuėjęs į cenzūros kabinetėlį ir čiuk čiuk čiuk, ten būdavo antspaudėlis ant aplankalo, ant kiekvieno puslapio turbūt, kad nepasirašydavo ten cenzorė. Tai va, paima režisierė ir nueina, ramiai įrašo ir viskas, ir normaliom sąlygom viskas yra nusistovėję ir ką sugaudavo cenzorė, tą, nu, iš savo talmudų, ko negalima minėti, kas man buvo kažkaip įstrigę, įsidėmėjau, nes tuo keliu į sodybą važinėdavau. Tai, kad nebuvo galima minėti, kad Vilnius–Ukmergė kelias yra gelžbetonio kelias. Nes ar jis ten tuo metu laikomas kaip sustiprintas, ar kad ten tankai gali važiuoti juo. Nu, vat, grynai toksai techninis dalykas. Ir, va, tokių techninių dalykų, aš manau, kad buvo labai daug. O kaip tie politiniai dalykai buvo apibrėžiami, tai čia šito aš nežinau. Ir sakau, tuos politinius dalykus, ar jie ten buvo įrašyti tuose talmuduose, ar nebuvo, labai galėjo ramiai tvarkyti per vyriausią redaktorę, ten CK propagandos skyrius. Maždaug ribos yra tokios. Nieko nebuvo, išskyrus Ignaliną.

Sąjūdžio laikais nemažai jau ir atvykdavo, sakykim, iš Amerikos lietuvių. Kiek jie užeidavo?

Nedaug, nedaug.

Nedaug?

Ne.

Bet vis tiek suaktyvėjimas buvo? Vyko kažkoks tiesioginis kontaktas galbūt su radijo klausytojais?

Labai nedaug, labai nedaug. Kad kažkaip net ir neprisimenu. Ai, nu, atlėkdavo šitas, bet čia, Algis Šeikauskas, amžiną atilsį, jis dirbo BBC monitoringe daug metų. Nu, tai tas visada jau čia atlėkdavo, jau čia aiškindavo. Neteko susidurti su juo? O šiaip girdėjusi apie jį? Įspūdinga asmenybė buvo, jo.

O dar kalbant apie tą Sąjūdžio laiką, kas jums labiausiai yra įsiminę iš savo reportažų, kur darėt?

Nu, vis dėlto šitas ir, nu, kai aš dabar matau tą rezultatą prieš akis, kitų tekstų nėra, nu, tas, kur atšviestas yra tekstas. Šito tai aš net neprisimenu išvis, bet tą tai aš labai gerai prisimenu. Nes tai, sakau, labai didelį įspūdį padarė. Prisimenu tą nuotaiką, iš tikrųjų čia ir yra parašyta: artėja 7 valanda, susirinko žmonės. Ir tokia įtampa, tokia įtampa. Kas dabar bus? Ir kaip aš ten rašau, kad nesugebėjo sulaukti 7 valandos, pradėjo kalbėti. Pradėjo kalbėti ir tada trispalvę ištraukė. Tas labai įspūdinga.

O kaip tas reportažas atsirado lietuviškam laikrašty?

Ne šitas reportažas.

Ai, jūs apie šitą kalbat.

Jo, jo, jo, apie šitą.

Bet kitas reportažas yra, kuris po to buvo „Kauno aide“ perspausdintas, kas čia per istorija?

Istorija ta, kad kaip aš laikau, ir autorius, redaktorius „Kauno aido“, ai, ne, šiaip autorius Povilas Gončaras. Mano reportažo pagrindu, kuris, vat, visas yra paskelbtas tam laikraštyje, „Kauno aide“, Sąjūdžio Kauno tarybos leidiny, jis lygina su publikacijom Lietuvos spaudoj ir, nu, ir tiesiog na, pateikia kaip pavyzdį, kaip turi būti objektyviai pasakojama apie tokius įvykius, kaip šitas, 89-ųjų metų sausio 10 dienos mitingas. Ir viena jo pastaba „[b]e to, tiesa, vienintelis laikraštis, kuris Lietuvos laisvės lygą išdrįso parašyti mažosiomis raidėmis“. Tai, žodžiu, žmonės buvo jautrūs. Jautrūs dėl tos neteisybės, jau tvenkėsi, tvenkėsi tas nepasitenkinimas, kiek galima kentėti tą visą propagandą.

Ir kaip jūs, kaip tas reportažas apskritai atsirado toje spaudoje? Tai išeina, kad perrašė jį tiesiog?

Tai kito būdo nėra. Žmonės Lietuvoj, Kaune, įsirašė šitą reportažą, o tai reiškia, kad jis įrašydavo turbūt, nedrįstu sakyti, visas, bet galbūt svarbesnes laidas. Jie mano tekstą visą iš eterio surašė atgal į tekstą ir paskelbė laikraštyje. Tai, aišku, stebėtinas darbas būtų. Būtų kreipęsi tiesiogiai, tai to teksto kopiją būčiau aš jiems tikrai davęs.

O kaip jūs pats reagavot tada, kai pamatėt tą savo tekstą?

Nu, šito tai aš tikrai neprisimenu, bet šiaip tai tikrai malonu, kad iš visos Lietuvos žiniasklaidos yra pateikiamas kaip etalonas.

O jūs turit atsakymą, kodėl jūs buvot kitokie negu visa Lietuvos žiniasklaida?

Nu, turbūt, kad didžioji redakcijos dalis nebuvo supančioti kažkokiais propagandiniais standartais. Neturėjom pasakoti to, ko nebuvo. Rašėm, pasakojom apie tai, kas buvo. Kalbinom absoliučiai didžiąja dalimi tikrus žmones, ar tai būtų mokslininkai, ar tai būtų mokslininkai kuo įvairiausių sričių, ar tai būtų kultūrininkai. Kažkaip buvom arti žemės, o ne kažkokiose propagandos padebesiuose. Niekas nevertė laikytis kažkokių sukurtų propagandinių šampų, kanonų. Nu, išskyrus ten komentatorių tą segmentą. Tai tas tikrumas informacijos, bet kokios, ne įvykinės, bet apskritai. Paprastumas, nuoširdumas, tai aš manau, kad ir lėmė auditorijos pasitikėjimą tiek Lietuvoj, tikrai buvo labai populiarūs, tiek be abejo ir užsieny.

Lietuvoj jūsų irgi klausydavo?

Labai klausydavo, nes, žodžiu, laidos užsieniui buvo kaip transliuojamos? Du kartus po pusvalandį lietuviškai, du kartus po pusvalandį angliškai. Pirmieji pusvalandžiai nuo dvyliktos iki pusės pirmos nakties lietuvių kalba pusvalandis. Nuo pusės pirmos iki pirmos anglų kalba pusvalandis buvo mūsų tom pačiom vidutinėm bangom, mūsų siųstuvais. O jau vėliau ar antrą valandą, ar ketvirtą valandą nakties, žodžiu, ar ten atskirai lietuviškas pusvalandis jau trumposiomis ir angliškas pusvalandis trumposiomis. Tai va, dvylikta valanda, kai vyksta tokie įvykiai, žmonės, nu, taip su adrenalinu gyvena, tai dvylikta valanda yra visai normalus laikas, sulaukdavo žinių. Viens, du ir viską sužinodavo, pasidžiaugdavo. Tai tikrai buvo populiariu.

O iš kur jūs žinojot, kad jus Lietuvoj klauso?

Iš to, kad kiek žmonės kalbėjo. Laiškų nerašė, bet iš lūpų į lūpas.

Ir jūs minėjot, kad buvot mažiau supančioti negu čia kita žiniasklaida, kuri Lietuvoj, ar ne, transliavo arba rašė Lietuvoj, kaip atrodo, kiek tai susiję su tuo, kad tai buvo transliuojama į užsienį, kur žmonės, ar ne, buvo kitam kontekste, turėjo daugiau informacijos?

Dėl kitų supančiojimo, tai aš galvoju, kadangi nebuvo tose redakcijose, kiek jie patys save susipančiodavo, kiek jie patys susipančiodavo. Gal ten irgi būtų buvę visai kitaip jeigu būtų, nu, galva, vyriausias redaktorius ar kolektyvas kitam matę perspektyvą visą, tikėję. Tai va. O dėl to mūsų laisvumo, tai sakau, vienas dalykas yra tie *Glavlito* kanonai buvusieji, kurie daugeliu atvejų, kaip aš suprantu, buvo tokie techniniai, technologiniai ir panašiai, kad neišduot ten kažkokių karinių, industrinių ar kažkokių paslapčių. Tikrų ar tariamų. Aišku,

kad tariamų, nes niekas čia nebūtų priėjęs iki tikrų. O dėl šitų politinių kanonų, tai tas dalykas man ir neaiškus, kaip tai buvo apibrėžta, kaip tai buvo apibrėžta. Kiek, nu, ten galima suprasti, bet nežinau, ar tai apibrėžta, kad buržuaziniai nacionalistai yra geri žmonės. Nu, aišku, kad, bet aš nežinau, ar tai buvo parašyta. Negalima buržuazinių nacionalistų minėti teigiamame kontekste ar panašiai. Ar buvo tai savime suprantama. Bet iš mūsų veikimo praktikos, iš mūsų laidų galėjo būti tokių situacijų, kai, žodžiu, centro komiteto propagandos skyriuje galėjo kokie žmonės sakyti, kad nu, ne, jie čia persistengia, ką jie daro, kaip čia galima taip šnekėti. Dėl vienokio ar kitokio preteksto galėjo taip būti. Ir tas signalas galėjo ateiti iki mūsų per komiteto pirmininką, per vyriausią redaktorių, galėjo kažkaip mus statyti į kažkokius rėmus. Bet to nebuvo, to nebuvo. Aš neprisimenu tokių rimtų atvejų, kad būtų vienaip ar kitaip apribojamas informacijos tiekimas.

Dėkui. Nebekankinu.

Gera.

Tai gerai, tai aš dar turiu ir įrašo metu paklaust, ar sutinkat, kad būtų įrašyta ir po to mokslo tikslais naudojama?

Taip, žinoma, gerai.

Tai kaip jūs prisimenat apskritai, kaip jūs atėjot į tas radijo laidas užsieniui?

Aš dabar bandžiau šiandien kažkaip prisiminti, kaip aš atėjau, nes tai buvo dar kažkaip studijų metais ir man atrodo, kad gal po trečio kurso, jeigu aš neklystu, tai ar po ketvirto, bet gal po trečio, man reikėjo atlikt praktiką. Pirmiausia, tai aš norėjau įsidarbinti, kažkaip man reikėjo darbo ir tais laikais reikėjo leidimo. Matai, universiteto rektorius turėjo suteikt leidimą, taip negalima buvo dirbti. Ir dabar aš irgi neatsiminsiu tiksliai, bet ar aš to leidimo negavau, ar čia manęs nepriėmė, kažkaip, nu, žodžiu, aš neišdarbinau, nepavyko, bet vasarą praktiką vis tiek atlikinėjau. Ir kaip aš tą *Lulq*, brrr... man atrodo, kad aš atėjau pirmiausia pas kadru skyriaus toks vadovas buvo, aš jo veidą atsimenu, bet jo pavardės neatsimenu, nepasakysiu. Tai aš pas jį atėjau ir turbūt jis man ir pasiūlė tą laidų užsienio redakciją. Man atrodo, kad taip. Tai, nu, ir va. Ir aš atėjau praktikuotis. Tai ta vasara tokia buvo, visko ten buvo. Jeigu aš gerai atsimenu, tai ten mane *mini pavarde* nusiuntė, buvo javapjūtė ir mane nusiuntė padaryt reportažą. Aš neatsimenu, ar tai buvo pats pirmas ar tai ne pats pirmas, bet kažkas vienas iš pirmųjų. Jis mane nusiuntė padaryt reportažą apie javapjūtę, apie kurią aš žalio supratimo neturėjau, kas ta javapjūtė. Tai, atsimenu, nuėjau į Žemės ūkio ministeriją, pas kažkokį valdininkėlį, katras ten iš lapo paskaitė. Nu, aš ten įrašiau jį. Nu, ką aš paklausinėsiu, kai aš pats (-i) nieko nesuprantu, žodžiu. Tai atsimenu, nu, padariau aš tą atseit reportažą, tai *mini pavarde* paskaitė, sakė, gėda. Gėda, sako, toks reportažas, nes tikrai, aš suprantu, tai buvo *pravalas* visiškas. Nu, tai va. Bet paskui ten aš važinėju kažkaip, neatsimenu, irgi gal šitas, Lukoševičius tada buvo vadovas *Lulo*. Nu, kažkaip ar man liepė, ar aš ten pats (-i), aš ten po Lietuvą važinėju, ten kažkokių, kalbinau kažkokius tai senukus, kažkokius, revoliucionierę, atsimenu, kažkokia ten senutė. Nu, žodžiu, tai ten visokių tų pridariau reportažų. Nu, ir, va, ta tokia pirma praktika buvo.

O čia kurie metai maždaug buvo?

Tai čia galėjo būti, jeigu aš buvau po trečio kurso, tai gal 81-ų, 81-ų vasara. Nes 83-iais jau aš įsidarbinau baigęs (-usi) universitetą, po dviejų metų. Tai

81-i arba 82-i. Nu, gili sovietija. Tai va. Nu ir ką, ir ten, aš manau, ta prasme, kad niekas mes per daug, tas darbas mum buvo įdomus. Nu, bet kuriuo atveju, aišku, ten buvo ir tas *Glavlit*as vadinamas. (*Informanto prašymu išimta vieta*). Tikrai, jis kaip vadovas nebuvo toks labai malonus žmogus. Tai atsimenu, padarai kažkokį ten reportažą ar kažką, medžiagą kažkokią padarai ir tau atrodo, kad čia jau tobula bus, ane. O jisai ten tau žuf, žuf, išmeta visus puslapius, išbrauko, išbrauko. Ir tada tu ten atsisėdęs (-usi) bliauni. Arba kartais atrodo, kad padarei visišką, nu, kažkokį netinkamą, visišką pravalą kokį nors, nepavyko. Tai pagiria, sako, liuks. Atsimenu, buvo pavyzdys labai geras. Bet čia gal aš neatsimenu, gal aš jau čia dirbau vėliau, nes nu, Sabonį operavo, Achilo tą sausgyslę garsiają, ane. Ir o aš buvau, aš toks (-ia), darydavau visokius reportažus apie mokslą, ten apie kokias nors įmones, kažkoks verslas, nu, verslo nebuvo tais laikais, nu, bet kažkokios ten vyko, pramonė, kažkas. Nu, tai man tokias, va. Tai aš tų tokių, vat, mokslininkų, į Mokslo akademiją ten eidavau, nu, aš pažinojau tokių žmonių ir pažinojau tą Vitkų, tą Mečislovą Vitkų, tėvą Kęstučio Vitkaus. Ir jisai, abudu su Kęstučiu jie kaip tik operavo tą Sabonio sausgyslę garsiają, žodžiu. Ir ten buvo savaitgalis netgi, nu, žodžiu. Irgi man liepė padaryti reportažą apie Sabonio sausgyslę, ten apie sportą irgi nelabai išmaniau tais laikais. Nu, bet susitariau su Vitkum, senuoju, kad mane priims, nes šiaip tai ten negalima buvo nei lankyti, nei kam pašaliniam ateiti. Nu, ir aš nuvariau, pasikalbinau aš tą Vitkų, ir vieną, ir kitą, man atrodo, abu ten aš juos pasikalbinau, jie man ten kažką papasakojo. Ir paskui sakau, leiskit man nueit su Saboniu pašnekėt. Nu, įleidžia, nueinu į tą palatą, kažko ten bandau klaust to Sabonio. O Sabonis buvo, nu, irgi dar žvaigždutė tokia kylanti, jokių ten dar ispanijų ar amerikų nebuvo. Buvo gryna lietuviška, ten gal rusiška sporto mokykla ir mentalas, ir visas mentalitetas, ir visa kita. Žodžiu. Nu, ir aš ten kažko paklausiau apie tą koją, tai jis žmogus nususuko, į sieną. Burbtelėjo kažką, nu, kažką burbtelėjo tokio, kur, nu, aš supratau, viskas. *Pravalas*, maždaug, ko tu čia prie manęs knisies, ko tu čia nori iš manęs. O sėdėjo dar jo mama šalia. O jo mamą aš irgi pažinojau, nes, nu, mes buvom kartu kažkada vienos mano draugės, kursioinės vestuvėse. O ta Sabonienė buvo svočia tose vestuvėse. Aišku, jinai manęs gal ir neatsiminė, bet kažką mes paskui pasikalbėjom su ja. Nu, žodžiu, ir jis nususuko į sieną, maždaug, atsiknisk. Ir aš, ir grynai, *mini lytį* jauna(s), nu, galvoju, Jėzus Marija, viskas, sužlugo visas reportažas. Nu, tai kažko dar paklausiau tos mamytės, jinai ten kažką irgi man papasakojo trumpai. Nu, ir, va, padariau aš kažką iš to, galvoju, nu, viskas, išvays mane su visu reportažu tas Lukoševičius, sakys, žinai, ką tu čia, maždaug, *mini lytį*. O jisai sakė, liuks reportažas, labai geras. O žinai, kai tas, tos laidos būdavo kartojamos dažnai. Nu, jeigu ypač geras kažkoks reportažas, tai jisai daug kartų buvo sukamas.

Nu, tai ir suko ten jisai tą reportažą mano. Ir aš, nu, kol supratau iš tikrųjų, daug metų turėjo praeiti, kol aš supratau, kas yra žinios, kas yra naujiena, kas yra gera naujiena, kas yra ten kokia nors bloga. Nepaisant to, kad tai buvo sovietinė sistema, vis tiek, nu, aš labai tobulėjau ir iš tikrųjų, tai buvo labai gera mokykla ir mane išaugino kaip naujienų žurnalistą (-ę) pirmiausia. Nes paskui mes ten, jau kai prasidėjo Sąjūdis, kai prasidėjo, tai tada tas toksai, nu, viskas pavirto vis tiek į tokį naujienų srautą. Ar ten žinių blokėlis, ar ten kažkoks reportažiukas, bet tai vis tiek, tas pusvalandis, tai buvo naujienos apie Lietuvą, ane, plačiąja prasme. Nu, tai va taip va prasidėjo. Nu, žodžiu.

O kaip apskritai, kai atėjot į tas laidas užsienio lietuviams, kaip įsivaizdavot, kam čia reikia dabar transliuoti į tą užsienį, koks tikslas tų laidų?

Aš nežinau, ką aš įsivaizdavau, aš neatsimenu, iš tikrųjų, kas, kaip tas mano įsivaizdavimas tada atrodė. Tai tiesiog, nu, žinai, atrodė faina, kad tavęs čia kažkur, kad tave girdi kažkur tai ten kitam pasaulio gale kažkas, kitoj pasaulio pusėj. Kad ten gi gaudavom tuos laiškus, tai ten gi skaitydavo paskui ta *mini vardą*, jinai darydavo ten apžvalgas tokias tų laiškų. Nu, man atrodė faina, kad čia dar ir angliškai viskas. Aš tada dar angliškai išvis nemokėjau, aš mokykloj buvau baigęs (-usi) vokiečių kalbą, universitete irgi, tai man tai ta anglų kalba tokia, nu, žinai, kažkas čia tokio vau. Tai, nu, tiesiog, atrodė, kad labai, nu. Mes tam tikra prasme, man taip, nu, va dabar kaip atrodo, mes buvom vis tiek tokie truputį atskira respublika nuo to viso komiteto to vadinamo, ane. Nors taip, čia buvo *Glavlit* irgi viskas, ir ne tik *Glavlit*, buvo ir KGB žmonės. Tai bet pradžioj aš to nežinojau. Pradžioj tai tu nesupranti šito, tik vėliau tu tą supranti arba sužinai jau po daug metų. Tai bet vis tiek man atrodė, kad mes tokie truputėlj, nu, į mus žiūri taip truputį pro pirštus, atleidžia. Čia gali praslysti ir kas nors. Bet gal taip ir nebuvo, gal ten Lukoševičius su savo tais braukymais, nežinodavai tų kriterijų ar ne. Tai galbūt dabar pasižiūrėjęs (-usi) suprastum, kad išbraukyta tai, kas neturėjo būti ištransliuota, ar ne. Bet, nu, vis tiek tos laidos buvo kitokios. Jos buvo kitokios, vien tai, kad, nu, angliškai jos skambėjo, jau jos buvo, nu. Tas kažkoks toks kvapas jau buvo kitas, ane. Toksai jau vakarietiškas, kažkas tokio, nu, kas buvo uždrausta, kas buvo neleistina, ane. Tas asocijavosi, tas kažkaip traukė iš dalies. Tai vis tiek nebuvo tos tokios, supranti, aš atsimenu, kaip diktoriai skaitydavo, vat, paprastas per dieną žinias. Diktoriai susėsdavę, diktoriai susėsdavo, skaitydavo, ne žurnalistai. Tai tas toksai, nu, sustabarėjęs toks ir tonas, ir tų žinių formatas buvo toks labai labai, nu, atidirbtas metų metais, sustabarėjęs. O mes, nu, mes visai, kitoks net stilius tų žinių buvo. Nors, aišku, gal man

užsifiksavę labiau jau tas Sąjūdžio laikotarpis, gal aš, nu, vėlgi galiu šiek tiek gal klysti, bet, nu, man taip atrodo, kad taip, ten buvo irgi propagandos pilna, tai nuo to mes negalėjom pabėgt. Bet kažkokia tokia laisvesnė dvasia mūsų visų buvo, man taip atrodo. Tai niekada niekas šiaip neatėjo ir nepasakė, žinai, kad neplovė smegenų, ta prasme. Tai nežinau, gal kitiems irgi neplovė, bet mums nebuvo taip, kad kažkas. Nors sakau, infiltruotų žmonių buvo ir tą žinau, ir žinau net kas tokie buvo. Bet tą tik vėliau sužinojau. Tai va.

O kaip įsivaizdavot tą savo auditoriją, vis tiek, ar ne, ten lietuviai gyvenantys išeivijoje. Kaip jūs juos, kaip jiems reikia kalbėti, kaip su jais kalbėti?

Tai žinai, ten aš dabar neatsimenu, aš dabar negaliu pasakyti, žinai, kaip aš tada mažčiau. Ar aš išvis galvojau, žinai. Tai tas buvo tikrai tiek, kad turėdavo būti, kiek aš atsimenu, turėdavo būti vis tiek labai aiškiai, aiškiai, kad tie žmonės, vis tiek labai daug trukdžių, labai daug visokių, žinai. Kol tas garsas pasiekia ten tą Ameriką, ten atvažiuodavo gi tie lietuviai, tai jie pasakodavo, žinai, kaip jie ten priglaudę ausis klausė, kaip jie ten blogai girdė, kaip ten sunku kažką tai suprasti ar ten taip toliau. Nu šiaip tai jie labai džiaugdavosi, jie siųsdavo ten mums ten siuntinius, ten siųsdavo dovanas, ten kokiom Kalėdom ar neatsimenu dar kokiom progom. Tai, nu, jie, ta prasme, ten tokia lietuvių pirmininkė buvo labai aktyvi, dabar, Jėzau, neatsiminsiu jos pavardės, bet dažnai atvažiuodavo į Lietuvą. Tai ką aš žinau, nu, ta prasme, mes kažkaip labai negalvodavom turbūt, žinai, apie tai. Nu, kaip jie ten, žinai, nei kursų mums čia kokių nors, nei kas nors čia aiškino, nei kažkokių kursų čia mums kas nors, žinai, organizavo. Kaip mums, vat, suvokti, įsijausti į tą klausytoją. Nu, niekas per daug to neaiškino.

Bet jūs pats (-i), pavyzdžiui, galvojot, kad šitie žmonės vis tiek, jie gyvena Amerikoje, turi daugiau kitokios tos informacijos ir kad su jais kažkaip reikia kalbėt kitaip? Ar nebuvo tokio jausmo?

Aš net neatsimenu, žinai. Negaliu tau pasakyt, kad, vat, va, toks buvo jausmas, nes tai buvo daug žmonių, kurie Lietuvoje klausė to radijo. Nu, ypač Sąjūdžiui jau prasidėjus, tai nu, išvis, labai daug klausytojų čia Lietuvoje atsirado. Tai, nu, nes mes buvom pirmieji praktiškai, kurie apie tą Sąjūdį pranešėm ir tada jau ten kažkaip važiavo ir važiavo, ir važiavo. Ir *Glavlit*as tada jau turbūt dingo. Aš nežinau, kaip, bet nebevaržė mūsų. Tai tokio kažkokio, nežinau, aš per daug neatsimenu, kad aš būčiau apie tai labai mažes (iusi) ir galvojęs (-usi), kaip čia, vat, reikia kažkaip tai kitaip. Nu, matai, kadangi vis tiek to ryšio tokio, labai aktyvaus *feedbacko*, to atgalinio ryšio, jo vis tiek nebuvo. Nu, tie

laiškai, taip, nu, tai tie laiškai ten, *mini vardą* ten su jais dirbo daugiau ten, mes kažkaip, va, taip. Kasdieniam darbe tu tiesiog, nu dirbai ir dirbai. Tu nemąstei per daug ten nei ten, nu. Nu taip, jie ten, sakau, prigiedodavo ditirambų, kaip faina, kaip gerai, čia, vat, mes kažkaip labai patenkinti, laimingi, kad čia girdim tą Lietuvos balsą. O kas piktnosio, tai gal ir nerašė. Tie, kas džiaugėsi, tie parašydavo. O kas ten keikė ar nepatiko jiems kažkas, tai turbūt tokių buvo pilna, žinai. Tai gal jie ir nerašydavo tų laiškų. Nebuvo, sakau, tokio labai kažkokio aktyvaus to ryšio, kad mums, va, taip atrodytų ir kas nors ten labai, žinai. Nes tai buvo vis tiek sovietų laikai, tai buvo uždaras pasaulis mūsų. Mes buvom, gyvenom uždaram, uždaroj visuomenėj, kur tu nepaskambinsi nei į Ameriką dabar. Dabar tu gali čia paskambint bet kur ir pakalbėt su kuo nors. O tais laikais, taigi tu buvai, nu, toks, va, užspaustas ir visais, kaip čia, surakintas. Tai ir tie laiškai, tai aišku, būdavo perskaitomi kažkur kitur pirmiausia ar ne. Galbūt dalis jų net nepateko į redakciją, gal net neatėjo tie laiškai, kurie galbūt visai kitokie galėjo būti arba buvo. Tai sakau, tai tokio, vat, nu, labai kažkokio neatsimenu, kad mes taip labai. Džiaugdavomės, nes jie atsiųsdavo ten visai gerų tokių dalykų, žinai. Pavyzdžiui, geriausia, atsimenu, kad atsiųsdavo spirito. Nu, ten dar kažko amerikoniško. Bet spiritas tai buvo labai geras. Tai spiritą mes čia visi prisimenam turbūt, nežinau, kaip kiti kolegos, tai va.

O kaip apskritai čia viduj tas cenzūros mechanizmas veikdavo?

Kiek aš atsimenu, tai būdavo padaroma laida, ane, va, tie popieriai, papkė nešama Lukoševičiui. Lukoševičius nešdavo į *Glavlitą* ir tada jau grįždavo su *Glavlito* antspaudu. Ir ten jau, jeigu būdavo kažkokios ten korekcijos, tai būdavo. Ne, tai ne. Bet, nu, būdavo turbūt tų korekcijų, dabar aš irgi ten labai tiksliai neatsimenu. Tai... bet taip, kad ten, nu, kažkaip neužsifiksavo net joks pavyzdys, kad žinai, kad būtų labai įstrigęs kažkoks. Kad ten būtų kažkaip į širdį įkritę kažkas tokio, kad galėčiau dabar pasakyti, žinai. Bet, nu, mes jo nei matēm, žinojom, kad kažkur čia sėdi. Šitam pastate sėdėjo, vat, kažkur tai irgi, vat, iš šitų kabinetų. Tai gal kažkada net ir aš pats (-i) esu nešęs (-usi), nes kartais gal nebūdavo to Lukoševičiaus, neatsimenu. Tai gal išleidėjas nešdavo, būdavo išleidėjai, va, *mini vardą* yra dirbusi išleidėja, kai pavaduodavom. *Mini vardą pavarde* yra tokia dirbusi. Tai kartais gal pavaduodavom, kažkas tokio. Studentas (-ė) būdama(s) gal aš irgi dirbau išleidėju (-a), neatsimenu. Kažkas tokio buvo, matyt, kad ir aš padirbėjus buvau išleidėju (-a). Tai gal tie išleidėjai kartais nunešdavo, vat, kažkada, prisimenu, kad gal ir nešiau kada. Bet, nu, nei ten kokio kontakto, nei kažkokio pokalbio, žinai. Nuneši, paskui

pasiimi. Tai tokio, kad irgi, kad kažkaip irgi aktyviai kažkas čia tau kažką aiškintų ar, žinai, plautų, vat, vėlgi, tas smegenis, tai taip nebuvo.

O ten, pavyzdžiui, minėjot, ar ne, kad buvo ir infiltruotų žmonių, tai, pavyzdžiui, čia ateinant dirbt kas nors tikrino? Arba, pavyzdžiui, ten reikalavo į kokią partiją stoti ar panašiai?

Oi, ne. Ar tikrino, tai aš negaliu pasakyti. Tai čia tikrai niekada aš nesidomėjau ir nieks man, bet manau, kad tikėtina, kad taip. Bet į partiją, tai ne, niekada manęs nieks nekvietė, nebūčiau aš ten įstojęs (-usi). Nors aš buvau, nu, aktyvus (-i), mokykloj aš buvau aktyvistas (-ė), ir pionierių spaliukas (-ė), ir komjaunuolis (-ė), nes nepaisant to, kad mano tėtis buvo politinis kalinys, bet šeimoj apie tai niekada nebuvo pasakojama, visa tai buvo, nu, jau po Atgimimo taip, bet iki tol viskas buvo slepiama. Ir tėvai bijojo, saugojo mus, matyt, žinai. Taip buvo. Nes man kildavo kartais klausimų ir kodėl tėtis vedė taip vėlai, nu, jam buvo 28-eri, dabar tai nebūtų vėlai, bet mama buvo 20-ies, jam 28-eri. Tai man kildavo klausimų. Aš buvau klausęs (-usi), atsimenu, kodėl tu čia, nu, maždaug, taip vėlai. Nu, tai kažką ten sufantazuodavo, o iš tikrųjų, jis iš lagerio buvo žmogus grįžęs. Tai negalėjo anksčiau niekaip. Nu, ir va. Ir taip, va, bet aišku, jeigu būtų, aš nežinau, jeigu būtų tikrinę, tai, nu, politinio kalinio sūnus / dukra, tai, nu, nežinau. Bet kita vertus, čia nebuvo toksai, ne koks nors partijos komitetas, ne koks postas ten partinis. Tai gal neužkliuvau, neįsivaizduoju. Aš, tiesą sakant, niekada net nepasidomėjau tuo. Nes nežinau, nekilo gal toks klausimas. Nu, kam reikia, tegul domisi.

Ir jūs pradėjot dirbt, ar ne, dar kai to nebuvo viso persitvarkymo, kaip atsimenat tą pokytį visą? Ar keitėsi tos laidos kažkaip?

Tai, be abejo, kad jos keitėsi. Nors sakau, kai aš žiūrėjau, žiūrėjau, vat, archyve jau nuo Sąjūdžio pradžios, tai ten yra dar tų, dar daug tokių, nu, kur dabar atrodo, nu, iš tikrųjų, kaip mes galėjom, bet, nu, valdžia vis tiek dar buvo, taip sakant, nepasikeitusi ten pačioj pradžioj, vis tiek ten buvo dar, dar Centro komitetas valdžioj, ar ne. Ir čia tas pats *Glavlit*as turbūt dar sėdėjo. Nu, sėdėjo, net neabejoju iki kokių 91-ų metų turbūt. Tai ten tų dar, tų tokių ir sovietinio kvapo tose laidose dar labai daug buvo. Bet, nu, tai bet vis tiek jau buvo Sąjūdis, jau apie Sąjūdžio steigiamąjį šitą suvažiavimą, susirinkimą, birželio 3-ią padarėm. Ir ten kalbinom Sąjūdžio veikėjus visus, ir ten jau paskui ėjo ir suvažiavimas. Ir, nu, aš atsimenu, kad aš sėdėjau, aš būdama(s) radijo žurnalistas (-ė), čia, radijo žurnalistas (-ė) aš sėdėjau visose Sąjūdžio tos iniciatyvinės grupės posėdžiuose. Visuose. Aš konspektus turiu visus tuos, tokiom raidelėm surašytus. Tai, tai sėdėjau ir rašiau, nu, dariau medžiagą

Lului. Tai, nu, tai, va, tai aišku, kad po truputį, po truputį, ne iš karto ten, bet viskas *step by step* ir, nu, su tuo Sąjūdžiu mes ten keitėmės ir visi su tais įvykiais viskas ėjo. Viską mes transliavom, viską mes, nu, šnekinom, darėm pokalbius, interviu ir taip toliau. Prunskienė ir visi ten tie Sąjūdžio lyderiai, ir Landsbergis, ir Ozolas, su visais aš. Paskui atsimeinu, 92-ais metais, kai aš iš radijo išėjau, tai aš, nu, Seime dirbau keletą metų. Tai, nu, ten buvom visi kaip šeima. Ta prasme, visi buvo savi tokie, žinai. Tai, nu, tai tos laidos labai pasikeitė, aišku. Bet ne iš karto. Nereikia norėt, kad iš karto viskas. Bet, nu, mes viską atspindėjom. Nes absoliučiai, nežinau, aš neatsimeinu, ar pavyzdžiui, dar Sąjūdžio tose iniciatyvinės grupės susirinkimuose dar buvo kokių žurnalistų be manęs. Man atrodo, kad galbūt net ten, nu, gal ir buvo. Bet labai, labai keli, nedaug. Tai gal kokie ten, žinai, iš „Respublikos“, bet aš neatsimeinu, „Respublika“ kuriais metais susikūrė, irgi kažkada su Sąjūdžiu ten. Bet ne iš karto irgi, man atrodo, vėliau. Nu, tai, žinai. Va taip.

O jūs taip sakot, kad laisviau, ar ne, žiūrėjo į šitą redakciją, kuri užsieniui transliavo, o kaip atrodo, kodėl taip buvo?

Vienas Dievas žino, ką aš žinau. Aš neatsimeinu, kažkada kažkuriuo metu, man atrodo, Lukoševičius jau išėjo, jo neliko. Ir aš dabar neatsimeinu, kuriuo metu jo neliko. Ir pradėjo vadovaut *mini pavarde*. Bet aš sakau, aš visiškai neatsimeinu, aš negaliu pasakyti, kuriais metais tas buvo. Ar čia sutapo su Sąjūdžiu, ar ne. Tai kai *mini pavarde* tapo vadovas, tai jau yra visiškai, nu, kitas etapas. Ta prasme, mes, nu, nauja karta. Nepaisant to, kad mes buvom dirbę vis tiek sovietiniais laikais, bet, nu, mes visi čia džiūgavom, mes skraidėm ant sparnų. Ta prasme, tai buvo, nu, tai buvo, mes dirbom dieną naktį visi. Tai, tai, nu, tas atėjo laikas toks, kur, aš manau, kad jie tiesiog, toks *Glavlit* ar jisai, kada jis irgi išnyko, aš nežinau, žinai. Negaliu pasakyti. Bet aš manau, kad jie čia visi suprato, kad nėra prasmės. Tu, nu, nėra prasmės čia, žinai, kažką, jau kažką falsifikuoti ar... man atrodo, kad niekas jau nebetikrino mūsų tada.

O iki Sąjūdžio jūs irgi buvot laisvesni lyginant, sakykim, su tais, kurie čia viduj transliuoja arba spauda?

Nu, tai aš jau sakiau, kad nu, vat, man taip atrodė, kad mes buvom laisvesni. Tai kad, nu, *Glavlit* buvo. Tai arba ten irgi galbūt pasikeitė žmonės, galbūt atėjo kažkas, kas, nu, kitaip žiūrėjo į dalykus. Arba mmm, negaliu, spėt galiu tikrai, nežinau. Bet, nu, vien tai, kad praleido Sąjūdžio steigiamąjį tą susirinkimą, praleido. Bet aš įtariu, kad gal *Glavlit* net nematė. Nes matai, paskui, kai prasidėjo, paskui, kai prasidėjo jau visi įvykiai, dažniausiai mes

ką? Mes padarydavom tą laidą kartais prieš pat dvyliktą valandą nakties. Koks *Glavlitas*? Čia nieks nesėdėdavo. Tai aš manau, kad buvo kažkaip paleistos, kažkaip, nu, nes buvo neįmanoma. Tai žinai, baigdavosi viskas vėlai vakare. Ir mitingai kokie ten arba ten kažkokie suvažiavimai Sąjūdžio, arba ten, nu, Seimo, pavyzdžiui, Nepriklausomybės paskelbimas, nu, vienuoliktą valandą vakaro. Aš bėgau tekina(s), žinai, su tokiais *netranskribuota vieta*, atsimenu. Ir tokia bandūra buvo, radijo tie aparatai sunkūs, dideli. Tai aš vienuoliktą valandą tik paskelbė ir aš bėgau tekina(s). Tai jokios mašinos net neturėdavau. Bėgau iki *troliko*, čia, čia ir dar turėjau parašyt staigiai, padaryt reportažiuką. Tai, nu, iki dvylikos. Tai kada, prieš pat dvyliktą mes sumontuodavom. Ta prasme, nebuvo, nebuvo kam čia tikrinti žiūrėti. Aš nežinau, iš tikrųjų, kaip ten įvyko su tais *glavlitais*, su tais tikrinimais, ar jie nuspajovė, ar jie panaikino, ar jie patys, žmonės, paleido čia mus. Nu, negaliu to tikrai papasakot, aš nesidomėjau. Tai neatsimenu. Ir kažkaip, nu, ir sakau, tas būtų buvę neįmanoma padaryti naktį. Nes naktį mes dažnai sėdėdavom čia iki tos dvyliktos nakties. O dar reikėdavo ir išversti, žinai, dar angliškai kažkam. Nu, žodžiu.

O temos apskritai kaip į tą laidą atkeliaudavo? Ar jūs kažkaip patys jų ieškodavot, ar žinodavot, kokios išeivijai ten temos aktualesnės galėtų būti?

Aš dabar galvoju, kaip ten būdavo su tom temom, neatsimenu, tikrai. Nu, kažką nuleisdavo vadovai, nu, tai buvo, buvo *mini pavarde* ten mūsų skyriaus jau lietuviško to skyriaus redakcijos vadovė. *Mini pavarde* dirbo, nu, tai jis ten kažką gal ten patardavo ar ten, nu, žinai, ką. Tas pats Lukoševičius, *mini pavarde*. Žinai, nu, aišku, kad kažko čia pats nepriimprovizuosi, žinai. Tai, nu, aš atsimenu, nu tai darydavo ir tuos visokius gatvės reportažus. Aš pirma(s) turbūt Lietuvos žurnalistas (-ė) buvau, kuri(s) gatvės reportažus pradėjo daryti. Bet tai kokie tai buvo reportažai, tai buvo gegužės 1-oji ir lapkričio 7-oji. Aš eidavau ten šitų visų nesąmonių klausinėti į Gedimino prospektą. Tai neatsimenu, kas sugalvojo tuos gatvės reportažus. Kažkas sugalvojo padaryti, nu, žmonių paklausinėti maždaug, kaip čia jie švenčia. Bet atsimenu, kad gegužės 1-ai tai aš vieną reportažą labai įdomų buvau padaręs (-ius). Aišku, čia, nu, tai ir ten ir su tais visokiais lozunginiais dalykais, ir taip toliau, ir su tais žmonėm, bet ašėjau į biblioteką Mokslo akademijos, aš ten prieškarinę spaudą skaičiau, žiūrėjau, kaip žmonės šventė tą gegužės 1-ą, nu, tarpukariu irgi buvo švenčiama. Tai ten prisirinkau kažkokios iš tų laikraščių ten medžiagos apie tą gegužinę. Nu, žodžiu, su istoriniais visokiais nukrypimais, momentais. Tai man pačiam (-iai), atsimenu, buvo labai įdomu.

Tai ir man tai būdavo, aš taip, atsimenu, kaip jausdavausi, nu, kaip visiškai, neįprasta buvo. Žmonės nebūdavo pradžiai, kad juos gatvėse gali kas nors klausinėti jų, žinai. Nu, ir aš čia toks (-ia), žinai, *mini lyti*. Tai aš bijodavau iš tikrųjų. Man baisu būdavo. Atsimenu, Dieve šventas, aš ten kol išdrįsdavau ko nors paklausti, tai einu dar ten dešimt minučių stodavau gatvėj, kol aš susikaupdavau. Nes, nu, tikrai, tai buvo labai neįprasta ir man, ir žmonės, nu, kartais kiti ten ir draugiškai, o kiti ir nekalbėdavo, ir pasiūsdavo ten tave kur nors. Tai, nu, tai aišku, kad čia ne pats (-i) aš sugalvojau ten. Tai aišku, kad būdavo liepta padaryti taip. Arba, nu, nežinau, *mini pavarde*, tai jis ten važinėdavo, atsimenu, su tuo *mini pavarde*, jie ten važinėdavo po Lietuvą ten, tuos visokius, neatsimenu, kaip ten tos kronikos vadindavosi jų, žodžiu, ten kekeliai, vieškeliais, kekeliais, kažkas tokio. Tokią laidą turėjo. O aš tokios kažkokios laidos atskiros neturėjau. Tai aš, tai sakau, nu, tai tokius kažkokius mokslininkus ten, kažkokius tai ten kalbindavau. Va, tokius. Kažką, aišku, pats (-i) sumąstydavau, nes, nu, reikėdavo, ten būdavo tokie, žinai. Tu turėdavai tokį planelį susidaryt, ką tu, pavyzdžiui, bet sakau, man išsityrynė iš atminties. Aš tokių smulkmenų kažkaip jau, tokių detalių negaliu pasakyti, nes tiesiog jau nebeatsimenu. Tas toksai, žinai, neįdomus tas laikas buvo, nu, visiškai tas etapas, nu, pats neįdomiausias turbūt. Nepaisant to, kad tai buvo, nu, vis tiek, tai buvo mokykla, tai buvo, nu, vis tiek, aš jauna(s) žurnalistas (-ė), ateini ir ką tu, va, čia. Tu turi, tu turi kažką daryti, bet tai sakau, tai buvo, nepaisant to, kad aš išmokau iš tikrųjų tos žurnalistikos, bet tai buvo neįdomi ta žurnalistika. Jinai tikrai neužkabintų niekada jokio normalaus žmogaus, normalaus. Jeigu šiandien papasakotum, vat, žurnalistui, kaip tai buvo sovietmetis tas, koks jis buvo niūrus, neįdomus, kokie žmonės visi įsibaiminę, bijojo. Skaitydavo iš lapelių, iš popieriukų, niekas negalėjo laisvai kalbėti. Tai, nu, tai kokia tai buvo žurnalistika. Tai buvo toks, nu, žinai, išprievartautas tu buvai iš tikrųjų. Tai, nors nesakau, kad tai buvo, viską reikia reikia nubraukti. Tai buvo įdomių žmonių iš tikrųjų, kurie perliukų tokių visokių. Tai buvo iš tikrųjų įdomių dalykų, ne vien tiktai, vat. Nu, ypač jeigu tu išvažiuodavai, vat, kažkur į provinciją. Provincijoje žmonės netgi laisvesni būdavo. Nesuvaržyti. Nebijodavo gal taip kalbėti. Mažiau bijodavo kalbėti. Tai, tai va.

O jūs kažkaip tiems savo pašnekovams sakydavot, kad čia, vat, laidos, kurios į užsienį bus transliuojamos?

Taip, be abejo. Taip, be abejo, sakydavom. Tai kaip kitaip. Tai tu visada prisistatyt turi ir papasakoti. Tai bet vėlgi dabar, kaip aš tą sakydavau, aš neatsimenu, kokiais ten. Tiesiog pasakydavai, lietuviškai ir angliškai, dviem

kalbom. Oo, sakydavo, kaip įdomu. Tai žmonės ir patys paskui klausydavo. Žinau, kad buvo tokių nemažai žmonių, kurie, mano pašnekovų, kurie pasakydavau, kada bus ta laida, tai jie klausydavo. Nu, tai.

O kiek žmonės žinojo apskritai, kad egzistuoja tokios laidos, kurios siunčiamos ten į Ameriką, į Vakarų?

Nežinau iš tikrųjų, manau, kad žinai, eiliniai žmogeliai, aišku, gal nežinojo. Sunku pasakyti, manau, kad, manau, kad žinai, specifiškai, kas klausydavo kokio nors „Amerikos balso“, tai gal ir žinojo ir galėjo klausyti ir šitų laidų, pavyzdžiui, ar ne. Arba kokios Laisvosios Europos radijo. Nu, nes irgi ten dažniausiai, žinai, vakarais, naktimis ir taip toliau, žmonės užsislėpę klausydavo. Bet negaliu pasakyti, žinai, va, taip tiksliai, kad čia Lietuvoj kažkaip labai būtų, bet sakau, su Sąjūdžiu tai tas atėjo. Su Sąjūdžiu, tai mūsų labai klausyt pradėjo.

O kalbant dar apie tas pareigas, tai jūs tiesiog čia buvot korespondentu (-e)?

Taip.

Ir kažkokios savo rubrikos ten neturėjot?

Ne.

Mhm. O pačios laidos dar struktūra, kaip jinai atrodydavo? Tas pusvalandis iš kokių tų rubrikų susidėdavo daugiau mažiau?

Nu, tai ten būdavo žinios pirmiausia. *Mini pavarde* paskaitydavo žinias. Paskui koks nors *mini pavarde* komentaras toks politiškai teisingas. Nu, o paskui, nežinau, paskui, vat, koks nors tai reportažas arba koks tenais interviu, pokalbis. Ne tiek daug ten ir būdavo, žinai, du, trys, trys, gal maks keturi, keturi dalykai. Tai jeigu, pavyzdžiui, būdavo ten, man atrodo, ta tokia „Vieškelį“ laida, tai jinai gal ir užimdavo visą laidą. Bet jinai savaitgaliais, man atrodo, eidavo, sekmadieniais ar šeštadieniais. Tai žinios gal vis tiek būdavo, neatsimenu, ar savaitgaliais būdavo žinios. Nu, ir paskui ta visa laida visą pusvalandį. Nu, tai, va, o pabaigoj gal dar ten, nežinau, dar kokie nors. Nu, bet nebūdavo daug, nebūdavo ten labai daug tų visko. Toks, žinai, miksiukas iš kokių trijų, dviejų trijų reportažų ar ten kažkokių pokalbių ar komentarų. Pabaigoj gal dar ten kažkokia dar lengvesnio turinio kažkas būdavo. Bet, nu, irgi. Nu, tai, vat, kokie nors laiškų buvo apžvalga ten ar kultūra, va, Silvija darydavo kultūrą, kultūros ten laidele, jinai turėjo. Tai va, ta *mini vardą* kultūrą, *mini vardą* su laiškais, ten tų laiškų apžvalgėles

darydavo. *Mini pavarde* darydavo, nu, tai ten visokias „Vieškelius“ tuos, paskui *mini pavarde* perėmė ar jie abudu, neatsimenu. Nu, tai va, tokia ta. Dabar irgi šimtu procentų aš taip tiksliai nepasakysiu, žinai, man, kai, vat, archyve sėdėjau, nu, taip probėgšmais, ta, žinai, ieškodama(s) savo tų reportažų taip, va, permečiau viską. Bet jau dabar kokie trys keturi metai praėjo jau, žinai, irgi pasimiršo, bet panašiai. Nu, tai va.

O kaip iš dabartinės perspektyvos, beje, atrodė tie reportažai, kai archyvuose savo žiūrėjot?

Nu, ką aš žinau, nu, normalūs. Ta prasme, viskas su jais ten gerai. Nu, matai, kaip yra, labai gaila, kad neišliko tų įrašų. Nu, čia yra, man labiausiai gaila, kad įrašų gyvų neliko. Ką aš irgi sužinojau tiktai, va, tada per tą, kai tu, atsimeni, susitikom čia toj radijo dienoj prieš kelis metus.

Taip.

Aš buvau šventai įsitikinęs (-us), kad kažkodėl tie įrašai yra saugomi. Nu, ir labai gaila. Nu, kai tu ten žinai, va, žiūri ten popieriu, tai tu nieko labai ten, ta prasme, nu, faina pasiskaityt, vis tiek aišku, kad nes aš ir pamiršęs (-usi), ir primiršęs (-usi) daug tų dalykų, normalu. Žinai, prieš trisdešimt metų viskas vyko daugiau. Tai faina, nu, žinai. Jie, mes visi, mes visi ten degėm, mes visi ten, žinai, nes buvom, nu, euforijoje. Tai, nu, tas viskas yra ten tose, tuose mūsų reportažuose. Tai, nu, įdomus laikas buvo labai, be galo. Aš atsimenu, Maskvoj sėdėjau dvi savaites su tokiu, kaip jo pavardė, *mini pavarde*, va. Dobilas dar toks buvo anglų redakcijoje, bet irgi amžiną atilsį. Tai mes važiuom su šitais gi Sąjūdžio delegatais visais į tą, į tą garsųjį ten suvažiavimą šitų. Tai čia buvo kurie metai, dabar galvoju, 89-i ar 90-i. Nu, tai mes ten dvi savaites su visa delegacija ten, žinai, ir viešbuty tam pačiam gyvenom, ir kiekvieną dieną ten, nu, tiesiog, su visais ten, žinai, va. Aišku, ten mūsų ten į Kremlį nieks neįleisdavo, bet mes juos ten kalbindavom grįžusius ten, žinai. Varydavom į tą, nu, į Maskvos ten, kažkoks ten buvo radijas, ta prasme, radijo jų pagrindinį, centrinį. Dar tais laikais buvo vienas tas radijas jų, irgi valstybinis, žinai. Tai varydavom tenai iš jų studijos, žodžiu, ten darydavom tuos reportažus ir, nu, ten irgi buvo toks labai fainas įdomus laikas, žinai. Ten mes su tais visais sąjūdininkais, nu, ten sakau, kaip viena šeima. Mes ten gyvenom kartu, trynėmės ten. Tai, va, tada, tada, vat, aš Maskvoj susipažinau su, nu, tai čia kita istorija, su tais studentais, kurie įkūrė BNS. Tai Tomas Marcinkus, ten tokie dar estukai buvo. Ten mes irgi, atsimenu, neatsimenu dabar, prie kokio ten mes, prie kažkokio pastato visi malėmės, trynėmės, nu, žodžiu, ten susipažinom. Tai vienai savaitei išvažiuom, bet

paskui kadangi viskas kažkaip užsitęsė, nebuvo, kas pakeičia, žodžiu, likom. Neužsitęsė pats ten tas renginys, suvažiavimas, bet kažkas turėjo lyg pakeist mus, neatsimenu. Nu, žodžiu, bet nieks nepakeitė, likom antrai savaitei. Nu, tai, tu supranti, ten, sakau, tai buvo dieną naktį, tas darbas buvo *non stopu*. Tai paskui derybos kai vyko, bet čia dabar, galvoju, ar čia buvo, kitas turbūt išvažiavimas. Kai vyko derybos dėl kariuomenės išvedimo, tai, nu, aš irgi buvau tuo metu su ta delegacija, Abišala ten Ozolas, šitie gi, Butkevičius, nu, visi jie, kur derėjosi dėl kariuomenės išvedimo. Tai mes, nu, irgi dabar aš nepasakysiu, ar ten, man atrodo, buvo kitas vizitas, irgi mes su jais ten tada važiavom į Maskvą. Tai ten, nu, viskas, va, taip va, šalia, viskas vyko kartu, šalia. Tai tada, kai tas suvažiavimas vyko, atsimenu, tai aš ne tik *Lului*, bet aš ir Lietuvos normaliam radijui, vat, dienos ten, dvilyktos valandos žinioms irgi ten kažką perdavinėdavau ten, žinai. Tiesiogiai telefonu. Tai man buvo streso, nes tai buvo neįprasta, mes nebuvom pratę tiesiogiai, žinai. Tais laikais tai buvo neįprasta. O gal mane įrašydavo, neatsimenu, o gal tiesiogiai. Nu, žodžiu, bet tai buvo daug streso, nes, žinai, ten vėlgi radijui, dienos radijo laidai, tai visai, nu, kitaip vėl kažkaip reikia papasakot. Tai, nu, nemokėjau, atsimenu, jaudinausi labai ten, stresavau. Nu, tai, nu, koks klausimas buvo, dabar pamiršau, apie ką čia pasakojau, nuo ko čia pradėjau?

Aš dabar irgi galvoju.

Nu, žodžiu, kaip mes jautėmės, kaip pokytis.

Jo, kaip archyvuose paskaičius.

Kaip mes jautėmės, jo, tą pokytį, va, tokį. Tai, nu, tai sakau, tai buvo toks, tai buvo nerealus laikas, nes šeima kentėjo, mano vaikai kentėjo. Aš nebuvo namie, aš nebūdavau namie iš tikrųjų. Tai ir pyko ten mūsų šeimos, ir vyrai, ir žmonos, ir taip toliau, nes, nu, mes buvom atsidavę, mes buvom panirę visi į tą nepriklausomybės visą tą reikalą ir, nu, ten buvo tikrai aukso amžius žurnalistams ir apskritai, nu, labai įdomus laikas. Nes, nu, tai nebeprisikartojo, dabar nebėra tokių, nebėr tokių įvykių dabar. Aš nežinau, su kuo palyginti. Nu, gal yra, gal kažkam yra, gal kažkam atrodo taip, bet toks virsmas, jisai tikrai, nebuvo daugiau tokių virsmų, žinai. Nebuvo daugiau tokių virsmų, tokių įvykių, kaip tada, ir mes tame visi dalyvavom. Tai, nu, ten sakau, labai, labai buvo fainas. Fainas ir tas, nu, neįkainojama patirtis. Ir tie žmonės, su kuriais teko bendrauti, su visais ten aš, su Landsbergiu, atsimenu, ten daug kartų interviu dariau ir Ozolą kalbinau daug kartų. Ir Prunskienę ten ir kai jinai tapo premjere, tai, nu, ta prasme, nu, labai, labai dažnai teko būti, ten ir pas ją kabinete, ir pas juos visus. Vyriausybėj paskui, kai jie ten jau, atsimenu, perėjo

į tuos rūmus jau dabartinius, Vyriausybė, tai ten visi tie Sąjūdžio žmonės persikraustė, ten jie tie patys, su kuriais, va, pradėjau nuo 88-ų metų, jie visi ten. Nu, ir mes draugai visi buvom. Ta prasme, mes tiek buvom visai jau suaugę, susijungę, suaugę ir emociškai artimi. Tai, nu, tai buvo toks. Vagnorius, nu, visi jie, Šimėnas. Visi tie žmonės, Butkevičius. Tai nereali patirtis, ta prasme, tai tikrai buvo, nu, toks laikas, kai nu, nežinau, kūrėsi ta nepriklausoma valstybė, kartu ir žiniasklaida kūrėsi. Tai va.

Dėkui.

Tai gerai, tai aš spaudžiu tada įrašinėti ir turiu dar įrašui paklaust, ar sutinkat, kad įrašyčiau?

Sutinku, sutinku.

Kaip jūs apskritai atsimenat, kaip jūs atėjot dirbti į tas laidas užsienio lietuviams?

Aš atėjau dirbti į tas laidas 82-aisiais metais, tūkstantis devyni šimtai. Pakviesta(s) savo dėstytojos Krivickienės. Jinai dėstė mums žurnalistiką, aš buvau tuo metu, 82-ais metais, tai aš kelinto čia kurso studentas (-ė) buvau? Trečio turbūt, trečio kurso studentas (-ė). Ir ji mum dėstė, ir ji pati dirbo čia. Nu, ir, matyt, gal ieškojo kažkokių gabesnių ar kokių, ar patrauklesnių jaunuolių, nu, ir pasiūlė. Tai taip aš čia ir atėjau. Iš pradžių aš įsidarbinau tokioje techninėje pozicijoje, buvau išleidėja(s). Tai, ta prasme, nuo pačios žemiausios grandies, nes, nu, išleidėja(s) turbūt žinot, ką darydavo, ten tą ruošdavo, tą aplankėlį. Nu, ne kūrybinis darbas, bet tiesiog reikdavo garantuoti, kad medžiaga, laida išeis tą dieną. Nu, va, bet per tai labai gerai susipažįsti ir su visa struktūra, su darbu, kas kaip veikia, ten, nu, ir taip toliau. Pradedant, reiškia, montažinėm, baigiant cenzūros. Kažkur, man rodos, šitam aukšte buvo cenzūros ofisas *Glavlito*. Nes reikdavo, aš turėdavau kaip išleidėja(s) tą aplankėlį nunešt, parnešt, ten pastabas, viską pamatyti ir taip toliau. Na, tai va. O paskui tapau jaunesniuoju (-iaja) redaktoriumi (-e) ir jau pradėjau dirbti žurnalistinį darbą iš esmės. Tai va, tai mano, truputėlį dirbau prie sporto ten pranešimų, bet paskui mano pagrindinis darbas turbūt visus tuos metus lietuvių redakcijoje, nes buvo dvi redakcijos, kaip jūs žinot, lietuvių ir anglų kalbų. Tai lietuvių redakcijoje mano pagrindinis darbas buvo tokia „Valandėlė tėviškės keliais“ vadinosi. Ta prasme, tuo metu tai atrodė toks formatas gal ir novatoriškas, dabar tai čia nieko naujo. Čia su mikrofonu aplink Lietuvą visi šimtą kartų yra apkeliavę. Nu va, bet aš irgi tuo metu su tuo, su tuo magnetofonu tokiu „Reporteris 6“. Šeši – tai jau čia buvo labai geras, dar buvo ir prastesnių. Esu apkeliavęs (-usi) visą Lietuvą, taip sakant, su autobusais ir pėsčiom nemažai. Tai va, tai aš darydavau tokius pasakojimus apie miestelius, apie kaimus, kaip ten žmonės gyvena. Ta prasme, mūsų tas darbas *Lule*, nu, aš kaip iš vidaus galiu sakyti, tikrai buvo laisvesnis negu kolegų darbas toje vadinamoj jau toje oficialioj, tam radijo arba televizijoj. Ta prasme, cenzūra tai buvo, visur jinai buvo, bet mum buvo leidžiama laisviau kalbėti. Mums buvo galima sakyti žodį „bažnyčia“, „parapija“, viskas gerai. Ta prasme, nu, matyt,

aišku, propagandos dalis tame buvo, nes kai mūsų tos laidos skambėdavo tautiečiams užsienyje, tai, matyt, kad, nu, reiškia, kad jie matytų ir girdėtų, kad, nu, čia kalba, mini, viską, kaip ir normaliai. Nu, tai va. Bet iš kitos pusės, savotiškas toksai, aišku, propagandinis turbūt aspektas buvo, bet iš kitos pusės, nu, darbo prasme, tai tikrai buvo daug lengviau, fainiau ir maloniau, nes tikrai nebuvo to tokio, kad ten kiekvienam reikia sakyti, ten ką nors, atiduoti duoklę ten partijai, komitetui, kažką ten pakalbėti, kažkokį partkomo veikėją. Nieko to nereikėjo. Aš kalbėdavau su visokiais įdomiais žmonėmis tuose miestuose ir kaimeliuose, su visokiais meistrais ten, su kraštotyrininkais ypatingai, buvo leidžiama ir toleruojama, kurie pasakodavo istoriją kokią nors ten krašto ar miestelio. Ir ne kaip nors falsifikuotai, nu, pasakodavo, ką jie žinodavo tuo metu. Nu, va, tokia bendradarbę *mini vardą pavarde* turėjau, kuri man kaip neetatinė kartais irgi tokius komentarus ir pasakojimus kraštotyrininkė darydavo. *Mini vardą pavarde* mano buvo autorius irgi nuolatinis, kuris apie gamtą tokius darydavo pasakojimus ir vaizdus. Nu, čia nieko ideologinio, ta prasme, apie gamtą ar ten kažką. Tai va, tai mūsų, mūsų tas darbas *Lule* buvo toks man, žurnalistine prasme, įdomus ir nebuvo to tokio, tos letenos uždėtos, kad tu turi ten labai jau, reiškia, verstis išvirkščias ir ten tą visą propagandinę pusę daryt. Nors čia skaitėsi jau propagandinė, jau ne visos, ne visos, reiškia, Sovietų Sąjungos respublikos turėjo teisę turėti užsienio transliavimą. Ten, man rodos, mes vieni iš keturių buvom ar, neatsimenu, iš kelių ten, ar iš penkių. Tai va, tas „Radio Vilnius“, nu, ir lietuviška tarnyba taip pat. Tai va, tai man buvo visai tokia įdomi žurnalistinio darbo pradžios mokykla, sakyčiau. Ir praktika.

O kaip jūs tuo laiku atsimenat, kaip įsivaizdavot tų laidų tikslą? Kam jų apskritai reikia, transliuoti į tą užsienį?

Aš nežinau, nebuvo, aš nekėliau sau kažkokio klausimo. Tai aš žinau, kad yra tokia redakcija, yra tokios laidos, ta pati Krivickienė, dėstytoja, pripasakojus būdavo. Man patikdavo, kad yra laidos anglų kalba, va, nes aš, man ta anglų kalba, irgi domėjausi visą laiką, aš dar pagal savo hobį esu kaip radijo mėgėja(s). Tai vat, o aš žinojau, aš klausydavau šiaip visokių ten tų *broadcast stations*, yra čia toks atskiras hobis, žmonės, kurie klauso visokiausių pasaulio tų, reiškia, radijo stočių, užsienio, transliuojančioms užsienio trumposiomis bangomis. Tai vat, aš viena(s) taip pat ir iš tų kaip ir klausytojų buvau. Ir paskui man dar stimulus ateit čia dirbt, nes aš žinojau, kad čia irgi yra užsienio, anglų, kalba. Ir kad čia irgi yra šita tarnyba, šitų *short waves listeners*, reiškia, ir aš anglų redakcijoje dariau valandėlę, būtent apžvelgdavau santykius su tais *listeneriais*, kurie siuntinėdavo korteles ten. Mes irgi savo korteles,

komentarus ten rašydavo, signalų įvertinimą, nu, toks, toks irgi ne politinis dalykas, bet visai įdomus. Aš jiems ten darydavau apžvalgas radijo bangų sklaidimo, kada kokioms bangoms geriausiai sklinda. Nu, va, tai o koks tikslas, nežinau. Aš tikrai neturėjau tokio, tokio kažkokio suvokimo, kad aš dabar ateisiu, čia dabar pavarysiu propagandos šitiem, reiškia, čia visiems išeivijos lietuviams ir taip toliau. Ir jiems tiesą pasakysiu, tokią sovietinę tiesą. Tai to nebuvo. Tiesiog truputėlį buvo keista, kad, nu, čia tokia redakcija, kur transliuoja kažkam, nieks Lietuvoj, nu, girdi lietuvišką, galima girdėt, bet vis tiek toks, nu, transliuoti tu kažkam, čia visai ne šitai Lietuvos auditorijai, o kažkur tai ten, reiškia. Tai toks truputėlį išskirtinumas jautėsi. Ir tame irgi buvo dalis patrauklumo. Tai o kodėl tai egzistuoja, tai nežinau, man kažkaip savaime buvo aišku, kad egzistuoja ten visokios tos įvairių miestų tie užsienio transliavimo radijai. Nu, va taip.

O kaip įsivaizdavot tą tokią, vat, tipinę savo lietuvių užsienio auditoriją? Kas galėjo klausyti? Tiesiog, kol nežinojot?

Sunku pasakyti. Kas galėjo klausyti, nu, tai kaip, nu, tai gaudavom mes visokių ten ir tų laiškų, ir tų raportų. Nu, tai viena klausytojų dalis, kur klauso angliškai ir tie grynai *DXeriai*, tai čia tokia publika specifinė, jie ten ir nebūtinai ten, ir dažniausiai ne jokie ne lietuviai, tiesiog hobio žmonės. Jiems tas pats, jiems Šiaurės Korėjos turbūt radiją išgirst, tai jo, dar geriau, žinai, nes labai retas dalykas. Tai nu, kaip, žinojom, kad mūsų klausytojai yra visokie ten tautiečiai, vat, ir kažkaip, vat, taip. Kai kurie rašydavo, bet nelabai jie ten tuos laiškus rašydavo. Rašydavo, rašydavo, atsimenu, ateidavo visokių, bet tikrai nebūdavo, kad ten labai. Nu, matyt, buvo tas atstumas, suvokimas kažkaip tai, kad čia, kad čia gal kažkas jiems atrodė ne taip. Nu, jie žinojo, kad šalis okupuota, ta prasme. Tai va, toks mūsų suvokimas irgi buvo, tai mūsų klausytojai kažkur tai ten, visokie ten dipukai, išeiviai, tai vat. Pagrinde Amerikos auditorija, Europoj, man rodos, iš viso, nei mes ten kažkaip gerai girdėdavomės, nei buvo tikslas. Kryptingai siųstuvai buvo orientuoti, kad už Atlanto eitų.

O jūs vis tiek, rengdama(s) tuos reportažus kažkaip galvojot, kad kalbat Amerikos lietuviams ir čia reikia kažkaip kitaip gal kalbėti negu kad vidaus auditorijai kalbėtumėt?

Jo, akcentą pavaizduot, ane. Neee, nu kaip, tai aš sakau ir jau sakau, truputėlį specifika kitokia buvo, nes iš vienos pusės buvo galima laisviau kažką kalbėti. Nu, bet kaip taip kažkaip ypatingai kažką, nu, matai tikrai ne, tikrai ne. Jeigu

aš nuvažiuoju pas kokią bobutę į kaimą, ten kokioj nors Čekiškėj arba kažkur ir klausiu, kaip ten jinai gyvena arba ką ten atsimena, dar ko nors, nu, tai kokie čia reikalavimai. Čia kaip tik vietos rinkai būdavo reikalavimai to nesakyt, to negalima, šitą cenzūra, *Glavlit* išbrauks. Nu, pas mus irgi braukydavo tekstą, kai nuneši, įvairiai būdavo. Ten jinai pabraukydavo, nes jinai turėjo ten tą savo, mes talmudu vadindavom, tą savo žinyną cenzoriaus. Ir ten būdavo surašyta, jinai tiesiog, *just business*, ne jinai sprendavo, jinai pažiūrėdavo tuos visus didžiausius formuliarius, ko ten galima, ko negalima, ir ten, pavyzdžiui, jeigu darau reportažą apie miestelį, tai sakyti šitai rinkai, užsienio rinkai ypatingai transliuojant, kiek tame miestelyje dirba kirpėjų arba ten kokių nors virėjų, pasirodo, negalima. Nes kiek dirba kirpėjų, nu, tai kiek gali kareivių nukirpti, vau. Tada kiek ten kareivių gali būti, nu, jau čia, matai, kažkokia strateginė informacija. Tai tokių absurdu būdavo ir tie visi absurdoi kildavo iš tų visų *Glavlit*o apribojimų ir tų reikalavimų. Tai, va, tokie reikalavimai buvo. Ir šitai auditorijai, transliacijai į užsienį, matyt, buvo ten tie talmudai dar kažkokie tai kitokie, negu vidinei rinkai. Nes, nu, tikslai skyrėsi, ką tu leidi į užsienį ir ką tu leidi vietoj.

Ir jūs minėjot, kad turėjot jau laidą anglų kalba, tas *DXerij* valandėles arba trumpabangininkų, iš kur atkeldavo tos kortelės? Kokias vietas pasiekdavo Vilniaus radijas?

Oi, tai gaudavo iš viso pasaulio iš tikrųjų. Nors orientuoti siųstuvai tai buvo, kaip minėjau, už Atlanto, į aną pusę, bet pakeliui tai ten iš visur atkeldavo. Aš dabar net ir neatsimenu, gaila, ar čia tų kortelių kur nors išlikę yra. Kur čia tie visi archyvai, net nežinau, čia būdavo tonos tų kortelių, aš jas apžvelgdavau, bet aš namie tai neturėjau. Nu, iš viso pasaulio, iš viso pasaulio iš tikrųjų. Galbūt labiausiai iš JAV, iš Kanados. Bet ateidavo ir iš visokios ten, iš kokios nors Malaizijos ten staiga, kažkoks, kažkur kažką jis girdėjo ir net, nu. Šiaip tai keista, nes tie siųstuvai būdavo kryptiniai. Nu, dar būdavo mūsų siųstuvai Sitkūnuose, tai, vat, vieni, tai iš jų galbūt kryptiškai ir varydavo į Amerikos pusę. Bet dar būdavo kažkur tai kiti ten, reiškia, Rusijos teritorijoj siųstuvai, kurie pavarydavo ir į Tolimuosius Rytus ten, ir link Japonijos, Azijos, Pietryčių ir taip toliau. Galbūt, galbūt per tai iš ten ateidavo irgi iš tos, iš tos pusės. Ateidavo ir iš Europos iš tikrųjų. Jungtinės Karalystės, atsimenu, būdavo nemažai. Iš kur ten, iš Vokietijos būdavo irgi nemažai. Nu, tai čia maždaug iš tų diapazono tokių žemesnių, ten 49 metrų diapazonas, kurie, vat, sklinda kažkur Europos Vakaraais, kai transliacijos vykdavo sklinda Europos teritorijoj tas iki 70 metrų, 49 metrai, 41 metras, vat, šitie visi diapazonai.

Ir jūs minit tą Sitkūnų siųstuvą, bet aš kiek žinau, kad lyg būdavo iš Vilniaus perduodama į Maskvą ir per Maskvos siųstuvą siunčiamos?

Taip, taip. Taip, taip, taip, būdavo, būdavo, būdavo. Tai aš, kaip minėjau, vieni siųstuvai būdavo ten, nu, tai čia tais visais telefoninio ryšio kanalais būdavo perduodama, taip.

O iš Sitkūnų siųstuvų į užsienį ką nors perduodavo?

Nu, irgi eidavo, bet aš nežinau, čia tie dalykai ne mūsų čia reikalas buvo. Mes gaminom turinį, o tie siųstuvai, tai kaip buvo nustatyta, kokie, koku grafiku tie siųstuvai dirba, kokiom valandom kokį, kokias stotis dalinasi, tai taip ten jie ir rotuodavo. Aš tiesiog nežinau. Aš manau, per Sitkūnus transliuodavo ir ką nors, galbūt ir kitų miestų, kitų respublikų ten kažkokias programas, įtariu. Nes tai nebuvo kažkokie lietuviški, tai viskas buvo sovietinės, reiškia, tos sistemos tinklo dalis. Nu, ir viskas. Tai visi ten viską ir dalindavosi.

O su tais *DXeriais*, kaip tas bendravimas vykdavo? Kai jūs gaudavot tą kortelę, jūs jiems kažką atrašydavot?

Jiems reikdavo atrašyti, jiems reikdavo išsiųsti, pagrindinis dalykas, jie norėdavo gauti Vilniaus radijo kortelę. Būdavo tokios oficialios kortelės „Radio Vilnius“, ten dažniai surašyti, ten grafikai ir taip toliau, ten dar kažkokie vaizdeliai, miesto ten nuotrauktės, dar kažkas tai. Būdavo, reiškia, mes patvirtindavom tą savo kortelę. Jisai atsiųsdavo savo kortelę, savo raportą ir ten būdavo tam tikri skaičiai, ten ir kaip jis girdėjo signalą, koku metu, kokiom bangom, koku laiku, reiškia, ten įvertindavo signalą pagal tam tikrą ten skalę, ten būdavo SINPO, man rodos, skalė, penkių šešių skaičių. Radijo mėgėjų pas mus kitokia būdavo, nu, bet vis tiek, panaši. Tai ir mes patvirtinom, kad *okey*. Tai jis parašydavo ištraukas turinio, ką jis girdėjo, nes kitaip, nu, kaip mes sužinosim, kad jis mus girdėjo. Patikrini, pažiūri, nu, taip, tokią dieną tokia transliacija buvo, jis ten kažkokius pateikdavo, reiškia, citatas kažkokias, ką jis ten girdėjo, ką jis ten suprasedavo. Nu, tai va, tai ir mes pagal tai identifikavom, kad o, čia girdėjo šitą laidą, čia girdėjo šitą laidą ir tas žmogus gaudavo kortelę. Tai čia pagrindinis darbas su jais būdavo, jam atsiųsti patvirtinimą. Ten daugiau kažkokių meilės laiškų ten nereikdavo. Kartais ten jie klausdavo kažko tai ten, o kaip ten kas nors tai ten Lietuvoj kažką. Tai jiems tada buvo, man rodos, čia *mini vardą pavarde* ten dirbo su tais laiškais, nes aš labiau tą techninę pusę, kas su bangom susiję, tą darydavau apžvalgą ir paskui jiems komentarus siųsdavau, kur klausyt, kaip klausyt ir taip

toliau. Tai o tą visą, tokius klausimus, jeigu kažko klausdavo, papildomos informacijos apie šalį ar apie stotį, ar apie kažką, tai buvo laiškų skyrius, kurie tą darydavo, rašydavo jiems atsakymą.

Dar grįžtant prie tų jau laidų lietuvių kalba, kur, kaip sakot, važinėdavot po regionus. Kiek temas pats (-i) galėdavot rinktis ir kiek vis tik tai būdavo, tai derinimo dalykas? Galbūt būdavo kažkokios temos, kuriom būtinai reikia kalbėti?

Praktiškai tai apie miestelius tai aš pats (-i). Susidarai grafiką, kur dar nebuvo ir kaip ten, kur gali nuvažiuot. Ir važiuoji. Kažkokias temas, nu, kur kas nors įdomus, gal koks nors ten liaudies meno ko nors yra, ten kažkokie tie muziejai liaudies buities, tarkim. Nu, vat, kažkas tokio, kažkoks ten palikimas išlikęs, kad, nu, papasakot tas tradicijas ten ir taip toliau. Rumšiškėse ne kartą, būdavo, ten toks Stasys Gutautas, tuometinis istorikas, dabar jis, man rodos, ar ne direktorius jau daug metų. Tai Stasys Gutautas mano vienas iš nuolatinių komentatorių buvo tų visų etnografinių dalykų. Ten kokie lietuviški papročiai. Ir tai nebuvo draudžiama kalbėt apie lietuviškus papročius, apie pagonybę, taip toliau ir taip toliau. Nu, pagonybė apskritai sovietų buvo toleruojama, nes tai buvo atsvara krikščionybei ir katalikų bažnyčiai. Tai va, tai niekas man nenurodydavo, dabar tu varyk į tą miestelį ar tu varyk į kitą miestelį. Tiesiog kai grįžti su tom medžiagom, viską išsišifruoji, padarai tą reportažą, tai, aišku, reportažas eina tavo šefui, vyriausiam redaktoriui. Vyriausias redaktorius, reiškia, ten permesdavo, paskaitydavo, ar ten viskas gerai ten iš jo pusės, jau čia, matyt, tas politinis elementas būdavo. Kai ką jis, reiškia, išbraukydavo, šitas, ypatingai buvo, kaip jisai, Lukoševičius. Vienu metu jo, buvo Lukoševičius, kaip jis.

Jonas.

Jonas Lukoševičius, jo. Ne *mini vardą, mini vardą* jo sūnus. Jonas Lukoševičius. Tai jisai, nu, jis toksai Amerikoje dirbęs, toks, žinai, išmano, kaip ten, matyt, nežiūrint to, kad sovietiniu žurnalistu Amerikoje, kas, aš suprantu, buvo truputėlį kitka, bet vis tiek, žmogus akiratį platesnį turėjo. Tai jis ten taip pažiūrėdavo, tai pff, šitą apibraukia, žžžf, išbraukia ir neaiškina, šito negalima. Nu, kažkas ten matyt netikdavo, jis ten jau antras *Glavlit*as, tiksliau, pirma *Glavlit*o stadija, kai vyriausias redaktorius išmakaluoja tave. Jeigu kas nors galvoja, Jėzau, kodėl šitą išmetė, eini pas redaktorių, redaktoriau, kodėl čia, ką čia. Nu, gerai, atstatom, toks būdavo. Bet, bet tai va, tai tik tiek, kad. Aš nežinau, kaip dabar žurnalistai, ar vyriausiam redaktoriui

ar ten dienos prodiuseriui kažką parodo, savo reportažą iš miestelio, ar neparodo, ar visiškai nieks nekontroliuoja, aš šito nežinau, kaip, koks dabar jūsų algoritmas. Bet, nu, tuo metu, tai aišku, buvo privaloma ir, matyt, neišvengiama, žinai. Bet iš kitos pusės, tas pats vyriausias redaktorius arba kad ir ne vyriausias, ten skyriaus, kas ten buvo, amžiną atilsį šitas, *mini vardą, pavarde*.

Miniau pavarde?

Ne, ne, *mini vardą pavarde* buvo toks. Jis, man rodos, vienu metu skyriaus vedėjas buvo. O paskui *mini vardą*, amžiną atilsį, *mini pavarde* skyriaus vedėja buvo. Tai, nu, jie irgi tą tavo medžiagą, kaip jauno(s) žurnalisto (-ės), ten pažiūrėdavo irgi, kažką patardavo. Tai iš kitos pusės, tam tikra mokykla. Jeigu tu ten ką nors nemokėsiškai darai, tai jie žmonės labiau patyrę, kaip tas interviu darosi, kaip montuot, kaip ten išryškint kažkokį aspektą, tai jie patardavo tiesiog. Tai tas visai gerai.

O kiek, pavyzdžiui, tuose kad ir miesteliuose rinkdavotės apie ką kalbėt? Nes, pavyzdžiui, skaitant šiaip išeivijos spaudą, tai jie vis klausia, kodėl, pavyzdžiui, apie bažnyčias nekalba? Nu, tai kiek buvo galima, pavyzdžiui, liesti religinius klausimus tose laidose?

Apie bažnyčias, aš dabar jau nebeatsimenu, vis tik labai seniai buvo. Nebuvo taip, kad aš visai negalėčiau paminėt, kad ten ir stovi graži Vilkijos bažnyčia kokia nors ten, ant Nemuno kranto. Galima. Bet kad pasakot, matyt, apie bažnyčią, apie jos ten kokį nors kunigų gyvenimą, apie parapijos, reiškia, galvoja, ką žmonės, aišku, kad ne, aišku, kad ne. Apie „Katalikų bažnyčios kronikas“, taip toliau. Aš žinojau jau tuo metu, kad egzistuoja toks dalykas, bet, nu, aišku, kad ne. Tai aš nežinau, nu, ko jie pasigesdavo, koks jų buvo įsivaizdavimas, ko jie norėtų apie bažnyčias iš diktatūrinės šalies, kur, reiškia, tai buvo, nu, iš esmės represuota. Tai va, nežinau, bet šiaip vat, iš to tokio gyvenimo, kaip žmonės gyvena, ten ir pasibėdavodavo. Ir man nebūdavo prievolės kalbint kolūkio partinės organizacijos sekretorių savo reportažuose ir kad jis būtinai atsispindėtų mano reportaže apie miestelį. Nu, nebūdavo, nereikėdavo, nes, nu, suprasdavo, kad ten kišt, reiškia, čia tokia, jeigu ir buvo propaganda, buvo tokia truputėlį protingesnė, reiškia, kažkokia. Užmaskuota labiau arba tokia.

O apskritai jūs, kai kalbėdavot su tais žmonėm, kuriuos kalbindavot, sakydavot, kad čia laidos užsieniui yra, kaip jie žinodavo, kad tokios egzistuoja?

Taip, taip, žinoma, tai be abejo. Kai kurie dėl to ir kalbėdavo ten truputėlį atviriau ten ir jiems patikdavo, visokie ten kraštotyrininkai. Jie, nu, žmonės, matyt, tokie nebuvo visai kažkokie ten sovietų išplautais protais, kurie matė, suprato, domėjosi kultūra, istorija, ją brangino, puoselėjo, kiek tai buvo galima. Ir atsiradus galimybei apie tai pakalbėti, ir kad jiems nieko už tai nebus. O mūsų laidose kalbant tai nieko nebūdavo. Tai taip, tai pasakydavo, būtinai, čia pliusas buvo. Pliusas buvo.

Ar į šitas laidas ateinant dirbt būdavo ten kažkokie tikrinimai, kažkokie reikalavimai ten partijai priklausyti?

Niekada nepriklausiau partijai, priklausiau komjaunimui nuo mokyklos laikų. Bet paskui viskas baigėsi tuo, kad mane radijui išrinko komjaunimo organizacijos sekretoriumi (-e) ir mano, bet čia aš jau televizijoje, ne, o gal dar radijų. Žodžiu, mano pirmas darbas buvo, susirinkom ir paleidom komjaunimo organizaciją ir tuo viskas baigėsi. Tai va, o partijai niekad nepriklausiau ir niekada man jokio reikalavimo nebuvo įstoti į partiją, nes kitaip negalėsiu laidų užsienio redakcijoje dirbt. Tikrai nebuvo. Kiti, man rodos, kolegos buvo, man rodos, *mini pavarde*, man rodos, buvo įstojęs ten kažkuriuo metu. Bet nei *mini pavarde*, nei *mini pavarde*. *Mini pavarde* buvo, man rodos, irgi. *Mini pavarde*, man rodos, ne, nebuvo. Ta prasme, kad tikrai ne, tikrai ne. Jokio papildomo spaudimo negu kad labiau, nu, jeigu tai spaudimu galima. Kai kurie čia varžydavosi, nes taip nepriimdavo, užsinorėjau į partiją, ten reikdavo užsitarnauti, matyt. Tai kai kurie čia žmonės, ypač televizijoje, gerkles vieni kitiems persigraužt galėdavo, kodėl jį, o ne mane. Nes tai būdavo susiję su privilegijom. Tai va, bet aš jokių privilegijų nemačiau, nebuvo ir nereikėjo. Ir man jokio reikalavimo nebuvo.

Ir jūs dirbot radijų maždaug iki 87-ų, 88-ų metų.

Jo, maždaug.

Ir pateko kaip tik *perestroikos*, *glasnost* visas laikotarpis. Ar jautėt tą laikotarpį?

Nu, pradžia, pradžia, dar ne viskas, bet pradžia, taip, taip. Aš nežinau, bent, sakau, mano laikotarpis, aš tikrai dar nieko apie jokiais Sąjūdžio grupes nedarydavau, nes jų dar tiesiog nebuvo. 87-ais metais dar tikrai nebuvo jokių dar Sąjūdžio grupių. Dar vykdavo šiaip tokie kažkokie jau, jau, jau laisvesni kalbėjimai apie etnografijas, apie ekologijas, apie viską. Tai kartu, vat, kai tie judėjimai buvo, juk viskas tai prasidėjo ne nuo Sąjūdžio, viskas prasidėjo nuo ekologinio sąjūdžio. Va. Tai apie tai, jo, apie tai kalbėdavom, apie tai kalbėdavom. Čia galbūt žiniose labiau, vat, kurie kolegos, *mini vardą* žinias kai darydavo, nu, aš irgi truputėlį paskui prie žinių dirbau. Tai mes gal kažkokius akcentus pradėjom jau rast, matyt, ir jus į žinias jau kelti. Tai kartu, kai, vat, „Gimtas kraštas“ irgi, kitas, dar didesnis turbūt ruporas, jeigu taip galima sakyti, buvo negu mes. Tai vat, jau ten tada Čekuolis pradėjo irgi, „Gimtas kraštas“ buvo tas jo pirmas toksai bum, pradėjo ten kažką rašyti. Nors šiaip tai irgi ten buvo grynas propagandinis laikraštis. Tai va, tai kažkaip tai, kažkaip va taip. Bet paskui, aš jau dirbau televizijoje, jau čia likę kolegos, tai jau jie čia paskui ir Sąjūdžiai prasidėjo, tai jau jie čia paskui sukosi, ta informacija jau, jau, jau jiems buvo įdomiau dirbti. Man televizijoje irgi buvo įdomu dirbti, nes prasidėjo tie patys dalykai. Aš buvau pirma(s) žmogus televizijoje, padaręs (-iusi) laidą, didžiulę laidą, ten valandos maždaug apie daugiartinę sistemą ir jos galimybes Lietuvoje. Jėzau, kiek gavau velnių paskui, Jėzau, Jėzau, kaip buvo. Nu, bet laida išėjo, iš darbo neišmetė. Va čia va, ką reiškia, buvo *perestroika*. Tai va.

O kai save palygindavot su tuo vidiniu radiju, kiek jūs apskritai bendradarbiaudavot, ne? Ar čia tokia atskira buvot redakcija visiškai?

Niekaip mes nebendradarbiaudavom. Žinias, sportą imdavo iš bendro sporto. Buvo bendras informacijos šaltinis, kurį mes meiliai šaltinėliu visi vadinom. Tai buvo kaip, nu, ten ateidavo agentūros, ten ELTA, ten TASS'as, kas ten tuo metu ateidavo, tai ateidavo į šaltinėlį ir iš ten, iš ten galėdavai, nueini ir pasiimi visą lapą, tokį, reiškia, failą, sportas, kas ten kur vyko ir taip toliau. Tai, va, tik toks bendradarbiavimas, daugiau nei su žinių redakcija, nei su, o tuo labiau nei su kokiom nors kitom redakcijom, ten nei žemės ūkio, nei propagandos, nei kultūros, nei nieko, visiškai nieko nebuvo. Mes atskira respublika buvom.

O šiaip kolegiškai bendradarbiaudavot ar jautėtės tokie pranašesni?

Nu, nu, kolegiškai, tai visi tą patį vyną gerdavom ir ten tas pačias kalbas rūkykloj kalbėdavom. Nu, tai aišku.

O iš šiandieninės perspektyvos kai žiūrit ir jūs, vat, sakot, kad buvot truputį laisvesni, ar ne, negu kita žiniasklaida Lietuvoj. Kaip atrodo, kodėl taip buvo?

Nu, kaip, dėl to, kad objektyviai varžtai buvo ne tokie užspausti. Nu, ta prasme, tai ir viskas. Jeigu man leista minėt bažnyčią, parapiją ir žodį „kryžius“, o mano kolegai kokioj nors ten televizijos ar radijo laidoj neleidžiama, jam braukdavo, viskas. Reikdavo net televizijoj paskui kai dirbom, tai net reikdavo, režisierių darbas būdavo, jeigu ten eina dengimas ten miestelio, Panorama, bažnyčia, kryžius, oh, *shit*, negerai. Išmontuot reikdavo, uždengt koku nors, kad nesimatytų bažnyčios ir kryžiaus, nu, *crazy*. Tai pas mus tokio *crazy* nebuvo. Tai automatiškai mes, matyt, kažkaip truputėlį laisviau jautėmės ir, nu, jau ten tie visai užspausti. Man patikdavo, kad aš neužspausta(s), nes, nu, kaip. Ir apskritai tas toks, aš tai nuo vaikystės, nuo jaunystės ir nuo senelio kaime, mano vienas iš senelių buvo Suvalkijoj, toks *mini vardą pavardę*, kryždirbys. Ir jisai vakare, grįžęs iš dirbtuvės, sėsdavo prie radijo ten šeštą, septintą vakaro ir klausydavo visų ten, ką jis ten kaime gerai girdėdavo. „Amerikos balsą“, Vatikano radiją, kai pagaudavo. Nu, tai aš, vat, irgi su tuo augau ir, kaip sakant, man tas toks, kad kažkas ten dar yra ir vyksta, visada buvo labai svarbu. Ir žurnalistine prasme paskui irgi, žinai. Buvau ten prisiskaitęs (-iusi) apie spaudos laisvę tuos gražius dalykus.

O jūs šiaip žurnalistiką baigęs (-usi)?

Aš baigęs (-usi) žurnalistiką, jo.

Gerai, dėkui.

Tai gerai, tai aš jau čia turiu paklausti vis tiek, ar sutinkat, kad įrašyčiau.

Taip, aš sutinku, kad būtų įrašyta mokslo tikslais ir kad būtų panaudojama.

Gerai, tai kaip jūs apskritai atsimenat, kaip jūs atėjot į tas laidas užsienio lietuviams dirbti?

Aš atėjau į laidas užsienio lietuviams dirbti turbūt prieš tai net neturėdama(s) žalio supratimo, kad tokios laidos iš viso egzistuoja. Aš gavau paskyrimą atlikti praktiką po trečio kurso į LRT. Kai atėjau į LRT, jie turbūt mane įkišo ten, kur buvo tuo metu didžiausias koks nors rankų trūkumas. Ir taip aš sužinojau, kad egzistuoja toksai kaip Vilniaus radijas užsieniui. Jeigu manęs dabar atmintis neapgauna, tai aš atsidūriau net ne *Lule*, o atsidūriau anglų skyriuje, kur susipažinau su *mini vardą pavardę* juokingom aplinkybėmis. Parengiau keletą turbūt visiškai niekam tikusių tuščių ir jokios išliekamosios vertės neturinčių kažkokių *intervių*, reportažų, kur siūsdavo redakcija. Nė vienas iš jų man net neužsiliko galvoje, kaip yra. Ir aš tą mėnesį laiko praktiką atlikau ir pasibaigiant praktikai prasidėjo ruduo, prasidėjo akademiniai metai ir mane pasikvietė tada tos jungtinės, *Lulo* ir laidų užsienio anglų kalba redakcijos vadovas, tuo metu Lukoševičius jo pavardė buvo, Jonas. Ir jisai man pasiūlė ateiti dirbti, nes vienas iš vaikinių, kurie dirbo *Lule* būtent, jau laidose užsienio lietuviams lietuvių kalba, buvo perkeliamas į kitą redakciją, tipo padarė karjerą ir atsirado ten vėl tuščia vieta. Matyt, vėl, išgirdęs, kad kažkoks (-ia) tai, va, buvo atėjęs (-usi) *mini lytį*, kuri(s) praktiką atlikinėjo, gal ten ne visiškai *tūpa(s)* ir dar angliškai moka, o aš angliškai gerai kalbėjau. Ir pasiūlė ateiti dirbti. Man buvo lengvas šokas, nes emociškai ir morališkai aš tam nebuvau pasiruošęs (-usi), trečias kursas tik ką pabaigtas, dar mokytis ir mokytis, bet buvo iššūkis. Ir buvo įdomu, ir jaučiausi kaip ir įvertinta(s), kad štai, nors studentas (-ė), bet jau gali gaut, gali dirbti. Ir tokiu būdu aš atsidūriau tam *Lule*. Ir tik tada, kaip sakau, atėjęs (-usi) į praktiką aš sužinojau, kad egzistuoja toks dalykas, kaip laidos užsienio lietuviams.

Ir sakot, kad nežinojot iki tol apie tas laidas. O kaip tada, kai atėjot, atrodė, kam tų laidų reikia, kam jos skirtos?

Vat, jeigu tiesą pasakius, tai buvo akivaizdus ideologinis pamušalas tų laidų. Nors, pavyzdžiui, redakcijoje buvusi *mini vardą pavardę*, kuri darydavo kultūrinės apžvalgas, kurios ten su ideologija, komunistine ar tarybine, lygiai

nulį turėjo, jinais ten darė kultūrinio gyvenimo apžvalgas ir poezijos knygas naujas apžvelgdavo, spektaklių pastatymus, romanus turbūt išėjusius. Tai buvo tiesiog ir ji darydavo tokius istorinius pasakojimus apie Lietuvos kultūrą, nebūtinai *contemporary*, bet ir senesnę, ten tarpukario Lietuvos, apie kompozitorius, ten grodavo jų kūrinius, parinkdavo, kokius pagrot. Tiksliau, fragmentus. Tai, tai buvo toksai kultūros fragmentas. Paskui *mini vardą pavarde* daugiau darydavo apie mokslą ir, jeigu aš pamenu gerai, ekonomiką, kur irgi, daugiau ar mažiau, nu, kaip, potekstę tu gali suprasti, kaip Tarybų Lietuvoje vystosi mokslas, daromi atradimai, ten tyrimai vykdomi ir panašiai, panašiai. Bet niekur to nebuvo, kaip ir šlovinimo kokios nors Tarybų Sąjungos, kompartijos ar panašių. Tokio primityvumo, bent jau man atėjus, jau nebebuvo. Tiesa, ir buvo toksai *mini vardą pavarde*, kuris jau užsiiminėdavo tokia *hard* propaganda. Jisai būdavo tas, kuris darydavo komentarus, polemizuodamas su VLIK'o to paties veikėjais. Puikiai atsimenu, kad kažką tai jisai tenai Bobeliui vis užvažinėdavo, nes, nu, jisai gaudavo skaityti tą išeivijos spaudą, kurioje VLIK'as savo ruožtu varė ant sovietų Lietuvos. Pagrįstai varė. Tai jisai, reiškia, darydavo tokius atsikirtimus, reiškia, tiem išpuoliam. Bet ir vėl, nebuvo to primityvo tokio iš serijos, kad ten Tarybų Sąjunga pati geriausia santvarka, ten blabla, nu, ta prasme. Labiau jisai darė būtent, sakau, tą polemiką su *proindependent* išeivijos atstovais ir jų veikėjais. Tai kai aš atėjau tenais, toksai (-ia) visiškai žalia(s), tai aš gavau išvis turbūt patį turinio prasme vėlgi lėkščiausią barą. Aš gavau daryti tokią laidą, kuri vadinosi „Tėviškės keliais“, kur buvo samplaika tokios etnografijos, geografijos, folkloro, liaudies meno. Nu, ir, aišku, tarybinio gyvenimo būdo. Tai tradiciškai, man atrodydavo, tokia, aš jaučiau, tipo, jaučiausi sugalvojęs (-usi) *fine* koncepciją, kaip reikia tą Lietuvą pristatinėti. Ir ta Lietuva, ta koncepcija vadinosi „Lietuva nuo A iki Z“. Ir aš sugalvojau, kad aš važinėsiu į vietas pagal abėcėlę. Ten Alytus, tarkim, ir ten jo apskritis, kokia nors ten vėl, Balbieriškis, dar kažkas ir panašiai, panašiai. Tai tradiciškai schema būdavo taip, kad atvažiuoji, reiškia, susitinki su rajono meru, tais laikais turbūt ne meras vadindavosi, o koks nors ten rajono tarybos pirmininkas ar kažkaip tais. Tarkim, dabartinio mero atitikmuo, kuris, reiškia, papasakoja blablablablabla, kaip čia pas tiek ir tiek gyventojų, kokia jų tautinė sudėtis, kiek ten vyrų, moterų ir taip toliau, ir panašiai. Kuo jis įžymus. Nu, kasam anglį maždaug, rausiam tunelius, suprantat, kad durnių voliojam, ta prasme. Tada antras segmentas būdavo koks nors vietinis tautodailininkas, kuris drožia kaukes. Gamtosaugininkas, kuris papasakoja, kokie nors ten pelkiniai tutučiai gyvena ar dar kažkas tai tokio. Būdavo, kad ir į kokį ten pažangų kolūkį tu važiuoji, kur tau aiškina, kaip jie čia visus aprūpina būstu, kaip čia žmonės automobilius gali įsigyti. Nu, *karočia*, ta prasme, kaip ten

viskas faina yra, gerai ir panašiai, panašiai. Tai vat, ir, ta, tokia košė malošė būdavo, kaip prezentuojama, na, kaip gyvena Lietuva. Ir pirmiausia net ne Vilnius, ne Kaunas, ne Klaipėda, o, reiškia, ta, kita, provincija, ar kaip ta visa Lietuva. Ir ar man patiko tas darbas? Man labai nepatiko tas darbas, prisipažistu, todėl, kad aš pats (-i) esu jau trečios kartos vilnietis (-ė) ir man pati Lietuva buvo visiškai nepažįstama. Aš žinojau tikrai Kauną ir žinojau Palangą, žinojau *mini pavadinimą*, kur mano močiutė gyveno. Ir gal truputėlį Klaipėdą. Ir tai, ką aš mačiau važinėdama(s) po Lietuvą, po tas visas, man nepaliko gilaus įspūdžio. Dabar lietuviška provincija yra nepalygi... tūkstantį kartų gražesnė. Su restauruotom bažnyčiom, su sutvarkytom už Europos Sąjungos pinigų gatvėmis, išgrįstais trinkelėmis šaligatviais, fontanais įrengtais, gazonais ir panašiai, panašiai. Nieko panašaus to nebuvo. Buvo niūru, apleista, negražu, neįdomu. Ir aš, tiesa, labai verta pastebėti, kad tuo metu, kai aš atėjau, jau cenzūros gniaužtai, jie tikrai jau atsileidinėjo. Ir todėl, pavyzdžiui, mano vienas iš beveik privalomų pašnekovų būdavo kunigas tos, to miestelio, į kurį aš važiuodavau. Nes dažniausiai didžiausia architektūrinė vertybė būdavo bažnyčia to miestelio, kuri savaimė visą laiką turėdavo kokią nors istoriją, kokių nors fundatorių įdomių, įžymių pastatyta, kokių nors kunigaikščių ar jų vasalų ir panašiai, panašiai. Tai kunigas papasakodavo apie tos bažnyčios istoriją ir panašiai. Negalėdavai, aišku, mišių laikyti per tą radiją, ir tai buvo vėlgi ne religijos valandėlė. Bet realiai, tai kunigas, kuris pasakodavo apie tai, kaip gyvena šita bažnyčia, kokių čia paveikslų yra įdomių, kokie vargonai unikalūs ir panašiai, panašiai. Tai, tai būdavo, aišku, įdomesnių kai kada patirčių, kai kada būdavo iš viso visiškai neviltis, kaip žmonės senais laikais labai nemokėjo kalbėti ir bijojo kalbėti, ir *mandražijosi* kalbėti, ir net nežinau. Nepalyginsi, kaip dabar, vienas džiaugsmas. Pamenu, kaip visą laiką paskui lygindavom, žinai, kodėl, pažiūrėkit, amerikantai, bet kokią sustabdu gatvėje, tau, va, apie *beleką*, *belekaip* pasisakys bet koku klausimu. O pas mus „[n]e, nežinau nieko, nežinau nieko, negirdėjau, ne, ne, ne, ne, ne“. Tai va, ir būdavo visiškai neviltis, žinai, sumontuot bent kažką tais. O gal aš ir nesugebėdavau rasti ten, žinai, kažkokių tai įdomybių. Bet, aišku, būdavo ir perliukų, kaip sakau. Ten ar koks liaudies menininkas ar kunigas iškalbingas, ar vėl kažkas. Visokių būdavo ten atradimų. Arba žinai, kaip pirmąkart tada dėka Lietuvos radijo užsienio laidos sužinojau, kad egzistuoja tokie dalykai, kaip Šveicarija Lietuvoje, Paryžius ten ar Londonas, dar kažkas, ta prasme, į tokias vietas važinėjau ir panašiai, panašiai. Bet ką aš tik noriu pasakyti, kad aš taip labiau atvegetavau tą laikotarpį, kol buvo, kol neprasidėjo Sąjūdis. Prasidėjo Sąjūdis ir prasidėjo tikras gyvenimas, ir prasidėjo tikras darbas. Ir aš tada, manau, kad Vilniaus radijas tada suklestėjo ir suvešėjo. Ir aš suklestėjau, suvešėjau jame. Manau, kad ir visi ten dirbę žmonės staiga

atsigavo. Kai kam nereikėjo keisti dalykų, kaip ta pati *mini vardą*, kaip darė apie kultūrą, tai ir galėjo daryt. Tiktai dar visokius škėmas, žinai, galėjo prisiminti ir panašius dalykus, kurie toj tarybinėj Lietuvoj jau buvo tokie nepageidaujami asmenys. O aš, kadangi buvau jauniausia(s) toj redakcijoje, aš turėjau patį seniausią ir didžiausią diktofoną, kuris buvo dar net ne kasetinis, o juostinis. Kuris ten svėrė, neįsivaizduoju, tokia didelė geležinė spinta. Ir į visokius ten mitingus ar demonstracijas siųsdavo mane, ne, nu, ką, jauniausia(s), varyk. Aš su mielu noru, žinai, laksčiau, nes man būdavo aaa, kaip ir visa tauta ten tuo metu. Tu tiesiog kaip kempinė sugėrinėjai tas visas šnekas. Iš pradžių apie suverenitetą, apie kažkokius tenai pertvarkas, apie atsivėrimą. O paskui prasidėjo kalbos ir apie Nepriklausomybę. Ir kuo radikaliau Lietuva žengė į Nepriklausomybę, kuo ryžtingesnius žingsnius darė, kuo mažiau vyniojo į vatą tą kalbėjimą, tuo darėsi ten fainiau ir geriau dirbti. Aš iki šiol nesuprantu, kaip tuo metu, vis tiek dar LTSR valdžia buvo, kaip jie mums leido tuos dalykus daryt, kaip jie mūsų neužtrumpino. Aš taip įsivaizduoju, kad jau ta sistema buvo tiek supuvusi, kad jinai tiesiog nebepajėgė visko sukontroliuoti. Gal dar bandė kažkaip tais riboti vidaus rinkai skirtą žiniasklaidą, bet ir nes, pavyzdžiui, jeigu aš gerai pamenu, toksai „Gimtasis kraštas“ pirmas pasileido plaukus ir pradėjo daryti *beleką*, ką tiktai nori. Ir apie partizanus rašyti, miško brolius, ir apie visokius Molotovo-Ribentropo paktus, man atrodo jis pirmasis ir tą Molotovo-Ribentropo slaptuosius protokolus paskelbė ir panašiai, panašiai. Manau, kad jie tiesiog nebesužiūrėjo ir nebesukontroliavo. Ir aš atsimenu, darbas po 11–12 valandų per parą, tai buvo *fun*, buvo gerai. Ir tai buvo ne vieną dieną, ne dvi dienas. Ta prasme, tai buvo nuolat, kasdieną, diena iš dienos varėm. Ir ta prasme, tu varydavai, kaip nežinia kas iki fiziškai. Bet buvo didžiulis emocinis ir moralinis pasitenkinimas tuo, ką darai. Sakau, pradedant Sąjūdžio suvažiavimu, visais mitingais, paskui jau baigiant Nepriklausomybės paskelbimu. Paskui visų laukiamas, žinai, šturmas, kada čia puls rusai. Vėl ta pati sausio 13-a, paskui po sausio 13-os įsikūrinėjimas naujose patalpose ir bandymas atstatyti transliacijas ir visa kita, visa kita. Tai buvo ir tuo pat metu mes pradėjom jausti, fiziškai pradėjom jausti *feedbacką* iš auditorijos. Nes kai aš pradėjau dirbti, ateidavo vienas kitas visiškai pavienis laiškas, kažkokių, matyt, prisiekusių klausytojų, kuriems labiau buvo svarbu ne turinys, ką transliuoja, o pats faktas, kad jie, žinai, *užmonitorino*, pagavo. Tada nusiunčia kažkokį ten panašiai kaip trumpabangininkai tuo metu buvo labai populiari sporto šaka. Nežinau, kodėl jinai sporto vadinasi, nu, gerai, hobbio šaka, bet vis tiek sporto šaka būdavo. Kai tu turi užmegzti kuo daugiau ryšių su visokiomis tenai stotimis ir gauti iš jų patvirtinantį atviruką, kad taip, tu iš tikrųjų tenai mus *užmonitorini* ir panašiai, ir panašiai. Tai vat, būdavo. Bet kai prasidėjo,

kai prasidėjo, sakau, Atgimimo laikotarpis ir Nepriklausomybės laikotarpis, mes pradėjom atviriau šnekėti ta pačia, visiškai *matchino*, mūsų klausomumas pradėjo kliaukiai kilti. Iš ko mes sprendėm, nes mus užplūdo laišškai. O paskui drauge su laiškais ir visokie siuntiniai. Nežinau, ar jums kiti pasakojo, turbūt pasakojo, palieka neišdildomą įspūdį, kai žmonės pradėjo mums siųsti kojines, muilą, džiovintus vaisius, razinas kažkodėl tai. Nežinau, kodėl rinkinys būdavo, praktiškai 90 % siuntinių kartojo tas pats asortimentas: kojines, muilas ir razinos. Kažkas, matyt, gal papasakojo, kad tai yra labai svarbu. O gal paskui iš lūpų į lūpas, maždaug, o ką tu jiems siuntei, maždaug, aš jiems tą nusiunčiau. Aa, *good idea*, aš irgi jiems nusiūsiu tą. Bet, aišku, didžiausias būdavo *kaifas*, kai tu gaudavai kasečių. Nes jau mes tada turėjome diktofonus su kasetėmis, o kasečių nebuvo, jos buvo kliaukiausias deficitas. Atsiųsdavo kasetes, tai tos kasetės buvo aukso vertės. Bet vėlgi, aš nenoriu dabar skambėti kaip materialistas (-ė), kuri(s) atsimena tikrai razinas ir kojines su muilu. Aš turiu galvoje, kad tie laišškai jau eidavo tokie dideli, išsamūs, ten lalalala, mes jų klausom laidos tenai. Visi iš mūsų turėjome savo gerbėjų ratelį. Ta prasme, klausytojai klausydavosi visų, bet buvo tokie dedikuoti, kai kurie rašydavo vien tikrai *mini vardą pavardę*, kai kurie rašydavo tikrai *mini pavardę*, kai kurie rašydavo *mini vardą pavardę*, nors turbūt rašydavo visiems bendru adresu Konarskio 49, bet būdavo ten, tipo, *special* linkėjimai, žinai. Maždaug mes tave čia klausom, girdim, čia varyk, gerai varai, varyk toliau ir panašiai, panašiai. Čia tokia trumpa intro buvo.

OK, apskritai kai sakot, kad, pavyzdžiui, reikėjo būtinai kunigą jums pakalbinti ten tuo laisvėjimo laikotarpyje, prieš tai irgi sakėt, keliaudavot pas tą merą, ar ta koncepcija buvo paties (-ios) sugalvota, ar jinai buvo kažkaip nuleista?

Ne, čia buvo paties (-ios) visiškai sugalvota. Dalykas, kurį man nuleido, tai nuleido tą laidą, kuri vadinosi „Tėviškės keliais“. O toliau tu čia kapstykis, daryk, ką tu nori. Nes aš suprantu, visiems ta laida buvo nei galvoj, nei uodegoj. Visi suprato, kad jos turinio prasme, tai yra kažkas tai, visai niekalas. Bet vis tiek atidavė ketvirtą kurso studentui (-ei) daryti, patirties net nieko neturinčiam (-iai). Tai akivaizdu, kad nebuvo ten labai atsakingas tas baras. Ir tas kunigas, vėlgi, nebuvo nieko privalu pakalbinti, jokių būdu ne, čia aš sakau, aš pats (-i) tiesiog sugalvojau, kad o, nes, nu, kaip taisyklė, kunigai, baigę kunigų seminariją, jie turi, tikrai turėjo iškalbos dovaną. Vat, jau kas, kas, jie jau tikrai mokėdavo kalbėti, būtent, žinojau, kad jisai tikrai mokės kalbėti ir kalbės. Todėl man tiesiog buvo labai geras šaltinis kalbėtojo. Ir jo, ir jokios kitos ten koncepcijos nenuleidinėdavo. Šiaip ta mano laida ten labai

retais atvejais praedavo be pataisymų ir išbraukymų, nes reikėdavo užpildyti pusvalandį, man regis, jo, pusvalandį reikėdavo užpildyti, o kartais ten to turinio būdavo tiek mažai, kad aš ten visokių, ta prasme, balastų pridėdavau. Ir labai teisingai *iškuperuodavo*, išmesdavo redaktoriai. Tai, atsimenu, kažkokias tenai sutartines kažkokias dėdavau ten tarpuose, žinai, kad būtų. Nors supranti, kad kai eidavo trumposiomis bangomis, ten kokybė buvo nulinė ir muzikos klausyt žmonės nelabai turbūt galėjo. Bet man tuo metu svarbus buvo, nes aš turiu laidą išstumti ir labiau rūpėjo, žinai, kaip ją padaryti negu kaip ją priims. Bet čia, sakau, tuo nykiu „Tėviškės keliu“ laikotarpiu. O kai prasidėjo Atgimimas, tai turiniui nebuvo jokio trūkumo, atvirkščiai, mes iki sekundės išnaudodavom savo laiką. Baigėsi visokios tenai, žinai, tauškalai apie, ypatingai po Sausio 13-osios, ten apie menus ir visa kita. Nuo A iki Z ten būdavo tiktai apie politiką, politiką, politiką, politiką. Ir 90 % tos politikos, 99 % turbūt tai būdavo iš Seimo. Iš Landsbergio spaudos konferencijų, Ozolo spaudos konferencijų, Vaišvilos spaudos konferencijų. Ir ta prasme, mums atrodė, viskas yra labai svarbu, viskas labai reikšminga, bet, atrodo, kad ir mūsų klausytojams lygiai taip pat atrodė labai svarbu ir reikšminga. Jie irgi, įsivaizduoju, 50 metų negirdėję laisvo žodžio iš Lietuvos apie Lietuvą staiga girdi, kad kalba tai, ką jie mėgsta girdėti, ta prasme, ką jie galvoja. Laisvė, Nepriklausomybė, blablabla, šlovinga istorija, ten pokario kovos ir taip toliau, ir panašiai.

O ką jie rašydavo tuose laiškuose, atsimenat ką nors?

Weirdly įvairiai, labai *weirdly*. Girdėjom, klausom. Ne, nenoriu fantazuoti. Tikiuosi, kad kiti kalbėjo mano kolegos, geriau atsimins. Kažkas tai iš mūsų darydavo tų laiškų apžvalgas, ar ne tokia *mini vardą pavarde*, kuri dabar Vokietijoje gyvena? Tai aš manau, kad tas žmogus, jeigu tai yra *mini vardą*...

Miniau vardą pavarde.

O gal *mini vardą pavarde*, jinai dar gyva? OK, *mini vardą pavarde*, bet *mini vardą pavarde* ne anglų skyriuje dirbo?

Anglų, bet aš suprantu, kad ten bendrai buvo, ne?

Gali būti, gali būti, teisingai, jo, jo, jo. Tai sakau, tai tie, kas darydavo tas laiškų apžvalgas, tai žymiai, manau, kad geriau žymiai atsimena. Gal ir kalbėjotės?

Ne, su *miniu vardą* dar ne.

Bet jo, apsvarstykite tą galimybę, nes niekas kitas taip gerai neatsimins.

OK, o kaip jūs įsivaizdavot apskritai tą savo klausytoją, kuriam jūs kalbat? Amerikoje, ar ne, tie žmonės?

Turiu prisipažinti, kad beveik neįsivaizdavau, nes augau ir pradėjau dirbti už visiškos geležinės uždangos. Mano pirma kelionė į iš viso, į užsienį, nu, neskaitant Latvijos ar Estijos, kuri nesiskaitė užsienis, buvo į Jungtines Amerikos Valstijas 92-ais metais. Ir aš tada pirmą kartą skridau į Frankfurtą, dar nakvojau Frankfurte ir tada atsidūriau Amerikoje ir tada tikrai aš pamačiau, kaip atrodo ta Amerika ir kaip atrodo jos žmonės. Nors vėlgi mes važiuom per Amerikos ambasados organizuotą programą, mes su lietuvių išeivijos atstovais nesusitikinėjome. Vieną kartą tikrai Klivlande tokia Gražina Kubikienė sužinojusi, kad Klivlande vieši lietuvių žurnalistų delegacija, susisiektė su Amerikos valdžia ir jai, ir mūsų programos kuratorė organizavo mūsų susitikimą su ja. Tai mes tiesiog apsilankėm pas ją namuose ir jinai mus palydėjo į keletą radijo stočių amerikoniškų ir televizijos stočių kartu, pabūt tiesiog jinai norėjo kartu. Nors buvo labai dramatiškas momentas, jos vyras buvo išvakarėse žuvęs motociklo avarijoje, bet, nepaisant to, jinai tokia visa labai dalykiška moteris buvo ir jinai tą dalyką darė. Tai aš tikrai tada realiai pamačiau tą lietuvių išeivį. Tiesa, keletą jų matėme, kai vėlgi, ta geležinė uždanga atsikėlė ir į Lietuvą pradėjo važiuoti išeivijos atstovai. Labai pavieniai, labai atsargiai. Rita Dapkutė atvažiavo, OK, dabar aš matau, nu, kaip atrodo tas gyvas amerikietis. Dapkutę turbūt pamačiau anksčiau negu į Ameriką išvažiuom. Bet iki tol, kaip sakau, mano supratimas apie mūsų auditoriją buvo visiškai nulinis, aš neįsivaizdavau jų. Neįsivaizdavau. Jie ten nei ten savo *fotkių*, atsimenu, kad būtų siuntinėję kokių, nei apie save ką nors išsipasakoję.

Bet kai jiems tą medžiagą rengdavot, atrodydavo, kad kažkaip čia reikia kitaip kalbėtis su jais negu kad pavyzdžiui, čia viduj auditorijai?

Aš supra... vėlgi, kadangi aš buvau visiškai žalia(s) ir mano darbo pradžia buvo iš karto tai, anai auditorijai, aš nebuvo dirbęs (-usi) šitai vidinei auditorijai, tai aš negaliu palyginti patirčių. Bet aš žinau, kad, pavyzdžiui, mūsų laidų, kurios buvo transliuojamos ir vidurinėmis bangomis dvyliką nakties, reiškia, Lietuvoje klausėsi *olialiakai*. Nes mes nuo grandinės nutrūkome gerokai anksčiau negu nutrūko likęs LRT, kuris dirbo, negu vidinė

auditorija. Tai, tai jo, atsakymas turbūt taip į jūsų klausimą, tame laikotarpyje iki atsivėrimo, iki Atgimimo mes akivaizdžiai kalbėjome kitaip, nes kalbėjome dalykus, kurie savaime suprantami atrodytų šitai auditorijai, kaip ir žinomi. Realiai mes užsieniui kalbėjome kaip apie, na, apie nepažįstamą planetą. Reiškia, žmonėms, kurie, o tu negali pasakoti dalykų, kurie yra akivaizdūs žmonėms, kurie patys gyvena šitoje planetoje. Tai, akivaizdu, kad mes transliavom kitai planetai realiai. O paskui buvo laikotarpis, kai kalbėjome vėlgi skirtingai vien todėl, kad, kaip sakiau, mes gal dėl to, aš manau, kad daug labai buvo susiję ir su asmenine iniciatyva, su mūsų gal vidiniu kažkokiu greitesniu išsilaisvinimu. Nes mūsų redakcija buvo ta, kuri, na, pirmoji pradėjo šitaip kalbėti. Ir drąsiai, gerai, pradžioj vis tiek biškėlį vyniojom ten į vatą, bet vėlgi kartu, kiek vyniodavo tuo metu į vatą Sąjūdis, tiek vyniodavome mes. Kuo Sąjūdis drąsiau kalbėjo, tuo drąsiau kalbėjome ir mes. Tai anaip tol dar vidaus auditorijai skirtos laidos dar taip garsiai ir taip laisvai dar nekalbėjo. Ir sakau, žinau, kad mus labai, labai pradėjo klausytis ir viduje, ir vidinė auditorija. Nes realiai tai mes jau darėme nebe pasakojimus kitai planetai, mes jau tiesiog varėme, kas vyksta Lietuvoje. Ir tas tuo metu buvo visiems vienodai svarbu anoj Atlanto pusėj ir šioje, šiaupus Atlanto. Ir manau, kad išsilyginimas įvyko tik tuomet, kai galų gale mes čia realiai paskelbėm Nepriklausomybę ir kai dingo bet kokios čia užuomazgos bet kokių ten recidyvų tarybinių mūsų žiniasklaidoje. Tai pasidarėm vienodi. Bet, sakau, buvo laikas, kai dar vis tiek kai kurios dar redakcijos negalėjo sau leisti tokių dalykų šnekėt, kokius leisdavom mes sau.

O kai sakot, kad pirmieji nutrūkot nuo grandinės, tai buvo vidinė iniciatyva ar jiniai buvo nuleista?

Oi, ne, nebuvo kas mums nuleidinėja, visiškai. Nepamirškite, ai, ir tuo metu jau mūsų redaktorium patapo *mini vardą pavarde*, kuris buvo nepriklausomybininkas ir, ta prasme, ten jokių dvejonių ir abejonių nebuvo. Tai mums niekieno leidimo nereikėjo prašyti. Šiaip mes visą laiką turėjom tam tikrą autonomiją, nes didžiajai valdžiai buvom tokie, nu, mažai suprantami. Anglų kalba transliuojantys, tai išvis jiems buvo nesuvokiami, laidos užsienio lietuviams, nu, kaip, žinai, koks sportyvinis aktyvas, aktyvas negirdi, nieks negirdi, tai ir problemos nėra, nu, ir galva neskauda. Aišku, ten savo medžiagas turėdavom nešti tuo metu *Glavlitui* vadinamajam, žinot, kas tai yra, ar ne, tas cenzūros mechanizmas ir panašiai. Bet jie dažniausiai viską, matyt, ir viduje turėjom kažkokį cenzorių, kad, nu, tu nekalbėdavai to, ką tu žinodavai, kad nepraeis. Bet kai prasidėjo atgimimas, mes nustojom nešti, tiesiog savo medžiagas *Glavlitui* nustojom rodyti. Ir nieko mums už tai, nieko

nebuvo. Gal kažkas kažkada paklausė, nemanau, kad mes juos pasiuntėm drastiškai ant trijų raidžių, bet tiesiog *ignorą* dėjom ir nenešėm. Ir mums nieko dėl to nebuvo, absoliučiai. Tai jokių nuleidimų, ta prasme, sakau, mums nebuvo, kas mum nuleidinėja, nes tuo metu administracija vis dar buvo tokia, nu, ta prasme, gal ne aukščiausia administracija, dabar galvoju, kada pirmas nepriklausomas vadovas paskirtas buvo, toksai akivaizdžiai ne partinės nomenklatūros atstovas, ar paskelbus Nepriklausomybę, ar dar iki tol? Turbūt iki tol ir, man atrodo, tai buvo *mini vardą pavarde*. Tai jo, bet mes, sakau, iki to ir tai vienareikšmiškai buvo vidinis apsisprendimas ir aukščiausia grandis, kurios mes tuo metu klausėm, tai buvo mūsų vyriausias redaktorius. Vyriausias redaktorius, kaip sakiau, buvo lygiai toks pat *mini vardą pavarde*, toks pat nepriklausomybininkas.

O kai kalbat apie tą partinę priklausomybę, kiek tuo laiku reikalavo kas nors, pavyzdžiui, įstoti į partiją, ar nebuvo tokių dalykų?

Reikalavimų buvo, absoliučiai, ta prasme, aš nesusidūriau su jokių reikalavimu, bet vieną kartą per parūkymą tas pats (-i) *mini vardą pavarde*, man atrodo, jį(s) mirė dabar, bet, sakau, aš nežinau, aš čia jums dabar sakau žinojimui tas smulkmenas, nenoriu, kad būtų minimas tas žmogus. Jisai (-nai) man pasakė, maždaug, *mini vardą*, man atrodo, tu man atrodai rimta(s) *mini lytį*, žinai, ar tu nenorėtum stot į partiją? Ir aš tada mintyse pagalvojau, žmogau, tu iš kokio pasaulio pabudai, čia visa Lietuva bunda, stoja ant kojų, ta prasme, kaip tik tuo metu Pleikys su Grušniu atidarinėjo pirmą nepriklausomą radijo stotį M-1. Ir dabar tu man ateini, žinai, sakyti, ar tu nori į partiją ten, tipo, ar nenorėtum stot į partiją? Tai, ta prasme, sakau, aš mintyse tą pasakiau, mintyse aš ir pasiunčiau jį (-ą), bet aš negalėjau jo(s) tuo metu pasiųsti, žinai, ten po velnių ar panašiai. Nu, ačiū labai už pasitikėjimą, pagalvosiu, pagalvosiu. Bet aš manau, kad ten dar praėjo pora mėnesių ir ten jau niekam net minčių nebuvo apie jokių ten stojimus į kokias nors partijas ir panašius dalykus. Man tai irgi net tokia dilema niekada nebuvo iškilusi, nes aš mokiausi Salomėjos Nėries mokykloje ir nepaisant to, kad pas mus buvo daug nomenklatūrinių vaikų, kaip vadina kartais, ten ministrų visokių vaikų ir ten partijos sekretorių ir panašiai. Pas mus buvo labai laisva atmosfera. Pas mus ten, pavyzdžiui, pionieriško kaklaraiščio nešiojimas, čia buvo pfff, ten totalų *ignorą* dėdavom, ta prasme, kai būdavo ten kažkokios tai didžiosios šventės, tai ten liepdavo klasės auklėtoja užsirišti, bet nususuko, nusirišo. Aš, pavyzdžiui, per savo visus mokslus, aš nesutikau nei vieno indoktrinuoto tarybine idėja, tenais salomeikoj, nors prasimokiau nuo pirmos klasės, dar prie Brežnevo, reiškia, aš tenais mokiausi. Kur, ta prasme, buvo baisiausia

stagnacija. Bet aš dar dabar atsimenu, kai per rusų kalbos pamoką ten turėjom tokią visiškai idėjinę rusų kalbos mokytoją, kuri diktantą rašydama ant lentos, nu, diktanto pavadinimą, kokį nors ten „[S]ovietski Sajuz samaja svobodnaja, kažką, strana“, tipo, Tarybų Sąjunga – pati laisviausia šalis. Ir visi taip nesusitarę, ir visi taip, aaaa. Ir jinai atsisuka, ką, ką, kas čia yra, ką jūs čia, negi jūs nemanot, kad taip yra, ten tratata, tratata. Ir sakau, čia yra, čia dar Brežnevas, čia dar jokių *perestroikų*, čia dar jokių *glasnosčių*, čia nieko. Tai ta prasme, nu, kaip, aš nesakau, kad mes kokie nors disidentai, Dieve, žinoma, kad ne. Bet indoktrinuoti, gink tu, Dieve, niekam nebuvo įdomu. Visi dar, žinai, turėjom savo gyvus senelius, kurie arba patyrę tremtį, arba puikiausiai ją žino, kas buvo, ten žinai, giminės, artimieji, kaimynai buvo. Diedukai visų klausydavosi „Amerikos balso“, žinai. Žinodavai, kad tenai ateis laikas, tai diedukas tau, žinai, [č]ia kalba „Amerikos balsas“, lalala, lalala. Tai ta prasme, kalbų apie kokias nors ten partinės darymą karjeros per partijos liniją, tai..., beje, man visada būdavo skaudu išgirsti, kaip kai kurie ten skeptikai ar kritikai, kai kurių iš mūsų, ten dirbusių personalijų, bandydavo užmesti, maždaug, tai veikiausiai, jie ten turėjo kokių nors ryšių su KGB, nes kas gi būtų leidęs nepatikrintus ten dirbti tokį, tipo, ideologinį propagandinį darbą. Pirmiausia, kaip sakiau, tas ideologinis propagandinis darbas tikrai nebuvo toks, kaip galbūt įsivaizduoja tie vadinamieji kritikai, bent jau tuo metu, kai aš atėjau. Sakau, aš tikrai nežinau, kaip buvo iki man ateinant. Ir tikrai nesu patyręs (-usi) jokio ten *screeninimo*, kokio nors proceso patikros ar panašiai, panašiai. Negirdėjau, kad būtų kas nors iš mano kolegų tuometinių pasakojęs, kad kažkas juos tikrino ar su jais kalbėjosi, žinai, ten kažkokį prevencinį pokalbį būtų apturėję ar dar kažką, ar dar kažką tais.

O vidinė cenzūra kažkiek veikė?

Jo, veikė. Manau, kad taip, jo, manau, kad taip. Jo, manau, kad tas... aš nežinau, man atrodo kiekvieno žmogaus viduj šiaip yra užprogramuotas, padoraus žmogaus, normalaus žmogaus viduje užprogramuotas kažkoks, žinai, laisvės ir tiesos siekis. Bet daugeliui iš mūsų vis tiek reikia kažkokio tais triggerio, kažkokio tais vado. Ta prasme, ne visi yra didvyriai, kurie tampa lyderiais arba ignitoriais kažkokių tai idėjų. Daugeliui mūsų vis tiek reikia, kad kažkas tai būtų, kas parodytų kelią, kas vestų, kas padrąsintų, kas įkvėptų ir panašiai, ir panašiai. Tai aš nežinau, ar būtų prasimušęs tas, manau, kad nebūtų, net priešingai, manau, kad nebūtų prasimušęs tas mūsų tiesos, teisingumo ir laisvės siekis, jeigu nebūtų atsiradęs tas pats Sąjūdis. Tai iki tol, aš net, žinai, kaip pavadinčiau, ne vidiniu cenzoriumi, o konformizmu. Buvo atsiradęs toksai konformizmas. Ta prasme, tu daugiau ar mažiau išmanai

taisykles, kurių laikydamasis tu gali egzistuoti, nu, dirbti, gauti atlyginimą kažkokį tais už tą darbą. Turėti profesiją ir dirbti pagal tą profesiją. Ir ta prasme, tu jauti ribas, ką pasakęs (-iusi) ar parašęs (-iusi) tu gausi per galvą ir daugiau išvis nebeturėsi teisės ten rašyti ar kalbėti. Tai mūsų tas laisvėjimas, nu, tam tikra prasme gal gali pavadinti tokiu trūkiu, ten perplyšimu, išsiveržimu. Bet jis labiau buvo toksai *step by step*. Mes mėginome ribas, ribos mėgino mus, mes mėginome ribas. Mes jas stūmėm, stūmėm, stūmėm, stūmėm, kol galų gale lengva paskui buvo, sakau, visiškai pasileisti plaukus, kai atsirado Sąjūdis. Ir ypatingai, kai jau mes, ne tik Sąjūdis, kai Sąjūdis ne tik atsirado, bet dar ir valdžią paėmė.

Tai tuo laiku jau tu „Tėviškės keliu“ nebuvo?

Aikit, ne.

Dingo, ane?

Taip, taip, eikit velniop su savo „Tėviškės keliu“, yra svarbesnių dalykų. Yra svarbesnių dalykų. Jo.

O kai su tais „Tėviškės keliais“ nuvažiuodavot pas žmones, sakydavot, kad čia laidos užsieniui, kad čia klausys Amerika?

Jo, aš sakydavau, kad laidos užsieniui, bet aš manau, kad tuo metu žmonėms, kaip ilgą laiką dar ir dabar, kaip ir ilgą laiką po to, jiems ten užsieniui, dar užsienio redakcijų pavadinimai praktiškai nieko nesakė. Atvažiavo žmogus iš televizijos arba iš radijo. Nepamirškite, kad buvo laikas, kai Lietuvoj buvo vienas vienintelis radijas, tai Lietuvos radijas. Ir vienintelė televizija – Lietuvos televizija, daugiau kanalų nebuvo. Tai, kitaip tariant, žmogus iš Vilniaus, žmogus su mikrofonu, kur vienintelis buvo pavadinimas – korespondentas, žinai. Sakau, tu galėjai būti ten turbūt redaktorius, galėjai būti dar bala žino kas, žinai. Jie žinojo žodį „[k]orespondentas atvažiavo. Korespondentas, tai praktiškai, šventas žmogus jau ten, vau. Man buvo net kai kuriais atvejais šiek tiek nejauku, nes aš, nu, visiškai žalia(s) snarglius (-ė) buvau, Dieve, man, sakau, po trečio kurso ir aš dar toksai(-ia), toks kūdūtis (-ė) buvau ir, ta prasme, o ten pasitinka, ten rajono valdžia, čia kava, čia pyragaičiai, žinai, kažkokie tais, gal net ir kolūkio valgykloj ten pietumis pavaišina ir panašiai, ir panašiai. Tai žmonės, kaip sakau, ne, jie neidentifikuodavo, kad tai laidos užsieniui. Svarbu, kad yra žmogus su mikrofonu. Ir aš kalbėsiu per radiją. Tas, kuris...

O užsienio lietuviai jau sovietmečio pabaigoj, Sąjūdžio laikais, jie pradėjo važiuoti į Lietuvą ir dalis užsukdavo ir į radiją, atsimenat apie tai ką nors?

Atsimenu, bet tokie pavieniai buvo. Turbūt ypatingai dar prie sovietų valdžios, tai ypatingai reti būdavo tie atvejai tų atvažiavimų. Bet kaip per miglą atsimenu. Ir, ai, atsimenu jų vąjų, pavyzdžiui, pamatė, man atrodo, mūsų techniką, paskui buvo padarę vąjų, surinko pinigų, dolerių, ir nupirko, ta prasme, normalų *marantzą*, diktofoną, magnetofoną. Atrodo, *mini vardą* jį gavo *mini pavarde* tada per VLIK'ą naudotis. Tai toks buvo maždaug rezultatas to apsilankymo. Jo, bet kažkaip per miglą atsimenu, kažkaip su muiline pafotografavimą ten visiems atsistojus. Bet kad būtų ten kokie nors teminiai vakarai, žinai, ar ilgi ten susitikimai, tai ne, šito nepamenu, kad būtų buvę.

O šiaip dar klausimas, kuo skiriasi tos laidos anglų kalba ir lietuvių kalba?

Mmm, jo, jeigu aš... žinau, kad kai kurias mūsų medžiagas anglai naudodavo. Išsiversdavo ir dėdavo. Bet anglų, tai buvo, jeigu galiu tą metaforą panaudoti, transliacija į dar tolesnę planetą. Nes jeigu išeivijai reikėjo pasakoti, kokia yra dabar Lietuva, tai anglakalbiams reikėjo sakyti, iš viso, kas per velnias ta Lietuva yra. Tai manau, kad jie turėdavo daugiau visokio *backgroundo* įdėti į tai, istorinio, aš turiu galvoje. Ir žinau, kad jie tenai daugiau turbūt ir tokio kultūrinio-pažintinio dėdavo turinio, ta prasme, kad veikiau apžvelgdavo gal ne realijas, o paveldą, gal didžiausius kultūrinius laimėjimus, dar iki šiol atsimenu, kažkokio japono klausytojo laišką, kuris sakė, kad jam labai patiko laida apie iškilių lietuvių kompozitorių Jogug Kanasi. Jisai taip girdėjo, kad tai yra Jogug Kanasi. Ir aš atsimenu, buvo labai juokinga, jis ten kniso, kniso ir ieškojo, kol atkasė, kad tą dieną buvo turbūt mūsų *mini pavarde vardą* išverstas angliškai tekstas apie kompozitorių Jurgį Karnavičių. Tai, tai vat, kiek aš atsimenu šitą dalyką, ta prasme, spėju, kad tuo galėjo skirtis. Bet aš, sakau, jeigu aš gerai pamenu, žinių blokai, tai būdavo visiškai tie patys. Žinių blokai buvo automatiškai verčiami, be korekcijų, be nieko. Ir čia turiu galvoje apie tuos skirtumus iki Sąjūdinio laikotarpio. Sąjūdžio laikotarpiu, man atrodo, neliko jokių skirtumų, visiškai nieko. Tiesiog ėjo lietuviškai, angliškai tas pats paraleliai. Iki Sąjūdžio, tiktai buvo skirtumai.

Mhm. O apskritai, koks tas buvo techninis girdimumas? Be tų laiškų, turėjęt kažkokių žinių ir įsivaizdavimą?

Ne. Bent jau aš to neturėjau. Galbūt kokios nors LRT techninės tarnybos gal gaudavo kažkokį *feedbacką*. Bet ne. Tiktai laiškai galėdavo pasakyti, kad girdisi. Aš žinau, kad vidutinėmis bangomis tai buvo girdima gerai, nes, sakau, Lietuvoje klausėsi, iš Lietuvos tai buvo transliuojama, Lietuvoj klausėsi, o tai reiškė, kad Europoje turėjo girdėti pakankamai normaliai. Amerikoje būdavo trumposiomis bangomis, bet vėlgi, aš esu beveik tikra(s), kad girdimumas turėjo būti labai, labai neblogas, nes tas laidas retransliavo rusų retransliatoriai Tolimuosiuose Rytuose, man atrodo, ir panašiai. Ta prasme, jie buvo suinteresuoti, kad ta propaganda, kaip jie įsivaizdavo, sklistų kuo toliau ir kuo geriau. O amerikantai, priešingai nei rusai, laidų neslopino. Tai turėjo būti gerai. Aš manau, kad girdimumas galėjo būti blogesnis tiktai ten, į kur nebuvo nukreiptos tos laidos, kaip sakau, tas pats japonas. Galėjo girdėti Jogug Kanasi vien dėl to, kad tos laidos turbūt nebuvo pirminiai arba pirmaeiliai taikiniai Japonijoje kokioj nors ir panašiai. Labiau buvo turbūt Amerika ir Vakarų Europa tie pirmaeiliai taikiniai. Va. O šiaip tai jo, tas rusų durnumas tai buvo vis tiek, jisai nesuvokiamas. Po Sausio 13-os, kai jie mus išmetė iš LRT, jie toliau retransliavo mūsų laidas. Mes labai greitai atstatėm transliacijas iš Aklųjų bibliotekos ir, o jie kaip durniai, ir varėm baisiausią *antisovietinę*, pačią baisiausią *antisovietinę* apie rusų nusikaltimus, apie žudynes, ką tiktai nori. Jie, durniai, jie, durniai, savo siųstuvais retransliavo visą šitą turinį į Ameriką. Tai vat, gali suprasti, kokia idiotų sistema buvo.

Tai manau, kad čia galime ir sustoti.

Nu, Ok.

Relevance of the dissertation. At the end of World War II and with the second Soviet occupation⁷⁵⁸ drawing near, mostly in the summer of 1944, somewhere from 60 thousand to 80 thousand people withdrew from Lithuania to the West.⁷⁵⁹ They initially found themselves in displaced persons (DP) camps in areas controlled by Western allies in Germany and Austria. Later, part of the DPs moved to North and South America, Australia, the United Kingdom, and other European countries, while others stayed in Germany or returned to Soviet Lithuania.

DPs who left occupied Lithuania were immediately targeted by Soviet propaganda. When analyzing the reasons why they received such great attention, it is necessary to consider the context of the entire Soviet Union, i.e., the general policy applied to the diaspora. At the end of WWII, with around five million people having left the Soviet Union, their forced return was a primary goal.⁷⁶⁰ One of the reasons for this was the potential dissemination of negative and potentially harmful information about the Soviet Union. The original goal of propaganda for the diaspora was to recover the DPs, and if this goal was not achieved – to appeal to them individually, to minimize activities against the Soviet Union.⁷⁶¹ The latter goal was strongly associated with the fact that the Soviet Union was in constant, indirect confrontation with the US during the Cold War and the Soviets sought the development of communist ideology in the West.⁷⁶²

The policy applied by the West towards refugees from the Baltic States should also be noted. In 1940, the Welles Declaration was adopted, in which the United States did not recognize the occupation of the Baltic States.⁷⁶³ Such

⁷⁵⁸ Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951* (Vilnius: Versus Aureus, 2012), 29.

⁷⁵⁹ **Around 60,000 Lithuanians sought assistance and refuge under the care of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). It is estimated that an additional 20,000 either did not seek assistance or were refugees from the Klaipėda Region (Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje, 1945–1951*, 32–33).**

⁷⁶⁰ Simo Mikkonen, “Mass Communications as a Vehicle to Lure Russian Emigres Homeward,” *Journal of International & Global Studies* 2, no. 2 (2011): 44–61, <https://digitalcommons.lindenwood.edu/jigs/vol2/iss2/3/>.

⁷⁶¹ Mikkonen, “Mass Communications,” 44–61.

⁷⁶² Kristina Burinskaitė, “*Laisvojo pasaulio dezinformavimas*,” Sovietcase, accessed May 5 2021, <http://sovietcase.eu/en/wp-content/uploads/2012/02/K.-Burinskaite-tyrimas.pdf>.

⁷⁶³ “*Welleso deklaracija*,” *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, accessed June 5, 2022, <https://www.vle.lt/straipsnis/welleso-deklaracija/>.

policies were later adopted by the United Kingdom and Australia, while WWII refugees were equated to citizens of the United Nations states with all the rights of protection.⁷⁶⁴ Therefore, the residents of the Baltic States almost from the very beginning were not subject to forced repatriation, despite it being strongly encouraged. The United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) saw forced repatriation to the Soviet Union as the easiest solution for the citizens of the Baltic States. However, following the transformation of the organization into the International Refugee Organization (IRO) and pressure from the West, any categorical plans were abandoned and propaganda measures to promote return were left the Soviet Union itself.⁷⁶⁵

International radio broadcasts were used as one of the most important and easily penetrating international tools for fighting propaganda during the Cold War, which, due to the spread of shortwave technology at that time, could reach listeners on either side of the Iron Curtain.⁷⁶⁶ International radio broadcasts from the Cold War are often associated with such stations as Voice of America and Radio Free Europe/Radio Liberty, which would broadcast from the West to the Soviet Union. However, the Soviet Union began its own propaganda programs abroad, aimed at spreading communist ideology and interpretations of international events in a manner favorable to the Soviet Union, much earlier than the West – just a few years after the establishment of the Soviet Union in 1929.⁷⁶⁷ Therefore, according to Simo Mikkonen, it is surprising that the most active and largest sender of international radio propaganda during the Cold War has barely been researched.⁷⁶⁸ This idea was expressed in 2011, so it is worth noting that the situation has started to change over the last decade and that Soviet radio broadcasting is increasingly the subject of scientific research. However, they mainly focus on analysis of the propaganda within the Soviet Union. Scientists studying Soviet foreign broadcasts mainly analyze only Moscow-generated content because most of the Soviet radio propaganda abroad was created by Radio Moscow.⁷⁶⁹

⁷⁶⁴ Mikkonen, „Mass Communications“, 44–61; Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje 1945–1951*, 534.

⁷⁶⁵ Bartusevičius, *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje, 1945–1951*, 62–65, 434–38.

⁷⁶⁶ Simo Mikkonen. „To Control the World's Information Flows – Soviet Cold War Broadcasting.“ In *Airy Curtains in the European Ether: Broadcasting and the Cold War*, ed. Alexander Badenoch, Andreas Fickers, ir Christian Henrich-Franke (Baden-Baden, Saksa: Nomos Verlagsgesellschaft, 2013), 241–69.

⁷⁶⁷ Baruch A. Hazan, ed., *Soviet Propaganda* (New York: Routledge, 1976), <https://doi.org/10.4324/9781351319089>.

⁷⁶⁸ Mikkonen, „Mass Communications,” 44–61.

⁷⁶⁹ Kristin Roth-Ey, “How Do You Listen to Radio Moscow? Moscow’s Broadcasters, ‘Third World’ Listeners, and the Space of the Airwaves in the Cold War,” *The*

However, many (11 out of 15) republics of the Soviet Union also contributed to its creation,⁷⁷⁰ and the propaganda from there is not the object of scientific research at all. The purpose of these broadcasts was primarily to disseminate to the diaspora information favorable to the Soviet Union, so the republics would mainly broadcast in the national languages. The cases of five republics – the Russian SFSR, Ukrainian SSR, Armenian SSR, Uzbek SSR, and the Lithuanian SSR (LSSR) – are unique since they would also broadcast in the English language to emigrants who no longer knew their mother tongue, at the same time reaching the English-speaking audience of other countries.⁷⁷¹ Propaganda programs created by the LSSR began to be broadcast to Lithuanians abroad in Lithuanian in 1946. In 1965, the LSSR radio began broadcasting in English. According to Kristin Roth-Ey, programs broadcast from the Soviet republics, just like Radio Moscow, were supervised by the Communist Party apparatus, but radio stations broadcasting to the diaspora communicated with specific audiences and were able to initiate original programs, thus allowing hypotheses about yet-unexplored Soviet radio broadcasts to the West.⁷⁷² They are further encouraged by the uniqueness of the diaspora audience, especially those from the occupied countries. The diaspora was not a traditional listener of Soviet foreign propaganda. And they also played a role in opposition to propaganda.

Dissertation problem. The Soviet Union developed targeted foreign radio propaganda throughout the Cold War. An important part of foreign propaganda was dedicated to expatriates of the Soviet republics – propaganda was mainly disseminated to them through national radio stations. LSSR radio broadcasts for foreigners were part of this system, and their main object

Slavonic and East European Review 98, no. 4 (2020): 712–41, <https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.98.4.0712>; Kristin Roth-Ey and Larissa Zakharova, “Foreword: Communications and Media in the USSR and Eastern Europe,” *Cahiers Du Monde Russe* 56, no. 2–3 (2015): 273–90, <https://doi.org/10.4000/monderusse.8182>; Stephen Lovell, *Russia in the Microphone Age: A History of Soviet Radio, 1919–1970*, Oxford Studies in Modern European History (Oxford: Oxford University Press, 2015); Stephen Lovell, “Broadcasting Bolshevik: The Radio Voice of Soviet Culture, 1920s–1950s,” *Journal of Contemporary History* 48, no. 1 (2013): 78–97, <https://doi.org/10.1177/0022009412461817>; Kristin Roth-Ey, *Moscow Prime Time: How the Soviet Union Built the Media Empire That Lost the Cultural Cold War* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2011).

⁷⁷⁰ **Soviet radio propaganda was broadcast from Baku, Vilnius, Dushanbe, Yerevan, Kyiv, Minsk, Riga, Tallinn, Tbilisi, and Tashkent.**

⁷⁷¹ John Paxton, *The Statesman’s Year-Book 1985–86* (Macmillan Press, 1985), 1236.

⁷⁷² Roth-Ey, “How Do You Listen to Radio Moscow?” 712–41.

became emigrants to the West. Lithuanians, except for the pro-communist part living in the West, sought not only to remain resistant to this propaganda but also to play an opposition role in countering the efforts of the LSSR Communist Party (CP) to influence the people who left Lithuania. Lithuanian SSR propaganda aimed at emigration was coded in sociocultural and political structures formed by the communist ideology. At that time, the expatriate population of the United States listened to and decoded propaganda in other sociocultural and political structures. They were multi-layered and formed the experiences of the first Soviet occupation and life in the West, the efforts of the US to strengthen anti-communism, and the attitudes of different ideology directions towards occupied Lithuania. All these meaning structures of both encoding and decoding evolved during the five decades of the Cold War, influenced by changing political circumstances. However, it is not clear which of the codes created by communist ideology for the expatriate communities via the radio broadcasts from Vilnius received the largest opposition from the diaspora and what strategies the diaspora sought to decode them. An important role in countering Soviet propaganda was played by the diaspora press of different ideological directions, in which some episodes of Soviet propaganda were printed and commented on, distributed through the press, radio, and other sources created specifically for the diaspora. Therefore, from today's perspective, this is perhaps the most appropriate source to understand how the decoding of propaganda took place. With this in mind, the **problem** of the dissertation is formulated: How, during the Cold War, did the circulation and decoding of propaganda discourse of Soviet radio broadcasts for expatriates, encoded in the sociocultural and political meaning structures formed by communist ideology, change in the press of Lithuanian diaspora in the USA, created in other sociocultural and political meaning structures, which were multi-layered, formed by the first Soviet occupation and experiences of life in the West as well as US efforts to strengthen anti-communist policy?

Taking into account the formulated problem of the dissertation, the **aim** of the dissertation is formulated: By analyzing the decoding of the propaganda discourse of Radio Vilnius to Lithuanians abroad in the press of Lithuanian Americans, to determine which strategies of resistance and opposition to propaganda under the influence of multi-layered structures were used by the US Lithuanian expatriate press of different ideological directions in decoding the propaganda discourse of Lithuanian SSR radio broadcasts to Lithuanians abroad. The encoding and decoding of propaganda, perceived as a circulating process, also analyses the change in the encoding of propaganda discourse and the influence of the meaning structures on it.

Objective: Decoding of propaganda in Radio Vilnius discourse to Lithuanians abroad in the press of Lithuanian Americans. (In this case, it is important to explain the names of Lithuanian SSR Radio and Radio Vilnius that are used synonymously further in the dissertation. The official name of the editorial office for broadcasts abroad was the Foreign Broadcasts Editorial Office of the Lithuanian SSR Radio and Television Committee. However, the broadcasts were presented as Radio Vilnius broadcasts, which is why the names are used synonymously in the dissertation, especially in the research part of the dissertation giving preference to the name Radio Vilnius, as it was called in the press under review.)

Tasks:

- Define the concept of propaganda discourse.
- Determine the meaning structures of encoding and decoding Soviet propaganda discourse to expatriates.
 - Adapt Stuart Hall's "Encoding/decoding" model for the study of Soviet propaganda in the Radio Vilnius discourse for Lithuanians abroad.
 - By combining the "Encoding/decoding" model, the methods of critical discourse analysis, and oral history, develop an empirical research strategy.
 - Based on the constructed empirical tool, analyze and interpret the decoding of propaganda by Radio Vilnius for Lithuanians abroad in the press of Lithuanian Americans during the Cold War.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASSUMPTIONS FOR THE DISSERTATION

The dissertation relies on the *critical communication paradigm*. The formulation of key concepts is based on the "Encoding/decoding" (1973) model of communication by Stuart Hall, a representative of British cultural studies.⁷⁷³

In the theoretical part of the dissertation, an integrated literature review method is employed, allowing for the synthesis and analysis of various literature to develop a theoretical approach or model.⁷⁷⁴ Given this, the theoretical part of the dissertation aims to apply Hall's "Encoding/decoding" model to the study of Radio Vilnius propaganda discourse to Lithuanians

⁷⁷³ Stuart Hall, *Encoding and Decoding in the Television Discourse*, (Birmingham: University of Birmingham, Centre for Contemporary Cultural Studies, 1973).

⁷⁷⁴ Hannah Snyder, "Literature Review as a Research Methodology: An Overview and Guidelines," *Journal of Business Research* 104 (2019): 333–39, <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>.

abroad. The adaptation of the model is based on the concepts of propaganda discourse by Jan Zienkowski⁷⁷⁵, John Oddo⁷⁷⁶, Alexander Hanisch-Wolfram⁷⁷⁷, as well as the term “ethnic anti-communism” introduced by John Radzilowski⁷⁷⁸ and its development. Also, to conceptualize the term “propaganda discourse,” a semi-systematic literature review method is used to address different conceptualized themes addressed in various disciplines. Such an overview allows us to perform a systematic search for publications, but to analyze and evaluate using both quantitative and qualitative parameters.⁷⁷⁹

The method of critical discourse analysis is used for the *study*. The latter was chosen as the most appropriate method to achieve the aim of this dissertation and to determine the encoding and decoding of the propaganda discourse of Radio Vilnius to Lithuanians abroad, considering the different sociocultural and political structures of the Soviet Union and the US. For critical analysis of discourse, Norman Fairclough’s three-dimensional critical discourse analysis model is used.⁷⁸⁰ Fairclough suggests examining the discourse at three levels: text analysis, processing analysis, and social analysis. Tools such as description, interpretation, and explanation are used to reveal these dimensions. To supplement the contextual data necessary for the interpretation and explanation of discourse, the dissertation study also uses the method of oral history, which collects narratives from the journalists who created broadcasts to the diaspora in the late Soviet era.

⁷⁷⁵ Jan Zienkowski, “Propaganda and/or Ideology in Critical Discourse Studies: Historical, Epistemological and Ontological Tensions and Challenges for Thinking Politics and the Political,” presented at the 24th DiscourseNet Conference – Discourse and Communication as Propaganda (Brussels (online), September 7–9, 2020).

⁷⁷⁶ John Oddo, *The Discourse of Propaganda: Case Studies from the Persian Gulf War and the War on Terror* (University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 2018).

⁷⁷⁷ Alexander Hanisch-Wolfram, “Totalitarian Propaganda as Discourse,” in *Totalitarian Communication: Hierarchies, Codes and Messages*, ed. Kirill Postoutenko (Bielefeld: transcript Verlag, 2010), 197–216, <https://doi.org/doi:10.14361/9783839413937-009>.

⁷⁷⁸ John Radzilowski, “Introduction Ethnic Anti-Communism in the United States,” in *Anti-Communist Minorities in the U.S.: Political Activism of Ethnic Refugees*, ed. Ieva Zake (New York: Palgrave Macmillan US, 2009), 1–22, https://doi.org/10.1057/9780230621596_1.

⁷⁷⁹ Snyder, “Literature Review as a Research Methodology.”

⁷⁸⁰ Norman Fairclough, *Media Discourse* (London: Bloomsbury Academic, 2010), 59.

SOURCES FOR THE STUDY:

The dissertation takes a transnational approach, which allows the researcher's attention to shift from state-level actions characteristic of the perspective of international relations to the actions, attitudes, and practices of individuals and organizations. The transnational approach in Soviet research allows the researcher to distance themselves from the study of official archival documents reflecting official policies. Therefore, when choosing sources, the researcher focuses more on personal perspectives. Such an approach helps to understand the individual motives behind the political facade of the actions of individuals.⁷⁸¹ Based on this approach, the dissertation divides research sources into main and additional sources.

Main sources:

The press of different ideological directions within the US diaspora.

The study analyses four newspapers of the Lithuanian diaspora of different ideological backgrounds published in the United States during the Cold War: *Draugas*, *Dirva*, *Naujienos*, and *Vilnis*. All the *Draugas* and *Dirva* editions required for research are digitized at spauda.org, coordinated by the Lithuanian Research and Studies Center in Chicago. The digitization of the newspaper *Naujienos* was not yet completed in March 2023; therefore, at the time of the preparation of the dissertation, only part of the numbers required for the research could be found online (1949–1958 and 1971–1986). In this context, the missing numbers were also examined in paper format. Almost all the missing paper editions of the newspaper *Naujienos* were found and analyzed at the Lithuanian Research and Studies Center in Chicago and the Balzekas Museum of Lithuanian Culture in Chicago. Also, part of the *Naujienos* numbers, but with longer gaps than in the US archives, can be found in the rare print department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, in the manuscript fund of Juozas Vitėnas, and the rare documents sector of the Dr. Kazys Pemkus Library-Archives at Klaipėda University.

The newspaper *Vilnis* is not digitized (except for August 10, 1950, December 29, 1950, and July 2–21, 1951, which can be found on epaveldas.lt), which is why the study analyzed the paper numbers of *Vilnis* stored at the

⁷⁸¹ Simo Mikkonen, "Changing Dynamics: From International Exchanges to Transnational Musical Networks," in *Reconsidering Stagnation in the Brezhnev Era: Ideology and Exchange*, edited by D. Fainberg and A.M. Kalinovsky (Lanham: Lexington Books, 2016.), 163-84.

Martynas Mažvydas National Library of Lithuania and the National Archive Collection of Published Documents, the Lithuanian World Archives of the Lithuanian Research and Studies Center in Chicago, and the rare printing department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. Part of the *Vilnis* numbers is also stored in the rare documents sector of the Dr. Kazys Pemkus Library-Archives at Klaipėda University, individual numbers – at Vaclovas Biržiška Library and President Valdas Adamkus Library. It should be noted that during the study it was possible to collect all the numbers of *Draugas* and *Dirva*, while part of the issue of *Naujienos* published in 1964 is missing. There is also a lack of part of the *Vilnis* numbers from various years.

Additional sources:

To complete and clarify the interpretation of the results obtained from the above-mentioned sources, additional sources include interviews with journalists working abroad in the late Soviet period, collected using the method of oral history. Seven interviews were conducted during the research, all of which are presented as anonymized transcriptions in annexes to the dissertation. The dissertation also used the master's thesis on programs in English, prepared in 2011 at the Faculty of History of Vilnius University.⁷⁸² In this work, as an addendum, interviews with journalists, some of which are relevant to the problem addressed in the dissertation, are presented. Some of the views of journalists were also found in their memoirs or diaries.

Official archival documents. The primary archival material, which complements and refines the analysis of the diaspora press, the results interpretation of collected interviews using the oral history method, memories, and diary analysis, is stored in the Lithuanian Central State Archives fund no. R-981 inventory no. 2. It contains orders issued by the Chair of the Television and Radio Committee from 1944 to 1990, minutes of meetings of the radio program directorate, notes on the committee's activities, prepared programs, committee and editorial office work plans, activity reports, reports on letters from listeners and viewers, staff lists, estimates, annual balance sheets, and other operational documents. Most of these documents consist of orders and thematic plans for activities of television and radio program broadcasts within occupied Lithuania. Among them, however, there are also documents where the specific activities of the foreign broadcast editorial office are discussed.

⁷⁸² Rytis Rakauskas, „Sovietų propaganda užsienio lietuviams: Lietuvos radijo programa anglų kalba“ (Master's Thesis, Vilnius University, 2011).

Inventory no. 9 from the same fund stores the activity files of the chief editorial office of foreign broadcasts, i.e., the transcribed scripts of broadcasts aired in Lithuanian and English from 1948 to 1990. Since almost all the fully transcribed text of programs from the entire period under consideration had to be confirmed by Glavlit (Main Directorate for the Protection of State Secrets in the Press under the Council of Ministers of the USSR) before being voiced, the broadcasts were transcribed consistently, and some of the document showed editorial corrections.

It should be noted that not all archival material related to the activities of foreign broadcasts is publicly available and transferred to the archives. A significant part of the archival documents or copies thereof, which include the editorial activities of late Soviet broadcasts abroad, are contained in the personal archives of journalists who worked in broadcasts for abroad, and they were allowed to be used in this dissertation. These documents are of particular importance for solving the scientific problem of the dissertation because among them are found transcripts of internal meetings of the foreign broadcasts editorial office, reports to the Chair of the Television and Radio Committee, excerpts for the primary party organization of the committee, correspondence with the audience, cassette tapes sent to the radio containing recordings of broadcasts. They all help to better understand internal editorial decisions, work logic, and the relationship with the audience.

The dissertation also uses the files of the Propaganda and Agitation Department of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party, stored in the Lithuanian Special Archives LCP fund no. 1771, which includes work plans, counterpropaganda measures, reviews on ideological work-related issues, reviews of television and radio work, etc. In addition, the dissertation is based on the documents stored in the Lithuanian Special Archives KGB Documents fund no. K-3 inventory no.1, among which are: documents of the *Tėviškė* (Homeland) Society for Lithuania's cultural relations with compatriots abroad, annual work plans and reports, expense estimates, balances, minutes of meetings, staff lists, correspondence, lists of periodicals and books sent abroad, letter registration journals. Also, material on how the technical side of the foreign broadcasts was strengthened was found in fund no. K-35, which contains inventory no. 2 and holds the proposals of the 1st Division of the LSSR KGB to strengthen work with emigration. The material found in these archives is valuable for revealing a more general context, how communist propaganda and counterpropaganda directed towards the diaspora were constructed.

Dissertation thesis statements:

- Radio Vilnius propaganda to Lithuanians abroad during the early Cold War period was decoded in the press of Lithuanian Americans (except for the communist *Vilnis*) using various deconstruction strategies, but at the same time information about the situation in occupied Lithuania was sought.
- Throughout the period under consideration, Radio Vilnius sought to adapt the content to the audience of the diaspora by applying the analogy of Radio Moscow abroad to disguise its propagandistic nature.
- In the late Soviet period, the CC of the LCP activated counterpropaganda vis-à-vis the diaspora and encouraged emphasis on the policies of transformation and openness, allowing to speak a little more openly, helped to increase the audience of broadcasts for Lithuanians in the US. But, in the long run, it turned against the LSSR itself, i.e., due to intensely changing political circumstances, the propagandistic nature of the broadcasts quickly changed to information, and the broadcasts became much more popular within the LSSR.
- For the press of Lithuanian Americans *Draugas*, *Naujienos*, and *Dirva*, the decoding of Radio Vilnius programs for Lithuanians abroad was more influenced by the general attitudes of ethnic anti-communism than ideological differences.

Novelty of the dissertation

In both the West and Lithuania, radio propaganda is researched much less than television or press, primarily because of the lack of primary sources, i.e., recordings of broadcasts. The recordings of Lithuanian SSR radio broadcasts almost did not survive because during the Cold War, due to a shortage of tape reels, new broadcasts were recorded on already used tapes (after erasing old recordings). This work aims to use the historical expatriate press in radio field research as the closest to the possible circumstances of perception and opposition of propaganda during the period under consideration. In addition, the transnational approach to the choice of sources used in the work allows us to look at the circumstances of the creation and receipt of propaganda not only through the level of official documents but also through the practices that took place in the public sphere. The expatriate US press of different ideological directions allows us to see how the diaspora reacted to specific reports of Radio Vilnius for Lithuanians abroad and to analyze the response during the Cold War period. The testimonies of journalists who worked at Radio Vilnius during the late Soviet period, collected using the method of oral history, add to the contextual circumstances of receiving and understanding propaganda.

To analyze not only the content of propaganda but also the contextual circumstances of its creation and understanding, the term propaganda discourse is constructed in the work. In addition, works that use Hall's "Encoding/decoding" model as a theoretical approach are often accompanied by the following: content⁷⁸³, thematic⁷⁸⁴, or textual⁷⁸⁵ analysis methods. It should be noted that some researchers attempt to apply the model not only as a theoretical approach but also as a method, allowing them to categorize the analyzed material into the decoding variants proposed by Hall. In this way, even without explicitly naming it as a method, they employ deductive content analysis⁷⁸⁶ with three predefined categories⁷⁸⁷. This dissertation aims to propose a new methodological–discourse analytical approach using Hall's "Encoding/decoding" model while creating new, inductive decoding categories.

From today's perspective, the need to strengthen resistance to propaganda is increasingly being actualized. Therefore, the analysis of Soviet foreign propaganda and its opposition can reveal sociocultural and political

⁷⁸³ Usha M. Rodrigues, Michael Niemann, and Yin Paradies, "Representation of News Related to Culturally Diverse Population in Australian Media," *Journalism* 22, no. 9 (2021): 2313–31; Inez Z. Ponce de Leon, "Of Warnings and Waiting: An Examination of the Path of Information for Two Communities Hit by Typhoon Haiyan," *Journal of Risk Research* 23, no. 5 (2020): 598–612; Krzysztof Jaskulowski and Adrianna Surmiak, "Social Construction of the Impact of Euro 2012: A Wroclaw Case Study," *Leisure Studies* 35, no. 5 (2016): 600–15.

⁷⁸⁴ Merve Basdogan, Zulfukar Ozdogan, and Curtis J. Bonk, "Understanding the Diverse Field of 'Educational Technology' as Revealed in Twitter Job Postings: Encoding/Decoding Approach," *Qualitative Report* 25, no. 8 (2020): 2044–66; Louise Woodstock, "'It's Kind of Like an Assault, You Know': Media Resisters' Meta-Decoding Practices of Media Culture," *Critical Studies in Media Communication* 33, no. 5 (2016): 399–408.

⁷⁸⁵ David W. Scott, "Mormon 'Family Values' versus Television: An Analysis of the Discourse of Mormon Couples Regarding Television and Popular Media Culture," *Critical Studies in Media Communication* 20, no. 3 (2003): 317–33; Manisha Pathak-Shelat and Kiran Vinod Bhatia, "Young People as Global Citizens: Communication of Youth Civic Participation in Adult-Managed Online Spaces," *Journal of Youth Studies* 22, no. 1 (2019): 87–107; Belinda Flores Espiritu, "Transnational Audience Reception as a Theater of Struggle: Young Filipino Women's Reception of Korean Television Dramas," *Asian Journal of Communication* 21, no. 4 (2011): 355–72.

⁷⁸⁶ Benjamin F. Crabtree and William L. Miller, "Doing Qualitative Research," in *Annual North American Primary Care Research Group Meeting, gegužė 19, 1989, Quebec, PQ, Canada* (Sage Publications, Inc, 1992), 93–109.

⁷⁸⁷ E.g., Jakub Nowak, "Internet Meme as Meaningful Discourse: Towards a Theory of Multiparticipant Popular Online Content," *Central European Journal of Communication* 9, no. 16 (2016): 73–89, [https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.1\(16\).5](https://doi.org/10.19195/1899-5101.9.1(16).5).

factors that increase resistance to propaganda, as well as opposition strategies that may be relevant in today's context. In addition, by combining Hall's "Encoding/decoding" model with Fairclough's three-dimensional critical discourse analysis model, the dissertation proposes a new application of the Hall model for empirical research, which can be useful in analyzing more difficult-to-recognize forms of propaganda.

Structure of the dissertation

In the *theoretical part of the dissertation*, after a semi-systemic review of literature, the concept of propaganda discourse is defined, and the paradigm of critical communication sciences, the intersection of cultural studies, and critical discourse analysis are discussed in the study of propaganda. Hall's "Encoding/decoding" model, its relationship with other authors, and criticism are also presented. Later, this model is applied to the study of Soviet propaganda radio discourse in an integrated literature review, which analyses the structures of the encoding and decoding values of propaganda discourse.

The *second part of the dissertation* presents methodological guidelines, i.e., the choice of critical discourse analysis is presented and justified, the research progress and data analysis methods are described, and Hall's "Encoding/decoding" model is combined with Fairclough's three-dimensional discourse analysis model, while the oral history method, research ethics and emerging ethical challenges during the research, and the criteria for the validity of the research are presented.

The *third, empirical part of the dissertation*, presents the results of the thematic induction analysis, which shows the circulation of Radio Vilnius content in the newspapers *Draugas*, *Naujienos*, *Dirva*, and *Vilnis* between 1948 and 1990 and through which channels it reached the press. Also, Radio Vilnius content is divided into intended for the LSSR domestic audience, but cited in the expatriate press, and intended for Lithuanians abroad. The results part also presents the results of critical discourse analysis, which are illustrated by extracts from the publications in which Radio Vilnius is mentioned and interviews with journalists who worked on radio programs for Lithuanians abroad, collected using the method of oral history, citations, and archival documents. They all show how the propaganda discourse of Radio Vilnius broadcasts to Lithuanians abroad was constructed. The results of the critical discourse analysis are interpreted based on Hall's "Encoding/decoding" model, designed in the theoretical part of the dissertation, and adapted for the research.

At the *end of the dissertation*, the author presents conclusions, lists of literature and sources, appendixes containing the characteristics of the main

Lithuanian newspapers in the USA during the Cold War, the consent form for informants to participate in the research, the orientation questionnaire for interviews conducted through the oral history method, personalized material from interviews collected through the oral history method with journalists who worked in radio broadcasts during the late Soviet era, and other archival documents deemed important by the author of the dissertation.

The main findings of the study

During the investigation, 31, 681 issues of the newspapers *Draugas*, *Dirva*, *Naujienos*, and *Vilnis* were analyzed. In total, 1,999 publications mentioning Radio Vilnius (in some cases: Lithuanian Radio, Lithuanian Radiophone, or Radio Moscow from Vilnius, Radio Vilnius via Moscow) were recorded. Citing Radio Vilnius propaganda discourse during the Cold War in the press of Lithuanian Americans was very uneven, determined by both technical and historical circumstances. In addition, the views of the newspapers in question, influenced by ideological differences in the newspapers, differ as to whether the content of the Radio Vilnius should have been presented in the press of Lithuanian Americans at all. Despite these discussions during the Cold War, all the newspapers examined in the dissertation cited Radio Vilnius in different amounts, the content of which reached the newspapers through different channels. The majority of Radio Vilnius content was cited by *Draugas* (7.4 % of the number of newspapers examined). Second place – *Dirva* (6.2 %) and *Naujienos* (6.2 %). Radio Vilnius was barely (1.2 % of the number of newspapers examined) cited by communist-leaning *Vilnis*, i.e., only isolated cases and slightly higher growth in the period of the *Sąjūdis* were recorded.

The largest peaks in citations of Radio Vilnius were in the periods of 1953–1965 and 1988–1990 (Figure 1). The first increase in the citation of radio propaganda discourse was determined by the content of the radio monitoring station installed in Germany in 1952, which recorded both the content of the occupied broadcasts intended for the Lithuanian domestic audience, which could not be heard by Lithuanians living in the US and the content of radio broadcasts specifically intended for Lithuanians abroad. The second peak was determined by historical circumstances, i.e., the *Sąjūdis*, which began in Lithuania at the time, and people in emigration began to listen more to Radio Vilnius again. Between 1953 and 1965, the radio dedicated to the Soviet Lithuanian domestic audience was cited more, while in 1988–1990 – only radio for the diaspora. When analyzing the *Draugas* newspaper, 1949 was also distinguished, when it actively cited Radio Vilnius dedicated specifically to the diaspora, but was heard not in the US, but in German DP

camps, which during that period were mainly targeted by Radio Vilnius propaganda – in all possible ways it called for DPs to return to occupied Lithuania. The DPs were informed of the existence of such broadcasts, as is clear from the press discussed in the dissertation, by the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA). In 1949, the newspaper *Draugas* reacted to statements made to Lithuanians abroad during the Radio Vilnius broadcasts that Lithuanians in DP camps wanted to listen to Radio Vilnius, but they were not allowed to do so. *Draugas*, refuting the Radio Vilnius propaganda, reads: “Listening to Radio Vilnius was not only never prohibited, but even UNRRA officials would indicate the waves and announce the broadcast times.”⁷⁸⁸ This quote shows that as soon as the intense dissemination of Radio Vilnius broadcasts between DPs began, the press of Lithuanian Americans immediately sought to oppose the propaganda discourse of Radio Vilnius.

⁷⁸⁸ St. Devenis. “*Vilniaus radijo melagystės*,” *Draugas*, March 11, 1949, https://www.draugas.org/archive/1949_reg/1949-03-11-DRAUGAS.pdf

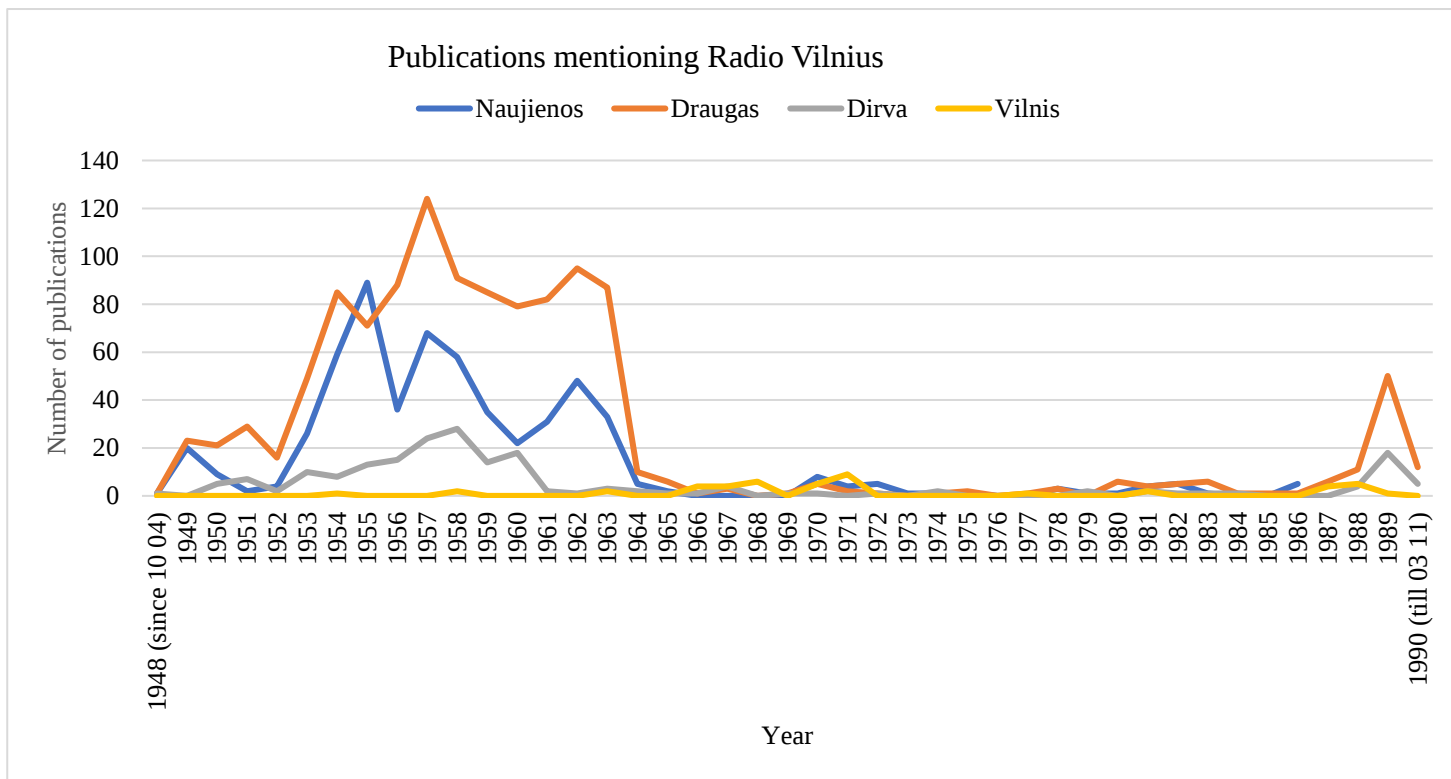

Figure 1: *Draugas*, *Naujienos*, *Dirva*, *Vilnis* publications that mention Radio Vilnius. Made by author.

The results of the research show that although special Radio Vilnius programs were organized for Lithuanians abroad, the newspapers in question also accessed, through various channels, content intended for the residents of the LSSR – content which was not heard in the US but was printed in the press of Lithuanian Americans. During the investigation, 11 different sources were identified through which the newspapers in question accessed the content of Radio Vilnius (Table 1).

Table 1: Reception of Radio Vilnius content. Made by author.

Reception of Radio Vilnius content	<i>Draugas</i>	<i>Naujienos</i>	<i>Dirva</i>	<i>Vilnis</i>
Radio Vilnius Monitoring Station (programs for the LSSR domestic audiences)	+	+	—	—
Radio Vilnius Monitoring Station (programs for Lithuanians abroad)	+	+	—	—
Lithuanian News Selection (LNA) (programs for Lithuanians abroad)	—	—	+	—
Press journalists (programs for Lithuanians abroad)	+	+	+	+
Correspondents in Europe (programs for the LSSR domestic audiences)	+	+	+	—
Correspondents in Europe (programs for Lithuanians abroad)	+	—	—	—
Correspondents in the USA	—	—	+	—
Readers' letters (programs for Lithuanians abroad)	+	+	+	—
Materials prepared by Radio Vilnius journalists	—	—	—	+
Direct cooperation	+	+	+	—
Citing Lithuanian and foreign publications which cite Radio Vilnius	+	—	—	—

Reception of Radio Vilnius content	<i>Draugas</i>	<i>Naujienos</i>	<i>Dirva</i>	<i>Vilnis</i>
LAIC (programs for LSSR domestic audiences)	—	—	+	—
Voice of America	—	+	—	—
Source not identified (programs for LSSR domestic audiences)	+	+	+	+
Source not identified (programs for Lithuanians abroad)	+	+	+	+

One of the main sources from which the analyzed newspapers *Draugas* and *Naujienos* received Radio Vilnius content in 1948–1965 was the Lithuanian Radio Monitoring Station of the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK), the establishment and operation of which were determined by analyzing texts citing Radio Vilnius. The reviewed publications contain official announcements, publications, and criticisms of other organizations, which allow the operation of the radio monitoring station to be reconstructed. The Lithuanian Radio Monitoring Station was established in Germany on November 29, 1952, in Scharbeutz near the Baltic Sea. It recorded the Radio Vilnius LSSR domestic broadcasts with a special apparatus, and later the recording of Radio Vilnius broadcasts for foreigners began. The station stopped operating at the end of 1963.⁷⁸⁹

After analyzing the texts published in the examined newspapers from 1948 to 1965, in many cases, mixed transcoding/decoding variants with a strong axis of the oppositional decoding variant proposed by Hall were identified. Additionally, new decoding variants were introduced, which Hall did not propose. Mixed and supplemented decoding variants could have been formed because the decoding term in Hall's "Encoding/decoding" model applied to the study was changed to transcoding, which requires additional comment in the genre sense. It has been recorded in many publications, e.g., to deconstruct or explain propaganda messages. The newspapers of *Draugas*,

⁷⁸⁹ "Mūsų bendruomenė Vokietijoje," *Naujienos*, January 7, 1953, <https://www.spauda.org/naujienos/archive/1953/1953-01-07-NAUJIENOS-i7-8.pdf>; "Kova radijo bangomis," *Draugas*, April 4, 1956, https://www.draugas.org/archive/1956_reg/1956-04-04-DRAUGASw.pdf; "Vyr. Lietuvos išlaisvinimo komiteto darbai," *Draugas*, October 10, 1959, https://www.draugas.org/archive/1959_reg/1959-10-10-PRIEDAS-DRAUGAS.pdf.

Naujienos, *Dirva*, and *Vilnis* recorded the following transcoding options: *oppositional*, *a combination of oppositional and negotiated*, *opposition transcoding with deconstruction*, *negotiated*, *neutral*, and *dominant*. These transcoding options cannot be attributed to all publications, i.e., some are more dominated by one or others (Figure 1).

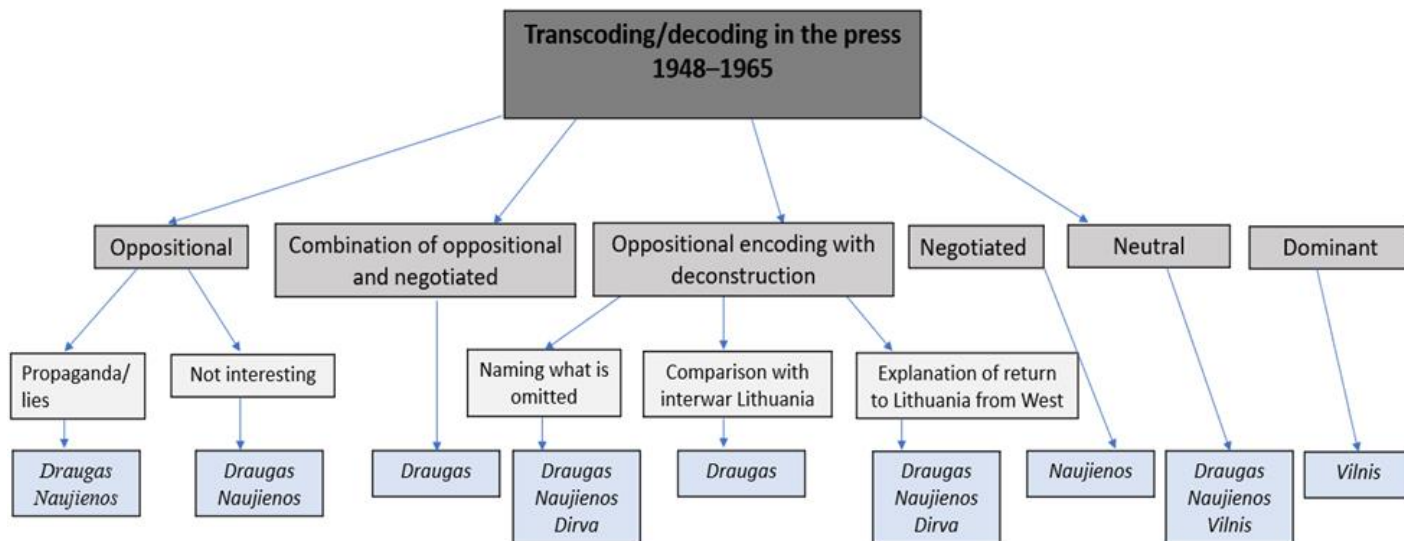

Figure 1: Transcoding/decoding in the press of Lithuanian Americans, 1948–1965.

During the period from 1985 to 1990, all the decoding options offered by Hall are recorded: *oppositional*, *negotiated*, and *dominant*. From 1985 to mid-1988, oppositional transcoding dominated, from mid-1988 to March 11, 1990 – the dominant one. The negotiated code, in place from the end of 1987 until March 1989, overlaps with other transcoding variants (Figure 2). There is no separate discussion of the *Vilnis* newspaper, which, during the period under consideration, also cited the content of Radio Vilnius programs for Lithuanians abroad, but it could not be attributed to any variant of transcoding, since the content was prepared by journalists who worked on Radio Vilnius programs for Lithuanians abroad. This has already been discussed in the previous chapters of this part.

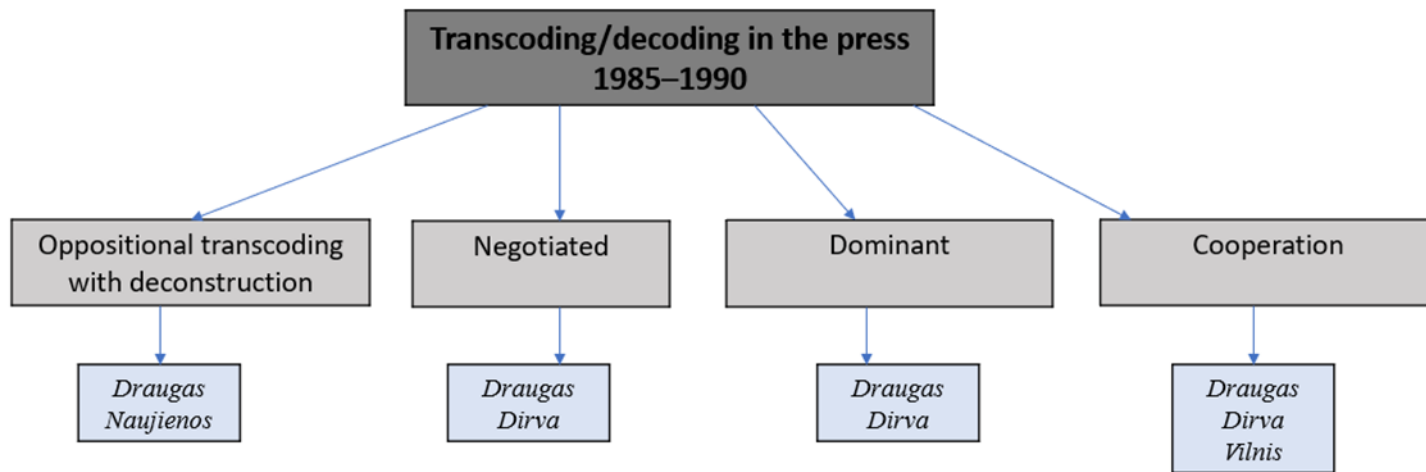

Figure 2: Transcoding/decoding in the press of Lithuanian Americans, 1985–1990.

Conclusions

- The aim of the dissertation – *by analyzing the decoding of the propaganda discourse of Radio Vilnius to Lithuanians abroad in the press of Lithuanian Americans, to determine which strategies of resistance and opposition to propaganda under the influence of multi-layered structures were used by the US Lithuanian expatriate press of different ideological directions in decoding the propaganda discourse of Lithuanian SSR radio broadcasts to Lithuanians abroad. The encoding and decoding of propaganda, perceived as a circulating process, also analyses the change in the encoding of propaganda discourse and the influence of the meaning structures on it*, two terms – propaganda and discourse – were combined, thus introducing and developing the new term of propaganda discourse to be used as a common concept. The analytical approach of discourse was chosen to investigate not only its content but also the contexts of creation and reception. Their analysis becomes important in the study of the more difficult-to-understand forms of propaganda.

Historically, various assessments of propaganda have evolved, i.e., from positive, neutral, to negative, but scientists who have chosen an analytical approach to propaganda analysis usually perceive propaganda as negative, so its analysis is often based on critical discourse analysis and interpretative contexts. Previous research has shown that propaganda researchers avoid discourse field terms, while proponents of discourse research tend to avoid propaganda field terms. The results of the dissertation's review of semi-systemic scientific literature show that the line between propaganda and discourse researchers is increasingly blurred. The link between propaganda and discourse terms is increasingly used in scientific works and is particularly characteristic of the analysis of propaganda messages polarizing society. In the future, its relevance may grow even more, for example by analyzing harder-to-identify forms of propaganda such as deepfake images or fake news. However, the results of the literature analysis show that the link between propaganda and discourse terms is not always properly developed in scientific papers. The clearest connection between the terms "propaganda" and "discourse" can be seen in works combining propaganda theories with discourse analytical tools. In other works, which rely more solely on discourse or merely on propaganda theories, the less developed term tends to disappear, or the terms of propaganda and discourse are used as synonyms without developing their general concept.

- Against this background, the dissertation uses a critical communication paradigm approach and an analytical perspective to discourse. This allowed building a new analytical tool. The dissertation was based on the “Encoding/decoding” model by one of the creators of British cultural studies, Stuart Hall. Hall, who developed this model, did not propose an analytical tool for using the model in empirical research. Until now, researchers have combined it with various methods, mostly content or thematic analysis. In the dissertation, a new model, combined by the method of integrated literature review, was tested. Hall’s ““Encoding/decoding”” and Norman Fairclough’s three-dimensional critical discourse analysis models were interlinked. Fairclough’s discursive and sociocultural dimensions helped to connect the analyzed texts with Hall’s proposed meaning structure: technical infrastructure, relations of productions, frameworks of knowledge. Such a link allowed analysis of propaganda discourse not only based on text analysis but also based on a broader social and cultural context, to explain how the message was encoded, decoded, and to ensure methodological triangulation by analyzing the report at several levels: textual, discursive, and sociocultural practices.

- By applying this model link to the structure of the ideological creation, dissemination, and control mechanism of the constructed diaspora propaganda by the USSR CP and the Lithuanian SSR CP, it is defined what each proposed meaning structure by Hall signifies in the Soviet-communist context. In addition, given that the dissertation deals with the understanding and opposition of propaganda discourse in the US diaspora press, which was often accompanied by commentary, the term “transcoding” has been introduced in addition to decoding.

The technical infrastructure affecting the encoding structures in the case of encoding includes technical conditions for sending propaganda to the Lithuanian Americans, which define factors such as the transmission of programs on shortwave radio and broadcasting times. In the case of “Encoding/decoding” – technical capabilities to listen to radio broadcasts.

In the case of coding, the relations of production affecting the meaning structures are defined as the structure of communist foreign propaganda constructed by the Lithuanian SSR CP, consisting of the structural elements of ideological creation, dissemination, and control of propaganda. In the case of decoding, these are the different ideologies of the Lithuanian American press, which determined the editorial and publishing structure of the content of Radio Vilnius and to what extent it would enter the press.

In the case of the coding frameworks of knowledge that influences the meaning structures, it is defined as the ideologized understanding of the diaspora developed by the USSR CP and the LSSR CP, the implementation and dissemination of which was also the responsibility of Radio Vilnius programs for Lithuanians abroad. In the case of decoding, frameworks of knowledge include the structures of ethnic anti-communism formed in the US diaspora, determined by the historical context from which the former DP generation left the United States, the state of relations between the US and the USSR, the sociocultural and political context in which Lithuanians lived in the United States.

- The results of the empirical research indicate that the broadcasts of Radio Vilnius intended for Lithuanians abroad did not manage to reach the press of Lithuanian Americans, examined in the dissertation, throughout the entire Cold War period. Circulation of propaganda discourse in the US diaspora press – *Draugas*, *Naujienos*, *Dirva*, and *Vilnis* – was very uneven during the Cold War. Two clear citation peaks are distinguished: between 1953 and 1965 and between 1988 and 1990, while very little was cited in the emigration press during the period 1966–1987.

- Although Radio Vilnius produced special programs for Lithuanians abroad, the US diaspora press received Radio Vilnius content from 11 different sources between 1948 and 1965, including radio propaganda for the domestic audience of occupied Lithuania, which was not heard in the United States and allowed press of Lithuanian Americans to obtain a more accurate picture of the situation in occupied Lithuania. Radio Vilnius content intended for the Lithuanian domestic audiences was mainly obtained through the Radio Vilnius Monitoring Station, which was installed in Germany in 1952 on the initiative of the VLIK. The circumstances of its existence, creation, and operation were established in this dissertation by analyzing the Lithuanian expatriate press in the USA. The station stopped operating in 1963 and this was one of the reasons why Radio Vilnius broadcasts were cited very little in the press discussed in the dissertation for more than two decades. Historical circumstances may have contributed to this because it was at that time that relations between the US and the USSR changed, i.e., mutual cultural relations intensified, which facilitated access to information from occupied Lithuania. Around that time, intense discussions began between the different ideological currents of Lithuanians in the United States and their press on what relationship should be maintained with occupied Lithuania. Some of the newspapers spoke out against any kind of communication. Such a decision

could also have led to the disappearance of Radio Vilnius propaganda discourse from the pages of the press discussed in the dissertation.

- The content of the Radio Vilnius Monitoring Station, established in Germany, was used by two newspapers examined in the dissertation: *Draugas* and *Naujienos*. *Dirva* used content from the Lithuanian Independence Alliance, which also relied on Radio Vilnius propaganda, but received it from broadcasts dedicated specifically to Lithuanians abroad. This means that the Lithuanian Independence Alliance received information about the situation in occupied Lithuania from propaganda prepared specifically for the diaspora. Access to radio propaganda intended for the LSSR domestic audience during the early Cold War period significantly reduced the need for programs specially organized for Lithuanians abroad. Although the foundation of the radio broadcasts for both the LSSR's domestic audience and Lithuanians abroad was built by the Soviet communist ideology, the expatriate also perceived Radio Vilnius broadcasts as a source of information about the situation in occupied Lithuania – a source which had to be assessed very critically.

Filtering information from propaganda discourse was done using various transcoding and deconstruction strategies. These conclusions confirm the first thesis statement of the dissertation that *Radio Vilnius propaganda to Lithuanians abroad during the early Cold War period was decoded in the press of Lithuanian Americans (except for the communist Vilnis) using various deconstruction strategies, but at the same time, information about the situation in occupied Lithuania was sought*. This thesis statement is further reinforced by the discussions in the press of Lithuanian Americans of different ideological orientations, where the question of the expediency of the use of Radio Vilnius propaganda discourse was raised. One of the arguments supporting such use is the lack of information about the situation in occupied Lithuania. Although newspapers from different ideological directions blamed each other for the use of Radio Vilnius propaganda discourse in its pages, it was still used by three of the four newspapers examined in the dissertation: *Draugas*, *Naujienos* and *Dirva*. Radio Vilnius broadcasts were least cited by the communist-leaning *Vilnis* because they were provided with content directly from occupied Lithuania. Nevertheless, *Vilnis* was used for the promotional function of Radio Vilnius broadcasts for Lithuanians abroad. The other newspapers in question also indirectly advertised Radio Vilnius broadcasts to Lithuanians abroad. Although constantly opposing the content of Radio Vilnius, they also published advertisements for Lithuanian shops where it was possible to buy shortwave radios to hear Radio Vilnius abroad.

By criticizing but at the same time printing such advertisements, the newspapers contributed to informing about the existence of the broadcasts, while shops, inviting people to buy radios or come to the store to listen to broadcasts directly, contributed to the propagandistic spread of Radio Vilnius discourse. In this case, we can see an analogy between how people in Lithuania learned about Western radio broadcasts – through the Soviet press, which urged them not to listen to the broadcasts, but this led to the opposite effect.

- During the whole period under consideration, Lithuanians living abroad had to make an effort to listen to the programs of Radio Vilnius for Lithuanians abroad. First, US-resident radios were not adapted for the shortwave broadcasts sent by Radio Vilnius. Therefore, anyone wishing to listen to the programs had to purchase special shortwave radios, which, as already mentioned, were actively promoted by Lithuanian stores in the USA during the early Cold War period. Technical difficulties in listening to the programs of Radio Vilnius remained relevant until the restoration of Lithuania's independence. This suggests that until the period of the *Sąjūdis*, when Radio Vilnius discourse for Lithuanians abroad changed from propaganda to information, part of the people didn't listen to broadcasts because they did not have the technical possibilities and additional efforts were required to solve them.

- Analysis of the texts published in the press in question between 1948 and 1965 showed that Hall's proposed decoding options – dominant/hegemonic, negotiated, and oppositional – are not enough to define the transcoding options that existed during that period in the US diaspora press. Therefore, new or mixed variants of transcoding were introduced in the dissertation. In the early period of the Cold War, the following transcoding examples were recorded: oppositional, a combination of oppositional and negotiated, oppositional transcoding with deconstruction, negotiated, neutral, and dominant. Of the above-mentioned transcoding variants, the axis of oppositional transcoding dominated throughout the period under consideration, which indicated that the diaspora could transcode their specially adapted propaganda and was able to maintain resilience. The highly high level of ethnic anti-communism among World War II refugees, which was reinforced by the experience of the first Soviet occupation, life in the sociocultural context of the United States, as well as the policy of detaining communism in the US at the beginning of the Cold War, helped the press examined in the dissertation to facilitate the transcoding of propaganda by

involving the diaspora in its implementation and thus strengthening their fight against anti-communism.

During the examined period in the press of Lithuanian Americans, those that had been established by the DPs evolved and changed their concepts, paying more attention to the situation in occupied Lithuania. The opposition to propaganda was not only expressed through deconstructions, by identifying what remained unmentioned in propaganda discourse, using comparisons with interwar Lithuania, or interpreting false facts but also using a special vocabulary of rejection and opposition to propaganda, which was mainly intended to show the clear understanding of the diaspora how the Soviet communist ideology worked and how it was reflected in propaganda messages of Radio Vilnius broadcasts to Lithuanians abroad. This understanding was most strongly expressed through adjectives, adverbs, and metaphors describing the attributes of communism in the USSR.

- The LSSR CP made significant efforts since 1957 to advance and improve the efficiency of radio propaganda for the diaspora, trying to adapt it more to their sociocultural and political context. However, these efforts were not successful in many cases, since the improvement was mostly related to changing the form that was also characteristic of Radio Moscow broadcasts (talks that were easier to understand for the diaspora, the inclusion of famous people and returnees from the West in broadcasts, the preparation of quizzes), but not the creation of more attractive content for the diaspora. According to Hall's "Encoding/decoding" model, the circulatory mechanism of the message determines that if the message is consistently decoded not as intended by the sender, it may lead to code corrections and attempts to better adapt them to the recipient's context. However, in the case of Radio Vilnius propaganda discourse for Lithuanians abroad, the opposite happened between 1948 and 1965. The themes most rejected by the US diaspora press under consideration were further intensified in the Television and Radio Committee's documents on increasing the effectiveness of propaganda, without adjusting the content itself. This demonstrates the great efforts of the LSSR CP to directly convey the communist ideology of the USSR in the broadcasts, despite its rejection.

One of the few elements of this propaganda that can be considered effective is Lithuanian music. In many cases, the newspapers welcomed the works of LSSR composers, performers, and ensembles, some of which were remembered from interwar Lithuania. However, the diaspora was unable to see that the works broadcast on Radio Vilnius programs to Lithuanians abroad responded to the style of popular culture that dominated in the Soviet era. In addition, by dedicating part of the show to music, it was possible to add

narratives of communist ideology. These conclusions in part support the second thesis statement of the dissertation that *[T]hroughout the period under consideration, Radio Vilnius sought to adapt the content to the audience of the diaspora by applying the analogy of Radio Moscow abroad to disguise its propagandistic nature*. As already mentioned, in many cases, efforts to adapt propaganda discourse for the diaspora due to the extremely strong foundation of ethnic anti-communism of Lithuanians in the United States, which made it easier to transcode the LSSR CP's codes sent to Lithuanians abroad via Radio Vilnius broadcasts, did not succeed.

- At the beginning of the second period studied in the dissertation (1985–1990), the propaganda of the LSSR CP had improved, and in 1987, counterpropaganda about the expatriate began to be activated. The Television and Radio Committee also sought to use more ingenious means of disseminating propaganda discourse, e.g., to operate through communal Lithuanian diaspora radio stations in the United States or to produce special materials for US radio stations.

During this period, the transcoding and decoding options recorded in the press of Lithuanian Americans exactly corresponded to Hall's proposed decoding options: dominant/hegemonic, negotiated, and oppositional. During the period under consideration, the newspaper *Draugas* and *Dirva* passed all three decoding/transcoding variants, which changed very quickly. Their change can be linked to a specific political context. After analysis of the links between changing transcoding and the most important events of the *Sąjūdis*, a direct link is recorded. During this period, the vocabulary of US diaspora newspapers discussed in the dissertation changed significantly in terms of Radio Vilnius broadcasts for Lithuanians abroad. The use of word combinations, active and passive voice, indicated a growing trust in the content of Radio Vilnius, which, in some cases, people arriving from Lithuania to the USA tried to suppress. The peak of Radio Vilnius programs for Lithuanians abroad was reached during the period of the *Sąjūdis*, which was determined both from citations in the press and from the stories of journalists. With the beginning of the *Sąjūdis*, a structural model of foreign propaganda for the expatriate, which involved the creation, dissemination, and control of propaganda, lost absolute control over the content intended for the diaspora. Attempts to activate counterpropaganda and change foreign propaganda strategies to demonstrate the policy of publicity produced a side effect, i.e., programs for Lithuanians abroad became popular in occupied Lithuania too. As the archival documents show, the party apparatus did not expect such a result. During the examined period, due to the increased number

of received letters, the creators of the broadcasts could better acquaint themselves with and understand their audience. Eventually, the intensified relationship with the audience evolved into a level of collaboration. These findings suggest that the third thesis statement of the dissertation can be confirmed. It states that *[I]n the late Soviet period, the CC of the LCP activated counterpropaganda vis-à-vis the diaspora and encouraged emphasis on the policies of transformation and openness, allowing to speak a little more openly, helped to increase the audience of broadcasts for Lithuanians in the US. But, in the long run, it turned against the LSSR itself, i.e., due to intensely changing political circumstances, the propagandistic nature of the broadcasts quickly changed to information, and the broadcasts became much more popular within the LSSR.*

- The onset of the *Sjūdis* movement marked a stage of collaboration recorded between Radio Vilnius broadcasts for Lithuanians abroad and the diaspora as well as its media outlets. This stage unfolded in two opposite directions and was linked to the personal decisions of journalists working at Radio Vilnius. The communist newspaper *Vilnis*, which barely used the content of Radio Vilnius during the Cold War, began to cite radio broadcasts in the late Soviet era and announced changes on the radio. Materials about this were prepared for *Vilnis* by several journalists of the Radio Vilnius broadcasts abroad. The circumstances mentioned above are related to the increase in counterpropaganda policy towards the diaspora in the late Soviet period and the aim to highlight the policy of reform and openness that had begun. Cooperation also took place in another direction – between Radio Vilnius and US Lithuanian radio stations and newspapers. Over time, it grew into the support of Lithuanian expatriates in the United States for Radio Vilnius programs.

- The choice of the critical communication paradigm in the dissertation also allowed analysis of how the different ideological tendencies of the newspapers in question influenced the transcoding of propaganda Radio Vilnius discourse. It was found that three newspapers – *Draugas*, *Naujienos*, and *Dirva* – throughout the period under consideration, despite ideological differences, were united by the common concept of ethnic anti-communism in relation to the communist propaganda of the LSSR but expressed in different degrees. More pronounced ideological differences, especially during the first period under consideration (1948–1965), can be seen in different perspectives, whether Radio Vilnius propaganda was worth citing in the press of Lithuanian Americans at all, as well as more pronounced ideological

differences in the decisions on what content of Radio Vilnius to cite and how to transcode it. During the second period under review – 1985–1990 – ideological differences in newspapers, except for the communist *Vilnis*, when assessing the content of Radio Vilnius programs for Lithuanians abroad, almost disappeared. These conclusions partially support the fourth thesis statement of the dissertation that *[F]or the press of Lithuanian Americans Draugas, Naujienos, and Dirva, the decoding of Radio Vilnius programs for Lithuanians abroad was more influenced by the general attitudes of ethnic anti-communism than ideological differences*. It should also be noted that, according to the critical paradigm of communication, hegemonic discourse, which represents the force structures, in circumstances where it is sent from a single sociocultural and political context (LSSR) to a significantly different context (US), is transcoded/decoded more effectively.

LIST OF PUBLICATIONS

- 1) Kupetytė, Rūta. “Diskurso analizė taikant Stuarto Hallo „Kodavimo / dekodavimo“ modelį.” *Logos* 112 (2022): 216–22. doi:[10.24101/logos.2022.64](https://doi.org/10.24101/logos.2022.64).
- 2) Kupetytė, Rūta. “Diskurso analitinis požiūris propagandos tyrime: pusiau sisteminė literatūros apžvalga.” *Filosofija. Sociologija* 33, nr. 4 (2022): 351–60. doi:[10.6001/fil-soc.v33i4.4841](https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i4.4841).
- 3) Kupetytė, Rūta. “Receiving and Circulating Propaganda of Radio Vilnius in the Press of Lithuanian Americans during the Cold War.” *Lituanus* (2024). Accepted for publication.

LIST OF PRESENTATIONS AT SCIENTIFIC CONFERENCES

- 1) “Soviet Lithuanian Radio Broadcasts to the Diaspora and its Decoding in the Press of the Lithuanian Americans.” *Library of Congress Radio Preservation Task Force Conference*, USA Library of Congress, Washington, April 27–30, 2023.
- 2) “The Transformation of Radio Journalism in the Soviet Lithuania.” *30 Years of Higher Education in Journalism and Communication in Eastern Europe after 1989: From Conquering the Freedom of Expression to Embracing Digital Communication*, University of Bucharest, Bucharest, May 20–21, 2021.
- 3) “External Service of Radio in Soviet Lithuania: Who Was the Audience?” *Baltic Connections Conference 2021*, University of Helsinki, Helsinki, April 20–21, 2021.
- 4) “Comparison of the Operating Strategies between Internal and External Services in the Field of Lithuanian SSR Radio.” *CECC International Conference Crossing Borders with a New Medium: Radio and Imperial Identities*, Portuguese Catholic University, Lisbon, September 24–25, 2020.
- 5) “Operating Strategies in the Field of Lithuanian SSR Radio in Transitional Period.” *16th Biennial International Postgraduate Conference. Truth, Reality and Imagination: Interpretations from Eastern and Central Europe*. UCL, London, February 19–20, 2020.

ABOUT THE AUTHOR

Rūta Kupetytė is a junior assistant at the Centre for Journalism and Media Research of the Vilnius University Faculty of Communication. Her scientific interests include the transformations of contemporary media and the development of audio media. Rūta's bachelor's degree program in journalism teaches students the subjects of introduction to journalism, video and audio expression journalism, and audiovisual media.

Rūta obtained a master's degree in political science (Politics and Media) in 2018, a bachelor's degree in political science in 2014, and in 2012 she obtained a bachelor's degree in communication and information (journalism) from the Vilnius University Faculty of Communication. She also interned at the University of Illinois Chicago, USA and the Lithuanian Research Center (USA).

APIE AUTORE

Rūta Kupetytė – Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Žurnalistikos ir medijų tyrimų centro jaunesnioji asistentė, kurios moksliniai interesai apima šiuolaikinės žiniasklaidos transformacijas, garsinių medijų raidą. Rūta žurnalistikos bakalauro studijų programos studentams dėsto žurnalistikos įvado, vaizdo ir garso raiškos žurnalistikos, audiovizualinių medijų dalykus.

Rūta Kupetytė 2018 m. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institute įgijo politikos mokslų (politika ir medijos) magistro laipsnį, jos baigiamasis darbas buvo pripažintas geriausiu tų metų politikos ir medijų magistro darbu. 2014 m. šiame institute Rūta baigė politikos mokslų bakalauro programą, o 2012 m. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete įgijo Komunikacijos ir informacijos (žurnalistika) bakalauro laipsnį.

Baigusi magistro studijas ir gavusi Švietimo mainų paramos fondo stipendiją, Rūta 2018 m. kovo-balandžio mėnesiais stažavosi Lituanistikos tyrimo centre Čikagoje (JAV), dalyvavo Liuksemburgo universiteto Šiuolaikinės ir skaitmeninės istorijos centro (C²DH) vasaros mokykloje apie transnacionalią radijo istoriją, kur pristatė magistro darbo rezultatus ir disertacijos projekto idėją.

Nuo 2019 m., studijuodama Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Komunikacijos ir informacijos mokslų krypties doktorantūroje, taip pat 2022 m. rugsėjį Rūta stažavosi Ilinojaus universitete Čikagoje (JAV). 2022 m. už doktorantūros studijų rezultatus jai buvo skirta Lietuvos fondo (JAV) Zenono Rekašiaus vardo fondo stipendija, 2023 m. Lietuvos mokslo tarybos parama doktorantų išvykoms, kuri buvo panaudota pranešimui disertacijos tema skaityti JAV Kongreso bibliotekoje. 2023 m. doktorantei taip pat buvo skirta Lietuvos mokslo tarybos parama už studijų rezultatus. Tais pačiais metais Rūtai buvo įteiktas Lietuvos sociologų draugijos apdovanojimas už skaitomiausią Lietuvos sociologijos žurnalų straipsnį, išleistą 2022 metais. Apdovanojimas skirtas už disertacijos pagrindu parengtą ir žurnale „Filosofija. Sociologija“ atspausdintą straipsnį „Diskurso analitinis požiūris propagandos tyrime: pusiau sisteminė literatūros apžvalga“. Studijuodama doktorantūroje disertacijos autorė taip pat dalyvavo dviejose vasaros, rudens ir žiemos doktorantų mokyklose, organizuotose Vytauto didžiojo ir Vilniaus universitetuose. Taip pat visu doktorantūros laikotarpiu Rūta priklausė Socialinio tyrėjo mokyklai, kur per ketverius metus išklausė mokslo tyrimų metodologijos seminarų ciklą (80 val.). Doktorantė taip pat aktyviai dalyvavo Vilniaus universiteto organizuotose bendrųjų gebėjimų, Kauno technologijos universiteto Duomenų analizės ir archyvvavimo centro rengtuose mokymuose.

Studijuodama doktorantūroje bei dirbdama Žurnalistikos ir medijų tyrimų centre Rūta kaip projekto specialistė 2020–2021 m. dalyvavo Lietuvos mokslo tarybos finansuotame projekte „Žiniasklaidos koncentracija ir jos reguliavimas Lietuvoje“. Nuo 2022 m. kaip jaunesnioji mokslo darbuotoja dirba Lietuvos mokslo tarybos finansuojamame projekte „Lietuvos žurnalistika politinių, ekonominių ir socialinių rizikų kontekstuose“. Šiame projekte parengta kolektyvinė monografija „Žurnalistika Lietuvoje. Žurnalistų laisvė, saugumas ir įtakos“, kurios skyrius apie žurnalistų vaidmenų orientacijas, žurnalistų etiką ir prieštarinę profesinę veiklą rengė Rūta. Nuo 2023 m. pab. Rūta dirba jaunesniąja mokslo darbuotoja Lietuvos mokslo tarybos finansuojamame projekte „Visuomenės atsparumo stiprinimas ir krizių valdymas šiuolaikinių geopolitinių įvykių kontekste“.

Rūta Kupetytė taip pat turi daugiau nei dešimt metų žurnalistės patirties visuomeniniame radijuje.

PADĖKA

Kai įstojau į Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto doktorantūrą, po kelių mėnesių prasidėjo COVID-19 pandemija, po kelerių metų – Rusijos karas Ukrainoje. Todėl vis atrodė, kad disertacijai dabar pats netinkamiausias metas. Tačiau kartu supratau, kad tema, tirianti propagandą ir atsparumą jai, kaip niekada aktuali, todėl jaučiuosi labai dėkinga tiems, kurie neleido sustoti ir padėjo judėti į priekį. Manasis doktorantūros kelias išskirtinis tuo, kad greta buvo daugybė žmonių, neprivalėję nieko, bet padarę daug daugiau.

Pirmiausia dėkoju savo disertacijos vadovui doc. dr. Deimantui Jastramskiui, kuris pagautas telefono skambučiu vieną įsibėgėjusios vasaros dieną sutiko vadovauti disertacijai ir buvo nepakartojamas vadovas visus ketverius metus, gebėjęs jausti, kada galima spustelti, o kada daug prasmingesnė pauzė. Dėkui, kad per tuos metus niekada nebuvo netinkamo laiko pokalbiams, netinkamų klausimų, kurie kartais apimdavo daug daugiau nei tik doktorantūros studijos. Dėkui, kad mokėte akademinės disciplinos, taktiškumo, laiko planavimo, pirmiausia tai rodydamas savo pavyzdžiu. Ačiū, kad suteikėte galimybę per doktorantūros metus įsijungti į kitus Jūsų vadovaujamus projektus, taip padėdamas pamatyti platesnes mokslinės veiklos galimybes. Galiausiai dėkui už ramybę, kuri buvo nepaprastai svarbi visus tuos ketverius metus ir padėjo studijų procesui nenuvažiuoti nuo bėgių.

Ypač ačiū noriu tarti Žurnalistikos ir medijų tyrimų centro katedros vadovei doc. dr. Renatai Šukaitytei-Coenen, padariusiai viską, kad doktorantūra keltų kuo mažiau įtampas, kad išnaudočiau visas galimybes ir norėčiau likti universitete. Jūsų empatija, gebėjimas išgirsti visus katedros kolegas ir juos palaikyti visais įmanomais būdais yra neįkainojamas. Dėkui recenzentams, kurie skaitė disertacijos tekstą nuo pirmųjų bandymų. Labai dėkoju prof. dr. Andriui Vaišniui, kurio išsamios pastabos buvo nepaprastai taiklios, verčiančios mąstyti ir pačiai rasti atsakymus, todėl tai skatino tobulėti. Taip pat ačiū, kad visada raskavote laiko, net kai jo ir labai trūko, atidžiai skaityti tekstą ir diskutuoti. Dėkui doc. dr. Viktorui Denisenko, kuris pateikė taiklių, korektiškų pastabų ir kartu sugebėjo labai palaikyti ne tik rengiant disertaciją, bet ir susigaudant universiteto gyvenime. Ačiū doc. dr. Mantui Martišiui, kad atidžiai skaitė tekstą, pamatė, kas disertacijoje praleista ir korektiškai diskutavo. Galiausiai nuoširdžiai ačiū visiems Žurnalistikos ir medijų tyrimų centro mokslininkams, kurie visada raskavo laiko ir palaikymo žodžių. Ypač dėkoju doc. dr. Kęstui Kirtikliui už teksto skaitymą, pagalbą susigaudyti kritinėje teorijoje, asist. dr. Giedrei Plepytei-Davidavičienei už dėstytojos ir studentės santykį, peraugusį į draugystę, nesibaigiančius

pokalbius telefonu ir vakarus prie ežero, kurie tikrai labai sustiprino. Ačiū doc. dr. Andriui Gudauskui, asist. dr. Džinai Donauskaitei, padėjusiems įsilieti į dėstymo procesą. Dėkui a. a. prof. Žygintui Pečiuliui, kuris padėjo konceptualizuoti temą, o jo sugalvotas disertacijos pavadinimas puošia viršelį.

Dėkoju Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Doktorantūros komitetui už tai, kad disertacijos tema pasirodė įdomi, o doktorantūros procesas buvo sklandus. Be galo dėkoju komiteto pirmininkei prof. dr. Aušrai Navickienei, kuri visada matė progresą ir gebėjo pasidžiaugti rezultatu – tai labai sustiprino. Dėkoju už svarbias išvalgas prof. dr. Remigijui Misiūnui, tobulinant disertacijos rankraštį. Ačiū prof. dr. Elenai Macevičiūtei, kad padėjo susigaudyti teorijos vingrybėse, už nuraminimą, kad daktaro diplomas tėra tarsi vairuotojo pažymėjimas, leidžiantis dirbti mokslinį darbą, todėl nereikia norėti padaryti visko čia ir dabar. Ačiū prof. dr. Rimvydui Laužikui ir prof. dr. Renatai Matkevičienei, padėjusiems sklandžiai įsilieti į fakultetą.

Ačiū Komunikacijos fakulteto mokslo skyriaus darbuotojoms: Agnei Zumbrickaitei, Kristinai Gedvilaitei, Skirmantei Granickienei, padariusioms viską, kad procesas būtų sklandus ir operatyvus.

Nepaprastai ačiū kitiems komunikacijos fakulteto doktorantams, kurių dalis jau baigė studijas. Be Jūsų palaikymo, pokalbių bet kuriuo paros metu, pasėdėjimų Vilniaus baruose ir restoranuose motyvacijos būtų buvę daug mažiau.

Taip pat labai ačiū disertacijos informantams, kurie dalijosi savo prisiminimais.

Prie sklandaus disertacijos kelio ir tai, kad apskritai atsiradau doktorantūroje, prisidėjo daugybė žmonių, kurie dirba ne Komunikacijos fakultete, tačiau jų indėlis labai reikšmingas.

Ypač noriu padėkoti prof. dr. Natalijai Arlauskaitei, be kurios atkaklumo ir tikėjimo, doktorantūros studijų idėja apskritai nebūtų tapusi realybe. Taip pat dėkui bakalauro ir magistro darbų vadovui dr. Nerijui Maliukevičiui, kuris tiek manimi, tiek mano moksliniais bandymais visada tikėjo stipriau nei aš pati.

Išskirtinai ačiū tariau stažuotės Iliojaus universitete Čikagoje vadovui prof. dr. Giedriui Subačiui už neskaičiuotą laiką, diskusijas ir patarimus. Dėkui prof. dr. Neringai Klumbytei už ypač taiklius klausimus, rūpestį, dalijimąsi ir knygomis, ir patarimais.

Ačiū Socialinio tyrėjo mokyklos vadovei prof. dr. Vilmai Žydzžiūnaitei už ugdytą jautrumą mokslinių tyrimų metodologijai ir etikai.

Rengiant disertaciją dalį laiko teko praleisti JAV, o tam reikėjo daugelio man iki tol nepažįstamų žmonių, kurie liko visam gyvenimui, geranoriškumo. Dėkui Lituanistikos tyrimo centro Čikagoje komandai: Kristinai Lapienytei,

Robertui Vitui, Indrei Antanaitis-Jakobs, Gailei Vitienei, įsileidusiems į archyvus, kuriuose 2018 m. ir gimė disertacijos idėja. Taip pat dėkoju Balzeko lietuvių kultūros muziejaus viceprezidentei Sigitai Balzekienei. Ačiū mane priėmusiems į savo namus Živilei Ramašauskienei ir Žilvinui Ramašauskui. Ačiū už visokeriopą pagalbą Vaidai Armanavičiūtei, Loretai Timukienei, Juritai Tamošiūnienei, Giedriui Tamošiūnui, Daliai Cidzikaitei, Daivai Litvinskaitei.

Ačiū Algirdui Davidavičiui, padėjusiam susigaudyti kritinėje diskurso analizėje, ir apskritai už gyvenimo pamokas.

Dėkui LRT kolegoms, kurie niekada neklausė, kodėl to reikia, todėl esu labai dėkinga ir dėkoju Edvardui Kubiliui, Aušrai Juraitei, Urtei Korsakovaitei, Vytautui Markevičiui, Guodai Litvaitienei. Ypač ačiū noriu tarti Audriui Braukylai, be kurio pasakojimų apie radiją nebūtų išsiplėtojusi disertacijos idėja, o be nuolatinio palaikymo ir pasiteiravimo, kaip sekasi, doktorantūra būtų buvusi daug sunkesnė.

Galiausiai dėkui patiems artimiausiems, kurie visada labai palaikė, bet kartu turėjo mokytis gyventi su pavogtu laiku. Atsiprašau už tai ir dėkui mamai Reginai Kupetienei, tėčiui Vidmantui Kupečiui, močiutei Nijolei Laurinaitienei, Vytautui Laurinaičiui, Agnei Laurinaitytei ir Linai Laurinaitienei. Dėkui draugėms: Rimantei Jaugaitei, Kristinai Surplytei, Ramintai Pažėraitei, kurios nepaisant savaitėmis neatrašytų žinučių, visada išliko šalia.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

- 1) Kupetytė, Rūta. „Diskurso analizė taikant Stuardo Hallo „Kodavimo / dekodavimo“ modelį“. *Logos* 112 (2022): 216–22. doi:[10.24101/logos.2022.64](https://doi.org/10.24101/logos.2022.64).
- 2) Kupetytė, Rūta. „Diskurso analitinis požiūris propagandos tyrime: pusiau sisteminė literatūros apžvalga“. *Filosofija. Sociologija* 33, Nr. 4 (2022): 351–60. doi:[10.6001/fil-soc.v33i4.4841](https://doi.org/10.6001/fil-soc.v33i4.4841).
- 3) Kupetytė, Rūta. „Receiving and Circulating Propaganda of Radio Vilnius in the Press of Lithuanian Americans during the Cold War“. *Lituanus* (2024). Priimta spaudai.

PRANEŠIMŲ MOKSLINĖSE KONFERENCIJOSE SĄRAŠAS

- 1) „Soviet Lithuanian Radio Broadcasts to the Diaspora and its Decoding in the Press of the Lithuanian Americans“. Library of Congress Radio Preservation Task Force conference, JAV Kongreso biblioteka, Vašingtonas, 2023 balandžio 27–30.
- 2) „The Transformation of Radio Journalism in the Soviet Lithuania“. The Regional Conference 30 Years of Higher Education in Journalism and Communication in Eastern Europe after 1989: From conquering the Freedom of Expression to Embracing Digital Communication, Bukarešto universitetas, Bukareštas, 2021 gegužės 20–21.
- 3) „External Service of Radio in Soviet Lithuania: Who Was the Audience?“ International conference Baltic Connections Conference 2021, Helsinkio universitetas, Helsinkis, 2021 balandžio 20–21.
- 4) „Comparison of the Operating Strategies between Internal and External Services in the Field of Lithuanian SSR Radio“. CECC's international conference Crossing Borders with a New Medium: Radio and Imperial Identities, Portugalijos katalikiškasis universitetas, Lisabona, 2020 rugsėjo 24–25.
- 5) „Operating Strategies in the Field of Lithuanian SSR Radio in Transitional Period“, 16th Biennial International Postgraduate Conference“. Truth, Reality and Imagination: Interpretations from Eastern and Central Europe. UCL, Londonas, 2020 vasario 19–20.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 20 egz.